

Нашитѣ павликяни.

Отъ Д-ръ Л. Иллетицъ.

I.

Сегашнитѣ наши павликяни, колкото ги има още въ сѣверна и южна България, сж сжщински българи и при туй дори прѣревностни католици, така че името „павликяни“, спазено у тѣхъ отъ старо врѣме, днесъ има чисто исторично значение, като напомня само нѣкогашното имъ родство съ павликянско-богомилската ересь у насъ. Покрай това старо тѣхно име въ послѣдно врѣме влиза въ употрѣба друго едно, съвсѣмъ ново: „българи католици“ или „българо-католици“, което настина отъ етнографско и вѣрско гледище има повечко смисълъ, ала и то, като всѣко изкуствено сковано име, безъ съмнѣние още дълго ще има да се бори за първенство съ традиционното име „павликяни“, което и азъ прѣдпочетохъ въ тоя си трудъ, толкова повече, че то е и по-кратко и за това по-сгодно

Павликянитѣ сега сж групирани около Свищовъ и Никополь въ сѣверна — и около Пловдивъ въ южна България. За леснина ние ще наречемъ първитѣ сѣверни — а вторитѣ южни павликяни, тѣй като по-долу ще ни се падне и по отдѣлно да разгледаме миналото и сегашното на еднитѣ и на другитѣ.

Докато южнитѣ павликяни, които живѣять освѣнъ въ града Пловдивъ още и по селата Селджиково, Дуванли, Хамбарли, Давуджово, Калъчли, Балтаджи, Геренъ, Салайли, Коматово и Ахланово, сж все староврѣмски жители на тая област, напротивъ въ сѣверна България има сега покрай старитѣ павликяни, които живѣять въ селата Бѣляни, Орѣшъ, Трънчевица и Лъжани, още и други, не отколѣ прѣселени изъ Унгария (Банатъ) и Влашко и настанени сега въ нови села, основани отъ тѣхъ въ Свищовско и Раховско, а именно въ Драгомирово, Асѣново, Брѣгари, Бърдарски Геранъ, Джурилово, Гостиля и Махмудия. Има ги и въ старитѣ села Бръщляница, Горня Митрополия и Мъртвица (вж. и П. Дичевъ, Нашитѣ колонисти. Народно стопанска студия. София, 1902.).

Наистина и пришелцитѣ произхождатъ пакъ отъ старитѣ павликяни около Свищовъ, ала понеже дѣдитѣ имъ напустнали България главно прѣзъ XVIII в. и се настанили въ чужбина, съ течение на врѣмето се отдалечили тѣ отъ старитѣ си съотечественици, що бѣха останали въ България, въ много отношения така, че сега между еднитѣ и другитѣ има доста видни разлики не само откъмъ нрави и култура, но донѣдѣ и въ тѣхния говоръ (вж. за банатскитѣ павликяни моитѣ статии: „На гости у банатскитѣ българи“, въ Бълг. Прѣгледъ, год. III. кн. 1 и 2.; „Заселението на католишкитѣ българи въ Трансилвания и Банатъ“ въ Мин. Сборн. XIV., „Езикътъ и Книжнината на банатскитѣ българи“ въ Мин. Сборн. кн. XVI—XVII и „Едно писмо на Ј. Рилъ отъ Винга до Г. Раковски въ Букурещъ“ въ Период. списание 1901.). Въ този трудъ подъ име „сѣверни павликяни“ ще разбираме само староврѣмскитѣ павликяни въ сѣверна България. Числено тѣзи подирнитѣ сега слабо надминуватъ казанитѣ пришелци, защото първитѣ достигатъ споредъ послѣдната наша статистика отъ 1900 год. всичко до 5500 души, докато пришелцитѣ отъ Банатъ се изброяватъ до 942 сѣмейства, а пришелцитѣ отъ Влашко — до 30 сѣмейства, всичко 973 сѣмейства (вж. П. Дичевъ, ц. д.). И павликянитѣ въ Пловдивско не сж многочислени: до скоро тѣ все се посочваха на брой не повече отъ 11,000 души (вж. у Д. Е. Такела, Нѣкогашнитѣ павликяни и сегашнитѣ католици въ Пловдивско, въ Мин. Сборн. XI. с. 129, гдѣто сж указани 11,600 души; у К. Иречека, Пътувания, споредъ статистиката отъ 1885. год., 9444 души; у М. Дринова, „Болгарія наканунѣ ея погрома“, въ Славянск. Сборн. II. с. 30, сж посочени 10,000 души) а споредъ послѣдното прѣброяване у насъ тѣ се указватъ малко размножени прѣзъ послѣднитѣ 15 години та достигатъ до 14,500 души.

Тая малочисленостъ на сегашнитѣ наши павликяни, като се взематъ прѣдъ видъ отъ една страна голѣмата исторична рола, която е играла павликянско-богомилската секта особено въ Тракия, и отъ друга — известната ѣ опоритостъ, съ която тя открай врѣме е отстоявала своитѣ вѣрски отливи, ясно показва, какво горчиво минало ще да сж прѣкарала тия наши павликяни не само прѣзъ врѣме на старото българско царство, когато периодично се дигали опустошителни хайки противъ тѣхъ,¹⁾ но и сетнѣ, прѣзъ врѣме на турското иго, докато да изпаднатъ до днешното си състояние. И наистина фактитѣ отъ миналото на павликянитѣ, които се знаятъ, както и тия, които за първъ пътъ изнасямъ на явѣ въ тоя си трудъ, напълно потвърдяватъ, че нашитѣ павликяни подъ турцитѣ сж живѣли много по-злѣ отколкото въ старобългарско врѣме, така че напраздно нѣкои богомили дори съ радостъ посрещнали турското нашествие въ България (вж. Иречекъ, Ист. болг. 484).

И сега още е твърдѣ разпространено мнѣнието, изказвано до неотколѣ отъ нѣкои писатели, че нашитѣ павликяни били прѣми потомци

¹⁾ Вж. Иречекъ, Ист. Болг. 829; Дриновъ, Истор. прѣгл. на бълг. черква. 83, 89; Сырку, Къ исторіи исправленія книгъ въ Болгаріи въ XIV. в. I. 258, 268 и пр.

на ония войнствени арменски и сирийски павликяни, които бидоха прѣселени отъ византийски царе прѣзъ VIII., IX. и X. вѣкъ, за да се създаде съ тѣхна помощъ единъ видъ воененъ прѣдѣлъ противъ България (Иречекъ, Ист. Болг. 227; Cesty, 94, бълг. прѣв. 132). Това мнѣние се отнася само до пловдивскитѣ павликяни,¹⁾ и то, види се, главно затова, защото тѣхнитѣ села се падатъ въ областъта, гдѣто едно врѣме били настанени и реченитѣ азиатски павликяни, добогато още никоѣ не е утвърждавалъ сжщото за сѣвернитѣ наши павликяни, отъ които произхождатъ и банатскитѣ българи, макаръ сега и да е ясно надъ всѣко съмнѣние, че никаква сжществена разлика между сѣвернитѣ и южнитѣ павликяни не сжествува и че напротивъ възъ основа на езикови данни не може дори и да има съмнѣние, какво първитѣ сж минали въ крайдунавска България отъ Тракия (вж. за това и въ съчинен. ми Езикътъ и книжнината на банатскитѣ българи. Сбм. XVI. стр. 405 нт.). За доказателство, че южнитѣ павликяни сж потомци на арменскитѣ павликяни, се посочва и тѣхниятъ типъ, който не билъ български. Така М. Дриновъ, като подържа горѣказаното си мнѣние, забѣлѣзва: „Къ такому заключенію ведетъ между прочимъ и ихъ типъ, рѣзко отличающій ихъ отъ остальныхъ болгаръ“ (ц. д. Слав. Сборникъ II.). Относително типа и Иречекъ въ своитѣ Пжтувания (Cesty) се изразява: „Павликянскитъ типъ ясно се отличава отъ българския и грѣцкия: тѣ сж хора дребни, лицата имъ обикновено тѣсни съ дълги носове, почти всички чернобради и чернокоси. Проучването на тѣхнин говоръ би била интересна задача; азъ поне забѣлѣзахъ, ако и набързо, че българскитъ езикъ въ тѣхнитѣ уста нѣбакси особено звучи“ (Пжтув., 144). Тѣкмо възъ основа на езика, както споменахъ, се установива пълно единство на южнитѣ съ сѣвернитѣ павликяни (вж. и по-долу), а при туй езикътъ имъ, който имахъ възможность най-основателно да изуча, сега се увазва чисто българско нарѣчие безъ и най-малки примѣси, които биха били отъ естество да подърпнатъ реченото мнѣние. Остан само типътъ, който може въпрѣки всички други данни да има рѣшително значение по въпроса. Като изучавахъ езика, бита и миналото на нашитѣ павликяни въ сѣверна и южна България, съ които цѣлъ посѣтихъ всичкитѣ тѣхни села прѣзъ 1898. и 1899. година, азъ грижливо се взирахъ и въ тѣхния типъ и най-сетнѣ се убѣдихъ, че съставеното почти общо мнѣние относително небългарския типъ на павликянитѣ не е основателно: не само павликянитѣ въ сѣверна, но и въ южна България правилно не се отличаватъ по типъ отъ своитѣ православни братя, съ които въ нѣкои села и наедно

¹⁾ Срав. М. Дриновъ въ ц. съч. „Болгарія наканунѣ ея погрома“: „... Филиппопольскитѣ Павликяни сж считатъ окатоличившимися богомилами, но я склоненъ теиерь думать, что они никогда не были богомилами и что ихъ слѣдуетъ считать за прямыхъ потомковъ тѣхъ Армянскихъ Павликяни, которые были переселены въ X. вѣкѣ императоромъ Иоанномъ Цимисхиємъ въ Филиппопольскую область и которые, съ теченіемъ времени, тутъ обогарились“. (Славянскій Сборникъ II. 1877.); — вж. и у А. Теодоровъ „Българскитѣ католици въ Свищовско“, дѣто се казва, че пловдивскитѣ павликяни сж „негли най-прѣки потомци на нѣкогашнитѣ тамъ заселени арменски павликяни“ (Лѣтопись на Бълг. Книж. Друж. въ София II. 1902. с. 109).

живѣять. На първъ погледъ се хвърля въ очи една разлика, която е слѣдствие на особената фризура на лицето у павликянитѣ, понеже иматъ обичай да подстригватъ мустацитѣ си и тукъ-тамъ да оставятъ дзулуфи на коситѣ си отъ двѣтѣ страни — прѣзъ слѣпитѣ очи. И нашитѣ помаци поради подобни причини често правятъ впечатление на сж-щински турци. Наистина срѣщатъ се особно въ Пловдивъ и лица съ дълъгъ носъ, чернокоси и пр., които напомнятъ не само арменския, ами и турския типъ, ала тѣ не сж правило, за да сждимъ по тѣхъ. Турскиятъ типъ у тѣхъ лесно ще се обясни отъ тѣхното минало, бидейки тѣ едно врѣме повече ратаи по турскитѣ чифлици въ Пловдивско. Най-сетнѣ бихме могли да допустнемъ и прѣмо расово влияние отъ нѣкогашнитѣ арменци павликяни, ала и то само въ много малкъ, ограниченъ размѣръ — досущъ както и по въпроса за слѣдитѣ отъ Аспаруховитѣ българи въ българския типъ изобщо, защото, колкото и да мислимъ, че първоначалнитѣ арменски прѣселенци сж изгинали съ течение на врѣмето въ ония бурни врѣмена, които настанаха слѣдъ прѣселението имъ въ Тракия, все е възможно, щото една малка часть отъ тѣхъ да е оцѣлѣла, разбира се напълно побългарена, между нѣкогашнитѣ наши павликяни-богомили.¹⁾ Ала какъвъ ще да е процентътъ на тоя азиатски елементъ въ кръвта на нашитѣ павликяни, можемъ да сждимъ отъ факта, че павликянитѣ въ Пловдивско отдавна, още къмъ края на първото българско царство, се явяватъ чисти българи не само откъмъ национално съзнание, но и откъмъ езикъ.²⁾ И по тоя въпросъ е казано у Иречека, че „третята по-стара народностъ въ Пловдивско, потомцитѣ на азиатскитѣ павликяни, съществува до днесъ само по име; тѣ отдавна сж прѣстанали да говорятъ на свол езикъ, билъ той сирийски или арменски, и съвършено се побългарили. Че сж почнали да говорятъ български, а не гръцки, показва явно, кой елементъ между селското население отъ отдавна е прѣобладалъ“ (Пжтув. 141). Въ сжщностъ трѣбва да прѣдположимъ, че тъкмо по селата около Пловдивъ отдавна е съществувало твърдѣ плтно българско население, щомъ при толкова силното гръцко влияние тукъ се явяватъ само българи павликяни. Именно между българското население около Пловдивъ се е разпространила първомъ ересъта и това еретично българско население, което е било мнозинство въ Пловдивската областъ вече въ срѣдата на XII. в. споредъ Ана Комнена (вж. Иречекъ, Пжт. 132), безъ съмвѣние още тогава ще трѣбва да е погълнало въ себе си и една часть отъ първоначалния чуждъ павликянски елементъ. Оцѣлѣлитѣ до тогава чисти останки отъ този подирния ще да сж били групирани само въ града Пловдивъ, гдѣто той е игралъ и важна рола прѣзъ врѣме на латинското царство и на войнитѣ на царя Калояна съ латинитѣ. За павликянитѣ отъ онова врѣме, именно къмъ края на XII. и началото на XIII. в.

¹⁾ Така напр. може да се прѣдположи това за жителитѣ на основания отъ Алексия Комнена (1081.—1118.) Неокастропъ или Алексиполисъ на сѣверъ отъ Марица (Пжтув. 382).

²⁾ Вж. напр. у Иречека, Ист. болг. 225. и сл. за вѣстанието на богомилския боляринъ Добромиръ на 1078. г., така сжщо и за вѣстанието на богомилитѣ подъ водителството на единъ пловдивски павликянинъ (ц. д. с. 274).

се знае, че сж живѣли въ Пловдивъ, южно отъ укрѣпенитѣ тогава тепета, сир. тамъ, гдѣто е и сегашната тѣхна махала (Иреч. ц. д. 136). Тогава тѣ били въ всичко солидарни съ българското население отъ околността, а спрѣмо Калояна се показали приятелски настроени, когато той се борилъ съ латинитѣ и гърцитѣ, за да усвои Пловдивъ (Иреч. ц. д. 97). Ала прѣвратнитѣ сѣдби на града жестоко се отразявали върху тия български чувства на пловдивскитѣ павликяни, та тѣхната махала е била разорявана и изгаряна, докато най-сетнѣ много малко отъ тѣхъ могли да оцѣлѣятъ въ града до турското нашествие. Иречекъ добрѣ забѣлѣзва на едно мѣсто, че не е установено непрѣкъснатото траяне на павликянквата махала въ Пловдивъ и прѣзъ турското царуване, понеже католишкитѣ мисионери въ 17. в. нищо не споменуватъ за нея (ц. д. 144). А това подирното е имало пълно основание, защото, както ще докажа по-долу и съ други документи, павликянитѣ въ Пловдивъ до началото на миналия вѣкъ били съвсѣмъ почти изчезнали, и тегърва чрѣзъ нови пришелци отъ околнитѣ павликянки села тѣхната махала пакъ се е подигнала въ града. Това е станало паралелно съ нарастването изобщо на християнското население въ Пловдивъ, гдѣто споредъ Герлаха (1578.) прѣзъ XVI. в. то е брояло едвамъ до 250 сѣмейства, докато на-противъ турското население тогава било многочислено. На 1621. год. вече християнитѣ образували тукъ половината отъ населението (вж. Иреч. ц. д. 140).

И тѣй ще кажемъ, че не можемъ, слѣдъ като стариятъ небългарски павликянки элементъ въ града Пловдивъ полека-лека изчезналъ, да отъждествяваме съ него българскитѣ павликяни отъ околнитѣ села, които доста късно се заселили и въ града, нито пъкъ да правимъ разлика откъмъ тая страна между пловдивскитѣ сир. южнитѣ павликяни изобщо и сѣвернитѣ. Каза се вече, че тѣзи подирнитѣ, безъ да показватъ нѣкакъвъ особенъ, небългарски типъ, надъ всѣко съмнѣние произхождатъ отъ сжщитѣ южни павликяни, у които пъкъ на-противъ мнозина съзиратъ не само чуждъ типъ, но дори и особенъ езикъ съ чужди примѣси. А тъкмо откъмъ езика си павликянитѣ изобщо, както сѣвернитѣ така и южнитѣ, съставятъ една диалектична група, чиито най-характеристични свойщини я свързватъ въ една цѣлостъ съ голѣмото рупско българско нарѣчие, именно съ говоритѣ въ Рупчосъ и по цѣлитѣ Родопи прѣзъ Ахърчелебийско на югъ. И най-характерната, а може да се каже и най-странната черта въ фонетиката на пловдивскитѣ павликяни — произношението на вокала *e* като *и*, кога е подъ ударение, като нпр. *висел*, *вичер*, *сило*, *зих* и пр. сжществува и въ говора на родопскитѣ помаци въ Даръдерско (вж. и въ моето съчинение „Das Ostbulgarische“, Wien, 1903, стр. 218).

При все туй не трѣбва да ни бжде чудно, че въпрѣки казаната слаба или дори никаква генетична връзка между днешнитѣ наши павликяни и прѣселенитѣ едно врѣме отъ Азия, е могло името на тѣзи подирнитѣ и до днесъ да оцѣлѣе у тѣхъ, защото подобни примѣри има доста

много въ историята изобщо, именно какъ едно нищожно малцинство първи основатели на известна културна институция успѣва да натрапи своето име на грамадно мнозинство свои послѣдователи отъ друга раса. Сжщото се е случило и съ името на първитѣ разпространители на новата ересь въ Тракия, павликянитѣ: тѣхното име сетнѣ се е подържало много повече отъ православнитѣ гърци и българи, като го прикачвали нарочно на сектантитѣ, отколкото отъ тѣзи подирнитѣ, които, бидейки по народност българи, не ще да сж твърдѣ прѣдпочитали туй чуждо тѣмъ название, особено пъкъ и поради това, че тѣхнитѣ православни противници му придавали изобщо неласкателно значение.¹⁾ Ала при все туй съ врѣме името „павликянинъ“ имъ било наложено въ замѣна на народното имъ име „българи“, особно слѣдъ падането на България, когато то влѣзло и въ официална употреба у турцитѣ. Името богомили, което се е употребяло и въ Тракия, най-сетнѣ съвършено отстѣпило на по-приетото у гърцитѣ и турцитѣ име „павликяни“. Заблѣжително е, че и сега дори павликянитѣ избѣгватъ това име, когато говорятъ съ чуждѣ човѣкъ, именно съ православенъ българинъ.

Извѣстно е, че изобщо племеннитѣ имена не служатъ и като мѣстни названия, когато тѣзи подирнитѣ произхождатъ отъ самото племе, чието име носятъ. Ако въпрѣки това, независимо отъ казаното отношение на нѣкогашнитѣ наши павликянско-богомилски еретици спрѣмо името „павликянинъ“, сега се срѣщатъ три села въ сѣверна България, наречени „Павликяни“ (едно въ Търновска окол. и двѣ — Горни и Долни Павликяни — въ Ловч. ок.), това ясно доказва, че реченото название на тия села е ново и че се дължи не на самитѣ нѣкогашни павликяни, които сж населявали тия села, а на православнитѣ българи или на турцитѣ отъ околността, които сж ги нарекли съ сектантското име на жителитѣ имъ. Да се подържа противното, именно че въ това мѣстно название „е утрайало въ спомени до наши дни най-старото име павликяни“ (Лѣтописъ, ц. д. 109), е съвсѣмъ неприемливо, тѣй като и историята на тия села (вж. по-долу стр. 37 нт.) ясно говори противъ таково схващане.

За отколѣшния, чисто български характеръ на нашитѣ павликяни, който особно блѣскаво се отразява въ тѣхния езикъ, свидѣтелствуватъ и тѣхнитѣ стари, чисто български сѣмейни и лични названия, които могатъ по писмени документи да се слѣдятъ до три столѣтия назадъ. Като отдавамъ откъмъ тая страна важно значение на личнитѣ имена, азъ имъ отдѣлямъ по-долу видно мѣсто между другитѣ етнографски блѣзи у нашитѣ павликяни.

За жалость старата история на нашитѣ нѣкогашни павликяни-богомили е много тъмна та изобщо нѣма какво да се прибави къмъ известнитѣ вече малки данни относително тѣхния животъ и тѣхната по-

¹⁾ Последниятъ софийски католишки архиепископъ въ XVIII. в. Андрияши казва въ едно писмо за павликянитѣ: „È ben vero, che quei popoli anche hoggi vi sono dai Greci denominati Paulichiani per il gran contragenio, che ne regna fra di loro, chiamando i Greci anime perse, per essersi ribellati dalla chiesa Romana; oltre che si dicono dall'antichità di nazione Bulgari . . . (Acta, 358).

литическа рола до идването на турцитѣ въ България (вж. Иречекъ, Ист. Болг. 227 и сл., 280, 284; М. Попруженко, Синодикъ царя Бориса, 1899, 65 и пр.; вж. и Д. Е. Такела, ц. д.; Сырку, Къ исторіи исправленія книгѣ въ Болгаріи въ XIV. в. 1889. и пр.).

Подъ турското иго нашитѣ павликяни отъ края на XIV. в. до края на XVI. в. сж живѣли въ голѣма душевна запустѣлость, култивирайки, изоставени на своята економична мизерия и на своето дълбоко невѣжество, старитѣ си еретични сுவѣрїя и обреди, доколеото при тежкитѣ обстоятелства на тогавашния животъ, прѣслѣдвани отъ турци и християни, изобщо сж били въ състояние да спазватъ въ неизвратенъ видъ своитѣ сектантски традиции. За жалость и за това врѣме нѣмаме почти никаква данни, та едвамъ къмъ края на XVI. и началото на XVII. в. захващатъ подробни свѣдѣния за тия наши братя, и то благодарение на католишкитѣ мисионери, които тогава се явяватъ въ Свищовско и въ Пловдивско между нашитѣ павликяни, почти подивѣли въ своето сектантство и въ своя общественъ сепаративзъмъ. При плачевното състояние, въ което ги заварватъ пѣргавитѣ и умни свещеници отъ францисканския орденъ, тѣзи подирнитѣ попаднали на такава благоприятна и единствена по своя родъ почва въ цѣла тогавашна Турция, че бързо успѣли въ своята мисия. Какво е било въ подробности състоянието на тогавашнитѣ наши павликяни и какъ се е извършило бързото имъ покатоличване, знаемъ сега добрѣ отъ неотколѣ обнародванитѣ рапорти на реченитѣ мисионери до конгрегацията за вѣрска пропаганда въ Римъ прѣзъ XVII. вѣкъ. Ядката на тия документи, публикувани въ Загребъ отъ банатския българинъ, францисканецътъ отецъ Еусебий Ферменджинъ,¹⁾ подъ заглавие „Acta Bulgariae ecclesiastica“ (1887. г.), азъ изложихъ въ статията си „Изъ историята на българската католическа пропаганда въ XVII. вѣкъ“, печатана въ „Български Прѣгледъ“ (1894. г.), год. I. кн. X. 62.—82. и кн. XI.—XII. стр. 146.—189. По тия документи може да се слѣди главно сѣдбата на сѣвернитѣ павликяни до половината на 18. в. Документитѣ отъ 18. вѣкъ се отнасятъ най-вече къмъ изселенитѣ въ Влашко и Унгария павликяни, докато за останалитѣ въ България сѣверни както и за южнитѣ павликяни мисионерскитѣ свѣдѣния сѣвсѣмъ прѣстаятъ отъ началото на 18. вѣкъ насамъ. Въ този трудъ ще се опитамъ възъ основа на нови документи да изпълня речената празнина та по този начинъ по ясно ще се свърже сегашното съ миналото на нашитѣ павликяни и отъ двѣтѣ страни на Балкана.

Прѣди да прѣминемъ къмъ 18. в., за да слѣдимъ нататъкъ миналото на павликянитѣ до днешно врѣме, ще хвърлимъ първомъ кратъкъ погледъ върху мисионерската дѣйность на францисканитѣ отъ края на 16. до края на 17. в., а слѣдъ това и върху състоянието, въ което мисионеритѣ сж заварили павликянитѣ, когато ги покрѣстиха.

¹⁾ За от. Ферменджина вж. по-подробно отъ мене въ Български Прѣгледъ год. III. кн. I. стр. 47; вж. и моя некрологъ за него въ Бълг. Прѣгл. г. IV. кн. 4. стр. 148. За неговитѣ трудове вж. у мене Мин. Сбор. кн. XVI.—XVII. стр. 376 ит. и кн. XIV. 358.

Мисионерската дѣйностъ на францисканитѣ въ България отъ края на XVI. до края на XVII. вѣкъ.

Стремежътъ на римската черква, да хване коренъ въ България, има дълга история, чиито начала засѣгатъ първитѣ вѣкове на старата българска държава. Нѣкои писатели отъ лагера на римската пропаганда се стараятъ да свържатъ историята на католицизма въ България дори съ епохата на царя Бориса, когато се направиха първи стѣпки за сближение на България съ Римъ,¹⁾ ала всички подобни усилия оставятъ напраздно, защото имъ липсва реаленъ обектъ.²⁾ По-сжществени изглеждатъ вече доводитѣ въ сжщата посока, които се отнасятъ къмъ XIII в., когато наистина фактически се е направилъ опитъ отъ страна на българския дворъ за уния съ римската черква (Иречекъ, Ист. болг. 304. и др., Дриновъ, Истор. прегл. 67. и сл., вж. и у мене, Сбм. IX. 255).³⁾ Ала и тоя епизодъ отъ нашето държавно минало не е ималъ никакви практични послѣдици за католицизма въ България, а и близостта на новооснованата латинска империя не е спомогнала да напрѣдне въ нѣщо католишката пропаганда на българска почва, аео и да сж били изпращани отъ Римъ между 1245. и 1291. францисканци (*fratres minores*) въ България (вж. Waddington, *Annal. Minor.*, срв. и *Eus. Fernendžin*, *Acta Bulg. V.*). Телърва прѣзъ втората половина на XIV. в. билъ направенъ първъ по-сжщественъ опитъ, за да се прѣсади католичеството въ България, и то въ единствената сгодна за туй срѣда на нашитѣ павликяни-богомили. Мисионерскитѣ задачи, които е искала римската курия да осжществи на Балканския полуостровъ тогава, главно се възлагали върху основания прѣзъ врѣмето на папа Инокентий III. францискански орденъ, който вече и бѣ заседналъ въ Босна. Възползуванъ отъ печалното раздробление на българската държава, веднага слѣдъ смъртта на царя Иоана Александра унгарскиятъ кралъ Лудовикъ Велики успѣ да усвои за кратко врѣме Видинското българско царство и да отведе въ плѣнъ въ Хърватско царя Ив. Страшимира прѣзъ лѣтото на 1365. година. Тогавя именно по покана на унгарския кралъ набързо достигнали въ Видинско осемъ францискански калугера, които за кжсо врѣме, ужъ въ течение само на 50 дена, успѣли да обърнатъ отъ частъ

¹⁾ Вж. напр. стат. на Valent. Lah, който е служилъ нѣкое врѣме и въ Одринъ при Ресурекциониститѣ: „De Boriso seu Michaële I., primo rege christiano Bulgarorum 852.—888“, печ. въ *Archiv für Kirchenrecht* т. 40. (1878.) р. 274.—299. Въ заключение Lah казва: „Ultimum vero et irrefragabile catholicae fidei est cultus sanctorum, quo honorabatur v. Borisis in Ecclesia catholica orientali“. — Вж. отъ сжщия писателъ и стат.: „De Borisi seu Michaëlis I. regis Bulgarorum successoribus usque ad subjugationem Bulgariae ab anno 888.—1019 (печ. въ *Arch. f. Kirchenrecht* т. 42. с. 81.—120.). Заключението на тоя трактатъ се свежда къмъ слѣднитѣ точки: „1. Prout tempore hoc ab anno 888.—1019. ecclesia Graeca unita fuit cum Romana, ita unita fuit ecclesia Bulgara cum utraque. — 2. Zari bulgarorum hujus periodi a Simeone ulterius auctoritate fuere coronati ecclesiae Romanae. — 3. Quoad patriarcham Borisis usque ad mortem parebat C.-Politano. — 4. Simeone vero transiit ad Romanam, sed non statim ab initio, imo versus finem regiminis sui, cui postea adhoeserunt omnes successores ejus usque ad subjugationem Bulgariae“.

²⁾ Вж. М. Дриновъ, Ист. прѣгл. 17. и сл., Иречекъ, Ист. болг. 147. и пр.

³⁾ Вж. и същия на споменатия Valentin Lach, *De unione Bulgarorum cum Ecclesia Romana ab anno 1204.—1234.* (печ. въ *Arch. f. Kirchenrecht*, т. 44. с. 193.—256).

въ католичество и отъ часть въ уния съ римската черква до стотина хиляди „измежду павликянитѣ както и измежду православнитѣ“ („partim ex Pavlicianis partim ex hominibus graeci ritus“, вж. Wadd. Annal. Minor. ad ann. 1366). Споредъ Пѣячевича (Historia Serviae, с. 310.), съ особна ревностъ тичали да се покатоличватъ „манихейтѣ и богомитѣ“ (вж. и Иречекъ, Ист. болг. 425., Дриновъ, Ист. прегл. 101. и сл.). За жалостьъ всичкитѣ данни, които имаме по тоя въпросъ, сж несигурни и главно — прѣувеличени, що доказва и бързото изчезване на католицизма въ Видинското царство веднага слѣдъ оттеглянето на унгарскитѣ войски прѣзъ 1369. година, когато били уловени и погубени отъ българитѣ петима отъ францисканитѣ въ града Видинъ. Най-вѣроятно е, че тогава францисканитѣ за първъ пѣтъ успѣли фактично да покрѣстятъ мнозина българи измежду павликянитѣ-богомилѣ въ крайдунавска България, особно пѣкъ въ сѣверозападния жгълъ, гдѣто е имало въ тогавашната саксонска католишка колония въ градеца Чипровецъ и въ нѣколко околни села извѣстно прѣдразположение къмъ западната черква. Нѣма съмнѣние, че кратковрѣмениятъ успѣхъ на католицизма въ Видинското царство прѣзъ врѣме на унгарското нашествие ще да е далъ нова жизненостъ на речената католишка колония и на нейнитѣ българско-богумилски привърженици около Чипровецъ, та тоя градець, който сетѣ образувалъ заедно съ близкитѣ му села Копиловецъ и Желѣзна привилегирувана автономна областъ („Чипровско войводство“), управлявана отъ особенъ управитель, зависещъ направо отъ главната султанка (султанка „валиде“), можалъ да стане послѣ най-главното католишко огнище въ България, отъ гдѣто къмъ края на XVI. в. пакъ изново билъ раздуханъ огънятъ на католицизма, и то пакъ отъ мисионери на францисканския орденъ (вж. по-подробно у мене, ц. д. Бълг. Прѣгледъ кн. X.—XII. и Сбм. XIV). Този подирниятъ успѣлъ прѣзъ туй врѣме по-добрѣ да се подготви и да се организува за по-плодовита дѣйностъ въ България, и то именно срѣдъ останкитѣ отъ павликянско-богомилскитѣ еретици въ сѣверна и южна България. Нѣма сега никакво съмнѣние, че прѣзъ първитѣ два вѣка на турското робство малцината католишки дѣятелѣ въ Чипровско отъ една страна ще да сж били въ близки сношения съ нашитѣ павликянско-богомилски села въ сѣверна България, а чрѣзъ тѣхъ и съ онѣзи въ южна България, и че отъ друга страна тѣ лесно сж подържали сношения и съ Римъ, понеже се наслаждавали, както се каза, и съ особни привилегии отъ страна на турскитѣ власти (вж. и Иречекъ, Ист. болг. 594.). Посрѣдници между Чипровецъ и римската конгрегация главно сж били францисканитѣ отъ основания прѣзъ XIV. вѣкъ клонъ на босненскитѣ францискани въ качество на специална „Българска кустодия“ (Custodia Bulgariae) въ южна Унгария, гдѣто главнитѣ манастири (conventus) на новата кустодия по желанието на Лудовика Велики били основани между 1372. и 1385. въ Северинъ, Оршова, Шебешъ и Черичъ (Cherig) въ Срѣмъ (вж. Fermentžin Eus., ц. д. V.—VI). Францисканитѣ отъ тукъ прѣзъ Чипровецъ и принадлежнитѣ нему села постепенно дѣйствували и

между нашитѣ сѣверни павликяни богомили, чиито поселения по Свищовско и Ловченско се свързваха съ Чипровецъ чрезъ нѣкои богомилски села по Берковско и Врачанско. А знайно е отъ друга страна, че сѣвернитѣ павликяни прѣзъ Троянския балканъ сж били въ свързка съ своитѣ събратия отъ Пловдивско. Едно отъ селата съ нѣкогашно сектантско население въ Берковско, именно Клисурса, сетнѣ прѣзъ XVII. в. играе видна рола като католишко село заедно съ Чипровецъ, а диритѣ на богомилскитѣ поселения татъкъ по Врачанско, Бѣло-слатинско и Луковитско къдѣ Ловечъ-Тетевене трѣбва да търсимъ въ помашкитѣ села въ тия области, за което ще се говори и по-долу. Че известна слаба католишка агитация се е явявала отъ врѣме на врѣме между нашитѣ сѣверни и южни павликяни прѣзъ XV. и първата половина на XVI. в., е твърдѣ вѣроятно и за това, защото когато прѣзъ втората половина на сщия вѣкъ францисканитѣ сѣкашъ изведнаждъ сполучватъ съ голѣмъ успѣхъ да прокаратъ католичеството срѣдъ нашитѣ павликяни, тѣзи подирнитѣ, сждейки по всички тогавашни рапорти на мисионеритѣ, не се показватъ нито съвсѣмъ изненадани отъ новитѣ апостоли, нито съвсѣмъ неупатени относително римската черква; напротивъ мисионеритѣ еднакво твърдятъ, че между павликянитѣ сжществували нѣкакви смѣтни прѣдания за Римъ и за папата. Вече въ единъ отъ първитѣ рапорти на мисионеритѣ, именно отъ 1581. г., се съобщава, че павликянитѣ казвали, какво тѣ зависятъ отъ римския папа (вж. Acta с. 7.). Характерно е откъмъ тая страна съобщението на епископа Ф. Станиславовъ, писано въ Орѣше на 1637. г.: „Вече писахъ на конгрегацията за заблуденията и обредитѣ, които изврѣшватъ нашитѣ павликяни (li nostri Paulianisti) въ своитѣ черкви, и още писахъ, отъ гдѣ изкарватъ тѣ потеклото си споредъ тѣхното казване (secondo li loro detti) — тѣ казватъ именно, че произхождатъ отъ римлянитѣ (da Romani) и че 15-тѣ послания били извадени отъ едно море. Какво е обаче това море, азъ не зная, ала туй море, споредъ мене, тѣ го считатъ за земя, и още казватъ, че четиритѣ евангелия сж стояли вписани въ града Римъ и че ги е изписалъ царьтъ по име Силивичъ, който билъ, казватъ, толкова добъръ християнинъ, че обърналъ почти цѣлия свѣтъ на римската вѣра. Още тѣ се считатъ романи (romani) и даже паписти и не признаватъ другиго за черковенъ глава освѣнъ папата, ала иматъ таково криво понятие, че като имъ река, че съмъ билъ въ Римъ и че съмъ виждалъ папата, тѣ отговарятъ, че това е невъзможно да се види папата, понеже той билъ толкова далечъ, че ако би живѣлъ човѣкъ сто години и би ималъ крила та би летѣлъ сто години — то едвамъ тогава би достигналъ до папата“ (Fermendžin, Acta Bulg. с. 42). По въпроса за влиянието на римската черква върху павликянитѣ прѣзъ XV. в. не трѣбва да забравяме и дубровнишкитѣ търговски колонии въ България, именно по крайдунавскитѣ градове като Никополь, Свищовъ, Русчукъ, сетнѣ въ София, Търново и др., които сж имали свои свещеници, доста защитени като чужди поданици. И тѣзи свещеници, гдѣто могли влизали въ сношение

съ нашитѣ сектанти. Ала и тайнитѣ сношения на нашитѣ богомили съ босненскитѣ трѣбва да сж станали причина, щото първитѣ католишки свещеници срѣдъ нашитѣ павликяни да дойдатъ направо отъ Босна. Българскитѣ католишки епископъ отъ XVII. в. Деодатъ (Богданъ) Бакшичъ намѣрилъ у нашитѣ павликяни освѣнъ стари български бого-служебни книги, писани прѣди 300 години,¹⁾ още и ржкописи, писани въ Босна отъ врѣмето на босненския краль Твърдко.²⁾ По тоя поводъ епископъ Богданъ разсжждава върху потеклото на павликянитѣ, и като не е знаалъ, види се, за старото богомилство у насъ, заради това мисли, че босненскитѣ книги доказвали, че нашитѣ павликяни били прѣселени отъ Босна и че отъ тамъ донесли и своята ересь (questa loro heresia), та за това ще да е останало у тѣхъ и прѣданието, какво вѣрата имъ била отъ Римъ („*pur sempre hanno parlato: postra fede è a Roma*“).³⁾

Каквито усилия и да сж правили отдѣлни католишки мисионери въ България прѣди половината на XVI. в и каквито врѣмenni успѣхи и да сж постигали тукъ-тамъ срѣдъ нашитѣ павликяни, католицизмътъ все е остоялъ празна форма и скоро пакъ е отстѣпялъ на старитѣ еретични павликянски традиции, понеже римската пропаганда не е имала право, открито да подържа редовни сношения съ нашитѣ павликяни. Споменатата „Българска кустодия“ на францисканитѣ споредъ едно папско breve отъ 1372. год. е имала задача да дѣйствува въ южна Унгария околу Шебешъ и голѣма Влахия (in terris et villis in metis circa Sebes et maiorem Wlachiam), а отъ тукъ е било незгодно, по-ефектно да се влияе върху България. Наистина дубровничкитѣ търговци въ България сж подържали францискани за свои свещеници, ала успѣхътъ само чрѣзъ тѣхъ е билъ свършено слабъ. Може би, че тии францискани, нѣкои отъ които били направо отъ Босна, да сж спомагали, по-силно да се подържатъ въ Чипровецъ старитѣ сношения съ босненскитѣ францискани, докато най-сетнѣ тѣзи подирнитѣ, възползувани отъ близостта на хърватския езикъ съ българския и подъ протекцията на дубровчанитѣ, взели

¹⁾ Епископъ Богданъ казва (г. 1650), че той въ пловдивскитѣ павликянски села тълкувалъ апостола и евангелието на „славянски“ сир. на български езикъ. „За да побѣда невѣрството на твърдомавитѣ — казва той — не си служехъ съ латински книги, а евангелието четѣхъ славянски по книги, писани съ писмото на св. Кирила, което е славянско и което тѣ сжщо тѣй употребяватъ, и азъ винаги изисквахъ да донасятъ тѣзи тѣхни книги, писани на пергаментъ отъ прѣди 300 години и повече; и съ това се надѣвамъ на Господа да ги побѣда“ (Акта, 141.).

²⁾ „Павликянитѣ сж по народностъ славяни, а това се вижда и отъ тѣхнитѣ книги, които тѣ употребяватъ и които всички сж писани съ азбуката на св. Кирила, а тѣ и не знаятъ да говорятъ другъ езикъ освѣнъ славянски; намѣрихъ и нѣкои книги, писани въ Босна, отъ врѣмето на краль Твърдко, отирѣди 400 и повече години“ (Акта, 79.).

³⁾ Епископъ Деодатъ по сжщия въпросъ чель и мѣннията на нѣкои гръцки писатели, които казвали, че павликянската ересь е останала отъ Павла Самосатенски, той чель и историята на славянитѣ отъ Мавро Орбини, който казва, че павликянитѣ произхождатъ отъ Римъ, като цитува отъ Петра Ливия Веронски, гдѣто се казва, какъ тѣ били разпространени по дѣла Италия и какъ, гонени отъ тукъ, като нѣмало хадъ да бѣгатъ, минали прѣзъ Фриволи въ Босна, гдѣто нѣкои заседнали, а други отишли на югъ въ Тракия. „Споредъ мене, казва Деодатъ, Орбини не знае добръ, защото Тракия се казва страната, която е прѣзъ Балкана къмъ Галиполъ, а пльзъ тази страна навъзмъ Никополь се казва Мисия. Както и да е, само това *отрвамъ*, че сж дошли отъ Босна, понеже *всичкитѣ* (?) имъ книги сж писани въ Босна на пергаментъ“ (Акта, 97.).

направо да проповѣдватъ католицизма между сѣвернитѣ павликяни. Въ края на XVI. в. францисканецътъ Петъръ Тузланинъ (Petrus Solinatus) отъ града Тузла (Soli) въ Босна, който билъ повиканъ първомъ въ Чипровецъ, толкова се отличилъ съ успѣшно проповѣждане католицизма между павликянитѣ, че папа Климентъ VIII. склонилъ да устрои особна „Софийска католишка епископия“ съ столица въ Чипровецъ и назначилъ Петра Тузланина първъ епископъ на тая нова епископия. Въ едно писмо, писано на хърватски до конгрегацията въ Римъ, чипровчанитѣ сетнѣ разправятъ, какъ е дошелъ отъ Петъръ въ България: „Посли ми, видеѣи штету, кою примахмо, колико отъ душахъ толико отъ царковни ствари, отлучихмо договоромъ свех, кои смо сада йоще мнози живи, и послахмо у Босну и доведохмо фратре св. Францешка, отъ коихъ старешина дойде о. пр. Петар Соланин, кога после отъ Клемента 8. изпросихмо за нашего бискупа и онъ томъ областиу умножи редъ; и поградилъ се манастире и църкви и павлиѣане се обратилъ и многа друга добра учинилъ, коя оци наши желали йесу, а ми, хвала господину богу, и съ очи наши видимо“ (Acta 43.). „Щетата“, особно въ „черковнитѣ работи“, която имали чипровчанитѣ, както се изразяватъ въ цитуваното по-горѣ писмо, и която за да избѣгнатъ рѣшили да си доведатъ свещеници отъ Босна, ще да се отнася, види се, до недотамъ съобразния съ догмитѣ на католицизма животъ на нѣкои отъ дотогавашнитѣ чипровски свещеници. Това може да се заключи отъ документа, печатанъ на първо мѣсто у Ферменджина подъ 1565. г., въ който се съобщава, че Фр. Амбросий, Антиварски епископъ, като посѣтилъ въ качество на апостолски ревизоръ (visitator) България и Сърбия, много важни реформи направилъ тукъ, така между друго и нѣкого си свещеника Иванъ Юговичъ, който билъ префектъ на чипровската черква и който явно си ималъ жена (uxorem sibi publice duxerat), развелъ отъ нея и двамата отсѣдилъ на покаяние, а на народа за покаяние, че приемалъ св. тайнства отъ жененъ свещеникъ, наложилъ да съгради нѣкаква къща и пр. Отъ туй се вижда, че и въ Чипровецъ до тогава не билъ хваналъ коренъ още чистиятъ католицизмъ. Прѣзъ туй врѣме и отъ Цариградъ взели францисканитѣ, които си имали тамъ свой манастиръ (conventus), да изпращатъ мисионери при нашитѣ южни павликяни. Много е помагало на босненскитѣ францискани сродството между хърватския и българския езикъ, а тѣй сѣщо и тѣхната славянска народностъ. Интересно е откъмъ тая страна постановлението, взето въ Цариградъ на 1581. година отъ францисканитѣ, да се изпроводи нѣкой си „Petrus de Paulo“ за свещеникъ на католицитѣ по селата близу до Одринъ, защото между друго „знаелъ да говори илирски сир. хърватски“ (Acta 11). Въ сѣщата година и папскиятъ ревизоръ, епископъ Петъръ Цедулинъ пише отъ Цариградъ писмо до нашитѣ павликяни на хърватски езикъ, като имъ съобщава, че папата го е проводилъ „да ги поучи въ истинската християнска вѣра и да ги привлѣче къмъ католицизма, който едно врѣме сѣ изповѣдвали“; той ги моли, да изпроводятъ въ Цариградъ нѣколцина по-стари свои хора,

за да имъ открие самъ истинското Христово учение и моли най-сетнѣ, да се отнесатъ снисходително къмъ приносителя на писмото му, отца Хиеронима, ако не изпълни както трѣба мисията си, понеже „не знае добръ хърватския езикъ“ (ob ignorantiam illiricae linguae nostrae). Сжщиятъ епископъ по-сетнѣ праща споменатия отъ Хиеронимъ да посѣти католицитѣ въ Силистра и Провадия, и му напомня, да не пропустне да посѣти и павликянитѣ и да имъ прѣдаде, щомъ пристигне, едно писмо, което той написалъ на „босненски“ езикъ съ латиница, и едно друго писмо, написано съ кирилица, а именно съ босненска кирилица (in sarratheri ilirici).¹⁾ И сполуката на отца Петра Солината (Тузланина) и неговитѣ другари францискани между павликянитѣ ще да се дължи въ голѣма мѣра и на това, че сж знаели да говорятъ хърватски и че скоро ще да сж успѣли да усвоятъ и българското нарѣчие на павликянитѣ. Първитѣ францискански мисионери още отъ самото начало направили много добро впечатление на нашитѣ павликяни и придобили пълното имъ довѣрие, даже тѣ станали твърдѣ обикнати, защото тѣ, като сродни тѣмъ братя хървати, ще да сж показвали въ своята мисионерска дѣйностъ истински братски симпатии къмъ тѣхъ. Популярността на ордена е засвидѣтелствувана изрично въ много случаи, забѣлѣзани въ рапортитѣ на мисионеритѣ. Така вече наследникътъ на Петра Солината, чипровскиятъ българинъ епископъ Илия Мариничъ (Мариновъ), пише на конгрегацията прѣзъ 1631. г., какъ францисканскитѣ братя (fratelli minori) били „много обикнати“ между населението, понеже тѣ много се трудили за него: тѣ били, които свещенодѣйствували съ голѣма пожертвовностъ въ течение на 30 години, откакъ дошли отъ Босна, тѣ издигнали поляка-лека манастири и черкви и пр. Когато на 1637. г. се появили нѣкакви интриги въ Римъ противъ сжщитѣ братя въ Чипровецъ, всички чипровчани се възмутили та написали до конгрегацията дълго писмо въ защита на братята, въ което казватъ, че тѣ по никовъ начинъ нѣма да приематъ други свещеници освѣнъ францисканитѣ. Съ тази любовъ къмъ францисканския орденъ можемъ да си обяснимъ, защо се създаде народенъ францискански клиръ у нашитѣ павликяни тѣй наскоро, слѣдъ като приели католичеството. Още отъ Петъръ Солинатъ, щомъ обърналъ на католичество нѣкои павликяни въ с. Петикладенци, взелъ шесть момчета отъ павликянскитѣ села и ги изпроводилъ въ Клементинската колегия въ Римъ, за да се приготвятъ тамъ на папски срѣдства за свещеници въ България, а главно „да се увѣрятъ сетнѣ родителитѣ и съселянитѣ на тия младежи въ истинността на католичката вѣра“. Тѣзи първи възпитаници на пропагандата сетнѣ въ отечеството си обърнали на католичество първомъ своитѣ роднини и много други свои съотечественици. Поради хубавия успѣхъ, постигнатъ по този начинъ за пропагандата, папа Урбанъ VIII. опрѣдѣлилъ на

¹⁾ Между „кирилски“ и „илирски“ често не се прави разлика, а сжщо тѣй подъ „илирски езикъ“ се разбира изобщо и славянски ез., респективе български. За това споменатиятъ отъ Хиеронимъ въ единъ свой рапортъ отъ 1581. г. мѣс. мартъ казва, че посѣтилъ „Силистра въ Добруджа“, гдѣто населението говори езикъ „български сир. илирски“ (Аста 6.).

1627. год., да се приематъ въ основаната отъ папа Григорий VIII. (1572. — 1582.) хърватска колегия (collegium illyricum) въ Лорето всѣка година по шестъ български младежи. Отъ тогава редовно били изпроваждани момчета както отъ сѣверна тава и отъ южна България, да се учатъ въ тая колегия. И всички тия млади българи, които се прѣдавали на свещеническо звание, съ голѣма охота стѣпяли въ твърдѣ популярния тогава между павликянитѣ францискански ореденъ,¹⁾ тава че прѣзъ първата половина на XVII. в. скоро се образувало цѣло поволеніе български францискани, между които най-многого били родомъ отъ Чипровецъ. Тѣзи български францискани ржководѣха прѣзъ XVII. в. черковното и училищното дѣло на покатоличенитѣ наши павликяни, отъ тѣхъ се избираха и всички католишки епископи на павликянитѣ и чипровчанитѣ слѣдъ смъртѣта на епископа Петра Солината. Между документитѣ, издадени отъ Ферменджина, най-стариятъ, гдѣто Петъръ Солинатъ се титулува „Софійски епископъ“, е отъ 1610. г. 16. октомври. Ала Софійското епископство до 1624. год. е било празна титла, а тепърва отъ тази дата нататкъ, по рѣшението на папа Урбанъ VIII, била реорганизирана споменатата първа Българска кустодия (Custodia Bulgariae) на францисканитѣ отъ XIV. и XV. в. въ нова кустодия съ епископско сѣдалище въ София. Въ областѣта на новата Българска кустодия, прѣименувана сетнѣ въ „провинция“ (provincia Bulgariae), влизали и францисканскитѣ манастири въ Влашко.²⁾ Сношенията между чипровскитѣ и влашкитѣ францискани и безъ това били отъ старо врѣме твърдѣ близки³⁾ Епископската столица на новата кустодия само по име била въ София, а въ сщностъ си остояла въ градеца Чипровецъ, който поради своето католишко население и привилегитѣ, що е ималъ отъ старо врѣме, прѣдставялъ най-голѣма гаранция за живота и имота на епископитѣ. Тукъ именно седѣли слѣдъ П. Солината все епископи отъ българска

¹⁾ Епископъ Илия Мариновъ пише на 1831. г. 6. февр., че мнозина българи католици отъ паството му сж го молили, да събщи въ Римъ, че тѣ, като родители, желаятъ да станатъ синоветѣ имъ, изпроводени да се учатъ въ Лорето, свещеници францискани, защото само съ това наименоветѣ си на учение въ Римъ (Acta 34.).

²⁾ Това рѣшение е оформено съ двѣ папски грамоти: въ една отъ 17. априли 1624. се казва, че по желание на българскитѣ католици папата заповѣдалъ да се създаде отъ францисканскитѣ манастири, които се намиратъ въ България и Влашко, кустодия съ привилегии и прерогативи, и да се приематъ въ ордена юноши българи и власи, като имъ се позволи да упражняватъ званието си, както е позволено и на другитѣ францискански кустодии, а освѣнъ това въ тая кустодия да се избира по единъ кустосъ, който да може врѣменно и да я управлява подъ вѣдомството и юрисдикцията на генерала на ордена, а цѣлата кустодия да се постави подъ покровителството на Софійския епископъ (24). Слѣдъ това е билъ издаденъ прѣзъ същата година и самиятъ папски указъ (breve), съ който официално се утвърждава новата „Custodia Bulgariae“, която трае прѣзъ XVII. и XVIII. в.

³⁾ Влашкиятъ войвода Радулъ е писалъ на епископа П. Солинатъ едно писмо отъ 1614. г. 13. септември, съ което моли, да се изпроводятъ нѣколкомина отъ братята за францисканския манастиръ въ Търговище, гдѣто имало голѣма нужда отъ католишки свещеници. „Отколѣ е наше желание — казва се въ писмото — да подържаме отъ една страна православната черква, въ която сме родени, а отъ друга страна да не отклоняваме отъ римската черква онѣзи, които отъ старо врѣме въ тия страни изпълняватъ нейнитѣ обреди, както и съ еднакво уважение да се отнасяме спрѣмо прѣдставителитѣ на двѣтѣ черкви и споредъ силитѣ си да имъ помагаме“ (Acta 16.).

народностъ. Илия Мариновъ, по потекло отъ едно старо българско болярско сѣмейство въ Чипровецъ (вж. Иречекъ, Ист. болг. 495.), билъ епископъ слѣдъ П. Солината отъ 1625. до 1641. год. Него наслѣдилъ чипровчанецътъ Петъръ Богдановъ (Деодатъ) Бакшичъ, който сжщо тѣй произхождалъ отъ видно българско сѣмейство въ Чипровецъ, отъ 1641. до 1674. г. Въ негово врѣме най-добрѣ е цвѣтѣло черковно-училищното дѣло на българскитѣ францискани, въ негово врѣме се е събудило и народното съзнание у българското му католишко паство, особно въ чипровската областъ така, че дори взели да се правятъ сериозни планове за едно възстание противъ турцитѣ, което малко по-сетнѣ — на 1688. г., биде наистина прѣдприето и което се завърши съ пълно разорение на Чипровецъ (вж. за това подробно у мене, Мин. Сб. XIV. 1. и сл.). Една отъ първитѣ грижи на чипровскитѣ епископи е била, да създадатъ въ страната училища, чрѣзъ които смѣтали не само да подигнатъ народното образование, но и да закрѣпятъ католицизма. Първото училище отворилъ въ Чипровецъ епископъ Илия Мариновъ, а сетнѣ се създали училища и въ другитѣ чипровски села, както и почти въ всѣкое отъ по-добритѣ павликянски села. Понеже тогавашнитѣ български францискани били все възпитани въ Лоретската колегия, гдѣто се е прѣподавало на хърватски езикъ, затова и въ училищата въ България тѣ въвели сжщия за учебенъ езикъ, а така сжщо и кирилицата, съ която си служили босненскитѣ францискани („босненска кирилица“). Поради това въ тѣхнитѣ училища били въведени все хърватски учебници, каквито сж били употрѣбавани и въ босненскитѣ францискански училища. Въ слѣдствие на туй у чипровскитѣ наши католици се въдворилъ за книжовенъ езикъ босненско-хърватскиятъ, на тоя езикъ тогава се е кореспондирано частно и официално и на него езикъ сж печатани и нѣкои книги и учебници, прѣведени отъ наши чипровчани (вж. подробно относително учебницитѣ въ чипровскитѣ училища въ Бълг. Прѣгл. г. I. кн. X. с. 77). Самъ Петъръ Богданъ Бакшичъ е прѣвелъ и издалъ на хърватски езикъ „Meditationes S. Bonaventurae“ подъ заглавие „Bogoljubna razmisljanja od otajstva odkupljenja csovicanskoga“, издание на римската пропаганда, 1638. год.¹⁾ Полека-лека тоя внесенъ отъ вънъ книжовенъ езикъ на българска почва изгубилъ много отъ своята граматична правилностъ, и ние виждаме, какъ въ разни писма, писани отъ чипровчанитѣ и павликянитѣ, той е вече единъ езикъ, изпрѣмѣсенъ съ българизми, особно въ областята на падежитѣ, и на тоя езикъ сж писали дори и прѣзъ 18. столѣтие нѣкои отъ чипровскитѣ емигранти въ Унгарии и Босна, както напр. българинътъ Кръстьо Пейкичъ, който на 1716. г.

¹⁾ Engel въ своето съч. „Geschichte des alten Pannoniens und der Bulgarey“, Halle с. 462, смѣта това издание за първа печатана книга на новобългарския езикъ, ала у Шафарика съ повече право е отнесенъ тоя трудъ къмъ т. нар. илирска (хърватска) книжевностъ (вж. Safarik P., Geschichte d. Ilirischen u. Kroatischen Literatur, 1865. с. 32. 248.; вж. и Славянскій Сборникъ II. 405; вж. и М. Дриновъ, Истор. Прѣгледъ на бълг. черква, стр. 166, гдѣто е казано, че „единъ францисканецъ, сърбинъ, на име Богданъ Бакшичъ, е прѣвелъ на просто български езикъ едно списание на знаменития францискански светецъ Бонавентура“.

издалъ въ Венеция книжката, „Зарцало истине мед црѣве источне и западнѣ“ (вж. повече у мене, Бълг. Прѣгл. год. I. кн. X. 64, и Мин. Сбор. XIV., с. 40). На тоя смѣсенъ хърватско-български езикъ е напечаталъ на 1651. г. въ Римъ и Филипъ Станиславовъ едно молитвено книжче подъ своеобразно заглавие „Абагаръ“,¹⁾ което мнозина считатъ за първа новобългарска книга (вж. и въ книгописа на А. Теодоровъ, Мин. Сбор. IX. с. 150), макаръ че въпрѣки многото българизми и тукуъ изобщо въ езика силно прѣобладава хърватската му основа.²⁾

Филипъ Станиславовъ е родомъ павликянинъ отъ село Орѣше (Свищов. ок.) и възпитаникъ на конгрегацията въ Римъ. Той се е завърналъ въ отечеството си и е служилъ отначало като мисионеръ между сѣвернитѣ павликяни, слѣдъ като прослужилъ нѣкое врѣме и като драгоманинъ при папа Урбанъ VIII. Той се смѣталъ за българинъ и се подписвалъ така въ своитѣ писма, както напр. въ едно латинско писмо отъ 1636. г. 3. авг.: „Филипъ Станиславовъ, българинъ, апостолски мисионеръ въ кралство България“ (Acta 42). Когато издалъ своето книжле „Абагаръ“, той вече билъ „Никопольски епископъ“ и така се е подписалъ въ края.³⁾ Тогава вече е било прокарано раздѣлението на Софийската католишка архиепископия, на която главатарьтъ седѣлъ, както се каза, въ Чипровецъ, имайки на грижата си въ качество на апостолски викарий още и католицитѣ въ Влашко и Молдовия, на двѣ половини, и то така че се създаде една архиепископия съ столица въ Молдавия, която обгръщала Молдавия и сѣверо-източна България, включвайки въ себе си и сѣверозападна България — чипровската областъ и отсрещнитѣ въ Влашко, именно въ Къмпулунгъ (Campulungo, едно врѣме наричано и Дълго Поле), Търговище и Букурещъ, както и павликянитѣ въ Пловдивско остояли подъ вѣдомството на „Софийската архиепископия“, която по този начинъ се намалила на половина. Цѣльта на това раздѣление, прѣдложено отъ епископа Богдана (Деодата) на 1643. г., е била, да могатъ по-лесно да се управляватъ всичкитѣ толкова надалечъ една отъ друга прѣснати католишки епархии въ България, Влахия и Молдавия. Това прѣдложение се приело отъ конгрегацията, като се рѣшило да бѣде столицата на новата архиепископия не въ Молдавия, а въ Силистра. Новата архиепископия се нарекла съ историчното име „Марцианополска“ (вж. Acta. с. 198). Ала поради несигурността на живота столицата на новата архиепископия не е можала да

¹⁾ Името „Абагаръ“ е дадено по името на единъ „царъ Абагар, княз Еденскаго града“, за който се говори въ специалната „Епистолия Абагара цара, писание Карстѣ Гюсподѣ нашемѣ“, печатана въ същото книжче.

²⁾ Съвсѣмъ е прѣкалено казано, по поводъ на българизмитѣ въ Абагаръ, че той „представляеть образецъ книжнаго Болгарскаго языка XVII. вѣка“ (вж. Славянскій Сборникъ II. „Абагаръ, первый печатный памятникъ новоболгарской литературы“ с. 4.).

³⁾ „Иако псепа од раслико и благодиханно цветие собира мет и осак, сице Филип Станиславов од велике Българие Бискуп, сабра и своди од раслики гниги свети отци саборни сви Абагар и хариза свѣоимѣ народѣ Болгарскомѣ, да при себе носенѣ, на место силви мошта“.

се прѣмѣсти въ Силистра, а се избралъ за това градъ Бакау въ Молдавия. За първъ марцианополски архиепископъ билъ назначенъ францисканецътъ Марко Бандуловичъ, който билъ родомъ отъ Скопье и който, понеже живѣлъ дълго врѣме въ служба на босненската францисканска провинция, минавалъ подъ прѣкоръ „Бошнякътъ“ (Marco Bandino Bosnese).¹⁾ Той е билъ кандидатъ на епископа Богдана, главно защото знаелъ влашки и знаелъ „илирския езикъ, който употрѣбаватъ павликянитѣ“ (Acta 137). Нека забѣлимъ тукъ, че Бандуловичъ билъ тогава извѣстенъ и съ нѣкои свои книги, както напр. съ книгата си „Pisciole i evangelia“ (апостоли и евангелия), печатана на хърватски съ латиница въ Венеция (вж. за това Бълг. прѣгл. г. I. кн. X. 78). Въ своитѣ съчинения и Бандуловичъ, колкото и да се старае да употрѣби правилень хърватски книжовень езикъ, пакъ прави погрѣшки, особно въ употрѣбата на падежитѣ. Той се подписва въ съчиненията си „Скопянинъ“. Архиепископъ Бандуловичъ, понеже билъ компромитиранъ прѣдъ турцитѣ, не само не е смѣялъ да се настани въ Силистра, както се каза, но не се е рѣшавалъ да спохажда и павликянското си паство отсамъ Дунава. Поради това той самъ на 1647. год. прѣдложилъ на подѣдомственитѣ си свещеници, да избератъ едного изпомежду си, който е достоенъ да носи епископско звание и който е въ добри отношения съ черквата и съ турскитѣ власти, та той щѣлъ да го прѣпорѣча на конгрегацията, за да се назначи специално за „Никополски епископъ“, сир. за оная часть отъ новооснованата Марцианополска архиепископия, която се намирала въ непосредственитѣ владѣния на Турция (Acta 180).²⁾

¹⁾ Самъ Бандуловичъ се нарича въ едно писмо „бошнякъ отъ Скопье“ („от мене фра Марка Бандулаевича, Бошняка ис Скопиа“) и най-сетѣ се подписва „Марко Скопѣлианинъ“, като се титудува „метрополита отъ Прислава“ сир. отъ Прѣславъ, старата бълг. столица, вм. „марцианополски метрополитъ“, понеже нашитѣ францискани прѣдпочитали да наричатъ марцианополската архиепископия „Прѣславска“ (180).

²⁾ Въ сѣщностъ първата идея, да се основе особна „Никополска епископия“, ще да се дължи на обстоятелството, че конгрегацията на 1839. год. дарувала на нѣкой си Захарий Новошицки въ Львовъ, който билъ Львовски „suffraganeus et praepositus“, старата титла „episcopus Nicopolitensis“, както напр. Деодатъ най-напрѣдъ станалъ епископъ „Gallipoliensis“. Новошицки, както и всички негови съврѣменици, разбралъ, че тая титла се отнася до българския Никополъ, и съгласно съ това счелъ за своя епархия павликянитѣ епархии около Никополъ, та като не можелъ самъ да дойде въ епархията си, назначилъ си замѣстникъ (Acta 64). Тогова подирния Деодатъ отъ името на софийския епископъ не рачилъ да признае за законенъ, макаръ че този дръзко настоявалъ на туй (65). По тоя поводъ Деодатъ нише на конгрегацията, нека тя да рѣши, струва ли павликянитѣ, „които сѣ обрнати на католичество отъ софийския епископъ, да се турятъ подъ властѣта на Львовския „Никополски епископъ“, който носи титлата, ала който не ще може фактично да надзирава и посѣщава своето паство, понеже той е научевъ на блѣсълъ и да пътува съ ескорта и пр., а ние — казва Деодатъ — ходимъ цѣль, отъ едно мѣсто на друго, когато не е далечъ, и нашитѣ епископъ е облѣченъ както и всички други духовни лица, и само когато служи въ черква тържествена литургия, се разпознава, че е епископъ. А въ Никополската областъ ходятъ свещеницитѣ мирски облѣчени, освѣтъ това насъ ни мѣчатъ и турцитѣ и православнитѣ“. Оче по-интересно е, че Богданъ въ писмото си се много съмнѣва, че титлата „Никополски епископъ“ се отнася до българския градъ Никополъ, защото Кромержъ въ своята Полска история наистина наричалъ Никополъ столица (metropolis) на България, ала това не било вѣрно, защото столица и първъ градъ на България билъ градъ Сардика или София, гдѣто и тогава седѣлъ наша, а не Никополъ, гдѣто има само каймакаминъ. Наистина има отъ старо врѣме епископия Никополска, ала не се знае, кой Никополъ въ Византия (Гърция) трѣбва да се разбира (66). Деодатъ настоявалъ слѣдъ това енергично, да се рѣши тоя важенъ въпросъ. Понеже имало отъ друга страна нужда отъ особенъ католишки владика въ Молдавия и понеже до тогава Баконскитѣ

Съгласно съ тая покана „павликянитѣ отъ никополската епархия“, сир. всичкитѣ сѣверни павликяни прѣпоръчали за „Никополски епископъ“ своя съотечественикъ отца Филипа Станиславовъ, който, откакъ се върналъ отъ Римъ (1635. г.), дѣйствиуваъ като мисионеръ и успѣлъ да стане твърдѣ популаренъ, и то, види се, главно поради своитѣ по-свободни обноски като мирски свещеникъ и поради своя тактъ, да се приспособява бѣмъ тежкитѣ тогавашни условия, които изисквали особно умѣние отъ свещеника, за да угоди и на турцитѣ както и да избѣгне отъ вѣчнитѣ доноси и прѣслѣдвания отъ страна на грѣцкото духовенство.¹⁾ Когато се разчуло, че Станиславова прѣпоръчали за Никополски епископъ, твърдѣ много възнегодувалъ цѣлиятъ францискански клиръ въ Чипровско, който считалъ тая кандидатура за неумѣстна не само, защото се било съставило лошо мнѣние у францисканцитѣ за Станиславова, който споредъ тѣхъ водѣлъ недостатъчно цѣломъдренъ животъ като мисионеръ, но още повече, защото тѣ го вземали за обида, да се назначи на тоя високъ постъ единъ нефранцисканецъ при толкова услуги, принесени на черквата отъ тѣзи подирнитѣ, особно при покръщането на павликянитѣ. И самъ епископъ Богданъ билъ противъ Станиславова, като прѣпоръчвалъ францисканеца Соимировичъ, който билъ родомъ отъ знатно чипровско сѣмейство (вж. ц. д. 189.).²⁾ При все това конгрегацията намѣрила Филипа Станиславова най-достоеенъ кандидатъ за Никополски епископъ та билъ рѣкоположенъ за такъвъ на 1648. г. Нѣкое врѣме Станиславовъ се водилъ добръ та дори за три години му било възложено да управлява слѣдъ смъртта на Бандуловича (1652. г.) и Марцианополската епархия, за архиепископъ на която билъ назначенъ на

епископи все били поляци, назначавани отъ полския кралъ, най-сетнѣ конгрегацията склонила на прѣдложенито на Деодата, та тоя споръ се разрѣшилъ, като се учредила особена Марцианополска архиепископия, както се каза, отъ която пъкъ сетнѣ се отдѣлиа Никополската епископия съ особенъ епископъ на чело.

¹⁾ На 1635. год. Станиславовъ дѣйствиуваъ като мисионеръ въ Акерманъ въ Бесарабня, гдѣто прѣди него никой католишки овещеникъ нито мисионеръ не е стѣпвалъ, па и той не е щѣлъ да смѣе да се яви тукъ, да не е знаелъ да говори още турски, татарски и влашки и да не е познавалъ живота на тия народи, между които се е движилъ още отъ дѣтство (Acta 266). На 1636. год. той се явява въ родното си село Орѣше; на 1637. год. той се намиралъ въ Провадия, а на 1640. г. въ с. Бѣлми (Acta 42., 46., 86). Станиславовъ често пътувалъ, за да бѣде по-сигуренъ, облѣченъ като търговецъ въ турски дрѣхы, даже и сетнѣ, когато станалъ епископъ. Той така се е държалъ вънкашно, че турцитѣ много пѣти и не знаели, че той е епископъ, а го мислили, както и гърцитѣ (православнитѣ), простъ свещеникъ (ц. д. 266).

²⁾ Отъ името на българския францискански клиръ въ едно писмо до конгрегацията се казва: „... Трѣбва още да знаете, Ваше прѣвъзходителство, че отецъ Филипъ, ако и да бѣше мисионериятъ, не е прѣкаралъ ни единъ день при павликянитѣ, нито неговото мисионерство е дало нѣкакви добри плодове, а винаги се е скиталъ отъ градъ на градъ и отъ село на село при дубровичанитѣ търговци, като простъ свещеникъ и не се е свърталъ при павликянитѣ. А кой може да каже, че нѣма да върши сѣщото и като стане епископъ?“ (ц. д. 186). Интересно е, че самъ Соимировичъ пише въ едно писмо отъ София, какъ се срещналъ съ от. Филипа Станиславовъ въ София и какъ този му се оплакалъ, че нѣкои писали на конгрегацията противъ него, че не си гледалъ работата както трѣбва. „Да Ви кажа право — продължава Соимировичъ — той не седи и даже не може да седи при павликянитѣ: конгрегацията знае, че братията (францисканитѣ), които служатъ на павликянитѣ, сѣ твърдѣ бѣдни и че се обличатъ съвсѣмъ лошо, а той, сиромаштъ, носи малко по-добри дрѣхы, та поради туй го мразятъ турцитѣ по селата и искатъ да му налагатъ разни данъци и други ангарии, като му казватъ: „ти не си братъ — францисканецъ (fratte), а султантъ е позволилъ само на братията да не плащатъ нищо“ (176).

1855. г. извѣстниятъ съ своята политическа и дипломатическа дѣйность чипровски българинъ и францисканецъ Петъръ Парчевичъ. Слѣдъ 1663. г. Станиславовъ по нѣкаква важна вина билъ наказанъ отъ конгрегацията и отстраненъ отъ длъжността си Никополски епископъ. Това не ще да е станало и безъ съгласието на Парчевича, а много вѣроятно е, че лекоумното поведение на Станиславова, който постоянно скиталъ по епархията си и другарувалъ ту съ турци, ту съ арменци, както и слабата му интеллигентность, поради което много лесно е могълъ да компромитира съсловieto си, ще да сж дали поводъ да го отстранятъ отъ България. Това е толкова по-вѣроятно, защото по онова врѣме и епископъ Богданъ и цѣлиятъ францискански клиръ, на чело съ Парчевича, тайно сж били заети съ политически прѣговори и съ подгатване едно общо възстание противъ турцитѣ. Станиславовъ се поминалъ непростенъ на 1674. год., и нѣкое врѣме Соимировичъ управлявалъ Никополската епархия, слѣдъ като билъ прѣди туй назначенъ за Призренски епископъ (1650. год.) и наскоро повишенъ за Охридски архиепископъ (1655. ц. д. 254.). Въ сжщата 1674. година се поминалъ и софийскитъ архиепископъ Петъръ Богданъ Бакшичъ, така че останали вакантни двѣ епископски мѣста. Едвамъ слѣдъ три години билъ ржкоположенъ за Софийски архиепископъ чипровскитъ българинъ Стефанъ Кнежевичъ, който сжщата година отъ своя страна ржкоположилъ своя съотечественикт отца Антония Стефановъ за Никополски епископъ. Възстаническитѣ планове на нашитѣ католици, особно слѣдъ 1683. г. когато турцитѣ бидоха побѣдени отъ австрийското оржжие при Виена, отъ день на день се усилвали, и тъкмо тогава, когато е имало най-голѣма нужда отъ главнитѣ ржководители, тѣзи подирнитѣ, а именно Петъръ Парчевичъ и Петъръ Богдановъ се поминали, и то по единъ случаенъ съвпадежъ прѣзъ една и сжща година, годината 1674., когато се поминалъ, както се каза, и Филипъ Станиславовъ. Слѣдъ това животътъ на българскитѣ францискани и още повече на епископитѣ е ставалъ отъ день на день твърдѣ мжченъ поради голѣмата подозрителность у турцитѣ, която тогава възбуждали изобицо българскитѣ католици, а особно свещеницитѣ имъ, като приятели на Австрия. А новитѣ епископи не сж били ни най-малко способни да продължатъ водителската рола на своитѣ прѣдшественици. Стефанъ Кнежевичъ билъ боленъ въ кравата и прѣзъ цѣлото врѣме до 1688., когато се подкачила борбата, той почти нищо не е вършилъ, а като приближила опасността, той миналъ Дунава и въ Влашко чакалъ възстанието. Сжщо и Никополскитъ епископъ Антоний Стефановъ, който седѣлъ повече въ Чипровецъ, аю и да е билъ посветенъ въ тайнитѣ на заговора, стоялъ на страна, и съ врѣме, още прѣзъ пролѣтътъ на 1687. г., тѣй сжщо отишелъ въ Влашко. Отъ тукъ той, натоваренъ съ дипломатска мисия отъ влашкия войвода, на два пжти ходилъ въ Виена, гдѣто и окончателно останалъ. Въ Чипровецъ било всичко подготвено за възстание прѣзъ пролѣтътъ на 1688., и щомъ австрийцитѣ прѣзъ юли мѣсець прѣвзели Бѣлградъ, наскоро се обявило и възстанието въ Чипровецъ, именно слѣдъ августъ

мѣсець с. г. Извѣстно е, какъ се завърши това възстание съ пълно унищожение на чипровскитѣ католици, отъ които се спасили само тѣзи, що сж успѣли да избѣгатъ живи прѣзь Дунава въ Влашко. Особно българскитѣ францискани били злѣ нарочени отъ турцитѣ и били прѣслѣдвани най-жестоко, гдѣто и да се намирали тогава въ Турция. Затова колкото францискански свещеници имало тогава по павликянскитѣ села изобщо, особно въ сѣверна България, тѣ или сж избѣгали или сж загинали. Именно отъ всичкитѣ български францискани тогава успѣли да минатъ въ Влашко само 14 души, а другитѣ около 30—40 души били избити въ тая катастрофа (вж. подробно у мене „Заселението“ и пр., Сбм. XIV. 25. и сл.). Въстанието останало изолирано само около Чипровецъ та павликянитѣ около Свищовъ и Никополь не пострадали веднага. Само върху чипровчанитѣ се свалила тогава всичката яростъ на турцитѣ, и всѣми, който билъ родомъ отъ чипровскитѣ католишки села, се прѣслѣдвалъ отъ турцитѣ, гдѣто и да билъ той. Въ павликянското село Бѣлини (на Дунава) тогава имало нѣкой си отецъ Филипъ, родомъ отъ Горни Лжжани, докато въ Орѣше свещеникътъ билъ родомъ бошнякъ отъ Сараево, а турцитѣ, като ги мислили чипровчани, хванали ги и ги затворили, и едвамъ павликянитѣ успѣли съ откупъ и клетви да докажатъ, че не сж чипровчани, слѣдъ което били пуснати (Аста 305).

Слѣдъ като се разбѣгали чипровскитѣ католици, отъ които едни останали въ Влашко, а други прѣминали въ Трансилвания, Софийската архиепископия на българскитѣ францискани съвсѣмъ овдовѣла, тѣй като цѣлитѣ францискански клиръ я напустналъ, а титуларниятъ архиепископъ, както видѣхме, се поминалъ. Съсияята е била толкова голѣма, че избѣгалитѣ францискани въ Влашко и Трансилвания изгубили дори и надеждата, че ще могатъ възобнови своята българска „провинция“, и затова взели да правятъ планове, какъ да я съединятъ съ провинцията на босненскитѣ францискани. Между туй никополскитѣ павликяни, които се считали за нѣщо отдѣлно отъ чипровчанитѣ, били изоставени въ религиозно отношение, както ще видимъ, почти съвсѣмъ сами на себе си, поради което още незакрѣпналиятъ у тѣхъ католицизъмъ изново се разклатилъ. Когато слѣдъ Пожаревацкия миръ (1718. г.) тѣй наречената Малка Влахия подпадна подъ Австрия, почнали австрийскитѣ власти да улесняватъ отъ всѣка страна българскитѣ католици отъ Чипровско, които останали въ Влашко и при туй всѣкакъ насърдчавали и останалитѣ въ България сѣверни павликяни да се прѣселяватъ въ Влашко, гдѣто въ градоветѣ Краево, Римникъ и Брадиченъ чипровскитѣ католици имали свои привилегирувани общини. Съ казаната цѣль австрийското правителство издѣйствувало прѣдъ папата та на 1725. год. билъ назначенъ единъ отъ братовчедитѣ на бившия Никополски епископъ Филипъ Станиславовъ, а именно Никола Станиславовъ, нареченъ сетнѣ Станиславичъ, за епископъ на българскитѣ католици емигранти съ титла „Никополски епископъ“, макаръ че той не е смѣялъ да живѣе въ Никополь, а отъ Краево управлявалъ, и то повече по име отколкото въ

сжщностъ, и своята „никополска“ епархия въ България. Въ слѣдствие на агитациитѣ на епископа Станиславича помамили се почти половината отъ сѣвернитѣ павликяни, и то най-много отъ селата Бѣляни, Орѣше и Трънчевица, та между 1726. и 1730. г. полека-лека и повече тайно на нѣколко пѣти се прѣселили въ Влашко до 300 павликянки сѣмейства — около 2000 души. Съ това още повече ослабналъ павликянкиятъ елементъ въ България, докато прѣселенитѣ павликяни въ Влашко наскоро, щомъ се захванала австрийско-турската война на 1737. г., се принудили заедно съ останалитѣ чипровчани отъ казанитѣ три общини да избѣгатъ въ Банатъ и Трансилвания. Съ тѣхъ наедно избѣгалъ и последниятъ никополски епископъ Никола Станиславичъ, който въ Банатъ билъ назначенъ Чанадски епископъ съ столица въ Темишваръ, гдѣто се и поминалъ (вж. подробно у мене въ Сборникъ XIV. ц. д.). Така се заврѣшва първиятъ периодъ на католишката пропаганда въ България, която подъ рѣководството на българскитѣ францискани къмъ края на 17. в. бѣ успѣла да направи популярна римската черква между нашитѣ, токо що обърнати на католичество павликяни. Слѣдъ окончателното разтурване на францисканската епархия въ България захваща новъ периодъ въ черковната история на нашитѣ павликяни.

Сега първомъ ще видимъ, въ кои мѣста и въ какво вѣрско и културно състояние се намирали павликянитѣ, когато първитѣ францискански мисионери успѣли да ги обърнатъ на католичество.

Павликянитѣ прѣзъ XVII. вѣкъ.

Чипровскитѣ търговци съобщили на босненския францисканецъ Петъръ Солинатъ въ Чипровецъ за нашитѣ сѣверни павликяни, и той отишелъ въ тѣхнитѣ села, които сж по близу до Никополь, да опита щастieto си като католишки мисионеръ (вж. Acta 260.). Много е вѣроятнo, че дѣйността на Солината срѣдъ нашитѣ сѣверни павликяни именно така случайно да е отпочнала, защото и други данни отъ края на XVI. в. показватъ, че тогавашнитѣ рѣководители на Цариградския манастиръ на пропагандата, отдѣто били изпращани специални католишки пратеници въ сѣверна България, за да споходятъ малкитѣ дубровнишки католишки общини по главнитѣ градове, нищо не ще да сж знаели за сѣвернитѣ павликяни. На единъ таквъ „апостолски визитаторъ“ за първъ пѣтъ разказали на 1581. г. нѣкои дубровчани въ Силистра и Провадия, че татѣвъ вѣдѣ Русчукъ и Никополь има „българи“, наричани „паулини“, които „непочитатъ кръста, защото на него умрѣлъ Спасителтъ“. Сжщитѣ търговци можали да му именуватъ и нѣкои отъ селата на павликянитѣ: „Orahowicza, Petocladenicza, Marino-Poglicz(e), Bielavicza“¹⁾ (вж. Acta 7). Още единъ пѣтъ по слухъ сжщитѣ визитаторъ узналъ и побързалъ да съобщи на своя епископъ въ Цариградъ, че павликянитѣ, които се на-

¹⁾ Първото село „Орѣховица“ ще да е погрѣшно посочено отъ търговцитѣ като павликянско, защото послѣ не се указва таково село между павликянкитѣ; останалитѣ сж Петокладенци, Маринополици и Бѣляне.

мирали петъ дена далечъ отъ Силистра, изповѣждали манихейската ересь, че били много опорити („*ostinati*“) и пакъ че „непочитали кръста“. (ц. д. 11.). Понеже съ това врѣме съвпада идването на Петра Солината въ Чипровецъ, което е станало, както се посочи по-горѣ, по искането на нашитѣ чипровчани, за да уреди тѣхнитѣ черковни работи, твърдѣ е приемливо, че Солинатъ не ще да е ималъ на умъ, когато е трѣгвалъ отъ Босна, своята бждеща апостолска мисия между нашитѣ павликяни. И макаръ случайно попадналъ между тѣхъ, той пакъ можалъ да постигне въ кжсо врѣме много голѣмъ успѣхъ. Този подирниятъ безъ съмнѣние много се дължи и на неговитѣ лични качества и на знанието на хърватския езикъ, както се изтъкна вече по-горѣ, ала немалко за туй ще да е спомогнало и тогавашното твърдѣ западнало състояние на самитѣ наши павликяни въ вѣрско отношение. Гонени и прѣзирани отъ вѣкве, тѣ достигнали въ началото на XVII. в. до такава материална и морална нищета, че новитѣ поколѣния у тѣхъ при всичката си наслѣдена сектантска опоритостъ не ще да сж имали сила и възможность, да спазятъ въ извѣстна цѣлость старото си еретично вѣрско учение и съ успѣхъ да се опиратъ на всѣко ново вѣрско изкушение. Очевидно е отъ свѣдѣнията, които даватъ католишкитѣ мисионери за тогавашното тѣхно еретично учение, че това подирното е спазвало само нѣкои малки откъследи отъ старото павликянско-богомилско мировзрѣние, така че тѣ вече не сж могли да бждатъ напълно задоволени въ своитѣ вѣрски потребности, когато цѣлото имъ вѣроучение взело да се свежда само къмъ два-три обрѣда и нѣкои неважни външни бѣлѣзи. А още повече не е било възможно да се спазятъ чисти дори и тия малки останки отъ еретичнитѣ имъ традиции, когато тия наши павликяни, както и братята имъ въ Пловдивско, били принудени постоянно да промѣнятъ мѣстожителството си въ малки групи или даже само по отдѣлни сѣмейства, било за да избѣгнатъ врѣменна опасность или пъкъ за да изкарватъ прѣхраната си, работейки по турскитѣ чифлици.

Главната отлика въ вѣроучението на нашитѣ павликяни, която най-много е била въ очи, понеже и тѣ сж християни, е незачитането на св. кръстъ. Това нѣщо почти всички мисионери изтъкватъ. Петъръ Солинатъ въ едно писмо отъ 1622. год. казва, че тѣ по никой начинъ не можели да търпятъ кръста нито желали да слушатъ за него, а бѣгали отъ него повече отколкото отъ общия врагъ, като казвали, че да почиташъ кръста и образитѣ било идолопоклонство (*Acta 17*)¹⁾. И, види се, най-мжчно е било на павликянитѣ именно въ това да остѣпятъ, когато мисионеритѣ ги надумвали да приематъ католичеството. Павликянитѣ отъ селото Брѣстовецъ, гдѣто Солинатъ дошелъ да проповѣдва католичеството, се възпротивили и се оплакали противъ него и свещеницитѣ му на Никополския каймакаминъ, именно че не можели да търпятъ такива проповѣди, съ които се лѣжели хората да почитатъ „едно дърво“ сир. св. кръстъ и

¹⁾ И Деодатъ казва, че се гнусятъ отъ кръста („*abborivano la croce*“) и сжщо тѣй отъ образитѣ (*figure*), ц. д. 80.

образи, което споредъ тѣхъ както и по мнѣнието на турцитѣ било идолопоклонство (ц. д. 18). Сжщата история се повторила и въ Орѣшъ, пакъ защото свещеницитѣ на Солината проповѣдвали да се почита кръстътъ (ib). Втора главна отлика на павликянитѣ била, че тѣ отхвърляли таинството на кръщението, вмѣсто което имъ служилъ единъ обредъ, който състоялъ въ туй, че свещеникътъ имъ вземалъ една свѣщъ и я допиралъ на четири страни о главата на тогова, който се кръщава; туй се наричало кръщение съ огъня на св. Ивана кръстителя (80). Тѣ изобщо нѣмали никакви други таинства нито богослужение, а имали само единъ обичай, който споредъ Солината тѣ сж заимствували „отъ старитѣ българи“, именно че носѣли ядене въ извѣстни, за това опрѣдѣлени къщи, гдѣто всички се събирали и правѣли празнично тържество съ игри, свирни и пѣнис, като считали тѣ това за богослужение (17). Именно тѣзи къщи имъ служили и за черква — тѣ нѣмали сжщински черкви, — и въ тия тѣхни черкви били наредени само дълги софри, на които се ядѣло и пиело (80). На тогова, който знаелъ нѣщо да прочита, давали въ рака му една тояжка, и съ това той ставалъ тѣхенъ свещеникъ. Този не вършелъ нищо друго, освѣнъ че благославялъ бравоветѣ, като съединявалъ (свързвалъ) рѣцѣтѣ на сгоденитѣ и бѣбрѣлъ при туй нѣкакви думи тѣй наизустъ, пиелъ съ тѣхъ и благославилъ чапитѣ и казвалъ нѣвавава благослова. Павликянитѣ спазвали поститѣ, именно великитѣ пости, петъцитѣ и петнайсетъ дена юсти Богородични; празнували недѣлитѣ и всички неподвижни празници както и редъ други свои частни празници, като напр. празнина на св. Варвара, на св. Сава калугерина и др. подобни и се придържали о старии юлиански календаръ. Други свещени книги не се намирали у тѣхъ освѣнъ евангелието, посланията на апостола Павла, апостолскитѣ дѣяния и книгата на откровението. Всички тия книги били писани съ кирилица и повечето били пергаментни и твърдѣ старински (80). Това сж свѣдѣнията, които ни даватъ мисионеритѣ за вѣроучението на нашитѣ павликяни изобщо, както на сѣвернитѣ така и на южнитѣ, каквото тѣ заварили въ началото на XVII. вѣкъ у тѣхъ. Прѣди всичко ние виждаме, че дуалистичното начало, което е господувало въ старата манихейско-павликянска ересь, у нашитѣ павликяни къмъ края на XVI. в. никакъ не се изтъква, а това показва, че тѣхнитѣ прадѣди, и то още когато били въ Тракия — въ Пловдивско, ще да сж принадлежали на умѣрената или тѣй наречена българска богомилска черква, въ която нѣвогъшния строгъ манихейско-павликянски абсолютенъ дуализъмъ подъ влиянието било на месалиянството, било на християнския монотеизъмъ значително е билъ смекченъ. И това обстоятелство е въ полза на мнѣнието на Рачки, че Българската богомилска черква ще да е била именно въ Тракия, а Драговишката въ Македония (Rad jugosl. Akad. VII. 105.)¹⁾ Ала че инакъ умѣренитѣ богомили въ Тракия задържали главнитѣ черти на манихео-павликянството, вижда се най-добрѣ

¹⁾ Вж. и противуположитѣ възгледи по тоя въпросъ у Н. Филиновъ, Върху произхода на богомилството, Бѣлг. Прѣгледъ, г. V. кн. VI. 84.

отъ това, че у нашитѣ павликяни не сж констатирани никакви слѣди отъ строгия аскетизъмъ на първитѣ богомили: брака не избѣгватъ, съ молитви не си служатъ твърдѣ и изобщо животътъ имъ се явява откъмъ тая страна прѣдъ католишкитѣ мисионери съвсѣмъ както и у всички християни. Незачитането на кръста и на иконитѣ, като нѣща „плътски“,¹⁾ кръщението съ вода, което тѣй сжщо се е считало за нѣщо „плътско“, както и всички други тайнства, това сж тѣй сжщо ясни манихео-павликянски черти, които били възприети и отъ богомилството. Забѣлжително е, че у нашитѣ павликяни нѣма поменъ и за нѣвакѣвъ дѣлежъ на „свършени“ и „вѣрующи“ и пр., което тѣй сжщо се сходя съ павликянството. Като не сж имали никаква черковна иерархия, тѣ минавали безъ сжщински свещеници и безъ черева, а доколѣто имали нѣщо подобно на черква, това сж били по-скоро сборни мѣста, често пжти на отворено, гдѣто ядѣли и пиели, сир. сжщински оброчища, каквито има и у православнитѣ българи. На такова едно оброчище видѣлъ въ Пловдивско и Marsigli сбрани павликяни, какъ ядѣли и пиели, и това му направило особно впечатление, та ги помислилъ за сжщински идолопоклонци (*Stato militare*, с. 24.; вж. и Иречекъ, Пжтувания).

Мисионеритѣ, изброяватъ до 27 села въ сѣверна и южна България, населени изцѣло или отчасти съ павликяни. Отъ всички тия села сега само въ споменатитѣ вече четири села въ Свищовско и десетъ села въ Пловдивско се е спазило павликянско население, докато въ останалитѣ села това подирното изчезнало, като се е прѣтопило въ турския или православно-българския елементъ. Потурчването на една часть отъ тогавашнитѣ еретични павликяни е изрично засвидѣтелствувано само отъ одного отъ мисионеритѣ, именно отъ епископа Филипа Станиславовъ, който, бидейки самъ по потекло павликянинъ, въ тоя случай е могълъ най-добрѣ да знае истината, и ние можемъ нему напълно да вѣрваме, ако и тоя много важенъ фактъ да не се изтъква въ рапортитѣ на другитѣ мисионери, дори и на янакъ толкова добросѣвѣстни и опитенъ епископъ Богданъ (Деодатъ). Както ще видимъ по-долу, самиятъ животъ на павликянитѣ, особно на южнитѣ, които били прѣснати на малки групи по турскитѣ чифлици, давалъ поводъ на подобно изкушение, особно у пофанатичнитѣ павликянски еретици, именно да прѣдпочтатъ мухамеданството прѣдъ католичеството. По-горѣ се спомена, какъ въ мисионерскитѣ доклади нѣколко пжти изрично се казва, че турцитѣ напълно се съгласявали съ оплакванията на нѣкои павликяни противъ католишкитѣ проповѣдници, като смѣтали и тѣ, досущъ съгласно съ корана, че е идолопоклонство да почиташъ кръста, именно „едно дърво“, а тѣй сжщо и образитѣ и пр. Щомъ така павликянитѣ не зачитали най-видния вѣншенъ бѣдѣгъ на християнството — кръста, не е било толкова мжчно за тѣхъ да прѣминаватъ къмъ мухамеданството. Ние ще видимъ по-долу и други, по-сетнѣшни

¹⁾ По-горѣ се посочи, какъ не рачили да почитатъ кръста, понеже споредъ тѣхъ да се почита нѣщо, направено отъ „дърво“, както и образитѣ, а особно пластичнитѣ образи, приети въ католишката черква, било „идолопоклонство“.

случаи, които потвърдяватъ, че павликянитѣ, които и безъ това много не държали до своето духовенство, откъмъ тая страна намирали голѣмо сходство между своята и мухамеданската вѣра и често не се двоумѣли, когато остаали безъ свещеникъ, да се вѣнчаватъ при турски ходжа. Понеже дори и до половината на XVII. вѣкъ споредъ мисионерскитѣ доклади все още имало непрѣкръстени павликяни и въ сѣверна и въ южна България, нѣма съмнѣние, че именно тѣзи ще да сж били най-консервативни еретици, отъ които по-голѣмата часть най-накрай или се е потурчила или пъкъ приела православието. Това подирното ще да е сторила сравнително малка часть отъ тѣхъ, и то тешърва къмъ края на XVII. вѣкъ, слѣдъ като всички други тѣхни единовѣрци станали или католици или мухамеданци. Два сигурни примѣра отъ поправославени павликяни ще посоча по-долу между сѣвернитѣ павликяни. За нѣкои отъ старитѣ павликянски села, които се споменуватъ въ мисионерскитѣ писма, сега е мжно да се каже направо, гдѣ сж били, понеже или съвсѣмъ сж изчезнали или пъкъ си промѣнили името. Това главно се отнася до нѣкои отъ сѣвернитѣ павликянски поселения, които били по-близу до Балкана. За да обясня по-обстоятелно тоя въпросъ, азъ пътувахъ нарочно прѣзъ лѣтото на 1900. г. по Ловчанско, Троянско и Севлиево, и най-сетнѣ чрѣзъ разпитвания на самото мѣсто успѣхъ доста да се освѣтля по въпроса, кои села отъ оцѣлѣлитѣ до днесъ въ сѣверна България, освѣнъ казанитѣ четири, гдѣто сега живѣятъ покатоличени павликяни, сж били едно врѣме населени съ павликяни. Павликянскитѣ села и колонии прѣзъ XVII. в. на нѣколко пѣти се посочватъ въ докладитѣ на епископитѣ Петъръ Солинатъ, Илия Мариновъ, Петъръ Деодатъ и Филипъ Станиславъ. Прѣди да прѣминемъ къмъ ония сѣверни павликянски поселения, които днесъ вече не сжществуватъ, ще се спремъ прѣдварително при оцѣлѣлитѣ до днесъ въ Трънчевица, Бѣляне, Орѣшъ и (Долни) Лжжани.

Павликянскитѣ поселения въ сѣверна България.

1. Оцѣлѣлитѣ до сега павликянски поселения.

Трънчевица. Това село, въ което и сега живѣятъ само павликяни, е било прѣкръстено въ католичество въ началото на XVII. вѣкъ веднага слѣдъ селото Петикладенци, гдѣто епископъ Солинатъ захваналъ своята мисионерска дѣйность между павликянитѣ. Трънчевица се намира на дѣсния брѣгъ на р. Осъмъ, около 30. километра югозападно отъ Свищовъ. Тукъ Солинатъ успѣлъ въ нѣколко дена да прѣкръсти до 200 души. Тѣ били много бѣдни та не можели да подържатъ особенъ свещеникъ, ами въ празникъ имъ идвалъ единъ свещеникъ отъ Петикладенци. Когато слѣдъ 18. години, именно на 1640. год. посѣтилъ сжщото село епископъ Деодатъ, тукъ вече имало една малка дървена черкваца, ала и тя стояла още непокрита. Намѣрилъ се единъ павликянинъ, който билъ готовъ да я покрие на свои разноски, но това не станало,

понеже турцитѣ искали 50 минца, за да дадатъ позволение, а такава сума не можело да имъ се даде. Като била черквата въ такъво плачевно състояние, много мъчно било да се служи въ нея литургия. И свещеникътъ тукъ живѣялъ въ най-голъма бѣдностъ; той билъ единъ отъ малцината мирски свещеници павликяни, възпитаници на конгрегацията, който останалъ да служи на сънародниците си отъ толкова други, които „яли хлѣба на черквата“ и сетнѣ, слѣдъ като свършили наукитѣ си, отишли по разни страни, гдѣто могли да намѣрятъ „добъръ залъкъ“ (dove possono a trovar bon boccone) — едни въ Сърбия, други въ Унгария и пр. (83). Заслужва внимание тоя фактъ, който изтъква епископъ Деодатъ, защото той добръ рисува не само бѣдното състояние на тогавашнитѣ павликянски енории, но още повече слабата морална стойностъ на павликянскитѣ свещеници, които за земни облаги избѣгвали да служатъ на своитѣ съотечественици, докато францискани чужденци както и българи отъ Чипровско не се стрѣскали ни прѣди, когато трѣбвало да дѣйствуватъ между еретицитѣ павликяни при много по неудобни условия, ни сетнѣ прѣдъ никакви жертви, за да изпълнятъ своя дългъ. Казанитѣ свещеници, родомъ павликяни, били именно мирски свещеници, а не членове на францисканския орденъ, слѣдъовно не сж били подложени на желѣзната дисциплина на ордена та сж могли да дѣйствуватъ по-свободно, както е постъпвалъ и Филипъ Станиславовъ прѣди да стане епископъ и слѣдъ това, като е избѣгвалъ по възможностъ да живѣе по бѣднитѣ павликянски села, а гледалъ повече да се навърта по градоветѣ около богатитѣ и весели дубровчани търговци (Acta 186). Отъ начало, още прѣди раздѣлата на Никополската епархия отъ Софийската архиепископия, между нашитѣ павликяни служили и францискани. Така напр. на 1625. год., споредъ единъ докладъ на епископа Илия Мариновъ, се намирали на служба при павликянитѣ осемъ францискански братия (Acta 26.). Още тогава мнозина отъ свършилитѣ въ Италия млади павликяни, мирски свещеници, интригували противъ францисканитѣ, докато най-сетнѣ на 1638. год. не се установило, за да се тури край на раздоритѣ, да се оставятъ на тия свещеници прѣимуществено павликянскитѣ енории.¹⁾ Ала вече слѣдъ една година омръзнало на трима-четирма отъ тия свещеници да стоятъ при павликянитѣ, докато пъкъ францисканскитѣ братя, съгласно съ станалата спогодба, искали да напустнатъ еноритѣ си, та епископъ Деодатъ се намѣрилъ въ чудо и не знаялъ, какво да прави, понеже изобщо било мъчно да се излѣзе на глава съ павликянитѣ. За примѣръ разказва Деодатъ една случка съ свещеника францисканецъ, родомъ отъ с. Маринополци, който по доносъ отъ страна на гръцкия владика билъ затворенъ та сетнѣ павликянитѣ отъ

¹⁾ „Ad nutum et mandatum sacrae Congregationis de Propaganda fide, reverendissimus D. episcopus. . . non sine longa et matura deliberatione indagavit, quonam modo Presbyteris saecularibus, alumnis collegii Illyricani et aliis, una cum missionariis apostolicis et vivendi occasionem et in vinea Domini laborandi ansam tribuere posset, quoque itidem modo discordiarum quarundam radices succidere valeret, prudentissime aequae ac piissime sanxit, ut Pавлициани omnes Presbyteris supradictis relinquuntur illorumque curae committantur . . .“ (Acta 59.).

селото трѣбало да платятъ 30 „шкуди“ за да го пустнатъ, ала слѣдъ това заради платенитѣ 30 шкуди го напѣдили и останали безъ свещеникъ, като запозили вмѣсто него „по стария си обичай“ единъ свой човѣкъ. Когато слѣдъ малко изпждениятъ оня свещеникъ, който билъ родомъ отъ сѣщото село, се завърналъ, за да си прибере вещитѣ, рекли му селянитѣ: „заплати ни 30-тѣ шкуди и ела пакъ, и ние ще те слушаме“. Деодатъ мисли по тоя поводъ, че би било най-добрѣ, конгрегацията да плати тия пари на селянитѣ, за да не би по тая причина съвсѣмъ да се отвърнатъ отъ католическата черква, като казва, че „тѣзи хора сѣ твърдѣ груби и прости, та не може инакъ да се постѣпя съ тѣхъ“. Въ сѣщото писмо Деодатъ съобщава, че нѣкой си отецъ Филипъ и заедно съ него епископъ Филипъ Станиславовъ избѣгали при дубровчанитѣ — безъ да искатъ да знаятъ за отечеството си („e non fanno conto della loro patria“). Отецъ Филипъ слѣдъ туй дори отъ Шуменъ, гдѣто имало четирма дубровчани, въ отговоръ на едно писмо на Деодата се извинявалъ, че не билъ добрѣ и че не можель да стои при павликянитѣ (63).

За обяснение на казаното трѣбва да се вземе още прѣдъ видъ и отистина тежкото положение, въ което били поставени сѣвернитѣ павликяни прѣзъ първата половина на 17. в., именно защото били католици. Освѣнъ постоянната борба, която водило противъ тѣхъ грѣцкото духовенство, като подсторвало турцитѣ всѣкакъ да пакостятъ на тѣхнитѣ католишки свещеници както и на самитѣ тѣхъ, павликянитѣ бивали изложени и на други подозрения въ очитѣ на турцитѣ, поради което тѣи сѣщо немало страдали. На 1635. год. епископъ Илья Мариновъ се оплаква, че не можаль въ течение на четири години да обиколи павликянското си паство поради зулумитѣ на турскитѣ и татарскитѣ войски, които били мобилизирани противъ поляцитѣ и били размѣстени около Никополъ и по павликянскитѣ села. Отъ тѣхъ много си изтеглили павликянитѣ, като били постоянно глобявани и всѣкакъ наказвани, а най-накрай, когато нѣмало съ какво друго да ги набѣдяватъ, казвали имъ: „вие сте отъ сѣщата вѣра съ поляцитѣ и вие молите Бога, да имъ дарува побѣда“. Самитѣ павликяни нѣколко пжти писали на епископа Мариновъ, да не дохажда при тѣхъ, защото турцитѣ, подбудени отъ тѣхнитѣ жестоки врагове (грѣцкото духовенство), щѣли да го затворятъ, а тѣ като сиромѣси хора не щѣли да могатъ да дадатъ голѣмия откупъ, който щѣли да поискатъ турцитѣ . . . (38.). Изобщо голѣмата потиснатостъ и особно крайната сиромашия на сѣвернитѣ павликяни всжду се изтѣкватъ въ рапортитѣ на мисионеритѣ, между които доста е характерно откъмъ тая страна едно писмо, писано на оня пълненъ съ българизми хърватски книжовенъ езикъ на нашата чипровска школа и подписано въ името на сѣвернитѣ павликяни отъ тогавашнитѣ имъ свещеници. Въ това писмо павликянитѣ се молятъ на конгрегацията въ Римъ, да имъ спомогне съ

*) „Quanto delli Pauliani, non so che dirli perchè tre quattro preti, che habbiamo, non vol star nissun in Pauliani, e quelli pochi fratti vorebbono uscir secondo la divisione fatta“. . . . (Acta, 1639. г. с. 63.).

пари и черковни утвари, за да си дотъкмятъ най-потрѣбното за богослужение: „и молимо, да би учинили добро допроводити некому парламенту и калезъ, що не потребно за службу божию, защо ми сиромаси немаме от що да сториме, а потребу имамо. . . Истина, познаваме вѣру и закон, али немаме са що да си купимо ствари, що су отъ потребе. . .“ (г. 1637, с. 44.).

Разбира се, че при тая бѣдностъ, що е владѣла по сѣвернитѣ павликански села, и самитѣ селяни, наскоро обрнати на католичество, свикнали да не даватъ нищо за подрѣзка на черквата и свещеника, считайки това не толкова за свой дългъ, колкото на римската пропаганда, и че така сжщо и възпитанитѣ отъ тази подирната павликяни свещеници смѣтали, че римската черква, като ги изучила на свои срдства, има повече интересъ да се грижи за тѣхъ и за вѣрата отколзото тѣ сами, и щомъ отъ Римъ не идвали достаточни срдства за живѣне, тѣ бързали да напушатъ еноритѣ си и да търсятъ по-доходни мѣста. Тази история се повтаряла и сетнѣ.

На 1640. год., когато епископъ Деодатъ посѣтилъ с. Трънчевица, имало всичко 200 души, и всички били католици (83). И въ една статистика отъ 1643. год. тѣ сж указани пакъ толкова (138.), а на 1659. год. епископъ Станиславовъ ги наброява до „70 къщи съ 250 души“. Тогава тѣ си имали и една дървена черква (посветена на св. Тройца), която направилъ сжщиятъ еп. Станиславовъ, а тѣй сжщо и училище, гдѣто обучавалъ дѣцата селскитѣ свещеникъ, който билъ отъ мирскитѣ (sacerdos saecularis). Училището се помѣщавало въ енорийската къща, която Станиславовъ съградилъ съ помощта на подаренитѣ му отъ конгрегацията 30 „шкуди“ (261).

Вѣляни. Въ днешното павликанско село Бѣляни, което се намира на дунавския брѣгъ около 25 километра западно отъ Свищовъ, имало споредъ доклада на епископа Солината 130 павликански къщи съ около 1000 души жители, отъ които 500 души успѣлъ Солинатъ да прѣкръсти въ католичество. Солинатъ се оплаква, че дори и прѣкръстенитѣ павликяни мжно отвикватъ отъ „твърдѣ лошия“ си навикъ да ядатъ и да пиятъ въ черква. Солинатъ направилъ една малка къщица за тримата свещеници, които оставилъ тукъ. Отъ единъ докладъ на епископа Мариновъ се вижда, че на 1625. год. въ с. Бѣляни е имало и черква (ц. д. 25). Черквата била дървена и се намирала на самия дунавски брѣгъ. Тя била подновена и прѣпокрита отъ нѣкой си францисканецъ Мартино, който ходилъ дълго врѣме по чужбина та събралъ доста милостина, съ която поправилъ черквата (86). Между подписанитѣ павликански свещеници въ едно писмо отъ 1637. год. личи и името на бѣленския свещеникъ Тома Радовъ (44), за когото изрично се казва въ единъ списъкъ на свещеницитѣ отъ 1643. год., че билъ францисканецъ, родомъ отъ Бѣляни, „отъ сектата на павликянитѣ“ (141). И свещеникътъ „Benignio di Michiele“, който е подписанъ като „capellano di Begliani“ подъ едно писмо отъ 1650. год. (206), ще да е сжщиятъ българинъ

„P. fr. Benignus“ отъ Търново, който се споменува въ списъка на францисканитѣ въ България (142). На 1659. год. тукъ е билъ свещеникъ чипровчанинътъ францисканецъ отецъ Рафаель (259.) Ала ще да е имало и чужденци свещеници, понеже въ едно писмо отъ 1649. г. е подписанъ нѣкой си отецъ Павелъ Бошнякъ (fra Paulo Bosnese) като бѣлянски свещеникъ (194.).

На 1640. година споредъ Деодата въ Бѣляни вече имало 920 души католици и освѣнъ тѣхъ още 10 турски къщи съ около 50 души, на повечето отъ които постоянното мѣстожителство било въ Никополь (186). Споредъ Ф. Станиславовъ на 1659. год. числото на католицитѣ въ Бѣляни достигало приблизително до 700 души. Тѣй като бѣлянскитѣ павликяни били „най-бѣдни“, затова тѣ често штували въ други области. Когато имало да дойдатъ турци да събиратъ отъ тѣхъ данъкъ, тогава мнозина отъ тѣхъ заедно съ женитѣ и дѣцата си избѣгвали въ Тракия и тамъ се настанявали по политѣ на Балкана. Други пъкъ, по сжщитѣ причини, прѣминавали Дунава и прѣкарвали въ Влашко, отъ гдѣто пакъ се върщали назадъ, когато татари нападнѣли Влахия (259). Това извѣстие се потвърждава и отъ други източници, отъ които излиза, че не само павликяни отъ селото Бѣляни, но и отъ другитѣ села въ сѣверна България имали обичай, въ случай на нужда, да прѣхвърлятъ Балкана и да търсятъ убѣжище при своитѣ южнобългарски брата. Така по-долу ще видимъ, че въ селото Калаброво, въ южна България, имало такива павликянски бѣжанци отъ сѣверна България, а така сжщо и въ с. Калъчли. Изобщо павликянитѣ, чийто дѣди еретици, гонени отъ край-врѣме, постоянно се мѣстили, за да се укриятъ прѣдъ жестокитѣ си гонители, имали, тѣй да се каже, въ кръвта си извѣстенъ навикъ, често да мѣняватъ мѣстожителството си при първа опасностъ. Това го забѣлзватъ и мисионеритѣ въ своитѣ рапорти, а това твърди и наследникътъ на епископа Филипа Станиславовъ, чипровскитъ българинъ епископъ Антоний Стефановъ, като казва, че павликянскитѣ села сж непостоянни и че въ кжсо врѣме се мѣстятъ: „днесъ се намиратъ въ това село — а утрѣ вече избѣгали въ друго, така че не може да се каже нищо положително, гдѣ се намиратъ тѣ („dolche non si puol dire certamente del lor essere“ 298). Ако и това подирното да е малко прѣкалено, ала все ще да е отчасти и истина, защото и само по тоя начинъ може да се обясни, какъ сж могли тия шепя павликяни да устоятъ въ течение на толкова вѣковска противъ постояннитѣ бури отъ незгоди и сурови гонения, съ които православната черква и прѣди и слѣдъ дохаждането на турцитѣ се е мъчила да ги унищожи. Съ тая своя тактика тѣ успѣшно сетнѣ си служили, за да избѣгнатъ, доколѣто е било възможно, и турскитѣ зулуми.¹⁾ Че сѣверни павликяни бѣгали назадъ при южнитѣ прѣвъ Балкана, това до-

¹⁾ Въ едно писмо отъ 1611. година се разказва, какъ се избавили отъ единъ яничарски гаватаръ, който дошелъ въ едно павликянско село да отведе нѣколко момичета, за да му работятъ въ харема, като се криела младежъта (la gioventù) по гори и пещери („nella montagna selve, grotte“ 15.).

казва само по себе си, че съществували стари връзки между еднитѣ и другитѣ, а несъмнителниятъ фактъ, че сѣвернитѣ павликяни произхождатъ отъ южнитѣ, може да се обясни главно и чрезъ стремежа, който ще да е движилъ южнитѣ павликяни да търсятъ прѣзъ усиленитѣ врѣмена, които тѣ сж прѣкарвали, убѣжище въ Стара Планина, гдѣто сж могли по-лесно да се криятъ въ случай на голѣма опасностъ, отколкото долу въ полето. Имало е цѣлъ редъ планински павликянски села въ Троянско и Ловчанско, главно по течението на р. Осъмъ, за които по-долу ще стане дума и които добрѣ посочватъ пътя, по който е вървѣло прѣселването на павликянитѣ отъ Тракия въ Балкана и по сѣвернитѣ му поли, отъ гдѣто съ врѣме лека-полека се спускали, главно пакъ по течението на Осма, дори до Дунава.

Орѣше, сетнѣ Орѣшъ. Въ третото и до днешно врѣме спасено сѣверно павликянско село Орѣше, което се намира на десетина километра югозападно отъ Свищовъ, на югъ отъ Свищовското блато, имало около 70 павликянски къщи съ около 400 души, които Петъръ Солинатъ успѣлъ да прѣкрѣсти на католичество. Тукъ останали двама свещеници, които прѣварвали много бѣдно. Веднажъ новопрѣкрѣстенитѣ се възбунтували противъ новитѣ си свещеници, като искали, по стария си обичай, да имъ се позволи да ядатъ и пиятъ въ черква, да играятъ и да се опиватъ; тѣ развалили черковния олтаръ и го обърнали на трапеза. Петнайсетъ години опорствували и не могли да се помиратъ съ новитѣ черковни наредби, докато най-сетнѣ епископътъ съ своитѣ чести посещения и проповѣди противъ тѣхното непочитане успѣлъ да ги смири. Ала слѣдъ това се случило, че православниятъ търновски митрополитъ, види се, като узналъ, че тия павликяни не сж още твърдо закрѣпени въ новата си вѣра, дошелъ лично въ селото, за да ги примамнѣ къмъ православию. Той подкупилъ и турцитѣ, за да му спомогнатъ, да ги привлѣче на своя страна, а и на селянитѣ общалъ пари, които тѣ му поискали, понеже имали да плащатъ нѣкакви лихви. Ала епископъ Солинатъ на врѣме още билъ извѣстенъ за всичко туй, веднага побързалъ да се намѣри въ Орѣше, „като прѣзрѣлъ трудъ и опасности“, които прѣдставляло едно шестодневно пътуване, докато да достигне въ Орѣше, само и само да не изгуби това свое паство, което съ толкова мъки е приобрелъ, и най-сетнѣ, слѣдъ като далъ на селянитѣ паритѣ, отъ които се нуждаели (именно 120 шкуди), тѣзи подирнитѣ, трогнати и отъ неговата дарожливостъ и ревностъ, пакъ се разкаjali, поискали му прошка и му общали пълно повиновение. И така тѣ втори пътъ пригърнали католичеството именно на 1620. година. Слѣдъ това епископътъ отгървалъ съ други 100 шкуди и своитѣ двама свещеници, които турскиятъ началникъ билъ хвърлилъ въ тъмница подъ извѣтъ, че тѣ проповѣждали да се почита кръстътъ и че били шпиони, проводени отъ папата и отъ испанцитѣ (18. и сл.).

Когато епископъ Деодатъ на 1640. год. посѣтилъ Орѣше, намѣрилъ тукъ всичко 480 души католици. Тѣ имали вече и една дървена черква

която била отворена съвсѣмъ и развалена. Около черквата имало турски къщи, а свещеникътъ казалъ на Деодата, че турцитѣ много пѣти говорѣли, че щѣли да я обърнатъ на джамия, защото тѣхната джамия била покрита съ слама. Турскитѣ къщи били 30 съ 150 души и почти всички били „яничари“ и хора влиятелни. Павликянитѣ му казали, че прѣди 20 години нѣмало ни една турска къща въ селото имъ, а сега станали 30, като се увеличавали отъ день на день, защото мѣстото било стодно, а почвата добра. И отъ самитѣ павликяни имало отметници (genegati) (87). Че прѣди 20 години, именно на 1620. година не ще да е имало турци въ Орѣше, се вижда отъ доклада на епископа Солината отъ 1622. год., въ който се разправя между друго и казаната по-горѣ случка съ повторното покатоличване на Орѣшани. Ала не е вѣроятно, слѣдъ тая дата да сѣ дошли турци яничари, да живѣятъ въ селото, а по-скоро една частъ отъ ония опорити ерителици, които не искали да се помирятъ съ католичеството и които тръгували съ вѣрата си, както видѣхме, ще да сѣ приели мухамеданството, подбуждани може би отъ двама-трима яничари, които ще да сѣ живѣли въ селото. Това прѣдположение напълно се потвърждава отъ самия Филипъ Станиславовъ, който е родомъ отъ Орѣше и който на 1659. год. пише, че 30-тѣ турски къщи въ селото му били павликяни, които се потурчили, когато още той се училъ въ Италия, сирѣчь прѣди 1636. година (260).¹⁾ Станиславовъ още разказва, че тогава (1659. год.) вече не съществувала въ Орѣше и оная дървена, полусрутена черква, отъ която само се виждали слѣди. Той много пѣти искалъ да я въздигне отново, ала не можелъ да смогне 400 шкуди, които турцитѣ искали, за да дадатъ позволение. Затова той направилъ само една малка къщица, наречена „велия“, за свещеника и въ нея къща ставало и богослужението върху подвиженъ олтарь. Числото на павликянскитѣ католишки къщи тогава достигало до 80 съ около 600 души.

Селото Орѣше въ онова врѣме се е намирало до самото Свищовско блато. Най-стариятъ човѣкъ въ Орѣше, дѣдо Францешко, ми разказваше на 1898. година, че въ селото се помнѣло, какво се изминали „сто и петъ години, откакъ то се е мѣстило.“ То било „възъ гьола, възъ баира до блатото“; всичко имало тогава 37 къщи павликянски и 30 къщи турски.

Имамъ на рѣка прѣписъ отъ единъ рѣкописъ, чийто оригиналъ се намира въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ и който съдържа спомени на пасиониста Филипъ Скварчия, прѣкаралъ деветъ години въ България именно отъ 1825. до 1834. като свещеникъ въ с. Орѣше. Въ споменитѣ на Скварчия, които публикувамъ по-долу изцѣло, намирамъ една бѣлѣжка, която потвърждава това прѣдание. Тукъ се казва, че Орѣше едно врѣме било на дунавския брѣгъ и че било по население двойно по-голѣмо отъ оублеото билъ Накопль. Понеже Дунавъ постоянно наводнявалъ селото,

¹⁾ Станиславовъ се завърналъ отъ Италия на 1636. год. и още прѣзъ същата година той се намѣрилъ въ родното си мѣсто, с. Орѣше (24 с.). На 1635. год. епископъ Илия Мариновъ е писалъ на конгрегацията, да побърза да изпроводи Станиславова, който се училъ въ Римъ, защото се надѣвалъ, че той ще може да обърне цѣлото село, заразено отъ павликянската заблуда (89).

принудили се жителитѣ му да се разселятъ. Една голѣма часть се прѣмѣстила въ града Свищовъ, който тогава билъ „село“, на шестъ мили по-долу на дунавския брѣгъ, а католицитѣ съ онѣзи малцина „турци“, които останали въ старото село Орѣше, на 1806. година прѣхвърлили хѣлма и основали сегашното село Орѣшъ (вж. по-долу въ спом. на Скварч., док. № I, 3.). Най-важното въ тая бѣлѣжка е извѣстието, че въ Свищовъ се заселили едно врѣме павликяни, и то къмъ края на 18. вѣкъ. Това важно извѣстие ще трѣба да се провѣри възъ основа на Свищовското градско нарѣчие. Докато споредъ Скварчия Орѣше се прѣмѣстило на 1806. г., напротивъ споредъ единъ другъ рѣкописъ отъ половината на XIX. в., именно единъ листъ съ лѣтописни бѣлѣжки, писанъ въ Орѣше („Pro memoria de notarsi nel libro dello stato animarum“) излиза, че и втори пътъ се мѣстило селото — на 1818. година. До тогава пѣрвата черква се намирала тамъ, гдѣто сж гробищата, а гробищата били на брѣга „надъ къщата на чорбаджи Иозо“, гдѣто е сегашната черква¹⁾. Ала по всичко личи, че извѣстието на Скварчия е по-автентично.

Долни Лѣжжани. Отъ спазенитѣ до сега павликянски села остая още да се спомене селото Долни Лѣжжани (или само: Лѣжжани), което се намира до 30 километра югозападно отъ Свищовъ, въ права посока къмъ Ловечъ, на рѣката Осъмъ. То сега е населено наполовина съ православни българи и наполовина съ павликяни. На 1622. година споредъ Солината въ това село имало само павликяни, и то 50 сѣмейства, отъ които само половината били прѣкръстени. На 1640. година числото на католицитѣ споредъ Деодата било 226 души, ала покрай тѣхъ вече се указватъ и 130 души турци, които не били „влиятелни“ (важни) хора съ изключение на трима-четирма „яничари“, сир. потурчени павликяни. Турцитѣ имали и една дървена джамия, а павликянитѣ нѣмали, понеже тѣ неотколѣ се завърнали въ селото си, отъ което прѣди „нѣколко“ години се били разбѣгали, та жилищата имъ стояли прѣвъз туй врѣме пусти, а черквата имъ била съборена. Виждало се още мѣстото, гдѣто стояла пѣрвата черква. Павликянитѣ имали единъ старъ свещеникъ францисканецъ, по име Отецъ Станиславъ, който билъ ослѣпѣлъ та не можелъ да служи богослужение (82). Очевидно е, че селото ще да е прѣтърпѣло нѣвакво голѣмо насилие та тия, които искали да се задържатъ въ католическата вѣра, се принудили да бѣгатъ, а пѣкъ противната партия се потурчила. Филипъ Станиславовъ изрично казва на 1659. год., че турцитѣ въ Долни Лѣжжани (30 къщи) били неотколѣ потурчени павликяни (*dudum a fide recesserunt*). Числото на павликянитѣ католици до 1659. год. намалѣло до 150 души. И тогава още нѣмали своя черква, а богослужението ставало въ частна къща и то сегизъ тогизъ, когато дойдѣлъ свещеникъ

¹⁾ „Questo villaggio fu trasportato dall'antico Oresci nel luogo, dove attualmente si ritrova l'autunno dall'an. 1817. e fu compita la transmigrazione delle case nella primavera dell'an. 1818. Era vescovo Monsignor Ercolani e la prima chiesa, fatta di caunucce, situata nel luogo in cui ora vi è il cimiterio, ed il cimiterio era nella montagna vimpetto alla chiesa attuale, sopra la casa del corbagi Ioso, che attualmente vi il suo figlio Ioachino et altri fratelli in una casa, coperta con i tegoli“.

отъ Горни Лжжани (261). Нѣкогашното Долни Лжжани не било тамъ, гдѣто е сегашното „Долно Лжжене“ (така сега го наричатъ павликянитѣ, докато православнитѣ просто го казватъ „Лжжани“): разказваха ми тукъ, че имало прѣдание въ селото, какво то по-прѣди било на мѣстото „Камѣн-мостъ“ — колкото петъ километра къмъ юго-западъ; Осъмъ остоялъ на близу. Имало тамъ и сега слѣди отъ гробища, по нивитѣ излизали оросанъ, керемиди, тухлички, а и „повнатъ“ било, че тия развалини не били твърдѣ отколѣпни.

2. Изчезнали павликяноски поселения.

Петикладенци. Петъръ Солинатъ е почналъ своята мисонерска дѣйностъ въ сѣверно-павликянското село Петикладенци, югозападно отъ Свищовъ и сега населено еъ православни българи. Солинатъ заварилъ тукъ една еретична павликянска дървена черква, която съборилъ и на нейно мѣсто на 1609. год. съградилъ нова, католишка каменна черква, която посветилъ на св. Петъръ и Павелъ (Acta, 83). Въ какъ време се покрѣстило почти цѣлото село, което брояло до 100 сѣмейства. За споменъ на прѣвърщането имъ въ католичество сетнѣ тукъ всѣва година на денътъ на св. Павелъ се служила тържествена литургия (Acta, 17). Солинатъ оставилъ въ селото двама свещеника, за да слѣдватъ започнатото дѣло и заминалъ по другитѣ павликянски села. Първата му грижа е била, да снабди павликянитѣ часъ по-скоро съ свещеници отъ тѣхната срѣда, и за това още въ началото на своята мисонерска дѣйностъ между тѣхъ той избралъ 6 павликянски момчета и ги изпроводилъ въ Римъ да се учатъ въ Клементинската колегия. Отъ тия момчета, както и отъ други, сетнѣ изпроводени на учение, малцина се върнали да служатъ като свещеници на съотечественицитѣ си павликяни. Единъ отъ тѣхъ е билъ на 1637. год. нѣкой си отецъ Бартоломей Петвовъ, който служилъ като свещеникъ (sacerdus) въ Петикладенци (Acta 44). И нѣкой си отецъ Павелъ, родомъ отъ Петикладенци, се споменува на 1643. год. като бивши кустосъ у българскитѣ францискани (ц. д. 142). Епископъ Деодатъ, който на 1640. год. посѣтилъ селото, хвали петикладенчани като най-добри католици между всичкитѣ павликяни, понеже тѣ първи приели католичеството. Економичнитѣ условия имъ били твърдѣ сносни, ала при все туй много страдали отъ турцитѣ, понеже селото се намирало на главния друмъ отъ Свищовъ къмъ Плъвенъ та тукъ се спирали всѣви часъ разни турци, които ядѣли, пиели за смѣтка на селото, безъ да плащатъ нѣщо за себе си и за вонетѣ си. Особно Деодатъ съжалява „бѣдния имъ свещеникъ“, който най-много си патѣлъ отъ турцитѣ, понеже тѣ все него разпрацали да имъ набавя, каквото имъ трѣбвало отъ селото. Споредъ Деодата въ Петикладенци тогава имало 705 души католици „павликяни“ и само двѣ къщи турски (83), а пъкъ слѣдъ 19 години епископъ Филипъ Станиславовъ посочва покрай 90 къщи католици павликяни, които „приблизително брояли до 1200 души“, още и 10 къщи „турци, по народностъ павликяни“. Понеже и въ една

статистика на павликянитѣ отъ 1643. година се указватъ само 700 души католици въ Петикладенци, вѣроятно е, че до тогава не ще да сж били и въ това село всички еретици павликяни прѣвржестени на католичество и че въ течение на слѣднитѣ двацетъ години ще сж прѣминали и послѣднитѣ привърженици на старата ересь къмъ католичеството съ изключение на споменатитѣ 10 кжци, които ще да сж прѣдпочели мухамеданството. Така поне ни каратъ да сждимъ думитѣ на сжщия епископъ Станиславовъ, който прѣди това, както видѣхме, като говори за родното си село Орѣше, казва, че и тукъ имало 30 кжци турци-павликяни, които се отбегнали отъ „християнската“ (сир. католишката) вѣра, когато той се е училъ въ Италия, сир. прѣди 1636. год., както се обясни по-горѣ. Отъ казаното излиза невѣроятно, щото въ 1640. година, сир. когато посѣтилъ епископъ Деодатъ селото Петикладенци, всички павликяни да сж били убѣдени католици, та отъ католицизма сетнѣ, между 1640. и 1659. г. да сж прѣминали споменатитѣ десетъ кжци къмъ ислама; по-приемливо е, както се каза вече, че и тукъ по примѣра на нѣкои по-прѣди станали потурчвания, както е билъ случаятъ въ Орѣше, една часть отъ по-опорититѣ еретици павликяни, които се потайвали дълго врѣме като сектанти, най-сетнѣ прѣгърнали мухамеданството, когато разбрали, види се, че старата ересь не може вече да се заварди. Подобни отдѣлни случаи сж ставали по павликянскитѣ села и много по-късно, както ще се посочи по-долу, а въ Петикладенци тогава спомагали на потурчването и казанитѣ тежки условия, въ които били поставени селянитѣ спрѣмо турскитѣ произволи, бидейки селото имъ край главенъ пжтъ. Тия условия сетнѣ докарвали окатоличенитѣ павликяни въ Петикладенци, които били прѣдметъ на постоянни гонения, до тамъ, че лека-полека съвършено се издигали отъ селото си, като се настанили отъ часть въ съсѣднитѣ павликянски села Орѣше и Трънчевица, слѣдъ като по-голѣма часть се изселили въ края на първата четвъртъ на XVIII. вѣкъ въ Влашко и отъ тамъ въ Трансилвания и Банатъ. Споредъ единъ документъ се установява сега, че прѣселването на послѣднитѣ нѣколко павликянски кжци отъ Петикладенци въ Орѣше е станало на 1832. година (вж. по-долу).

Врѣстовецъ. Въ доклада на Солината отъ 1622. год. се споменува селото „Brestovaz“, седемъ мили далечъ отъ Трънчевица и населено съ 20 павликянски сѣмейства, които Солинатъ се опиталъ да покрѣсти. Каза се вече по-горѣ, какъ павликянитѣ отъ това село наклеветили епископа прѣдъ началника на Никополския санджакъ, че тѣ не можели да слушатъ неговитѣ проповѣди, понеже ги учелъ да почитатъ „едно дърво“ и образи, което било идолопоклонство, и че той и свещеницитѣ му само дошли да шпионуватъ и да лъжатъ хората и пр. Да не бѣ ималъ епископътъ ферманъ отъ великия везиръ, сигурно би си пострадалъ, ала така турцитѣ нищо не му сторили, слѣдъ което той успѣлъ да покрѣсти въ това село до 200 души (18). На 1640. год. Деодатъ наброява въ Врѣстовецъ всичко 160 католици павликяни, които стояли безъ черква

и твърдѣ потиснати отъ турцитѣ; тѣзи били до 30 сѣмейства — повече отъ 150 души и заемали най-добрата частъ на селото, най-добритѣ ниви, и така притѣснявали католицитѣ, че тѣ не можели отъ тѣхъ да дигнатъ глава и гледали само, какъ да е да не дадатъ нѣкакъвъ поводъ на турцитѣ да сбѣснѣятъ още повече, макаръ че и безъ това тѣзи си позволявали всѣкакви безчинства надъ тѣхъ. Така единъ турчинъ имъ грабналъ единствениятъ имъ свещенъ потиръ (calice) и вече не могли да го взематъ назадъ (84). Понеже Филипъ Станиславовъ казва, че въ Брѣстовецъ имало 20 кѣщи турци-павликяни и че си имали и джамия, може да заключимъ, че тукъ ще да е имало негли и десетина кѣщи истински турци, отъ които първитѣ Деодатъ, както и въ други случаи, не е могълъ да отличи, или пъкъ по нѣкои причини нарочно не искалъ да ги спомене (261).

Отъ казанитѣ данни за павликянитѣ въ Брѣстовецъ може да се съди, защо тия отъ тѣхъ, които приели католичеството, не могли покрай турцитѣ и потурченитѣ си единоплеменници, които по число вече въ половината на 17. в. се равнявали съ тѣхъ, да се одържатъ за дълго врѣме: особно потурченитѣ павликяни въ селото трѣбва да сж враждували много противъ своитѣ братя католици, и тая вражда съ врѣме трѣбва да се е усилявала повече. Ние ще срещнемъ по-долу данни за Брѣстовецъ и прѣзъ 18. в., докато най-сетнѣ съвсѣмъ се губятъ диритѣ му. Днесъ не съществува вече такъво село въ Свищовско и Никополско, така че е сигурно, какво туй село по неизвѣстни причини се е разсипало най-късно въ началото на миналия вѣкъ. Когато бѣхъ въ Трънчевица прѣди четири години, разпитвахъ за Брѣстовецъ, и стари хора ми казаха, че знаятъ, какво „католишкото село Брѣстовецъ“ било срещу Санадиново до Осъма. „От тук е ви́декъ, де сж били гробищата“ — казаха ми тѣ. И въ Лѣжани (Долни Лѣжани) ми казаха по миналата година старци павликяни, че имало „надъ Ново Село католишко селище по име Брѣстовецъ.“ Доскоро то е било соватъ. Павликянитѣ въ Лѣжани мислятъ, че това село се разбѣгало въ кърджалийскитѣ врѣмена. Името на селището и до днесъ околнитѣ селяни го знаятъ. И въ по-новитѣ документи, както ще видимъ по-долу, това нѣкогашно павликянско село се споменува все подъ име „Брѣстовецъ“, съвсѣмъ съгласно съ „Brestovaz“, както го пишатъ мисонеритѣ прѣзъ 17. в. Споредъ това не е правилно името „Брѣстовица“, както сж наречени и едноврѣмешното село и сегашното пусто селище у Теодорова (Лѣтопись, ц. д. 129).

Солинатъ забѣлѣзва, че имало и въ близкото село — **Дяково** (Diavovo) по нѣколко павликянски католишки сѣмейства, които живѣли като ратаи у турцитѣ, защото били бѣдни, едно за да се прѣхранятъ и друго, бидейки подъ защитата на турцитѣ (sotto l'ombra di Turchi), да избѣгнатъ тежкитѣ данъци и ангари, които се налагали на християнитѣ (19). Нѣма съмнѣние, че това село, което тогава е било турско, е сегашното с. Дяково, западно отъ Орѣшъ, гдѣто обаче сега нѣма никакви павликяни. Тѣ или сж се потурчили или сж се издигали отъ тукъ, когато се разсипало и селото Брѣстовецъ.

Барносово (Барновецъ) е едно отъ павликянскитѣ села, които Солинатъ не е могълъ да обърне на католичество, понеже павликянитѣ тукъ били много „твърдоглави“, па дори изглеждало, че и не щѣло да може да се надвие опоритостъта имъ. Тѣ били около 30 сѣмейства (19). Положението на това село е доста точно означено отъ Деодата: споредъ него то се намирало срещу Долни Лжжани на другия брѣгъ на Осъма подъ единъ хълмъ и брояло около 100 души, които нѣмали нито попъ, нито черква нито що годѣ друго, потрѣбно за богослужение. Когато имало нужда, дохаждалъ по нѣвога да имъ послужи попътъ отъ Долни Лжжани, понеже селото имъ било колкото една миля далече отъ подирното — само като се минѣла рѣката (82). Доволко сж били тия павликяни и тогава (на 1640. г.) покатоличени, не може твърдѣ да се сжди по тая вѣсть у Деодата, ала изглежда, че поне тѣ минавали въ очитѣ на софийскитѣ епископи за католици, понеже въ една статистика на католишкитѣ села въ сѣверна България отъ 1843. год. „Вагносово“ фигурира съ 95 души „католици“ (138). При все туй твърдѣ е загатно, защо Филипъ Станиславовъ, който тѣй добрѣ е знаелъ павликянскитѣ села, не споменува нищо за това село въ доклада си отъ 1659. год., когато изброява павликянскитѣ села отъ своята епархия. Възможно е, щото до тогава това село да е било разнесено, както често е ставало подобно разселване у павликянитѣ. За това има и единъ близъкъ примѣръ. Солинатъ отбѣлѣвалъ, че недалечъ отъ Барносово имало едно село **Варена** (Varena) съ 12 къщи покатоличени павликяни и друго село **Червена** (Scrivona), въ което тѣй сжщо живѣли павликяни, ала около 1623. год. то било вече напустнато (abbandonata) отъ своитѣ жители, които се разотишли насамъ нататъкъ, за да избѣгнатъ турскитѣ золуми (19). Твърдѣ интересно е, че сжщото село „Varena“ е означено въ единъ документъ отъ 1651. год. (вж. Acta 216), съ име „Varenaia“, сир. Вареная. Това име прилича на сложна прилагателна форма ж. р. ед. ч. съ окончание -ая, което въ формата Варена, която ще да е по-нова, вече се е стегнало въ -а, както е станало напр. и въ прилаг. име добра вм. добрая.

Днесъ и двѣтѣ тия села сжществуватъ, и двѣтѣ източно отъ селото Караагачъ (сега Левски) прѣзъ Осъма, и то първото подъ име Варана, а второто подъ име Червена. И двѣтѣ сж били до освобождението турски села, а именно Червена било червезко село. Колкото се отнася до селото Барносово, сега такъво село не сжествува, ала въ Долни Лжжани павликянитѣ прѣзъ есенъта на 1899. ми разказаха, че и сега тѣ знаели едно селище между Драгомирово и Хаджи Муса, наричано „Барнувицъ“, (= Барновецъ), гдѣто още имало слѣди отъ католишки гробища и се виждали още забити камъне по гробищата. На 1848. год., когато градили своята черква, дигнали до 200 кола камъне отъ това селище. Понеже и мѣстото и името на селището „Барнувицъ“ съвсѣмъ се сходатъ съ казанитѣ вѣсти на мисионеритѣ отъ 17. в., не може да има съмнѣние, че тукъ е било селото „Вагносово“, което ще да се е произнасяло „Барносово“, а не „Бърносово“, ако сждимъ по сегашното име на селището „Барновецъ“.

Маринополци се е казвало едно отъ най-голѣмитѣ сѣверни павликянски села, което се намирало до 30 мили на западъ отъ Търново. Солинатъ казва, че въ негово врѣме туеъ имало до 200 павликянски сѣмейства, отъ които много малко били обѣрнати на католичество, понеже били твърдѣ диви (barbare), та имало нужда по-скоро да се проповѣдва между тѣхъ, съ което щѣли всички да се привлѣкатъ въ лоното на римската черква (21). На 1635. година епископъ Илия Мариновъ успѣлъ, като посѣтилъ Маринополци (у него „Magianopoli“), което той нарича „най-голѣмото павликянско село близу до Търново“, да покрѣсти 12 първенци отъ селото, а изказва надежда, че слѣдъ два мѣсеца, когато щѣлъ пакъ да намине тамъ, всички щѣли да се покрѣстятъ, тѣй като самитѣ селяни му дали такъво обѣщание. Ала доколко тия надежди били прибързани, добръ ни освѣтлява докладътъ на епископа Деодата отъ 1640. год. когато той къмъ края на мѣсець септември посѣтилъ Маринополци. Деодатъ опрѣдѣля по-точно мѣстоположението на това село, като казва, че се намира „въ равнина“ близу до единъ хълмъ (vicino una collina) и „не далечъ отъ Търново“. Имало въ селото черква, посветена на св. Троица, ала въ нея нѣмало нито олтарь, нито икони, нито образи, а само трапеза, на която ядѣли павликянитѣ. Тѣ били на брой до 860 души, а съ дѣцата заедно би излѣзли повече, ала много отъ тѣхъ още не били крѣстени, защото „не отволѣ почнали туеъ да напускатъ старата си вѣра“. Туеъ имало единъ свещеникъ, родомъ отъ сѣщото село, който ималъ много роднини. За нещастие търновскиятъ владика дошелъ съ една заповѣдъ отъ Султана та хваналъ съ помощта на турцитѣ тоя свещеникъ и трима-четирма павликяни, заваралъ ги въ Търново и тамъ ги затворилъ. Нѣколица дубровчани търговци и други католици издѣйствували прѣдъ кадията и турцитѣ да ги пуснатъ, слѣдъ като селянитѣ дали до 30 шкуди подкупъ. Тѣзи подирнитѣ веднага изпѣдили своя свещеникъ, като казвали, че само затуй, защото станали католици имъ направилъ владиката това вѣщо, докато по-напрѣдъ нищо не търсилъ отъ тѣхъ. Този свещеникъ ще да е билъ поставенъ отъ епископа Мариновъ, види се, при второто му идване въ Маринополци. Очакваниятъ отъ него успѣхъ тукъ не ще да е билъ блѣскавъ, защото наскоро слѣдъ неговото посѣщение станала споменатата по-горѣ случка, поради която дори и покрѣстенитѣ павликяни отъ това село тѣй злѣ постѣпили съ своя свещеникъ, при все че той е билъ тѣхенъ съселянинъ. Ако и да не е казано името на свещеника, нѣма съмнѣние, че той е оня Петко Стояновъ, който се подписалъ на едно писмо отъ 1637. год. заедно съ нѣколко души павликянски свещеници въ качество на бивши попъ отъ „Марнополци“: „Ази Петко Стояноф от Марнополци, кои сам бил поп о речено село“ (44.). Спомена се по-горѣ, какъ Деодатъ на 1639. година съвѣтвалъ конгрегацията, да отпустне ония 30 шкуди, които маринополчани искали назадъ отъ казания свещеникъ, за да го приематъ назадъ. Ала до 1640. г., когато Деодатъ за първъ пѣтъ дошелъ въ Маринополци, това още не е било сторено, и селото все остояло безъ свещеникъ. Деодатъ разговарялъ

по тоя въпросъ съ тѣзи, които били кръстени. Тѣ сами дошли при него и съ голѣми любезности му заявили, че желаели да иматъ пакъ свещеникъ, ала другитѣ, които дали ония 30 шкуди и които не били отъ „кръстениитѣ“, всѣкакъ искали да имъ се повърнатъ тия пари. Дошелъ и тѣхниятъ еретически попъ, и Деодатъ му далъ медальончета (иконки) и свърхъ това скришомъ му далъ и милостиня при всичката си сиромашия, „защото тия хора — казва Деодатъ — сж твърдѣ лакоми за пари и сж научени да получаватъ подаръци отъ епископитѣ та не можехъ друго да сторя, освѣнъ да му дамъ нѣщо, защото инакъ ще наговори много лоши работи на тия бѣдняци, които много повече вѣрватъ него, отколкото насъ всинца“. Попътъ молилъ Деодата, да дойде и другъ пътъ, а той щѣлъ да се постараетъ да се покрѣстятъ всички. Той самъ билъ прѣди много години покрѣстенъ, ала интересътъ, който ималъ да бждѣлъ попъ, го мамѣлъ, понеже поповетѣ били освобождени отъ даждия, а това подирното било най-главното, което го карало да държи съ другитѣ. Деодатъ му обѣщавалъ, че ще го подържа да остане попъ и сетнѣ, само да настоява на обѣщанието си. И когато Деодатъ вече тръгналъ да си иде, той го придружилъ една миля внѣ отъ селото и обѣщавалъ, че всичко ще върши, ала само подъ условие, да бжде подържанъ (ajutato). Нѣмали въ селото нищо отъ това, което е потрѣбно за богослужение, и на тѣзи, които били вече кръстени, казалъ Деодатъ да се обръщатъ, когато имъ притрѣба, до свещеника въ Търново, на когото тѣй сжщо далъ въ този смисълъ заповѣдъ. Турски кѣщи имало до 20 съ 100 души и съ една джамия. Понеже на трѣгване отъ Маринополци не знаелъ пѣтя до слѣдното павликянско село, дали му одного отъ тия турци за водачъ. Понеже и той яздѣлъ на конь, то можали по пѣтя да се разговарятъ върху много работи, и Деодатъ му разказвалъ, какъ тѣ, сир. павликянитѣ отъ старо врѣме сж изповѣждали католишката вѣра и че и той билъ отъ сжщото племе, синъ на единъ „яничаринъ“, на което той отвърналъ: „чакайте, ние ще ви спомогнемъ, защото и насъ другитѣ турци исуватъ, понеже сме отъ тѣхния (павликянский) сой (stirpe)“. Важна е послѣдната подробностъ въ доклада на Деодата, защото не само отъ нея ясно разбираме, че въ Маринополци е имало павликянский помаци, за които Деодатъ, въ противоположность на Станиславова, както видѣхме, обикновено нищо изрично не споменува, но защото сега се обяснява и думата „яничари“, съ която Деодатъ означава съжители на павликянитѣ въ нѣкои села, именно въ смисълъ на помаци или потурнаци отъ павликянский родъ (вж. по-горѣ). Не е чудно, че тѣмо отъ павликянитѣ да сж взимали много момчета за яничарския корпусъ, като били прокудени, беззащитни сектанти, отъ които голѣма часть живѣли въ най-голѣма бѣдность, често и като слуги и ратаи при турцитѣ. Слѣдъ свършване на службата си възвърналитѣ се яничари може да сж способствували много, за да приематъ мухамеданството и други павликяни. Католицизмътъ въ Маринополци всѣкакъ и слѣдъ посѣщението на Деодата не е напрѣдвалъ: числото на католицитѣ павликяни тукъ дори до

1659. година, споредъ рапорта на Станиславова, не е надминвало 30 къщи съ около 250 души. Другитѣ павликяни тукъ ще да сж подържали своята ересъ и полска-лека трѣбва да сж се турчили. Маринополци още два пѣти се споменува въ документитѣ на Ферменджина. Именно подъ 1685. год. въ едно писмо на никополския епископъ Антоний Стефановъ се казва, че положението на католицитѣ прѣди войната съ Полша било много по-сносно и че павликянскитѣ католишки общини се нуждаели отъ свещеници, тъй като единъ свещеникъ обслужвалъ по нѣколко села, както било напр. въ Грънчевица и Маринополци (Maginopoli), гдѣто имало 30 до 35 къщи павликянски (299). Послѣденъ пѣтъ тамъ се споменува Маринополци въ едно писмо отъ 1708 год., въ което се казва, че двѣ павликянски села въ течение на 25 години не видѣли католишки свещеникъ, а именно Маринополци („Magnacolze“), гдѣто имало 46 павликянски сѣмейства, и Калугерица (330).

При все това сравнително малкото католици въ Маринополци се одържали и прѣвъ 18. в., както ще видимъ по-послѣ, па дори и въ началото на 19. в. се спазили още въ селото си, докато поради неизвѣстна причина послѣднитѣ останки отъ непотурченитѣ павликяни тукъ се принудили къмъ края на първата четвъртъ на миналия вѣкъ да се изселатъ нѣкъдѣ.

Твърдѣ забѣлжително е именно, че въ края на 18. и въ началото на 19. в. селото Маринополци или по-добрѣ „Марнополци“, както го произнасялъ народътъ, взело да се казва **Варнополци** И двѣтѣ имена — по-старото и по-новото — изрично се срѣщатъ едно до друго въ публикуванитѣ по-долу спомени на Сьварчия (вж. въ прилож. № 1₂), гдѣто се казва, че на 1731. година имало въ „Марнополци или Варнополци“ още 144 души павликяни католици и че слѣдъ 60 години, сир. на 1841. год. това доста голѣмо село било чисто турско („144 anime egano a Marnopolsi o Varnopolsi, villaggio assai grande, ora tutto turco...“). Споредъ сщия документъ на 1802. год. Донъ Матей Раздоловичъ обслужвалъ като свещеникъ сщеврѣменно три села: Грънчевица, Лѣжани и Варнополци (Varnopolsi). Отъ едни други записки се вижда, че на 1826. година още имало павликяни въ Варнополци: подъ 1826. год. е отбѣлзанъ именно единъ случай, какъ въ туй село една мома, по име Марга, избѣгала отъ родителитѣ си и отишла да живѣе съ единъ турчинъ, като напустнала и вѣрата си.¹⁾ И въ единъ трети писменъ документъ, въ който сж записвани кръщавки, вѣнчавки и умирания отъ 1792. год. нататъвъ, се срѣща селото Маринополци подъ год. 1803, и то само подъ име „Varnopolsi“. Именно споменатиятъ свещеникъ Матей Раздоловичъ, който, както ще видимъ по-послѣ, е билъ родомъ павликянинъ, е занисалъ въ Свищовъ, че на 1803. год. 10 май е вѣнчанъ нѣкой

¹⁾ „Tutto l'impegno dei turchi é di fare qualche cristiana maomettana, come accadde nel 1826. in Varnopolsi, una per nome Marga fuggi dalla casa paterna senza che alcuno si accorgesse, abbandonò la religione, prese un turco ed ora vive accatando e sempre piange“ (вж. по-долу въ приложението № VI. 1).

си Раде Ратковъ отъ Петикладенци, вдовецъ, съ дъвицата Неда Мозолу изъ Варнополци („conjuncti Ridolfum vulgo Rade Ratkov ex Petikladenzi, viduum, cum puella Dominica vulgo Neda Mozolu ex Varnopolzi“). Въ сжщия документъ се срѣща и въ отдѣла на вѣнчавитѣ папъ селото „Varnopolzi“ (вж. по долу въ приложението, сѣверно-павликянски имена I).

Слѣдъ казаното не може да има съмнѣние, че и двѣтѣ названия „Марнополци“ и „Варнополци“ означаватъ едно и сжщо село, именно „голѣмото“ село Маринополци, което споредъ мисионеритѣ въ 17. в. се намирало, както се каза вече, въ равнина, близу до единъ хълмъ и до 30 мили западно отъ Търново. Какъ е станала промѣната въ названието, сир. замѣната на началното *m* съ *v* въ името „Маринополци“? Азъ мисля че тая замѣна е могла да се извърши чисто механично, въ слѣдствие на една дисимиляция, понеже въ това име се съдържа и втора устна съгласна *n* (въ „полци“). Да прѣдполагаме тукъ нѣкаква асоциация съ името на селото Варена, за което се спомена по-горѣ, нѣма никакви основания, които биха могли да оправдаятъ една такава аналогия. Ала както и да било, несъмнѣнна е тъждествеността на селото, което се означава съ двѣтѣ казани названия.

Остая още само въпросътъ, точно гдѣ се е намирало това село и спазено ли е то до днесъ подъ нѣкое друго название. Старото име на селото Марнополци много ни наумѣва днешното прѣдградие въ Търново, което се казва „Марнополе“. Въ началото на миналия вѣкъ Марнополе е било отдѣлна „махала“, именно било е отдѣлна община съ независимо отъ града Търново кметство. „Село бѣше — казваше ми единъ старецъ въ Търново — то отскоро се съедини съ Търново. Отдѣ си бе? — вато попитахъ човѣкъ, ще ти се отговори: отъ Марнополе, марнополчанинъ“. Въ Марнополе имало до 100 къщи, сетнѣ тамъ се издигнали най-добритѣ търновски къщи. Името произхождало отъ черквата св. Марина (вж. Иречекъ, Cesty 162). Всичко туй наистина е отъ естество да ни поведе да търсимъ именно въ търновското „Марнополе“ загатното нѣкогашно павликянско село „Маринополци“, както прави и Иречекъ (Cesty 172). Ала на това схващане се противятъ главно двѣ обстоятелства. Споредъ даннитѣ на мисионеритѣ отъ 17. в., както видѣхме, селото Маринополци не се е намирало до самия градъ Търново, а въ доклада на епископа Солината дори изрично е казано, че то било 30 мили далечъ отъ него. Наистина епископъ Деодатъ казва, че то се намира „недалечъ“ (non lontano), а епископъ Мариновъ — „близу“ (vicino) до Търново, ала и двамата говорятъ за Маринополци като за отдѣлно и то голѣмо село, а съвсѣмъ не за малка „махала“, каквото е било Марнополе до скоро врѣме. Отъ друга страна никакъвъ другъ поменъ нѣма въ Търново нито въ самото Марнополе за нѣвакви павликяни туеъ едно врѣме, нито за многобройно турско население, за което говорятъ казанитѣ източници. А и споменатиятъ документъ, писанъ отъ Филипа Скварчия (вж. № I.), който твърди, че Марнополци или Варнополци било твърдѣ голѣмо и съвсѣмъ турско село

и то на 1841. година, съвършено говори противъ казаното схващане. Най-сетнѣ и извѣстието, че единъ и сжщъ свещеникъ е служилъ на селата Трънчевица, Долни Лжжани и Варнополци ни принуждава да търсимъ старото Маринополци по-близу до първитѣ двѣ села. Схващайки така, азъ се опитахъ, пжтувайки по Севлиевско и по сѣвернитѣ павликянски села, да узная нѣщо отъ спасенитѣ у народа прѣдания по тоя въпросъ, и наистина сполучихъ повече отколкото можехъ да очаквамъ въ намѣрението си, понеже се указа, че и до день днешенъ още по-старитѣ хора павликяни въ Долни Лжжани не само знаятъ, че сегашното село Павликени въ Търновска околия се казвало „Варнополци“, но до скоро имало старци, които още помнѣли, когато Павликяни било „католишко“. Ала възъ отъ туй още по-интересно е, че дори и денъ днешенъ по-старитѣ хора въ Лжжани и околнитѣ села, напр. въ Бѣла Черева, го наричатъ „Варнополци“. Турцитѣ го наричатъ „Павликянкѣй“, както пакъ тѣ сж нарекли и други двѣ села въ Ловчанско, макаръ и тѣзи да сж имали по-прѣди свои особни собствени названия (вж. по-долу). И сега се знае, гдѣ е била католичката махала въ Павликени. На изтокъ до самото село има гробища съ едри камъци — тѣ сж били католички гробища. Имало по прѣди между тия камъци нѣкои и съ „писмо“. Дѣдо Стоянъ Тарльовъ отъ Долни Лжжани ми каза, че той помни, какъ въ тия гробища единъ камъкъ съ надписъ се открилъ още въ турско врѣме и какъ сетнѣ пакъ го засипали. Той вѣрва, че и сега, ако се копае тамъ, ще се намѣри тоя камъкъ. Дѣдо му на Стоянъ Тарльовъ, по име „дѣдо Тома“, който се поминалъ на 96 години, помнѣлъ много добрѣ католицитѣ въ Варнополци. Прѣданието въ Лжжани казва, че католицитѣ въ Павликени най-накрай прѣди 80 години се разнесли. Дѣдо Стоянъ Тарльовъ ми разправи, че се помнѣло и сега за нѣкои си Миялъ войвода въ Лжжани. Отишли отъ Лжжани въ Варнополци да сгледватъ едно момиче. Ала туй момиче аресалъ единъ турчинъ и искалъ да го земе. Тогазъ Миялъ войвода съ баща си и съ дружина съ 7 коли отишли да зематъ момичето. Излѣзли трима „уруци“ въ гората, за да спратъ свадбата. Младоженикътъ билъ прѣбуленъ. Уруцитѣ хванали младоженика и го завели въ гората, за да го колятъ, ала Миялъ войвода успѣлъ да го отърве, вързалъ уруцитѣ и настигналъ пакъ свадбата на Бутово. Слѣдъ това се принудилъ Миялъ войвода да избѣга¹⁾. — Дѣдо Стоянъ помни и нѣкои турци въ Павликени отъ павликянско потекло: „въ Павликени имаше единъ бей по име Іетим-бей (= добъръ бей), и той казваше често пжти: много обичамъ, когато дойдатъ у мене католици, защо имамъ „книги“ отъ дѣда си, че съмъ хасѣлъ отъ тоя джинсъ, католикъ. Младъ бѣше, той избѣга сега, като дойде Русията. Той кадънитѣ си не оставяше да се вриятъ прѣдъ католицитѣ“.

¹⁾ Може би за сжщия „Миялъ“, който билъ, види се, попъ, по прѣданне една бабичка въ Трънчевица ми разправяше, че той билъ много страшенъ и го наричаше „донъ Миялъ“: Имаше донъ Миялъ, той запрѣ сѣто да носиме. Зѣли гу турците, мѣчили гу, да гу праватъ бей накакѣй“.

Слѣдъ всичко казано не остана никакво съмнѣние въ тѣждествеността на днешното село Павликени, въ Търновска околия, съ нѣкогашното Маринополци И положението на Павликени се схожда съ описанието на Маринополци, понеже и Павликени се намира въ равнина до една голѣма могила, именно онази „collina“ (хълмъ), която споменува Деодатъ. Каза се вече, че споредъ прѣданието въ с. Лъжани павликянитѣ отъ Варнополци се изселили нѣкъдѣ, и това е твърдѣ вѣроятно, защото иначе не би могло да се обясни тѣхното съвършено изчезване отъ това село, а също тъй не може да се допусне, че всички до единъ се потурчили. Понеже изселването имъ не е отбѣлзано въ свръзка съ нѣкое важно събитие нито пъкъ може да се опрѣдѣли точно, кога е станало, твърдѣ е вѣроятно, че то е ставало постепенно, като се дигали едно слѣдъ друго отдѣлни сѣмейства или по-малки групи, докато най-сетнѣ послѣднитѣ павликянски останки въ селото не подлежали на мухамеданството. Така е могло да стане казаното изселване тъкмо къмъ края на 18. и началото на 19. в., когато слѣдъ кърджалийската анархия и слѣдъ първитѣ руско-турски войни въ сѣвероизточна България се извършили голѣми размѣстания на българското население, когато хиляди и хиляди нови български колонисти отъ Балкана и Тракия почти незабѣлзано се настанявали по Търновско, Разградско и Варненско. Та повече отъ тогава датуватъ най-събуденитѣ сега български старопланински поселения тъкмо въ Севлиевската и бившата Павликянска околия, а именно Мусина, Хотница, Рѣсенъ, Балванъ, Лѣсичери, Паскалевецъ, Патрешъ, Върбовка, Димча, Бѣла Черква, Долни Турчета, Каликастрово, Вишовградъ па дори и самото Павликени (вж. моето съч. „Старото българско население въ сѣвероизточна България, 184 и сл.). Въ онова врѣме почти скришомъ се мѣкнѣли Дрѣновчани въ Разградско, както е нпр. станало при основанието на днешното село Батембергъ, пооправани отъ самия Разградски каймакаминъ въпрѣки спѣнкитѣ, които пъкъ правилъ на изселенцитѣ Търновскиятъ каймакаминъ (вж. ц. съч. 141—142). Поради нахлуването на българския балканджийски елементъ въ посока къмъ павликянкитѣ поселения тогава, много е вѣроятно, че частъ отъ незатвърденитѣ още въ католичество павликяни, каквито останали докрай такива въ Марнополци (Варнополци), за да избѣгне потурчването, се е изселила въ края на 18. в. въ нѣкое подбалканско мѣсто, къдѣто сетнѣ полека лека прииждали и други тѣхни съселани отъ Варнополци. Азъ дори ще посоча едно такъво село, населено сега съ православни българи, за които съ положителностъ мога да твърдя, че сж нѣкогашни павликяни, и то по всѣка вѣроятностъ немалко тъкмо и отъ Варнополци, за което е думата по-горѣ. Това село е именно Гостилица въ Дрѣновска околия, до границата на Севлиевска околия, срещу Малвочево откъмъ изтокъ. Когато прѣзъ лѣтото на 1898. година яхтувахъ по Дрѣновско по дилектологични изслѣдания, посѣтихъ на 7. юли и селото Гостилица, чийто жители, споредъ както се бѣхъ научилъ, се отличаватъ отъ всички околни българи съ особенъ говоръ. Попаднахъ

тъмко въ разгара на лѣтната полска работа та селото бѣше почти опустѣло — всички, и старо и младо, особно мжжетѣ, бѣха се прѣснали въ полето по работа. Отидохъ въ кщцата на баба Никула Ганьовица Кисоолу, за да се запозная съ особеноститѣ на мѣстния говоръ. Баба Никула ми приказвѣ много, особно за случки отъ послѣдната руско-турска война, ала указа се, че тя, като е ходила много, умѣе и да си прѣправя говора, за да я разбиратъ по-добрѣ, та отъ нейния говоръ не излѣзоха на лице нѣкои важни, характерни говорни особности. Между туй дойде една сравнително по-млада жена отъ съседитѣ, и щомъ почна да говори, разбрахъ, че моитѣ познати въ Дрѣново не напраздно ми бѣха обърнали вниманието върху Гостилицкия говоръ, въ който и сега ясно личатъ главнитѣ особности на павликянското нарѣчие, каквото е спасено между сѣвернитѣ павликяни въ Свищовско и южнитѣ въ Пловдивско (вж. за говора въ Гостилица въ съчинението ми „Езикътъ и книжницата на банатскитѣ българи Сбм. 418, 424.). Излѣзе, че и тая жена е ходила да слугува вѣнъ отъ Гостилица, ала само у турци, като ратакия въ сѣсѣдното с. Малочево и др. Узнахъ послѣ, че гостиличани изобищо до освобождението повече „държали съ турцитѣ“, странѣли отъ другитѣ българи и пр. Всичко туй съвършено се сгажда съ положителното заключение, което направихъ за потеклото на гостиличани въз основа на тѣхното нарѣчие, а именно че сж пришелци и то нѣбогашни павликяни, които въ началото на миналия вѣкъ ще да сж приели или, може би, просто мльвомъ признали православната вѣра. На нѣколко пѣти сетнѣ искахъ да отида пакъ въ Гостилица, за да поразпитамаъ по-основателно отъ по-старитѣ хора нѣщо за тѣхното минало, ала и до-сега, за жалость, не ми се удаде такъвъ случай. Убѣденъ съмъ, че бжедщитѣ изслѣдвания ще потвърдятъ напълно моето прѣдположение, че Гостиличани сж, ако не всички, то поне отчасти по потекло изъ „Варнополци“, защото може тукъ да има павликяни и отъ Горско Калугерово (Сивлиев. обол.), което, както ще посоча по-долу, е било едно врѣме тѣй сжщо павликянско село. Името на селото Гостилица ни напомня подобното по име село Гостина въ Ловчанска околия. То е било до освобождението турско село, ала името му сочи, да е било и то по-прѣди българско село, а може би и павликянско, понеже тъмко се пада въ областта на нѣбогашнитѣ павликянски села покрай Осъма въ Ловченско.

Горни Лѣжани (Lusani superiori). Това село и сега сществува подъ име „Лѣжене“ въ Ловчанска околия. Павликянитѣ въ Свищовското Лѣжани (Долни Лѣжани) и сега наричатъ Ловчанското Лѣжани „Горньо Лѣжене“, а турцитѣ го наричатъ „Суванъ-Лѣжене“, защото повече сѣили лукъ. То тъмко се намира приблизително „на 15 мили“ далечъ отъ Червена, както го посочва епископъ Солинатъ (19.), и близу до Осъма, подъ една планина, въ която има една грамадна естествена пещера, изъ която изтича голѣмъ, бистъръ потокъ, досущъ както е отбѣлѣзано отъ епископа Деодата (81.), така че безъ съмнѣние Горни Лѣжани отъ 17. в. насамъ е останало на старото си мѣсто, докато павликянското му насе-

ление изчезнало, тъй като това село до послѣдната освободителна война е било чисто турско. Въ врѣме на епископа Солината въ Г. Лѣжани имало 30 павликянски сѣмейства, всички покрѣстени, съ двама добри свещеника, изучени въ Римъ. Черквата имъ била съврѣшено развалена. И слѣдъ 18 години, когато на 1640. год. същото село посѣтилъ епископъ Деодатъ, нѣмало тукъ черква, а богослужението се изврѣшвало въ частна къща. Споредъ този подирни тукъ имало до 483 католици павликяни, а само още до 12 души подържали старата си ересь. Турци имало само двѣ сѣмейства, които повече живѣли въ Ловечъ. По-прѣди селото се намирало до самия Осъмъ, ала понеже било на главенъ друмъ, страдало много отъ пѣтници и затова се дръпнало по-далечъ отъ пѣтя, подъ планината. — Въ документитъ на пропагандата се срѣща подъ 1650. год. името на тогавашния свещеникъ отъ Г. Лѣжани, францисканеца Giovanni Bratanovich, който билъ българинъ (Иванъ Братановъ). На 1659. год. се указва въ доклада на Ф. Станиславовъ другъ мирски свещеникъ, както се види небългаринъ, по име Петъръ Ватуля (Batulia). И тогава селото било безъ черква, докато числото на павликянитъ се указва много по-голъмо — 70 сѣмейства съ „около 800 души“.

Какво е станало най-накрай съ павликянитъ отъ Г. Лѣжани, за което се споменува, както ще видимъ, и по-сетнѣ, не се знае, но изглежда, че и тукъ къмъ края на 18. в. по-голъмата частъ павликяни се разбѣгали, а нѣкои ще да се и потурчили. И сега има въ Долни Лѣжани прѣдание, че павликянитъ въ Горни Лѣжани били потурчени, и то главно отъ нѣкой си бей. Разбира се, че тия, които не искали да се потурчатъ, се разбѣгали по околнитъ павликянски и български села. Фагтъ е, че Горни Лѣжани е било до освобождението турско село и че слѣдъ като се дигнали подиръ войната турцитъ, заселили се на тѣхно мѣсто българи отъ околнитъ села, най-много балканджии отъ Сливово и Дивитаки. Въ Д. Лѣжани ми казваха стари хора, че и близкото до Горни Лѣжани, откъмъ югозападъ, село Дивитаки нѣкога било „католишко“. Въ Д. Лѣжани и сега се знаятъ сѣмейства, които доста отколѣ се прѣселили тукъ именно отъ Дивитаки. Така напр. има единъ дѣдо Стоянъ Геневоолу, павликянинъ, дошелъ отъ Дивитаки; също така и нѣкой си дѣдо Јозо Рѣневоолу отъ тамъ дошелъ. Нѣкоя си баба Гаша отъ с. Дивитаки била женена въ с. Дойренци (западно отъ Горни Лѣжани), а тя била стрикова дъщеря на дѣда Стояна Геневоолу. Отъ тия фагти не може друго да се заключи, освѣнъ че павликянитъ отъ Г. Лѣжани трѣбва да сж се прѣснали и по околнитъ села, защото само отъ Г. Лѣжани може да сж произтичали павликянскитъ сѣмейства въ Дивитаки. Както ще видимъ, около Ловечъ е имало нѣколко павликянски села, въ които днесъ населението е православно българско, както напр. въ Горни Павликяни и въ Сотьево, така че нѣма съмнѣние, какво и по-голъмата частъ отъ Горно-Лѣжанскитъ павликяни, които се разнесли по околнитъ села и се смѣсали съ православнитъ българи, е постигнала сжщата сѣдба.

Тележани (Telezani, Telehani). Слѣдъ Г. Лжжани епископъ Солинатъ отбѣлѣзва павликянското село Тележани, което било 15 мили нагорѣ (in su), сир. южно къмъ Балкана. Тукъ имало тогава отъ 20 сѣмейства само 20 души обрнати на католичество, а другитѣ били „опорити“ и подържали своето „безвѣрие“. Черквата имъ била безъ покривъ, и тѣ казвали, че ако би имъ се помогнало, да я покриватъ, щѣли и другитѣ по-лесно да прѣклонятъ глава. Нѣмало тукъ свещеникъ, но имало единъ човѣкъ, който знаелъ по нѣщичко и ги упжтвалъ и имъ помагалъ вмѣсто свещеникъ съ голѣмо усърдие. Идвалъ понѣкога тукъ и свещеникъ отъ другитѣ села, ала ако и да нѣмало въ селото и най-потрѣбнитѣ черковни утвари за богослужение, пакъ този не се осмѣлявалъ да донесе най-нуждното, да не би по пжтя влодѣйци да го ограбятъ (19). Деодатъ това село не споменува, защото той, както се види, не е споходилъ павликянскитѣ села, които сж по-на югъ отъ Горни Лжжани, докато Филипъ Станиславовъ посвещава на това село четири реда въ своя докладъ, като казва, че имало въ това село 20 кжщи павликянски съ 270 души, безъ черева и безъ свещеникъ, и че идвалъ по нѣкога свещеникътъ отъ Лжжани (Г. Лжжани) да служи литургия въ частна кжща, като донасалъ и потрѣбнитѣ утвори за причестъ (262). За насъ и тия четири реда сж важни именно по въпроса, гдѣ се е намирало Тележани, защото Филипъ Станиславовъ така изброява павликянскитѣ села, че захваща отъ Дунава съ с. Бѣляни и върви на югъ по редъ, както тѣ географически едно подиръ друго слѣдватъ, и така дохважда до Ловечъ, а слѣдъ това, като споменува за католицитѣ въ западнитѣ градове Враца, Плѣвенъ и Видинъ, продължава отъ Ловечъ въ посока сѣвероизточна прѣко „Калугерица“ къмъ града Търново и отъ тукъ прѣзъ „Маринополци“ дохважда пакъ къмъ Дунава — въ Русе, отъ гдѣто отива нататѣкъ къмъ Силистра, Разградъ, Шуменъ, Провадия и пр. Откъмъ тая страна е за насъ много важенъ тоя докладъ на Станиславова, защото споредъ него можемъ съ най-голѣма вѣроятность да поставимъ въпросното село Тележани, като имаме прѣдъ видъ и растоянието му 15 мили отъ Г. Лжжани, по на югъ отъ „Бъзцево“, и то близу до Ловечъ откъмъ изтокъ, защото Станиславовъ слѣдъ Г. Лжжани споменува „Бъзцево“, послѣ Тележани, слѣдъ което обрща на западъ, първомъ именува Ловечъ и послѣ Враца.¹⁾ Въ означеното мѣсто източно отъ Ловечъ и около 15 мили отъ Г. Лжжани тъкмо се пада днешното село „Горно Павликени“ инакъ наричано още „Киречли Павликени“ (понеже тукъ вадили много варъ едно врѣме). Че името „Павликени“ и тукъ не е старо, не може да има съмнѣние, понеже такова име нигдѣ не се срѣща въ рапортитѣ на мисионеритѣ отъ 17. в., а ще да е отъ турцитѣ дадено, както е станало това сжщото съ името на търновското Павликени.

¹⁾ Ето редътъ на павликянскитѣ села у Станиславова: Бѣляни — Орѣшъ — Петикладенци — Бръстоенецъ — Кочагово (Kozagovo) — Търчивица — Доляни Лжжани — Горни Лжжани — Бъзцево (Baghcevo) — Тележани — Калугерица — Търново — Маринополци — Червенъ — Русе и пр. (269 и сл.).

Покрай турското нарицателно име „Павликянъ-кьой“ ще да е съществувало дълго време и специалното собствено име на селото, докато това подирното не се е забравило и на негово мѣсто нарицателното име получило значение на собствено. Същото се е случило и съ името „Бъзцево“, което, както ще видимъ по-долу, още съществува, ала изобщо взето вече е отстъпило прѣдъ по-новото име „Павликяни“, което сега за разлика отъ другото Павликени, наричано Горньо Павликени, се казва Долньо Павликени.

Освѣтъ името Горньо Павликени, което дава право да се прѣдполага, че това село е било нѣкога павликянско, до сега нищо друго не се знаеше, което би потвърждавало това прѣдположение. А да се докаже, то е отъ рѣшителна важностъ по въпроса, гдѣ се е намирало селото Тележани, тъй като по всички данни, които имамъ за това подирното, само Г. Павликени може да бѣде нѣкогашното село Тележани. За да освѣтля по възможностъ тоя въпросъ, азъ посѣтихъ прѣзъ лѣтото на 1900. година както селото Г. Павликени, така и околнитѣ му села и най-накрай отъ събранитѣ свѣдѣния окончателно се убѣдихъ, че нѣкогашното Тележани и сегашното Г. Павликени сж едно и сжщо село, съ тая само разлика, че сегашното село малко се е прѣмѣстило по-на юго-изтокъ отъ старовремското.

Въ Лжжани и въ Трънчевица бѣхъ узналъ, че по прѣдание нѣкои сѣмейства въ Трънчевица били дошли въ „старо време“ като бѣжанци отъ „Киречли Павликени“. Когато дойдохъ въ това подирното, което е сега населено все съ православни българи, най-напрѣдъ поразпитахъ по-стари хора отъ селото, знайтъ ли нѣщо да сж били дѣдитѣ или прадѣдитѣ имъ отъ павликянско потекло. Отначало на тоя въпросъ ми отговаряха твърдѣ уклончиво, тъй като никой не иска да се признае потомъкъ на неправославни дѣди. Ала когато имъ съобщихъ, че въ околнитѣ села съмъ чулъ дори едно прѣдание, какъ едно време, когато селото било павликянско, дохаждалъ католишки попъ въ тѣхното село, за да кръща дѣцата имъ, когато били възрастни по на 10 до 15 години, какъ имъ турялъ все едни и сжщи имена, нпр. все името „Дянко“, и какъ единъ пътъ самитѣ селяни ужъ убили своя католишки попъ, признаха ми нѣколцина, между които и стариятъ сегашенъ попъ Петъръ, че това прѣдание съществува, ала че то се отнасяло до павликяни, които живѣли близу до тѣхното село, а нѣкои отъ околнитѣ села отъ злоба, „за да ги ядосватъ“, казвали, че то се отнасяло до тѣхнитѣ дѣди. Между туй попъ Петъръ си припомни, че нѣкои отъ павликянитѣ въ Трънчевица и Лжжани казвали на неговитѣ съселани: „вие си убихте домина, ала нѣма да прокопсате“. Указа се най-сетнѣ, че и въ Г.-Павликяни имало стари хора, които знаели, че едно време — прѣди 150 години — „доминъ“ имъ идѣлъ откъмъ Орѣшъ и че когато „надвила православната вѣра“, убили домина на едно мѣсто, което и сега се знаело гдѣ е и което се нарича „Камилица“ или иначе още „Каминица“ (тамъ били натрупани камъне). „Камилица“ споредъ нѣкои се казвало, защото ужъ доминътъ

на „камила“ яздѣлъ. Селото било едно врѣме на друго мѣсто, което сега се казва „Старото селище“; то се намира на изтокъ отъ селото „прѣзъ една трапчинка“. Тамъ има и сега слѣди отъ стари гробища — на които има грамадни камъне. Отъ тия гробища и сега се изкопаватъ скелети — наскоро (прѣзъ 1899. год.) била намѣрена тамъ глава „на югъ обърната“.¹) Прѣдишниятъ попъ Косто заварилъ селото съ 60 кѣщи, сегашниятъ попъ Петъръ заварилъ 90 кѣщи, а сега, слѣдъ 40 години, то има до 200 кѣщи. Малко сѣмейства ще да сж „ерлийски“ въ Горньо Павликени по мнѣнието на дѣда попа, понеже прѣзъ тия 40 години, откакъ той тукъ попува, много сѣмейства се изселили въ други села, повече въ околнитѣ, а други пъкъ придошли отвънъ. Поради това и старитѣ прѣдания били забравени. Така прѣди 40 години отишли 2—3 кѣщи въ Върбица (Плѣвенска Върбица), а въ врѣме на вѣстанието още нѣколко други. Слѣдъ освобождението отишли въ Казачево около 22 сѣмейства,²) въ Прѣсѣка 5 сѣмейства³) и въ Гостиня 2 сѣмейства.⁴) Ала при все това знаатъ пакъ въ Горньо Павликени, че едно врѣме имало близу до селото имъ, въ мѣстността Сливякъ, по пътя за Ловечъ на р. Осъмъ, „павликенско“ население. До Сливяка и сега се виждатъ, гдѣто е чешмата, трапове отъ кѣщии здания, които споредъ прѣданието били „кѣщи на павликенци“ (не се казва въ прѣданието „католици“). Има тукъ и гробища, отъ които и сега личатъ камъне, а прѣданието ги знае за „павликенски“. Има останки тукъ и отъ единъ манастиръ и отъ сѣверъ отъ страна на зида имало и камѣкъ съ надписъ „Ящребъ манастиръ“ св. Богородица. Въ Горньо Павликени се помни още, че 5 сѣмейства придошли отъ „Сливяка“, а „приказва се“ че отъ тѣхъ били и сегашнитѣ сѣмейства Телкиовци, Миколовци, Вараджитѣ и Колайеновци. Освѣнъ отъ Сливяка имало въ Горньо Павликени придошли сѣмейства и отъ околнитѣ села, като напр. отъ Българене (баба Вълчовица и др.), отъ Млѣчово (сѣмейството Дяковци) и пр.

Отъ тия свѣдѣния, които събрахъ относително населението на Г.-Павликени въ свръзка съ спасенитѣ още прѣдания за павликяни въ селото и околността, азъ дойдохъ до убѣждение, че днешнитѣ жители на селото съ изключение на една частъ, прѣселенци отъ околнитѣ села, сж потомци на павликянитѣ, чиито най-стари селища при тѣи наречения Сливякъ още живо се помнятъ. Това послѣ се потвърди блѣскаво отъ най-сигурния критерий по тоя въпросъ — нарѣчието на горньопавликенцитѣ. Като разпитвахъ за нѣкои вѣрвания, отъ които

¹) Нека споменемъ тукъ, че и на югозападъ отъ селото надъ единъ баиръ, на мѣстността „Гробешки дялъ“, се намиратъ други гробища отъ старо врѣме. Въ единъ гробъ тукъ била намѣрена нѣкаква староврѣмска сребърна гравна, която се намирала сега у Янко Ивановъ Марковъ, вселенъ въ Върбица (Плѣвен. ок.).

²) Имената на прѣселенитѣ въ Казачево сѣмейства сж: Иванъ Пенковъ Чушковъ, Вълчу Пенковъ Чушковъ, Иванъ Мишовъ Панчели, Кочо Машовъ, Стояно Машовъ, Лишо Рачовъ, Пано Ивановъ Свирковъ, Ганчо Вълвовъ Свирковъ, Данчо Миовъ, Нано Вълчовъ Врацадж (Врачапецътъ), Столянъ Пановъ и др.

³) Прѣселени сж въ Прѣсѣка: Димитъръ Кочовъ Пеневъ, Иванъ Ристовъ, Вълчо Христовъ, Кочо Ивановъ Топчия, Пано Стояновъ Дяковъ.

⁴) Прѣселени въ Гостиня: Кочо Васильовъ и Ангелъ Васильовъ.

очаквахъ нови доказателства за нѣкогашното павликянско потекло на жителитѣ, съобщи ми се като особно нѣщо това, че едно врѣме тукъ на Рождество Христово казвали „св. Крачонъ“, на Въведение на св. Богородица — „Уводъ“, а на единъ празникъ (21. ноемврия) Куцаланъ (?). Отъ даннитѣ, които събрахъ по староврѣмската носия, заслужва да се отбѣлжи като доказателство по въпроса за нѣкогашното полуокатоличено население тукъ, че едно врѣме тукъ булкитѣ носѣли особни, висови до глезнитѣ обуца отъ червена мешина (подобни на нашитѣ ластинови обуца) „съсъ връфти“, които се казвали „месови обуца“. Понеже у католицитѣ хървати както и у нашитѣ банатски българи думата „меса“ и „миса“ значи литургия, то е явно, че названието „месови“ е могло да бѣде прѣнсено тукъ само отъ католициитѣ попове (И въ Трънчевица булкитѣ се вѣнчаватъ въ „червено джубе и бѣлъ сукманъ“, а едно врѣме и въ „червени ботуши“). Женитѣ носѣли бѣла горна дрѣха отъ аба („бяла дреа“) и пещемали, както се носили въ сѣверна България, а на глава си туряли „нѣщо издигнато и изострено на нагорѣ като кошерище“, което се казало тачъ. Сетитѣ излѣзли сукантѣ, съ които замѣнили тоя „тачъ“, а слѣдъ сукая дошла днешната „шапка“, която се носи и по други ловчански села (Вж. по-подробно за това въ моето съчин. „Старото българско население въ сѣверо източна България“, стр. 69. и сл.). — Отъ свадбенитѣ обичаи отбѣлзвамъ обичая, че забудяли и момъва, прѣди да се вѣнчее, докато той отиде въ къщата на момата. Нѣмало черква та ги вѣнчавали само въ къщи у момата.

Аво и да бѣхъ доста убѣденъ отъ събранитѣ данни, че и сегашното население въ Горнио Павликени въ голѣма часть е отъ павликянско потекло, пакъ не ми се виждаше изключена и възможността, щото всички тия прѣдания и пр. да сж спазени не отъ прѣми потомци на павликянитѣ въ това село, които сж могли и напълно да се изселятъ още къмъ края на 18. в., а отъ сетнѣшни пришелци. За това трѣбаше да се види нарѣчието на горнопавликенци.

Изпитвахъ нѣколко стари жени, които не сж излизали отъ селото си и на които родътъ се знае за мѣстенъ (ерлийски) и отдавнашенъ въ сщцото село. Особно ми послужи за казаната цѣль една бабичка — баба Стойна, която излѣзе много приказлива и любезна. За послѣдното трѣба много да благодаря и на добрия попъ Петъръ, въ чиято къща баба Стойна, насърчена отъ дѣдо попа, да нѣма никакво „шубе“, ами да отговаря, каквото ще я питамъ, съвсѣмъ довѣрчиво се отпустила та не само приказва свои спомени отъ едно врѣме, но склони и да отговаря на многото питання, които и зададохъ, съ цѣль да узная произношението на отдѣлни форми, които ме интересуваха. И когато найсетнѣ затворихъ бѣлжника си и благодарихъ на дѣда попа за гостоприемството, азъ бѣхъ повече отъ увѣренъ, че несъмъ се лъгалъ въ прѣдположението си, какво всички коренни горнопавликенчани сж потомци на нѣкогашни павликяни, — толкова и сега още говорътъ имъ е

спазилъ всички най-характерни свойщини на павликянското нарѣчие изобщо. Особно баба Стойна приказваше така чисто, че тя ми правѣше съ своя говоръ впечатлѣние на сѣща павликянка, каквито много бѣхъ слушалъ и разпитвалъ до тогава въ сѣверна и южна България. Разбира се, че азъ не смѣхъ да ѝ кажа въ очи това, защото само когато ѝ загатнахъ, че нѣкои хора казвали, какво тѣхното село било едно врѣме павликянско, тя рѣшително отказа това, като прибави: „тие, павликѣнцике іедеѣли сѹяци, гѹцери — ние не сме кат таѹ — ние сме чѣсти хора“. При все това говорътъ имъ павликянски: гласната *и* подъ ударение произнасятъ като *ы* (между *ъ* и *и*), дори и като *э*, а така сѣщо гласи *у* тѣхъ и старобългарската гласна *ы* напр. тѣ, вѣй; ас съм бѣвала (бивала); пѣтат; пувѣкат, вѣкне, бѣзѹ; парѣ, руднѣна и пр.; чува се *у* тѣхъ и *э* вм. *а*, особено кога е подъ ударение, напр. тѣшко: „тѣшкѣ ми хѣде на сърцето“; сѣдѣ си; сѣдѣт (= садѣтъ), сѣда (1. л. ед. ч. садѣ); спазено е и характеристичното павликянско *е'* и *и* вм. *е* подъ ударение (= *е*, *а*, *ѣ*): мѣне (ме'не = мене), напр. „устанѣха ут мѣне постари хора“; „не'ма гу още“; зе'т; нѣма парѣ; тры ве'чера пут ре'т; нѣкакѣф рѣт нѣмат; пѣтъ намѣжат с ме'т; че'до; дѣвер; у Пѣтра (= Петра); дѣ (= гдѣ), напр. „тие *дѣ* бѣли“. Спазено е особно гърлено *ж*, както и у други павликяни. Употрѣбя се мѣстоимението *и* само за срѣд. родъ вин. пад. ед. ч., както у всички павликяни: „довѣде ѣ дѣтето, докѣра ѣ тука“ и пр. За образуване бждеще врѣме у глаголитѣ употрѣбятъ, както всички павликяни, спомагат. глаголни форми *иж*, *ждж* и *за*, напр. *жда* ѣдем; то *за* дѣде; *же* дѣдѣ; ас *за* ѣ (срѣд. род. вин. п. = го) намѣра; *иж* кажѣ и пр. И бѣлѣжитото „мѣне“ (дател. пад. стб. мѣнѣ), което говорятъ и оправославенитѣ павликяни въ Гостилица (Дрѣновска ок.), гдѣто и сега казватъ напр. „елѣ мѣне“ (когато виватъ на малко дѣте, или кога мамятъ теле и пр.): „а бре мѣне, ще кажѣ нѣщо“ (говори се на по-младѣ) и пр. — се е спазило и въ говора на горнопавликянчани, въ малко измѣненъ видъ: „мѣн'ю“, напр. „елѣ мѣн'ю, елѣ мѣн'ю“ (обърщатъ се тѣй къмъ дѣте, теле и пр.).

Важна особностъ забѣлѣжихъ въ горнопавликянския говоръ, че тукъ зѣбнитѣ съгласни *т* и *д* сѣ много повече омекчени прѣдъ *н* и прѣдъ прѣйотувани гласни, отколкото у другитѣ павликяни, така че откъмъ тая страна горнопавликянския говоръ се равнява съ нарѣчието въ Дрѣново, Елена и Котелъ. Ала и тая фонетична черта не е чужда въ тоя говоръ, а е само по-силно развита, както и у нѣкои руски говори, които по потекло сѣ сродни съ павликянското нарѣчие. За това ще говоря въ специална статия повече върху езика на павликянитѣ, а тукъ само давамъ нѣколко примѣра, за да се освѣтли реченото относително тая фонетична точка. Членътъ въ множ. ч. се произнася както и въ еленския говоръ: зѣбнѣ'е, уф рѣцѣ'е, учѣ'е, мамѣлѣ'е и пр.; казва се още: у к'ах (= тѣхъ); пѣк'ат (пѣтътъ); къдѣ да са г'анъ (= дѣнѣ); бак'у (бабѣ) на живѣк'а си не е ходил; пусред пла'не; вѣг'аѹме (= видѣхме) и пр.

Твърдѣ е забѣлжително, че въ Ловчанско само още въ едно село приблизително така меко се произнасятъ жбнитѣ съгласни, именно въ българското село Радювене или по-добрѣ „Рагювене“, както го казватъ селянитѣ. Понеже това село се намира само 15-тина километра отъ Горньо Павликени, на западъ отъ Ловечъ, въ околността на който откъмъ сѣверъ е имало и други павликянски поселения въ онова врѣме, именно въ Долньо Павликени или (Бъсцево) и Сокоево (сега Сотьево, вж. по-долу), много е вѣроятно, че и въ Радювене има старъ поправославенъ павликянски елементъ, който не можалъ обаче да спази толкова чисто нарѣчието си, както въ Горньо Павликени, защото тукъ, види се, повече се е измѣсилъ съ мѣстнитѣ български жители. За жалостъ не успѣхъ да отида въ самото Радювене, за да узная нѣщо повече по тоя въпросъ, ала доколкото можахъ да видя отъ многобройнитѣ прѣселенци отъ това село въ града Ловечъ, гдѣто сж заели една цѣла махала, въ говора на радювенци главно личи само голѣмата мекостъ на жбнитѣ съгласни, както се каза. Нека не се забравя още, че отъ Осъма на западъ, дѣто е и Радювене, вече захваща и помашката областъ, която още не е добрѣ изучена, особно въ свръзка съ историята на околнитѣ павликянски колонии по течението на рѣката Осъмъ.

Бъсцево (Долньо Павликени) е било споредъ мисионеритѣ отъ 17. в. най-опоритото павликянско село, което докрай не се подало на католишката пропаганда. Солинатъ казва, че въ това село имало до 70 павликянски къщи и че отъ всички само трима души били обърнати на католичество. Споредъ него, ако би се поставилъ тукъ единъ свещеникъ, който би умѣялъ съ тѣхъ да лади и особно съ турцитѣ, въ ежсо врѣме би обралъ богати плодове (20). Не се знае, какъ е постъпила пропагандата слѣдъ това, ала фактъ е, че тѣ и подиръ 18 години, именно на 1640. год. минавали все като твърдоглави „въ своята проклета ересь“ (*pernacissimi nella loro maledetta hieresia*), както се оплаква отъ тѣхъ и епископъ Деодатъ. Веднажъ имало въ Бъсцево двама свещеници, ала ги изпѣдили съ тояги. Въ селото имало единъ турчинъ (павликянинъ?), човѣкъ едъръ, който казалъ на епископскитѣ хора: „кажете на своя епископъ, да ми даде единъ подаръкъ и нека дойде да кондиса въ моята къща; азъ ще знаая, какъ да го защита, и той ще може свободно да говори.“ И наистина епископъ Илия Мариновъ единъ пжтъ му обѣщавалъ, да му даде нѣщо, и не му далъ нищо, поради което турчинътъ все се заканвалъ. На единъ католишки свещеникъ, когото срещналъ по пжти, казалъ: „вашиятъ епископъ не си устоя на думата, ала не ще влѣзете вие въ Бъсцево, докато не ми дадете това, що ми се пада и що ми сте обѣщали“. Споредъ Деодата павликянитѣ отъ това село, както и отъ едно друго подобно, Калугерица (вж. по-долу), се мислили по-умни и по-учени отъ другитѣ павликяни, ала въ сщность учението ми състояло въ тѣхната злина и въ подрѣжката, която намирали у казаня турчинъ. Деодатъ мисли, че тѣхната наука би се разпилѣла като димъ, стига да успѣлъ нѣкой да свърже приятелство съ тоя турчинъ, защото щѣло да бжде лесна работа да се

обърнатъ съ помощта на собственитѣ имъ свещени книги, щомъ се убѣдятъ, че и споредъ тѣзи тѣ сж длѣжни да се кръстятъ, безъ което не могатъ да бждатъ спасени, а тѣ по никой начинъ не щѣли да могатъ да не признаятъ своитѣ книги, които не били друго, освѣнъ пакъ светото писание и пр. (87). Отъ тия думи на Деодата не се разбира, дали е имало и други турци въ селото и какъвъ е билъ оня влиятеленъ у тѣхъ турчинъ. Явно е, че Деодатъ и за това село, въ което не е можалъ лично да отиде, не е билъ добръ упжтенъ, защото отъ Ф. Станиславовъ узнаваме, че до 1659. год. наистина католичеството направило малкъ успѣхъ и въ Бъсцево, тѣй като тогава тукъ ужъ имало 20 кжци „католици“, съ около 200 души, ала че имало и 30 кжци турски отъ „сжщата народность“ съ една джамия (261). Не изглежда, католицизмътъ тукъ посетнѣ да е напръдналъ, защото това село само още веднажъ се споменува въ мисионерскитѣ писма на 1685. год. (298) и то пакъ, защото е стояло безъ черква и безъ свещеникъ, както си е било и по-прѣди, като дохаждалъ сегизъ-тогизъ свещеникъ отъ Горни Лжжани та служилъ литургия въ частна кжца.

Относително истинското име на това село, което мисионеритѣ прѣдаватъ ту съ Виссево (19), ту Bahzevo (87) и Bahsevo (261, 298), не може да има сега съмнѣнис, че то се е произнасяло „Бъсцево“, понеже то въ тази форма и до днесъ е спазено: и сега планинцитѣ така наричатъ селото Долньо Павликени, което е на сѣверъ отъ Ловечъ. И това село турцитѣ нарекли „Павликянъкой“, докато най-сетнѣ това име замѣстило старото име Бъсцево по сжщия начинъ, както и въ споменатитѣ по-горѣ двѣ села, що носятъ сега сжщото име „Павликени“. Въ околнитѣ села има прѣдание, че прѣди 150 години въ това село напустили католичеството („павликянската вѣра“), ала какво е станало съ самитѣ селяни павликяни, не се знае. Вѣроятно е, че ония, които не сж искали да се потурчатъ, полека-лека се изселили по околнитѣ села, защото прѣди освобождението въ Бъсцево били „все турци“; имало само около 20-тина кжци български. Тѣй като потурченитѣ павликяни не ще да сж могли въ толкова късо врѣме всички да научатъ турския езикъ и съвсѣмъ да забравятъ родния си езикъ, много е вѣроятно, че тия „турци“, които сж населявали Бъсцево до освобождението и които слѣдъ това се изселили отъ България, ще да сж били отъ частъ само по вѣра а не и по езикъ турци, сир. помаци. Като ми разправяха за ония 20 кжци „българи“, които прѣди освобождението живѣли въ Бъсцево, узнахъ, че тѣ били сжщински православни българи, които въ нищо не се отличавали отъ другитѣ българи по Ловченско, и съвсѣмъ не приличали на ония въ „Горньо Павликени“, които ги знаятъ по околнитѣ села като особни хора тъкмо заради особния имъ говоръ. Ония българи въ Долньо Павликени били все „бивши турски ратаи“, а самитѣ турци ужъ били сжщински, анадолски турци. Ще трѣба по точно да се освѣтли тоя въпросъ, като се отиде на самото мѣсто, гдѣто ще се намѣрятъ стари хора да дадатъ по-положителни данни. Сега сж настанени тукъ нови българи,

прѣселенци откъдѣ Чорлу (близу Цариградѣ) и отъ околнитѣ на Бъсцево села.

Че Бъсцево не ще да е прѣмѣстено отъ 17. в. насамъ, може да се заключи и по редътъ, който заема това мѣсто въ списъка на павликянскитѣ села у Ф. Станиславова, гдѣто то е споменато между Горни Лжжани и Тележани сир. Горно Павликени, както се обясни по-горѣ.

Сокъево (Socchievo). Това село е отбѣлзано само отъ Солината, който доста точно указва и положението му: „4 мили отъ Бъсцево по правия друмъ“. Нѣма съмнѣние, че то е селото Сотъево, което сега се намири сѣверозападно отъ Ловечъ на 12 километра, на лѣво отъ главния пътъ, който води за Плѣвнѣ и около 6 километра отъ Долно Павликени (Бъсцево). Въ това село имало малко павликяни, които споредъ Солината били само 7 д., и то всички покатоличени и привързани къмъ новата си вѣра („fedeli“). Не се знае, имало ли е въ Сокъево, което Солинатъ нарича „селце“ (villetta), и други жители. Още веднажъ се срѣща упоменато това село въ единъ докладъ отъ 1685. год. отъ еписк. Антония Стефановъ, който прѣпоръчва, да се опрѣдѣли единъ свещеникъ за Калугерица, който би ималъ на грижата си и Бъсцево и Сокъево (298).

Калугерица (Kalugeriza). Отъ Бъсцево до Калугерица имало, споредъ думитѣ на Солината, 15 мили. Въ това село отъ 40 павликянски кѣщи, само единъ човѣкъ прѣминалъ въ католичество — толкова и това село както и Бъсцево се отличавало съ своя вѣрски консерватизъмъ. Види се, че тоя единственъ католикъ въ Калугерица ще да е билъ оня францисканецъ Стефанъ Николовъ „отъ Калугерица“, който се е подписалъ на едно писмо отъ 1637. год. заедно съ други свещеници отъ павликянскитѣ села (Аста, 44.) Да е имало и други покрѣстени тукъ, щѣше и Деодатъ да знае, който на 1640. год. се изразява за това село, що е брояло „40 павликянски кѣщи съ 200 души“, че било „най-проклето въ своята неотстъпчивостъ наравно съ Бъсцево“ (87). Това се потвърждава съвсѣмъ ясно и отъ едно писмо на францисканския кустосъ Фр. Соимировичъ, който на 1647. год. пише, че въ Калугерица още ни единъ човѣкъ не билъ покрѣстенъ (non e anche vi uno battezzato). Соимировичъ съ голѣмъ страхъ дошелъ въ това село, защото до тогава тѣ не пускали да влѣзе въ селото имъ католишки свещеникъ. Той повикалъ по-старитѣ хора, и тѣ дошли при него заедно съ своя попъ и най-сетнѣ ужъ му обѣщали, всички да се покрѣстятъ, ала съ условие, да имъ изпроводи свещеникъ въ селото. С. имъ обѣщалъ това, за която цѣлъ въ писмото си моли конгрегацията, да му спомогне да изпълни обѣщанието си (175). И наистина двѣтѣ страни изпълнили обѣщаното, защото на 1659. год. споредъ Фил. Станиславова въ Калугерица, която се намирала „подъ Балкана“ (intus montem Nenum), имало вече 40 католишки павликянски кѣщи съ около 250 души. Черква нѣмало тукъ, ами въ частна кѣща ставало богослужението, за което по нѣвога дохаждалъ свещеникъ било отъ Горни Лжжани било отъ Тракия, като по-близка до тѣхъ (262). Въ това състояние прѣкарвали тия новообърнати на като-

личество павликяни до края на 17. в., когато, види се, поради липса на всѣка връзка съ католишкото имъ духовно началство ще да сж приели православието. Че сж стояли безъ черква и свещеникъ и подирѣ, вижда се отъ едно писмо отъ 1685. год., което рисува Калугерчани като извънредно бѣдни планинци, не въ сила да подържатъ сами единъ свещеникъ.

Въпросъ е, гдѣ се е намирало това село, и дали е спазено до сега. Азъ разпитвахъ за това у сѣвернитѣ павликяни и узнахъ въ с. Лжжани, именно въ „Долно Лжжене“, че стари хора по прѣдание разказвали, че Горско Калугерово (или „Даа-Калугерово“, както го казвали турцитѣ) въ Ловч. околия (западно отъ р. Росица въ политѣ на Севлиевската планина) било едно врѣме „католишко“. Павликянитѣ отъ тамъ избѣгали и то станало турско село. Самитѣ турци изповѣдали: „бизъмъ кьой католикъ кьой имишъ“ (нашето село е било католишко село). Бѣгането станало „въ кърджалийскитѣ врѣмена“. На въпроса, нѣма ли таково прѣдание и за селото „Осма-Калугерово“, рѣшително ми се отговори, че въ Осма-Калугерово нитога не е имало католици. Особно павликянитѣ отъ Долно Лжжене това можели да знаятъ, понеже сж много близу до това село, а напротивъ тѣ знаятъ, че тамъ открай врѣме имало „ерли“ православни българи и турци. Това азъ послѣ провѣрихъ и се указа истинско. Ако приемемъ, че въ едно отъ тия двѣ села, що носятъ сега име „Калугерово“, се крие името на нѣкогашното павликянско село „Калугерица“, то не може и да има съмнѣние, че трѣбва това да търсимъ не въ Осма-Калугерово, а тъкмо въ Горско Калугерово, което и безъ огледъ къмъ реченото прѣдание напълно се съгласява съ указаното отъ мисионеритѣ географично положение на нѣкогашното село Калугерица — 15-тина мили отъ Бъсцево къмъ Балкана. Че то е лежало доста на изтокъ отъ Ловечъ въ посока къмъ Търново, именно тамъ, гдѣто е сегашното Горско Калугерово, може да заключимъ и отъ рапорта на Станиславова, въ който слѣдъ Тележани и Ловечъ иде Калугерица и слѣдъ нея Търново. И тъй не може да се съмнѣваме въ тѣждествеността на нѣкогашното с. Калугерица съ днешното Горско Калугерово. Слѣдъ послѣдната освободителна война турцитѣ отъ тукъ се издигали и на тѣхно мѣсто се заселили балканѣжи.

Въпросъ е още, кѣдѣ ще да сж избѣгали павликянитѣ отъ Калугерица „въ кърджалийскитѣ врѣмена“, както казва прѣданието. Споредъ мене твърдѣ е вѣроятно, щото бѣжанцитѣ отъ Горско Калугерово първи да сж се настанили въ Дрѣновското село Гостилица, за което по-горѣ стана дума, и сетя тукъ полека-лека да сж прииждали нови павликянски поселенци и отъ Маринополци (Варнополци) (вж. по-горѣ с. 43). Това е толкова по-приемливо, когато се вземе още прѣдъ видъ и близостта на Гостилица до Горско Калугерово, отъ която послѣдното село отстои само около 15 километра, взето въ права линия. Специални изслѣдвания по тоя въпросъ на самото мѣсто биха могли да хвърлятъ по-голѣма свѣтлина върху него.

Бочагово, Кочегово. Петъръ Солинатъ отбѣлѣзва едно село съ име „Косегово“, което безъ съмнѣние трѣба да се е произнасяло „Кочегово“. То се е намирало на 30 мили далечъ отъ Ловечъ и имало до 150 души кръстени павликяни. Тѣзи подирнитѣ, като не искали да поднасятъ турския натискъ, живѣли по горитѣ и по пещеритѣ, а нѣмало и свещеникъ при тѣхъ, та поради това, споредъ Солината, тѣзи бѣдни хора били почти обречени да се изгубятъ като католици (19). Отъ тия свѣдѣния, които дава Солинатъ за реченото село, мжчно щѣше да може се угади, даже и приблизително, гдѣ се е намирало то, ако да не се споменуваше сжщото село и въ рапорта на Ф. Станиславовъ, който има, както видѣхме, по въпроса за топографията на тогавашнитѣ павликянски села това прѣимущество прѣдъ другитѣ мисионерски рапорти, че изброява селата по редъ, както географично слѣдватъ едно подиръ друго. И на Кочегово, което у Станиславова е прѣдадено съ „Kozagovo“ — понеже се произнасяла и по-старата му форма „Кочагово“, — може да се опрѣдѣли положението му именно негдѣ между изчезналото село Брѣстовецъ и Трънчевица, въ Свищовско, защото между тѣзи двѣ села фигурира у Станиславова, който казва, че въ това село имало 30 павликянски къщи съ около 250 души и че имало още и 10 потурчени павликянски къщи. Нѣмало черква въ селото, а въ частна къща свещеникътъ „отъ Трънчевица“ понякога имъ служилъ литургия, като носѣлъ съ себе си главното, що е потрѣбно за богослужение (261). Така опрѣдѣлена мѣстността, гдѣто се е намирало „Кочагово“ или „Кочегово“, съгласява се съ насоката у Солината, че то било до 30 мили далечъ отъ Ловечъ. Солинатъ случайно тукъ взема Ловечъ, за да покаже колко е далечъ отъ него Кочагово, именно защото въ рапорта си прѣди туй говори за „турскитѣ“ села „Татари и Ловечъ“ (Tatari et Lovaz), гдѣто имало по нѣколко католишки сѣмейства (famiglie di christiani), безъ съмнѣние павликяни, които живѣли при турцитѣ, навѣрно като тѣхни слуги и работници (19). Понеже тукъ се именува село **Татари** и веднага до него „Ловечъ“, то е по-приемливо, че Солинатъ е мислилъ тукъ селото „Татаре“, което се намира десетина километра южно отъ Ловечъ край Осъма и което днесъ минава подъ име „Казачево“, покрай което обаче е спазено и по-старо име „Татаре“, „Татарето“ (така е означено и на голѣмата карта на Данова), отколкото селото Татари въ Свищовска околия, на западъ отъ с. Дѣково, гдѣто, както се спомена рече, тѣй сжщо живѣли при турцитѣ нѣколко павликянски сѣмейства. Чудно е, че за Кочагово Деодатъ съвсѣмъ мълчи.

Солинатъ бѣлѣжи още двѣ села, въ които имало по нѣколко павликянски сѣмейства. Именно въ селото „Strizzagevo“, което не може да бѣде друго освѣнъ днешното „**Стижаровъ**“, южно отъ Петикладенци, на главния пътъ, що води къмъ Свищовъ (сега е населено отъ православни българи, „ерли“, и пришелци „балканджии“), гдѣто имало 12 сѣмейства, всички покрѣстени, и още нѣколко сѣмейства въ с. **Балетанци** („Saretanzi“). Солинатъ, който забѣлѣзва при туй, че имало така прѣснати павликяни

и по много други мѣста, нищо не казва за селото Капетанци, гдѣ се намира. При все туй ние може да отговоримъ и на тоя въпросъ, защото въ едно писмо, подписано отъ нѣколцина „свещеници въ павликянскитѣ села, подъ властѣта на Никополския епископъ“, фигурира и мирскиятъ свещеникъ „D. Giovanni di Paulo“ сир. Иванъ Павловъ, който билъ родомъ павликянинъ и възпитаникъ на Илирския колегиумъ въ Лорето, подписанъ въ качество на „мисионеръ въ Вареная и Капетанци“ (Varenaja e Capetanzi, с. 216., год. 1651). Ние видѣхме вече, че „Вареная“ е днешното село Варана, така че и Капетанци, щомъ единъ свещеникъ е обслужвалъ павликянитѣ и въ двѣтѣ села, трѣбва да е било негдѣ близу до сегашното Варана. Павликянитѣ и въ „Варена“, споредъ Солината, сж брояли 12 къщи, досущъ както и въ Капетанци.

Въ сѣщия документъ отъ 1651. год. е подписанъ и другъ единъ „Giovani“, францисканецъ, като „curatore missionario di Marinopolci e di Offca Mogilla“. Нѣма съмнѣние, че второто село е днешното **Овча Жогила**, което се намира на сѣверъ отъ Маринополци, сир. отъ Търновското Павликени, надъ Варана и Червена. Споредъ това трѣбва да заключимъ, че и въ това село имало павликянски колонисти, и то, види се, не въ голѣмъ размѣръ. Тѣмъ защото сж били тия павликянски поселения прѣснати въ малки групи, повѣрвала се духовната грижа надъ тѣхъ на нѣкого отъ близкитѣ свещеници въ по-голѣмитѣ павликянски села, както е било и въ тоя случай. Само поселенцитѣ въ Вареная и Капетанци, като сж брояли до 24 къщи, могли сж да подържатъ нѣкое врѣме особенъ свещеникъ. Отъ сѣщия документъ узнаваме, че на 1651. г. и свещеникътъ отъ Горни Лѣжани, който тѣй сѣщо се казвалъ Giovanni, ималъ на грижата си и павликянски поселенци още въ едно друго село, което е неясно прѣдадено, защото издателятъ, Еусебий Ферменджинъ, види се, не можалъ хубаво да го прочете въ оригинала; именно фигурира подписанъ на първо мѣсто въ казаното писмо „Fra Giovanni di Luxani superiore e missionario d'essa villa e di ĩusarbulia (sic)“. Азъ се догаждамъ, че въ оригинала послѣдното название е било написано, види се, много нечетливо: „Kusarbelia(не?)“, а то ще рече днешното село **Козаръ-Вѣляне**, което се намира сега на Осѣма, източно сръщу Долни Лѣжани, сѣверозападно отъ Варана и Червена, сир. пакъ въ тая област, гдѣто е имало прѣснати павликяни и по „много други села“, както казва и Солинатъ. Не е чудно, че за павликянитѣ въ Козаръ-Вѣляне е билъ натоваренъ да се грижи свещеникътъ на по-далечното село Горни Лѣжани, макаръ че селото Долни Лѣжани е на единъ часъ разстояние отъ Козаръ-Вѣляне, като вземемъ прѣдъ видъ, че тогава и въ Долни Лѣжани, което е стояло безъ черква, идѣлъ да имъ обслужва свещеникъ отъ Горни Лѣжани (вж. по-горѣ стр. 43). Съвсѣмъ е вѣроятно, че павликянската колония въ Козаръ-Вѣляне да е дошла отъ Долни Лѣжани, когато павликянитѣ се принудили за нѣколко години да избѣгатъ отъ това село, като напустнали и жилищата си и всички си имоти. Видѣхме по-горѣ, че слѣдъ като се завърнала частъ отъ избѣгалитѣ павликяни

въ Долни Лъжани, тукъ вече захванали да се турчатъ и че числото на павликянскитѣ къщи било много намалено. Отъ друга страна споредъ прѣданието, което съобщихъ по-горѣ, Долни Лъжани едно врѣме се намирало петъ километра на югозападъ до Осъма, и споредъ това излиза, че то се е намирало негли срещу сегашното Козарь-Бѣляне, името на което вѣроятно е въ свръзка и съ крайдунавското павликянско село Бѣляни, чиито жители въ онова врѣме имали обичай, както ще се посочи и по-долу, да бѣгатъ на югъ дори въ Тракия и да се върщатъ пакъ назадъ и пр. Възможно е, че нѣкои такива емигранти отъ крайдунавското Бѣляни първи да сж заседнали въ селото Козарь-Бѣляни и да сж му дали и името.

Съ това завръщвамъ прѣгледа на павликянскитѣ поселения въ сѣверна България.¹⁾

Павликянскитѣ поселения въ южна България.

Католишката пропаганда много по-късно е почнала да дѣйствува между южнитѣ павликяни отколкото между сѣвернитѣ, и затова въ най-старитѣ рапорти на мисионеритѣ главно се говори за тѣзи подирнитѣ и само тукъ тамъ твърдѣ откъслечно се съобщава по нѣщичко и за състоянието на католицизма у павликянитѣ „въ Тракия“. Удивително е, че католишкиятъ епископъ отъ Цариградъ на нѣколко пѣти е изпращалъ около 1580. год. специални пратеници да посѣтятъ всички католици въ България и че нѣкои отъ тѣхъ сж дождавали не само въ Одринско, но и въ самия Пловдивъ, както напр. на 1581. год. (вж. Acta 11 и сл.), и при все туй въ съобщенията на тия „визитатори“ нѣма нито поменъ за павликянитѣ въ Пловдивско. Тепърва когато Петъръ Солинатъ обходилъ сѣвернопавликянскитѣ села, узналъ тукъ нѣщо и за павликянитѣ оттатъкъ Балкана.²⁾ И въ единствения извѣстенъ рапортъ на Солината отъ 1622. г. за първъ пѣтъ се споменуватъ три южнопавликянски села, които се намирали до южнитѣ поли на Балкана и които, може би, нѣкой отъ помощницитѣ на Солината ще да е набързо споходилъ като миналъ Балкана прѣзъ Троянския проходъ. Солинатъ именно съобщава, че като се изменили отъ Сотъсево (Сокъево, Socchievo) прѣзъ Балкана на югъ 60 мили, стигало се въ село Калаброво (Calabrovo), гдѣто имало 30 къщи еретици. Споредъ Солината тѣ биха могли да се упѣятъ къмъ правия пѣтъ на вѣрата, ако би имъ се изпратилъ единъ свещеникъ да дѣйствува между тѣхъ полска-лека. Отъ Калаброво на 20 мили далечъ било селото Давуджево (Dausevo), гдѣто имало 100 сѣмейства, отъ които ужъ третата часть били

¹⁾ И въ цитуваната по-горѣ статия на А. Теодоровъ (Лѣтописъ на Бълг. Книж. друж. г. 1901) е направенъ опитъ да се опредѣли, гдѣ се намирали изчезналитѣ сега сѣверни павликянски села, за които се говори по-горѣ, ала безуспѣшно, което може да се види отъ едно просто сравнение съ монитѣ заключения по томъ въпросъ и съ даннатѣ, върху които се основавамъ.

²⁾ Антиварския архиепископъ Маринъ Бица на 1611. год. по съобщения за П. Солината вече е зналъ, че въ България има павликяни отъ часть обърнати, отъ часть още не обърнати на католичество, „въ 17 села, прѣснати на далечъ, като се захване отъ Дунава при града Никополь та на югъ до Филибе, всичко съ около 1880 павликянски сѣмейства“ (Acta 5).

вече покрѣстени; тукъ седѣлъ и единъ свещеникъ католишки, който се намиралъ въ крайна бѣдность. На 7 мили отъ Давуджево се намирало селото Хаджиево (Haggiervo) съ 10 сѣмейства отъ часть еретици отъ часть обѣрнати (20). Това е всичко, което знаемъ за южнитѣ павликяни отъ Солината. Че той самъ не е дѣйствиувакъ въ южна България, това е положително, а че нѣкого е проводилъ тамъ отъ своя страна, въ качество на „Софийски архиепископъ“, това се вижда отъ извѣстието, че на 1622. година вече имало въ Давуджево покатоличени павликяни и единъ свещеникъ. Ала доволко е хваналъ коренъ той пѣрвъ и слабъ опитъ за прѣсаждане католичеството у южнитѣ павликяни, и самъ Солинатъ, който ще да е направилъ приведеното съобщение само по данни отъ втора рѣка, не ще да е зналъ положително. Очевидно е, че тогава всичкото внимание на пропагандата е било обѣрнато върху сѣвернитѣ павликяни, които се намирали сравнително въ много по-окаяно положение отколкото южнитѣ та и повсече се подавали на новитѣ си проповѣдници. Въ Пловдивско е било и противодѣйствието отъ страна на грѣцката черква по-голъмо, така че и наслѣдникътъ на Солината, Софийскиятъ епископъ Илия Мариновъ, малко се грижилъ за южнитѣ павликяни и нито веднажъ не помислилъ да се опита лично да отиде въ тѣхнитѣ села и да повлияе върху имъ въ полза на католицизма. Тѣпѣрва слѣдъ 1637. год., когато Деодатъ, въ качеството на помощникъ на епископа Мариновъ, който въ послѣднитѣ години на живота си дълго боледувакъ, взелъ фактично да управлява Софийската архиепископия, захваща по-усилена мисионерска дѣйность и въ Пловдивско. Ние виждаме, че веднага слѣдъ назначаването Деодата за помощникъ на епископа Мариновъ, именно на 1638. г., почнала систематично да се организува католишката черква въ България, като билъ изработенъ отъ Деодата и пѣрвиятъ подробенъ уставъ на българската францинсканска кустодия (вж. *Statuta sive constitutiones Custodiæ Bulgariæ*, въ *Acta* с. 50—61). Въ тоя уставъ става дума и за павликянитѣ, ала пакъ все съ огледъ къмъ сѣвернитѣ павликяни, що показва, че южнитѣ павликяни останаи още забравени въ онова състояние, въ което ги оставилъ Петѣръ Солинатъ. И въ слѣдната, 1639. година Деодатъ въ едно писмо досяга павликянитѣ, ала пакъ по поводъ на мѣчнотиитѣ, които срѣщалъ у свещенството по сѣвернитѣ павликянски села, гдѣто мирскитѣ свещеници отъ павликянски родъ, както посочихъ вече по-горѣ, никакъ не обичали да седятъ въ павликянски енории. И всичкитѣ примѣри, които въ това писмо привождатъ Деодатъ, се отнасятъ до сѣверна България (с. 63). Ала най-добрѣ се виждатъ слабитѣ връзки между южнитѣ павликяни и католишката черква тогава по доклада на Деодата отъ 1640. год. (*Acta* 6 и сл.), въ който подробно се съобщаватъ резултатитѣ на пѣрвата му обиколка по еноритѣ на тогавашната Софийска католишка архиепископия („*Visita della chiesa di Soffia in Bulgaria 1690*“). Отъ тоя докладъ именно виждаме, че Деодатъ, слѣдъ като изходилъ сѣвернопавликянскитѣ села, обѣрналъ веднага въ Влашко; той описва обиколката си тукъ и по Чипровско, безъ да споменува нито съ дума павликянитѣ въ

Пловдивско. Тъзи подирнитѣ тогава още нѣкакъ и неопредѣлено сж вли-
зали подѣ вѣдомството на Софийската архиепископия. До 1640. г. дори
и Дубровнишкиятъ архиепископъ направо е проваждалъ въ София свеще-
ници, които не искали да признаватъ софийския, въ сщцность чипров-
ския архиепископъ за свой началникъ (Аста 66). Най-сетнѣ положението
на павликянскитѣ и изобщо на католишкитѣ енории въ южна България
се уредило въ смисълъ, че Тракия се признала като област, която ще
бъде управлявана отъ Софийския архиепископъ досуцѣ както и Влахия¹⁾.
И съгласно съ това ние виждаме, че Деодатъ сетнѣ се подписва „софийски
архиепископъ и администраторъ на Тракия“ (211)²⁾. Доколко е било
извѣстно на Деодата състоянието на католицизма въ Пловдивско даже
и на 1643. год., когато окончателно се уредилъ въпросътъ по раздѣлата
на Софийската отъ Марцианополската епархия, се вижда отъ една стати-
стика на католицитѣ въ България, която Деодатъ въ сщцата година
съобщилъ и въ която съвсѣмъ сумарно е казано, че „въ Пловдивъ и въ
околнитѣ села“ имало до 700 души католици, при което още веднага
е забѣлзано, че не ги е „броялъ“ и че мисли, че може да сж и
повече (137). Ала вижда се явно, че прѣзъ сщцата година Деодатъ вече
по-отблизу се заинтересувалъ за южнитѣ павликяни, като се загрижилъ
да настани тамъ поне единъ свещеникъ. Съ тая цѣль той се обръща
къмъ конгрегацията въ Римъ и моли, да изпроводятъ назадъ нѣкого си
Джакомо Хомодеи (Giacomo Homodei), който билъ българинъ и се училъ
въ илирската колегия въ Лорето. Името „Homodei“ е прѣводъ, види се,
на българския му прѣкоръ, който ще да е гласѣлъ „Божи човѣкъ“. Део-
датъ го изисква, за да отиде да послужи като свещеникъ на своитѣ
съотечественици, а на негово мѣсто щѣлъ да изпроводи едно младо бъл-
гарче по име Севастиянъ Добровичъ (147).

А слѣдъ три години, именно на 1646. год., Деодатъ вече съобщава,
че и лично споходилъ павликянскитѣ села въ Пловдивско, че селото
Давуджево (Dauciuo) почти цѣлото прѣминало на католичество и че
всичко щѣло да трѣгне добрѣ, стига да имало добри свещеници. Отъ
това писмо на Деодата узнаваме, че споменатиятъ Хомодеи служилъ тогава
като свещеникъ въ с. Калъчли (Calace), като се подържалъ съ отпуска-
ната отъ конгрегацията помощъ отъ 15 „швуди“ (минца) годишно. Део-
датъ рѣшилъ да настани и въ Давуджево единъ свещеникъ отъ българска
народность, какъвто селянитѣ именно искали, и за тая цѣль моли кон-
грегацията, да изпроводи нѣкого си Атанасъ Радовичъ, който тѣй сщцо
се възпитавалъ въ Лоретската колегия, понеже вече билъ на изискваната
възраст да може да послужи като мисионеринъ въ Давуджево и въ

¹⁾ Въ договора, споредъ който се опредѣлятъ границитѣ на Софийската и Марцианопол-
ската епархия, е казано: „Al arcivescovo di Sardica, Soffia nuncipata, sia concessa la sua chiesa
Sardicense con le sue suffraganee, e l'amministrazione della Tracia, Dacia ripense et della
provincia di Valachia“ (148).

²⁾ Деодатъ казва на едно мѣсто: „Павликянитѣ, които сж въ Тракия около Пловдивъ,
сж ми повѣрени на моята грижа и управление, като на най-близкъ до тѣхъ католишки епи-
скопъ“ (sono dati sotto la cura et amministrazione mia come al piu propinguo vescovo catto-
lico c. 202).

околнитѣ села. За да може да се подържа обаче, моли колегията да отпустне и за него годишна помощъ отъ 20 шкуди, а за да не бжде и на Хомодея криво, да му увеличи помощта още съ 5 шкуди, понеже наистина даванитѣ му 15 шкуди не стигали (154). Ето въ какво занемарено състояние се намирало дѣлото на пропагандата въ Пловдивско дори къмъ половината на 17. вѣкъ. Забѣлжително е, че тукъ, понеже и южнитѣ павликяни били твърдѣ бѣдни и не по-малко скъперници спрѣмо нуждитѣ на свещеника, каквито били и сѣвернитѣ, твърдѣ неохотно скланяли българи свещеници да стоятъ по-дълго врѣме въ павликянскитѣ села, досущъ както е било и въ сѣверна България, макаръ че тия българи били възпитани съ срѣдства на пропагандата, тъкмо за да послужатъ сетнѣ на цѣлитѣ на католишката черква. И спомнатиятъ Хомодей, когото Деодатъ проводилъ въ Калъчли, скоро се наситилъ на мисионерската си служба, и едвамъ що прѣстоилъ тамъ три години, вече искалъ да напустне енорията си. Деодатъ билъ именно за това много загриженъ и гледалъ, да му издѣйствува увеличение на заплатата. Той се оплаква отъ него, като казва, че като посѣтилъ Калъчли, молилъ го, даже го присилилъ да остане тукъ до втора разпоредба отъ конгрегацията. „И толкова повече, казва Деодатъ, че той е съотечественикъ на павликянитѣ и че тѣ го познаватъ, а азъ нѣмамъ другъ свещеникъ, съ който да го замѣстя“ (160). Ала всичко туй не помогнало, защото Хомодей, слѣдъ като търпѣлъ още нѣколко години, най-сетнѣ на 1652. г., безъ даже да обади нѣщо на духовното си началство, напустналъ енорията си и отишълъ на нѣкъдѣ (233).

Въ рапорта за първата си обиколка въ Пловдивско Деодатъ съобщава накратко за всѣко село отдѣлно, което посѣтилъ, главно каква почва е намѣрило въ него мисионерското дѣло. Отъ давнитѣ, които Деодатъ дава по поводъ на тази си обиколка, както и по-сетнѣ, слѣдъ като още два пѣти е посѣтилъ южнитѣ павликяни, се вижда прѣди всичко, че около 1640. год. тукъ е траяла още еретичната епоха, докато тя у сѣвернитѣ павликяни е била вече на прѣвършване. И всичкитѣ по-опорити еретици отъ сѣверна България, които не искали да прѣклонятъ глава прѣдъ католицизма нито прѣдъ мухамеданството, бѣгали прѣзъ Балкана, именно прѣзъ Троянския проходъ при южнитѣ павликяни, за които знаели безъ съмнѣние, че още си живѣятъ съ старата вѣра. И фактътъ, че нѣкои павликянски поселения въ сѣверна България, както видѣхме, врѣменно или съвсѣмъ прѣставатъ да се споменуватъ въ писмата на мисионеритѣ, може да се обясни и съ честото бѣгане на югъ прѣзъ Балкана, понеже то съвпада и съ врѣмето, когато се явяватъ казанитѣ бѣжанци въ Тракия. Видѣхме вече по-горѣ, че за нѣкои сѣвернопавликянски села, като Бѣляни и Д. Лъжани, има изрични свидѣтелства, че бѣгали прѣзъ Балкана на югъ. Бѣглецитѣ пакъ се връщали назадъ, когато минѣла опасността, ала нѣкои и окончателно остояли въ Тракия. Дори и сега има за Калъчлийци мнѣние у пловдивскитѣ павликяни, че тѣ си водѣли корена отъ Бѣляни, защото доскоро нѣкои още се родѣли съ бѣлякски сѣмейства. Па и даннитѣ у Деодата потвърдяватъ, че въ Калъчли имало дошли отъ Нико-

полскитѣ павликяни. И тъкмо тия пришелци били най-непримирими еретици. Ала напрасно се опирали, и като видѣли, че и въ Пловдивско е осждена ересъта имъ на загинване, голѣма часть отъ тѣхъ, като приели католичеството, се върнали назадъ въ сѣв. България, а нѣкои останали въ южна България. Самиятъ фактъ, че сѣверни павликяни бѣгали при южнитѣ, е много важно доказателство по въпроса за потеклото на сѣвернитѣ павликяни.

Забѣлжително е, че Деодатъ не намѣрилъ въ Пловдивъ, гдѣто за пръвъ пѣтъ дошелъ на 19. Ноември 1646. год., никакво павликянско население, поне той нищо не казва да е видѣлъ павликяни въ Пловдивъ, а изтъква, че тукъ имало само 12 души католици, и то всички дубровчани — търговци. Нѣмало тукъ католишка черква, а богослужение се извършвало въ частна къща, и то когато дойдѣлъ свещеникътъ отъ околнитѣ павликянски села, защото въ града такъвъ нѣмало.

Въ **Калъчли** (Calacie) тогава имало прѣко 70 къщи павликянски. По-прѣди тукъ били 60 къщи, ала приходили прѣселенци отъ Никополско, „понеже южнитѣ павликяни не били толкова прѣтрупани съ динѣци та затова бѣгали нѣкои отъ сѣвернитѣ павликяни прѣзъ Балкана и се настанявали въ Тракия“. Всички въ Калъчли достигали до 500 души, всички били вече покрѣстени, освѣнъ 6—7 къщи, които били отъ „новитѣ пришелци“. Отъ това се вижда, че отъ сѣверна България бѣгали главно непокрѣстени павликяни. Споменатиятъ свещеникъ Джакомо Хомодеи развилъ въ Калъчли прѣзъ послѣднитѣ двѣ години плодотворна дѣйность: покрѣстилъ 69 души павликяни (163) и направилъ една голѣма къща, покрита съ слама, за да служи едно отдѣление въ нея за общината, а друго, голѣмо, за черква. Хомодеи тукъ стѣкмилъ и нѣщо като олтарь и поставилъ образи (фигури), които му били дадени отъ Деодата (160). Помѣщенieto било голѣмо та се събиралъ на богослужение всичкиятъ народъ, толкова повече, че и вжтрѣшниятъ дворъ билъ затворенъ съ висока ограда. Деодатъ служилъ тържествена литургия, потвърдилъ въ вѣрата (confirmatio) до 56 души, слѣдъ което и крѣстилъ нѣколко души сретници: Иванъ Герговъ, Радъ Радисевъ, Рада Великова, Добра Великова и Митра Великова. Слѣдъ службата дошли при него по-прѣвитѣ селяни, донесли хлѣбъ, вино и друго, да го гостятъ.

Въ **Хамбарли** заварилъ Деодатъ сѣщата мизерия: до 80 души покрѣстени павликяни, ала безъ черква, безъ свещеникъ и въ крайна сиромашия, защото тукъ тѣ били турски ратаи и не се ползували нито съ толкова свобода, колкото въ другитѣ села. Въ една малка къщичка, която направилъ единъ селянинъ, Калъчлийскиятъ свещеникъ понѣкога служилъ литургия. Деодатъ слѣдъ като извършилъ обичайната конфирмация, лично покрѣстилъ нѣколко души отъ двата пола по име Недо, Славъ, Столнъ, Рада и Добре.

Селджиково било тогава съвсѣмъ турско село съ голѣма мѣра пасбища и ниви. Господарятъ на селото далъ позволение, че можель, който би поискалъ, да се засели въ една часть отъ селото и че за четири

години нѣмало да взима на поселенцитѣ никакъвъ данъкъ. Въ слѣдствие на туй собрали се тукъ 12 къщи павликяни, всичко 50 души, малки и голѣми. Понеже Седжиково е близу до Хамбарли, проводилъ Деодатъ, когато миналъ покрай селото, да имъ извѣстатъ, и тѣ всички дошли въ Хамбарли на литургия.

Въ Давуджево, което въ Пловдивско първо приело католичеството, имало повече отъ 400 д. павликяни, а други жители въ селото нѣмало. Щомъ се разчуло тукъ, че пристигналъ епископътъ, ако и да било късно вечеръ, мнозина дошли въ къщата, гдѣто спрѣлъ той, и донесли хлѣбъ, зеленчукъ и каквото имали, за да го погостятъ. На сутрината устроили набързо въ сжщата къща олтарь и се отслужила литургия. Понеже било мѣстото отворено отъ вси страни, могло да се натрупа цѣлото село и да слуша богослужението. Слѣдъ евангелието Деодатъ държалъ проповѣдь, и слѣдъ като се свършила литургията, раздалъ кръстчета и ивонки, както правѣлъ всгду. Подирѣ извършилъ конфирмація и покръстилъ даже нѣкои старци, по-стари отъ 70 години, както и по-млади, заедно съ сѣмействата имъ. Понеже голѣмо множество надошли да се кръстятъ, а Деодатъ самъ не успѣвалъ, затова наредилъ отъ една страна и своя кустосъ да кръщава, а отъ друга — свещеника Хомодеи, който дошелъ съ него тукъ отъ Калъчли. При извършването на кръщенieto скратявали обреда, едно защото врѣме нѣмало, а друго, да не би нѣкои да се засрамятъ и да възнегодуватъ, като видятъ, че свещеникътъ се досага о грѣдитѣ на момцитѣ и момитѣ, безъ да разбератъ, че това го изисква обредътъ на кръщенieto. Между по-старитѣ хора, покръстени него день, били: Добра Радова — по-стара отъ 70 год., Добре Становъ — 70 годишенъ, Дода Костова, Добра Славова; по-млади: Лаза Радова, Сжба Петрова, Нечъ Балвовъ и др.

Понеже нѣмало ни черква ни свещеникъ, рѣдко ставало богослужение, и то въ частна къща, когато успѣвалъ да дойде свещеникътъ Хомодеи. Тукъ имало нѣкой си дѣдо Рашко (Rasko), който билъ по-прѣди тѣхненъ свещеникъ, знаелъ да чете кирилски („in serviano“) и билъ покръстенъ. Деодатъ му далъ писмено пълномощие, да може въ отсъствие на сжщински свещеникъ да кръщава въ нужда, като го упжтилъ най-напрѣдъ относително формалноститѣ на обреда и неговата сжщность, а сжщо така му позволилъ да поучава народа въ празникъ, да научатъ „оче нашъ“, „вѣрую“ и др. молитви (162).

Деодатъ узналъ, че имало още много павликяни по други села, кое у турци, кое у православни, като тѣхни работници, ала той за този пжтъ се задоволил само съ това, че посѣтилъ Калъчли, Хамбарли и Давуджево, и се върналъ назадъ въ Чипровецъ. Той и подирѣ това не прѣстаялъ да се грижи за пловдивскитѣ павликяни и успѣлъ да ги споходи още два пжти Благодарение на неговитѣ рапорти за тия му обиколки, ние знаемъ още нѣкои подробности за южнитѣ павликяни прѣвъ 17. в., понеже другъ нѣкой източникъ, отъ който бихме могли да черпимъ свѣдѣния за тѣхъ отъ онова врѣме, не сжществува.

Още на слѣдната година (1647) Деодатъ проводилъ завърналия се отъ Италия въ отечеството си Атанасъ Радовичъ за свещеникъ въ Давуджово. Радовичъ, когото завели още малкъ въ Италия, билъ позабравилъ малко майчиния си езикъ, та затова Деодатъ писалъ на Хомодея, да го поучва отъ начало, каквото му е потребно да знае на български (181).

Слѣдъ двѣ години Деодатъ пакъ се намѣрилъ въ пловдивскитѣ села, гдѣто намѣрилъ и нѣкои малки промѣни. Така въ Калъчли останало всичко, както си е било въ бѣдно състояние — ни черква, ни черковни утвори и пр., само това било ново, че между туй надошли още нѣкои отъ сѣвернитѣ павликяни, така че бѣжанцитѣ станали около 40 сѣмейства. И тѣзи не били кръстени, ала споредъ Деодата и то, съ божия помощъ, скоро щѣло да стане (201). За да побѣди твърдоглавството на по-опорититѣ еретици павликяни въ Пловдивско, той нарочно не си служилъ при богослужението съ латински книги, ами взималъ тѣхно едно свангемие, което било писано съ кирилица на пергаментъ и което тѣ запазвали отъ старо врѣме — „отъ прѣди 300 години“. И когато видѣли, че законътъ на Христа и споредъ тѣхнитѣ книги налагалъ светото кръщение, почнали да се извиняватъ заради невѣжеството и слѣпотата си, въ които ги оставили тѣхнитѣ бащи и дѣди та не признавали светата троица, ами само единъ Господъ. И така тѣ сега, като имъ се поотворили малко очитѣ, сами поисквали да се кръстятъ. Деодатъ употребялъ разни способности, за да ги отучи отъ разни нѣкои „еретични“ навици, а за да ги накара, по-скоро да се кръстятъ, забранявалъ да погребватъ „вѣрующитѣ“ наблизу до „невѣрующитѣ“. Тая забрана особно силно имъ повлияла и ги огорчавала: „досега нашитѣ бащи все наедно се погребваха, а сега ни раздѣлятъ“, казвали тѣ. Случило се, че когато Деодатъ билъ въ Калъчли на 1650. год., умрѣлъ единъ отъ некръстениитѣ та дошли да викатъ одного отъ свещеницитѣ му, да иде да погребе умрѣлия. Деодатъ имъ отговорилъ: „Какъ може нашъ свещеникъ да погребе одного, който не е станалъ наше паство?“ И когато слѣдъ това Деодатъ заедно съ всички „вѣрующи“ отишелъ на гробищата, намѣрилъ ония другитѣ, че устроили трапеза подъ единъ дѣбъ за душата на умрѣлия, и като го видѣли, че иде съ цѣлия народъ, станали всички на крака. Ала тѣ били твърдѣ малко и то все били отъ „новитѣ пришелци, избѣгали отъ селата отъ Никополско“. Въ всичкитѣ села, когато слѣдъ литургия нѣкои би се покрѣстили, обичали да канитѣ познатитѣ си и епископа на гостба, която при всичката си сиромашия за тоя случай устроявали. Деодатъ, да имъ стори честъ, приемалъ поканата, сѣдалъ на трапезата, като ги поучавалъ въ това врѣме, и слѣдъ малко дигалъ ги всички, като имъ прѣдставялъ, че трѣбвало да се отиде на гробищата, да се направи панахида за умрѣлитѣ. И тѣ на драго сърце напуцали яденето и се упѣтвали къмъ гробищата, които обикновено бивали извънъ селото. По пѣтя пѣбели „Спаси боже“ (libera), „Господи помилуй“ (miserere) и други псалми съ съотвѣтнитѣ молитви. „И по този начинъ — казва Деодатъ — тѣ отъ една страна правѣха добро, понеже се молѣха Богу за душитѣ на вѣрующитѣ, а отъ друга тѣ

така се отучваха излишно да ядат и да пиятъ“ (208). Въ Калъчли една мома десетъ години наредъ все желаела да приеме католичеството, а родителитѣ ѝ все я спирали. Ала когато втори пѣтъ Деодатъ дошелъ въ селото, тя избѣгала и дошла при него да я покрѣсти, което той и сторилъ, като ѝ далъ, споредъ желанието ѝ, име Мария. Баща ѝ се наричалъ Драгийно. Слѣдъ това дошелъ и по-голѣмиятъ ѝ братъ Константинъ, и той се покрѣстилъ, а родителитѣ имъ си останали еретици. Ала изглеждало, че дѣцата имъ ще ги накаратъ въ скоро врѣме, да хванатъ правия пѣтъ, защото и слѣдъ като пѣрвитѣ се покрѣстили, тѣ не ги напѣдили, а ги прибрали назадъ у дома си. — При конфирмацията (второто кръщение) Деодатъ се е принудилъ да допустне, щото кумовѣтъ да иматъ дори повече отъ 3 до 4 кръстничета, понеже павликянитѣ по стария си обичай искали да задържатъ сѣщия кумъ и при конфирмацията, който е кръстилъ дѣцата имъ при пѣрвото кръщение (209).

Така лека-полека Деодатъ успѣвалъ да прокарва католицизма въ Пловдивско. Двамата свещеници, които били тамъ, постоянно покрѣщали нови отметници отъ ересѣта, а и самъ Деодатъ вършилъ сѣщото при всѣко ново посѣщение на всѣко село (209). Той все искалъ отъ конгрегацията, да се проводятъ на двамата свещеници книги, особно апостолѣтъ и евангелието, „печатани на илирски езикъ въ Венеция“, за да можело по-успѣшно да се закрѣпва новата вѣра чрѣзъ четмо и проповѣдь. Той молилъ да му се изпроводятъ и три-четири статуйки, които прѣдставяли Богородица съ спасителя на рѣка, за да се турятъ на олтаря при богослужението; тѣ би трѣбвало да бѣдатъ изкусно изработени, за да се присторятъ на селянитѣ като нѣща, изпроводени отъ небето („cho logo vi putarebbono per cosa mandata li dal cielo“ 210). И единъ свещеникъ още не би билъ излишенъ, понеже двата не успѣвали вече, тѣй като числото на покатоличенитѣ възлизало до около 1300. Хомодеи едвамъ стигалъ за Калъчли, Атанасий Радовичъ ималъ на грижата си три села, а пѣкъ трѣбвало и единъ за Пловдивъ, гдѣто имало десетина дубровчани, та ставало нужда често да тича въ Пловдивъ единъ отъ реченитѣ двама свещеници. А колко е било тѣмъ още по-мѣчно, когато по цѣло Пловдивско още не е имало нито една сѣщинска католишка черква, та служили по нѣкога и по кошари, гдѣто държатъ слама. При туй и бѣднотията у павликянитѣ была голѣма, тѣ „давали хлѣбъ на свещеницитѣ си и нищо друго“ (210).

На 1652. год. въ Калъчли имало вече 460 души обрнати и остояли само нѣколко души, които още твърдо стояли „въ своето заблуждение“. Тѣзи спазвали между друго и „стария календаръ, който е приетъ и у православнитѣ“. А Деодатъ, „за да се избѣгватъ скандали“, ги оставялъ откъмъ таа страна свободни, за да можелъ да ги държи потвърди „въ други работи, потрѣбни за тѣхното спасение, и въ покорността имъ къмъ светата римска черква“ (232).

Въ Давуджево, гдѣто седѣлъ свещеникътъ Атанасий Радовичъ, имало на 1649. год. всичко до 480 католици, и при все това свещеникътъ имъ

живѣялъ въ най-голѣма бѣдность и не билъ въ състояние да си направи поне една къща, за да живѣе по-добрѣ, тъй като и ония 20 шкуди, които му се давали отъ конгрегацията, получавалъ много нередовно. На 1652. год. Деодатъ се оплаква, че Ат. Радовичъ вече двѣ години наредъ не билъ получилъ помощта си отъ конгрегацията, и не било сигурно, че той ще изтрае при тия тежки условия дълго на своя постъ и че не ще послѣдва примѣра на Хомодеи, който тъкмо тогава билъ избѣгалъ отъ своята енория, както се каза по-горѣ.

Въ Селджиково, което въ единъ рапортъ на свещеника Хомодеи отъ 1649. год. е наречено Селджибашово, полека-лева расло числото на павликянитѣ, които прииждали отъ другитѣ села въ слѣдствие на казаното олеснение, що се давало на поселенцитѣ отъ господаря на селото. На 1649. год. тукъ имало вече 25 сѣмейства съ около 120 души павликяни и 4 сѣмейства още не кръстени. И тукъ били безъ черква и безъ попъ и затова отивали въ близкото село Хамбарли да се черкуватъ, а само въ случай на нужда идвалъ въ селото имъ свещ. Ат. Радовичъ. И въ Хамбарли, както и въ Селджиково, павликянитѣ живѣели въ малко количество заедно съ турцитѣ, и понеже ходили да слугуватъ и да работятъ самъ тамъ въ разни мѣста, мѣчно било да се узнае точно тѣхното истинско число. Изобщо много били прѣснати и пловдивскитѣ павликяни по турскитѣ и българскитѣ села — по едно, по двѣ и повече сѣмейства та се губѣли така много. Така напр. на 1649. година по молбата на Деодата свещ. Хомодеи трѣгналъ да обиколи павликянскитѣ села въ Пловдивско и намѣрилъ въ едно православно българско село **Чоба** (Cioba) до 24 души кръстени павликяни, които били „избѣгали отъ сѣверна България“.

Прѣзъ сѣщата година Хомодеи посѣтилъ и селото **Калаброво**, за което се спомена и по-горѣ по доклада на П. Солината отъ 1622. год. То се намирало подъ Балкана (sotto monte) и било населено отъ православни българи, при които „дошли павликяни отъ сѣверна България“ — всичко около 93 души. Нѣмали нито свещеникъ, нито черква, нито що годѣ друго нѣщо, потрѣбно за богослужение (201). На 1652. г. самъ Деодатъ посѣтилъ Калаброво и казва, че ако и между туй да е идвалъ „нѣколко пкти“ католишки свещеникъ, пакъ не можалъ нищо да направи, понеже тукъ павликянитѣ не били наедно, а прѣснати (233).

Хомодеи на 1649. год. споменува и едно друго село, **Караманово**, гдѣто тъй сѣщо намѣрилъ избѣгали отъ сѣверна България павликяни, всичко до 40 къщи и то все „некрѣстени“ (201). Имало павликяни и въ едно село по име **Хаджиево**.

Отъ изброенитѣ села, гдѣто е имало прѣзъ първата половина на 17. в. павликяни въ южна България, сега три съвсѣмъ не съществуватъ и дори е мѣчно да се опрѣдѣли точно, гдѣ сж се намирали, а именно Калаброво, Хаджиево и Караманово. Отъ друга страна не се споменуватъ никакъ днешнитѣ павликянски села Балтаджи и Дуванли.

За Калаброво поне това е сигурно, че то е било при южнитѣ поли на Балкана и то безъ съмнѣние не далечъ отъ пътя, който водѣлъ отъ сѣверъ прѣзъ Троянския проходъ къмъ Давуджево. Понеже селото е било населено съ православни българи и понеже и тукъ павликянитѣ били врѣмenni жители — бѣглеци отъ сѣверна България, то е ясно, че тукъ, и да бѣ се спазило селото до днесъ, надали би могълъ да оцѣлѣе павликянскиятъ элементъ, сирѣчь безъ да приеме православието, толкова повече, че пришелицитѣ павликяни тукъ били все неокатоличени още еретици. Още по-вѣроятно е, че отъ тѣхъ по-послѣ една часть ще да се е завърнала въ сѣверна България, а друга ще да се е прѣселила въ едно отъ павликянскитѣ села въ Пловдивско, като напр. въ Калъчли, или въ по-сетнѣ основанитѣ Балтаджи и Дуванли. Колкото се отнаси до самото село Калаброво, азъ се догаждамъ, че то е сегашниятъ градецъ Калоферъ. Прѣди всичко положението на Калоферъ свършено съотвѣтствува на мѣстността, гдѣто споредъ приведенитѣ насоки у мисионеритѣ трѣбва да е било селото Калаброво, което било „in luogo o villa sotto monte“. И името Калаброво твърдѣ подхожда на Калоферъ, което само по себе си гръцко, побългарено у народа трѣбва да е окончавало на -ово, както сега окончаватъ твърдѣ много селски названия между които и павликянскитѣ Давуджево, Селджиково, както и изчезналитѣ Караманово и Хаджиево (срав. и споменатитѣ сѣверопавликянски села Бъсцево, Кочагово, Сокъево, сжщо тѣй и днешнитѣ многобройни мѣстни названия въ Пловдивско съ окончание -ово, напр. Карлово, Брѣзово, Ахланово, Коматеве, Касъмово и пр.). Споредъ това Калоферъ побългарено би гласѣло или Калоферово или, при необичѣта на българската фонетика къмъ *ф*, вмѣсто което е могло да се яви *в* — „Каловерово“, „Калаврово“ и най-сетнѣ „Калаброво“. Всѣкакъ името „Калоферъ“ не е твърдѣ старо, както не е твърдѣ староврѣмско поселение и самиятъ градецъ Калоферъ. Той е билъ основанъ слѣдъ дохаждането на турцитѣ ужъ отъ нѣкой си „Калиферъ войвода“. Споредъ друго едно прѣдание, което ми се чини твърдѣ вѣроятно, Калоферъ е билъ отначало колибарско, твърдѣ разпиленно по планината село, което „по-сетнѣ“ се „събрало“ на едно мѣсто, (вж. Иречекъ, *Cesty* 272). Това е толкова по-приемливо, защото и за павликянитѣ въ „Калаброво“ се казва, както видѣхме, че били твърдѣ разпиленни, именно че не били „на едно мѣсто“, поради което и свещеникътъ Хомодеи, който дохаждалъ тукъ да подѣйствува върху тѣхъ, за да се покрѣстятъ, не е могълъ нищо да направи (*Acta* 233). Съ казаното се съгласява и историческиятъ фактъ, че калоферци имали още прѣзъ 17. в. привилегии като „дервентаджи“ („деребенджии“), пазители на прохода, именно на Троянския проходъ (Иречекъ, ц. д.), поради което изобщо турци въ това село нѣмало.

За селото Хаджиево и Караманово, които ще да сж били близу до Давуджево, не може нищо да се каже, защото сега ги нѣма въ Пловдивско изобщо. Караманово съществува въ Свищовска околия, близу до павликянскитѣ поселения тукъ, а села съ име Хаджиево и Хаджикьой

има нѣколко и то въ сѣверна и южна България, ала не и въ Пловдивско. Само селото Чоба, което споменуватъ мисионеритѣ, е спасено и до сега между Брѣзово и Балтаджи подъ име Българско Чоба, що показва, че трѣба да е имало и турско село съ слщото име.

Павликянитѣ прѣзъ XVIII. и XIX. вѣкъ.

Сѣвернитѣ павликяни.

Слѣдъ несполучливото въстание на католицитѣ въ Чипровско прѣзъ 1688. год. настѣпили и за нашитѣ павликяни дни на тежка изпитня: турцитѣ вече не вѣрвали на католишкитѣ попове и открито подържали всевъзможни притѣснителни мѣрки противъ павликянитѣ изобщо, за да ги отбиятъ отъ католичеството. И тогава, именно къмъ края на 17. в., всички непокрѣстени павликяни окончателно прѣгърнали едни мохамеданството — други православието. По-ревностнитѣ сѣверни католици бѣгали въ Влашко, а останалитѣ въ България прѣкарвали ужасенъ животъ всрѣдъ пълна душевна и материялна нищета. Сравнително по-сносно ще да е било тогава положението на южнитѣ, отколзото на сѣвернитѣ павликяни. Споредъ едно писмо на българина францисканецъ отъ Чипровецъ Кръстьо Пейничъ, на 1704. год. имало въ Никополската епархия само двама католишки свещеника, ала и тѣ живѣли така злѣ, че били рѣшили да напустнатъ своето паство. А мъчно би се рѣшилъ пакъ нѣкой да отиде тамъ, да ги замѣсти, едно защото не било възможно да се пътува отъ разбойници по пътищата, а друго защото е нѣмало срѣдства, тъй като турцитѣ искали отъ католишкия свещеникъ голѣмъ данѣкъ — по 10¹/₄ „шкуди“ за него и по 5 шкуди за слугата му, безъ да се гледа на туй, че свещеникътъ е билъ длъженъ да поддържа още два коня за себе си и слугата, че не можелъ да мине безъ да дава подарѣци и подкупи на турцитѣ и пр. А поддръжка отъ своето бѣдно паство не можелъ да очаква, защото тъкмо „католицитѣ“ тогава били особно обрѣменени съ данѣци и отъ день на день все повече прѣминавали дори и „стари хора заедно съ сѣмействата си“ въ мухамеданство.¹⁾ Именно това захванало отъ врѣмето на везира Кюпурли, когато взели да имъ искатъ харачъ дори и за малвитѣ мъжски дѣца отъ 8 до 10 години. Въ единъ специаленъ за това ферманъ било казано, да се събира тоя данѣкъ съ най-голѣма строгостъ, и който иска да се освободи, нека да прѣмине въ ислама, а който не — да плати или да се погуби (326).

До като Никополската епархия така стояла тогава запустната безъ титуларенъ епископъ, конгрегацията се опитала поне на глѣдъ да закрѣпи „Софийската архиепископия“, която била отъ смъртъта на Стеф. Кнежевича (1691. год.) вакантна, та назначила на 1707. год. за софийски архиепископъ нѣкого си Павла Юшичъ (Don Paolo Joscich). Макаръ и да

¹⁾ „... cosiche la giornata uomini vecchi con tutta la famiglia si vedono passar alla setta dei maomettani . . .“ (Acta 326.).

е билъ въ това време животътъ на южнитѣ павликяни въ сравнение съ живота на сѣвернитѣ нѣщо по-сносенъ, при все туй съ пълно основание конгрегацията е била загрижена и за тѣхъ, защото тѣ въ началото на 18. в. до тамъ били занемарени отъ вѣрска страна, че по нѣколко години на редъ стояли съвсѣмъ безъ свещеникъ, както се види и отъ едно писмо отъ 1702. год. у Ферменджина.¹⁾ Юшичъ отначало се настанилъ въ Скопье, тѣй като турското правителство не искало да чуе вече за подновяване на чипровскитѣ епископи въ сѣверна България. Същевременно конгрегацията назначила и единъ босненски францисканецъ по име Матей Медаковичъ за свещеникъ въ Пловдивско. Този тръгналъ отъ Дубровникъ, безъ да получи парични срдства отъ конгрегацията съ нѣкакви турци до Скопье, гдѣто се надѣвалъ да намѣри владиката Юшичъ, и въ тая си надежда, като билъ съвсѣмъ сиромасъ, заелъ пари отъ своитѣ съзятници турци, за да плати пътуването, съ условие да имъ ги върне въ Скопье. Ала като стигналъ тукъ, узналъ че владиката Юшичъ, погнатъ отъ турцитѣ, избѣгалъ на петъ дена далечно разстояние отъ Скопье. Така излѣганъ, принудилъ се да си продаде коня, дрехитѣ и дори нѣкои черковни утвари, за да се разплати, и като останалъ така голъ и безъ тескере, каквото пашата не скланялъ да му даде, седѣлъ затворенъ въ една християнска къща и чакалъ помощъ отъ конгрегацията. Между туй се научилъ, че поменатиятъ владика назначилъ другъ нѣкой свещеникъ за Пловдивско, така че нѣмало защо и да ходи тамъ, тѣй като и безъ това имало тамъ свещеници, колкото били потрѣбни, па и тѣзи умирали отъ гладъ (*muojono di fame*). Същиятъ Медаковичъ на слѣдната година се отзовава съ писмо отъ Никополь, като свещеникъ на павликянитѣ. Интересно е, каквото съобщава той, именно че павликянитѣ въ Долни Лѣжани и Маринополци прѣзъ послѣднитѣ двайсетъ и петъ години не видѣли католички свещеникъ, защото до тѣхъ, като по-отдалечени, не можелъ такъвъ да достигне, и то главно отъ страхъ прѣдъ разбойници. Поради това павликянитѣ въ тия двѣ села били почти прѣдадени на православната вѣра, отъ която Медаковичъ пакъ ги отвърналъ и то съ такива опасности, че се чудѣлъ, какъ е можалъ да остане живъ при тогавашната чума и толкова разбойници, които върлували въ тая област. Да не били му помогнали парично неговитѣ родители, той не щѣлъ да може и поради крайна оскѣдностъ отъ всѣка страна да просъществува прѣзъ нея година, защото павликянитѣ никакъ нѣмали обичай да подаряватъ нѣщо на свещеника нито да плащатъ за литургия (330). Въ сѣщото запустнато състояние продължавало да се намира павликянското население и шестъ години слѣдъ казаното писмо на Медаковича, както се вижда отъ единъ поплакъ, отправенъ на 1714. г. до папата отъ страна на францисканеца Антонъ Гунчичъ, който

¹⁾ „Essendomi stata trasmessa qui ristretta lettera dai nostri cristiani, che si trovano nella Turchia verso Filipopoli, con grandissime istanze pregando per l'amor di Dio a non lasciarli perder senza amministrazione dei ss. sacramenti ecclesiastici, trovandosi da lungo tempo senza sacerdote . . . senza persona ecclesiastica“ (322).

носѣлъ званието на първосвещеникъ (*supremo ragoso*) на българскитѣ католици, прѣснати тогава по сѣверна България, Влашко и Седмиградско. И Гунчичъ твърди, че въ течение на 27 години не е билъ извършванъ въ България обредътъ на второто кръщение, сир. на тѣй наречената конфирмация и че прѣзъ послѣднитѣ 30 години не е могълъ католишки епископъ да обиколи павликянскитѣ общини, гдѣто тогава се намирани всичко четири до петъ свещеника (332). Мжчнитѣ условия, съ които католичеството се е борило на животъ и смъртъ, достигнали до своя върхъ кждѣ 1718. година, когато се бѣ отпочнала злополучната за Турция война съ Австрия, която се завърши съ Пожаревацкия миръ, въ силата на който на послѣдната се паднаха т. нар. Малка Влахия и голѣма часть отъ Сърбия. Слѣдъ това вече животътъ на нашитѣ павликяни, особно на сѣвернитѣ, които постоянно били подозирани въ тайни сношения съ Австрия, станалъ съвсѣмъ несносенъ. Тогава именно се почва масово прѣселване на сѣверни павликяни прѣзъ Дунава въ Влашко. Прѣзъ това врѣме, както ни свидѣтелствува едно писмо, отправено на 1728. год. отъ село Бѣляни до конгрегацията въ Римъ, при сѣвернитѣ павликяни се намиралъ само единъ свещеникъ, нѣкой си Иванъ Джулияни (*rimasi io solo pastore ed unico missionario in una cosi vasta diocesi*). А и той се намиралъ денонощно въ явна опасностъ на живота си (343). Между туй архиепископъ Павелъ Юшичъ, който седѣлъ въ Пловдивъ, се поминалъ на 1719. година, и Софийската архиепископия останала вакантна, каквато е била отъ дълги години и Никополската епископия, именно откакъ епископъ Антоний Стефановъ слѣдъ чипровската катастрофа напустналъ България и най-сетнѣ миналъ въ Унгария. Слѣдъ нѣколко опитвания да се запълни тази ваканция, най-сетнѣ на 1722. година билъ назначенъ за никополски епископъ дубровчанинътъ Марко Андрияши. Той билъ прѣмѣстенъ на 1725. год. въ Пловдивъ за Софийски архиепископъ, а на негово мѣсто прѣзъ сжщата година се назначилъ за Никополски епископъ Никола Станиславичъ, единъ отъ братовчедитѣ на епископа Филипъ Станиславовъ (343). Споменахъ още въ увода на този трудъ, какъ послѣдниятъ не е посмѣялъ да мине въ България да посѣти паството си и какъ нѣкое врѣме управлявалъ епархията си отъ Краево въ Влашко, докато въ епархията си ималъ само единъ свещеникъ, именно казания отецъ Джулияни. Този е билъ довѣрено лице на епископа Станиславича и той главно е агитиралъ, да се прѣселватъ павликянитѣ въ Влашко. Джулияни билъ твърдѣ дѣятеленъ човѣкъ и подъ негово ржководство било турено въ ходъ прѣселването, което ставало тайно и постепенно, като прѣминавали павликянски семейства на по-малки групи прѣзъ Дунава, и то главно отъ селата Бѣляни, Орѣше, Трънчевица и Петикладенци. Прѣселението траяло петъ години — отъ 1726. до 1730. години, прѣзъ което врѣме минали въ Влашко до 300 семейства — всичко около 2000 души, именно половината отъ тогавашнитѣ павликяни въ сѣверна България. Извѣстно е, че въ Влашко павликянитѣ не слѣдъ дълго, именно прѣзъ врѣме на

войната между Австрия и Турция на 1737. год. се принудиха да избѣгатъ заедно съ останалитѣ до тогава въ Влашко чипровски католици въ Унгария, на чело съ своя епископъ Станиславича, който остана за винаги въ Банатъ (вж. по-подробно у мене, Заселението и пр. въ Сбм. XIV. 338. и сл.).

Между туй останалитѣ въ Никополската епархия павликяни били обслужвани въ черковнитѣ си нужди отъ по единъ-двама свещеника, които бивали все чужденци, повече дубровчани, подържани отъ конгрегацията чрезъ посрѣдство на дубровнишкия архиепископъ, който е ималъ сношения и съ дубровнишкитѣ търговци въ Русчукъ. Така на 1729. год. пристигналъ въ Бѣлани отъ Дубровникъ мисионерътъ Рафаелъ Бияджи (Raphael Biagi). Той отишелъ отъ Дубровникъ първомъ мисионеръ у пловдивскитѣ павликяни, гдѣто заедно съ българина Михаилъ Добромир(овъ) служилъ подъ вѣдомството на архиепископа Марко Андрияши. Ала у турцитѣ подозрителността и омразата къмъ францисканитѣ била толкова голѣма, че слѣдъ кратко врѣме, именно къмъ края на 1725. година, Андрияши заедно съ споменатитѣ двама свещеника билъ изгоненъ отъ епархията си. Мисионерътъ Бияджи се принудилъ пакъ да се завърне въ Дубровникъ и отъ тукъ по заповѣдъ на конгрегацията билъ проведенъ въ Бѣлани. Дубровнишкиятъ архиепископъ се сношавалъ писмено съ него и посрѣдничилъ между него и конгрегацията. Въ Русчукъ се намиралъ въ сщцата година мисионерътъ Бласиусъ Мили (Biagio Milli), който служилъ само на нѣколцината дубровнишки търговци въ тоя градъ. Въ сщцото врѣме билъ изпроводенъ за свещеникъ въ Трънчевица нѣкой си Наталъ Лепори, който на 1727. год. доброволно дошелъ пакъ отъ Дубровникъ като поддяконъ и слѣдъ това, като прослужилъ малко врѣме въ с. Излазъ въ Влашко при избѣгалитѣ павликяни, скоро билъ ржкоположенъ отъ Станиславича за свещеникъ и проведенъ въ Трънчевица. Характерно е, що разказва Бияджи за отношенията на турскитѣ власти спрѣмо Никополския владика Станиславичъ, който тогава още седѣлъ въ Краево. Като дошелъ турскиятъ бирникъ въ Бѣлани, попиталъ той мисионера Бияджи да каже, кой е и отъ гдѣ е, и слѣдъ като този подирниятъ му казалъ истината, сир. че е отъ Дубровникъ, попиталъ го пакъ: „Отивате ли и Вие, както свещеникътъ отъ Орѣшъ (думата е за споменатия отецъ Джулияни) въ Крайово (Jslas Craiova) въ царскитѣ (=австрийскитѣ) страни?“ На тоя въпросъ Бияджи какъ да е успѣлъ отрицателно да отговори. А турскиятъ бирникъ билъ твърдѣ озлобенъ противъ „царскитѣ“ хора сир. австрийцитѣ, между които считали и католишкитѣ свещеници въ България, главно защото избѣгалитѣ въ Влашко павликяни оставили много неплатенъ данъкъ, който за напрѣдъ трѣбвало да се събира отъ останалитѣ въ Никополско павликяни свѣрхъ собствения имъ данъкъ, така че тѣзи подирнитѣ плащали слѣдъ това двойно, отколкото по-прѣди¹⁾. Поради това имало голѣмо огорчение и у самитѣ селяни противъ изселенитѣ имъ

¹⁾ „Di più quei, che fuggono, lasciano tanti debiti, quali devono pagare quei che restono, e lo stesso pagano quei, che sono restati, quanto pagavano quando erano tutti“ (349).

съотечественици, а най-голямъ виновникъ за изселванетоъ тѣ считали епископския викарий, споменатия отецъ Джулиани. Почнали отъ вси страни да му се заканватъ, че ще го убиятъ, и той билъ толкова уплашенъ отъ това негодуване на селянитѣ, което вземало все по-голыми размѣри, че не смѣялъ да излѣзе никждѣ отъ Орѣшъ, като си въображавалъ, че всъду по пѣтищата има засади противъ него и че на сигурно ще бжде убитъ. Най-сетнѣ той успѣлъ да се измъкне живъ отъ своето паство и да мине въ Влашко при емигрантитѣ. Когато тѣзи подирнитѣ заедно съ епископа Станиславича, както се каза, на 1737. год. се издигали отъ Малка Влахия, останали нашитѣ сѣверни павликяни дождѣ 1750. год. съвсѣмъ изоставени подъ скѣдната опека на единъ двама дубровнишки свещеника, които намирали единствена ако и слаба морална и донейдѣ и материална поддрѣжка главно у дубровчанитѣ търговци въ Русчугъ, Свищовъ и Никополь.

Слѣдъ като избѣгналиятъ на 1737. год. епископъ Станиславичъ рѣшилъ да остане за винаги въ Унгария, гдѣто на 1739. год. билъ назначенъ за Чанадски епископъ (вж. Мин. Сбр. XIV. 363), стояла епархията му въ България безъ титуларъ все до 1753. год., когато въ Дубровникъ рѣкоположили за Никополски епископъ Никола Пулъези (Pugliesi), който можалъ да се задържи на тоя си постъ до 1767. год. И прѣди това конгрегацията се е стараела да замѣсти Станиславича съ другъ епископъ, ала изглежда че избранитѣ за това личности не сж могли да успѣятъ въ възложената имъ мисия. Въ документа № IV., който е приложенъ въ края на това съчинение, намирамъ отбѣлѣзано, че за Никополски епископъ билъ назначенъ нѣкой си Иванъ Балдассаре, но че той не можалъ да дойде въ епархията си та останалъ като помощникъ на Вратиславския епископъ¹⁾. Около 1745. год. се споменува като Никополски епископъ и нѣкой си Антоний Бедичъ, ала и той не ще да е могълъ да поеме длѣжността си въ България²⁾.

Пулъези е билъ родомъ отъ с. Малфио, близу до Дубровникъ, възпиталъ се въ Илирския колегиумъ въ Лорето, слѣдъ което нѣколко врѣме прослужилъ като свещеникъ въ родното си мѣсто.

Въ течение на 14 години, които прѣкаралъ Пулъези въ България и отъ часть въ Влашко като Никополски епископъ, той успѣлъ доста много да подигне съвсѣмъ западналия авторитетъ на католицизма между павликянитѣ въ епархията си, тѣй като той особно грижливо е дѣйствувалъ, за да се отърсатъ тѣ отъ всички свои стари суевѣрия. Той отивалъ въ тая си ревностъ дори до тамъ, че почналъ чрѣзъ афоресване и други черковни наказания да изкоренява и стари народни обичаи, като напр. кумството, отъ които не тѣй лесно народътъ е могълъ да се откаже.

¹⁾ „Sembra che circa questo tempo fosse consacrato vescovo di Nicopoli. Giov. Baldassare Lieschi, alunno del collegio Germano-Ungaro, ma forse per le guerre dei turchi non potè andare in diocesi, onde fu fatto amministratore e suffraganeo del Vescovato di Wratislavia.“ (вж. точ. 16).

²⁾ За Бедича се споменува само, безъ да се казва кой е и до кога е билъ никополски епископъ, въ съч. на Antonius Abt, Die katholische Kirche in Rumänien, insbesondere in der Walachei sowie in Bulgarien, Würzburg 1879., с. 20.

Въ слѣдствие на това възникнали стѣдковения между паството му и свещенството, които прѣдизвиквали у Пульези твърдѣ несправедливи и остри сжждения по адресъ на неговото българско паство. Авторътъ на документа № IV. отерилъ между нѣкои рѣкописни бѣлѣжки въ Букурещъ и единъ прѣписъ отъ единъ докладъ на Пульези върху посѣщението, което направилъ на своята Никополска епархия прѣзъ 1754. год. Отъ тоя докладъ авторътъ на споменатия документъ съобщава нѣкои подробности, които хвърлятъ извѣстна свѣтлина както върху дѣйността на Пульези между павликянитѣ така сжщо и върху тогавашнитѣ нрави на подирнитѣ. Види се, че особно женитѣ, най-много старитѣ павликянки, съ голѣма опоритостъ спазвали своитѣ стари народни суевѣрия и обреди, въ които Пульези съзиралъ опасни еретични спомени та страстно се е опълчилъ противъ тѣхъ. Това се вижда и отъ едно мѣсто на споменатия му докладъ, цитувано въ документа IV, гдѣто твърдѣ остро се изразява не само противъ „българитѣ“ изобщо, подъ които е разбиралъ именно павликянитѣ, но специално противъ женитѣ и бабичкитѣ, които имали претенции да даватъ „правила на вѣрата“: „Bulgari malae bestiae, semper mendaces, quos ut plurimum dure increpare fas est. Pertinaciores in ritibus sunt mulieres, praesertim anus, quae regula in materia fidei et mores dare praetendunt...“ (вж. приложението № IV₁₉). Въ сжщия докладъ Пульези казвалъ, че павликянитѣ били останки отъ манихейската секта, която била вече на измиране. За да потвърди това, той споменувалъ за нѣкои народни суевѣрия у павликянитѣ, които считалъ, както се каза по-горѣ, именно за „манихейски“ суевѣрия. Така япр. въ почитането самодивитѣ той съглежда дири отъ нѣбогашния вѣрски дуализъмъ: „Самодивитѣ“ — казва се въ документа № IV₂₀. — сж лъжливи божества, които споредъ вѣрването на българитѣ живѣять прѣснати тукъ тамъ по свѣта, и тѣ причиняватъ всѣкакви злополуки както общи така и частни, поради което хората вѣрватъ освѣнъ въ Бога, създателя на всичко добро, още и въ „самодиви“ или „семидеи“ („Samodivi o Semidei“), създатели на всичко зло. За да почетатъ добрия Богъ, тѣ дохождатъ въ черква, служатъ богослужение и се молятъ заедно съ свещеника, а за да умилостивятъ самодивитѣ, тѣ правятъ особени жертвоприношения, които наричатъ съ славянско име (col nome illyrico) курбани или служби или раздаване (Curbani o Sluxbe o Rasdavagne) или съ друго нѣкое име“. Прѣзъ врѣмето, когато е билъ Пульези, явнитѣ „курбани“ обикновено ставали на нѣкой хълмъ, както се практикувало и по-сетнѣ. Папа Бенедиктъ XIV. е напечаталъ едно уцѣтване (инструкция) до своитѣ мисионери въ България, което било приложено къмъ едно издание на „Нравствено Богословие“ отъ от. Антонинъ, и въ това уцѣтване, отъ което писателятъ на дукум. IV, който се намиралъ къмъ края на първата половина на XIX. в. въ Трънчевица, ималъ единъ екземпляръ, се заповѣдало на мисионеритѣ, съвършено да прѣмахнатъ курбанитѣ и частнитѣ жертвоприношения, а въ краенъ случай, ако не биха могли съвсѣмъ да отстранятъ общитѣ курбани, то да се

търпят само извършвани по начинъ, щото да нѣма въ тѣхъ никакъвъ суевѣренъ обредъ (*rito superstizioso*). И на ревността на епископа Пульези се дължало, че павликянитѣ прѣстанали да правятъ общи (публични) курбани. Веднажъ, когато билъ приготвенъ на единъ хълмъ (*in edido colle*) въ едно село жертвеникътъ, на който щѣлъ да се извършва обредътъ „курбанъ“ въ установенитѣ за това дни прѣзъ годината, Пульези събралъ селянитѣ и ги отвелъ на мѣстото, гдѣто се намиралъ жертвеникътъ, и слѣдъ като съ най-остри думи ги укорилъ, самъ лично го съборилъ. Подъ жертвеника камъкъ се намѣрила една голѣма змия, която веднага заповѣдалъ да убилтъ. Въ тоя часъ се случило, че за чудо завалѣтъ пороенъ дъждъ, който слѣдъ дълготрайна суша благодатно напоилъ сѣидбитѣ, а земеделцитѣ изпълнили съ надежда за богата жетва (вж. въ *Faglari Illiri Sacr. T. VI. pag. 281*; вж. това мѣсто цитувано и въ док. IV₁₈). Ала при все туй курбани си правѣли и слѣдъ това, въ което самъ авторътъ на док. IV., който дошелъ въ Лъжани на 1825. год., лично се убѣдилъ както ще видимъ по-долу.

Пульези е смѣталъ, че за подържането на суевѣрията много е спомогалъ и стариятъ календаръ, о който павликянитѣ се придържали еднакво съ православнитѣ, и затова отворилъ борба и противъ календаря. Той строго афоресалъ веднажъ одного павликянина въ Бѣлани по име „дѣдо Коста“, понеже този билъ единъ отъ опорититѣ защитници на народнитѣ суевѣрия и се обявилъ явно противникъ на въвеждането римския календаръ. Старецътъ, силно разгнѣвенъ, излѣзълъ отъ черквата и „изригналъ“ (*vomito*) хиляди псувни противъ добрия епископъ. Ала докато така говорилъ въ присѣдствието на цѣлото село, „наказалъ го Господь“, защото почувствувалъ болки въ тѣлото, побързалъ у дома си, ала още не влѣзълъ въ къщи падналъ наземи и веднага издъхналъ. Уплашени отъ това чудо, всичкитѣ мъже, глави на сѣмейства, подписали една просба, въ която се изказвали съгласни да признаятъ римския календаръ. Само една стара жена въ село Орѣше, по име баба Яна, която била много опорита, отказала да признае новия календаръ и до смъртта си тачила всички стари празници наедно съ православнитѣ („схизматицитѣ“). Слѣдъ 6 мѣсеци тя умрѣла въ своето твърдоглавство, като протестувала и на смъртния си часъ, че умира безъ никаква вѣра. Както на дѣдо Коста така и на баба Яна било отказано черковно погребение, което не можело да стане всѣки пътъ безъ голѣми опасности за мисионеритѣ (33).

До вѣдѣ е отивалъ Пульези въ своя стремежъ да чисти несъгласнитѣ съ католичеството народни обичаи, се вижда и отъ друго едно съобщение за неговата дѣйностъ у сѣщия документъ № IV. Пульези много е билъ противъ „кума“ при свадбитѣ, тѣй като споредъ тогавашния обичай у павликянитѣ кумътъ присѣдствувалъ при всички „непристойни“, скандалозни и отвратителни обреди, именно когато момичето става невѣста (*asiste a tutte le pratiche indecenti, scandalose e ributtanti in occasione di matrimonio di zitella creduta vergine*). Пульези се опиталъ на-просто да забрани обичая на кумството при свадби и заповѣдалъ да се

залѣпи по вратитѣ на всички черкви едно съобщение, споредъ което всѣки щѣлъ да бѣде афоресанъ отъ черквата, ако тайно си позволи въ бѣдеце да стане кумъ при нѣкоя свадба. Ала, както се види, съ тая своя строгость епископътъ нищо не е постигналъ, понеже кумството се практикувало и сетнѣ, та трѣба забраната на Пульези по тоя въпросъ да е била скоро отмѣнена. Въ документа № IV₃₃ именно се прѣдполага това нѣщо, защото „кумъ“ имало и слѣдъ 1821. година, макаръ черквата да е почнала отъ тая дата пакъ да го забранява, именно защото взели да присъединяватъ къмъ кума още и по двѣ „кумарн или кумици“ (due comari o cumizi), които „подъ име сваки (sovachie) въ деня на свадбата изврѣшвали работи, твърдѣ непристойни и твърдѣ срамотни“.

Слѣдъ втората обиколка по своята епархия на 1757. год. Пульези билъ честитъ да констатира, че тя била вече въ много отношения измѣнена, както се изразилъ и въ своя вторъ докладъ до конгрегацията. Като се научилъ папа Бенедиктъ XIV. отъ първия докладъ на Пульези за плачевното състояние, въ което се намирали павликянитѣ, задалъ му за отговоръ до 15 въпроса, на които Пульези въ втория си докладъ точно отговорилъ като прибавилъ, че той успѣлъ съ рѣшителна заповѣдъ да спре твърдѣ лошия обичай да се хвърлятъ на деня на св. Епифания по нѣколцина въ вода, както правѣли и „схизматицитѣ“. Ала при все туй, тоя обичай продължавалъ да се изврѣшва до края на 1821., което споредъ документа № IV₃₄ доказвало страшната твърдоглавость и опоритость съ които тоя народъ запазвалъ старитѣ си лоши обреди и прѣдания.

Прѣзъ 18. в. обикновено Никополскиятъ епископъ седѣлъ въ с. Бѣляни. По настояването на епископа Пульези направили тукъ на 1760. год. една голѣмичка черква, която споредъ Скварчия (вж. док. № I₇ и сл.), била зидана отъ камѣкъ, ала низка и приличала на обикновена къща (massa et guisa delle case). Тогавя е била направена черква и въ Орѣше. Ала наскоро, на 1766. год. Бѣленската черква изгорѣла вслѣдствие на една клевета, поради която пострадали тогавя и самиятъ епископъ Пульези, мисионеритѣ и много селяни. За тая случка намираме нѣкои подробности въ споменитѣ на Скварчия (вж. въ прилож. № I₃), прѣдадени по разказването на стари хора и главно на нѣкоя си баба Елена Петканинъ отъ Бѣляни. Случило се именно на 1766. год. че единъ турчинъ, който дошелъ при мисионеритѣ да се нахрани, заблѣжилъ, че тѣ изкопали една дълбока дупка въ земата, която щѣла да бѣде приспособена за зимникъ. Турчинътъ, като видѣлъ това, безъ да продума нѣкому нѣщо, макаръ че минавалъ за приятель на мисионеритѣ, отишелъ тайно прѣдъ пашата и му обадилъ, че католицитѣ копаели единъ подземенъ пѣть подъ Дунава, за да могатъ по него тайно да минатъ нѣмцитѣ отъ Влашко. Тоя пѣть, изкопанъ въ тамкашната пѣсѣчлива почва, би трѣбовало да бѣде дългъ около четири до петъ „мили“, тава че очевидна е била всичката безсмислица на тоя доносъ. Ала при все това пашата, който търсѣлъ нѣкакъвъ прѣдлогъ, за да може да

унищожи мисионерското дѣло, което почнало пакъ да напредва подъ ръководството на Пульези, веднага проводилъ една чета турци, и тѣзи, щомъ пристигнали съвсѣмъ ненадѣйно вечерно врѣме, направо се ухитили къмъ черквата, вързали най-напредъ епископа Пульези заедно съ двамата мисионери и още шестима отъ селскитѣ първенци като съучастници и слѣдъ това обрали черквата и кѣщата на мисионеритѣ, като заграбили всичко, което имало каква годѣ стойностъ безъ изключение и на свещенитѣ черковни утвари, и най-сетнѣ подпалили кѣщата и черквата, та всичко изгорѣло до основи. На другия денъ отварали хванатитѣ гологлави и съ отзадъ вързани ржцѣ въ Никополь, гдѣто били хвърлени въ затвора на крѣпостта, като имъ се заканвали, че ще бждатъ ударени на колъ. Ала подирѣ пашата промѣнилъ мнѣние та могли да се отърватъ съ единъ откупъ отъ 4000 гроша — отъ които 1000 далъ епископътъ. Откупътъ билъ изпратенъ едвамъ слѣдъ нѣколко седмици, ала при все това задържали ги въ затвора още два мѣсеца. Когато най-сетнѣ ги освободили, турското правителство изгонило епископа и мисионеритѣ му изъ България. Тогава Пульези заминалъ за Римъ, отъ гдѣто билъ прѣмѣстенъ като главенъ католишки викарий въ Цариградъ. За нещастieto, което постигнало тогава епископа Пульези въ България, се споменува и у Farlati (цит. м.), гдѣто е казано, че той на 1766. година, лѣжливо наклеветенъ, билъ затворенъ отъ турцитѣ и че успѣлъ съ 200 жълтици да се откупи. Все тамъ се казва по-нататъкъ, че въ нея година дотогавашниятъ цариградски викарий се отказалъ отъ длъжността си и че конгрегацията намѣрила за най-достоеенъ да го замѣсти именно Никополския епископъ Пульези. Между туй останала вакантна и Дубровнишката епископия и Пульези на 1767. год. билъ назначенъ за Дубровнишки епископъ, отъ която длъжностъ се отказалъ на 1777. год., когато миналъ въ Цариградъ за викарий.

Слѣдъ казания пожаръ останало селото Бѣляни нѣкое врѣме безъ свещеникъ, а съ черква се сдобило тепърва слѣдъ 66. години, именно въ края на априли 1832. година, когато била тукъ довършена нова черква (вж. док. I₃). Споредъ една бѣлѣжка въ док. I., слѣдъ изгонването на Пульези и мисионеритѣ, „павликянитѣ“ — види се само въ Бѣляни — останали около 8 години безъ свещеникъ, така че пакъ се разстроило всичко направено въ тѣхна полза отъ епископа Пульези. Тогава били подновени отъ страна на турскитѣ власти гоненията противъ католишкитѣ мисионери до тамъ, че тѣзи подирнитѣ идвали въ Бѣляни само прѣоблѣчени като „австрийски“ търговци (mercanti tedeschi), които ужъ ходѣли по търговия, снабдени съ потрѣбния за това ферманъ отъ Цариградъ, и така тайно извършвали свещенишкитѣ си длъжности. Гоненията трѣбва да сж се прострѣли и върху свещенството по цѣлата епархия, а изглежда, че турското правителство не се е съгласявало нѣкое врѣме слѣдъ отстранението на Пульези да допустне и новъ Никополски епископъ. Споредъ една кратка вѣстъ въ док. IV₃₅ слѣдъ епископа Пульези епархията управлявалъ, и то въ качество само на „апостолски викариусъ“,

нѣкой си отецъ Сава (D. Sabba). Писателятъ на сѣщия документъ казва, че освѣнъ това име нищо повече не можалъ да узнае отъ своя живъ източникъ, нѣкой си дѣдо Марко Димитраки (Dimitraschi) въ Лъжене, който на 1821. год. билъ на 116. годишна възраст и при туй още бодъръ и здравъ. Ала по една бѣлѣжка, спасена въ Орѣшъ, можахъ да констатирамъ, че тоя отецъ Сава е билъ епископъ та ще да е заемалъ длъжността Никополски епископъ неофициално подъ титлата „апостолски викариусъ“, именно поради казанитѣ спънки отъ страна на турското правителство. Той се е наричалъ Себастианъ Канепа (Sebastiano Caneva), билъ батистинецъ, родомъ отъ Генуа, и се номиналъ наскоро слѣдъ докаждането си въ България, именно на 1769. година въ селото Орѣшъ отъ треска. На 1776. год. 14. октомври билъ рѣкоположенъ отъ папа Пиусъ VI. за Никополски епископъ францисканецътъ отецъ Павелъ Дованлия, родомъ павликянинъ отъ Шловдивъ. Той е билъ роденъ на 1704. г., билъ е възпитаникъ на пропагандата и до 1776. г. дѣйствувалъ между южнитѣ павликяни. Поради прѣклонната си възраст той не е можалъ въ новото си положение като Никополски епископъ да надвива тѣй енергично, както прѣдшественикътъ му Пульези, многото мжчотии, съ които е трѣбвало въ интереса на католицизма да се бори. За добрата му воля свидѣлствували нѣкой спасени откъслечи отъ негови пастирски послания до подчиненитѣ му свещеници. Билъ много боязливъ, именно отъ обичъ къмъ своитѣ свещеници въ България, за чийто животъ много се страхувалъ, като ги знаелъ постоянно изложени на голѣми опасности. И той самъ е билъ твърдѣ почитанъ отъ всички поради своята ученостъ и примѣрния си животъ. Той редовно живѣлъ въ Русчукъ при дубровчанитѣ търговци, а послѣ и въ францисканския манастиръ въ Бузурецъ.

Интересно е, че прѣзъ сѣщата 1776. година, когато билъ назначенъ П. Дованлия за епископъ, отъ Никополско се прѣселили нови павликянки бѣжанци въ Банатъ. Прѣдводителствувани отъ българския францисканецъ, възпитаника на пропагандата отъ Михаилъ Мирковичъ (Paluppo Don Michele Mircovik), задигнали се до 30 български павликянки сѣмейства прѣдимно отъ с. Трънчеваца и Д.-Лъжани и отишли въ Винга, въ Банатъ, при своитѣ съотечественици отъ първото прѣселение. Това ново прѣселение въ Банатъ безсъмнѣнно е било послѣдица отъ усиленитѣ турски жестокости слѣдъ 1766. година, за които по-горѣ се каза. Важно е това извѣстие, което ни дава отецъ Скварчия, авторътъ на докум. № I, понеже сега съ него тепърва се обясняватъ и други дѣтъ извѣстия за сѣщото прѣселение, върху които азъ се спрѣхъ въ съчинението си върху заселението на банатскитѣ българи (вж. Мин. Сбор. XIV. с. 393.). Именно у Цирбуса съвсѣмъ лаконично е отбѣлѣзано, че на 1776. година пристигнали въ Банатъ „нови български челяди подъ водителството на смѣлия попъ Михаила Мирковичъ“ и че тия нови прѣселенци се настанили първомъ въ с. Ловринъ, отъ гдѣто по-сетнѣ минали въ селата Ечка и Лукачфолва“. Това извѣстие у Цирбуса оставаше

и до сега твърдѣ неясно, ако и самиятъ фактъ за това повторно прѣселение да се потвърждаваше и отъ единъ другъ документъ, отъ 1777. год., който азъ намѣрихъ въ финансовата архива въ Виена и въ който павликянитѣ отъ Бешеновъ (въ Банатъ) именно въ една своя просба до царицата Мария Терезия между друго казватъ, че пристигнали нови католички сѣмейства отъ Турция и че били наклонни и други да ги послѣдватъ.¹⁾ И въ други прошения, които банатскитѣ българи сж подавали прѣзъ 1777. год. до австрийското правителство, нѣколко пѣти се казва, че ако би имъ се подобрило положението, щѣли да дойдатъ въ Банатъ и много други тѣхни съотечественици отъ България.²⁾ Върху тоя въпросъ нашитѣ банатчани твърдѣ напиратъ въ своитѣ молби къмъ австрийското правителство, защото сж знаели, че послѣдното тогава е поощривало съ всички срдѣства колонизуването на Банатъ чрѣзъ чужденци и че особно съ добро око е било гледано прѣселването на нашитѣ католици павликяни (вж. за туй въ ц. д., 336 с. и нататкъ). Твърдѣ е вѣроятно, че тогава и други католички миссионери въ Никополската епархия по примѣра на споменатия Михаилъ Мирковичъ сериозно ще да сж агитирали между павликянитѣ, за да се изселватъ въ Банатъ и че турското правителство е подушило тая агитация та и поради това ще да е толкова прѣслѣждало католическитѣ миссионери, въ които е съзирало австрийски агенти. Въ споменитѣ на Скварчия намираме едно извѣстие, което доказва, че тогава сж съществували тѣсни сношения между нѣкои отъ мисонеритѣ и между банатскитѣ българи. Именно прѣзъ сжщата 1776. година дошелъ въ Никополско нѣкой си отецъ Карло Конвентуале (родомъ отъ Модена, „Modanese“) и слѣдъ малко се върналъ назадъ заедно съ свещ. Стефанъ Лупи въ Унгария и останалъ тамъ при българитѣ католици, които били настанени въ Арадъ, Бешеновъ и Пешка („Peska“ вж. док. № I₁₁).

Може би съ тия нови подозрѣния, възникнали у турскитѣ власти противъ католическото духовенство въ Никополската епархия, по-добрѣ ще си обяснимъ, защо прѣзъ цѣли 10 години слѣдъ случката съ епископа Пулези турското правителство не се е съгласявало да допустне новъ епископъ и защо най-сетнѣ за такъвъ е могълъ да бжде назначенъ на 1776. год. само П. Дованлия, който бидейки родомъ отъ Пловдивъ ще да е билъ и турски поданикъ. Епископъ Дованлия, като българинъ, ще да е вдъхвалъ по-голѣмо довѣрие у турцитѣ, че не ще насърдчава поне изселването на павликянитѣ. И въ сжщность това подирното, както можахъ да констатирамъ още въ споменатото си изслѣждане върху изселението на павликянитѣ и пр., съвсѣмъ се е прѣкратило именно на

¹⁾ „... auch gegenwärtig der rücksichtswürdige Umstand hinzu kommt, dass vom neuen einige katholische Familien, wie es einer hohen Landesstelle nicht unbekannt ist und wie es nöthigen Falls durch die verlangende Kontumatz ämtliche Urkunden bestätigen können, bereits aus der Turkey herüber gekommen, ja noch viel mehrere nachzufolgen gegen deme geneigt wären. . . “ (Мн. Сб. XIV., 532.).

²⁾ Вж. нпр. М. Сб. XIV. 539: „... dass bey Erhaltung der Privilegien mehr denn 100 Familien sich aus der Turkey anhern ganz gewiss ... übersiedeln werden“; вж. и с. 537, 542.

1777. год., когато дошли въ Банатъ послѣднитѣ павликянски емигранти отъ България (вж. ц. с. Мн. Сбор. XIV. 393).

Епископъ Дованлия можалъ вече и явно да назначи въ с. Бѣляни католишки свещеникъ, ала и този билъ, както се научаваме отъ мемоаритѣ на Скварчия, родомъ павликянинъ отъ сѣщото село и възпитаникъ на пропагандата по име отъ Нивола Силви (вж. док. I₂₀). Това изтъквамъ, защото и слѣдъ дожаждането на еп. Дованлия никакъ не е прѣстанало подигнатото гонение противъ чужденцитѣ католишки свещеници, както се вижда и отъ факта, че самъ епископъ Дованлия постоянно е билъ въ страхъ за живота на своитѣ мисионери. Характерна откъмъ тая страна е една случка, за която разказва Скварчия, именно какъ споменатиятъ отецъ Карло Конвентуале на 1779. год., види се слѣдъ като пакъ се е завърналъ отъ Банатъ, насмалеко не пострадалъ отъ турцитѣ (вж. док. № I₁₄).

Пасиониститѣ въ Никополската епархия.

Поради жестокитѣ гонения, на които сж били изложени францисканскитѣ мисионери въ Никополската епархия и които не прѣстаяли, както видѣхме, и прѣзъ врѣмето на епископа Дованлия, най-сетнѣ по настояването на унгарския примасъ българската провинция на францисканитѣ се разтурила, францисканитѣ съвсѣмъ напустнали България, а имотитѣ имъ въ Влашко подпаднали подъ управлението на Капистранския орденъ въ Унгария¹⁾. Очевидно е, че францисканитѣ поради своитѣ тѣсни връзки съ Австрия окончателно били компромитирани прѣдъ турцитѣ. Всичкитѣ усилия, които римската курия правила прѣзъ послѣднитѣ десетина години, за да ги задържи въ България, останали напраздни. Трѣбвало е въ интереса на почнатото дѣло на пропагандата да се повѣри окатоличеното павликянско паство въ сѣверна България на другъ орденъ, и най-сетнѣ папа Пий VI. прѣдалъ на 1781. година мислята въ сѣверна България на мисионерския орденъ на тѣй нареч. „пасионисти“, основанъ на 1720. година отъ италиенеца Павелъ отъ Кръста (Paulo della Croce). Членоветѣ на тоя орденъ носятъ на расото си отъ лѣво на грдитѣ орденската емблема, която прѣдставя сърдце съ забитъ въ него кръстъ. Орденътъ е твърдѣ разпространенъ въ Италия и повечето негови членове къмъ края на 18. в., когато тоя орденъ е поелъ мисионерското дѣло въ сѣверна България, били все италиянци. Съ дожаждането на пасиониститѣ захваща нова ера въ черковното и национално минало на нашитѣ сѣверни павликяни. Дотогавашнитѣ тѣхни духовни пастири, отъ часть францискани отъ часть мирски свещеници (regulares), бѣха успѣли да схванатъ характера на нашитѣ павликяни та не придирвали толкова въ неговитѣ традиционни народни обичаи и суевѣрия, ако тѣзи и да не сж били съгласни съ строгитѣ морални изисквания както и съ догмитѣ на католишката черква. Наистина и францисканитѣ сж мисионерски орденъ съ строго

¹⁾ Антоний Абтъ въ цитуваното си съчинение казва, че францисканитѣ напустнали България ужъ поради хлабавата дисциплина, която завладѣла между тѣхъ („wegen der laxen Disciplin“, с. 20), ала това слѣдъ горѣказаното е съвсѣмъ неприемливо.

опредѣлни житейски правила, ала при все туй тѣ сж знаели да се сродятъ съ своето павликянско паство тѣй тѣсно, бидейки повечето и сами родомъ славяни — хървати, а отъ часть и българи — павликяни, че и прѣзъ първата епоха на тѣхната мисионерска дѣйность, въ раѣгара на борбата между старата ересь и католицизма, тѣ успѣли да станатъ, както видѣхме, доста обикнати между павликянитѣ. Още по-нискодително се отнасяли къмъ вѣрскитѣ слабости и суевѣрията на своето павликянско паство мирскитѣ свещеници — отъ часть пакъ домашни хора — които отъ самото начало раздѣляли съ францисканитѣ духовнитѣ грижи въ Никополската епархия, така че твърдѣ сносно се сгаждали, съ рѣдки изключения, духовенство и паство по сѣвернитѣ павликянски села. Ала ако се цѣни тая дѣйность на францисканитѣ въ сѣверна България отъ строго мисионерско становище, особно отъ становище на чужденци мисионери, които не сж били въ състояние лесно да внизватъ въ българския народенъ битъ и да различатъ добръ народнитѣ суевѣрия и обреди, които сж били общи и на павликянитѣ и на православнитѣ българи, отъ останкитѣ на истинската ересь у нашитѣ павликяни, тя ще се покаже може би донегдѣ небрѣжна спрѣмо цѣлитѣ на пропагандата, и въ този смисълъ би могла да се нарече тя и недотамъ дисциплинувана. И наистина ние видѣхме, че щомъ заелъ епископската катедра баптистътъ Никола Пульези, който се отличавалъ съ твърдѣ строги вѣрски и морални възгледи, веднага отпочналъ съ голѣми строгости да реформира павликянскитѣ прави и да изкоренява народни обичаи. Именно така строго отъ гледна точка на своя орденски моралъ сж схванали задачата си и новитѣ мисионери въ сѣверна България, пасиониститѣ, поради което въ живота на павликянитѣ, особно прѣзъ XIX. вѣкъ, захваща нова ера, която довежда до видни промѣни въ тѣхния външенъ и вътрѣшенъ животъ, тѣй като на пасиониститѣ се удаде да унищожатъ много стари народни традиции и обичаи и да реформиратъ дори и облѣклото на павликянитѣ, главно на павликянкитѣ. Разбира се, че тази работа на пасиониститѣ бавно е напредвала и че не е минала безъ многобройни стълкновения съ паството имъ, особно въ нѣкои случаи, гдѣто пасиониститѣ въ своето увлѣчение да изкореняватъ „лошитѣ“ народни обичаи го бѣха прѣкалили дори до абсурдъ. Ала такива реформаторски залитания ще видимъ у пасиониститѣ повече прѣзъ втората половина на XIX. в., когато слѣдъ танзимата животътъ въ Турция стана по-свободенъ, та бѣ възможно да се мисли и за по-систематично въздѣйствие върху народната маса съ цѣль да се отърси тя отъ всичко, което споредъ възгледитѣ на пасиониститѣ не е хармонирало съ идеала на чисто католишки животъ. До 1840. година политическитѣ условия въ Турция сж позволявали на мисионеритѣ едвамъ да извършватъ какъ да е своитѣ най-прѣми свещенически длѣжности и то все срѣдъ борби и страдания, а не рѣдко и съ рискъ на своя животъ. За това именно трѣбва въ историята на пасиониститѣ въ България хубаво да различаваме два приода: първи периодъ отъ дохаждането имъ на 1782. година до танзимата и втори периодъ — отъ тогава насамъ. Пър-

виятъ периодъ съпада съ най-грозната анархия въ Турция — вилненето на кърджалиитѣ и първитѣ руско-турски войни, които докараха толкова нещастия и экономични сътресения на българското население въ източна крайдунавска България. Вече първитѣ пасионисти попадатъ на кърджалийскитѣ ужаси и още отъ самото начало се калятъ да прѣвнасятъ неописуеми тегла, които ги сполитатъ заедно съ измъченото имъ паство редомъ едно слѣдъ друго до вадѣ четиредесетата година на миналото столѣтие. Пасиониститѣ прѣвъ туй врѣме сж дали жертва много видни свои членове, нѣкои отъ които наистина могатъ послужа за примѣръ на истински послѣдователи на Христовитѣ страсти, както се наричатъ и тѣ сами — ‚страстници за Христа‘ (*clerici s. crucis et passionis Domini nostri Jesu Christi*). Прѣвъ първитѣ 60 години — казва Филипъ Скварчия въ своитѣ спомени — откакъ пасиониститѣ поеха мисионерското дѣло въ България, гдѣто завариха всичко до 2000 католици павликяни, четири пати чумата и два пати кърджалиитѣ изпозатриха християнския свѣтъ независимо отъ честитѣ войни и убийствата, изврѣшвани отъ ‚лошитѣ турци‘.

Сѣвернитѣ павликяни на 1782. год., когато дошли първитѣ пасионисти, живѣли въ 7 села, именовани въ Бѣляни, Орѣше, Трънчевица, Петикладенци, Марнополци или Варнополци, Бутово и Лѣжани (Долно Лѣжани). Споредъ Ф. Скварчия тогава въ ‚Марнополци‘ имало още само 144 души павликяни, а всички други били турци — сир. отъ частъ и потурчени павликяни, както видѣхме по-горѣ. Забѣлжително е, че тогава е имало и въ селото Бутово, което и сега съществува (сѣверно отъ с. Павликяни, бивше Марнополци) и което е населено съ православни българи, до 30 души павликяни. Тѣ ще да сж били прѣселени или отъ Марнополци (Варнополци) или отъ Варана, Червена и др., гдѣто тѣ сжщо е имало павликяни (вж. по-горѣ стр. 36). Въ Петикладенци имало тогава 170 души павликяни, въ Трънчевица — 338, въ Орѣше 300, въ Бѣляни 600 и въ Лѣжани 400 (вж. док. № 1).

Проводенитѣ отъ пропагандата първи пасионисти въ България сж били отъ Францеско Ферери, който послѣ станалъ и Никополски епископъ, и отъ Джакомо Спарандио (*Giacomio Sparandio*) — и двамата италианци. Тѣ пристигнали на 1781. год. въ Букурещъ, гдѣто трѣбвало дълго да чакатъ, докато се снабдили съ нуждия ферманъ за да могатъ да служатъ въ никополската епархия, и минали въ България те първа на 1782. год. въ априли мѣсець. Тогава въ Орѣше тѣ намѣрили само отца Никола Силви, за когото се спомена по-горѣ. Отъ Силви е ималъ на грижата си и Бѣляни, а другитѣ павликянски села били безъ свещеникъ. Епископътъ Павелъ Дованлия седѣлъ въ Русчукъ, гдѣто имало нѣколко дубровнишки търговски сѣмейства. За мисионеритѣ имало по една къща само въ Бѣляни, въ Орѣше и въ Трънчевица. Тия къщи тогава състояли отъ двѣ стаи, вкопани, както и всички други, въ земята колкото единъ човѣшки бой, покрити съ трѣстика и прѣстъ връвъ трѣстиката. Имало и по едно тъмно килерче до двѣтѣ стаи, отъ които

едната е служила като черквица (параклисъ) за богослужение и проповѣдь. Въ другитѣ павликянски села литургия се служила въ която и да е частна къща, именно гдѣто мисионерътъ би слѣзълъ на квартира. Подирниятъ носѣлъ съ себе си най-потрѣбнитѣ богослужебни утвари. Въ споменитѣ на пасиониста от. Максимъ Ардуино (Massimo Arduino),¹⁾ който на 1841. год. билъ свещеникъ въ Лжжани, е изказано впечатлѣнието, което направили павликянитѣ на първитѣ пасионисти. Ардуино казва, че тѣ намѣрили католишката вѣра у павликянитѣ въ най-лошо състояние: католицитѣ се отличавали отъ схизматицитѣ само по името си „павликяни“, а въ всичко друго приличали на тѣхъ: невѣжи, суевѣрни до безрайность, облѣклото на женитѣ имъ нескромно (*vestito delle donne immodesto*) и много други безредици, — послѣдница на невѣжеството. Явното изповѣждане на вѣрата имъ било запрѣтено, не бивало да има специално здание, което да се нарича черква, нито пъкъ свещеникътъ е билъ свободенъ да се носи споредъ своето звание, ами мисионеритѣ трѣбвало да се обличатъ, както се обличали българитѣ, и да живѣятъ днесъ въ тази къща, утрѣ въ друга, а когато трѣбало да служатъ литургия, се принуждали да натъкмяватъ олтаръ въ нѣкой по-чистъ яхъръ (*stalla*) и слѣдъ като се свърши литургията пакъ да разтурятъ олтаря. Така е ставало не само въ Лжжани, но и по всички други католишки села, и „това робство е траяло отъ 1781. до края на 1820. год.“ (*dal 1781. durò questa schiavitù fino al 1820*). По-нататъкъ Ардуино изброява къщитѣ, които прѣзъ тия 40 години послужили въ Лжжани за черква (къщитѣ на Пинчовъ, Паркановъ, Гешовъ, Недѣлковъ, Гайдаровъ).

Престижнитѣ първи пасионисти се настанили и двамата въ с. Трънчевца, а въ празникъ, като се смѣнявали единъ други, отивали да служатъ литургия както и да обслужватъ, съ каквото е потрѣбно, и по другитѣ павликянски села освѣнъ Орѣше и Бѣляни. Животътъ имъ билъ доста оскѣденъ, защото отъ своето паство тѣ получавали ежедневно само по една погача, а давалъ имъ се и по единъ слуга, който се мѣнявалъ всѣки шесть мѣсеца. Свърхъ туй тѣ получавали отъ пропагандата само по 40 шкуди годишно.

На 1784. год. епископътъ повѣрилъ на двамата пасионисти да се грижатъ още и за 12 павликянски сѣмейства, избѣгали въ с. Вишово (*Visciova*) въ Влашко, близу до Дунава. На 1786. имали на грижата си още други 7 сѣмейства, също тѣй избѣгали въ Влашко, въ с. Фламонта (*Fiamonda*, вж. док. № I₁₇). Нѣма съмнѣние, че на първитѣ двама пасионисти при казанитѣ тежки условия ще да се е видѣлъ животътъ имъ въ България твърдѣ тежъкъ. За по-близко и по-довѣрчиво снопение съ паството имъ отначало много е прѣчило и незнанието на езика. Отецъ Джакомо е писалъ прѣзъ 1783. год., че още не можелъ нищо да каже за обичаитѣ на българитѣ, защото наистина по-добритѣ отъ тѣхъ идвали да се изповѣдватъ при него по случай на великденъ, ала

¹⁾ Оригиналътъ, който имахъ на рѣка, сега се намира въ архивата на католишката епископия въ Русчукъ.

въ какво се състои добрината имъ, не можелъ да знае, тъй като всички твърдѣ хубаво знаели да скриватъ прѣдъ мисионеритѣ своитѣ суевѣрня и най-лошитѣ си навици. Слѣдъ като посвикнали на езика, двамата пасионисти се опитали на 1786. година да поучаватъ своето паство на писмо и да подготвятъ младежъта въ четене и писане. Отначало дождали да се учатъ всѣки день, ала щомъ дошло врѣме за работа прѣзъ лѣтото, ни единъ вече не се вѣстилъ, и не е било възможно да се наваратъ да идватъ, па макаръ да биха имъ и заплатили за това. Всичко туй, разбира се, е било отъ естество да обезкуражи неопитнитѣ още чужденци мисионери, та когато се изминали седемтѣ години отъ тѣхното дохождане въ България, прѣзъ което врѣме тѣ споредъ тогавашнитѣ правила на своя орденъ били задължени при каквито и да е условия да стоятъ на поста си като мисионери, тѣ се възползували отъ правото си да се върнатъ назадъ въ Италия, за което на 1788. год. поискали и получили позволение отъ конгрегацията (вж. док. I₂₁). Малко прѣди това — на 1787. год. се завърналъ отъ Италия въ своето отечество, а именно въ с. Трънчевица, възпитаниегъ на пропагандата Матей Ръждиловичъ (Don Mattia Rasdilovik). Тогава единъ отъ първитѣ двама пасионисти, именно Джакомо Спарандио, миналъ въ Орѣше, а отецъ Никола Силви, за когото се каза вече по-горѣ че билъ родомъ отъ Бѣлгрии, отишелъ въ родното си село. Слѣдъ малко се завърналъ въ Орѣше и българингъ отецъ Стефанъ Луни (Вълковъ), за когото се спомена тѣй сжщо, че прѣзъ 1776. година заминалъ заедно съ донъ Карло Конвентуале при банатскитѣ българи въ Унгария, гдѣто ималъ свои четири сестри, за които е билъ длъженъ да се грижи.

Току що заминали отъ Влашко двамата пасионисти, които напустнали България, и вече къмъ края на мартъ мѣсець 1788. год. била обявена войната между Турция и Австрия. Извѣстно е, че цѣльта на тая война, въ която и Русия взе участие противъ Турция, бѣше да се изгонятъ турцитѣ отъ Европа съгласно съ изработения руски проектъ, възприетъ и отъ Австрия. Наеженостъта на турцитѣ по тая причина е била тогава особно противъ австрийцитѣ толкова голѣма, че наистина туку що отпатувалитѣ пасионисти били твърдѣ честити, че се отървали живи, понеже макаръ и италиянци, тѣ, считани отъ турцитѣ за „нѣмци“, безсъмнѣно щѣли да си изпатятъ много, толкова повече, че театрътъ на войната съ Австрия е билъ прѣнесенъ тъкмо въ Никополско, гдѣто австрийцитѣ въ равнината до самия Никополь прѣтърпѣха ужасно поражение. Какво е било настроението на турцитѣ противъ католишкитѣ мисионери изобщо, а особно противъ францисканцитѣ, се вижда отъ факта, отбѣлѣзанъ въ мемоаритѣ на Скварчия, че турскитѣ войски, като влѣзли въ Босна въ единъ францискански манастиръ, веднага обѣсили въ самия манастиръ отъ осемтѣ калугери седмина, а осмия, който е билъ тѣхенъ игуменъ (il guardiano), го убили, слѣдъ като го влачили вързанъ и мѣчили най-безчеловѣчно, и то само защото ги подозирали въ свръзки съ „нѣмца“ (per sospetto di aderenza ai Tedeschi). Не се

знае, какъ сж прѣкаралѣ ужаснитѣ врѣмена на тая война другитѣ мисионери въ Никополско, ако и да сж били българи, ала че ще да сж се много крили и бѣгали, нѣма съмнѣние, тъй като изобщо българското население прѣзъ тая война ужасно е страдало (вж Иречекъ, Ист. Болг. с. 623). Войната се склучи съ миръ между Австрия и Турция на 1791. год. въ Свищовъ и между послѣдната и Русия на 1792. год. въ Яшъ. При все това страданията на българитѣ изобщо нѣмалѣ край, понеже наскоро се появили страшнитѣ опустошителни ордии на Пасвантоглу и на кърджалиитѣ, прѣдъ които ужасни злодѣяния блѣднѣвели всички дотогавашни турски зулуми. А тъкмо по Никополско и Свищовско, въ областта на сѣвернитѣ павликански села, опустошението прѣзъ това смѣтно врѣме въ Турция, именно отъ 1791. до 1808. г., е било особно голѣмо.

При всичката очевидна опасностъ, на която се излагалъ всѣки новъ мисионеръ, който би дошелъ въ това врѣме въ Никополско, пакъ виждаме тукъ двама пасионисти, допли веднага слѣдъ склучения миръ съ Австрия и Русия. Още по-забѣлжително е, че единъ отъ тѣхъ е сжщиятъ Францеско Ферери, който бѣ вече прѣкаралъ седемъ години въ Трънчевица и бѣ заминалъ въ Италия въ надвечерieto на войната. Той се завърналъ на 1792. година заедно съ нѣкой си отецъ Михаилъ Бирншвамъ. Между туй кърджалийскитѣ орди взели да се приближаватъ и къмъ Никополско и Свищовско. Отъ ужаситѣ, които сж прѣкаралѣ тогава павликанскитѣ свещеници заедно съ своето паство, спазилъ ни е нѣколко характерни: картини отецъ Скварчия въ своитѣ спомени. (вж. № I₂₃ и с.л.)

Именно на 1797. година се разчуло че идатъ кърджалиитѣ. За да се спасятъ отъ тѣхъ, жителитѣ отъ всички села напуцали домоветѣ си и се събирали по 4—5 села въ нѣкое по непристѣпно мѣсто, сподно за отбрана.¹⁾ И тукъ се повтаряли всичкитѣ извѣстни безчеловѣчия на кърджалиитѣ посягане върху женитѣ, мъчене съ нажежени желѣза и пр.

Тогава споменатиятъ пасионистъ отецъ Михаилъ Бирншвамъ, като видѣлъ явно, че ще загине, избѣгалъ нощемъ отъ Трънчевица и трѣгналъ къмъ Орѣше при отца Францеска Ферери. По пътя намѣрилъ отсѣчени ржцѣ, локви отъ кръвъ и толкова много човѣшки трупове, насечени на кжсове, че ако и да е билъ сърдцатъ човѣкъ, толкова се наплашилъ и ужасилъ, че щомъ стигналъ въ Орѣше падналъ боленъ и слѣдъ нѣколко дена се поминалъ, обслужванъ отъ Ферери. Той е билъ родомъ отъ Бавиера въ Сардиния и е умрѣлъ въ петата година на своята мисия, именно на 31. мартъ 1797. година.

А пъкъ отецъ Никола Силви, за да се укрне отъ кърджалиитѣ, прѣспалъ една нощъ върху леда на едно замръзнало блато, гдѣто

¹⁾ Въ най-старата кръщелна книга въ Орѣшъ намирамъ слѣдната важна бѣлѣжка: „Oresce, die 9. Junii an. 1797. Ego Mathias Rascdilovik, transmigrationem meorum pagensium Tranciovensium ob persecutionem militiae praepotentis Vidinensis cujusdam nomine Paisvant-olu, pugnantis adversus regentem Nicopolitanum nomine Hagí Assaki, hic moratus, interim baptizavi poerum, nomine Slavus, natus his transactis diebus ex P. Bono Hagí-Rankov, et M. Rada, legitimis conjugibus.“

така настиналъ, че слѣдъ нѣколко дена все прѣзъ мартъ мѣсець сщцата година умрѣлъ, обслужванъ пакъ отъ оца Ферери. Между туй от. Матей Рѣждиловичъ прѣваралъ много дни въ единъ тъменъ килеръ, пълненъ съ вода, на височина колкото една педа. Той тукъ лежалъ неподвиженъ на единъ креватъ, и много пкти влизали тукъ вѣрджалии, да го търсятъ, ала спрѣни отъ водата и тъмнината, въртели се назадъ. Само от. Стефанъ Луни (Вълковъ) успѣлъ тогава да избѣга въ Банатъ, както бѣ направилъ и другъ пктъ.

Слѣдъ смъртта на казанитѣ двама миссионери, които се случила прѣзъ марта 1797. г., още прѣзъ септември сщцата година пристигнали други двама пасионисти, проводени на тѣхно мѣсто, именно отцитѣ Бонавентура Паолини и Никола Отавияни. И двамата идѣли, тѣй да се каже, като агънци на заковение. Отецъ Никола, за да послужи неуклонно на своето паство, много пкти изпадалъ въ смъртна опасность, да бжде убитъ отъ вѣрджалиитѣ. Избавялъ се съ бѣгство и ту се криелъ въ гъсти шубраци, ту въ пещери, ту по блатиститѣ мѣста въ трѣстикитѣ. въ не по-малка опасность, ако не бжде убитъ отъ турцитѣ, да бжде разкъсанъ отъ нѣкоя вълча глутница („glutnizza“), каквито особно тогава ги имало твърдѣ много на всѣждѣ.

Ако и да сж били страданията общи, при все туй и тогава вѣрскиятъ антагонизъмъ между православнитѣ българи и павликянитѣ не е билъ утихналъ, особно враждата противъ тѣхнитѣ чужденци свещеници е била голѣма. Така се случило, че дошла въ Орѣше, гдѣто билъ споменатиятъ отецъ Никола, една православна българка отъ едно друго село и пожелала да мине на католишка вѣра, защото искала да се ожени за единъ павликянинъ отъ Орѣше. И двѣтѣ страни били съгласни и силно желяели, часъ по-скоро да се вѣнчаятъ. Отецъ Никола отначало не се рѣшавалъ да ги вѣнчее, ала като видѣлъ, че момата е твърдѣ рѣшителна въ своето желание, най-сетнѣ ги вѣнчалъ. Скоро туй се разнесло между православнитѣ българи въ Свищовъ, и първенцитѣ имъ веднага го наклеветили прѣдъ войводата („voivoda“) по такъвъ начинъ, че този подирниятъ тутакси изпроводилъ нѣколцина турци, които хванали от. Нивола въ Орѣше и от. Бонавентура въ Бѣлани и вѣрвани ги докарвали въ Свищовъ „за голѣма жалость на католицитѣ и за още по-голѣма радость на схизматичитѣ“. Тукъ тѣ били хвърлени въ единъ смраденъ затворъ, и не е смѣялъ ни единъ католикъ да доближи до тѣхъ, така че щѣли тукъ и отглади да измратъ, да не се е смилилъ надъ тѣхъ единъ православенъ българинъ, който прѣзъ едно прозорче тайно имъ подалъ хлѣбъ. Слѣдъ това надошли въ града много павликяни и отишли въ къщата на хаджи Ненко чорбаджи, който билъ надзирателъ („syndaco“) на града, та му се молили за затворенитѣ свещеници, ала всичко било напраздно: тамъ у чорбаджията били събрани и други отъ първенцитѣ българи, които ги наругали, че били католици. Отъ тукъ павликянкската депутация отишла при войводата, ала и тукъ дошли българскитѣ първенци и настоявали да искатъ наказанието на пасиониститѣ. Дигнала се врѣва

между двѣтъ страни, и павлинскиятъ първенци взели да викатъ: „обѣсѣте ги, обѣсѣте и двамата и заедно съ тѣхъ и насъ“! — Въ туй врѣме оная жена, като съзнала, че за всичко туй тя е крива и че заради нея „искать да обѣсять“ католишкитѣ свещеници, сама дошла при войводата, прѣдъ когото се признала, че по нейно собствено желание е минала на католишка вѣра и че отецъ Никола ни най-малко не ѝ влязалъ за това. Най-сетнѣ, като дошелъ да свидѣтельствува въ полза на отцитѣ и турскиятъ управителъ на Орѣше, войводата склонилъ да ги пустне, ала поискалъ отъ тѣхъ откупъ. И тѣ дали 700 гроша и така се освободили. Мъчно е било тогава, слѣдъ кърджалийската съсипни да се събере такъва голѣма сума, ала намѣрили се добри хора по селата, който дали на дори и бѣдни жени давали отъ своя канизъ, само за да се дотъкми потрѣбната сума (вж. док. I₂₈).

Отъ многото страхове и мъки, що е прѣтеглилъ прѣзъ туй врѣме, казанитѣ отъ Никола Отавияни не слѣдъ дълго врѣме тежко се разболѣлъ и като прѣдвиздалъ печалния си край, прѣмиѣстилъ се въ Бѣляни при отъ Бонавентура, при чнето братско прѣслужване той наскоро се поминалъ, именно на 1802. година, на 32-годишна възраст и слѣдъ петгодишно мисонерствуване въ България. Той е билъ родомъ отъ Римъ, а билъ погребенъ до гроба на отъ Никола Силви. Слѣдъ това се паднало на отъ Матей Раздоловичъ да се грижи за Трънчевица, Лъжани и Варнополци, а на отъ Бонавентура — за Бѣляни, Орѣше, Петикладенци и за всичкитѣ избѣгали отъ кърджалиитѣ павликяни въ Влашко (док. I₂₉). Този подирниятъ се е отличавалъ съ особно честния си животъ, мѣленъ само съ пожертвователностъ за ближния си, поради което той е билъ много обичанъ и уважаванъ отъ наството си, което го считало дори за светецъ поради неговия досущъ изпостнишки животъ, като се хранѣлъ винаги само съ хлѣбъ и малко зеленчукъ. При всичко, че той сполучилъ въ най-страшнитѣ кърджалийски години да прѣживѣе другаритѣ си, най-сетнѣ и той, наскоро слѣдъ тѣхъ, станалъ жертва на своя дългъ. Именно на 1804. год. прѣзъ декември мѣсецъ той миналъ въ Влашко, за да кръсти едно момче и билъ принуденъ да прѣспи въ нѣкаква кошара, гдѣто така настиналъ, че веднага послѣдвала силна пневмония и, едвамъ миналъ Дунава, легналъ боленъ въ къщата на единъ бѣденъ православенъ българинъ въ Свищовъ, гдѣто слѣдъ нѣколко дена починалъ на 39. годишна възраст. Той билъ родомъ отъ Италия отъ селото Parascio (въ околията на Alba Rompea). Тѣлото му прѣнесли въ Орѣше. Той е билъ горещо оплакванъ отъ павликянитѣ, които били свидѣтели на неговитѣ голѣми страдания (вж. док. № I₃₀).

Една година прѣди да умре отъ Бонавентура римската пропаганда изпроводила въ България двама нови мисонера, отъ Фортунато Ерколани, който послѣ стана и Нивополски епископъ, и нѣкой си отъ Антонио Джордани. Тѣ пристигнали въ Букурещъ и тѣмъ било повѣрено да се грижатъ за всички ония павликяни католици, които прѣзъ послѣднитѣ години на анархията въ Турция били избѣгали въ Влашко. Ала когато

тъй внезапно се поминалъ от. Бонавентура, от. Фортунато и другарятъ му минали въ България.

Прѣвъ 1804. год. умрѣлъ и прѣстарѣлиятъ епископъ Дованлиа въ Букурещъ и за неговъ намѣстникъ дошелъ спомнатия вече от. Франциско Ферери, който по-прѣди на два пѣти е прѣкаралъ като мисионеръ между павликянитѣ установеното врѣме по 7 години. Ферери е именно единъ отъ споменатитѣ първи двама пасионисти, които на 1782. година дойдоха въ България. Той се е смѣталъ за човѣкъ ученъ и святъ (*uomo di dottrina e di santità*). Прѣвъ първото си прѣбывание въ България много е пострадалъ — билъ гоненъ отъ турцитѣ и битъ, поради което получилъ нѣваква поврѣда въ жилитѣ и сглобоветѣ на врата си та не можалъ послѣ свободно да го движи. Слѣдъ изтърпѣнитѣ гонения той се принудилъ да напустне България на 1788. г., тъкмо прѣди да се отпочне войната между Турция и Австрия. Алъ, както видѣхме, щомъ се сключилъ мирътъ, Ферери побързалъ на 1792. година да се върне въ България, гдѣто прѣстоялъ до 1800. год.; когато повторно заминалъ за Италия. Прѣвъ второто си мисионерствуване въ никополската епархия той фактично управлявалъ послѣдната въ качество на главенъ прокураторъ (*procuratore generale*), тѣй като епископъ Дованлиа отъ старостъ не е можалъ нищо да върши, като е живѣлъ въ Букурещъ. Слѣдъ като се поминалъ този подирниятъ, Ферери билъ рѣкоположенъ на 1805. г. за Никополски епископъ и трѣгналъ за България, гдѣто пристигналъ на 1806. година заедно съ мисионера Бонавентура Федели, който се настанилъ въ Трънчевица. Ферери билъ ревностенъ изкоренителъ на „павликянската ересъ“, ала при все това билъ обичанъ отъ паството си.

Само за 4-5 години поутихнали всеобщитѣ страдания въ Никополско та дори било чудно, че нѣмало ни кърджалии, ни чума, ни война. Ала това е било за малко, колекото да отдѣхнатъ изпоплашенитѣ и изнемощѣлитѣ, и ето че слѣдъ 1808. год. пакъ се явила нова руско-турска война съ всичитѣ си ужаси за българското крайдунавско население, гдѣто ти се е водила. Рускитѣ войски успѣха да заематъ за късо врѣме цѣла сѣверозточна България и да достигнатъ дори до Ловечъ, слѣдъ като прѣвзеха и крайдунавскитѣ градове Русчукъ, Свищовъ и Силистра. Голѣмитѣ надежди, които тая война възбуди у българитѣ, скоро отстѣпиха мѣсто на тежко разочарование, послѣдвано отъ безмѣрни страдания. Турцитѣ си отиѣщавали на своитѣ невѣрни поданици по обикновения свой способъ, и само този е могълъ сигурно да избѣгне отъ турска мѣстъ, който о врѣме се е погрижилъ, докато още рускитѣ войски били въ България, да прѣмине съ челядта си оттатъкъ Дунава. И цѣлъ порой отъ български прѣселнишки кървани взели да се точатъ къмъ Дунава за Влашко и Бесарабия. Противъ тоя порой не сж могли съясѣмъ да устоятъ и нашитѣ павликяни, часть отъ които се рѣшила да тури край на нечовѣшкия си животъ, като напустне отечеството си и потърси щастие оттатъкъ Дунава, толкова повече, че рускитѣ военни власти, волето можели, се старали да олеснаватъ прѣселенцитѣ. Тогава именно двамата

католишки мисионери, които били въ Никополъ, като чули, че Влашко щѣ подпадне подъ Русия, рѣшили да отгърватъ и павликянитѣ отъ турската тирания та взели да дѣйствуватъ, за да се прѣселятъ въ Влашко, гдѣто имало толкова ненаселени мѣста, че павликянитѣ лесно щѣли да могатъ удобно се настани. Слѣдъ като се взело позволение отъ главнокомандующия, прѣминали, по думитѣ на Скварчия, „почти всички българи католици заедно съ добитѣка си въ Влашко“ (вж. док. № I₃₅). Мнозина заседнали при другитѣ павликяни, които бѣха избѣгали по-отрано отъ кърджалиитѣ, а една голѣма часть тръгнала да се настани въ околността на Букурещъ, и заседнали въ селото Чопля. Това село рускитѣ военни власти били отстѣпили въ врѣменно владѣние на католишкия епископъ въ Букурещъ, на когото селото плащало малъкъ годишенъ данѣкъ (Това постановление останало въ сила до 1828. год., когато всички държавни имоти се турнали подъ властѣта на влашкия князь). Споредъ док. IV₃₀₋₄₁ двамата мисионери, които рѣководили прѣселението на павликянитѣ въ Влашко, издѣйствували отъ рускитѣ власти та имъ било прѣдадено селото Чопля, врѣменно да го управляватъ, и сщеврѣменно тѣ получавали за своя поддрѣжка отъ руситѣ извѣстна плата (*una congrua pensione*). Новозаселеното село Чопля било голѣмо и чисто павликянско. Единъ отъ селскитѣ първенци билъ избранъ за селски чорбаджия сир. кметъ (*Ciorbagi*), а други четирма или шестима негови съселани му били свѣтници. Така се извършило прѣселението, макаръ че епископъ Ферери споредъ сщия документъ билъ противъ изселването на павликянитѣ. Най-сетнѣ и Ферери се принудилъ да мине въ Влашко — то е станало на 1809. г., — гдѣто не прѣстаялъ да надумва прѣселенцитѣ да се върнатъ въ България. Отначало тѣзи, които се настанили въ Чопля, били доволни отъ новото си положение, ала наскоро и тукъ се явили раздори. Селскиятъ имъ чорбаджия, който билъ простъ ала надмѣненъ човѣкъ отъ сѣмейството Татосевъ („Tattojo“), много си въобразилъ и почналъ да управлява свѣсѣмъ на своя глава, ако и да е билъ длѣженъ да взима мнѣнието на свѣтниците си. Напротивъ и съ тѣзи подирнитѣ както и съ всички селяни той се отнасялъ като съ свои слуги, поради което най-сетнѣ огорчението противъ тиранията му достигнало до тамъ, че епископъ Ферери, койго живѣлъ прѣзъ туй врѣме въ Букурещъ, трѣбвало енергично да се намѣси, докато отгърве селянитѣ отъ тѣхния злъ чорбаджия, като заповѣдалъ да се избере другъ на негово мѣсто. Между туй на по-голѣмата часть прѣселени павликяни много дотегналь емигрантскиятъ животъ, особно на немалкото отъ онѣзи, които не били собрани тѣй на купъ, както тия въ Чопля, ами били прѣснати по крайдунавскитѣ влашки села въ малки групи или по отдѣлни сѣмейства, прѣкарвайки повечето въ бѣдностъ и безъ работа. Прѣселенцитѣ въ Чопля сравнително били добрѣ, понеже между друго тѣ тукъ имали и черква и свещеникъ, а другитѣ, що били расѣяни по ромънскитѣ села, споредъ писателя на док. № IV., могли прѣзъ тия нѣколко години, що прѣкарвали въ Влашко, да усвоятъ само суетѣрията и разнитѣ пороци на ромънитѣ, които писа-

телятъ квалификува твърдѣ нелестно като развалени и мръсни хора, навивнали на кражби и на жестокости¹⁾. На това ромънско влияние споредъ сжщия авторъ се дължало, че у прѣселенцитѣ, слѣдъ като се завърнали у България, нѣмало слѣди отъ всичко онуй, ще е билъ направилъ за тѣхното нравствено подигане споменатиятъ енергиченъ епископъ Пулези. Затова дълго врѣме тѣ съ голѣмо озлобление си спомняли за двамата мисионери, които станали главна причина, че се помамили тѣ да напустнатъ отечеството си. „По туй нека знае всѣки, — казва се въ док. IV. — който трѣбва да служи въ тия страни като свещеникъ, че българинътъ е най-опоритъ въ гнѣвътъ си и въ злопаметността си“²⁾. Единъ отъ тѣзи двамата напустналъ България и се принудилъ да хвърли и расото на пасиониститѣ, а другиятъ напротивъ наслѣдилъ Ферери като епископъ. Отъ тия думи става ясно, че споменаванитѣ двама мисионери, подбудители на прѣселението, сж били именно пасиониститѣ Антонио Джордани (Antonio Giordani) и Фортунато Ерколани, за които се каза по-горѣ, че на 1803. година били изпроводени отъ пропагандата въ България, защото, както ще видимъ по-долу, Фортунато Ерколани е наслѣдилъ епископа Ферери. Че първиятъ е билъ другаръ на от. Ерколани прѣвъ врѣме на прѣселяването, нѣма съмнѣние, защото и въ мемоаритѣ на Скварчия е отбѣлѣзано, че Антонио Джордани „се завърналъ въ Италия и свалилъ расото си“ (I₃₂). Въ лѣтописа на Масимо Ардуино въ Лѣжани тѣй сжщо е забѣлѣзано, че Ант. Джордани, който дошелъ на 1803. г., се завърналъ въ Италия на 1810. година, значи когато всичкитѣ прѣселенци били още въ Влашко. Нека отбѣлѣжа тукъ, че за сжщия Джордани е казано въ док. IV₃₇, че за кжсо врѣме той билъ замѣстникъ на епископа Дованлия и то въ качество на „апостолски викарий“, види се докато пристигналъ епископъ Ферери. Антонио Джордани билъ пиемонтезецъ, не твърдѣ образованъ, ала твърдѣ ревностенъ въ работата си³⁾. Разбира се, че не можемъ да приемаме тия извѣстия буквално и да вѣрваме, че наистина прѣселението на павликянитѣ прѣвъ 1809. година е било подготвено изкуствено отъ двѣ чужди личности, колкото и да сж били тѣ влиятелни помежду имъ, като знаемъ тогавашнитѣ политически условия въ Турция, поради които прѣселяването по-скоро е било бѣгане въ панически страхъ прѣдъ явна смъртъ отколкото спокойно скроена емиграция. Наистина прѣселенитѣ павликяни наскоро се показали недоволни и може би и озлобени спрѣмо своитѣ водители мисионери, ала това нѣщо е твърдѣ обяснимо отъ страна на една народна маса, излѣгана въ своитѣ надежди, убита морално и материално и най-сетнѣ измжчвана отъ естественото влѣчение къмъ напуснатото си бащино

¹⁾ „... magie e falsi culti dei Vallachi ed il pessimo costume di quei popoli più brutati che umani, specialmente il furto e la crudeltà“ (IV₁).

²⁾ „e sappia ogni prete, che verrà in queste parti a far il parroco, che il bulgaro nell'ira e nel non restituire e tenacissimo.“ (IV₁).

³⁾ „Antonio Giordani, Piemontese della Cong. dell ss. Croce e Passione di N. S. G. C. — uomo di poche lettere si, ma di gran zelo, operò per qualche tempo nella vigna del Signore e tornò in Italia“.

огнище, безъ да има нужда да подозираме ръководителитѣ на емиграцията. Понятно е, че на пасиониститѣ изобщо както и на тѣхния прѣдставители въ България, епископъ Ферери, не е било приятно да се изселватъ павликянитѣ отъ Нивополската епархия, въ слѣдствие на което сж щѣли да изгубятъ туку що хванатата мисионерска почва въ България. Между туй въ Букурещъ католицитѣ били повѣрени на францисканско духовенство, съ което Ферери не билъ въ особно добри отношения поради нѣкои нередовно продадени отъ тѣхъ черковни имоти въ Влашко¹⁾. Ала най-добро доказателство противъ казаното несправедливо оцѣняване ролата на мисионеритѣ прѣзъ врѣме на прѣселението е самата личностъ на от. Фортунато Ерколани, който докрай се е ползувалъ съ уваженіето и на епископа Ферери и на своето паство, както ще се види и по-долу. Нѣма слѣдовно съмнѣние, че главната мисль, която е ръководила прѣселението, е била, да се отърватъ павликянитѣ отъ нещосния турски режимъ, и това се е постигнало, защото голѣма часть отъ тия павликяни останали въ селото Чопля, което и днесъ още съществува²⁾. Че и сравнително добрѣ настаненитѣ въ туй село павликяни тогава желаели да се завърнатъ въ България, обяснява се главно отъ привързаността имъ къмъ родната земя: „Както едно врѣме еврейтѣ въ Вавилония — казва Скварчия — така и българитѣ, дошли въ Влашко, все мислѣли за своето отечество, особно заради напуснатитѣ си лозя, каквито не можели да иматъ въ Влашко, страна по-студена“.

Между туй слѣдъ свършването на войната се явила тежка чумна епидемия на 1812. година, която съ еднаква сила грозно заредила по хората както въ България така и по Влашко, та прѣзъ двѣтъ години, докато е траяла тя, всички проекти за обратно прѣселение въ България врѣменно се оставили на страна и всѣки гледалъ, какъ да е читавъ да оцѣлѣе. Въ Букурещъ особно много умирали — ужъ числото на умрѣлитѣ отъ тая чума тамъ достигнало до 40 хиляди души. Тогавя немалко измрѣли и отъ нашитѣ павликяни въ Чопля, въ околнитѣ села и въ България. „Не мога да кажа точно числото имъ — казва Скварчия — ала още въ мое врѣме се знаеха въ Чопля и по всичкитѣ павликянски села въ България много запусѣли кащи, чиито стопани бѣха съвършено измрѣли та се помнѣха само още сѣмейнитѣ имъ имена“ (I, 37.).

При прѣселенцитѣ въ Чопля покрай отца Фортунато Ерколани тогава се намиралъ и българинътъ отецъ Маринъ Ръждиловичъ. На 1810. год. дошли двама нови пасионисти — от. Раймондо Морния (Raimondo Mornia) и от. Петъръ Моливари (Pietro Molinari). Първиятъ останалъ тѣй сжщо въ Чопля, а вториятъ миналъ въ България и се

¹⁾ Въ документа № IV, се казва за Ферери: „Egli si trovò costretto a fulminare una solenne censura contro il padre Provinciale dei fransiscani della Provincia Bulgaria, per aver tolte e vendute le campane della chiesa cattolica di Rimnik in Vallachia, dissipandone il prezzo.“

²⁾ „Poco meno che gli Ebrei in Babilonia, i Bulgari condotti nella Vallachia aspiravano sempre alla loro patria, specialmente per le vigne lasciate e che non potevano avere nella Vallachia, paese più freddo“ (вж. № I, 37.).

настанилъ въ Бѣлѣни. Слѣдъ двѣ години той останалъ самичкѣ въ Никополско, понеже доплиятъ заедно съ епископа Ферери на 1805. год. свещеникъ Бонавентура Федели, слѣдъ като изтекълъ минималниятъ седмоднишенъ срокъ на мисията му, се завърналъ въ родното си мѣсто Падуа, въ Италия. На негово мѣсто тогава Ферери проводилъ въ с. Трънчевина нѣкого си Михаилъ Санцио (Don Michele Sanzio), който билъ швейцарецъ („Svizzago“), и вазанія пасионистъ, Петъръ Молилари, който отъ 1810. год. до тогава служилъ въ село Бѣлѣни. Когато избухнала чумата въ Букурещъ на 1812. година, епископъ Ферери за по-голямъ сигурностъ отишелъ да живѣе въ селото Чопля, като оставилъ въ францисканския манастиръ въ Букурещъ францисканския гвардианъ отъ Амброджио Рабичъ (P. Ambrogio Rabik) съ още двама францискански калугери. Ала гвардиантъ отъ страхъ избѣгалъ нѣкъдѣ като оставилъ другаритѣ си, които наистина слѣдъ малко и двамата заболѣли отъ чума. Щомъ се получило за това извѣстие въ Чопля, веднага епископътъ и отъ Раймондо заминали за Букурещъ, да се намѣрятъ на помощ на болнитѣ. Докато епископътъ се притекълъ да помага въ една къща, гдѣто имало други католици, болни, отъ Раймондо прибързалъ да види двамата францискяни. Едного отъ тѣхъ заварилъ още живъ, другиятъ, който се билъ вмѣкналъ въ една друга съседна стая, билъ вече мъртъвъ. Слѣдъ като и първиятъ наскоро починалъ, той самъ ги погребалъ, и слѣдъ това денонощно тичалъ да причестява други католици, които умирали по разни къщи или по болницитѣ въ Букурещъ. Най-сетѣ Раймондо единъ день и самъ се почувствувалъ злѣ и заминалъ за селото Чопля, да се срещне съ отъ Фортунато Ереолани. Между туй туъвъ заболѣлъ отъ Маринъ Ръждилевичъ, и щомъ пристигналъ отъ Раймондо, и този заболѣлъ сериозно, така че Ръждилевичъ и той на другия день се поминали. Смъртъта на двамата тия свещеници много наскърбила и старо и младо въ Чопля, и особно за отъ Раймонда всеобщиятъ плачъ въ селото е билъ толкова голѣмъ, че двама нѣмци, търговци, които случайно се намѣрили въ Чопля, не могли да се стѣпятъ да не влѣзатъ за малко въ черквата, да видятъ покойния Раймондо, който билъ изложенъ туеъ. Ала слѣдъ нѣколко часа и тѣзи двамина силно заболѣли и слѣдъ нѣколко дена умрѣли. Раймондо, който се поминалъ на 1812. година, билъ на 34 годишна възраст, родомъ италианецъ. Отъ пасиониститѣ въ Влашко останали само Фортунато Ереолани и епископъ Ферери. И този подирниятъ подиръ нѣколко мѣсеци, слѣдъ като толкова пѣти се излагалъ на опасността да се зарази отъ болнитѣ, които изповѣдвалъ и причестявалъ, най-сетѣ една вечеръ заболѣлъ отъ чума и на другия день, причестенъ отъ отъ Фортунато, се поминалъ на 73 годишна възраст. Той е билъ родомъ отъ Валдиги (Valdigi), въ Пиемонтъ. Погребенъ билъ въ Чопля въ гробница, която двѣ години прѣдъ смъртъта си самичкѣ си я направилъ. Въ зида надъ гроба има надписъ: „Hic jacet Franciscus Ferrerius, Episcopus Nicopolitanus, Congregationis Passionis D. N. J. C., patientia tempore pestis ut pastor bonus animam suam dedit pro ovibus

suis die 4. Novembris 1813.“ Ферери прѣкаралъ 22 години въ България, отъ които 14 години като мисионеръ и 8 години като епископъ. Той се отличавалъ като много добъръ ораторъ, живѣлъ честно, и като умрѣлъ всичкиятъ му имотъ състоялъ отъ 25 шкуди. По едно нещастно съвпадение сжщиятъ день, когато заболѣлъ Ферери, заболѣлъ и от. Фортунато — именно на 3. ноември, та и той още сжщиятъ день, слѣдъ като причестилъ епископа, падналъ боленъ, ала слѣдъ дълготрайни страдания прѣживѣлъ чумата, която у него се явила въ по-лека форма, съ бобонъ (отокъ) на крака, поради който дълго не можалъ да ходи, та при него на кола докарвали заразени отъ чума болни павликяни за да ги изповѣда и причести, защото той останалъ едничѣкъ католишки свещеникъ на всичкитѣ павликяни въ Чопля и околността, докато въ самия Букурещъ католицитѣ били безъ свещеникъ.

Епидемията не по-малко е восила и между самото население, което, оставено само на себе си, безъ друга помощ и утѣха освѣнъ вѣра въ Бога, прибѣгвало въ минути на отчаяние и възмъ разни суевѣрни обреди, за да се избави отъ страшната чума. Характерно е, какъ се опитали павликяни и православни българи въ селото Слобозія, срещу Русчукъ въ Влашко, което било населено на 1806. година отъ павликяни и православни, избѣгали отъ гърджалиитѣ, съвмѣстно да прогонятъ чумата. Имало тамъ единъ православенъ старецъ, който се прочулъ като магьосникъ и врачъ: той си промушвалъ гърлото съ ножче, говорѣлъ въ черква разни чудни думи — и хората го вѣрвали за магьосникъ. Той единъ день казалъ, че чумата иска жертва, която трѣбвало да ѝ се принесе въ единой си день, инакъ щѣла всички да измори. Трѣбвало него день, докато се свърши жертвата, да не запалватъ селянитѣ огънь, да не ядатъ нищо, а само да си донесатъ ядене тамъ, гдѣто ще стане „курбантъ“, между друго и по една погача съ медъ. По разпоредбата на стареца трѣбвало всички, които не искатъ чума въ къщата си, да се намѣрятъ на опрѣдѣленото мѣсто. Дори и поповетѣ, облѣчени въ церковни одежди, рѣшили да участвуватъ при това зрелище. И павликянитѣ въ селото били на всичко съгласни и въ опрѣдѣления день не палили огънь и всѣки си приготвилъ погача. Случайно него день пристигнали въ селото от. Фортунато, който се върщалъ отъ Бѣлани, и от. Бонавентура Федели, който идѣлъ отъ Букурещъ. Павликянитѣ „по своя обичай криели прѣдъ свещеницитѣ си своето суевѣрие“ и не имъ казали нищо, какво се готви него день. Ала слугата на от. Фортунато всичко узналъ и имъ разказалъ. Тѣ веднага отишли на казаното мѣсто, гдѣто намѣрили всичкото село събрано въ каре, въ срѣдата на което щѣлъ да стане курбантъ. Православнитѣ свещеници въ церковни одежди тъкмо четѣли молитви противъ чумата, а католицитѣ стояли малко на страна и тѣй сжщо се молили Богу, да прогони чумата. Всички чакали стареца магьосникъ, който щѣлъ да извърши обредтъ, ала той не идѣлъ. Пращали по него, и най-сетнѣ обадили, че не можелъ да излѣзе отъ къщи. Проводили пакъ шестима души, да го доведатъ на сила, ала го намѣрили мъртъвъ,

падналъ на земи. Въ туй врѣме завалѣлъ пороенъ дъждъ и хората се разотишли. Тѣй се осуетилъ курбантъ на чумата.

И отвждъ, въ Никополско, прѣзъ чуменото врѣме имало много болни, които неуморно обслужвалъ съ светитѣ тайнства свещ. Петъръ Молинари, за когото се спомена вече. Като пктувалъ на конь отъ село на село, между Бѣлани и Орѣше падналъ отъ коня и се поврѣдилъ малко, а въ туй именно врѣме узналъ за смъртта на Рѣждиловича, на от. Раймондо и на епископа, поради което много се наскърбилъ и слѣдъ малко самичккъ заболѣлъ отъ чума. Слѣдъ двомѣсечно боледуване „съ страшни скречове въ стомаха“ той най-сетнѣ умрѣлъ, обслужванъ отъ другаря си от. Михаилъ Санцио. Молинари умрѣлъ на 31-годишна възраст на 1813. година (вж. докум. № I₃₇ и сл.).

Слѣдъ като се поминалъ и Молинари, останалъ Санцио единственъ католишки свещеникъ при павликянитѣ въ Никополско, както е билъ също така Фортунато Ерколони единственъ при павликянитѣ отъ татккъ Дунава. На 17 май 1815. год. Ерколони билъ рѣкоположенъ за Никополски епископъ въ Виена отъ папския нунций Севароли (вж. док. IV₄₃). Ерколони управлявалъ своята епископия въ България до 1822. год. когато отишелъ въ Римъ, отъ гдѣто билъ прѣместенъ въ Civita Castellana въ Италия. Въ Никополско го замѣстялъ до 1825. год. единъ свещеникъ въ качество на главенъ викарій¹⁾ (вж. докум. № IV₄₅).

Между туй до 1814. год. изселенитѣ въ Влашко павликяни съ изключение на ония въ Чопля успѣли да се прибератъ въ България въ старитѣ си жилища. Отъ Чопля само малцина се върнали назадъ. Именно слѣдъ четиригодишно лутане по Влашко емигрантитѣ изпроводици двамина хора отъ своя страна въ Свищовъ, да прѣговарятъ съ турскитѣ власти за условията, подъ които би имъ се позволило да се върнатъ назадъ въ отечеството си. Безъ много затруднения турцитѣ дали исканото позволение, като имъ обѣщали, че ще бждатъ въведени въ владѣние на всичкитѣ си имоти, голѣма часть отъ които били заграбени отъ съсѣднитѣ имъ православни българи, и че ще имъ се простятъ дори и данъцитѣ за послѣднитѣ четири години. И наистина завърналитѣ се можали пакъ да добиятъ назадъ всичкитѣ си недвижими имоти, а колкото се отнася до даждията, били принудени да си ги платятъ въпрѣки даденото обѣщание (вж. докум. № I₃₅).

Прѣзъ сжщата година, когато Ерколони станалъ епископъ, пристигнали въ България двама нови пасионисти именно Матей Балдини и Джузепе Молајони (Giuseppe Molajoni). Слѣдъ двѣ години пристигналъ още Луйджи Бонаугури, а на 1820. год. и Джовакино Петрели. По този начинъ павликянитѣ въ Никополско пакъ се сдобили съ достаточна свещеници и е изглеждало, че ще настанатъ по-спокойни врѣмена, каквото народтъ да се съвземе отъ тешкитѣ страдания на послѣднитѣ 25 години.

¹⁾ Споредъ докум. № I₄₄ Ерколони заминалъ въ Римъ още на 1817. година. Ала споредъ други данни излиза, че той до 1822. год., ако не е билъ въ Никополско постоянно, поне се е вѣставалъ тукъ лично, като е извършилъ и обреда на конфирмацията по селата.

Ала тъкмо напротивъ явили се размирици въ Влашко, които послужили за сгоденъ извѣтъ на турцитѣ да отпочнатъ нови гонения противъ българитѣ изобщо, така че настанали тежки дни на нови мъчения. Какво си изплатили тогава мисионеритѣ въ Никополско заедно съ своето паство, можемъ да си прѣдставимъ донегдѣ по едно описание на казанитѣ размирици отъ споменатия по-горѣ пасиониста Бонаугури, който въ качество на главенъ виеарий е замѣстялъ епископа. Това описание, което е спазено въ ръкопись въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ, печатамъ въ приложението подъ № III. по-долу споредъ единъ точенъ прѣписъ отъ оригинала, съ който можахъ да се сдобия.

Ала и прѣди да избухне революцията въ Влашко противъ турцитѣ, тѣзи подирнитѣ все били твърдѣ наежени противъ павликянитѣ, особно пъкъ противъ тѣхнитѣ католишки свещеници. За илюстрация на тогавашнитѣ врѣмена откъмъ тая страна характерна е една случка, станала на 1819. год. съ свещеника Матей Балдини въ Орѣше, за която е разказано въ споменитѣ на Филицъ Скварчия. Двама младежи, синове на нѣкоя си баба Веца, „върла павликянка“ (*pessima paulichiana*) отъ с. Орѣше, се потурчили и се настанили въ Силистра. Единъ отъ тѣхъ, по име Ямурлъкъ, слѣдъ дълго отсъствие дошелъ на 1819. год. въ Орѣше, гдѣто вече никой не го познавалъ, и право отишелъ въ къщата на мисионера — тогава от. Матей —, казалъ на слугата му да донесе ракия и слѣдъ това рекълъ на слугата да си иде и заключилъ портата отвътрѣ. Отецъ Матей, който билъ много страхливъ, поблѣднѣлъ и не можалъ дума да продума. Турчинътъ напълнилъ чашата съ ракия и поканилъ свещеника да пие, но като отказалъ той, самъ си изпилъ ракията и най-накрай рекълъ на свещеника: „дойдохъ да ме покръстиши“, и си спелъ чалмата. От. Матей му казалъ, да си тури чалмата на глава, защото той не се занимава съ такива работи, а да отиде въ Букурещъ и тамъ да прави каквото иска. „Ако не искашъ да ме покръстиши, тогава дай си часовника и паритѣ, инакъ ще те убия“ — отговорилъ турчинътъ. От. Матей далъ колкото ималъ у себе си пари — постоянното му мѣстожителство е било с. Бѣляни, та не взелъ всичкитѣ си пари — далъ и часовникътъ си. Ала турчинътъ не билъ доволенъ съ това, искалъ още, хвърлилъ свещеника на кревата и взелъ да го души, за да изтръгне отъ него по-голъма сума. Въ туй врѣме слугата, който дочулъ отвънъ глъчка и стѣнание, счунилъ вратата отъ вънъ, влѣзълъ вътрѣ и отървалъ свещеника отъ турчина, който успѣлъ бързо да избѣга. Ала селянитѣ, които се впуснали подирѣ му, успѣли да го уловятъ и го прѣдали на каймакамина, за да го накаже. Каймакаминътъ го изпроводилъ въ Свищовъ на войводата. На другия денъ отведи и отца Матея прѣдъ кадията, за да ги сжди. Тоя подирниятъ право прѣсждилъ — освободилъ свещеника и осѣдилъ турчина на затворъ. Ала богато туй се разчуло между турцитѣ, че заради единъ християнинъ ще се накаже единъ турчинъ, дигнали тажъвъ шумъ, че кадията се принудилъ скоро да измѣни прѣсждата тъкмо наопаки — та турчина пуствали а

на негово мѣсто турнали въ затвора отца Матея. Този успѣлъ да се отърве отъ затвора само като платилъ 7 минца откупъ, слѣдъ което се завърналъ въ Орѣше и безъ часовникъ и безъ пари и свърхъ това още глобенъ съ 7 минца (вж. по долу док. № II₂).

И при тия условия още какъ да е се търпѣвали турскитѣ произволи, ала слѣдъ 1821. година тѣ достигнали до тамъ, че животътъ на християнитѣ, особно пѣвъ на католишкитѣ мисионери въ Никополско станалъ почти невъзможенъ, както се вижда и отъ споменатото описание на от. Бонаугури, което има заглавие: „Descrizione dei torbiti accaduti in Bulgaria nel 1821“. Първъ поводъ за нови турски насилия сж дали открититѣ приготовления за грѣцкото въстание именно въ тѣй наречената „хетерия“ (забѣрата), която бѣ намѣрила симпатии и привърженици въ България и въ Ромѣния, особно подъ влиянието на могъществения тогава грѣцки клиръ. На 1821. год. прѣвъ мартъ мѣсець хетериститѣ провъзгласили въстание противъ турцитѣ, а планътъ имъ е билъ, да се свомогне на Гърция, за да се съсинаятъ турцитѣ та да се възобнови грѣцкото царство. Идваието на руския генералъ Александъръ Ипсиланти съ грѣцки доброволци, подготовленето на български чети, участието на депутации изъ България (изъ Свищовъ, Сливенъ, Пловдивъ и др.) въ Букурещъ при прѣговоритѣ за общо въстание въ България, всичко туй докрай възбудило турския фанатизмъ та се почнало по стария турски обичай клане на християнитѣ по цѣлата турска империя. „Раята тогава е прѣживѣла ужасни дни, които не се изглаждатъ изъ паметта. Множество български сѣмейства потърсили спасението си отатѣкъ Дунава. Християнитѣ всяду били обезоружени, фабрикуването на огнестрѣлно оружје тогава било запрѣтено та поради това и габровската оржжейна индустрия тогава спрѣла“ (Иречекъ, Ист. Болг. 677—79). Описанието на Бонаугури именно съдържа данни за сѣдбата на сѣвернитѣ павликяни отъ онова врѣме. Като било провъзгласено въстанието въ Букурещъ, гдѣто явно благословили знамената на въстаницитѣ, докато ходили демонстративно съ света вода по Букурещкитѣ улици и подкавяли народа на оружје и пр, нѣколко турци успѣли да избѣгнатъ отъ Букурещъ въ Никополъ, гдѣто разказали, всичко каквото видѣли. Веднага турцитѣ се насжили противъ всички християни, особно като били хванати и нѣбакви писма въ манастиря до Никополъ, гдѣто веднага били затворени и четирмата калугери. Отъ всичко туй, каквото ставало въ Букурещъ, католишкитѣ мисионери въ Никополско нѣмали ни понятие. Тѣ тъкмо тогава прѣдъ Великденъ държали извънредни черковни проповѣди на населението, и турцитѣ, като гледали че 18 дена на редъ тия бѣдни хорица — павликянитѣ, рано и вечеръ се мѣкаѣли въ черква (quella povera gente si portava mattina e sera alla chiesa), усъмнили се, че се крои нѣщо тайно противъ тѣхъ. Поради туй взели турцитѣ недовѣрчиво да слѣдятъ павликянитѣ, и на нѣколко пкти тѣзи подирнитѣ на отиване или връщане отъ черква били нападнати съ камъне отъ турцитѣ. Единъ день,

въ празникъ, 13 души павликани по своя подбуда дошли отъ Орѣше въ Бѣляни да слушатъ тукъ проповѣдь и турцитѣ въ това село още повече се усъмнили, че иматъ тайно споразумѣние съ вѣстаницитѣ въ Влашко и че и тукъ се готви въстание. Поради това се захванали скришни прѣговори и между турцитѣ отъ Бѣляни и Орѣше, които най-сетнѣ рѣшили да убиятъ католишкитѣ свещеници въ тия двѣ села и въ Лжженс както и онѣзи заподозрѣни 13 души орѣшани, които дошли, както се каза, отъ Орѣше въ Бѣляни. Между туй пристигналъ и таенъ царски ферманъ отъ Цариградъ, да се избиятъ всички заподозрѣни християни, а особно тия, които сж служвали на руситѣ прѣвъ послѣдната война. Прѣди да се почне изпълнението на тая заповѣдь, тутакси почнали по цѣла България да търсятъ и да събиратъ оржжие у християнитѣ („si fece al momento in tutta la Bulgaria la requisizione delle armi“). Войска и башибозуци, подъ извѣтъ че търсятъ оржжие, изпълнили селата, нахлували въ християнскитѣ къщи и безчинствували най-варварски, главно да истрѣгнатъ колкото могатъ повече пари, които вземали като откупъ отъ изтезаванитѣ християни. И по павликянскитѣ села сжщото се вършило и само се чакалъ и най-малкъ поводъ, за да се отпочне клане, особно пъкъ да се прѣмахнатъ свещеницитѣ.

Случило се, че тъкмо тогава мисионерътъ въ Орѣше от. Педрели получилъ отъ генералния викарий Джузепе Молайони, който се намиралъ въ Влашко, едно писмо, въ което послѣдниятъ му поржчвалъ да съобщи на турския ходжа въ Орѣше, че му изпълнилъ нѣкаква малка поржчка относително нѣкаква незначителна сума пари, що ималъ да взема въ Букурещъ. И свещеникътъ, безъ да има понятие за това, което е ставало въ Влашко, казалъ на ходжата, какво му било поржчано въ едно писмо, което получилъ отъ Букурещъ. Туй стигало щото ваднага да го заподозрятъ въ тайни връзки съ вѣстаницитѣ въ Влашко, и въ този смисълъ билъ наклеветенъ отъ ходжата, който прибавилъ и разни небивалици, че ужъ Молайони поржчвалъ на свещеника да избиятъ турцитѣ въ Орѣше и че той щѣлъ да дойде на чело на 10,000 души вѣстаници и пр. А всичкото е било, да се намѣри прѣдлогъ за да убиятъ католишкитѣ свещеници. За всичко това както и за страшния ферманъ между туй узнали католишкитѣ свещеници и разбрали, че сж обречени на смъртъ. Авторътъ на описанието, Бонаугури, уплашенъ напустналъ селото си Лжжани и отишелъ въ Трънчевица, гдѣто нѣмало турци жители, и отъ тукъ се домѣнналъ до Бѣляни, гдѣто били и другитѣ свещеници сбрани. Понеже се указалъ пътятъ за Влашко съвсѣмъ затворенъ, намислили да бѣгнатъ къмъ Пловдивъ, ала и тоя планъ имъ се видѣлъ опасенъ, защото като били безъ пътно тескере, еднакво щѣли и тамъ да си пострадатъ, тѣй като ферманътъ билъ общъ за цѣла България и се е отнасялъ до всички заподозрѣни. Като се убѣдили, че нѣма другъ изходъ, рѣшили най-сетнѣ всѣки да отиде въ селото си и тамъ да чака или освобождение или смъртъ. Слѣдъ като се изповѣдали и се приготвили да мратъ, Бонаугури се върналъ въ Лжжани, Балдини останалъ въ Бѣляни, Михаилъ

Санчио отишелъ въ Трънчевица, а Педрели рѣшилъ да отиде въ Пети-кладенци, за да не се лишатъ тамкашнитѣ павликяни съвсѣмъ отъ словото божие прѣвъ великденскитѣ празници. Тукъ той въ къщата на единъ павликянинъ скришемъ можалъ да проповѣдва и да служи литургия прѣвъ страстната седмица и на Великденъ. А страшенъ е билъ той Великденъ за него, който постоянно очаквалъ да дойдатъ да го хванатъ. Между туй напълнили селото турски войници, които прѣтърсили къщитѣ за оружје. Минавали прѣвъ селото и башибузуци, които отивали за Влашко. Нѣкои отъ тѣхъ ноцували и въ съседнитѣ къщи на тая, гдѣто билъ скритъ свещеникътъ, и изобщо до толкова били бѣсни, че единъ такъвъ башибозукъ, като срещналъ по пѣтя единъ българинъ отъ Петикладенци, възседналъ го и като му турналъ въ устата едно вѣже въ видъ на юзда, го накаралъ така да го занесе дори въ селото. Какъ да е, прѣвъ тия страшни дни успѣли католишкитѣ свещеници, като се криели постоянно, да оцѣлѣятъ живи, ако и да изтеглили особно сетнѣ прѣвъ гѣтото страшни мъки и страхове. Субашата въ Орѣше, гдѣто имало 17 къщи турци (потурчени павликяни), нападалъ женитѣ, когато отивали въ черква, и по този начинъ затворилъ черквата и все търсилъ свещеника да го убие. Този бѣдниятъ всѣка ноцъ се мѣстилъ отъ едно мѣсто на друго, за да не го намѣрятъ, та спѣлъ по яхъри, въ трапиза и по курницитѣ на гола земя, въ влага и на дъжда, често пѣти згазванъ отъ добитѣка, при който лежалъ. Прѣвъ туй врѣме не можели католишкитѣ свещеници нито единъ съ друго да се видятъ, нито поне съ писмо да се поутѣшатъ, а пѣвъ всѣки денъ чували само за убити българи и за други страшни работи. Веднажъ били католишкитѣ свещеници наклеветени въ Никополь и Свищовъ, че тѣ криели въ къщитѣ си единъ виденъ русинъ (un officiale Moscovita), за да избиятъ, види се подъ негово прѣдводителство, турцитѣ. Веднага била дадена заповѣдъ, да се провѣбри това нѣщо, та взели съ голѣмо свирѣпство да прѣтърсватъ павликянскитѣ жилища. Други пѣвъ турци говорѣли, че католишкитѣ свещеници писали на руситѣ, да подновятъ войната, трети — че получвали писма отъ въстаницитѣ изъ Влашко и пр. — Подробности, какъ сж пострадали отдѣлнитѣ мисионери прѣвъ туй врѣме, се разказватъ въ „описанието“ на Бонаугури, именно какъ е билъ изтезаванъ и какъ се спасявалъ отъ турцитѣ от. Балдини въ Бѣляни, какъ сжщо така е билъ мчченъ от. Санчио въ Трънчевица, гдѣто съ голѣма свирѣпость се правили обиски за оружје, какъ въ Лѣжани и Орѣше освѣнъ отъ турцитѣ, които само чакали да дойде тѣхниятъ байрамъ, за да почнатъ да колятъ, още треперѣли хората и отъ околнитѣ свирѣпни разбойници. Прѣвъ туй врѣме, докато въ Орѣше от. Педрели продължавалъ да спи по конюшнитѣ, въ Лѣжани Бонаугури всѣка ноцъ прѣкарвалъ въ селскитѣ плѣвни, а пѣвъ въ Бѣляни от. Балдини, слѣдъ като много си изтеглилъ отъ безчеловѣчния субаша, найсетнѣ се скрилъ въ една българска къща, и то въ една такава тѣсна и влажна станчка, че едвамъ останалъ живъ отъ страхъ и мъки. И въ Никополь и Свищовъ турцитѣ всѣки петъкъ се заканвали, че ще изко-

лятъ свещеницитѣ и първенцитѣ на народа отъ двѣтѣ вѣроизповѣданія. Въ Никополъ тогава трима български православни свещеника, които били затворени до тогава, прѣзъ великитѣ пости били обѣсени на едно дърво всрѣдъ града, а четвъртиятъ се спасилъ, като далъ 12 кесии откупъ. Отъ страхъ почнали мисионеритѣ да изгарятъ всички ржкошиси, каквито имали, даже и епархиалнитѣ книги, понеже турцитѣ въ всичко намирали причина да хвърлятъ клевата върху тѣхъ, даже когато намѣрѣли само единъ листъ, писанъ на италиански или латински. Само нѣкои енорийски книги могли да спасятъ, и то крѣйки ги въ зсмѣта. За да могатъ да посѣтятъ нѣкои болни павликяни, тѣ били принудени да се прѣобличатъ въ български селски дрехи — да ходятъ въ кожуси (cossache) и съ цървули („zaguli“), за да не ги познаватъ турцитѣ. При все това вървежътъ, жестокостѣ, езикътъ и най-вече брадата ги мадавали лесно, и често пакти ги погвали турцитѣ съ викове: московецъ! (moscovita!) и „смъртъ на попа!“ (alla morte popa!).

На 3-тия денъ на байрама, къмъ края на юни, терорътъ достигналъ до най-голѣма крайностъ, и вече почнала да се лѣе кръвта на бѣднитѣ (православни) българи по сжсѣднитѣ села, именно изклани били мнозина въ селата Българене, Татари, Сливово (сега българско Сливово), Дервенско село (не сжществува вече), Дяковъ (? Jасoff), Ново село, Габрово и др. Клането било всеобщо и особно страшно въ Пловдивско; изклани били тогава до 10,000 души православни българи и до 400 свещеника отъ светогорскитѣ манастири щѣли да бждатъ обѣсени, когато ненадѣйно дошелъ новъ ферманъ, който заповѣдалъ да се прѣберати клането. Това било тъкмо въ послѣдния петъкъ на „страшния мѣсецъ юни“, така че въ сърдцата на всички пакъ се върнала малка надежда за животъ та поотдѣхнали, като видѣли, че байрамътъ се завършилъ мирно (ed il Bairam andò a finire con pace). За щастие въ петѣтъ павликянски села тогава не дошло до клане и само единъ човѣкъ билъ убитъ нощемъ отъ турцитѣ, и то прѣди байрама. Ала радостта на мисионеритѣ изчезнала скоро, понеже чули, че турцитѣ изтълкували ферманътъ така, че въ него не се казвало, че не трѣбвало да се убиватъ латинскитѣ свещеници, тава че тѣ пакъ остояли изложени всѣки часъ на смъртна опасностъ. Почнали да се връщатъ турци отъ Влашко, гдѣто се капали въ християнска кръвъ, и взели да разпространяватъ слухове, че убийството на „генерала Сава“, който билъ по-прѣди на руска служба, щѣло да доведе до нова война съ руситѣ, та пакъ се почнали насѣсквания противъ католицинитѣ мисионери. Понеже до тогава свищовскиятъ войвода ги покровителствувалъ, пуснали се отъ страна на турцитѣ интриги и противъ него, та дори видинскиятъ паша се принудилъ да го повика въ Видинъ, за да даде обяснение върху своето поведение спрѣмо католицитѣ. Страхътъ се увеличилъ у тѣзи подирнитѣ изново, когато се разчуло за голѣмитѣ звѣрства и обири, които правили по българскитѣ села башибузуцитѣ, които се връщали отъ Влашко назадъ.

Отъ многото страхове, които изтеглили мисионеритѣ, най-сетнѣ тѣ се изпоболѣли всички. И тогава, слѣдъ толкова врѣме, прѣзъ което нито се знаели единъ други, а още по-малко какво е станало съ тѣхнитѣ другари въ Влашко, дошло едно писмо отъ Букурещъ, проведено по единъ турчинъ отъ единъ лигурински калугеръ, Франческо Ечеръ, отъ което узнали, че главниятъ имъ викарий, Джузепе Молайони, успѣлъ да избѣга въ Трансилвания. Слѣдъ това успѣли мисионеритѣ да допратятъ пакъ по единъ турчинъ едно писмо чрѣзъ сщция калугеръ въ Букурещъ до Молайони въ гр. Херманщадтъ въ Трансилвания, въ което го молили, да се застъпи прѣдъ австрийското правителство, каквото подъ защита на консулитѣ да се освободятъ отъ турцитѣ и да могатъ да напустнатъ България. Молайони направилъ всичко, за да имъ се уваже исканата дипломатическа помощъ, а и самъ се върналъ въ Влашко и дошелъ заедно съ единъ австрийски драгоманинъ дори до Дунава срещу Свищовъ, отъ гдѣто проводилъ драгоманина до турския войвода, за да му поиска съдѣйствието за освобождението на католишкитѣ свещеници, като покровителствувани отъ австрийскитѣ власти. Най-сетнѣ, слѣдъ като се получило особно позволение за това и отъ турския Кла-бей въ Букурещъ, Свищовския „войвода“ далъ позволение и мисионеритѣ съ изключение на от. Санчио, който склонилъ да остане самичкѣ въ България, за да се грижи за павликянитѣ въ Никополско, потеглили прѣзъ Дунава за Букурещъ. Туеъ и Матей Балдини, понеже мисионерътъ въ Чопля билъ боленъ, склонилъ да замѣсти подирния докато оздравѣе, а Бонаугури съ Джовакино Педрели и съ главния викарий Молайони слѣдъ петодневно пътуване „не безъ страхъ отъ турцитѣ“ минали трансилванската граница и пристигнали благополучно въ Херманщадтъ на 8. ноември 1821. г. Бонаугури и Педрели отъ туеъ се върнали въ Италия, гдѣто първиятъ ще да е записалъ споменитѣ си върху смутоветѣ въ България прѣзъ 1821. година. Споредъ него и най-старитѣ хора между българитѣ непомнѣли по-размирно врѣме отъ туй („... tanto più che a memoria de più vecchi tra i bulgari mai vi e stato tempo più torbito del presente...“).¹⁾

Да замѣстятъ заминалитѣ пасонисти, на 1823 г. дошли възпитаникѣтъ на пропагандата — павликянинѣтъ Франческо Драгановъ и Томазео Шелини. Прѣзъ сщщата година, когато дошли тѣзи двама свещеници, имало въ Пловдивъ голѣма нужда отъ католишки свещеникъ, и пропагандата прѣмѣстила тамъ Михаило Санчио, който бѣ доброволно самичкѣ останалъ въ Никополско слѣдъ заминаването на другаритѣ му въ края на 1821. Той умрѣлъ въ Пловдивъ на 1830. год. и на негово мѣсто се върналъ Франческо Драгановъ. Споменатиятъ Томазео Шелини слѣдъ една година стоее въ Трънчевица и Лажани се разболѣлъ и отишелъ да се лѣкува

¹⁾ Въ споменитѣ на Скварчия е казано, че Бонаугури прѣстолялъ въ България 7 години и че се върналъ въ Италия въ началото на 1825. година (I₄), ала това се указва невѣрно, защото Бонаугури се завърналъ заедно съ Педрели въ началото на 1822. год., както се вижда и отъ ръкописа „Descrizione dei torbiti in pr.“ писанъ отъ самия Бонаугури, а сщщото това се потвърждава и отъ най-старата енорийска книга въ Лажани (Libro parrocchiale, platea Lajenese), въ която на стр. 8. е отбѣлзвано, че Бонаугури и Педрели заминали на 1822. година.

Сборникъ, наученъ отдѣлъ, Нашитѣ павликяни, в. I. (XIX).

въ Влашко, въ с. Чопля, отъ гдѣто на 1825. год. се завърналъ въ Италия. Между туй на негово мѣсто дошелъ на 1824. год. Филипъ Скварчия заедно съ Стефанъ Монети. Скварчия станалъ и главенъ викарий, обслужвалъ Орѣше, Бѣляне и други села. Отъ него сж споменитѣ, съчинени въ видъ на писмо до единъ приятель, които вече често цитувахъ. Тоя важенъ документъ, чийто оригиналъ се пази въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ, обнародвамъ въ края на тоя си трудъ изцѣло споредъ единъ прѣписъ отъ самия оригиналъ, който има любезността да ми достави отецъ Силвестеръ Лила, сега мисонеръ въ Свищовъ. Скварчия и Монети сж прѣстояли въ Никополско до края на 1834. година и сж били свидѣтели пакъ на много неволи, които сполетѣли българитѣ прѣвъ туй врѣме както породи нови опустошителни епидемии така сжщо и породи нови турски бѣснувания, възбудени отъ руско-турската война прѣвъ 1828. година. Отъ 1825. г. Никополската епископия пакъ се сдобила съ титуляръ, понеже въ нея година Молайони се завърналъ въ Италия въ качество на епископъ заедно съ още двама други пасионисти — Ангело Парси (Parsi) и Джероламо Пициканела (Gerolamo Pizzicanella). И този подирниятъ записалъ сетнѣ свои спомени отъ мисионерствуването си въ България; тия спомени, спазени въ единъ ржкописъ подъ заглавие „Notizie della chiesa di Nicopoli in Bulgaria“, сега се намиратъ въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ. По единъ прѣписъ отъ оригинала, който получихъ пакъ чрѣвъ посрѣдството на от. Силвестеръ Лила, обнародвамъ въ края на туй съчинение подъ № IV. по-важнитѣ откъслечи отъ тоя документъ, който и по-горѣ вече цитувахъ. Той е цѣненъ поради много подробности върху суевѣрията на павликянитѣ, а сжщо така и защото той съдържа цѣлни допълнения къмъ споменитѣ на Скварчия, главно за врѣмето отъ 1825. год. до 1834. година, когато авторътъ, Пициканела заедно съ Скварчия, Монети и Парси е напустналъ България. Пициканела не е нигдѣ означенъ въ ржкописа като авторъ, ала ние можемъ съ голѣма сигурность да заключимъ, че разказвачътъ, който говори отъ свое име въ първо лице, е именно той, като вземемъ въ съображение, че той главно е седѣлъ въ с. Трънчевица, що се потвърждава и отъ Лжженската епархиялна книга, и че между имената на тогавашнитѣ католишки попове, за които се разказва въ ржкописа, само Пициканела не е означенъ съ името си, а трѣбва да се подразбира, че тъкмо той е самиятъ авторъ. По сжщия начинъ можахъ да установя, че и на ржкописа, озаглавенъ: „Descrizione и пр.“, е авторъ Луйджи Бонаугури.

Скварчия заварилъ сѣвероизточна България изобщо слабо населена дори и пуста (poco popolata, per non dire spopolata). Числото на католицитѣ-павликяни въ Никополската епархия достигало едвамъ до 2000 души. Още това му се виждало чудно, че могли да оцѣлѣятъ и толкова павликяни, като се вземѣли прѣдъ видъ условията, въ които се живѣло прѣвъ послѣдния половинъ-вѣкъ. И Пициканела казва въ своитѣ записки, че павликянитѣ въ Никополско били до 2000 души; тѣ живѣли въ 5 села, отъ които Бѣляни, Орѣше и Лжжани били подвластни на Видинския

паша, а Трънчевица и Петикладенци, въ които служилъ самъ авторътъ („dove sono io miserabile“) — били подъ Свищовския паша. Всички се намирали въ най-голъма бѣдность („tutti in condizione poverissima“). Забѣлжително е, че слѣдъ 1834. год. вече не е имало павликяни въ други села въ Никошлско, като не се споменува дори и голѣмото павликянско село Мар'нополци или Варнополци. Скварчия пъкъ изрично казва, че въ това подирното имало по-прѣди, именно къмъ края на 18. в, още до 144 души католици павликяни, ала въ негово врѣме това село било вече съвсѣмъ потурчено („144 anime erano a Magnopolci o Varnopolci, villaggio assai grande, ora tutto turco“).

Новодошлитѣ пасионисти, като намѣрили католицизма у павликянитѣ твърдѣ западналъ, а и самитѣ тѣхъ потънали въ невѣжество и мизерия, запретнали се строго да чистятъ стари суевѣрия и неуклонно да прокарватъ католишкитѣ религиозни догми въпрѣки всички несгоди, които само безусловно прѣддени на мисията си като тѣхъ сж могли да поднасятъ. Така Скварчия, споредъ докум. № IV₆₃, още прѣвъ първата година слѣдъ дохождането си билъ битъ (riceve molte bastonate) отъ субашата въ Трънчевица, защото не рачилъ да вѣнчее една вдовица, която била на сила грабната и която не давала своето съгласие.¹⁾ Селскитѣ субаши изобщо си позволявали да биятъ свещеницитѣ, защото и за други отъ тѣхъ е отбѣлжано, че сж били бити, както се е случило съ Скварчия. Именно споменатиятъ по-горѣ Луйджи Бонаугури на 1821. г. билъ наклеветенъ, защото не далъ позволение да се играе една разпустната игра (un ballo lascivo) та билъ осжданъ на десетъ тояги (10 colpi di bastone), отъ което сѣвамъ единъ турчинъ го освободилъ (вж. док. IV₆₁). И Пидиканела, който на 1825. год. билъ въ Лѣжани, едва се избавилъ отъ субашата съ подкупъ, защото не позволявалъ на павликянитѣ да работятъ на турцитѣ въ недѣля, макаръ и срещу заплата (IV₆₅).

Именно въ стремежа си, да укрѣпятъ католицизма у павликянитѣ, пасиониститѣ сериозно се заловили да прѣмахнатъ всички стари суевѣрни обреди и навици у тѣхъ. И въ тази посока тѣ доста успѣли тогава, защото паството имъ, сломено отъ многото неволи, що е изтърпѣло, не е можало вече толкова опорито да се застъпя за своитѣ стари традиции. Особно женитѣ по-лесно се подавали на изключителното влияние на мисионеритѣ, и тѣзи подирнитѣ, като одѣнили значението на жената въ сѣмейството, гледали сж колкото се може първомъ у женитѣ да унищожатъ всичко, що ги свързвало съ еретичното имъ минало и съ тѣхнитѣ православни български събратия. Все по тия съображения тогава по настояването на мисионеритѣ се измѣнила и женската носия у павликянитѣ. Въ най старата парохиялна книга на село Лѣжани изрично е отбѣлжано, че докато е билъ тамъ мисионерътъ Томазео Шелини,

¹⁾ Въ тая бѣлжка се казва, че Скварчия билъ поради това изгоненъ отъ България, ала види се тая присѣда не е била изпълнена и Скварчия ще да е билъ простенъ, защото той е останалъ, както се види отъ собственитѣ му записки а сѣщо тѣй и отъ Лѣжанската парохиялна книга, до 1834 год. въ България.

който е дошелъ, както се каза, въ началото на 1823. год., почнали женитѣ да измѣняватъ облѣклото си. До тогава носѣли и тѣ тѣй наречения „пещемаль“, сир. фуста, която състои отъ двѣ пѣстро тъкани прѣстилки, опасани една отъ прѣдъ и една отзадъ, досущъ както носятъ и сега православнитѣ българи въ Никополско и Свищовско, и вмѣсто тоя „пещемаль“ взели да носятъ „сукманъ“, именно цѣла дрѣха, която състои отъ една тѣсна фуста, съшита заедно съ горнята частъ и съ рѣкави, както носятъ и днесъ балканджийскитѣ жени по сѣв.-източна България (вж. за това по-подробно въ моето съчинение „Старото българско население въ сѣверо-източна България“, 1902.). Сукманътъ е билъ прѣпоръчванъ и, види се, най-сетнѣ наложенъ отъ мисионеритѣ именно защото се е считалъ за дрѣха „по-скромна“.¹) На това отначало доста се противили женитѣ по всичкитѣ павличански села, а особно пѣкъ въ Лѣжани поради постояннитѣ имъ сношения съ „схизматицитѣ“ — именно защото въ сѣщото село е имало и православни българи²), и поради това най-сетнѣ свещеникътъ Шелини дори е билъ тукъ затворенъ (carcerato). Какъ сж се носили павличанитѣ до тогава, може да се види и сега по носията на павличанитѣ въ Банатъ, които и до денъ днешенъ спазватъ пещемала, тѣй като въ Банатъ, види се, свещенството не е агитирало противъ тая носия.

Отъ парохиялната внига на с. Лѣжани узнаваме още, че прѣзъ сѣщото врѣме почнали мисионеритѣ сериозно да забраняватъ да се играе хоро. Противъ хорото били мисионеритѣ главно ужъ за това, защото когато се играело хоро, турцитѣ обикновено дохаждали да гледатъ и често пакти дори отъ самото хоро грабвали по нѣкоя мома, която имъ харесвала. Че това наистина е ставало, доназватъ и запискитѣ на Пичканела (док. № IV), гдѣто е отбѣлзвано, че прѣзъ изтеклитѣ 40 години само въ селото Орѣше били така грабнати и потурчени до 22 момичета.³) Ала нѣма съмнѣние, че покрай това съображение и по тоя въпросъ свещеницитѣ, които сж били все членове на единъ строгъ мисионерски орденъ, поради което тѣ прѣкалено схващали задачата си на пазители на обществения моралъ, главно се рѣководили отъ мисльта, че е по-добрѣ да се прѣмахне всѣки народенъ обичай, който свежда двата пола на съвмѣстни забавления, та да се избѣгне съ това всѣка съблазнь. Че този е билъ главниятъ мотивъ, за да се забрани хорото, показва и споменатото извѣстие, че Бонаугури на 1821 г. пострадалъ, защото не допусналъ да се играе една „съблазнителна игра“, както се каза. По сѣщитѣ причини мисионеритѣ били и противъ „седѣнкитѣ“ и противъ народнитѣ пѣсни, главно противъ любовнитѣ и обреднитѣ. Подирнитѣ тѣ

¹) „... a tempo di questo missionario si è incominciato a mutare alle donne l'abito loro, prima portavano il Pestemal, come tutt'ora usano le scismatiche, le fecero fare li succomani, abito più modesto“ (вж. Platea di Laxani, с. 14).

²) Въ документа IV. авторътъ казва за Лѣжани, че това село било най-опорито въ запазване старитѣ суевѣрия, защото било пълно съ турци, схизматици и цигани („per esser pieno di turchi, scismatici e zingani“).

³) „Nel solo villaggio d'Oresce in 40 anni 22 zitelle sono state rapite così dai turchi e tutte sono morte maomettane“ (IV.).

прѣслѣдвали и по чисто религиозни мотиви, като съзирали въ обреднитѣ пѣсни опасно срдѣство, което спомага да се подържатъ стари народни суевѣрія, които въ очитѣ на мисионеритѣ сж били спомени отъ старата ересъ, къмъ която причислявали и православнето. За това се е смѣтало за политично, изобщо да се унищожатъ всички народни обичаи у павликянитѣ, които сж имали сщеврѣменно и „схизматичитѣ“, та съ туй още по добрѣ да се отблѣжи раздѣлната граница между католици и православни. Това се вижда отъ всички извѣстия на мисионеритѣ, въ които редовно се изтъква, колчимъ е дума за суевѣрія и народни обичаи у павликянитѣ, че сжщитѣ ги имало и у „схизматичитѣ“. Така и въ Лжженската парохиялна книга е казано, че се запрѣтjавала играта, наречена „оро“, която и схизматичитѣ играели („si incominciarono ad impedire il ballo, chiamato oro, che ancora sogliono fare li scismatici“).

И противъ името павликянинъ мисионеритѣ се обявили главно защото то, по думитѣ на Пициванела, спомагало да се подържатъ разни суевѣрія, които павликянитѣ били заели отъ „схизматичитѣ българи“ и отъ власитѣ. И легендата, че тия „павликянески суевѣрія“ произхождали отъ апостола Павла, много е подържала опоритостъта, съ която павликянитѣ се борили, за да запазятъ тия свои суевѣрія. Ала изобщо било името „павликянинъ“ врѣдително за интереситѣ на павликянитѣ. То било дадено отъ православнитѣ български свещеници въ тѣхната омраза противъ католицитѣ, за да могатъ да ги клеветатъ всѣвога прѣдъ турцитѣ като еретици, да ги подбуждатъ къмъ насилия, да ги лишаватъ чрѣзъ това име отъ всичнитѣ привилегии, които иматъ католицитѣ на изтобъ както и отъ покровителството на великитѣ сили въ Цариградъ.¹⁾

Много мъчно е било на мисионеритѣ, че не смѣjali да издигнатъ по павликянскитѣ села хубави черкви, безъ които е било немислимо да се подигне престижътъ и на католицизма както и на самитѣ тѣхъ прѣдъ населението. А турскитѣ власти продължавали да се опиратъ по старъ навивъ да не даватъ позволение за нови черкви. Така напр. въ Лжжани едвамъ успѣли на 1820. година да издѣйствуватъ позволение отъ Свищовския войвода Асалджиоглу (Assalgiolo) да направятъ една малка къща за свещеника, и подъ прѣдлогъ, че ще правятъ тази къща, изградили една по-голъма конюшна, каевито се правили тогава въ България (una stalla alla bulgara), именно вжтрѣ въ земята съ една малка станчва; конюшната е била до 50-тина педи (palmi) дълга, до 20 педи широка и до 10 висока. И тази конюшна е първата черква въ Лжжани, въ

¹⁾ „Il nome Paulichiani sembra che sia incominciato . . . dall' odio dei preti scismatici bulgari, per porre quei miserabili in una cattiva vista dei turchi, farli avere come eretici dal Divano e poter sempre ottenere un firmano per massacrarli. Questo nome pernicioso li priva del culto publico e di tutti i privilegi, che si godono dai privilegiati cattolici di rito latino in Oriente. Questo li priva della protezione degl' intermezzi imperiali di Constantinopoli, questo pone in pessima vista i missionarii, che li assistono, ed il vescovo, che li visita. Che si accade una guerra i scismatici si servono di un tal nome per demenziarli ai turchi, come uniti ai nemici della Porta Ottomana. I miseri son Moscoviti, se v'è la guerra con la Russia, son Tedeschi, se v'è la guerra con l'Austria, son Vallachi se si ribella la Valachia . . . Ecco il motivo dell' impegno dei preti scismatici per conservargli il nome di Paulichiani“ (ан. док. № VI₁₇).

която се е служила литургия, ала безъ да сж смѣли до 1828. година да иматъ вхтрѣ постояненъ олтарь. Тая първа черква се е намирала на сщцото мѣсто, гдѣто е сегашната черква, а свещеникътъ, който я правилъ тогава, е билъ споменатиятъ Луйджи Бонаугури (вж. Platea Laxense с. 13.). — На 1831. година станалъ лѣваръ на Никополския войвода (паша) нѣкой си Никола Масса, геновезецъ, който се указалъ ревностенъ католикъ и защитникъ на павликянитѣ. Той успѣлъ да подѣйствува върху пашата въ полза на подирнитѣ, и при единъ случай, когато го запозналъ и съ католишкия свещеникъ отъ Трънчевица, този го помолилъ да даде позволение, за да се поправи старата черква или да се направи нова черква, тѣй като старата вече щѣла да падне. Слѣдъ много молби отъ страна на лѣваря и на селскитѣ чорбаджи и слѣдъ много разноски най-сетнѣ се получило тескере само за поправка на черквата. Ала веднажъ като имали въ рѣцѣтъ си тескерето (*avuto in mano il teschere*), стекло се мало и голѣмо въ селото да помага при изграждането на черквата и за единъ мѣсець на мѣстото на старата черква се издигнала нова черква по-голѣма и по-широка, съ осемъ прозореца, съ двѣ порти и три олтаря, а при нея още двѣ хубави стаи и кухни за свещеника, всичко отъ камъкъ и добъръ дървенъ материалъ. Извхтрѣ черквата била бѣла — варосана, а фигурата на единия олтарь била донесена изъ Италия. Дошелъ епископътъ и съ голѣмо тържество била осветена първата по-хубава черква въ Никополско. Носили и иконата на св. Михаила Архангела въ процесия (вж. докум. VI₈).¹⁾ Слѣдъ това още повече се възбудило желание и у другитѣ села, особно въ Бѣляни, да си направятъ тѣй сщцо по-хубава, нова черква. Ала напраздно Бѣлянскиятъ свещеникъ се молилъ на Свищовския войвода да получи позволение за нова черква,²⁾ напусто отишли и 1330 гроша които дало селото, и още 600 гроша, които събрали измежду си тримата свещеници въ епархията — позволение не можало да се дочака. Случайно въ туй врѣме дошелъ въ Трънчевица първиятъ секретаръ на пашата (*il primo segretario del Pascia*), който направилъ своитѣ поклонения въ новата черква (? *fece i suoi inchini in chiesa*), той и слугата му, гошавалъ се и прѣспалъ при свещеника, и като чулъ хубавото черковно пѣние, възхитилъ се и похвалилъ католицитѣ, че знаели хубаво

¹⁾ Писателятъ на „Notizie и пр.“ (IV₈) въ началото на своитѣ спомени разказва и за старата запусѣла сега черквица, която се намира въ града Никополь въ долната махала. За тази черквица му разказвали мнозина, както католици така и православни, че била едно врѣме главна католишка черква, която турцитѣ, когато слѣдъ битката при Никополь (съ кръстосницитѣ?) я запалили, искали да я разорятъ, ала не успѣли. Черквицата е била посветена на Архангелъ Михаилъ (*Arcangelo Michele*), който послѣ станалъ инокровитель на цѣлата Никополска епархия (*padrone principale della diocesi*). Тази черквица прѣзъ есенъта на 1900. г. разгледвахъ заедно съ професора Н. П. Милюкова, който туку що бѣ се върналъ отъ научната експедиция въ Македония (заедно съ проф. Кондакова и Лаврова), и той намислеше, че черквицата не е по-стара отъ XV.—XVI. вѣкъ. Въпросътъ за старостъта и миналото на тази черква и сега остана неразясненъ.

²⁾ „Nel istesso anno nel mese di novembre, per le lagrime e regali del sacerdoti di Bellini al vaivoda di Sistoff, vedendo che in Trancevitzta vi era una bella chiesa, come una merauiglia in queste parti, presi dal zelo andarano dal governatore, gli demandarano la licenza di rifarla, cioe solamente copririla di nuovo legname. . . .“ (док. VI₉).

да се молятъ Богу. Слѣдъ това писалъ писмо на войводата съ молба, да даде позволение да си направятъ нова черква и въ Бѣляни. Войводата все още не рачилъ да склони. Ала слѣдъ нѣкой день тежко се разболѣлъ и повикалъ веднага отъ Нивополь споменатия лѣварь на помощъ. Този обѣщавалъ да го изцѣри, ала само подъ условие, ако позволи да се построи нова черква въ Бѣляни. Кадията взелъ да се противи на туй, ала най-сетнѣ войводата отъ страхъ прѣдъ смъртѣта склонилъ. И тѣй излѣзло тескере и за Бѣляни, гдѣто направили голѣма каменна черква споредъ селото, което тогава брояло до 800 католици. Само въ Орѣшъ можали да си направятъ черква тепърва слѣдъ войната прѣзъ пролѣтѣта на 1833. година, когато си издигнали каменна черква и то низка повече въ земята (*una chiesa di pietra sotto terra*) и покрита съ слама, на сщцото мѣсто, гдѣто е и сегашната хубава черква.

Въ туй врѣме въ Петикладенци останали само 151 павликянски вѣщи и тѣ, като не можели да иматъ нито своя черква нито свой свещеникъ, по съвѣта на свещеника Пициганела напуснали селото си на 1832. год. и се настанили въ Орѣшъ, а нѣкой и въ Бѣляни и Трънчевица.¹⁾

Между туй животътъ на християнското население изобщо и на павликянитѣ частно продължавалъ все така всрѣдъ ужаси и изненади, при крайна несигурностъ на живота и на имота, както е било и понапрѣдъ. Наистина слѣдъ гръцкото въстание и послѣдвалитѣ го кланета по България настѣпили нѣколко по-мирни години, ала първитѣ слухове за новия походъ на руситѣ противъ Турция изново възбудили фанатизма на турцитѣ противъ християнитѣ. Трѣбва да прѣдположимъ, че католишкото свещенство и павликянитѣ този пѣтъ не ще да сж били толкова подозирани и прѣслѣдвани отъ турцитѣ поради прѣдполагано съчувствие къмъ неприятеля, колкото православнитѣ българи, ала при все туй и първитѣ не сж могли да минатъ безъ голѣми страдания, по което може именно да си въобразимъ, какво ли ще да сж патили православнитѣ. Ето какво разказва авторътъ на док. № VI₁, който се намиралъ въ Трънчевица прѣзъ пролѣтѣта на 1827. година:

Щомъ слѣдъ Великденъ приближи руситѣ до Дунава въ Влашко, въ България вече сбеснѣли турцитѣ и почнали толкова много да идватъ, че не се минавали день безъ тѣхъ; „тѣ седѣха по три четири дена въ едно село, ядѣха по 2-3 пѣти прѣзъ нощѣта, и когато бѣха сити, силѣха се да повръщатъ, само за да могатъ повторно да ядатъ“. На тръгване съ пищовъ въ рѣка всѣки ще поиска отъ стопанина на вѣщата, гдѣто е прѣседѣлъ, по 8 до 10 гроша „заради забитѣ си, които е хабилъ, като ялъ български вогошки“ (дишхаѣ). „Вѣднитѣ католици отначало съ всички

¹⁾ „La primavera del 1832. vi fu la trasmigrazione dei nostri Bulgari cattolici dal villaggio di Peticladens e la maggior parte si portò a Oresche, ed altri in Belini e chi in Tranciviza“ (бѣлѣжка на единъ листъ съ исторически дати, озаглавенъ: „Pro memoria da notarsi nel libro dello stato animarum“, намѣренъ въ Орѣшъ).

сили се стараеха, да ги задоволят, ала най-сетнѣ се свършиха кокошкитѣ, житото, зобѣта за конетѣ, и като нѣмаха, съ що да ги посрещнатъ, отъ страхъ, да не бждатъ изтезавани, хванаха гората и тукъ, прѣснати самъ тамъ, уталожваха глада си съ разни корени и трѣви. Като видѣхъ азъ, че въ Трънчевица вече не е останалъ живъ човѣкъ и че всички се разпрѣснали по лѣса, отидохъ прѣзъ ноцѣта въ Лѣжани и се помолихъ на другитѣ лѣжанчани, да се притекатъ на помощъ съ по малко хлѣбъ на своитѣ братия отъ Трънчевица, и тѣзи милостиви хора заедно съ свещеника си ми дадоха около 4 крини (*gubbia*) брашно. Ала какво бѣше това брашно за 500 души свѣтъ? . . . Азъ самъ не останахъ въ селото, ами се вриехъ днесъ тукъ, утрѣ на друго мѣсто, а кога дойдѣше нѣкоя чета (турци), азъ се прѣнасихъ съ двѣ лодки отатѣкъ рѣката Осъмъ, която протича близу до селото и до която има единъ малкъ гѣсталакъ, гдѣто азъ прѣкарвахъ и кждѣто ми донасяха помалко ядене. Отъ тукъ наблюдавахъ цѣлото село, което лежеше насрѣща, и виждахъ турскитѣ войници, какъ като възплотени дяволи прѣтрѣсватъ къщята и разбиватъ портитѣ и какъ, като не намѣрваха никого, задигаха каквото намѣрѣха и си отиваха“.

Тѣмко селата Трънчевица и Петикладенци си пострадали повече отколкото другитѣ села, понеже били близу до пѣтя. Въ Петикладенци войницитѣ обрали дори и черковнитѣ утвари. Пициканела прѣкаралъ повече отъ единъ мѣсець тѣй, криещецъ се, както се каза по-горѣ, и то като спалъ въ една дупка, която нарочно за това изкопали въ земята (*e dormivo in un buco, fatto a tale effett odoi nostri, sotto terra*). Едвамъ прѣзъ пролѣтѣта пашата извикалъ турскитѣ войски въ града Никополъ, та хората се прибрали по къщята си. Тогава руситѣ бомбардирани Силистренската крѣпостъ и въ течение на единъ мѣсець денонощно се чували топовнитѣ грѣмежи дори въ Трънчевица (VI₁₋₃).

Отъ 1827. до края на 1830. година опасно е било да се прѣминава Дунава, така че не е било възможно нито писмо да се изпроводи въ Влашко и обратно, поради което католишкитѣ свещеници въ Никополско съвсѣмъ изолирани живѣли като „въ затворъ“ (*onde questi 3 anni furono una continua prigione, VI₄*). Какво е било тѣхното положение спрѣмо турцитѣ прѣзъ туй врѣме, вижда се отъ нѣкои характеристични епизоди изъ тѣхния животъ, отбѣлѣзани отъ Пициканела въ неговитѣ записки, нпр. какъ веднажъ, когато Пициканела прѣминавалъ единъ мостъ, се явилъ единъ турчинъ, който хваналъ коня му за юдитѣ, изтеглилъ сабята и искалъ да го съсѣче, но това не сторилъ, защото българинѣтъ, който вървѣлъ съ свещеника, успѣлъ да убѣди турчина, че подирниятъ не е шпионинъ, но че има тескере отъ пашата и пр.; или какъ другъ пѣтъ, понеже трима турци били рѣшили да го убиятъ, се принудилъ, потѣкнатъ и отъ молбитѣ на паството си, да бѣга прѣоблѣченъ въ селски дрѣхы въ полето срѣдъ зима и какъ успѣлъ да се прибере у дома си благодарение на туй, че наскоро турскитѣ войски били извикани въ Никополъ. И по другитѣ села били подобно измѣчвани свещеницитѣ, ала

понеже тамъ, именно въ Лъжани, Орѣшъ, Бѣляни и Петикладенци имало освѣнтѣ павликянитѣ и православни българи и цигани, то тукъ турцитѣ намирали по-лесно, върху кого да си стоварятъ гнѣвътъ, а така сжщо намирали по-лесно възможность да си задоволятъ и скотскитѣ страсти, докато въ Трънчевица, понеже е било чисто павликянско село и понеже всичкитѣ жени били избѣгали, всичкитѣ имъ бѣсъ се струпалъ върху свещеника (вж. док. № VI₁). Споредъ една бѣлѣжка въ единъ другъ ржеописъ, който намѣрихъ въ Орѣшъ, прѣзъ 1829. година въ Орѣшъ квартирували турски войски и тогава нѣколко сѣмейства отъ тукъ ужъ избѣгали въ Влашко.¹⁾ Върхътъ на турскитѣ върлудвания билъ достигнатъ прѣзъ лѣтото на 1829. година, когато на 14. Августъ сжщата година турцитѣ се осмѣлили отъ Никополь да прѣминатъ отерѣща въ Влашко, понеже узнали, че тамъ имало само до 300 руси, и слѣдъ като опустошавали тамъ само три часа, понеже пристигнали други руски войски на помощъ, турцитѣ, бѣгайки назадъ уплашени, отъ часть се издавили въ Дунава. На 19. Ноември сжщата година дошли въ Свищовъ откъмъ Габрово до 14,000 руси, които прѣминали въ Влашко, и се разбрало, че се е сключилъ миръ. Поради войната Никополскитѣ епископъ Молайони, който на 1825. год., веднага слѣдъ назначението си за епископъ, бѣ посѣтилъ епархията си, не е могълъ повторно да мине въ България, а седѣлъ въ Букурещъ. Наскоро слѣдъ сключването на Одринския миръ, именно прѣзъ Януари мѣсець 1830. год., турскитѣ власти позволили да се минава Дунава, и отъ Букурещъ побързалъ епископъ Молайони да навѣсти паството си. Той е билъ принуденъ да вземе съ себе си и всичко потребно за храна, понеже по българскитѣ села тогава имало гладъ²⁾. Докато Молайони билъ още въ Свищовъ, случило се, че свещеника Стефана Монети нападнали въ собствената му къща двама турци, отъ които о врѣме го отгървали нѣкои павликяни, които чули викове. Затова се посрещнало идването на самия епископъ въ павликянскитѣ села като прѣрадостно събитие, което немалко успокоило изплашения народъ.

Като си заминалъ епископътъ за Влашко, не се минало много и ето че ново нещастие сполѣтѣло България — дошла холера, която била по-лоша отъ чумата, понеже за 24 часа отивалъ човѣкъ. Нека забѣлѣжимъ, че и прѣзъ 1829. година се явила въ Букурещъ чумата, ала този пътъ тя не била толкова злокачествена, както прѣзъ 1813.—1814. г. и траяла само една година. Тогава свещ. Филипъ Скварчия, който е забѣлѣзвалъ това въ своитѣ спомени (I₅₄₋₅₇). и който най-послѣ и самъ заболѣлъ отъ тая епидемия, се намиралъ въ Чопля, гдѣто умрѣли отъ чумата 66 души. И холерата на 1830. год. се явила първомъ въ Влашко и отъ тамъ прѣминала въ България. Особно много умирали турцитѣ и православнитѣ,

¹⁾ „Nell' inverno dell' anno 1829. e parte del 1830. furono qui in Oresc di stazione le truppe turche, ed allora, fuggirono alcune famiglie del villaggio Oresc e si condussero in Valakia“ (бѣлѣжка на единъ листъ съ лѣтописни данни: „pro memoria da notarsi nel libro dello statu animarum“).

²⁾ „il Vescovo . . . venne carico di riso, pane,, olio per alimentarsi, tanto era la fame, imperchè non veniva più niente dalla Valachia“ (вж. док. VI₁).

а по павликянскитѣ села смъртността била по малка: въ Бѣляни умрѣли 24 души, въ Орѣшъ 3, въ Трънчевица 2, а въ Лѣжани ни единъ — почти всички хора прѣхванали тая болестъ, ала скоро вземали едно лѣкарство — антимононъ (antimonio), което много помагало. Когато всички живо било напласнено отъ холерата, тогава авторътъ на запискитѣ „Notizie etc.“ Пициканела, насмалко щѣлъ да си пострада по друга причина. Още прѣди да дойде епископътъ въ Трънчевица, една невѣста павликянка оставила мѣжа си и избѣгала при единъ турчинъ, — безъ съмнѣние по-турченъ павликянинъ — когото обичала. Епископътъ я повърналъ назадъ и се опиталъ да прѣмѣсти нея съ мѣжа ѣ въ друго село, ала невѣстата пакъ отишла при турчина. Слѣдъ това вече родителитѣ на оставения момъкъ силно настоявали, да му взематъ друга жена, ала свещеникътъ не позволявалъ. Родителитѣ на момчето, като не вѣрвали на свещеника, който казвалъ, че по католишката вѣра това е невъзможно, докато е жива първата жена, отишли че се оплакали противъ него на папата въ Никополь. Този единъ день повикалъ свещеника и му заповѣдалъ, повторно да вѣнчае момъка, като му се закарналъ, че инакъ тежко ще го глоби. Свещеникътъ отговорилъ, че и животътъ си да изгуби, пакъ не смѣялъ да направи това, понеже е противъ законитѣ на черквата. Като го видѣлъ готовъ да умре, кадията казалъ, да го пуснатъ свободенъ, тѣй като относително католишката вѣра нѣмалъ никаква власть — и така най-сетнѣ съ голѣми мѣжи се освободилъ (вж. док. № VI₃₋₅).

На 1834. год. пакъ се появила холерата въ България и потраяла около година и половина. Тогава въ Свищовъ умрѣли отъ нея до 1000 души. Павликянитѣ тогава, сбрани само въ четири села, успѣли, слѣдвайки съвѣтитѣ на мисионеритѣ, най-добрѣ да се прѣдвардятъ отъ епидемията, като не се сношавали никакъ съ хората отъ другитѣ села и избѣгвали съприкосновение съ болнитѣ изобщо. Обстоятелството, че павликянитѣ тогава били най-много пощадени отъ смъртоносната болестъ, се забѣлѣзало отъ всички, и дори самиятъ Свищовски войвода, като оставилъ на страна фатализмътъ на корана (posto da bando il fatto del corano), дошелъ да живѣе заедно съ сѣмейството си въ Орѣшъ, гдѣто одобрилъ взетитѣ мѣрки отъ свещеника, и се завърналъ въ Свищовъ, когато вече съвсѣмъ прѣстанала епидемията (вж. спом. на Скварчия, док. I₅₇).¹⁾

Слѣдъ Одринския миръ и главно слѣдъ като руситѣ окончателно прѣдадоха Силистра прѣзъ 1837. година, настана изобщо за българитѣ, особно въ сѣвероизточна България, нова ера на по-свободенъ човѣшки животъ, именно поради новото реформаторско вѣяне въ либераленъ духъ, косто тогава бѣ обладало султана и неговитѣ първи съвѣтници въ Цариградъ.

¹⁾ И въ цитувания листъ „pro memoria“ и пр. намирамъ отбѣлѣзано сѣщото: „Nell estate del 1834. vi era la peste e questo villaggio fu esento da detto morbo, e perciò vennero qui a stanziarsi molti signori di Sistoff con il voivoda“.

Отъ единъ ржкописъ, писанъ на 1837. год. въ Орѣшъ, виждаме, че прѣзъ сжщата година се правѣлъ пжтъ прѣзъ срдѣ село за Свищовъ, защото се мѣлвѣло, че щѣлъ отъ тукъ да мине турскиятъ султанъ. Спомена се вече по-горѣ, че въ Орѣшъ, гдѣто стояли безъ черква, на 1833. г. си изградили една низка каменна черква, а прѣзъ 1838. година тѣ вече пристѣпили да си направятъ и енорийска къща, въ която свещенигѣтъ още прѣзъ есенята сжщата година се прѣнесълъ.¹⁾ Като признакъ на голѣмо подобрене въ условията на живота ще отбѣлѣжимъ и факта, че прѣзъ 1838. година за пѣрвъ пжтъ слѣдъ толкова врѣме можалъ Никополскиятъ католишки епископъ, тогава Молайони, да се установи въ епархията си, именно въ Бѣлани. Черквата, която тукъ я бѣ направило населението прѣзъ 1831. год., както се разказа по-горѣ, по заповѣдъ на Свищовския войвода била издигната на височина само колкото единъ човѣшки бой, тава че извѣнъ нѣмала хубавъ изгледъ, а при туй била влажна и тъмна. Епископѣтъ Молайони тогава получилъ отъ пропагандата 4900 франва и съ тия пари той я прѣбравилъ отъ основа (вж. по-долу въ док. I₅₈).

Слѣдъ като на 1834. година напустнали България споменатитѣ пасионисти, които прѣкарвали въ Никополско по осемъ и деветъ години, а именно Филипъ Скварчия, Стефанъ Монети, Анджело Парси и Джироламо Пициканела, дошли на тѣхно мѣсто нови свещеници, а именно: за кжсо врѣме Карло Потенъ, извѣстниятъ сетнѣ епископъ въ Антивари (въ Албания) и издатель на павликянската молитвена книжка „Knigice od molitvi“ (1866 въ Римъ), за която по-долу ще се каже по подробно; Потенъ прѣстоялъ въ Орѣшъ само петъ мѣсеца въ 1833. г. като билъ само врѣменно прѣмѣстенъ тукъ отъ Чопля; Лудовико Капели, отъ 1835.—1840. въ Бѣлани, Трънчевица и Орѣшъ; Луйджи Чинти (Luigi Cinti) отъ 1834.—1841. год. въ Орѣшъ; Джузепе Снелъ (Giuseppe Snell), швайцарецъ, отъ 1834.—1841. и повторно Джироламо Пициканела, който на 1836. г. пакъ дошелъ въ България именно въ Трънчевица, гдѣто останалъ до смъртѣта си — 1866. год., въ Трънчевица и сетнѣ въ Лжжани, гдѣто прѣкаралъ старостѣта си съвсѣмъ парализуванъ. Тѣзи пасионисти наслѣдиха наистина мжчната мисионерска служба на своитѣ прѣдшественици въ Никополската епархия, ала ни издалечъ не изпитаха отъ ония тежки неволи и страхове, що бѣха изтеглили послѣднитѣ заедно съ своето нещастно паство, защото слѣдъ Одринския миръ настѣпиха сравнително добри врѣмена, а отъ края на 1839. година, когато бѣ прогласенъ Гюлханийскиятъ хатишерифъ и отъ когато именно захваща новата ера на реформитѣ въ Турция или на тѣй наречения танзиматъ, настая нова ера и въ историята на народно-черковното дѣло на нашитѣ сѣверни павликяни както и за цѣлия български народъ изобицо. Прѣди

¹⁾ „La primavera dell' an 1837. fu fabricata in Oresc una chiesa di pietra sotto terra e coperta di cannuce, nel luogo, dove è presentamente la nuova chiesa. Nella primavera del 1838. fu fabricata la Casa Parochiale d'Oresc e fu abitata nell' autunno (изъ лѣтописнитѣ бѣлѣжки „Pro memoria etc.“).

да прослѣдимъ тая нова ера до наши дни, ще се спремъ малко върху нѣкои данни отъ първитѣ четири десетолѣтия на миналия вѣкъ, които допълнятъ съ нѣкои подробности дотогавашната дѣйностъ на пасиониститѣ срѣдъ павликянитѣ и които характеризуватъ тѣзи подирнитѣ и откъмъ вѣрския имъ мирогледъ, спасенъ у тѣхъ по прѣдание отъ стари врѣмена.

Народнитѣ суевѣрия.

Пасиониститѣ продължили опоритата борба на своитѣ прѣдшественици противъ народнитѣ суевѣрия, които все означавали въ тѣхнитѣ очи, че католичеството още не е хванало дълбоки корени между павликянитѣ. Отъ друга страна главнитѣ, не по-малко опорити защитници на народнитѣ традиции въ областъта на суевѣрията сж били старитѣ жени — бабитѣ, противъ които особно враждебно било настроено католишкото свещенство, както се вижда отъ спасенитѣ тѣхни записки. Когато Молайони на 1825. год. посѣтилъ епископията си, намѣрилъ, че павликянскитѣ обичаи доста се подобрили, че нѣмало въ тѣхъ всички прѣдишни празни суевѣрия, магии и грѣхове; нѣкои по-стари жени още немогли да се отгърватъ отъ влиянието на тѣхнитѣ „баби“, ала слѣдъ като измратъ тѣзи — казва се въ докум. V₄ — щѣла да остане новата младежъ, която била напълно прѣдана на католичеството: „бѣдни сж, ала богати съ добродѣтели и послушни на мисонера“.¹⁾

Като не е могълъ Молайони повторно да дойде въ България, въ пастирскитѣ си писма все поржчвалъ на свещеницитѣ, да не бждатъ надничари а пастири (а non far da mercenarii ma da pastori). И тѣ ревностно се старали да изпълнятъ съвѣтитѣ на свой началникъ, като гледали споредъ своето ограничено гледище да ограждатъ обществения моралъ, поради което взели да реформиратъ, както видѣхме, и народната носия, да коренятъ свързанитѣ съ извѣстни обреди народни обичаи, като се обявявали противъ народнитѣ игри, народнитѣ седѣнки и пр., а главно прѣслѣдвали суевѣрията, въ които тѣ погрѣшно съзирали, както вече се изтъкна по-горѣ, все опасни останки отъ старата ересъ. Такива имъ се виждали особно народнитѣ вѣрвания въ самодивитѣ, които сж-ществуваели и у павликянитѣ досуцъ каквито сж тѣ и у православнитѣ българи. Видѣхме вече по-горѣ, какъ се е вѣрвало, че самодивата иска въ извѣстни случаи да и се принесе жертва, за да смири гнѣвътъ си или да се смили. Съ тая цѣль ставали тѣй нареч. курбани и служби или раздаване („curbani, slusbe o rasdavagne“). Прѣзъ врѣмето на ревностния изтрѣбителъ на подобни суевѣрия, епископа Пульези, се правили и публични курбани (publici curbani) подъ нѣкоя планина или хѣмъ, както правили „поганцитѣ“ (? „come si e detto poc'anzi“ IV₂₀). Противъ тия курбани римската черква е взела въ началото на миналия вѣкъ твърдѣ строги мѣрки та Пульези успѣлъ да тури край на пу-

¹⁾ „ . . . trovando i nostri cattolici di costumi assai migliori, spogliati di tutte le antiche vanità, superstizioni, magie e peccati, fuorchè alcune vecchie, che ancora non si possono scordere degl' insegnaenti delle lore Babe . . . Ma morte che seranno queste, la giuventù presente e un vero cattolicismo — poveri si, ma pieni di virtù ed ubbidienti al Missionario“.

бличнитѣ курбани. Затова пъкъ не е било възможно да се спратъ частнитѣ курбани (privati curbani). Авторътъ на „Записки и пр.“, Пициканела, описва, какъ сж ставали тѣзи подирнитѣ, които можалъ да види прѣзъ първитѣ дни, когато дошелъ въ селото Трънчевица, още неопитенъ относително народнитѣ обичаи на българитѣ: опича се риба или агне и се поставя върху една кръгла маса — софра, положена на земи. Наоколо стоятъ на крака поканенитѣ и най-стариятъ между тѣхъ, който държи три или четири свѣщи въ рѣцѣ, другъ пъкъ има двѣ свѣщи, нѣкои по една, и така се принася жертвата отъ най-стария, който казва: „св. Георги, или св. Димитре“, — или нѣкой другъ светия, или пъкъ „самодива“ или „Палеусникъ“ (? Paleusnik) — „азъ ти принасямъ тая жертва, а ти дай доброчестина (buona salute) или пъкъ недѣй ни прави нѣкоя щета (danno) или освободи ни отъ тази и тази бѣда“ и пр. Освѣнъ тоя курбанъ, павликянитѣ колѣли курбанъ наравно съ православнитѣ, именно агне за Гюргьовденъ и риба за Димитровденъ. Кръвта и кокалитѣ заравяли близу до вѣщната порта, за да спиратъ самодивитѣ да не влизатъ въ къщата. Агнето и рибата туряли на трапеза съ три свѣщи, и като ги запалели, изгаряли на пламъка жито, за да имъ бжде жетвата обилна, ядѣли и пиѣли и сетнѣ взимали вино и тамянтъ и слѣдъ това отивали на гробищата, гдѣто пакъ кадѣли тамянтъ на бащинитѣ си гробове и изпивали виното за тѣхнитѣ души ¹⁾ И тоя курбанъ слѣдъ първата четвъртъ на миналия вѣкъ вече е билъ почти съвсѣмъ изоставенъ, и то повече отъ страхъ прѣдъ свещеника, а не отъ друго. Пициканела помни, че двамина отъ Трънчевица отишли, за да могатъ да направятъ тоя курбанъ, въ едно православно българско село, понеже инакъ не се осмѣлявали, за да не ги узнае свещеникътъ. Споредъ автора Господъ ги наказалъ за тоя грѣхъ.

Забѣлѣжително е името „Палеусникъ“, което се споменува тукъ. На друго мѣсто въ сжщия рѣкописъ се казва, че павликянитѣ най-много се бояли отъ сжщия „Палеусникъ (Paleustnik) или Върколакъ (Forchulak), какъвто ставалъ всѣки мъртвецъ, който умре съ задължение пакъ да оживѣе, или пъкъ когото прокълне свещеникътъ заради лошо поведение и пр. Прѣдпазвали се различно отъ Палеусника: освѣнъ че правѣли раздаване (раздаватъ), частни курбани, служба и други суевѣрни обреди, оня, който е обслужвалъ болния, не си промѣнялъ ризата прѣзъ цѣль мѣсець, женитѣ не си изпирали кърпата отъ главата, за да намѣрѣлъ такава жена, когато дойдѣлъ Палеусникътъ, съ знакъ на жалейка (главата прѣвѣрзана съ кърпа). та да не я убиелъ. Не бивало да се миятъ момчетата, не спѣли въ къщи и изврѣшвали много други подобни суевѣрния. Особно се бояли отъ Палеусника, когато се добиело дѣте. Като тръгнѣли съ дѣтето въ черква да го кръстятъ, вземали въ рѣцѣ по единъ или по три гвоздеа (chiodi), които хвърляли на влизане отъ черковнитѣ врати

¹⁾ „Con pane e vino si saziavano, ben saziati con bracia, incenso e vino andavano al cimiterio al sasso, dove erano sotterrati i loro parenti, accendevano le candele, bruciavano l'incenso e vi buttavano il vino in refrigerio di quelle anime“ (вж. док. № VII).

на срѣдъ улицата, за да се спрѣла самодивата да не слѣди новокръстепното дѣте до кѣщата му назадъ (вж. IV₂₈ и сл.).

Въ случай, че се строела нова кѣща, правѣли „служба“ на кѣщнитѣ божества, за да се умилостивятъ самодивитѣ („si fa la sluscba ai Dei Penati per plagare i samodivi“). „Службата“ се изврѣшвала като се принасяли жертва било кокошки, било риби или пѣкъ агнета — у побогатитѣ кѣщи. Поканвали се роднини и пакъ по казанія начинъ ставалъ обредътъ и се изядалъ курбанътъ. Кокалитѣ на тия животни се заравяли прѣдъ кѣщната порта или подъ огнището, за да простятъ и да се смиятъ самодивитѣ, като намѣрятъ тия ковали. „На 1825 година, пѣрвата година на моето мисионерствуване, едвамъ що бѣхъ почналъ да разбирамъ езика — разказва Пициканела — бѣхъ свещеникъ въ Лжжани, село по опорито въ суевѣрната отколкото другитѣ, защото тукъ има и турци и схизматици и цигани, и тукъ узнахъ отъ единъ старецъ, че още имало такива кокали, заровени въ тѣхнитѣ кѣщи. Азъ го подхванахъ отъ далечъ, слѣдъ като бѣхъ добрѣ разбралъ работата отъ стареца, и казахъ прѣдъ цѣль свѣтъ въ черквата въ недѣля, всички да прѣмахнатъ въ кѣщитѣ си иконитѣ на светцитѣ, коронкитѣ (corone) и пр. и никой вече у дома си да не се моли Богу, а всички да дохаждатъ за туй въ черквата. Народътъ като чу това, остана уплашенъ, като вѣрваше, че ще послѣдва нѣкакво голѣмо наказание, и никой не смѣеше да влѣзе въ кѣщата си (e nessuno ardiva più di entrare in casa). На другия день имъ поржчахъ, щото всички да копаятъ подъ кѣщната си порта и подъ огнището и да ми донесатъ, каквото намѣрятъ тукъ. И наистина всички ме послушаха и донесоха единъ цѣль сметъ глави отъ пѣтли, кокошки, агнета, а имаше между тѣхъ и глава отъ козелъ съ вѣнецъ (con un palmo di corona). Тази поставихъ прѣдъ черковнитѣ врата покрай едно голѣмо, засъхнало говеждо лайно и казахъ на народа, що стоеше вънъ: „който е християнинъ и не вѣрва въ туй, нека плюе отгорѣ му, а който е схизматикъ и вѣрва въ Палеусника¹⁾, нека да цѣлуе туй и да не дохажда вече тукъ“. Стана цѣла сцена: всички заплюха главата, а подиръ това младежъта почна да хвърля камъне вързъ нея, стжичиха я и се смѣха въ очи на старцитѣ. Всички взеха да се извиняватъ и да хвърлятъ вината върху по-стари хора, които бѣха вече измрѣли, обѣщаха да не правятъ вече този „курбанъ“, и азъ проводихъ въ всички кѣщи света вода (l'acqua lustrale), а пѣкъ новитѣ кѣщи се освещаваха отъ тогава насетнѣ не съ суевѣрни обреди, а съ благословията на свещеника (вж. док. № VII, и док. № IV₂₉).

Когато има умрѣло въ кѣщи, става обредътъ нареченъ „раздаване“ (gazdavagne). Пициканела казва, че това означавало „подаianie“ (alimosina), ала това име било само за да се лъже свещеникътъ, защото въ сжщность „раздаването“ било цѣль „частенъ курбанъ“, който споредъ наставлението на папа Бенедиктъ XIV. трѣбовало съвсѣмъ да се прѣмахне. Когато

¹⁾ Въ ржконса е „Palenosci“ (док. VII,) очевидно погрѣшно прочетено при прѣписването отъ оригинала, защото сжщиятъ авторъ на друго мѣсто ясно пише „Paleusnik“.

се правѣло „раздаване“, поканвали се пакъ всички роднини на умрѣлия, и щомъ го погребатъ тѣ ядѣли отъ курбана, а именно закаляли яре, ако умрѣлиятъ е мъжъ, овца — ако е жена, пѣтелъ — ако е момче, кокошка — ако е момиче, пуякъ — ако е момѣкъ. Закланото животно трѣбвало да се изяде цѣлото. При тоя обредъ се нареждали въ връжѣ всички на крака и всѣки съ запалена свѣщъ въ ржка, докато догорятъ свѣщитѣ, слѣдъ което пияли вино и капвали първомъ на земи отъ виното казвайки: „Богъ да го прости“. Тоя обредъ правѣли и за малки дѣца, умрѣли туку що кръстени. На третия денъ се повтарялъ подобенъ обредъ, който се наричалъ служба или „Зленъе“ (Slegne, вж. IV₂₄ и сл.).

Въ случай че нѣкой е боленъ въ кѣщи, закалвали черна кокошка, сетнѣ я фѣрляли вѣнъ отъ кѣщи, като се давало съ туй жертва на самодивата, да се умилостави, да не напада вече тая кѣща. Слѣдъ туй една жена — най-старата въ сѣмейството, туряла по една паничка съ виненъ пекмезъ (*mosto cosso*) отъ лѣво и дѣсно на кѣщата казвайки: „сладка понуда на самодивитѣ“ (*dolce offerta ai samodivi*). Друга пѣкъ кокошка или пѣтелъ — споредъ това, да ли болниятъ е мъжко или женско — ще се изеде отъ всички въ кѣщи, именно като жертва, за да оздравѣе болниятъ. И тоя обредъ се наричалъ „служба“. За да олекне на болния, имали обичай да викатъ „вѣщица“ (*vestitza*), която обикновено бивала стара баба, и ти плюела въ устата на болния, за да оздравѣе. Давали подарѣци и на циганитѣ, за да прогонятъ самодивитѣ отъ кѣщата. Отъ страхъ прѣдъ самодивитѣ по-старигѣ жени не смѣяли да пипнатъ становетѣ си до Духовденъ.

Въ врѣме на чума пакъ се принасяла жертва „на баба чума“ (*a baba Ciuma*), а именно пакъ изядали въ сѣмейството една кокошка, а друга кокошка, сварена, и покрай нея малко хлѣбъ, вино, двѣ обувки, една тояжка и нѣщо пари въ единъ вързопъ се поставяли на срѣдъ улицата или при входа на селото или изобщо извѣнъ кѣщния дворъ. Самъ Пициканела заварилъ още тоя обредъ у православнитѣ, а павликянитѣ, види се, вече не смѣяли да го правятъ. Именно това се извършвало тѣй, защото мислѣли, че чумата е стара самодива, която ще се задоволи само да вземе вързопъ, безъ да напакости на сѣмейството.

Въ случай на тежка епидемия търсѣли и купували отъ циганитѣ ужъ бѣлвочъ отъ вѣщица (*il vomito della vestiza*), за да дадатъ отъ него на болния да пие. Самъ Пициканела веднажъ видѣлъ една отъ циганкитѣ въ селото, че продавала такъвъ бѣлвочъ, повикалъ я и погледналъ да види какво е, а то било просто кръвъ, за което много я изругалъ. И когато се изгубѣлъ нѣкому добитѣкъ, тичали при магьосникъ (*maghiosnik*), който тѣй сѣщо обикновено бивалъ нѣкой старъ вампиринъ, и този захващалъ да бае, за да узнае, кой е крадецътъ (вж. док. VII₃₋₉).

Всички тия суевѣрия, по-голѣма частъ отъ които дори и до днешенъ не е съвсѣмъ изкоренена у българския народъ, главно показватъ, че нашитѣ павликяни, прѣди да приематъ католицизма, еднакво сж сподѣляли заедно съ своитѣ православни братя всички по характерни

етнографски черти дори и въ областта на вѣрскитѣ свои възгледи и че разликата между тѣхъ и православнитѣ състояла само въ онѣзи нѣколко догматични схващания, съ които богомилитѣ, именно българскитѣ богомили, се отдѣляли отъ православнитѣ. Съ течение на врѣмето богомилскитѣ елементи въ повѣрїята на нашитѣ павликяни, особно слѣдъ като пригърнали католичеството, съвсѣмъ избледнѣли и изчезнали, ала за туй пъкъ другитѣ стари суевѣрїя, подържани и у съсѣднитѣ имъ православни брата, много по-опорито се спазвали въпрѣки строгитѣ усилия на католишкитѣ свещеници. Нѣма съмнѣние, че тѣзи подирнитѣ, прѣдъ които подобни работи грижливо се скривали, не сж могли всичко да узнаятъ, каквото е спазвала народната традиция, и че много важни стари суевѣрїя ще да сж останали незабѣлѣзани отъ тѣхъ. Такавъ забѣлѣжителенъ и староврѣмски ми се вижда обредътъ, който се извършвалъ противъ безплодность на жената (*sterilità*), за който ни съобщава сжщиятъ авторъ: „Сжпрузитѣ, които искатъ да иматъ дѣца, отиватъ пощно врѣме заедно съ бабата на Дунава и тукъ бабата убива едно черно кученце (*cagnolo di pelo negro*), прѣварва го три пѣти прѣвъ ризата и по тѣлото на сжпрузитѣ и най-сетнѣ го фѣрля въ Дунава съ тия думи: „Господарю на черното море, азъ ти жертвувамъ тая жертва, а ти позволи на тѣзи сжпрузи да си иматъ дѣца“ (*Padrone del negro mare, io di offro questo sacrificio, e tu consedi la prole a questi sposi IV₂₁*). Забѣлѣжително е, че жертвуването черно куче се среща и въ другъ единъ обредъ, отбѣлѣзанъ пакъ отъ нашия авторъ. Именно нѣкои сиромаси поради своята сиромашия принасяли въ жертва на единъ Богъ „Злене“ (*Slegne*) или едно черно куче или младо пѣтле, за да се смили и да не ги държи въ такава сиромашия („ . . . sacrificava o un cane negro o un pollastro al Dio Slegne, affinché si placasse e non gli desse più tanta povertà”). Това загатно божество „Злене“ по-горѣ се спомена вече, именно че въ негова честь ставалъ особенъ обредъ на гроба на умрѣлитѣ и то на третия день. Че подъ туй име „Злене“ се разбиралъ нѣкой важенъ зълъ духъ, установѣва се и отъ факта, че сжщото това название се срѣща и въ суевѣрїята на южнитѣ павликяни съ сжщото значение, както ще се посочи по-долу. Не по-малко интересно е и името „Палеусникъ“, което се спомена по-горѣ.

Че имало още много други суевѣрїя у народа, признава и Пициканела, като казва, че „тия нещастници си иматъ суевѣрни обреди за всички обстоятелства на живота: иматъ си обреди и когато се хранятъ, и когато пиятъ, когато се обличатъ, когато спятъ, и за здраве, и въ случай на болестъ, и когато се миятъ, и когато сж на пѣтъ, и за разговоръ, и за пазене къщата, и за търгуване, и за гости, и за неприятели и за всичко друго“ (*IV₃₁*).

Нека отбѣлѣжимъ най-накрай още, че Пициканела между суевѣрїята споменува и обичая, какъ дѣцата носили на врата си малки муски (*una pezza cucita*), въ които имало турски написано нѣщо. Тѣзи ги купували отъ турския ходжа, за да не ги хващатъ уроки (*VII₁₁*).

Въ борбата си противъ старитѣ еретични прѣдрасждѣци на своето паство и изобщо противъ суевѣрїята му отъ рода на горѣпосоченитѣ мисионеритѣ сж срѣщали и опорити защитници на традицитѣ, които се прѣобръщали и въ тѣхни люти неприятели; особно нѣкои отъ тѣя немалко останали твърди еретици, и въ своята опоритостъ противъ католицизма повече съчувствували дори на турцитѣ. Такъвъ единъ противникъ на католишката черква, който не можель хладнокръвно да чуе дори името на св. Богородица (*il perfido non poteva sentir nominare il nome di Maria*), билъ нѣкой си Недѣлко въ Трънчевица. Той билъ противъ черквата, противъ св. Богородица и противъ свещеника (*tutta la sua rabbia era verso la chiesa, sacerdote ed alla Madonna santissima*). Турцитѣ му били приятели. Той ималъ къща, жена и дѣца въ Трънчевица. Макарь че иконата на св. Богородица, която свещеникътъ далъ на дѣщеря му и която тази овачила въ къщата си, да е направила едно знаменіе, като е ослѣпила безвѣрника, когато стѣпилъ у дома си, гдѣто е била иконата, слѣдъ което сжщия пакъ прогледналъ, щомъ излѣвълъ внѣ отъ къщи, пакъ той не се вразумилъ, а станалъ още по-опабъ отъ волкото е билъ. Най-сетнѣ завършилъ жалостно, защото поради нѣкакво прѣстѣпление билъ затворенъ, отведенъ въ Никополь и обезглавенъ. Другъ единъ въ с. Бѣлани останалъ безвѣрникъ до край и дори на смъртния си часъ не се разкаялъ, а пѣвъ нѣкой си дѣдо Банко отъ Петикладенци най-сетнѣ склонилъ, прѣди да издъхне, да се изповѣда, ала само за да удовлетвори синоветѣ и роднинитѣ си. Имало и други такива, опорити еретици, отъ които двамина — нѣкой си дѣдо Маринчо въ Лѣжани и нѣкой си Иванъ Драгановъ въ Трънчевица, умрѣли отъ внезапна смъртъ, та мнозина се стреснали отъ това, махнали да пиятъ и склонили да се изповѣдватъ. Ала и това разкаяние не траяло дълго, а по стария си навикъ пакъ се прѣдали на прѣдишното си нехайство спрѣмо черквата и вѣрата. Имало и противоположни примѣри, имало сжщински испостници, какъвто билъ нѣкой си дѣдо Нивола Караджовъ въ Трънчевица, за чиято дълбока набожностъ и испостничество подробно се разправя въ запискитѣ на Пициканела. Ала такива хора сж били по-рѣдки.

Характерно е заключението на Пициканела. Слѣдъ като развазва реченитѣ подробности и слѣдъ като отбѣлѣзва непостоянството въ характера на сѣвернитѣ павликяни — черта, която силно изтъкватъ още първитѣ католишки мисионери прѣвъ 17. вѣкъ, — най-сетнѣ той казва: „тѣзи католици като че ли отиватъ винаги въ крайности: или биватъ съвършено добри, или пѣкъ ставатъ съвсѣмъ лоши; или ще идватъ редовно въ черква, или никакъ нѣма да ги видишъ тукъ; или ще дохаждатъ всѣки осемъ дена на изповѣдъ, или пѣкъ прѣвъ осемъ и повече години нѣма да се вѣстятъ. Каквито сж въ работитѣ отнositелно душата, такива сж и отнositелно тѣлото: или твърдѣ прилѣжни, или пѣкъ лѣнливци; или ще се хранятъ хубаво до ситостъ, или пѣкъ нищо не ядатъ; или много си гледатъ интереситѣ и сж лакоми, или пѣкъ никакъ не се грижатъ за

туй — това е тѣхната система въ всичкитѣ имъ работи, както земни така и душевни...“ (вж. док. V₆₋₁₅).

Реформаторската дѣйность на пасиониститѣ слѣдъ Одринския миръ.

Колкото и да се противѣла старата генерация на своитѣ католишки попове, които въ своята религиозна ревность се стремѣли да заличатъ всички слѣди отъ „еретичното“ минало на своето павликянско паство, при все туй не е било възможно да се спазятъ старитѣ традиции, противъ които се борѣло католишкото духовенство, защото това подирното бѣ успѣло прѣзъ първата половина на миналия вѣкъ по лека-лека съвсѣмъ да придобие на своя страна младото поколѣние, и то главно женския свѣтъ. Именно чрѣзъ систематично въздѣйствие съ помощта на черковни проповѣди, частни наставления и внушения най-сетнѣ католицизмътъ намѣриль у младежта по-твърда опора противъ старитѣ народни обичаи и суевѣрия, въ слѣдствие на което борбата между стари и млади къмъ края на първата половина на миналия вѣкъ става съвсѣмъ открита и се заврѣшва най-сетнѣ съ пълна побѣда на послѣднитѣ. Тя се е водила, както видѣхме, и по-отрано, ала не тѣй остро и явно, именно защото до Одринския миръ положението на католишкитѣ свещеници е било твърдѣ тежко дори и ужасно; тѣ се страхували при всѣка своя стѣпка за живота си. И въ тогавашнитѣ мрачни врѣмена достатъчно е било за мисионеритѣ, че сж успѣвали да спазятъ поне вѣрата у своето паство. Наистина тѣ се опѣлчавали винаги и противъ многото несъгласни съ католицизма народни прѣдания, ала не сж могли основателно да ги прѣмахнатъ, защото, както се каза, на това сж прѣчили главно политическигѣ обстоятелства. При това поради турско-австрийскитѣ войни католишкото духовенство въ България не се е ползувало съ потрѣбния авторитетъ прѣдъ турскитѣ власти, отъ които напротивъ то е било вѣчно подозирано въ опасно за турцитѣ доносничество. Положението на католишкото духовенство взело постепенно да се подобрява, слѣдъ като войнитѣ между католишкия западъ и Турция попрѣстанаха и на тѣхно мѣсто зачестиха руско-турскитѣ войни, които докараха турската политика до пълнъ обратъ спрѣмо западноевропейскитѣ държави. Вече слѣдъ Одринския миръ, независимо отъ общото подобрене, което се забѣлѣзва въ живота на християнитѣ въ Турция, ясно личи и едно съвсѣмъ друго, по-приятелско отнасане на турскитѣ власти спрѣмо католишкото духовенство въ Никополско. Още повече това бие въ очи слѣдъ Кримската война, когато вече въ силата на Парижския договоръ католишкото духовенство зае сигурно положение подъ мощната защита на западнитѣ сили. И мисионеритѣ въ Никополско заживѣватъ съвсѣмъ другъ, сносенъ животъ: тѣ вече не сж изложени всѣки часъ на хиляди опасности, както по прѣди, тѣ могатъ да строятъ хубави католишки черкви, тѣ иматъ и повече материални срѣдства, сами да живѣятъ по-охошно и да обръщатъ повече внимание и върху духовнитѣ

нужди на своето паство. И сега именно тѣ, взирайки се въ тия нужди, които тѣ сж схващали твърдѣ ограничено само отъ своето тѣсно калугерско гледище, подемаѣ по-систематично реформиране живота на своето паство, имайки задъ себе си и потрѣбната поддрѣпа на свѣтската власть, за да прокаратъ и на дѣло своитѣ монашески социални възгледи.

Видѣхме вече, какво сж вършили въ тази посока пасиониститѣ въ Нивополско до Одринския миръ. За тѣхната дѣйность подиръ тая дата дори до освобождението на България можемъ по-ясно да сждимъ въз основа на нѣкои по-подробни писмени документи, спазени въ енорийскитѣ архиви на селата Лжжани и Орѣшѣ. Въ Лжжани мисионерътъ Максимъ Ардуино (Massimo Arduino), който е прѣкаралъ тукъ отъ 1841 до 1865 год., първъ въвелъ парохиялна книга, въ която записвалъ по-главнитѣ събития, що сж били що годѣ въ свръзка съ вѣрата и черквата. Нѣколко години слѣдъ смъртъта му наслѣдникътъ му продължилъ да записва по нѣщо въ сжщата книга, ала слѣдъ това прѣѣсналъ. Тая парохиялна книга е озаглавена: „Libro parochiale. Platea Laxenese, incominciato dal P. Massimo Arduino, missionario apostolico in Bulgheria, anno di nostra salute 1841“. Сжществува и една друга, по-малка книжка озаглавена „Miscelanea, libro parochiale, memorie particolari di Laxeni“ (1857 г.), въ която сжщиятъ авторъ записвалъ дребни смѣтви както и прѣписи отъ нѣкои окръжни писма на никополскитѣ епископи отъ 1833—1874 год. Не по-малка важность има и спазената до сега най-стара парохиялна книга на селото Орѣшѣ подъ заглавие „Liber status animarum in hoc pago Orescii, ab annis 1854 usque ad annum 1860“. Въ тази книга сж важни освѣнъ нѣколкото лѣтописни бѣлѣжки, които се споменаха вече по-горѣ, главно прѣписитѣ отъ разни пастирски окръжни на нивополскитѣ епископи Парси и Антоний Юсифъ. Интересни сж и подробнитѣ лични имена на всичкитѣ сѣмейства въ Орѣшѣ, изброени кжща по кжща (Stato delle anime, che compaiono il villaggio di Oresci, rinovato il primo Ottobre 1854). Именно къмъ сжщата книга принадлежи и онзи листъ съ лѣтописни бѣлѣжки, който се спомена вече по-горѣ подъ заглавие „Pro memoria da notarsi nel libro delo stato animarum“.

Отъ бѣлѣжитѣ на Ардуино узнаваме, че той заварилъ въ с. Лжжани, къдѣто пристигналъ въ края на Май 1841 год., доста обтегнати отношения между духовенството и паството поради единъ общественъ въпросъ, който отколѣ е билъ „спѣни-камъкъ“ за всички мисионери и който мнозина отъ тѣхъ е пропѣдилъ отъ това село, както се е случило и съ прѣдшественика му Джузепе Снелъ (Giuseppe Snel), родомъ швейцарецъ, прѣкаралъ въ Лжжани отъ 1834 до 1841 година. Види се, че доста отколѣ прѣди дохаждането на Ардуино нѣкои отъ прѣдшественитѣ му сж влияли върху по-младата женска челядъ въ смисълъ, да се обричатъ нѣкои моми на монашески животъ, сир. да ставатъ „калугерки“, както ги наричалъ и самиятъ народъ, именно да прѣкарватъ живота си неженени, въ родителския си домъ, да служатъ при

черквата и на свещеника и да пѣятъ при богослужението. И наистина немалко моме, увличани отъ религиозна ревностъ отъ една страна и твърдѣ слабо привлечани отъ мрачния изгледъ на тогавашния сѣмееенъ животъ въ брава, който е товарилъ именно жената съ тежка работа и съ всевъзможни лишения, оставали по собствена воля неженени, като се противѣли на родителитѣ си да се женятъ за момци, които тѣ не обичали и които родителитѣ имъ въ силата на старитѣ традиции и противъ тѣхното желанне имъ избирали за сжпрузи. Въ тази си опозиция бждещитѣ „калугерки“ намирали поддръжка у свещеника, който редовно отказвалъ да вѣнчае момата, щомъ тя не е скланила доброволно. По този начинъ се създаде сериозенъ конфликтъ между свещеницитѣ и паството имъ въ Лжжани, а по сжщитѣ причини и въ другитѣ павликянски села, и тоя конфликтъ е билъ въ най голѣмия си разгаръ именно, когато Ардуино заелъ поста си въ Лжжани. Селянитѣ изобщо били спрѣли свадбитѣ, докато не се възстанови почитането на извѣстния народенъ правенъ обичай, споредъ който не бива по-малкъ братъ да прѣженва по-голѣма сестра („да не се вѣнчава братъ, дорде седи кака“). Именно поради тая опоритостъ на Лжженци и свещеникътъ Свелъ въ края на 1840 год. напусналъ селото¹⁾, а и Ардуино, едвамъ що се запозналъ малко съ езика и живота на новото си паство, вече се натъкналъ на мъчнотнитѣ на тоя трѣнливъ женидбенъ въпросъ, който е поставилъ, споредъ думитѣ му, толкова миссионери между чука и наевоалнята²⁾. Именно била грабната на сила една мома и трѣбвало да се рѣши въпросътъ, какъ да постъпи свещеникътъ, съ огледъ къмъ волята на родителитѣ на момата. По тая причина самъ епископътъ Молайони дохаждалъ въ селото да оправя работата. Ардуино казва, че не се наема да изкаже рѣшително своето мнѣние по тоя въпросъ, защото по него много сж спорили и епископи и свещеници и не сж дошли до съгласие. Въ теория всички били съгласни, че е по-добро безбрачието отволкото бракътъ: ако и да е бракътъ добро и свещено нѣщо, ала дѣвствеността е още по-добра. На практика обаче това мъчно можело да се поддръжа всѣки пѣтъ, особно въ таква страни като България, гдѣто момата е изложена на голѣма несигурностъ и гдѣто разни други народни обичаи и съображения прѣчатъ³⁾.

Понеже селянитѣ въ Лжжани продължавали да не допускатъ да ставатъ никакви свадби, най-сетнѣ епископъ Молайони се съгласилъ да

¹⁾ „Nel 1841 il ritorno e per alcuni suoi incomodi di salute e più di tutto per le teste dure de Laxenesi in non voler dar le figlie o marito . . . “ (Platea etc. 17).

²⁾ „Nell inverno dello stesso anno 1841 vennero li soliti imbrogli de matrimoni Laxenesi, chi sono sempre stati l'incudine e martello di tutti li missionarii“ (ib.).

³⁾ „. . . ma come sopra mi protesto di non dar ne giudizio veruno e prego chi legge a non esser facile a decedere su questo punto: vediamo vescovi con vescovi, missionari con missionari in pratica su questo punto a non combinare, e vi sono e pratica e leggi contra una all' altra, dico in pratica, giache in specolativa tutti e vescovi e missionari convengono *esser meglio la verginità che il matrimonio*: il matrimonio esser buono e sancto, la verginità *migliora*, ma se in questi luoghi di pericoli sia cosa sicura il lascia le ragazze, in questo non si convienne, veniono alti fatti e leggi“ (ib.).

се зачита казанния обичай и заповѣдагь на свещеницитѣ да не вѣнчаватъ момъкъ, който има по-стара сестра.¹⁾ О това правило мисонеритѣ се придържали, и всичко тръгнало пакъ по своя редъ все до 1847. година, когато Молајони билъ замѣстень отъ епископа Анджело Парси, който го отиѣнилъ, като се изказалъ за пълна свобода на брака.²⁾ И пакъ се разбъркали работитѣ въ Лѣжани — защото вслѣдствие на станалото отиѣнение на казаното правило останали много моми неженени и изново се почнали раздори и интриги между селянитѣ и свещеника, и тѣ достигнали най-сетнѣ до такава степенъ, че на 1852. година съ глъчва и виковете се събрали прѣдъ черквата до тридесетина селски първенци, които протестували, като казвали, че не исватъ „валугерки“ въ Лѣжани, че искатъ да промѣнятъ пѣвницитѣ въ черквата и че искатъ да ги оженятъ. Свещенигьтъ Максимъ Ардуино не само че не отстапилъ прѣдъ тѣхния протестъ, ами още повече отъ всѣки пътъ настоялъ да се спази свободата на брака и ги разпѣдилъ отъ тамъ. Като съобщилъ за всичко туй на епископа, този му поръчалъ да чете прѣвъ единъ мѣсець слѣдъ всѣко богослужение въ черква канонгьтъ на Тридентинския съборъ, въ който е постановено, че ще бъде проклетъ този, който не вѣрна, че бракгьтъ е добро и свещено нѣщо, ала че дѣйствиелостта е още по-добра.³⁾ Ардуино така и постѣшилъ, ала всичко туй не помогнало много, макаръ че врѣменно бурята утихнала. Като видѣли лѣженци, че открито не ще могатъ успѣ да прокаратъ желанието си, всички се надумали, пакъ да не даватъ дѣщеритѣ си до тогава, до когато ще могатъ ги изпозжени всички наредъ, като се основавали просто върху стария си обичай по тоя въпросъ, който на въсо го формулирали съ поговорката „да се сече гора на редъ“ и върху който не прѣставали да настояватъ до край.⁴⁾ Отъ друга страна и епископгьтъ и мисонеритѣ тѣмъ сѣщо твърдо стояли на своето, така че се изминали още три години, прѣвъ които никакви свадби не станали въ Лѣжани, въ слѣдствие на което се умножили твърдѣ много случаи отъ вѣнчаванни полни прѣвръщения. Най-сетнѣ епископгьтъ Парси, като видѣлъ, че така не може по-нататѣкъ да се кара, обърналъ се съ молба къмъ валията Омеръ папа, за да му помогне да се присилятъ банцитѣ на тия момѣ, които сѣ изявили же-

¹⁾ „M. Molajoni fece la legge, „da ni se venceva brat, dorde sedi casa“, proibì alli missionarii di assistere alli matrimoni di un giovano, se aveva la sorella maggiore“ (ib.).

²⁾ „Questa legge, che è stata in vigore a tempi di M. Molajoni, fu rievocata da M. Angelo Parsi nel 1847, protestandosi, che ne matrimoni voleva la massima libertà“ (ib. 19.).

³⁾ „ . . . Venuto M. Angelo Parsi e rievocata tal legge, incominciaro a restare alcune ragazze nubili, e qui incominciarono le liti le carte contro del Missionario e sempre sono audate crescendo e consiute al tal segno, che nel 1852 tumultuando si radunarono alla chiesa una trentina de capi dal villaggio, protestandosi, che non volevano monache in Laxeni, volevano mutare le contatrici dalla chiesa e volevano, che si maritassero. Jo non solo non cedetti alle loro protesti, ma le spiegui anzi più che mai la libertà del matrimonio e li scaccia via. Diedi di tutto relazione a M. V, il quale mi ordino, che per un mese ogni festa le leggessa in chiesa il canone dal concilio di Trento ove dichiaro scomunicato, chi non presta fede essere il matrimonio buono e santo, ma la verginità essere migliore“ (Platea, 26).

⁴⁾ „Passato questa prima tempesta dal 1852. . . e vedendo essi, che apertamente non poterono riuscire ne loro intenti, incominciarono tutti uniti ed ancora sequitano in questa loro trama di non le loro figlie a marito, fin che non si danno tutte per ordino, e tra loro non vi è piu proposizione commune che questa: „da se seccé gurá na ret“ (Platea, 27.).

лание да се оженятъ, да не прѣчатъ на женитбата имъ. И наистина, на 8. януари 1855. година дошелъ отецъ Carlo Romano, католишки свещеникъ отъ Свищовъ заедно съ свищовския управителъ въ Лжжани, гдѣто имало 14 моми за женене, и слѣдъ като бацитѣ имъ били затворени 2—3 дена, вѣнчали се момитѣ съ момцитѣ, които си искали. Така се рѣшилъ тоя въпросъ, ала само врѣменно, защото лжженци не прѣставали да настояватъ на своето рѣшение както и по-прѣди, и споредъ думитѣ на Ардуино пакъ се пригатвяла нова подобна буря.¹⁾

И наистина такава „буря“ сетнѣ, прѣзъ втората половина на XIX. в. нѣколко пѣти се е повтаряла по павликянскитѣ села въ Нивополско, и главно все по причина на тия „калугерки“, съ които често пѣти селскитѣ „доминѣ“, сир. католишкитѣ свещеникъ, както го нарича народътъ, е поддржалъ и непозволени сношения. Нѣма съмнѣние, че между пасиониститѣ прѣзъ туй врѣме е имало и съвсѣмъ чисти характери, които сж защищавали „калугеркитѣ“ просто отъ религиозна ревностъ, основавайки се върху споменатия принципъ, прогласенъ отъ Тридентинския съборъ, ала още по-малко съмнѣние може да има, че мнозина отъ тѣхъ, веднажъ заварили института на калугеркитѣ, създаденъ върху таква „либерални начала“, които тѣй лесно допусkali на домина на самѣ да общае съ „калугеркитѣ“, не можали въпрѣки клетвата, съ която се обрекли на вѣченъ целибатъ, да устоятъ на изкушението да не злоупотрѣбаватъ и съ честта на простодушнитѣ селски моми, що се навъртали около черквата и доминовата къща. Че именно по съвѣтитѣ на пасиониститѣ се е създадъ обичаятъ да ставатъ нежененитѣ моми „калугерки“, лесно се разбира, като вземемъ въ внимание обстоятелството, че католишкитѣ свещеници по нашитѣ павликянски села не се вабирали отъ тѣй наречения „мирски клиръ“ (clerus saecularis), а отъ строги калугерски ордени, какъвто е билъ въ случая и орденътъ на пасиониститѣ, чиито членове и неволно се стремѣли да наложатъ и на своето паство, на което случайно и врѣменно се попаднали духовни ржководители, отпечатъка на своя изпоснишко-калугерски мирогледъ. И докато така отъ една страна нашитѣ пасионисти въ Нивополско строго бдѣли надъ своето паство, за да го вкаратъ въ пѣти на истинския християнски моралъ, както тѣ сж го разбирали, отъ друга страна подъ булото на калугерското расо си допусkali и волности, които съ врѣме взели твърдѣ злѣ да се отразяватъ върху сравнително доброто име, съ което пасиониститѣ се ползували прѣзъ цървия периодъ на своето мисионерство въ Нивополско, именно до 1840. година. Забѣлжително е, че и въ южнитѣ павликянски общини, гдѣто католишкото духовенство е състояло

¹⁾ „... Finalmente vedendoli sempre più ostinati alle sue paterne ammonizioni, con una lettera di sua Eccellenza Omer Bascià, diretta al Governatore di Sistov, una diretta al P. Carlo, ordino, che dal Vojvoda fossero *carcerati e se occorreva bastonati e multati tutti quei padri*, le cui figlie amoregiavano e volevano maritarsi e li padri non volevano. In esecuzione di tal ordine alli 8. Gennaro dal 1855 venne qui il reverend. P. Carlo Romano col governatore di Sistov, carceri quattordici padri di tali ragazze, e così . . . in due o tri giorni si fecero quattordici matrimoni, ma con tutto ciò i Laxnesi seguitano nella loro ostinazione e siamo vicini ad altra tempesta“. (ib. c. 27.).

отъ другъ орденъ и е дѣйствувало независимо отъ пасиониститѣ въ Никополско, по сщия начинъ се явили „калугерки“, противъ които, както ще видимъ, тѣй сщцо е имало силенъ поплакъ отъ страна на населението. Това ни напомня и нашитѣ православни женски калугерски задруги и дори манастири, които не туку тѣй сж изникнали тѣкмо тамъ, гдѣто наблизу е имало и мъжки манастири, нпр. калугеркитѣ въ село Рила, сетнѣ при Троянския манастиръ, въ Кремиковския манастиръ въ Софийско и пр.

Че е имало калугерки околко 1840. година освѣнъ въ с. Лжжани и по другитѣ сѣверни павликянски села, потвърдѣва се и отъ единъ старъ, недовършенъ списъкъ на калугерки, озаглавенъ „Kalughierke od Belini“, който имамъ на рѣка. Тукъ сж указани поименно нѣколко калугерки отъ с. Бѣлини съ датата на рождението имъ, нпр.: „Anna Glava nova, nata ai 11 marzo 1818, battezzata da don Mialo Sancio; — Mozza seu Monica od Nesco e Dobraja Rasghiova, nata ai 17. febr. 1820.; — Veronica, nata in Oresc ai 11. aprile 1826.; Maria Raschiova, nata in Belini ai 4. febr. 1828.“ и пр.

Че ги е имало дори и слѣдъ освобождението на България въ доста голѣмо количество, това бѣ въ свое врѣме доста изтънато и отъ Каница, а именно въ Бѣлини — 40 калугерки, въ Орѣшъ — 15, въ Трънчевица околко 30 и въ Лжжани 37 (вж. Kanitz, Donau-Bulgarien, 1882. год. т. II. 69—77).

Никополскитѣ епископи въ своитѣ пастирски послания винаги сж упжтвали мисионеритѣ, да избѣгватъ по възможность всѣко по-интимно общение съ женски полъ, за да не се дава поводъ и на лоша мълва за тѣхъ, каквато, види се, ще да е била въ ходъ противъ „доминитѣ“, както е това изобщо по цѣлия католишки свѣтъ по отношение къмъ обреченото на безбрачие католишко свещенство. За туй ни свѣдочатъ спазени прѣписи отъ разни послания на никополскитѣ епископи въ споменатитѣ три рѣкописа отъ Лжжани и Орѣшъ. Въ рѣкописа „Miscellanea“ намирамъ прѣписъ отъ рѣката на Максимъ Ардуино на едно пастирско окръжно отъ епископа Молайони отъ 1834. год. 5. Юни, въ което между друго се забранява на мисионеритѣ да се сближаватъ твърдѣ съ женитѣ подъ прѣдлогъ че изпълняватъ духовни служби, особно пѣкъ да избѣгватъ сщцото и при случаи, когато нѣкоя жена или мома трѣбва да прислужи на свещеника въ къщата му. Това изобщо трѣбвало да става рѣдко и при особна нужда, а при туй не трѣбвало да се оставя да служи една само, за да не ставатъ нежелателни подозрѣния¹⁾. По сщщата причина мисионеритѣ трѣбвало да изповѣдатъ женитѣ въ черква, и само зимъ по изключение бивало изповѣдта да става въ къщата на

¹⁾ „Parimente si vista sotto precetto di *affamiliarizarsi con donne* sotto pretesto di spiritualia, ma si trattino con quella carità e zelo che conviene ad ognuno, non negandogli quegli aiuti spirituali convenevoli al loro profitto spirituale, *ma fuggono la domestichezza*, non sia mai che dovano prestar servizio alla persona del missionario, o servire alla stanza, che se la necessitá porterá che debano prestarsi a qualche lavoro necessario sia rare volta, ne sia impiegata una sola per non dar sospetto di affezione particolare“ (op. с. 99).

мисионера, гдѣто трѣбвало да се направи провизорна изповѣдалня¹⁾. Колкото се отнася до черковното пѣние, което сж изпълнявали именно момитѣ и то повече калугеркитѣ, за която цѣль тѣ вземали уроци по пѣние отъ домина, въ окръжното на Молайони се прѣдписва, че то не само не се забранява, но че ще трѣбва и повече да се поощрява, само че мисионерътъ не бива да поучава въ пѣние по отдѣлно едно момиче, а повече заедно и то не въ къщата си, а въ черквата²⁾. Че това окръжно епископътъ е разпратилъ по поводъ на нѣкакво явно изказано негодование противъ мисионеритѣ отъ страна на павликянитѣ, може да се заключи и по съдържанието на точка 16 на окръжното, въ която сж прѣпоръчва на мисионеритѣ да се отнасятъ къмъ цаството си съ любовъ и примирителностъ, понеже и тѣй българитѣ били егоисти, гнѣвливи и злопаметни³⁾. И наслѣдницитѣ на Молайони сж повтаряли сжщитѣ съвѣти къмъ мисионеритѣ, както се види отъ едно окръжно на Антония Иосифа Плуимъ (Antonio Giuseppe Pluym), който станалъ Никополски епископъ на 1863. година слѣдъ смъртъта на епископа Анджео Парси. Въ казаното окръжно, датовано отъ 14. Октомври 1864. година и спазено въ единъ прѣписъ въ парохиялната книга въ Орѣшъ, направо се прѣдписва, щото изповѣдането жени и момичета безъ важна причина да става само въ черковната изповѣдалня, а ако по уважителни причини трѣбва да се извърши на друго мѣсто, то трѣбва изповѣдникътъ отъ лицето, което се изповѣдва, да бѣде отдѣленъ съ извѣстна прѣграда, а вратата на стаята (освѣтъ въ случай на много студено врѣме) да бѣде отворена⁴⁾. Въ свързка съ тия грижи на епископитѣ, да се въздържатъ мисионеритѣ по възможностъ отъ всѣка съблазнь, ще да е и друга една наредба въ сжщото окръжно на епископа Антония, споредъ която за въ бѣдеще се прѣдписва, щото момитѣ и женитѣ, когато доаждатъ въ черква, а главно на причестъ, да прѣкриватъ грѣдитѣ си съ особна прѣвръзка. Тази наредба била издадена и отъ прѣдшественика му епископа Парси, когато на 1860. година билъ въ Трънчевица, ала не била спазена еднакво на всѣждѣ и затова епископъ Антоний я повторилъ още по-изрично⁵⁾.

¹⁾ „In quanto alle confessione delle donne si ascoltino in chiesa nel confessionario eccetto l'inverno, che potranno confessarsi in stanza e far qualche riparo provvisorio“ (ibid.).

²⁾ „Non solo non si proibisce il canto spirituale in chiesa, ma anzi s'inculca di cottivarlo, ma avvertendo di non istruire una sola zitella non in stanza ma in chiesa e molte assieme“ (ib.).

³⁾ „Siccome li bulgari sono *interessati, irracondi e difficilmente perdonano*, così il missionario cerchi con christiana carita di curarli e pur cio sere più facilmente si tratti con dolcezza“ (ibid.).

⁴⁾ „Absque gravi ratione confessiones mulierum et puellarum non audiantur nisi in ecclesia et in confessionario, si vero propter justam causam aliter fieri oportet, praescribimus, ut persona confitens et confessarius ab invicem separata sint per cancella et janua cubiculli aperta maneat. Nota: Postea episcopus rescripsit, ut propter frigus claudatur janua cubiculi (ж. въ отдѣла: „Decreta et ordinationes Illmi ac reverendissimi episcopi dioecesis Nicopolitanae“).

⁵⁾ „In annotationibus a predecessore meo b. m. relictis legitur: „die 10 Maji 1860 festum Dominicæ infr. oct. corporis Christi Angelus Parsi, episcopus, celebravi in Tranceviza et mandavi ut pullæ et feminae ferant *strofium* super pectus“. In visitatione canonica nos ipsi vidimus decretum hoc non ubique observari. Ne autem sit dubio locus, decretum hoc renovamus omnibusque et singulis missionariis nostris mandamus, ut illud observari satagent, et omnino prohibeant, ut sine tali strofio veniant ad ecclesiam puellæ et feminae, praesertim quando ad sacramenta suscipienda se praesentant.“ Все въ свързка съ тия грижи на епископитѣ да спа-

Най-голтма грижа задавалъ на мисионеритѣ народниятъ обичай, който позволява на момата да „пристане“ на любимия ѝ момък, когато родителитѣ ѝ не му я даватъ доброволно. Този обичай се е чинилъ на тия чужди свещеници толкова необикновенъ и толкова несъгласенъ съ вѣрския моралъ, особно пъкъ прѣдъ видъ на католишкия обредъ, споредъ който браченъ разводъ е невъзможенъ, че е създавалъ много голтмо главоболне на всички мисионери, които отъ една страна напраздно се борели противъ него, съ цѣль да го прѣмахнатъ съвсѣмъ, а отъ друга страна не знаели, какъ да постѣпятъ, когато родителитѣ и слѣдъ като момата е пристанала не искали да се съгласятъ да стане бракътъ. Колко повече пъкъ сж бивали възмутени доминитѣ, когато се случвало да грабнатъ на сила нѣкоя мома, което наистина е ставало по павликянскитѣ села досущъ както ставаше и още става и по други български села. Видѣхме при туй, че мисионеритѣ още отначало се обявили върли защитници на свободния изборъ въ брака. И тоя тѣхенъ принципъ на практика е срѣщалъ голтми спънки, тѣй като твърдѣ често доминтѣ съгласно съ него е отказвалъ да вѣнчае мома, която е заявявала прѣдъ олтара, че не по добра воля се жени, а пъкъ родителитѣ на годеницитѣ въ такъвъ случай силно се опѣлчавали противъ свещеника и настоявали да се зачита по стария обичай тѣхната воля, безъ да се гледа, какво казватъ младитѣ прѣдъ попа. Най-сетнѣ много сж безпокоили мисионеритѣ и шумнитѣ свадбени обреди — пълни съ пѣсни, игри, гощавки и дарове, та и тукъ тѣ искали да прокаратъ реформи, по-съгласни съ тѣхния калугерски вкусъ, мотивиранъ, разбира се, все съ огледъ къмъ наравствеността. Тия именно въпроси, и то на първо мѣсто въпросътъ за приставането на момитѣ, постоянно занимавали умоветѣ на католишкия епиръ въ Никополско и за тѣхното що годѣ удовлетворително разрѣшение ставали чести съвѣщания, въ които се вземали ужъ окончателни рѣшения, задължителни за всички павликянски общини.

Именно на 6. Декември 1843. год. станало първото общо събрание отъ духовенството и първенцитѣ на павликянскитѣ села въ Никополско, въ което се обсъждали споменатитѣ въпроси касателно брака и се взели рѣшения, които епископътъ Молайони разгласилъ сетнѣ съ едно окръжно послание, отъ което оригиналтѣ намирамъ спазенъ пришитъ въ парохиялната книга на село Орѣшъ между прѣписитѣ отъ разни епископски „decreta“ и пр ¹⁾ Къмъ италианския оригиналъ е прибавенъ и единъ тогавашенъ събратенъ и свободенъ прѣводъ на павликянско нарѣчие, види се, за да се прочетатъ взетитѣ рѣшения на народа.

заятъ морала ще да е още една наредба въ това окръжно, споредъ която въ бъдеще мисонерътъ не бивало всрѣдъ църквата, „заобиколенъ отъ народа“ да дава на подирния да цѣлува кръста, а да си стои въ олтара и отъ тамъ, раздѣленъ отъ народа, да пружа на народа кръста за цѣлуване („ . . . praescribimus ut in posterum missionarius sistat in sanctuario et separatus a populo ei crucem osculandam praesentat“).

¹⁾ Тои документъ има слѣдното заглавие: „*Assemblea, tenuta in Bellini il giorno 6 Dicembre 1843 con l'intervento di tutti i P. P. Missionarii di Bulgaria e di tutti i capi dei rispettivi villaggi ad oggetto di eliminare i disordini, che sempre sono occorsi nei matrimoni e renderli sempre più analoghi alla purezza e santità del matrimonio.*“

Относително приставанитѣ взетото рѣшение гласи, че „светата майка черква“ не може изобщо да търпи подобни женидби, които сж источникъ на хиляди омрази, богохулства (*bestemmie*) и проклетства, и за това се прѣдупрѣждаватъ всички, че въ бъдеще нѣма да се позволяватъ, подобни скандали. Въ случай че пристане мома, по-малка отъ 20 години, ще бъде вѣнчавана вѣтъ отъ черквата на гробищата за примѣръ на другитѣ (*a terrore di tutti*), ако ли пъкъ е прѣкарала двайсетата година, ще може да се вѣнчае при входа на черквата (*si potrà maritare al fine della chiesa*), а родителитѣ ѝ прѣвъ туй врѣме ще трѣба да държатъ по една свѣщъ въ рѣка прѣдъ всички за наказание, защото и тѣ сж криви за станалото, като не сж дали доброволно дъщеря си още о врѣме (*già che sono la causa di tal fuga in fame, non avendo dato a suo tempo la propria figlia*)¹⁾.

Съ тази наредба се смѣтало да се тури край на „приставането“. Ала не тѣй лесно се изкореняватъ народни обичаи, които сж били създадени въ силата на обстоятелствата като законно изключение отъ едно още по-законно правило. Нарочно се е мжчилъ и наследникътъ на Молайони, епископътъ Анджело Парси, съ още по-строги мѣрки да спре приставането и отвличането на моми, както се вижда отъ едно негово окръжно отъ 5 февруари 1848 година, въ което отказва правото на мисионеритѣ да вѣнчаватъ приставанитѣ и отвлѣченитѣ (*le rapite*) моми. Въ случай, че нѣкоя отъ тѣхъ се върне въ бащината си къща, то да съобщаватъ за случая на епископа, но не и да ги вѣнчаватъ²⁾. Ала въпрѣки всички строгости обичаятъ продължавалъ да се практикува, и ние виждаме, че и слѣдъ двайсетъ години подиръ първото рѣшение, взето въ Бѣляни, Никополскиятъ епископъ дава нови наставления на мисионеритѣ си, какъ да постѣпватъ въ случай, когато една мома пристане. Именно въ едно свое окръжно отъ 1874 год. 14 окт. епископъ Антоний казва по тоя въпросъ слѣдното: „Пристане“ — то значи, когато момата отъ бащината си къща избѣга. Изобщо това не трѣбва да допуска мисионерътъ, когато момата не е навършила 20 години. Ако ли пъкъ поради опорито и неразумно съпротивление отъ страна на родителитѣ ѝ момата избѣга въ къщата на годеника си, въ такъвъ случай

¹⁾ Ето и българскиятъ текстъ който, се отнася до тоя въпросъ въ казаното общо рѣшение, взето въ Бѣляни. Прѣдавамъ оригинала точно, само че латинската азбука замѣнявамъ съ кирилица: „*Канту Престане*“. Да знаятъ сѣчките хора католици, чи света майка черква ни обиче да има такави свадбе, защо много греи излезоватъ из тези, зарадъ туй редовникъ (= свещеникътъ) да се варде да ни дава тази прошка и да се опире колко мое, да ни бади, ако усеще напрекъе. Ами ако безъ негова воля се докарова да има некой „престана“, теѣ заповедова да направи: Ако престана - мома има по-малко од двайсетъ години, да я венчеѣ на гробища и ванка отъ черквата за страхъ од другите, да ни зематъ този лош йорнекъ (= вѣрнекъ). Ако мома - престана и наваршила двайсетъ години, тогази мое да я винчеѣ на черквата ама назакѣе — ни напрекъе на даската, и баща и майка од момата - престана да даржатъ факлата на мисса (= богослужението), защо тия иматъ каба(ха)та, чи ни са дали момата на времето сас воля“.

²⁾ „Nessun missionario e neppure il vicario hanno la facoltà di congiungere le *prestane* e molto meno le *rapite*, ma si le une che le altre ritornino alla casa paterna e si scriva a me, mi si dichiari il caso come va ma ripeto nessun ha la facoltà di congiungerle“ (изъ Лжженския ржкописъ „Miscellanea etc.“ стр. 108, сжщо и въ Орѣшката парохиялна книга).

момъкътъ трѣбва да излѣзе отъ къщата си и да отиде дори и въ друго село, ако може това да стане, докато всичко се извърши, каквото е по-трѣбно за да се сключи бракътъ¹⁾.

Сжщиятъ епископъ Антоній въ едно писмо до Орѣшския доминъ Мариано на 1868 год. 16. Дек. дава по въпроса, какъ да се постъпва съ пристаналитѣ, пакъ други наставления, а именно щомъ пристаналата се помири съ родителитѣ си и се върне въ бащиния си домъ, да не се постъпва съ нея като съ пристанала, а вѣнчавката да се извърши редовно; ако ли пъкъ се помири съ родителитѣ си, но не се завърне у дома си, тогава да се смѣта за пристанала. Изобщо приставането на момитѣ бивало само да се „търпи“ като по-малко зло, но не и да се поощрява²⁾.

Поради подобни уштвания отъ страна на духовното начальство както и въз основа на принципа за свободния изборъ въ брака мисионеритѣ почнали, види се, прѣмногo да се намѣсватъ съ своитѣ съвѣти и лични мѣнния при сключване женидбитѣ, подкрѣпяни въ туй безъ съмнѣние и отъ силното влияние, което сж упражнявали особно върху момитѣ, които виждали въ своя доминъ най-авторитетния съвѣтникъ а често и свой защитникъ противъ безогледната въ много случаи родителска воля по женидбенитѣ въпроси. Ала съ тая своя лична намѣса въ частнитѣ работи на цѣството си доминитѣ сж възбуждали негодование и протести у населението, и епископитѣ се видѣли принудени често да напомнятъ на духовенството, да не прѣквача въ тия работи границитѣ на безпристрастенъ съвѣтникъ. Така епископъ Парси въ едно свое окръжно отъ 10 Априли 1859 година отъ една страна съвѣтства свещеницитѣ, да се стараятъ съ всички сили да „изкоренятъ пагубния и безумния обичай“, гдѣто родителитѣ насилватъ синовецѣ си и дъщеритѣ си да се женятъ противъ своята воля за лица, които не обичатъ,³⁾ а сжщо така да противудѣйствуватъ и на не по-малко „пагубния“ обичай да общаятъ момци и моми помежду си още прѣди да се вѣнчелятъ⁴⁾, ала отъ друга страна подъ строго наказание имъ забранява да се намѣсватъ било направо или косвено при избирането момъка, за който ще се ожени една мома, и още по малко да задължаватъ момата, кого да вземе, нито до край да ѝ противудѣйствува, да вземе когото сама тя желае, макаръ мисионерътъ и да вижда нехристиански нрави у момъка. Въ такъвъ

¹⁾ „ . . . Si autem pertinaciter et irrationabiliter persistentibus parentibus e domo aufugiat, eligi quidem oportet domus sponsi, sed puella praesente juvenis e domo discedat, etiam ad alium pagum si opportunum judicatur usque dum peractis peragendis contractum fuerit matrimonium“.

²⁾ „Si puella, quae aufugit ex domo paterna, se reconciliat cum parentibus et in domum paternam redit, non considerandum est amplius tamquam prestana; si autem non redit in domum, licet reconcilietur cum parentibus, tamquam prestana habeatur. Prestana enim ut minus malum tolerandum, non autem promovendum est“.

³⁾ „Meminerint R. R. P. P. missionarii ut toto zelo Apostolico carare debent eliminandi et eradicandi pestiferam et irrationabilem consuetudinem, ut filii et filiae a parentibus ne compellantur contra voluntatem illorum vel illarum ut se jungantur in illa domo vel cum illo juvene vel puella, quod ipsi vel ipsa non amant et sic tyranniter exercere potestatem in filios et filias, quod ipsi parentes non habent ni electione status“ (изъ епархиялната книга въ Орѣшъ).

⁴⁾ Meminerint R. R. P. P. missionarii ut toto Apostolico zelo curare debent eliminandi et eradicandi pestiferam consuetudinem ne juvenes et puellae inter se colloquantur antequam in matrimonium se conjungant“ (ibid).

случай свещеникътъ може само да обърне вниманието на момата върху туй и нищо повече¹⁾. Изглежда че доминитѣ не тѣй лесно се отказвали отъ тоя си навикъ, да служатъ посрѣдници при сключване на бракове, понеже и въ окръжнитѣ на епископа Антония се повтарятъ подобни напомнания къмъ доминитѣ, да се държатъ на страна въ тия работи. Покрай това имъ се съвѣтва, да се застъпятъ прѣдъ родителитѣ за свободно сключване на брака и да отказватъ да вѣнчаватъ въ случай, когато било момкѣтъ било момата признае, че не желае да се жени. Когато пъкъ родителитѣ се противятъ на извѣстна женидба, нека доминитѣ само учтиво ги подкани, да отстъпятъ, но не и да имъ се закана или дори да ги принужда съ сила²⁾. Въ друго едно окръжно епископъ Парси изобщо обръща вниманието на мисонеритѣ, да внимаватъ, когато разговарятъ и когато проповѣдватъ, да не боятъ селянитѣ отъ другитѣ павликански села, а особно пъкъ да не прѣчатъ на такива, които идватъ „да просятъ мома“ отъ едно отъ другитѣ павликански села, както сж правила, види се, доминитѣ, които много се грижили, кой и какъвъ ще бжде мъжътъ на една мома отъ селото му, която се жени³⁾. Доминитѣ въ отдѣлнитѣ села отивали до тамъ въ своята ревностъ, че забранявали на своитѣ енорийци да се изповѣдватъ при свещеникъ отъ друго село, противъ което епископитѣ тѣй сжщо вѣставатъ⁴⁾.

По-интересни сж разпоредбитѣ на духовенството, които сж били по-прѣмо насочени противъ нѣкои стари свадбени народни обичаи, съ цѣль да ги прѣмахнатъ или поне да ги понамалятъ. Така още на 1835. г.

¹⁾ „Proibemus sub pœna suspensionis ipso facto incurrenda a celebratione missæ omnibus missionariis, ne se *ingerent directe vel indirecte* per se vel per alios in determinanda sive eligenda domum in qua puellæ in matrimonium conjungere se debent.

Pariter sub eadem pœna proibemus omnibus missionariis, ne exigent neque excipiant obligationem puellarum circa juvenem, quem sibi in matrimonium peroptant, quod si missionarius perspexerit puellam aliquam velle se in matrimonium conjungi cum viro, cujus mores a christiana honestate dissideant, tunc paterne poterit eam admonere, sed nihilominus, si persisterit in sua sententia, absque increpationibus debet in sua liberalitate eam relinquere et conjungi ubi ipsa desiderat“ (ib.).

²⁾ „Casu quo parentes impediunt matrimonium filiæ suæ conabitur missionarius suadere parentibus ut, si rationes majores non obstant, libertate concedant filiæ suæ, seque omnino abstineant a *minacibus aut vi illis inferendis* . . . Istac de causa præcipimus, ut quotiescunque juvenes et puellæ se præsentant ad ineunda sponsalia, juvenis et in primis puella privatim interrogentur, ut de eorum libero consensu constet, antequam coram missionario et parentibus sponsalia contrahant“ (ib.). На друго мѣсто, именно въ едно окръжно на еп. Антония отъ 1866 год. пакъ се изтъква, да се сназва свобода на съвѣстѣта при сключване на брака: „Porro ut attendatis volumus ad libertatem conscientiae in contrahendo vel non contrahendo matrimonio . . . “

³⁾ „Per mantenere la pace, l'unione fra i cattolici dei nostri quattro villaggi e fra i missionarii e popolo, si guardi ciascun missionario, tanto nel parlare, quanto nel predicare, di non esaltare e lodare i proprie del suo villaggio con deprimere i Bulgari degli altri villaggi. Così ancora proibisco affatto a ciascun missionario di scacciare o d'impedire che venghino d'altri villaggi *„da prosa mota“*. Il missionario non vi si impicci affatto, ma quando non vi sono impedimenti canonici, si lasci pure che si unischino in matrimonio, *sono tutti cattolici* ed è bene, che vi sia questa santa unione“ (Окръжно отъ 15 Февр. 1848 год.).

⁴⁾ Non dico questo, che si abbia da predicare ai Bulgari, che si possono confessare da chi vogliono, ma si guardino i missionarii . . . dal far conoscere, che gli dispiace, che i Bulgari si confessino o si vadano a confessare dagl'altri compagni missionarii, e molto piu si guardino dal proibire o minciare chi si confessa da essi . . . e così far vedere al popolo, che fra missionarii non vi sono gelosie ma grandi unione . . . e così evitare molti sagrilagi o almeno molte confessioni nulle. Intelligenti pauca“ (ib.).

18. февруари епископъ Молайони заповѣдва на доминитѣ да забраняватъ при свадбитѣ всѣкакви свирни, пѣсни и игри.¹⁾ Въ споменатото общо събрание, станало въ Бѣляни на 1843. година, се взели още слѣднитѣ рѣшения:

1. Гodeжъ да става не по-напрѣдъ отъ единъ мѣсець прѣди свадбата. Споредъ както се практикувало въ много страни (*come é costume di molte provincie*), гodeжътъ трѣбвало да се изврѣшва въ къщата на свещеника въ присѣдствието на родителитѣ на годеницитѣ още и при двама свидѣтели. Станалъ тѣй обредътъ на гodeжа, свещеникътъ е длъженъ да впише въ своя протоколъ този юридиченъ актъ (*questo atto giuridico*), който не може вече да се развали безъ нѣкой канониченъ поводъ, и то единствено съ рѣшението на епископа или неговия викарий.

2. При тоя гodeжъ ще се установява и подарѣгътъ на годеницата, наричанъ отъ българитѣ „гремйе“ (*che li Bulgari chiamano, Gremmie*): той не бива да надминава 30 гроша и единъ чифтъ „чехли или катъри“ (*può più che trenta piastre ed un paio di ceili osiano catari*). Всички други обичаи и обреди съвършено се забраняватъ.

3. Относително до деня на свадбата трѣбва да се прѣмахне празновѣрието, споредъ което българитѣ поддържатъ да ставатъ свадбитѣ въ срѣда, когато всичкитѣ божии дни сж въ това отношение еднакви та свадбитѣ могатъ да ставатъ въ всѣки день (*„essendo li giorni tutti di Dio ed eliminare il superstizioso giorno di Mercoldi“*).

4. Въ деня на свадбата гошавката ще става въ къщата на момъка, който може да покани роднини и приятели, по-вече или по-малко, съ съгласието на своя доминъ (*con il consenso del proprio missionario*).

5. При тоя случай булката ще може да раздаде своитѣ дарове — пешкири, колани и възглавници и пр., както и да приема, съ каквото я дарятъ.

6. Момковъ баща ще изпроводи една скромна гостба въ къщата на невѣстата, а тази подирната е длъжна отъ черквата, слѣдъ като се вѣнчее, направо да отиде въ къщата на момъка, а не както е по старии павликянски обичай, да иде назадъ у бащиния си домъ, че отъ тамъ сетнѣ у момкови.

7. Забранява се, да се изпроважда момъкъ да кани на свадба, а трѣбва да бѣде жененъ човѣкъ и трѣбва да кани безъ бѣклица (*e deve andare senza la Bakliza*).

8. Опрѣдѣля се, щото гостбата у момкови да не се продължава повече отъ три часа (*si ordina, che il pranzo non oltre passi le tri ore ad summum*).

9. Слѣдъ осемъ-десетъ дена бащата на булката ще покани дъщеря си заедно съ нѣкои роднини на гости, и при тоя случай булката, като

¹⁾ „Recomandiamo a tutti li missionari d'invigilare attentamento, affinche ne matrimonii non vi succedere disordini, si proibiscono suoni, canti lascivi, balli“ (изъ ржкоп. „Miscellanea“ etc. с. 96.).

ще цѣлува ржка на родителитѣ си, ще получи извѣстенъ даръ отъ тѣхъ, съ колкото вече и съ каквото обичатъ да я дарятъ).¹⁾

Изобщо може да се каже, че влиянието на католишкото духовенство е засегнало почти всички по-важни традиции на частния и обществения животъ на сѣвернитѣ павликяни, въ слѣдствие на което ние ги виждаме въ края на миналия вѣкъ доста прѣобразени въпрѣки опорития имъ консерватизъмъ, съ който доминитѣ имъ толкова имали да се борятъ и противъ който толкова се оплакватъ: павликянитѣ, а главно павликянкитѣ вече носятъ по-скромно облѣкло, въ което сж отхвърлени всички по-ярки труфила и шарени бои; тѣ не пѣятъ народни пѣсни, не играятъ хоро, не правятъ седѣнки, а и старитѣ си народни обичаи вече малко знаятъ и тачатъ. Всичко туй е слѣдствие отъ настойчивото влияние на черквата, упражнявано, както видѣхме, все възъ основа на строги, калугерски схващани нравствени приципи, които твърдѣ спирали буйния пулсъ на народния животъ та често се явявалъ силенъ отпоръ отъ страна на народа противъ свещенството. Така и Ардуино въ своитѣ спомени бѣлѣжи, че му посочвали на старитѣ гробища въ Лжжани гробътъ на единъ неговъ прѣдшественикъ, за когото се помнѣло, че билъ убитъ ужъ отъ нѣкой си турчинъ, защото билъ забранилъ на една мома павликянка да ходи по седѣнки (*che aveva proibito ad una nostra giovine cattolica di andare alla conversazione di notte dette sedenkie*, с. 22.). Доволко личното влияние на доминитѣ се е простирало върху всичкитѣ отрасли на живота на тѣхното паство, което имъ е било даже и твърдѣ послушно въпрѣки своята пословична опоритостъ, можемъ да си прѣдставимъ, ако и да не можемъ всичко документално да провѣримъ. Като твърдѣ характерна откъмъ тая страна ще посоча една разпоредба отъ страна на епископа Антония, която намирамъ въ споменатото вече пастирско послание отъ 14. октомври 1864. год., съ която най-настойтелно се прѣпоръчва на мисионеритѣ да дѣйствуватъ, както намѣрятъ за добрѣ, щото въ бждеце да не се оставятъ да спятъ всичкитѣ членове на едно сѣмейство вкупомъ въ една стая: „всѣкакъ би трѣбвало да се изисква, щото сжпрузитѣ да спятъ отдѣлно отъ че-

¹⁾ Въ българския текстъ на тия наредби не е всичко казано тѣй опрѣдѣлено, както въ италианския. Ето българскиятъ текстъ:

„Заповедовами, да има сал идин годиш, и той да се прави един месецъ напрекъ сватба. Този годиш, кату и адет у другете видяте, да се прави у кашата от редовник (= свещеникъ) и там да се намерат мома и ерген сас тейни бащи и майке и двама марторне. И този годиш да си дадат белек и да ургуат за греси („*greshni*“), дето жа бадат трийсет грош. Кога жа бади изваршило годиш, заповедовами на редовник да ги пише у идна кѣнника, дето требова да има за туй, да бади работа здрава, да ни моѣе да се развале никога бис прошка од господина я од негов викар.

Подир да ургуат, кой ден жа бади сватба, и да ни трасат нети среда нети неделя, защѣ сѣчкити дине са од Бога, и за туй ката ден жиби да се прави сватба. — Ден от сватба да направат зафет, кату е адет сас пропка од редовник. У този зафет момата мон да раздава дара и да зема армаган, дето дават хора на нея. И зовач, дето оде да и зви за сватба, да ни бади ергѣн, ами да бади и женин, да иди бис баклица.

У този зафет да ни се забават по зеде от три сахате.

Ни давами веки да идат на подир на равия (това го нѣма въ италианския оригиналъ). Уставаме на воля од мома баща му, следъ една неделя я две, да вика негова дещера у тей на обед и да я аризова, како му се ище“.

лядѣта си, което би могло лесно да се постигне безъ много разноски, ако би се пристроила къмъ всѣва къща за тая цѣль още по една малка станчка“.¹⁾

Много е спомогнала, за да порастне влиянието на доминитѣ върху паството имъ и личната безопасностъ, съ която слѣдъ 1840. година се наслаждавали именно поради станалото голѣмо подобрене на отношенията имъ, съ турскитѣ власти, както се изтъгна вече по-горѣ. Най-добрѣ се вижда това отъ голѣмата свобода, която пасиониститѣ получили да градятъ по еноритѣ си скъпи голѣми черкви, каквито тогава мъчно се позволявали на православнитѣ дори и въ по-голѣмитѣ градове, а особно даденото имъ право, да иматъ и камбани при всѣва черква, нѣщо нечудо до тогава въ Турция. Когато започнатата на 1852. година нова черква въ Лѣжани била довършена на 1855., станало тържественото ѝ освещение въ деня на св. Анна — покровителката на черквата — и гостбитѣ и веселбитѣ продължавали въ присѣтствието на епископа Парси и многобройни гости отъ другитѣ павликянски села цѣли три дена. На третия денъ селото дало голѣмо угощение на мегданя прѣдъ черквата — заклани били 14 агнета — и въ него взели участие и православни българи и турци; турцитѣ се гощавали въ една скѣдна къща.²⁾ Споредъ подробнитѣ смѣтки върху разноскитѣ по строежа на черквата, които намѣрихъ въ лѣжанския ръкописъ „Miscellanea“, тя е струвала всичко 226,374 турски грошове (ц. д. с. 172.). Една година прѣди лѣжанската е била захваната нова черква и въ Орѣшъ, която се е строила шесть години и тържествено била осветена на 31. май 1857. година, пакъ въ присѣтствието на епископа Парси. И тази черква е струвала скъпо, защото споредъ подробнитѣ смѣтки въ указания източникъ за нея сж били похарчени 261,338 турски грошове. Орѣшката черква е посветена на св. Дѣва Мария (della Maria Immacolata) Много по-разкошна ала за това и още по скъпа е излѣзла голѣмата черква въ Бѣлани, посветена на Рождество на св. Богородица (la Nativita della Madonna Santissima), която е била довършена на 1860. г. и е струвала прѣко 800,000 гроша. И Каницъ казва, че е струвала 80,000 флорина австрийски (Donau-Bulgarien ³ II. 41). Сврѣхъ тия грамадни разходи за черквитѣ послѣдвали сж и други, тъй сжщо твърдѣ значителни за изграждане и поправка на парохиялнитѣ домове, на камбанаритѣ, гробищнитѣ огради и пр. Най-голѣмата частъ отъ похарченитѣ за това суми се е покривала отъ щедритѣ парични помощи и дарове, които пасиониститѣ измолили отъ Австрия и Италия, а българското население е спомагало главно съ строителенъ материалъ и отъ частъ съ работни рѣцѣ. Когато били до-

¹⁾ „Jnnixie commendamus omnibus missionariis nostris, ut quo meliori possint modo introducere conantur, ut tota familia in domibus bulgariis non pernotent in eodem cubiculo: desiderandum omnino esset, ut soli parentes essent separati, quod forte sine multis expensis fieri posset, si cubiculum aliquod parvulum adjungatur domui“ (въ парох. книга отъ Орѣшъ).

²⁾ „La solenità durò tre giorni ed il terzo giorno, che era in domenica, fu fatto un pranzo nella piazza della chiesa stessa e vi venero anche li scismatici e turchi; li turchi perli mangiarono in una casa vicina. Furono consummati quattordici agnelli“.

вършени черквитѣ въ Лѣжани и Орѣшъ, дошло редъ да се поставятъ изработенитѣ въ странство камбани на специално издигнатитѣ покрай всѣка черква високи камбанарии. Който знае, какъ прѣзъ онуй врѣме въ българскитѣ православни черкви турцитѣ едвамъ допускаха покрай дървенитѣ туеъ тамѣ и желѣзни клепаля, разбира особното привилегирувано положение на католишкото духовенство, което успѣло да прокара позволение дори и за камбани. Нѣкои характерни подробности върху това намираме въ споменитѣ на Ардуино. Щомъ се подписалъ прѣзъ мартъ мѣсець 1856. година Парижскитѣ договоръ, въ силата на който се давала пълна религиозна свобода въ Турция и отъ което се разбираше, че се дава право на християнитѣ да иматъ и камбани при черквитѣ си, заминалъ епископскитѣ намѣстникъ въ Никополско, отецъ Карло Романо, за Букурещъ, гдѣто поръчалъ да излѣятъ четири камбани — двѣ за Бѣляни и по една за Лѣжани и Трънчевица. Слѣдъ като камбанитѣ били прѣнесени въ България и поставени на мѣстото си, на 10. февруари 1857. година за първъ пътъ взели да звонятъ съ камбани, което произвело и върху околнитѣ села силно впечатлѣние. Българитѣ въ Свищовъ, по примѣра на павликянитѣ, поискали тѣй сжщо да се възползватъ отъ правото да иматъ черковни камбани, ала турцитѣ силно се възпротивили, та станала цѣла малка революция като съборили гредитѣ, на които искали да обачатъ камбани. Дошли разни турски сѣдии, за да разрѣшатъ тоя въпросъ, ала така си и останалъ неразрѣшенъ.¹⁾

Слѣдъ като първата камбана въ Лѣжани, която тежала 90 оки, била осветена въ деня на св. Епифания 1857. година, прѣзъ сжщата година били набавени и осветени още двѣ нови камбани, макаръ че още отъ самото начало, когато се чулъ звънътъ на първата камбана, който турцитѣ на дори и православнитѣ българи не можели безъ голѣмо негодование да слушатъ, се отпочнали отъ тѣхна страна силни заеанвания и отмъщения противъ католицитѣ²⁾. Новитѣ двѣ камбани донесълъ епископъ Парси прѣзъ Юли мѣсець 1857. година отъ Австрия; тогава той подарилъ двѣ камбани и за черквата въ Орѣшъ. На 26 Юли станало тържественото освещение на новитѣ камбани при съслужение на петима свещеника. Турскитѣ власти се опитали слѣдъ нѣколко мѣсеца да забранятъ употрѣбата на камбанитѣ. Съ тази цѣль пристигналъ на 3. Ноември сжщата година особенъ турски чиновникъ, изпроводенъ отъ Видинъ, съ изрична заповѣдъ да спратъ да звънятъ съ камбани по католишкитѣ села. При все това заповѣдта не била изпълнена и генералниятъ викарь Карло Романо, слѣдъ като ходилъ лично да се разправа по тая работа въ Видинъ, издѣйствувалъ да я отиѣнятъ. Подиръ това вече католишкитѣ черкви не

¹⁾ „ . . . e portata la essendo all'ordine il campanile in pochi giorni la metessimo a luogo e li 10. febraro del 1857. incominciassimo a suonarla. In Sisto li turchi si sono opposti ed hanno fatto una mezza rivoluzione rotti i legni, ove li scismatici volevano metterle. Sono venuti diversi giudici a terminar questa causa, ma ancora non e terminata.“

²⁾ „Fino dalla scorso Febuaro da che incominciassimo a suonare in questa terra Maometan: la prima campana, non potè esser udita delli scismatici e turchi se non che sommo dispetto ed hanno cercati tutte le strade, prese tutte le occasioni per vendicarse ne e continuamente minaciano li cattolici . . .“ (ч. д. с. 29).

сж имали никакви прѣчки, за да се развиватъ съобразно съ ревностното настояване на пасиониститѣ, които гледали чрѣзъ външния блѣсъкъ на черквитѣ и на черковното богослужение да прикриятъ недостатъка отъ истинско нравствено религиозно възпитание у своето паство, за което тѣ не сж били способни да се грижатъ както трѣбва. Така за лѣжанската черква, посветена на св. Ана, била поръчана скъпа статуя на тая светица въ Римъ, отъ гдѣто пристигнала на 1860. год. 24. Юли и била тържествено поставена въ черквата тъкмо за деня на празника на черквата.

Статуята на св. Анна заедно съ разкопното ѝ облѣкло и транспорта ѝ струвала до 80 римски шкуди¹⁾. Чрѣзъ подобни статуи католишкото духовенство, което толкова се оплаква въ всички свои рапорти противъ суевѣрїята у своето паство, само е създавало и подържало суевѣрїя, като е прѣписвало на тия статуи, дори само когато се пипне крайчецътъ на дрѣхата имъ, чудотворна цѣлителна сила. Така нпр. и отецъ Ардуино въ своитѣ записки съвсѣмъ сериозно е отбѣлѣзълъ нѣколко случая отъ такъво чудотворно дѣйствие на статуята на св. Павелъ. Именно на 1856. г. нѣкоя си Василия Ганчова тежко заболѣла, ала слѣдъ като изпила едно късченце отъ дрѣхата на св. Павелъ, въ нѣколко дена оздравѣла. По скъпия начинъ били изцѣрени и други, между които и нѣкоя си тежко болна лѣхуса Рафаела Недѣлкова, която като взела едно парченце отъ ризата на св. Павелъ, оздравѣла въ нѣколко дена.²⁾

Отъ 1860. до 1870. година, когато животътъ на християнитѣ въ Турция изобщо бѣ станалъ сравнително твърдѣ сносенъ, пасиониститѣ въ Нивоколско усилено сж работили само въ една посока, именно да повдигнатъ и утвърдятъ авторитета на католишката черква а съ това и своя авторитетъ, и затова възпитавали паството си въ дълбока покорностъ къмъ всички разпоредби на духовното началство. И въ това подирното тѣ успѣли много, особно като привлѣкли на своя страна понабожния съѣтъ — женитѣ, чрѣзъ които тѣ продължавали да упражняватъ по-големо влияние и върху мъжетѣ. И туй влияние е можело да има и благодатни послѣдци за нашитѣ павликяни, ако бѣ се простирало по-далечъ отъ тѣсната сфера на нравствено-религиознитѣ грижи, въ която се ограничавали ревностнитѣ залягания на доминитѣ за доброто на тѣхното паство. Ала за жалость това не е станало, при всичко че не сж лицесували на повечето домини висока интелигентностъ и опитностъ по много въпроси на живота, въ които селянинътъ се е нуждаалъ отъ добри

¹⁾ „Detta S-a Anna colla Bambina, le vestimente e trasporti ed altro ci costa circa ottanta scudi romani; è arrivata in Laxani li 23. Luglio dell'anno 1860., a tempo debito per la sua festa“ (ц. д. с. 34).

²⁾ „Nel 1856. Bossilia Ganciova era amalata gravemente, bevuto un pezettino dall'abito del Beato Paolo e ad esso raccomandatasi in pochi giorni si alzo da letto... Nel 1857. alli 20 Settembre era molto aggravata di parto Rafacla Nedelcova, appena preso un pezzetto della camiccia del Beato Paolo che incomincio subito a meglioare e in pochi giorni e guarita questa altra volta in una malatia aveva sperimentato l'efficacia dell'intercessione del B. Paolo. Vi sono altri fatti consimili di grazia, conceduta dal B. Paolo ma siccome non sovengono si soggetti, in cui furono operate le tralascio“ (ц. д. с. 32).

съвѣти и упътвания. Причината за тая едностранчивостъ въ пастирската дѣйностъ на пасиониститѣ трѣбва да диримъ главно въ твърдѣ важното обстоятелство, че тѣ, бидейки членове на единъ мисионерски орденъ, не сж били тѣй лесно въ състояние да влѣзатъ въ ролата на мирски свещеници, у които трѣбва да има повече развитъ смисълъ и за другитѣ реални потребности на живота вънъ отъ религиознитѣ. Едностранчиво подготвени, да служатъ неотстъпчиво на своя завѣтъ като борци за Христовата вѣра всгду, гдѣто тя има прѣдъ себе си силни неприятели, пасиониститѣ се намѣрили единъ видъ безъ работа, когато се завършилъ сщчинскиятъ имъ мисионерски периодъ въ Нивополско, именно слѣдъ прогласяването на танзимата и още повече слѣдъ Кримската война. И тѣ се прѣдаватъ на червовно-обществена дѣйностъ, въ която, както се каза вече, на първъ планъ все стоялъ религиозно-наравствениятъ моментъ, схващанъ отъ становището на калугерския аскетизмъ. И ние видѣхме, какъ поради това се създали въ павликянскитѣ села никому непотрѣбни „монахини“ при условия, които отрицаватъ всѣки монашески животъ, и какъ тия своеобразни „монахини“ или „калугерки“ ставатъ причина за безчетъ клюки и крамоли противъ пасиониститѣ, които отъ своя страна се показватъ и въ тая борба до нѣмайкъждѣ опорити и неотстъпчиви, каквото имъ и прилѣга най-сетнѣ като на Христови ратници, ала на друга почва — мисионерската, каквато тѣ вече нѣмаха подъ краката си въ Никополско. Ала и речената едностранчивостъ въ подготовката на пасиониститѣ за твърдѣ сложната имъ рола на мирско духовенство всрѣдъ нашитѣ павликяни е можела донегдѣ да се отстрани, ако бѣха доминитѣ, които дожаждали отъ чужбина съвсѣмъ чужди на павликянското си паство, на което и езикътъ не разбирали, повече засѣдали въ своитѣ енории, за да иматъ врѣме по-основно да се запознаятъ съ своето паство, да изучатъ езика му, да вникнатъ въ нравитѣ и характера му, да узнаятъ нуждитѣ му и по този начинъ да могатъ по-свѣстно да се грижатъ за него като сщчински духовни пастири. Ние видѣхме, какъ по-прѣди, въ по-усилнитѣ врѣмена въ Турция нѣкои пасионисти въпрѣки страшнитѣ незгоди, всрѣдъ които живѣли, доброволно останаи дълги години въ Никополско и успѣвали по този начинъ по-тѣсно да се сближатъ съ своето паство и да бждатъ дори твърдѣ обикнати отъ това подирното. И човѣкъ би очаквалъ, че прѣзъ охолнитѣ години, за които е думата, мисионеритѣ още повече ще прѣдпочитатъ да засядатъ дълги години въ Никополско, ала тъкмо обратното е станало, както се вижда отъ подробния списъкъ на пасиониститѣ, които се изредили въ Никополско отначало до наши дни: отъ списъка ясно се вижда, че съ малки изключения и слѣдъ 1860. година дори до днесъ пасиониститѣ редовно напуцатъ България слѣдъ установения минималенъ срокъ отъ седемъ години. А какво може единъ чуждъ мисионеръ въ такъво късо врѣме да направи вънъ отъ прѣмата си служба въ черквата, за която единствено се е подготвилъ? И както дълго врѣме сж останаи чужди за паството си, довато привикнатъ на езика му, още по-чуждо и докрай такъво остояло

за тѣхъ българското православно население, въ което тѣ виждали опасни „схизматици“ и отъ което само знаели настойчиво да отвърщатъ своето павликянско паство. Между туй наопави у православнитѣ български общини по-малко се развѣждала прѣкалена набожностъ, но затова пъкъ повече се мислило за училищна просвѣта, чрѣзъ която се събуждало и заврѣпявало народното съзнание. Доминитѣ въ Никополско съзирали въ кирилицата опасно срѣдство за сближение съ „схизматицитѣ“ българи, на които и името не искали да споменуватъ та прѣдпочитали да поддържатъ турското название на православнитѣ българи, прието отъ по-старо врѣме у всичкитѣ павликяни — сѣверни и южни, именно „карагяури“.

Какво е било състоянието на нашитѣ павликянски общини въ Никополско на 1871 година и то главно съ огледъ къмъ дѣйността на пасиониститѣ, описа Каницъ въ своето съчинение *Donau-Bulgarien* именно въ II томъ въ главата „Прѣзъ епархията на пасиониститѣ въ Никополско“ (*Durch den Pasionisten-Sprengel von Nikopol*, с. 36—74), слѣдъ като прѣзъ юли мѣсець 1871 година лично бѣ посѣтилъ сѣвернитѣ павликянски села. Въ Орѣшъ тогава имало 70 павликянски католишки кѣщи и покрай тѣхъ още 30 турски и 6 татарски. Тѣзи подирнитѣ, както се вижда отъ запискитѣ на Ардуино, се настанили въ Орѣшъ на 1860 година; въ Бѣляни имало 157 павликянски кѣщи, 76 влашки, 12 турски и 10 цигански; — въ Трънчевица имало 90 кѣщи и то все павликянски съ 810 души, а въ Лѣжани имало павликянски 50, православни 40, турски 10 и цигански 15. На Каница се видѣло чудно, че изобицо между католицитѣ и некатолицитѣ въ културно отношение нѣмало видна разлика, въпрѣки дълготрайното влияние на римскитѣ мисионери. Ала това е много обяснимо като знаемъ, колко пѣти се е мѣстило селото Орѣшъ и какви зулуми е търпѣло още и прѣзъ първата четвъртъ на XIX вѣкъ, та никакъ не е чудно, че мисионеритѣ не сж могли прѣзъ кѣсото врѣме на релативната свѣбода, съ която се наслаждавали, да подигнатъ културно своето паство, за да се отличава видно отъ своитѣ некатолишки съсѣди. Колкото се отнася до народната просвѣта чрѣзъ отваряне училища, пасиониститѣ не сж могли при свои дълбокъ прѣдрасждѣкъ спрѣмо всичко българско-православно да се грижатъ за откриване народно училище съ народни учители. Къмъ това само едно народно духовенство е можело да потѣква. И колкото повече се отваряли очитѣ и на павликянското население вслѣдствие на по-свободния животъ и на новитѣ цивилизаторски вѣяния, толкозь по-анахронично му се е прѣдставяло това чуждо, мисионерско духовенство, приготвено за бойки завоевания въ име Христово, а не за мирна общественно-културна дѣйностъ. За това се захваща още прѣди освобождението на България една глуха борба между частъ отъ павликянското население и чуждото тѣмъ духовенство, която и до денъ днешенъ не е завършена, а ще се завърши безъ съмѣние само, когато на това търпѣливо ала и твърдѣ опорито въ своитѣ искания население се даде мирско и то прѣимууществено народно духовенство. Борбата, която не останала незабѣ-

лѣзана и отъ Каница, бѣ избухнала нѣколко пѣти до 1870 година все по поводъ на она гѣделичкавъ въпросъ за калугерскитѣ моми, и все подъ този видъ тя се води и слѣдъ освобождението, когато вече за отстранение на злото явно се постави на дневенъ редъ и въпросътъ за народни свещеници. Борбата се води най много отъ бѣлци, които я отпочнаха на 1868 год. На 1871 година тѣ изказали своето недоволство по съвсѣмъ демонстративенъ начинъ, като отказали да се покоряватъ на своитѣ свещеници, докато не се прѣмахнатъ главнитѣ злини, отъ които се оплавало населението, а именно въ бждеце „свещеницитѣ да знаятъ българския езикъ, да получаватъ една опрѣдѣлена заплата отъ населението, да се повѣри харченето на черковно-общинскитѣ приходи на единъ смѣсенъ селски съвѣтъ и най-сетнѣ момитѣ, които искатъ да ставатъ калугерки, да не се оставятъ да живѣятъ въ селото, а да отиватъ въ манастиръ“ (вж. Kapitz, ц. д. II. 43—44). Първото и най главно отъ тѣзи искания не е могло да бже изпълнено вече и поради това, че пропагандата не е разполагала съ свещеници, които да знаятъ български, а до тогава никополскитѣ епископи не се погрижили, щото въ семинарията имъ въ Букурещъ своеврѣменно да се изучатъ млади павликянчета за бждещи свещеници на своя народъ. При все това управлението на никополската епархия по поводъ на явната несъобразность между дотогавашната дѣйность на пасиониститѣ съ исканията на врѣмето се постресна малко та особно отъ освобождението насамъ тя постепенно прави подобрения, за да се прѣдупрѣдятъ по-голѣми конфликти между паство и духовенство. Веднага подиръ освобождението се отвориша училище съ народни учители въ Бѣлци, Орѣшъ и Лѣжани. За да се образува духовенство отъ младежи, взети отъ павликянската срѣда, епископътъ Иполитъ, който зае епископското мѣсто на 1883 г. слѣдъ Игнатия Паоли (1870—1882), основа въ Русчукъ доленъ курсъ на една семинария, ала слѣдъ кратко врѣме тя биде изново затворена по нѣмане срѣдства. Епископъ Иполитъ се помина на 1893 година въ Бѣлци, и неговиятъ замѣстникъ епископъ Хенрихъ Дулсе подѣе изново идеята за една пълна духовна семинария, която най-сетнѣ и се осъществи прѣзъ миналата година, така че наскоро ще могатъ и сѣвернитѣ павликяни да се сдобиятъ съ свои свещеници, което отдавна желаятъ. Прѣдразсѣдѣцитѣ противъ вирилската азбука както и изобщо противъ българския книжовенъ езикъ съвсѣмъ сж прѣмахнати, и по примѣра, даденъ отъ южнопавликянскитѣ свещеници, и въ Никополско взеха да се явяватъ книжки съ духовно съдържание, печатани отъ пасионисти на книжовенъ български езикъ съ кирилско писмо, както е нпр. единъ катехизисъ, печатанъ на 1890 година съ позволенieto на споменатия владика Иполита Агосто (вж. по-долу с. 309) и единъ вторъ катехизисъ, съставенъ отъ от. Силвестеръ Лила и печатанъ на 1900 година на доста хубавъ български книжовенъ езикъ. — И много трѣнливиятъ въпросъ за калугерскитѣ прѣзъ послѣдното десетолѣтие е изгладенъ съвършено така, че сега вече не се позволява никакъ на моми, които останаатъ да живѣятъ въ селото си, да се обричатъ

на калугерство. За сега борбата между недоволната партия и духовекството е поутихнала. Тя най-много бѣ изострена въ Бѣляни, гдѣто най-сетнѣ можа да се дойде до едно врѣменно примирие по този начинъ, че сегашниятъ епископъ Дулсе побърза да построи още една черква въ това село, така че сега отдѣлно се черкуватъ двѣтѣ партии — „доминашката“ и „народната“, всѣка съ свой свещеникъ. Въ другитѣ три села опозицията противъ пасиониститѣ не намѣри такъва поддръжка у населението както въ Бѣляни и полека-лека поотслабна, слѣдъ като се смѣниха нѣкои опорити и твърдѣ нелюбезни спрѣмо паството си домини.¹⁾

Че претенцитѣ на сѣвернитѣ павликяни сега за сега не отиватъ по-далечъ и че съ едно по-умѣло рѣководене черковно-училищното дѣло отъ страна на рушчущия владика въ казаната посока ще се тури край на раздоригѣ, въ това се увѣрихъ и лично, когато посѣтихъ прѣвъ Августъ мѣсець 1898 година сѣвернитѣ павликянски села Орѣшъ, Бѣляни, Трънчевица и прѣвъ 1900. година — Лжжани.

Лични впечатлѣния отъ сѣверно-павликянскитѣ села.

Въ Орѣшъ заварихъ духоветѣ твърдѣ развълнувани поради едно току що извършено светотатство — кражба на важни черковни утвари, задигнати отъ черквата ноцно врѣме, въ която неизвѣстнитѣ крадци бѣха изкусно се вмѣкнали, като ступили прозорцитѣ. Тогавъ бѣше свещеникъ въ Орѣшъ мисионерътъ Нуасинто, италиянецъ, човѣкъ нервозенъ до крайностъ и нетактиченъ въ думитѣ и обноскитѣ си спрѣмо своето паство. Понеже той бѣше увѣренъ, че крадцитѣ, които той огорчено наричаше прѣдъ мене разбойници, сж лични негови врагове и врагове на черквата и че непрѣмѣнно провлизятъ отъ срѣдата на недоволнитѣ елементи въ селото, именно отъ „опозицията“, бѣ много изплашенъ дори и за своя животъ та бѣше взелъ особни прѣдохранителни мѣрки за всѣки случай. Поради това трѣбаше и азъ нѣкое врѣме да чакамъ, докато да влѣза при него. Той се извиняваше прѣдъ мене, като разбра най-сетнѣ кой съмъ и за какво съмъ дошелъ, и ми доказваше, че ненаправно се бои той и отъ по-голѣми пакости, ако се оставятъ ненаказани тия нѣколко души въ селото, които той смѣта за твърдѣ подозрителни „душмани“ на „черквата“. Споредъ него народътъ би трѣбвало да ги „накаже“, и както сетнѣ разбрахъ, той въ черквата въ този смисълъ е говорилъ, като се е заканвалъ да наложи черковно наказание на цѣлото село. Отець Хиячинто съвсѣмъ не знаеше български — той не бѣше отколѣ дошелъ въ България, не познаваше отблизу народа, а бѣше изпълненъ съ много криви прѣдразсѣдъци за неговитѣ морални качества. Нито пъкъ народътъ

¹⁾ Какъ се е водила въ подробности тая борба противъ чуждото духовекство, е изложено въ статията на А. Теодоровъ, именно въ отдѣла „Борбата на българитѣ католици въ Свищовско за национално духовекство“ (въ Лѣтопись на Бѣл. Книжовно Дружество, II. с. 174—207). Разнитѣ епизоди сж прѣдадени тукъ въ твърдѣ съжстени бои и така изпрѣвѣсно, че не се вижда съвсѣмъ ясно разликата между по-прѣдшния остъръ — и послѣдния по-миролюбивъ фазисъ на борбата.

можеше да разбере своя свещеникъ, който ми се показва човѣкъ неспособенъ да научи нѣкога българския езикъ. Такъвъ свещеникъ, който трѣбва да изповѣдва, да утѣшава и да упѣтва народа въ всичко, безъ да знае езика му, ми се пристори тогава такава аномалия, че едвамъ се сдържахъ да не изкажа своето негодование, докато бѣхъ още въ дома на свещеника, гдѣто подирниятъ все се показва толкова любезенъ, че ми даде да поразроя между малкото по-стари енорийски книжа. Между тѣзи намѣрихъ нѣколко пожълѣли листа, съдържащи бѣлѣжки за кръщения, станали прѣзъ год. 1824.—1827. въ селото Петикладенци, сир. прѣди да се издигатъ послѣднитѣ павликяни отъ това село („Liber baptizatorum in pago Peticlanze a die 4. Februarii anni 1824.“). Кръщелнитѣ бѣлѣжки сж писани отъ ржката на свещеника Франциско Драгановъ (Francisco Dragano), възпитаниеъ на пропагандата и родомъ отъ Орѣшъ.¹⁾ Орѣшскитѣ сѣмейства отъ началото на миналия вѣкъ можахъ да прослѣдя въ една по-стара кръщелна книга отъ 1808 година, която отъ часть се оказа прѣписъ отъ по-стари източници.²⁾ Първитѣ кръщавки въ нея сж записани отъ ржката на Винченцо Ерколани.

Като се простихъ съ отца Хиячинта, когото трѣбваше да поуспокоя, да не гледа тѣй мрачно на работитѣ и да не се бои толкова лично за себе си, отидохъ да видя нѣкого отъ по-виднитѣ хора отъ недоволната партия, чиито имена ми бѣха извѣстни отъ протеста, що бѣха дали Бѣленчани и Орѣшани до кардинала Ледоховски въ Римъ прѣзъ 1894. год. и прѣписъ отъ който имахъ въ своята бѣлѣжна книжка. Протестгътъ е подписанъ отъ цѣлата опозиция въ Бѣляни и Орѣшъ. Между орѣшанитѣ на първо мѣсто личатъ подписитѣ на Јозо Копоевъ, Петъръ Коевъ и Раф. Петровъ, за които ми бѣха казали, че сж и едни отъ главнитѣ водители на малочислената опозиция. Всичкитѣ подписали тоя протестъ отъ Орѣшъ сж деветнайсетъ³⁾. Научихъ се въ селото, че имало нѣколцина отъ опозицията афоресани отъ свещеника, да не смѣятъ да се черкуватъ, а именно Илия Копоевъ, Иванъ Копоевъ, Јозо Копоевъ, Рафаилъ Джоджувъ, Марелъ Джоджувъ, Марко Ивановъ и женитѣ Роза Копоева и Мария Јозова. — Успѣхъ да се срещна съ Иванъ Копоевъ, който ми разказа причинитѣ, поради които сж недоволни отъ свещеницитѣ пасионисти. Всичко се свежда къмъ единъ главенъ доводъ, именно суровитѣ обноси къмъ по-събуденитѣ мжже, които си позволяватъ да критикуватъ дѣлата на свещеника и да искатъ контролъ надъ харченето общинско-черковнитѣ приходи, и чести случаи отъ некоректно поведение

¹⁾ Отъ тая кръщелна книга се вижда, че послѣднитѣ павликянски сѣмейства въ Петикладенци се казвали: Балжови, Паригоздьови, Матуйови, Баньови, Петрови и др.

²⁾ Заглавието на тая книга е: „Extra vacantes elenchus baptizatorum oppidi Oresci, dioecesis Nicopolitanae in Bulgaria ex veteribus monumentis extractus“.

³⁾ Ето имената имъ: Јозо Копоевъ, Рафаилъ Петровъ, Петъръ Коевъ, Стояновъ, Петъръ Караджовъ, Чиприянъ Јозефъ, Иванъ Вакиновъ, Вълчо Андриянъ Червенпетковъ, А. Мартинъ Левиджу, Джако Ив. Мариновъ, Ледаровъ, Ив. Гунчовъ, Ченко Копоевъ, Герги Пенковъ, Карло Кокалановъ, Славе Павловъ, Францъ Радевъ, Гостинъ Мариапъ Томаковъ, Раневъ.

Едно частно заявление до кардинала е било дадено на 1892. год. 15. Априли отъ Мариапъ Търлевъ.

спрѣмо женския полъ. Голѣма събуденостъ у опозиционеритѣ въ национално отношение не забѣлѣжихъ.

Посѣтихъ и най-видния човѣкъ въ селото, дѣдо Франческо, 80 годишенъ старецъ, имотенъ и уважаванъ отъ всички. Заварихъ го на хармана, — тъкмо отбѣваха житото. Снахитѣ му припкаха, а ние си поседнахме на сѣнка, гдѣто една отъ снахитѣ ни посла и принесе и една възглавница за мене, да седна. Дѣдо Франческо е приятенъ старецъ, твърдѣ разговорливъ, а има и какво да разказва отъ своя буренъ животъ, като е ходилъ по цѣла България, видѣлъ и патилъ много. Той е добъръ католикъ, смѣта „нѣколцината“ недоволници за „луди глави“ и безъ всѣ какво влияние въ селото. Той бѣше много възмутенъ отъ станалата кражба и съгласенъ съ свещеника, какво на тия разбойници, които „посѣгнаха“ да взематъ светия „калешъ“ (путирѣтъ за причестъ), самъ на стойностъ до 600 гроша, „ду чѣтири поѣса децѣта им ше тѣглят, дет' са тѣпкали Риста“. Споредъ дѣдо Франческо малката партия недоволници въ Орѣшъ нѣма бждеще, защото народѣтъ не вижда сериозни причини да негодува, а пѣкъ „вѣрата си“ никой не мисли да мѣни у тѣхъ. Чуздитѣ попове бивали понѣкога и съ недостатъци, ала каквито пѣкъ и добри имало между тѣхъ, „таково нѣщо у нашинецъ немож' видѣ“, казваше дѣдо Франческо съ дълбока увѣреностъ.

Азъ напустнахъ Орѣшъ съ убѣждение, че отецъ Хиячинто е невъвозможенъ като свещеникъ въ българско-павликянско село, и вѣрвахъ, че той съ своитѣ прѣкалени проповѣди противъ „антихриститѣ“ и пр. може да си докара само нѣкоя голѣма неприятностъ, именно отъ каквато той се боеше.

Когато слѣдъ двѣ години се срещнахъ въ Русчукъ съ епископа г. Енрикъ Дулсе и му съобщихъ своитѣ впечатлѣния отъ Орѣшъ относително личността на свещеника Хиячинто, г. епископа ми каза, че той самъ се е убѣдилъ, какво подирниятъ е билъ въ высша степенъ неврастеникъ, неспособенъ хладнокрѣвно и зрѣло да обмисля своитѣ постѣпки, и по тая причина той билъ отстраненъ още прѣвъ сѣщѣта година отъ Орѣшъ и напустналъ България.

И въ Бѣляни заварихъ павликянитѣ тѣй сѣщо раздѣлени на двѣ противни партии, ала тукъ вече противницитѣ на „доминашитѣ“ прѣдставяха сѣщинска сила, която не можеха подирнитѣ така да прѣнебрѣгватъ, както въ Орѣшъ. Съ своитѣ многобройни оплаквания¹⁾ прѣдъ на-

¹⁾ Ето имената на ония бѣлѣнци, които сѣ подписали казания протестъ до кардинала Ледоховски на 1894. година:

Иосифъ Ганковъ, Андрей Иосифовъ, Туни Кондровъ, Илия Николовъ, Францъ Дулевъ, Марьянъ Франческовъ, Марчелинъ Дулевъ, Йозо Джоковъ, Карлъ Джоковъ, Рафаелъ Иосифовъ, Петъръ Карловъ, Чено (= Франческо) Дулевъ, Петъръ Иосифовъ, Бернардъ Дулевъ, Боно Петровъ, Ливи Банушевъ, Ерасимъ Глузовъ, Минко Доминиковъ, Марьянъ Минковъ, Начо Домузюновъ, Марйо Пановъ, Йозо Вълчановъ, Габриелъ Боновъ, Гайтанъ Пановъ, Нунций Пановъ, Илия Пановъ, Карло Банковъ, Яко Главановъ, Джено Главановъ, Бернардъ Банковъ, Гостинъ Ганинъ, Джено Павловъ, Ченко Вълковъ, Тодоръ Вълковъ, Георги Кърчевъ, Карло Маринковъ, Джено Кърчевъ, Радѣтъ Йозовъ, Франциско Врейчевъ, Боно Йозовъ, Марьянъ Йозовъ, Петъръ Нешковъ, Йозо Петровъ, Ливи Пановъ, Петъръ Димитровъ, Ив. Ямелиевъ, Н. Анчевъ, Зебляо

шитѣ власти както и прѣдъ римската курия, недоволнитѣ бѣлѣнци бѣха успѣли да подигнатъ голѣма вѣрва противъ пасиониститѣ и да докарать работитѣ въ селото си до тамъ, че хубавата имъ и голѣма черква стоеше по онова вѣрме затворена, безъ да могатъ да се черкуватъ нито единитѣ нито другитѣ.

Щомъ пристигнахъ въ Бѣляни, потърсихъ водителя на „опозицията“ Йосифъ Банковъ, за да узная по-отблизу, въ какво състон борбата между двѣтѣ партии „българска“ и „талянска“, както се изразяватъ нѣкои бѣлѣнци. Йосифъ Банковъ ми се видѣ почтенъ човѣкъ и при туй непрѣклонно опоритѣ въ борбата противъ чужденцитѣ свещеници. При всичко че попаднахъ въ негодно вѣрме, туку що бѣ му се поминала дъщеря, поради което и той и цѣлото му сѣмейство бѣха убити отъ скърбъ, пакъ можахъ длѣжко да поговоря съ него, толкова по-вечко, че сжщиятъ въпросъ, който ме интересуваше, бѣ го изново силно развълнувалъ тъкмо по случай на станалото погребение на дъщеря му, та имаше човѣкътъ нужда да се поизтуши малко. Като върлъ противникъ на чуждото духовенство, той е билъ заедно съ сѣмейството си афоресанъ отъ черквата. Лично той самъ не се е много загрижвалъ поради хвърлената върху него анатема, бидейки увѣренъ, че не я заслужва, защото не се бори противъ вѣрата и се чувствува добъръ католикъ, ами противъ злоупотрѣбитѣ на чуждото духовенство. Ала не така хладнокрѣвно поднасяли това нѣщо жена му и челядта му, поради което и въ собствения му домъ се прѣнесли раздоритѣ по черковния въпросъ. Той не можелъ да спре жена си, да не съчувствува на „омразния“ доминъ, който по този начинъ чрѣвъ слабостта на женитѣ тържествувалъ и надъ най-виднитѣ и най-непрѣклонни мъже отъ партията на своитѣ противници. „Жените убедѣватъ мъжитѣ“, господине, — казваше ми той — и затова ние мъчно ще надвиемъ... излѣзатъ па те плюютъ дори на улицата — жени, не могатъ разбра кѣи, какви са ония черни дяволе... гонитѣ светѣ майкя, черквата гонитѣ, поганникъ...!“ — това ще чуешъ всѣки денъ дори и отъ своята жена... то единъ пътъ жените да са майнатъ...“. Банковъ не се чуди, че женитѣ въ Бѣляни държатъ страната на домина, защото този винаги е умѣялъ да се прѣдставя светецъ и хитро да бие върху религиознитѣ чувства на женитѣ, които „не изпитватъ и не придирватъ твърдѣ“, макаръ че е имало нѣколко твърдѣ скандални афери между момитѣ „калугерки“ и доминитѣ въ селото имъ. Именно отъ тамъ се е почнало най-напрѣдъ по-сериозно движение противъ доминитѣ: „... одатъ тамъ на черква, ду срещъ ноцъ да пеятъ, най-първите чѣда... и не щѣтъ сетне да са женатъ...“.

Анчевъ, Левиджу (— Луджи) Босилковъ, Чиприанъ Миичевъ, Иванъ Пакевъ, Хонорий Пекевъ, Чено Драковъ, Венаций Ивановъ, Вене Пачеръзовъ, Маргянъ Колипатковъ, Лорянъ Ив. Томовъ, Карльо Джантовъ, Пани Тодоровъ, Банко Тодоровъ, Доминико Тодоровъ, Никола Върдовъ, Михаилъ Пърдикриновъ, Иринея Пърдикриновъ, Н. Митевъ, Левиджу Каракашевъ, Нико Врайковъ, Нико Байрактаровъ, Марчелинъ Вендовъ, Йозо Ляновъ, Карльо Мъневъ, Йозо Пънковъ, Бено Вацовъ, Симеонъ Драгиновъ, Нешко Григоровъ, Сикстий Босилковъ, Бешеветуръ Лоривовъ, Н. Доминовъ, Вакинъ Спасовъ, Лифонзий (— Алфонзъ) Петровъ, Рафаелъ Шалварковъ, Никола Пътовъ, Венко Вендовъ, Карльо Акларовъ, Виталий Ив. Боновъ, Сергей Кшевковъ, Марианъ Рѣжгевъ, Тамжо Кукновъ, Андрианъ Матовъ, Иванъ Герзаневъ.

И дѣдо Банковъ взе подробно да ми разправа, какъ станало на 1865. г. първото изгонване на свещеника имъ, за първи „бунтъ“, та редомъ изприказа селскитѣ истории до изгонването на свещеника Габриели (Gabielli Ferri) прѣзъ 1897. г. Слѣдъ бунта отъ 1865. година, маваръ че негодуването било голѣмо, все пакъ въ течение на дълги години мирни седѣли. Наистина прѣзъ послѣднитѣ години лошото влияние на доминитѣ върху момчетата се попрѣбратило, не се позволявало вече да има „калугерки“, ала затова пъкъ други сериозни въпроси, които засѣгали и общинско-черковното стопанство, vznikнали въ послѣдно врѣме, и доминитѣ, за да сломятъ опозицията, която просто по категорично иска, свещеникътъ да бжде българинъ-католикъ и покрай него да има едно селско настоятелство, което да контролира харченето на черковнитѣ приходи, повели отгѣстителна борба противъ опозицията безъ подборъ на срѣдства. Ако би се поставило едно черковно-настоятелство, да управлява заедно съ домина черковнитѣ работи, тогава на подирния не малко би се нахърнили материалнитѣ му интереси и не всичко, което дава селото на черквата, би отивало въ частна полза на свещеника. Защото освѣнъ приходитѣ на черковнитѣ недвижими имоти — ниви, ливади и лозя, всѣки стопанинъ давалъ на свещеника по 2 крини жито, 2 крини ечмикъ, 2 врини „мамули“ (кукурузъ), сетнѣ просо — ако има, 2 ведра вино, вълна, едно „руно“ (овца), ярна (стрижена вълна отъ агънца по Богородица). „Сврѣхъ туй — казваше Банковъ — дърва имъ даваме, кашкавалъ ще имъ правишъ, хлѣбъ за храна ще имъ давашъ“. Като разпитвахъ хора отъ доминашката партия, тия подирнитѣ говорѣха противното. Прѣкалено прѣдставяла опозицията злоупотрѣбитѣ съ черковнитѣ приходи, защото изобцотѣ били малки. Не можело да не се дава нищо на свещеника, защото минали онѣзи врѣмена, когато всичко плащали „папата“ и чуздитѣ държави. Черквата имъ направили тия чузденци попове съ събрани отъ тѣхъ пари по чузбина. Опозицията състояла отъ хора завистливи и опорити, които искатъ „вѣрата имъ“ да подаряватъ чузденцитѣ, да имъ подържатъ и черква и попове и учители. Ала това не можело вече сега да мине, и за това била всичката врѣва. Искало се на нѣкои да разполагатъ съ черковнитѣ и общинскитѣ приходи и да злоупотрѣбятъ, а пъкъ доминътъ това не допускалъ, и ето триста измислици противъ него. Партизански инатъ рѣководилъ болшинството отъ опозицията и за това най-вкрай не щѣла да може да прокопса. — Така говорятъ противницитѣ. Между туй доминитѣ взели да си отгѣщаватъ на опозицията по този начинъ, че въ случай на болестъ, на умрѣло, на вѣнчило, кръщавка и пр. правили на опозиционнитѣ ежщи спънки и вемали по-голѣми — произволни такси. Всичко туй заострило въ послѣдно врѣме конфликта: „дугъгна тѣсъ раб'та, не върви вѣке тѣй“, казали хората и разривътъ избухналъ. Бѣленци изгонили свещеника Ферри и взели отъ него ключоветѣ на черквата. Слѣдъ това вече се захваща люта борба между тѣхъ и духовното имъ началство, Русчущкия имъ владика, която най-сетнѣ, слѣдъ много перипетии, които нѣма нужда по-подробно да излагамъ тукъ, понеже това съ прѣголѣма

ревностъ е сторено въ споменатата статия на Теодорова (ц. д. 174—203), тя намѣри врѣменно разрѣшение по този начинъ, че сегашниятъ епископъ Хенрикъ Дулсе изгради още една черква въ Бѣляни, въ която сега се черкуватъ „доминашитѣ“, а пъкъ на опозицията е оставена старата черква, при която служи особенъ, втори свещеникъ, така че сега и двѣтъ страни попрѣстанали да враждуватъ междуособно. Кагато бѣхъ въ Бѣляни, тъкмо бѣха осветили основния камѣкъ на новата черква, но градежътъ не бѣ почналь още. „Дѣдия преди единъ месецъ — развазваше ми дѣдо Юсифъ — заосветѣвая камѣвите, закупая ги въ земѣта и си утидея“. Именно дожаждалъ самъ Русчущиятъ епископъ заедно съ нѣкои консули, за да присѣтствуватъ на тържеството. Новата черква се изгради на 1901. година и отъ тогава не се чуватъ никакви протести отъ Бѣляни. Въ сѣщностъ опозицията е поотслабнала значително, едно защото противната партия, доминашката, която брои близу до 300 души, освѣтъ женитѣ на опозиционеритѣ, е твърдѣ силна, а още и затова, че епископъ Дулсе взима мѣрки, полева-лева да удовлетвори главното и общо желание не само на бѣлянци, но и на всички други павликяни отъ епархията си, именно да приготви въ новооткритата семинария въ Русчукъ добри свещеници българи. Епископъ Дулсе сериозно ме увѣряваше миналата есенъ, че това свое рѣшение щѣль да може въ скоро врѣме да приложи въ дѣйствиe. Ако това наистина се сбъдне, ще се тури край на вълненията. Азъ лично вѣрвамъ, че така и ще стане, понеже това го изисква духътъ на врѣмето.

Понеже черквата бѣше затворена, не можахъ да я разгледамъ отвжтрѣ, ала сѣдейки по външния ѝ изгледъ, тя и отвжтрѣ много ще да надминава по хубостъ и богата наредба по-малката черква въ Орѣшгъ.

На връщане отъ Никополь за Плѣвенъ посѣтихъ първомъ ново-заселеното съ банатски българи село Асѣново и слѣдъ това старото павликянско село Трънчевица. По пътя срещнахъ свещеника Рикардо Хофманъ, който отиваше въ Асѣново. Той е родомъ белгинецъ, едъръ и твърдѣ симпатиченъ човѣкъ. Като стигнахъ въ Трънчевица и видѣхъ, въ какво първобитно състояние още заостанало туй село, разбрахъ, че на тоя младъ и интеллигентенъ свещеникъ трѣбва да е досадно, да прѣкарва тукъ днитѣ си. Черквата, която се намира на издигнато мѣсто, и къщата на свещеника иматъ скромненъ изгледъ и при все това твърдѣ личатъ покрай низкитѣ и на половинъ въ земята вкопани къщички — дамища, въ които живѣятъ селянитѣ павликяни. Както въ Орѣшгъ, гдѣто между други и баба Лѹца ми разправа много нѣщо отъ сегашното и миналото, така и тукъ попаднахъ на твърдѣ приказливата баба Бенедета, отъ която можахъ да разбера, какъ и тукъ постепенно се измѣнили народната носия и народнитѣ обичаи подъ влиянието на духовенството. Така напр. баба Бенедета помни, когато още се носили

„штити“ ризи и „пещемали,“ и какъ нѣкой си строгъ „донѣ Миялъ“ „запрялъ сѣто“ да носятъ, каквото останало отъ старо врѣме, и наложилъ дългитѣ „сукмани“. Свдбитѣ ги правили инакъ: отъ черква момата се връщала у бащината си къща и сетнѣ отъ тукъ я изпращали у момкови, ала и това се прѣкратило. Булкитѣ говѣели на свекъра си; тѣ се вѣнчавали въ червено джубе — на момъка майка му правѣла джубето. „Отка изгодатѣ момата, одатъ възъ нея да ѝ мерятъ — зематъ и мѣра за джубето“. Ду „Гергьовденъ“ булката не бивало да ходи боса и пр. Тия обичаи се измѣнили, а заедно съ тѣхъ и нѣвогашнитѣ обреди, които ги придружавали; изгубили се и народнитѣ пѣсни. Сега въ селото освѣнъ баба Бенедата никой не знаелъ народни пѣсни, защото още отъ врѣме доминитѣ забранявали да се пѣятъ такива пѣсни. Като знаехъ, че това е общо у павликянитѣ и дори и у банатскитѣ българи, чудно ми стана, защо и какъ тѣй да прави изключение отъ тая страна баба Бенедата, къмъ която нарочно ме уштитиха нѣкои селяни, когато казахъ, че искамъ да послушамъ нѣкоя стара жена, която говори чисто павликянски, защото криво разбраха, че искамъ да забѣлѣзвамъ народни пѣсни. Като взехъ да разпитвамъ бабата за нейното потекло, тя ми каза най-сетнѣ: „той е карагяуринъ, той бѣлгаринъ мой баща; какви пѣсни сме пейли, гатъ сме били мѣненки!“. Азъ я помолихъ да каже нѣкоя отъ тия пѣсни, и слѣдъ много стѣсняване най-сетнѣ тя склони да рецитова нѣколко пѣсни, като напр.:

„Да ми идешъ мѣле
У долнѣтъ малѣ
Да ми земешъ мѣле
Дона убавицъ
Дона убавицъ, Дона гиздавицъ
Ако тия даватъ,
Скоро да си додешъ
Ако я не даватъ

Да са позабавишъ,
Чи азъ жа идъ предъ млади терзия,
Предъ млади терзия
Предъ млади търговци
Да ми ушйатъ дрѣи калугерски
Дрѣи калугерски, рѣба бене-
дѣшка,
Калугер ж' идъ, дѣмин ше си дѣдъ.

Трънчевица и сега е чисто павликянско село, въ което павликянското нарѣчие и традиции най-чисто се спасили. Между селянитѣ владѣе сговоръ и нѣма туку партия противъ чуждото духовенство. Въ свръзка съ туй трѣбва да се изтъкне и обстоятелството, че туку павликянитѣ сравнително сж най-слабо развити, а отъ друга страна нравствено най-оцѣлѣли. Отъ 1860 год. туку по настояването на свещеницитѣ връчма не е имало („кръчмите ги свадия“), и тепърва прѣзъ Августъ мѣсець 1897 год. отворилъ нѣкой си Нѣгуловъ отъ Свищовъ първиятъ „дугенъ съ връчма“ въ Трънчевица въпрѣки протеститѣ на свещеника. Изобщо новъ духъ и туку полека-лека си пробива пътъ: младежъта не иска вече да се покорява на традиционнитѣ строги черковни забрани, така напр. младигѣ сега искатъ да играятъ хорѣ, което е, както видѣхме, отколѣ запрѣтено. При сегашната черква, правена прѣди 23 години, има и енорийски домъ. Туку въ черковната архива нѣма твърдѣ стари книжа: книгата на кръщаванията захваща отъ 1817 год.

Въ с. Лѣжани успѣхъ да отида теѣ първа слѣдъ двѣ години, именно прѣзъ Септември 1900 год., слѣдъ като бѣхъ посѣтилъ и всичкиѣ южно-павликянски села. Лѣжани е населено отъ павликни и православни. Католишки свещеникъ бѣше тогава тукъ пасионистътъ отецъ Силвестеръ Лила, италианецъ, който е дошелъ въ България прѣзъ Май мѣсець 1889 година. Отца Лила познавахъ отъ по-прѣди — той бѣше нѣкое врѣме прѣдставитель на Русчужкия епископъ г. Дулсе прѣдъ българското правителство въ София. Благодарение на неговото гостолюбие и на неговата любезность, азъ можахъ въ кѣсо врѣме тукъ много нѣщо да изуча за сегашното и миналото на павликянитѣ като разпитвахъ стари хора. Нему дължа още благодарность, че можахъ съ негово съдѣйствие да се снабдя съ прѣписитѣ отъ запискитѣ на Скварчия, Пициванела и Бонаугури изъ римската архива на пасиониститѣ както и съ данни изъ епископската архива въ Русчукъ. Нека спомена още, че отецъ Лила е единъ отъ рѣднитѣ свещеници пасионисти, които се стараятъ да научатъ по-основателно български и да бждатъ полезни на цаството си и като писатели. Отецъ Лила бѣ издалъ, както се ваза вече (с. 132), малъкъ ватиканизсъ за дѣцата въ павликянскитѣ села въ Никонолско, а бѣше приготвилъ за печатъ и единъ голѣмъ италианско-български словарь, който можахъ да вида готовъ въ ръкопись.

Въ Лѣжани черквата е доста голѣма и хубава. Кѣщата на свещеника напротивъ е вехта и влажна, та тъкмо отъ Лила пригавяше строителенъ материялъ да гради нова кѣща. Селянитѣ охотно спомагаха съ прѣвозъ и кой съ каквото може, за да се изгради новата кѣща, та по туй видѣхъ, че и тукъ не съществува разцѣпление между тѣхъ.

Въ черковната архива намѣрихъ освѣнъ обикновенитѣ енорийски книги, въ които сж отбѣлѣзвани вѣрщения, умиракия и пр., още и единъ голѣмъ ръкописенъ италианско-български словарь, съчиненъ, както се види, отъ споменатия пасионистъ Скварчия, чиито записки печатамъ въ края на това съчинение, както се каза вече по-горѣ. Къмъ тоя словарь на Скварчия, които съдържа 217 голѣми листа, ще се повърна по долу въ отдѣла за писмеността на павликянитѣ (вж. стр. 307 и сл.).

По впечатлѣнията, които изнесохъ отъ сѣвернитѣ павликянски села, слѣдъ като лично ги посѣтихъ, мога да кажа, че сѣвернитѣ павликяни въ сравнение съ южнитѣ сж останали и откъмъ умствено развитие и откъмъ економично благосъстояние много по-назадъ отъ южнитѣ и че отъ нищо толкова не се нуждаятъ сега, колкото отъ добри училища и добри свещеници. Това съзнаватъ най-сетнѣ и двѣтѣ партии въ Орѣшпъ и Бѣляни, съзнаватъ заедно съ своето духовно началство сѣщо тѣй, че досегашниятъ редъ, по който сж водени черковно-училищнитѣ имъ работи, не ще може вече да се одържи за дълго, тава че насигурно развитието на спорнитѣ въпроси, които сега раздѣлятъ и цаство и духовенство въ Никополската епархия, ще вземе по-мирна посока и ще се рѣши тѣй, както и у южнитѣ павликяни, гдѣто вапуцинитѣ по отврѣме се сѣтиха

да основатъ пълна духовна семинария въ Пловдивъ за младежи-павликяни. И близкитѣ нови села, заселени отъ банатски българи, указватъ вече сега добро културно влияние върху сѣвернитѣ павликяни.

Независимо отъ разпритѣ имъ съ чувдитѣ домини всички павликяни еднакво строго сж привързани къмъ католицизма. Къмъ туй обаче и съзнанието, че сж българи, у тѣхъ бързо се събужда; то сравнително повече е събудено у опозицията; въ събуждането националното чувство ще състои и главната бъдеща задача на тая опозиция, ако и на гледъ тя да стои на чисто черковна почва.

Поради твърдѣ важната роля на католишкото духовенство въ черковно-националното развитие на нашитѣ сѣверни павликяни, особно откакъ на ордена на пасиониститѣ биде прѣдадена Никополската католическа епархия, и за да се види по-нагледно, кои и колцина мисионери пасионисти сж дѣйствували до сега между нашитѣ павликяни, азъ ще приведа тукъ наредъ имената на всички пасионисти, епископи и прости мисионери въ Никополско, и то отъ начало, сир. отъ 1781. година до наши дни. Макарь че до 1840. год. по-горѣ се споменаха имената на епископитѣ и на поветото свещеници, тукъ за пълнота ще ги повтора, като ще прибавя и нѣкои бѣлѣжки върху отечеството на отдѣлнитѣ мисионери както и врѣмето на службата имъ въ България, доволкото такува данни можихъ да събера по спазенитѣ до сега мисионерски рапорти и енорийски книги. Видѣхме, че слѣдъ епископа Никола Станиславичъ, който забѣгна прѣзъ 1738. година въ Унгария, се изредили до идването на пасиониститѣ въ Никополско още четирма епископи, а именно на 1745. година Антоний Бецичъ (Antonio Vesik), слѣдъ него Никола Пульези (Nicolo Pugliesi) на 1753. год., сетнѣ Себастианъ Канепа (Sebastiano Canepa) на 1767. год., и най-подиръ павликянинътъ отъ Пловдивско Павелъ Дованлия (Paulo Dovanlia) на 1776. год. слѣдъ Дованлия вече се редятъ пасиониститѣ епископи, както слѣдва по-долу.

І. Никополски епископи пасионисти.

1. Франческо Ферери (Francesco Ferreri), ржкоположенъ за Никополски епископъ на 1805. год., поминалъ се отъ чума на 1813. година.

2. Фортунато Ерколани (Fortunato Ercolani), ржкоположенъ за епископъ на 1815. год., прѣмѣстенъ на 1822. година за епископъ въ Civita Castellana въ Италия, гдѣто се поминалъ на 1847. год.

3. Джузепе Молайони (Giuseppe Molajoni), ставалъ епископъ на 1825. год. Живѣлъ отначало повече въ с. Чопля до Букурещъ, нѣколко години прѣваралъ въ с. Бѣляни, отъ гдѣто на 1847. година се завърналъ въ Римъ, тукъ се отказалъ отъ епископския санъ и живѣлъ пенсиониранъ въ приюта на пасиониститѣ въ Argentaro, гдѣто се поминалъ на 1869. година 17. юли.

4. Анджело Парси (Angelo Parsi), станалъ епископъ на 1847. г. На 1861. година се върналъ въ Римъ да се цѣри и оттукъ отишълъ

въ родното си мѣсто Civita Vecchia, гдѣто умрѣлъ на 1863. год. 24. Февруари.

5. Антоний Джузепе Плуимъ (Antonio Giuseppe Pluim), роденъ въ Роттердамъ (Холандия) на 1808. год., станалъ Никополски епископъ на 1863. год. 18. Октомври и билъ прѣмѣстенъ на 1869. год. 2. Юни въ Цариградъ.

6. Игнацио Паоли (Ignatio Paoli), роденъ въ Santa Marina (въ окол. на Флоренция), станалъ Никополски епископъ на 28. Августъ 1870. г., живѣлъ въ Букурещъ, гдѣто по негова инициатива и събрани отъ него срѣдства се изгради голѣмата католичка катедрала.

7. Иполито Агосто (Ippolito Agosto), родомъ отъ Италия, билъ изпроводенъ на 1867. година въ Влашко, отъ гдѣто нѣкое врѣме прѣминалъ и въ Бѣлѣни, въ качество на генераленъ викарий. Прѣзъ Май мѣс. 1883. год. станалъ Никополски епископъ и се поминалъ въ Бѣлѣни на 1893. год. 3. Декември.

8. Енрико Дулсе (Enrico Doucet), родомъ французинъ, станалъ Никополски епископъ на 1895 год. 24. Февруари и служи до днесъ.

II. Мисионери пасионисти.

1. Франческо Ферери (Francesco Ferreri) отъ 1781.—1805. г. мисионеръ и генераленъ викарий.

2. Джакомо Сперандио (Giacomo Sperandio) отъ 1780 до 1788. г.

3. Михеле Бирншвамъ, дошелъ въ България на 1792., умрѣлъ въ Орѣшъ на 1797. год.

4. Бонавентура Паолини (Bonaventura Paolini), дошелъ въ България на 1797. год., умрѣлъ въ Свищовъ на 1804. год.

5. Никола Отавиани (Nicola Ottaviani), дошелъ на 1797. год., умрѣлъ на 1802. год. въ Бѣлѣни.

6. Антонио Джордани (Antonio Giordani), дошелъ въ България на 1803. год. и скоро се върналъ въ Италия, гдѣто хвърлилъ монашеското расо.

7. Фортунато Ерколани (Fortunato Ercolani), отъ 1803. до 1815. г. мисионеръ и генераленъ викарий, сетнѣ Никополски епископъ.

8. Бонавентура Федели (Bonaventura Fedeli), отъ 1805. до 1815. г.

9. Раймандо Морния (Raimondo Mornia), дошелъ на 1810. год., умрѣлъ на 1813. въ Чопля.

10. Петъръ Молинари (Pietro Molinari), дошелъ на 1810. год., умрѣлъ въ Бѣлѣни на 1813. год.

11. Матей Балдини (Matteo Baldini) отъ 1815. до 1825. год.

12. Джузепе Молайони (Giuseppe Molajoni), отъ 1815. до 1824. г. мисионеръ и сетнѣ генераленъ викарий въ Орѣшъ и Бѣлѣни, а отъ 1825. г. Никополски епископъ до 1847. год.

13. Луйджи Бонаугури (Luigi Bonauguri), отъ 1817. до 1822. г., умрѣлъ въ Римъ на 1847. год.

14. Томазо Шилини (Tommaso Scillini), отъ 1822. до 1826. г.

15. Джовакино Петрели (Giovacchino Petrelli), отъ 1819. до 1822. год. мисионеръ въ Орѣшъ.

16. Филиппъ Скварциа (Filippo Squarcia), отъ 1824. до 1834. г., мисионеръ, сетнѣ генераленъ викарий въ Орѣшъ, Бѣляни и Петикладенци. По негова инициатива на 1823. г. послѣднитѣ павликяни отъ Петикладенци се прѣснали по другитѣ павликянски села, най-вече въ Орѣшъ.

17. Стефанъ Монети (Stefano Monetti), отъ 1824. до 1834. г. мисионеръ въ Бѣляни, сетнѣ миналъ въ Чопля, гдѣто билъ апостолски викарий.

18. Анджело Парси (Angelo Parsi), отъ 1825. до 1834. год. мисионеръ въ Лѣжани, а на 1847. год. дошелъ повторно като Никополски епископъ.

19. Джироламо Пициканела (Girolamo Pizzicanella), отъ 1825. до 1834. г. мисионеръ първомъ въ Лѣжани сетнѣ въ Трънчевица; втори пѣтъ въ Трънчевица отъ 1836. до 1866. г. и сетнѣ въ Лѣжани, гдѣто се поминалъ.

20. Лудовико Капели (Ludovico Capelli), прѣварвалъ редовно въ Чопля и само нѣколко мѣсеца билъ въ Бѣляни, Орѣшъ и Трънчевица прѣвъ 1836. година.

21. Луйджини Чинти (Luigi Cinti), мисионеръ отъ 1834. до 1841. г. въ Орѣшъ.

22. Джузепе Снели (Giuseppe Snelli), родомъ швайцарецъ, мисионеръ въ Лѣжани отъ 1834. до 1841. год.

23. Карло Романо (Carlo Romano), дошелъ въ Бѣляни на 1840. г., сетнѣ станалъ генераленъ викарий и служилъ въ Орѣшъ и Трънчевица до 1869. г., умрѣлъ на 1875. год. въ Римникъ (Влашко).

24. Максимо Ардуино (Massimo Arduino), мисионеръ въ Лѣжани отъ 1841. до 1865. год., когато се поминалъ въ сѣщото село.

25. Марьяно Дипонзо (Mariano Diponzo), мисионеръ въ Орѣшъ отъ 1841. до 1848. год.; отъ края на 1848. до Юни мѣсець 1850. г. мисионеръ въ Бѣляни; на 1869. год. повторно се върналъ въ България и служилъ въ Бѣляни.

26. Джакомо Сперандио (Giacomo Sperandio), мисионеръ отъ 1842. до 1852. год. въ Бѣляни, Чопля, Трънчевица, Орѣшъ, най-сетнѣ въ Букурещъ, отъ гдѣто отишелъ въ Америка.

27. Лоренцо Декерикшиъ (Lorenzo Decherikis), мисионеръ отъ 1847 г. година въ Лѣжани, Трънчевица, малко врѣме въ с. Малкочъ до Тулча и най-подирѣ въ Бѣляни, гдѣто се поминалъ на 1854. г. 15. Априли.

28. Агостино Бернардини (Agostino Bernardoni), дошелъ на 1847. год. и служилъ мисионеръ въ Трънчевица, Бѣляни, Орѣше, а сетнѣ миналъ като генераленъ викарий въ Чопля, гдѣто умрѣлъ на 1885. г.

29. Чиприяно Фаваро (Cipriano Favaro), отъ 1851. до 1865. г. мисионеръ въ Бѣляни и Трънчевица, гдѣто се поминалъ на 25. Декември 1865. год.

30. Еудженио Валенти (Eugenio Valenti), дошелъ на 23. Декември 1854. год. и служилъ въ Бѣляни и Трънчевица до смъртта си. Той е градилъ голѣмата черква и енорийската къща въ Бѣляни и е ходилъ прѣзъ 1859. година въ Виена да събира помощи за тая цѣль. На 1866. г. миналъ въ Трънчевица.

31. Кандидо Ланфреди (Candido Lanfredi), отъ 1854. г. мисонеръ въ Лжжани, помощникъ на Максимо Ардуино, а слѣдъ смъртта на послѣдния, 1866. год., останалъ тукъ самъ. Умрѣлъ на 1883. год.

32. Теодоръ Чели (Teodoro Celli), на 1866. год. за кратко врѣме отъ Влашко билъ проведенъ за помощникъ на свещеника въ Бѣляни.

33. Салваторе Бевилаква (Salvatore Bevilacqua), отъ Влашко врѣменно билъ изпроводенъ на 1857. г. за помощникъ на отца Евгения въ Трънчевица, гдѣто останалъ до пролѣтъта на 1868. год.

34. Иполито дела Маргарита (Ippolito della Margarita), тѣй сжцо врѣменно служилъ като помощникъ въ Орѣшъ отъ 22. Ноември 1866. до 14. Декември 1867. год., когато се завърналъ въ Букурещъ.

35. Бияджио Капели (Biagio di S. Giuseppe Cappelli), прѣзъ 1867. врѣменно прѣстоялъ помощникъ въ Орѣшъ, всичко петъ мѣсеца, и се завърналъ пакъ въ Букурещъ.

36. Фрателъ Гашпаро (Fratel Gasparo), стоялъ само отъ 1867. до Май мѣсець 1868. год. въ Лжжани; на 1870. пакъ билъ изпроводенъ отъ Влашко въ Бѣляни, отъ гдѣто се завърналъ въ Римъ на 1897. г.

37. Джузепе Миранди (Giuseppe Mirandi), дошелъ въ Орѣшъ на 26. Септември 1869. г., сетнѣ въ Бѣляни на 25. Ноември, отъ гдѣто на 6. Ноември 1870. заминалъ за Букурещъ; на 1878. год. се върналъ въ Бѣляни само за 6 мѣсеца, а на 1883. год. дошелъ по трети пжтъ въ Бѣляни.

38. Еразмо Гильото (Erasmo Ghigliotti), дошелъ въ Бѣляни на 1871. г., върналъ се въ Италия на 1899. год.

39. Алфонзо Молинари (Alfonso Molinari), на 1874. год. дошелъ въ Бѣляни, отъ гдѣто бѣлянци го изгонили на сила.

40. Игнацио ди С. Паоло (Ignazio di S. Paolo della Croce), на 1872. год. дошелъ въ Бѣляни, отъ гдѣто тѣй сжцо билъ изгоненъ и се върналъ въ Влашко.

41. Джироламо Смитъ (Girolamo Smyth), отъ 1872. до 1883. г.; втори пжтъ дошелъ въ Бѣляни на 1895. год.

42. Иполито Агоста (Ippolito Agosta di San Luigi). Служилъ отъ 1867. год. въ Влашко и само единъ мѣсець прѣкаралъ като генераленъ викарий въ Бѣляни. На 1883. год. станалъ Никополски епископъ.

43. Бартоломео Панталеоне (Bartolomeo Pantaleone) прѣзъ Октомври 1878. год. като генераленъ викарий отъ Влашко билъ изпроводенъ въ Бѣляни, а прѣзъ Септември 1879. г. се завърналъ въ Букурещъ.

44. Онорато Карлезимо (Onorato Carlesimo), на 1879. год. отъ Влашко миналъ въ Бѣляни, а на 1883. год. билъ прѣмѣстенъ въ Лжжани вмѣсто починалия от. Ланфреди. Завърналъ се въ Римъ на 1899. г.

45. Бонавентура Мимличъ (Bonaventura Mimlic), родомъ хърватинъ, дошелъ на 1876. година и умрѣлъ въ Орѣшъ на 1891. г. Говорилъ на 15 разни езика.

46. Грегорио Пиегса (Gregorio Piegsa), дошелъ на 1880. г.

47. Мартино Сквила (Martino Squilla), дошелъ въ Бѣляни на 7. Декември 1883. год., отъ тукъ билъ прѣмѣстенъ за помощникъ въ Трънчевица, гдѣто се поминалъ.

48. Камило Шейнетъ (Camillo Cheynet), пристигналъ заедно съ Мартино Сквила на 1883. год. въ Бѣляни, гдѣто останалъ за помощникъ.

49. Лудовикъ Хайншъ (Ludovico Heinsch), дошелъ на 1881. г.

50. Петъръ Гюровичъ (Petro Djurovitz), дошелъ прѣзъ 1881. год.

51. Лоренцо Манганели (Lorenzo Manganeli), билъ помощникъ въ Бѣляни отъ 1886. до 1892. год.

52. Енрико Дулсе (Enrico Doulcet), французинъ, дошелъ на 1889.

12. Май, а на 1895. г. станалъ Нивополски епископъ.

53. Силвестеръ Лиля (Silvestro Lilla), италиянецъ, дошелъ въ България на 1889. г. 12. Май и сега още служи.

54. Хиячинто Асчюти (Hiacinto Asciti), отъ 1890 до 1898. г. въ Орѣшъ.

55. Амброджио Гальиарди (Ambrogio Gagliardi), отъ 1890. год.

56. Габриеле Фѣри (Gabriele Ferri), отъ 1890. год.

57. Джиовани Фрески (Giovanni Freschi), отъ 1890. год.

58. Виторе Бянки (Vittore Bianchi), отъ 1890. год.

59. Алесио Роси (Alessio Rossi), отъ 1890. г.

60. Паоло Корселисъ (Paolo Corsellis) отъ 1893. г.

61. Луйджи Блакели (Luigi Blakely), амереканецъ, отъ 1895. г.

62. Лука Роси (Luca Rossi), отъ 1895. г.

63. Рикардо Хофманъ (Ricardo Hofmann), отъ 1896. г. въ Трънчевица.

64. Франческо Крингсъ (Francesco Krings), отъ 1896. до 1898. г.

65. Бонавентура Вербертъ (Bonaventura Verberth), отъ 1896. до 1898. год.

66. Отецъ Джерардо (Fratel Gerardo), отъ 1896. г.

67. Исидоръ Тоньоли (Isidoro Tognoli), отъ 1897. г.

68. Луйджи Балестъ (Luigi Balest), отъ 1897. г.

69. Тимотео Кальиери (Timoteo Caglieri), отъ 1898.

70. Стефано Гьорги (Stefano Gyorgy), отъ 1898. г.

Трѣба още да се спомене, че слѣдъ 1823 г. въ Бѣляни вжсо врѣме е служилъ от. Михаилъ Добромировъ, павликянинъ отъ Пловдивско (вж. за него подробно по-долу), че отъ 1823. до 1830. год. е служилъ въ Орѣшъ Франческо Драгановъ, павликянинъ родомъ отъ Орѣшъ, и Винчензо Яковски, павликянинъ родомъ отъ Пловдивско, служилъ отъ 1875. до половината на 1878. година въ Бѣляни и сетнѣ пакъ

се завърналъ въ Пловдивъ. Карло Потенъ, сетнѣшни епископъ албански въ Антивари, служилъ като мисионеръ въ Орѣшъ 5 мѣсеци въ 1833. г.

Числото на мисионеритѣ слѣдъ освобождението се е умножило значително поради новитѣ католишки села, образувани отъ прѣселенитѣ изъ Банатъ и Влашко павликяни.

Южнитѣ павликяни.

Какъвъ животъ сж прѣкаралъ южнитѣ павликяни отъ края на 17. до половината на 18. в., не можемъ да посочимъ въ подробности, защото липсватъ прѣми данни, ала при все това не можемъ да се съмняваме, че той е билъ много нищетенъ (мизеренъ), като сѣдимъ въз основа на нѣкои спазени вѣсти отъ историята на католишката пропаганда у тѣхъ прѣвъ онуй врѣме. Спомена се, че и южнитѣ павликяни слѣдъ чипровската катастрофа въ вѣрско отношение били така запустнати, че дълго врѣме стояли безъ или само съ по единъ свещеникъ. Така споредъ единъ ржкопись, озаглавенъ „Memorie di Kalacia“, който съдържа нѣколко бѣлѣжки върху миналото на католишката мисия въ Пловдивско,¹⁾ е забѣлѣзано, че въ селото Калъчли, като главно мѣсто на павликянитѣ въ Пловдивско, имало по единъ свещеникъ за всичитѣ южни павликяни. Именно отъ 1695. до 1699. тукъ билъ свещеникъ нѣкой си Димитъръ Мирковичъ, възпитаникъ (alunno) на пропагандата. Слѣдъ него отъ 1703. г. до 1717. служилъ пакъ възпитаникъ на пропагандата, Джакомо Юшичъ,²⁾ слѣдъ когото дошелъ Джовани Роди отъ 1717. до 1720. година. Между туй се училъ въ Италия, въ колегията на Фермо, младиятъ павликянинъ Михаилъ Добромировъ, родомъ отъ селото Калъчли, и по настояването на тогавашния „Софийски архиепископъ и администраторъ на пловдивската епархия“ Павелъ Юшичъ, за когото се спомена по-горѣ (вж. стр. 68) Добромировъ се завърналъ на 1715. година въ отечеството си, ржкоположенъ вече за иподияконъ. Юшичъ задържалъ Добромирова при себе си, и той на 28. октомври 1716. г., назначенъ вече

¹⁾ Тия „Memorie“ споредъ една бѣлѣжка въ края на прѣписа, който притежавамъ, е съчинилъ многозаслужениятъ свещеникъ отъ капуцинския орденъ, от. Едуардо, за когото по-долу ще се спомене повече. От. Едуардо, който е писалъ тия спомени около 1850 г., казва въ прѣдговора, че не е могълъ за миналото на Пловдивскитѣ павликяни да даде много свѣдѣния, понеже писменитѣ документи отъ по-старо врѣме съ малки изключения били унищожени: „Questa missione quasi del tutto priva di memorie non può somministrare materia sufficiente per formare una serie completa, come si dovrebbe . . . a motivo, che gli scritti e monumenti di essa sono stati abbruciati dagli incendi dei villaggi devastatori e destructori di questi paesi. Quel poco, che si sa, egli è solo dalla tradizione, la quale non potendo in tutto porgere vera e sicura materia, degna di esporsi al pubblico, solo abbiamo scelto ciò, che è più degno al pubblico e che si è potuto inventire in alcune reliquie di monumenti quà e là, sparsi nei libri dei battezzati ed altri scritti“.

На края на прѣписа отъ тия „Memorie“, които азъ намѣрихъ въ Калъчли, е написано съ ржката на другъ единъ свещеникъ, отецъ Евгений, потвърждение, че тия записки сж съставени отъ отца Едуарда: „Queste Memorie gli scrissi P. Eduardo Cappucino, come ho potuto esaminare dal suo modo di scrivere e da uno manoscritto, dove si dice, che abbia incominciato queste Memorie. Jo P. Eugenio da Kalaschia notai questo 1896“.

²⁾ Nel anno 1695. trovai esservi stato missionario in questo villaggio (Kalacia), come Capo-luogo di quei tempi, il signor D. Demetrio Mircovich, alunno di Propaganda fide, fino all'anno 1699. Dal 1703. il signor D. Giacomo Joscich, alunno fino al 1717“ (Memorie di Kalacia).

свещеникъ, служилъ като капеланъ при епископа съ задължение да спомоща два пѣти прѣвъ годината католицитѣ „въ София, Пловдивско и Стара-Загора“. Понеже не е могълъ да се поддържа безъ помощъ отъ конгрегацията, тъй като павликянитѣ били „бѣдни и съ непостоянно мѣстожителство“ (*miserabili e fuggitivi*), най-сетнѣ слѣдъ нѣколко кратки ходатайства на Юшича конгрегацията се съгласила да му отпусна по 35 минца годишно, и то въ качество на „мисонеръ въ Калѣчли“. ¹⁾ Понеже наскоро се поминалъ владиката Юшичъ (на 6. юли 1719. год.), на Добромирова били дадени отъ конгрегацията съ заповѣдь отъ 7. май 1720. година права на генераленъ викарий, докато остана софийската епископия безъ владика, именно до мѣсець декември сѣщата година, когато Никополскиятъ епископъ Марко Андрияши билъ прѣведенъ за Софийски архиепископъ. По заповѣдта на този подирния Добромировъ заминалъ на 1723. год. за Сѣверна България, гдѣто трѣбвало врѣменно да изпълнява длъжността мисонеръ въ Бѣлѣни и сщеврѣменно да се грижи за католицитѣ въ Русчукъ и Фламонта. ²⁾ Това извѣстие, което намирамъ въ споменатитѣ „Записки“ на Едуарда, сега обяснява и едно неясно до сега мѣсто въ единъ отъ документитѣ у Ферменджина, гдѣто мисонерътъ Рафаель Бияджи на 1729. г. отъ Бѣлѣни съобщава, че най-сетнѣ главниятъ викарий му позволилъ да се настани въ енорийската къща, която била изградена прѣвъ врѣмето на владиката Андрияши, и че не му билъ още връченъ къщниятъ инвентаръ, „оставенъ отъ Добромирова“ („perche non mi é consegnato l'inventario, lasciato dal S. D. Michele Dobromiri“, ц. д. 348). Присѣтствието на Добромирова въ Бѣлѣни тогава ще да е било твърдѣ нужно, понеже Никополската епархия слѣдъ катастрофата, която сполетѣ Чипровско, била почти ли-

¹⁾ Ето изцѣло туй мѣсто изъ „Споменитѣ“ на Едуарда, интересно за познаване тогавашнитѣ условия, при които е дѣйствувала пропагандата: „Il sacerdote Bulgaro, D. Michele Dobromiri di Kalachia, nell' arcidiocesi di Sofia, fu in qualità di alunno nel collegio di fermo, ove venne ordinato suddiacono, e nel 1715 fece ritorno alla sua missione. Colà giunto, volendo subito adoperarsi in qualche modo in ajuto dell' arcivescovo di Sofia, Monsignor Paulo Iosich, il quale nudriva desiderio di tenerlo presso di se, fece istanza alla s. congregazione, che volesse accordargli la patente di missionario apostolico e fissargli un congruo assegnamento annuo. La s. congregazione peraltro con lettera dei 10. febrajo 1716. così gli rispose: Ha sentito con piacere questa s. congregazione il suo arrivo in provincia e la risoluzione presa da Monsignor Arcivescovo di Sofia di trattenerla presso di se, che così avrà ella un bel campo per abilitarsi sotto la direzione di codesto Prelato a servire fruttuosamente le missioni. Quanto poi alla patente di missionario, che ella desidererebbe, sino a tanto, che non sarà sacerdote, non può sperarla, e la stesso deve intendersi dei sussidii, non essendo solita la s. congregazione di dare ne l'uno, nè l'altro a chi non è decorato del grado e carattere sacerdotale, che indispensabilmente si richiede nel missionario. — Ordinato poscia sacerdote dal sudetto Arcivescovo li 28. ottobre l'anno stesso tornò con lettera dei 5. maggio seguente a rappresentare qualmente era stato eletto dall' Arcivescovo per suo capellano con incombenza di visitare due volte all'anno la cristianità di Sofia, Filippopoli, Eschizagora ed altre lontane sino a 15 giornate dalla sua residenza, che per eseguire dette visite occorre vogli qualche somma di denaro, quelle non poteva sperare dalla pietà di quei popoli, essendo miserabili e fuggitivi per causa della guerra. Domandava pertanto un qualche sussidio e la patente di missionario in Kalachia. Riferitasi tale istanza nell' adunanza generale li 10. novembre del 1717. gli empni P. P. accordarono al Dobromiri la richiesta patente ad beneplacitum sacrae Congregationis e sotto la dipendenza dell' Arcivescovo di Sofia non che l'annuo assegnamento di D. 35“.

²⁾ „Nel' anno 1728., per ubidire agli ordini dell' Arcivescovo dovette trasferirsi per qualche tempo nella Diocesi Nicopolitana per missionario in Beghiani ed assistere insieme alle due missioni di Russi e di Tlamonda“ (изъ „Memorie di Kalachia“ на от. Едуардо).

шена отъ добри свещеници, а слѣдъ като прѣмѣстили и владиката Андрияши въ Пловдивско, останала тя около петъ години, именно до 1725. г. и безъ титуларенъ епископъ. Прѣзъ същата 1723. год., когато Добромировъ пристигналъ въ Бѣляни, конгрегацията търсила замѣстникъ на Андрияши въ Никополско, както се вижда туй отъ едно публикувано у Ферменджина писмо на Кардинала Agnetis отъ 25. декември, съ което този надумва чипровчанаца Георгия Визичъ, да не се двоуми повече („non tibi amplius ambigendum est“) ами да приеме прѣдложената Никополска епископска титла (ц. д. 336). Ала Визичъ не приелъ и така останала Никополската епископия вакантна до 1725. година, когато изборътъ на конгрегацията падналъ върху Никола Станиславича. Прѣзъ същата година и Добромировъ трѣбва да е напустналъ Никополско, защото споредъ спазени свѣдѣния отъ нѣколко источника тогава се подигнало отъ страна на турската власть свирѣпо гонение противъ католишкото духовенство отъ Софийската архиепископия, къмъ което се числилъ и Добромировъ. Тогава пострадалъ и Софийскиятъ архиепископъ Марко Андрияши заедно съ цѣлото си духовенство, като билъ изгоненъ отъ прѣдѣлитъ на Турция,¹⁾ и то слѣдъ много застъпничества отъ страна на консулитъ въ Цариградъ, за да ги отърватъ живи отъ ржцѣтъ на турцитъ. Не се знае по-отблизу, какво е дало причина да се постъпи ненадѣйно тъй строго съ католишкото духовенство въ Пловдивско и Софийско, освѣнъ туй, че турското правителство е било твърдѣ наежено изобщо спрѣмо всички католишки свещеници²⁾, а види се особно противъ тия, които се намирали подъ покровителството на Дубровнишката република. Въ источниците на пропагандата се указва като подбудител на тия гонения както обикновено и този пѣтъ грѣцкото духовенство. Именно Андрияши, като билъ извѣстенъ о врѣме отъ нѣкой си Маври, който билъ патриаршески викарь, какъ грѣцкиятъ патриархъ го наклеветилъ прѣдъ Портата че ималъ ужъ тайна мисия да подготви революция противъ турцитъ и че е излѣзълъ ферманъ противъ него и духовенството му, въ силата на който щѣлъ да бѣде затворенъ, той успѣлъ да избѣга до Родосто, гдѣто можалъ нѣкое врѣме да се укрие при княза Ракоци и отъ гдѣто най-сетнѣ съ голѣми мжки успѣлъ да достигне до Дубровникъ. Между туй всичкитъ негови свещеници въ Пловдивско и въ София, между които ще да е билъ и Добромировъ, били затворени и доведени въ Цариградъ, гдѣто дубровнишкиятъ посланикъ съ голѣми мжки най-подиръ

¹⁾ Вж. въ писмото на Кардинала Завардини отъ 1728. год. у Ферменджина: „... ed in specie di quelle della diocesi di Sofia, dalle quali (come è già noto) furono fin dal 1725. espulsi dopo un aspra persecuzione l'arcivescovo Monsignor Marko Andriasci e i suoi missionarii“ (ц. д. 341.).

²⁾ Характеристично по тоя въпросъ е съдържанието на везирския ферманъ, издаденъ тогава противъ католишкото свещенство, гдѣто се клзвало: „До знание ни дойде, че понеже нѣколко европейски калугери, зли като дявола, сноватъ съ лоши намѣрени по страната и подкаиватъ грѣцката и арменската рая да вникне въ празнитѣ имъ учения, като я уплитатъ съ лъжливитѣ си проповѣди, не по-малко заразители отколкото е френската болѣсть, и я отбиватъ отъ старата ѣ вѣра, затова не бива да се допускатъ тѣзи калугери да напушатъ мѣстата, гдѣто сѣ установени консулствата на тѣхната народностъ. Ония, които прѣстъпанатъ тая заповѣдъ, ще бждатъ затворени“ (изъ историята на Челеби Зааде, вж. у Текела, ц. д. 123.).

ги измолилъ, та ги пусли да си отидатъ въ Дубровникъ, като имъ се забранило възвръщането въ Турция.¹⁾ Всичко туй и да е било така, пакъ подозрѣнията у турцитѣ спрѣмо Австрия изобщо и специално въ тоя случай спрѣмо Дубровникъ ще да сж главната причина за подигнатитѣ отъ тѣхъ гонения. Това най-добрѣ се потвърждава отъ споменатото по-горѣ писмо на Кардинала Зонардини отъ 1728. година, отъ което се вижда, че заедно съ чужденцитѣ свещеници на епископа Андрияши били изгонени и българитѣ Добромировъ и другарятъ му Теодоровъ, и то именно защото ги смѣтали за дубровчани. Високата порта издала тогава специаленъ ферманъ противъ архиепископа Андрияши и мисонеритѣ му, насоченъ главно противъ чужденцитѣ свещеници. И Задърскиятъ епископъ по подигнатия на 1728. г. въпросъ, да се дѣйствува ли за възвръщането на Андрияши на поста му или пъкъ да се изпроводятъ врѣменно само двама свещеници българи въ Пловдивско, докато се подобрятъ условията, изказва мнѣние, че споредъ речения ферманъ още било опасно да се връща било Андрияши самъ, било и други съ него чужденци свещеници, ала напротивъ можели да се проведатъ свещеницитѣ Добромировъ и Теодоровъ, понеже и двамата били българи и турски поданици, а били затворени и изгонени съ другитѣ иностранны мисонери само затуй, „защото сж ги мислили за дубровчани“.²⁾ Ако би да се завърнѣли тѣ въ България, навѣрно щѣли да могатъ се наслаждава съ сжщата свобода въ изврѣшването на своето звание, каквато иматъ въ Турция всички други католици, именно турскитѣ поданици и независимитѣ отъ Дубровникъ (*sudditi ed indipendenti dai Ragusei*). За това най-накрай Задърскиятъ епископъ съвѣтва на конгрегацията за първо врѣме да изпроводи въ Пловдивско само Добромирова, който като човѣкъ уменъ, дѣятеленъ и дори достоенъ за владишка митра (*uomo prudente et operaio, degno anche della mitra*), ще знае въ кѣсо врѣме да приготви почва и за своя другаръ, а конгрегацията да му отпусне извънредна помощъ отъ 40 шкуди, понеже билъ човѣкъ бѣденъ и лишенъ отъ облъкло, и нуждитѣ голѣми пѣтни разноски (ц. д. 343). Види се, че тоя съвѣтъ

¹⁾ „ Monsignor Marco Andriasci, arcivescovo di Sofia, ritornando esso dalla città di Costantinopoli, ove alcuni suoi affari lo avevano chiamato, appena giunto alla sua sede, che allora aveva in Filippopoli, ricevette avviso da Monsignor Mavri, Vicario patriarcale, che il Patriarca Greco-scismatico lo avevo accusato al Divano qualmente avesse chiamato predicatori da Roma per eccitare pericolose sollevazioni, onde distogliere quei popoli dalla debita ubbidienza al gran Sultano e farli sudditi dal Papa. Il Gran Visir fece tosto spedire un firmano per la cattura e condanna del detto prelado. Ma egli per salvarsi dall' imminente pericolo, per vie non frequentate, preceduto da guardie fedeli, si salvò in Rodosto, raccomandato al Principe Ragozzi. Giunsero in Filippopoli i turchi esecutori del firmano, accompagnati da preti greci scismatici e dall' autore della congiura. Questi non avendo potuto catturare l'arcivescovo, sfogarono la loro barbarie contro persone innocenti, contro i vicini, contro i mobili e casa di detto prelado, che demolirono in parte. Non si fermò quì la persecuzione, furono catturati li cinque missionarii ed incatenati e condotti in Costantinopoli a stento, e con tutte le premure possibili del signor console di Ragusa ricoperarono la libertà à condizione di perpetuo bando dalla Tracia e dalla Bulgaria. Monsignor Andriasci si era ritirato in Ragusa, nè gli fu più possibile ottenere il permesso di ritornare alla sua chiesa“ (Изъ запискитѣ на Едуардо).

²⁾ „ Onde suo giudizio non è vietato il ritorno al Teodori e al Dobromiri, ambedue nazionali Bulgari e per conseguenza anche sudditi, i quali intanto furono carcerati ed espulsi con gli altri missionarii forestieri, in quanto che furono anche essi creduti Ragusei“. (ц. д. 342).

конгрегацията послушала, защото Добромировъ на 1829. година вече се намиралъ на старото си мѣсто въ Пловдивско, както е отбѣлѣзано и въ запискитѣ на отца Едуарда (e non fece più ritorno alla sua antica missione, che nel anno 1729). Че Добромировъ наистина се е намиралъ къмъ края на 1729. година въ родното си село Калъчли, най-добрѣ доказва най-старата енорийска кръщелна книга отъ Пловдивско, която намѣрихъ въ архивата при черквата на с. Седжиково и въ която самъ Добромировъ е отбѣлѣзвалъ кръщавания отъ 3. мартъ 1729. год. нататъкъ. На стр. 60 на тая кръщелна книга, озаглавена „Libro della missione di Sofia. Registro de battesimi dall anno 1703. al 1767.“ има една бѣлѣжка отъ ржката на Добромирова, въ която самъ обяснява своето връщане въ България прѣзъ 1729. год. като казва, че конгрегацията, за да спомогне на духовнитѣ нужди на Пловдивската епархия, която остана, слѣдъ като избѣгали Андрияши и всичкитѣ му мисионери въ Дубровникъ, съвсѣмъ безъ католишки свещеникъ, благоволила да го изпроводи въ България съ права, каквито се даватъ на епископитѣ, и то врѣменно като апостолически мисионеръ за цѣлата „Софийска“ епархия.¹⁾ Въ сѣщата кръщелна книга Добромировъ на друго мѣсто подъ дата октомври мѣсець 1729. год. изброява на редъ и еноритѣ, отъ които се състояла тогавашната „Софийска“ епархия; къмъ тази именно се числили еноритѣ (le missioni) София, Пловдивъ и селата въ околността му: „Калъчлие“ — заедно съ близнитѣ му селца Алифаково и Бейкъво; „Балтаджие“ заедно съ близкото му селце „Доганджие“; „Давуджево“; „Дованлие“ съ принадлежнитѣ му села „Седжиково“ и „Хамбарлие“. Прѣзъ октомври 1729. год., когато Добромировъ е писалъ бѣлѣжката си, вече билъ пристигналъ и помощникътъ му Никола Теодоровъ, който обслужвалъ Дованли, Давуджево, Седжиково и Хамбарли, докато другитѣ се падали на грижата на Добромирова. Къмъ еноритѣ на подирния се числили още и Стара Загора и Ямболъ, гдѣто имало малко католици.²⁾ Въ тоя списъкъ на селата съ жители павликяни, нѣма имената на селата Калаброво, Хаджиево и Караманово, за които се говори въ докладитѣ на мисионеритѣ прѣзъ 17. вѣкъ (вж. по-горѣ с. 64). Очевидно е, че павликянитѣ отъ тия села, гдѣто били врѣменни прѣселенци

¹⁾ „Jo Michele Dobromir, oriundo dal casale di Calacie nel stato di Filippopoli in provincia di Romania della diocese di Sofia in Bulgaria, e missionario apostolico di Sofia, durando l'esilio a l'assenza dala Diocese di Sofia del M^{mo} e Rev^{mo} Monsignor Andriasci Arcivescovo e di tutti gl'altri suoi missionarii, esiliati in Ragusa, la Sacra Congregazione di Propaganda fede per socorrere in angustia si deplorabili alli spirituali bisogni di tutti li cattolici di detta Diocese di Sofia, rimasta à fato privà d'ogni sacerdote cattolico latino, s'e compiacuita di premonire me pred(ett)o Dobromir de le necessare(?) facultà Apostoliche, solite a concedersi dala sacra Sede ali Vescovi in partibus infidelium e speditomi da Roma in Bulgaria per missionario Apostolico pro interim in tutta la Diocese di Sofia“.

²⁾ „... la diocese di Sofia, nela quale vi sono le missioni cioè di Sofia in Bulgaria, di Filippopoli in Romania, et nel stato di questa la villa cioè la missione di Calacie e delli luoghi a lei adiacenti di Alifacovo, di Beichiovo, di Eschi Sagura e di Jamboli. La missione di Baltagie e luoghi a lei adjacenti di Dogangie e di Filippopoli; la missione di Daugevo; la missione di Dovanlie e luoghi à lei annessi di Selgicovo e di Hambarlie. Et a questa due ultime di Daugevo e di Dovanlie pervenuto il missionario D. Nicolò Teodori assiste(re) e servire in mio aiuto. Io sudetto Dobromir servo et amministro le predette missioni di Sofia, di Filippopoli, di Calacie et di Baltagie con li loro luoghi assegnati e divisi“.

отъ сѣверна България, съвсѣмъ се издигали и, види се, нѣкои се завърнали назадъ прѣзъ Балкана, а повечето отъ тѣхъ ще да се впуснали по равнината къмъ Пловдивъ и заседнали по павликянскитѣ села туеъ, и то вѣроятно най-много отъ Калъчли, споредъ едно прѣданіе, спасено тамъ и до сега. За това пѣеъ отъ списъка на Добромирова сега излизатъ на явѣ нови павликянски поселения: Алифакково, Бейкъво и Доганджи. Възможно е да сж били въ тия мѣста павликянитѣ, които ще да сж образували незначителна частъ отъ населението имъ, нови колонисти, тѣй като тѣ, като работили по турскитѣ чифлици, често се мѣстили отъ едно село на друго, ала може да сж и по-стари жители, за които ми сионеритѣ прѣзъ 17. в. само загатватъ като казватъ, че имало павликяни на по-малки групи и „въ други села“. Въ Стара Загора имало, както ще видимъ, само 3—4 католишки сѣмейства, а така ще да е било и въ Ямболъ.

Добромировъ заварилъ своитѣ павликянски енории все въ онова първобитно и твърдѣ бѣдно състояние, въ каквото се намирали тѣ и прѣзъ 17. вѣеъ. Нѣмало още ни една черква, нито параклисъ, нито постояненъ олтаръ, ами богослужението ставало все по стария навикъ въ частни къщи, доколкото и такива се намирали прилични за това.¹⁾ Павликянитѣ продължавали да подържатъ стария календаръ еднакво съ православнитѣ.²⁾ Добромировъ, който е билъ самъ павликянинъ, не само че не се завзималъ да изкоренява тоя календаръ, толкова тѣсно свързанъ съ народнитѣ празници и обреди, ами и самъ се е водилъ по него въ кръщелната си книга.³⁾ Добромировъ първъ е завелъ редовно записване въ една парохиялна книга всички кръщавви, женидби, умиракия и пр.⁴⁾ Той се е постаралъ добросъвѣстно да събере по-стари данни отъ тоя родъ, доколкото се намирали още отбѣлжени и разпрѣснати на отдѣлни тетрадчици или листове, та е можалъ да почне отъ началото на 18. в., именно отъ 1703. година,⁵⁾ когато билъ свещеникъ

¹⁾ „... Nella questa missione non e *neunca* chiesa, ò oratorio, ò altare fisso come in christianità, ma per la casa di detti luoghi, in quanto si possono avere decenti, s'amministrano alli fedeli li sanctissimi sacramenti et altre sacre fontioni della chiesa“.

²⁾ „Decce però sapersi, che tutti questi cattolici, sudditi del Turco, dimoranti per le sudette ville e missioni nel territorio di Filippopoli, uniformandosi e tenendo ab antiquis all'uso antico delli greci del Levante tutti li giornate e mesi dell'anno, le vigilie, li digiuni, le feste di precetto e dell'altre infra annum, osservano il calendario vecchio et antico della chiesa, dodeci giorni doppo del calendario Gregoriano al uso nuovo della chiesa cattolica romana“.

³⁾ „Mentre adesso qui la mia intentione è d'avisare il benigno lettore, che le partite di ciascun battezzato inferiormente, come sieque, sono notate e scritte si da me, come da altro missionario all'uso et osservanza delle giornate, mesi et anni secondo il calendario vecchio et antico alla levantina, uniforme con li greci di questo imperio. Così anche il libro delli matrimonii e degli defonti etc“ (стр. 60).

⁴⁾ „... Perciò secondo l'obbligo m'incombe ho fatto questo libro primo per nottare regolarmente li battezzati di queste missioni a me comesse“.

⁵⁾ „Io Michele Dobromir, nativo di Calacie . . . havendo rinvenuto e introvato alcune partite di battezzati cattolici, alcune in c-rti, fogli, altre in quinternetti e librettini dispartiti, ne uniformamente scritte, ne ligate insieme in forma di libro. Perche si perdono e si lacerano così spartite, come molte si sono perse e mancano, ho stimato bene et ad melius esse, di copiarle e trascriverle con proprio pugno dalle sudette non uniforme carze e quinternetti non coperti ne in carzone, ne in carta peccora a fine di durare. Confesso dunque e dichiaro io sudette d'haver le sopra cennate partite de battezzati copiato, trascritto fedelmente de verbo ad verbum“.

въ Давуджово нѣкой си отецъ Михаилъ Илиевъ, родомъ отъ Босна (D. Michele di Elia, Bosnese). По въпроса за етнографичния характеръ на южнитѣ павликяни твърдѣ сж интересни многобройнитѣ лични и сѣмейни имена въ тая най-стара часть отъ кръщелната книга, понеже се указватъ отъ край до край чисто български, каквито сж тѣ и до днешенъ. Чуждото духовенство у южнитѣ павликяни, както видѣхме, до тогава сир. до началото на 18. вѣкъ е било малобройно и не особно влиятелно, така че откъмъ личнитѣ и сѣмейнитѣ имена тукъ старата традиция не е била измѣнена съ изключение на нѣкои рѣдки случаи, както и у сѣвернитѣ павликяни, гдѣто тукъ тамъ се вмѣнало по нѣкое чуждо лично име, главно между женскитѣ.

Интересно е още, че споменатиятъ бошнякъ Михаилъ Илиевъ бѣлѣжилъ кръщавкитѣ не както е билъ обичай, на латински, а на своя босненски сир. хърватски езикъ. Той е озаглавилъ кръщелната книга, въ която захваналъ да вписва, така: „Na godina Gospo(di)nja 1703. na 1. Genara. Calaclia. Libro od karsztenia od Calaclie i Baltagie.“ Първото записано кръщение е отъ 17. Януари 1703. година: „Na 17. Gena(ra) karsti cher¹⁾ Ghena Gudova od Baltagie, imenom Neda, bijo ih kuma хена (= жена) Ievsi Stojaniza od Kalaclie (Giosoviza)“. Слѣдното кръщение станало на 4. Февруари: „4. Febrā. karsti sina Todora Krivova od Kalaclie, imenom Dimitar. Bi mu kum Dimitar Maniuv od Baltagie.“ Сжщиятъ день кръстилъ и второ дѣте: „Na isti dan karsti cher Stoitana Kugliova (= Кулиова) ime Maria. Bi mu kum Todor Nidelkov od Calaclie“, Слѣдъ това били кръстени на 24. Февруари дъщеря на Неделя Банкова, а кума била Неча Иваничина; на 28. Мартъ: дъщеря на „Стояна Курюк-Пейова“, а кумъ билъ Стоянъ Чяушъ; и дъщеря на Геша Драгойова, дадено ѝ било име Божана. На 29. с. м. билъ кръстенъ синъ на Георги Дованлия съ име Василъ, а кумъ билъ Радъ Атанасовъ и пр. и пр. Имената, които слѣдватъ, все сж тѣй народни: Никола Земляровъ, Радъ Гьопсалия, Събю Лесковъ, Добра, Никола Неновъ, Бачю Мирчовъ, Драгойко, Нена Бойчова, Марии Бойчовица, Кою Гаговъ, Ивана Чявдарова, Стоянъ Вуковъ, Радъ Вуласовъ, Райко Добромировъ, Стояна Стойчова и пр. Поради казаната важность на собственитѣ имена по-долу изброявамъ въ особенъ отдѣлъ павликянскитѣ лични сѣмейни названия отъ тая най-стара кръщелна книга, както и отъ други стари и по-нови източници (вж. по-долу въ „Приложението“ с. 312 и сл.).

Въ сжщата кръщелна книга Добромировъ забѣлѣзълъ, че на 1696. г. въ Калъчли служилъ за свещеникъ нѣкой си Димитъръ Мирковичъ (Demetrius Mircovich), дубровчанинъ, а на 1717. год. билъ въ Калъчли другъ свещеникъ пакъ дубровчанинъ по име Иванъ Роди (Ioannes Rodi, Ragusinus). Нѣколко записани отъ тѣзи двамата кръщавки Добромировъ внесълъ въ своята кръщелна книга. Отъ 1723. год. нататъкъ слѣдватъ кръщавки въ Калъчли пакъ отъ единъ дубровчанинъ, отецъ Петъръ Ми-

¹⁾ Cher, хърв. čer = шерка.

лошевичъ (Pietro Milosevich). Между туй отъ 1720. до 1723. год. сж записани кръщавки, извършени отъ самия Добромировъ. Видѣхме по-горѣ, че Добромировъ на 1723. година билъ прѣмѣстенъ въ Никополската епархия, отъ гдѣто прѣзъ 1725. год. билъ изгоненъ изъ България въ Дубровникъ и че на 1729. год. се е завърналъ пакъ въ Калъчли. Тукъ Добромировъ останалъ до 1738. година, както се вижда и отъ записанитѣ отъ него кръщавки, станали въ Калъчли, Балтаджи, Доганджи и „Бекирлие“ (отъ 1731. год. нататъкъ). Село Бекирлие (Beshirliie) ще да е идентично съ селото Бейкъово, за което Добромировъ на друго мѣсто споменува, както видѣхме по-горѣ. Отъ едно писмо на Добромирова до конгрегацията, което било датувано отъ 22. Май 1734. год. и за което се упоменава въ казанитѣ „Записки“ (Memorie) на отца Едуарда, се вижда, че Добромировъ прѣзъ туй врѣме е ималъ за помощникъ Никола Теодоровъ, който седѣлъ въ Давуджово¹⁾. Тепърва на 1737. година дохожда въ Пловдивско, види се за да замѣсти споменатия Никола Теодоровъ, новъ свещеникъ отъ Дубровникъ, Никола Бошковичъ, братовчедъ на владиката Марко Андрияши, който прѣзъ туй врѣме билъ въ Дубровникъ и все още не смѣялъ да се завърне въ епархията си. Идването на Бошковича било голѣмо нещастие за Добромирова както и за самого него, понеже той съ една своя лекоумна фраза въ едно свое писмо, написано прѣзъ пролѣтъта на 1738. год. и хванато отъ турцитѣ, далъ на подирнитѣ благовиденъ прѣдлогъ да излѣятъ надъ тѣзи двама духовника своя варварски гнѣвъ, що се е билъ набралъ у тѣхъ противъ католицитѣ изобщо, а особно противъ Дубровникъ и Австрия, съ която тъкмо Турция захващала нова война. Именно вслѣдствие на крайната наеженостъ у турцитѣ противъ католицитѣ, обикновено и характерно явление на турския фанатизъмъ въ надвечерие на война, Добромировъ и Бошковичъ били набързо осждени като „шпиони“ и обезглавени на 22. Априли въ Одринъ, гдѣто тъкмо се намиралъ и великиятъ везиръ, който съ голѣма войска тръгвалъ за къмъ Нишъ противъ Австрия. Нѣкои подробности по туй нещастие съ двамата мисионери узнаваме отъ едно писмо на тогавашния Требински епископъ до пропагандата и отъ едно друго писмо на дубровчанина Матей Милошевичъ, който билъ тогава аптекаръ въ Пловдивъ и който случайно билъ замѣсенъ въ нещастната афера. Тъкмо прѣди да се случи тази подирната, Добромировъ и Бошковичъ, види се заради несигурността на живота по селата, която ще да се усилила вслѣдствие на мобилизацията на турската войска, се прибрали въ Пловдивъ и се настанили въ къщата на казания Милошевичъ. Никола Бошковичъ далъ тогава едно прѣпоръчително писмо на единъ момъкъ павликянинъ отъ Пловдивъ, който тръгвалъ по свои частни работи за Цариградъ. Въ това писмо, адресувано до нѣкой неговъ приятель, Бошковичъ писалъ за вър-

¹⁾ Въ единъ старъ списъкъ на свещеници въ Пловдивско отъ 1695. до 1755. год., който намирихъ въ черковната архива въ Селджиково, личатъ имената на четирма свещеника, неупоменати въ кръщелната книга на Добромирова, именно Demetr Mine (1695), Iakob Iosich (1708), Vitale Andriasci (1724) и Cipriano Dane (1734), родомъ отъ Дубровникъ.

вежа на своята мисионерска дѣйностъ и между друго, по поводъ на готвещата се нова война на Турция съ съюзенитѣ руси и австрийци, изказалъ желание, дано побѣди християнското орѣжие¹⁾. Момѣкътъ, който носѣлъ писмото, вмѣсто да върви по главния пѣтъ за Цариградъ, трѣгналъ заедно съ нѣволцина българи (православни) прѣзъ околни пѣтища. Като минавали прѣзъ едно село, били посрещнати отъ яничари и заподозрѣни въ шпионство. Момѣкътъ билъ хванатъ, битъ нѣколко пѣти и нараненъ въ кълката. При тоя случай паднали отъ джеба на панталонитѣ му писма, които яничаритѣ взели и занесли на мѣстния кадия. И като ги счели за неприятелски къмъ турцитѣ, момѣкътъ билъ поставенъ подъ двойна стража и по-нататѣкъ изпитванъ. Той казалъ, че писмата му били дадени отъ Милошевича, което е било истина до тогава, че двамата свещеници, както се каза, били скрипомъ настанени у подирния. Щомъ е билъ посоченъ Милошевичъ за авторъ на писмата, повикали и него прѣдъ кадията. Прѣдъ тогава Милошевичъ казалъ, че писмата сж прѣпорѣчителни отъ двата свещеника за момѣка. Като довели и тѣзи подирнитѣ прѣдъ кадията, и тѣ отговорили, че въ писмата се прѣпорѣчвалъ тоя момѣкъ, и то едното било за Лука Кирико а другото за Андрея Магрини. Тогава съдията, слѣдъ като взелъ отъ тѣхъ взаимно порѣчителство и отъ Милошевича свърхъ това още едно порѣчителство за тѣхнитѣ личности, освободилъ ги да се върнатъ у дома си. Милошевичъ много пѣти слѣдъ туй запитвалъ и двамината, нѣма ли нѣщо въ писмата имъ, което би могло да се счете неблагоприятно за турското правителство и което би могло да имъ навлѣче нѣкъква бѣда, а тѣ всѣки пѣтъ го успокоявали, като твърдѣли, че нѣмало нищо подобно. Слѣдъ като се изменили така около петнайсетъ дена, дошли турски запити въ къщата на аптекаря и хванали него и Бошковича, когото намѣрили въ едно село, тъкмо когато кръщавалъ дѣте на нѣкакъвъ си ерменецъ. Доведени въ съда, заварили тукъ събрани турскитѣ първенци и единъ чаушинъ, специално дошелъ по тая работа отъ Цариградъ. Съдията запиталъ Милошевича, какъ се казва, и слѣдъ като този си казалъ името, извадилъ чаушинътъ една книга, чель нѣщо въ нея и гопиталъ: „Никола Бошевичъ кой е?“, а този се обадилъ: „азъ съмъ.“ Понататѣкъ пакъ по книгата питалъ: „а кой е Михаилъ Добромировъ?“ Отговорили му, че той си е на село. Тогава оковали Бошковича въ тежки желѣза и го повели заедно съ Милошевича, пазени отъ стража на чело съ самия чаушинъ, да

¹⁾ За съдържаннето на писмото се загатва само въ доклада на Требинския епископъ (Vescovo di Marcona e Trebigne) отъ 12. Юни 1738 г.: „Oggi appunto è arrivato un corriere di Costantinopoli, da dove con lettera dei 18. Maggio il signor Luca Chirico avvisa, che essendo il Gran Visir in Adrianopoli con 300,000 soldati per essere in pronto al soccorso di Bosna e Bender, già assediati dai Moscoviti, furono intercettate alcune lettere del povero D. Nicolò Boscovich, alunno e nipote di questo Arcivescovo Monsignor Andriasci, scritte con poca cautela e meno riflessione da Filippoli, ove s'era ritirato assieme con alltro sacerdote per nome D. Michele Dobromiri, quali diedero motivo al barbaro Condottiere di mandarli a prendere tutti due e condotti furono tosto decollati e privati di vita innocenti, non essendo altro la loro reità che un semplice augurio di vittoria per i cristiani, avanzato all'amico del mentovato signor Don Nicolò. Il caso è seguito al fine d'Aprile scaduto“ (Споредъ единъ прѣписъ въ запискитѣ на отецъ Едуарда).

търсятъ Добромирова на три дена разстояние отъ тамъ. Намѣрили го въ една стая, гдѣто имало направенъ олтарь. Олтаря ограбили а него хванали, и пакъ отвели и тримата прѣдъ сѣдята въ сѣщото мѣсто, именно въ Стара Загора. Тукъ Милошевичъ, макаръ че билъ признатъ за невиненъ, едвамъ успѣлъ съ много пари да се освободи и да се завърне въ Пловдивъ, слѣдъ като се простилъ съ двамата свещеници, които същевременно били отведени отъ чаушина въ Одринъ, гдѣто по заповѣдта на великия везиръ били веднага обезглавени. Между туй дошли турци да ограбятъ тѣхнитѣ вещи, които се намирали въ една стая. Каквото е останало отъ тѣхъ и каквото е можалъ Милошевичъ сетнѣ съ пари да възвърне назадъ, намирало се у подирния.

Това е съдържанието на писмото, което Милошевичъ е писалъ на 1740. година до конгрегацията, като узналъ, че още я интересуватъ подробности по печалната сѣдба, що бѣ постигнала Добромирова и Бошковича.¹⁾

¹⁾ Въ български прѣводъ, и то скратено и съ важни неточности е прѣдадено съдържанието на сѣ што писмо у Такела (ц. д. 130). Ето самиятъ оригиналъ на писмото споредъ една прѣписъ, който намирамъ въ запискитѣ на Едуарда: „Premandomi, che le E.E. V.V. fossero distintamente regguagliate della funesta tragedia sopra le persone dei signori D. Nicolò Boscovich e D. Michele Dobromiri, il sinistro caso segui in questa avisa. Un giovine cattolico, di qui nativo, per nome Giovanni, dovendo partire per Costantinopoli per affari suoi particolari, procurò lettera di raccomandazione dai suddetti missionarii, i quali vollero colla stessa occasione spedire lettera all' E.E. V.V. come infatti spedirono, nelle quali le ragguagliavano dello stato della loro missione e del loro fervoroso zelo. Il detto giovine non tenne la strada dritta, ma s'accopiò con alcuni bulgari greci, coi quali comminando per una villa ebbe incontro con alcuni giannizzeri, dai quali creduto per ispia vien preso e più volte battuto e ferito nella coscia dalla toska, de cuoi calzoni cascarono le lettere, quali prese dai giannizzeri e portate dal Kadi di questo luogo e riconosciute in disavvantaggio dell' Ottomanesimo, fu il giovine con duplicata guardie custodito ed esaminato. Ed egli disse, che le lettere gli furono consegnate da me, perchè li due missionarii ci erano presso di mi ricoverati in casa in questo tempo, che tutto il paese era in isconvolgimento ed apparecchiamento alla guerra in difesa dell' inaspetata irruzione dell' armi Imperiali. Io dunque per essere stato citato reo, fui condotto dal giudicato e richiesto sulla spedizione della lettere, risposi essere elle raccomandatorie dei R. R. preti per il giovine. Allora il giudice, fatti condurre a se i due sacerdoti, dimando loro del contenuto delle lettere, ed egli risposero essere elle raccomandatorie per il presente giovane, l'una per il signor Luca Chirico, l'altra per il signor Andrea Magrini. Allora il giudice richiese dai preti una scambievole pregiaria, e da me una soprappregiaria per le loro persone, quale, essendo seguita in forma dell'uso ottomano ci licenziò ed andammo a casa, dove più e più volte dimandai loro, se avessero niente scritto in disfavore del governo, che finalmente si avrebbe trovato qualcho riparo? Ed egli mi assicurarono, che niente vi pennassi per questo e che vivessi tranquillo. Passarono frantanto 15 giorni incirca, quando io meno vi pensavo, stando in casa fui circondato dalle guardie dei turchi, e chiamato da loro sortir ed allora mi presero e condussero dal giudice con detto D. Nicolò, essendosi ritrovato l'altro in una villa a battezzare certa creatura armena. Trascinati al giudicato, trovammo assemblati i principali ottomani dal paese, e vi era fra loro un chiausse, mandato a posta per tale affare da Costantinopoli. Mi dimandò il giudice, come mi chiamassi. Ed io gli dissi il mio nome. Allora il chiausse prodicendo una nota legge: „D. Nicolò Boscovich chi e?“ Ed il sacerdote rispose: „Io sono.“ Seque a leggere: „D. Michele Dobromiri chi e?“ Noi risposimo essere nella villa. Allora prendono il signor D. Nicolò e gli mettono al collo incirca 70 lixe di ferro e tutti due veniamo trascinati dal chiausse con altri di guardia tre giorni lontano a ritrovare D. Michele Dobromiri, dove trovatolo in una stanza con altare eretto, l'altare fu spogliato e lui preso, fummo condotti tutti tre nuovamente dal giudice di quel luogo, nominato Eschizagora, dove essendomi io a gran costo riscattato, sebbene da loro ritrovato innocente: ebbi gran fortuna ritornarmene salvo a Filippopoli, dando l'ultimo addio ai preti, quali nelle stesso tempo dalla barbarie del chiausse condotti in Adrianopoli per ordine del supremo Visir furono decollati. Intanto vennero i turchi a fare lo spoglio della loro roba ritrovata si in una loro stanza. Di ciò, che è rimasto e di ciò, che ho potuto a costo ricuperare, si trova arpo di me l'inventario (Originaltъ се намира въ архивата на пропагандата въ Римъ).

Въ архивата на пропагандата се намира още едно писмо, въ което по разказа на единъ очевидецъ се съобщава, какъ е била извършена смъртната прѣсжда надъ злощастнитѣ свещеници. Именно по онова врѣме въ Одринъ се намиралъ началникътъ на францисканския манастиръ въ Цариградъ и видѣлъ, какъ прѣкарвали двамата осѣдени, почти полуголи и влачени отъ джелатина всрѣдъ една голѣма тѣлна народъ, до една площадъ на града, гдѣто позналъ Бошковича, който смирено волѣничилъ и билъ обезглавенъ, слѣдъ което Добромирова извели вѣнъ отъ града на друго мѣсто и сѣщо тѣй обезглавили. Тѣлата имъ по тогавашния обичай се пазили отъ стража три дена и три ноци на самото мѣсто, гдѣто били погубени.¹⁾

Въ туй врѣме владиката Андрияши билъ тешко боленъ отъ апоплексия въ Дубровникъ и затова не посмѣла веднага да му съобщатъ за ужасната смъртъ на Добромирова и на Бошковича, който е билъ неговъ братовчедъ и на когото Андрияши възлагалъ всичкото си довѣрие по ръководенето Пловдивската му епархия. Ала наскоро той узналъ за случката,²⁾ поради което още по-тешко заболѣлъ и слѣдъ двѣ години, именно на 1741 год. се поминалъ.

Около петъ години се изменили слѣдъ погубването на Добромирова и Бошковича, докато успѣла конгрегацията да издѣйствува да се допустнатъ на тѣхно мѣсто други свещеници въ Пловдивско. Прѣзъ туй врѣме павликянското население, което и до тогава прѣкарвало потиснатъ и сиромашенъ животъ, сплашено поради жестокото отнасяне на властитѣ спрѣмо католишкото духовенство, още повече се напустнало въ религиозно отно-

¹⁾ Прѣвизъ отъ оригинала и на това съобщение намирамъ въ запискитѣ на Едуардо. Разказътъ на казания началникъ на францисканския манастиръ билъ съобщенъ съ писмо отъ францисканеца Гауденцио (въ Цариградъ) до единъ неговъ приятель по име Саломонъ Рума въ Римъ, който отъ своя страна прѣдалъ писмото на пропагандата:

„Estretto d'una lettera da Costantinopoli in data dei 22 Maggio 1739, scritta dal molto reverendissimo P. Gaudenzio da Milano, Minor riformato, missionario apostolico, e dal medesimo inviata a me D. Salomone Ruma da Laodicea, Greco-Melchita, già alunno e missionario di Propaganda, esistente attualmente in Roma:

Rapporta alla notizia, che ella brama del fatto del di lei coalunno D. Nicolò Raguseo, le dico, che intesi il fatto dal molto reverendissimo Padre Superiore dei P. P. conventuali che allora si trovava in Adrianopoli alla visita del suo Ospizio, ed è, che il predetto P. Superiore, ritrovandosi in bottega d'un mercante cattolico di ospizio, all'improvviso vidde comparire una turba di masnadieri turchi con ministri di giustizia, che conducevano due pazienti mezzo ignudi a decapitare: parve al detto mercante di conoscerli, perciò seguitolli accompagnato col sunnominato Superiore ed avvicinatisi alla piazza conobbero il signor D. Nicolò Raguseo, il quale prostratosi in ginocchio con tutta rassegnazione fu decapitato dal manigoldo, avendo fatto il medesimo al suo compagno anchi egli sacerdote, condotto fuori della città. Nella notte seguente fu veduto una luce, che mise timore alla guardia turca, che custodiva il corpo, essendo costume di lasciarlo esposte tre giorni e tre notti, per la qual cosa sforzarono i cristiani a custodirlo, quali parimenti depognono d'aver veduto la sudetta luce nelle due notti seguenti. Questo è quello, che raccontò il sudetto Superiore in mia presenza“.

²⁾ Въ писмото, съ което Андрияши на 7. юли с. г. съобщилъ на конгрегацията за смъртъта на двамата свещеници, между друго той казва за себе си. . . „Un tal caso a me è stato per ogni parte molto sensibile! Ho perso un nipote, che era l'unica mia speranza e consolazione in questo mondo, sopra di cui aveva io appoggiato la cura della mia diocesi, dal medesimo molto bene amministrata. Per la perdita da me fatta mi consola, che il mio nipote è morto al servizio di Dio e della S. Congregazione: ma per il danno, che tale morte ha apportato alla mia chiesa, non trovo motivo di consolarmi, perche non ho veruna maniera di rimedio“ (Изъ запискитѣ на Едуардо).

шенне, като свеждало изпълнението на вѣрскитѣ си потребности най-много къмъ нѣкои скришни молитвени събрания и богослужбени обреди безъ попъ и безъ черква. Като нѣмало кой да вѣнчава годенитѣ, често пѣти прибѣгвали до турския ходжа въ селото или въ околността да извърши вѣнчалния обредъ, колвото да се каже, че младоженцитѣ сж законни сжпрузи. Въ това състояние именно заварилъ пловдивската епархия новоназначениятъ отъ конгрегацията свещеникъ Никола Анджели Радовани, — родомъ отъ Шкодра въ Албания — когато дошелъ той въ качество на мисонеръ въ Пловдивско прѣзъ февруари 1742. година. Прѣди него веднажъ, именно прѣзъ мартъ 1740 година, за малко посѣтилъ южнитѣ павликяни мисонерътъ Станиславъ Дугли (Dugli), който билъ родомъ отъ Русчукъ, и слѣдъ година пакъ прѣзъ мартъ наминалъ да ги посѣти набързо единъ мисонеръ отъ Одринъ по име Доминико Заратини (Zaratini). Радовани, който е отбѣлѣзълъ посѣщението и на двамата подирни въ най-старата кръщелна книга, оставена отъ Добромирова, казва, че не е могълъ да намѣри бѣлѣжки за дѣйността на тѣзи двама мисонери, за да впише кръстенигѣ отъ тѣхъ въ кръщелната книга. За помощникъ на Радовани дошелъ казаниятъ свещеникъ Заратини. Щомъ пристигналъ Радовани въ своята „осиротѣла, опасна и запустѣла епархия“, както той самъ се изразява, веднага сериозно се заловилъ за работа, като тръгналъ редомъ да кръщава, да вѣнчава и пр. по всички мѣста, гдѣто имало католици и павликяни, като захващалъ отъ града София.³⁾ Радовани билъ твърдѣ прѣданъ на званието си и непомалко енергиченъ и способенъ администраторъ та е успѣлъ въ късо врѣме да тури редъ въ тая епархия.

Въ София Радовани намѣрилъ всичко 17 католишки сѣмейства. Тукъ той кръстилъ двѣ дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 13 души.

Въ Пловдивъ заварилъ 18 католишки къщи съ 61 душа. Интересно е, че и въ самия Пловдивъ той извършилъ 6 вѣнчавки, слѣдъ

³⁾ Въ най-старата кръщелна книга отъ 174 стр. нататъкъ захващатъ бѣлѣжки отъ ръката на Радовани. Ето неговитѣ думи, съ които почва бѣлѣжитѣ си: „In nomine Iesu Christi Amen. Io Nicolo Angeli Radovani, oriundo da Scutari in Albania, missionario apostolico et alunno dela sacra Congregazione de propaganda fide, a ordine della medesima, menato dal Reverendissimo Lig. P. Giovanni Baptista Nicolovich Casasi, vicario generale di Servia et nunc Visitator apostolicus totius regni Bulgariae, lasciai la mia diocesi e di buon animo alli cenni della medema mi trasportai nel regno dela Bulgaria, nea diocesi di Soffia e Filipopoli, mea nova missione, che da quando furono decapitati gli dui padri reverendissimi sacerdoti missionarii apostolici di questa diocesi, P. Nicolo Boscovich Raguseo e P. Michele Dobromir di Calaschie... sono quasi cinque anni, che questa diocesi e stata senza missionarii et operarii evangelici, mossomi a compassione di queste povere anime e reliquie del cattolicismo, mi sottomisi a tutte le persecuzioni, avanie, peste, eserciti, e se bisognera spargere il sangue a la fede di Gesu Christo. D'alora dunque fin adesso due volte e stata visita questa diocesi: la prima nel passaggio del Sig. D. Stanislao Dugli, nativo di Rucik dela diocesi di Nicopoli, nel mese di Marzo 1740. La seconda dal reverendissimo P. Domenico Zaratini, Italiano, convenzuale di S. S. Antonio e missionario apostolico d'Adrianopoli, nel mese di Marzo 1741 senza esersi potuto ritrovare le loro visite e specialmente i batezzati et metersi nel libro in tanto si procurara haverli et hauti che savanno si scrivevano in qualche altro libro, con altri che si ritroveranno dalli altri sacerdoti.

Arrivai io dunque in questa orfana, pericolosa e derelita quasi diocesi ali 23 Februaro del 1742, in compagnia del sopranominato Visitatore, dal quale di subito fui impiegato secondo i bisogni in amministrare gli ss-mi sacramenti e coltivare la vigna del Signore, come dalla mia prima visita si voleva passandо sotto silentio le futura“.

като по-прѣди годеитѣ се оженили по турски обредъ („ho messo matrimonii 6 che erano sposati secondo l'uso turchesco in mancanza delli sacerdoti“). Прѣди да вѣнчее тѣзи подирнитѣ, прѣдъ 2—3 свидѣтели ги изповѣдалъ и ги причестилъ.

Отъ Пловдивъ Радовани посѣтили селото Селджиково, гдѣто имало 32 павликянски къщи съ 201 душа. И тукъ вѣнчалъ едни младоженци по сщия начинъ, слѣдъ като били вѣнчани отъ турски ходжа. Кръстилъ 15 момчета и момичета и изповѣдалъ и причестилъ 25 души.

Въ Дованлие (Dovanliie') имало тогава 51 къща павликяни, съ всичко 331 душа. Вѣнчани по турски обредъ имало въ двѣ сѣмейства, които тѣй сщцо вѣнчалъ изново, кръстилъ 13 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 55 души.

Въ Хамбарлие числото на павликянитѣ достигало до 54 къщи съ 341 душа. Намѣрилъ три вѣнчила извършени отъ турски ходжа, кръстилъ 20 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 10 души.

Въ Давуджево (Радовани написалъ „D'Auggeo“) имало само едно вѣнчило, вѣнчано по турски обредъ. Павликянитѣ тукъ били на брой 240 души въ 43 къщи. Кръстилъ 14 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 35 души.

Отъ Давуджево Радовани заминалъ за Калъчлие, гдѣто имало 106 павликянски къщи съ 629 души. Тукъ имало 9 вѣнчила, сключени по турски обредъ, съ които постъпилъ както и въ другитѣ села, кръстилъ 39 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 16 души.

Слѣдъ това посѣтилъ селото Доганджие (Doganggie'), което отстояло само 3 часа отъ Калъчлие, гдѣто имало 30 души павликяни въ една къща („trovai case 1 et anime 30“). Види се, че тая къща е била цѣла задруга, и въ тая задруга имало едно вѣнчило сключено отъ турски ходжа. Тукъ Радовани кръстилъ 3 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 11 души.

Въ Балтаджие, кждѣто сетнѣ отишелъ Радовани, имало само 49 павликянски къщи съ 316 души. Прѣвенчалъ 8 вѣнчила, сключени по турски обредъ, кръстилъ 13 дѣца, изповѣдалъ и причестилъ 54 души.

Най-сетнѣ Радовани посѣтилъ и Стара Загора (Eschisagoga), гдѣто имало 4 къщи съ 13 души павликяни.

Прѣвъ изтеклата година, сир. отъ мартъ 1741. г. до дохаждането на Радовани, всичко се поминали 245 души павликяни, между които 35 некръстени.

Както видѣхме, Радовани заварилъ въ Пловдивъ всичко 18 павликянски къщи. Чудно е, че тукъ количеството на павликянитѣ продължавало да се държи все такъво малко, каквото го указватъ и мисионеритѣ прѣвъ 17. в., а интересно е при туй, че и тѣзи малцина павликяни въ Пловдивъ се указватъ споредъ даннитѣ, които намирамъ въ споменатата най-стара кръщелна книга, все пришелци отъ околнитѣ павликянски села. Радовани напр. е отбѣлѣжилъ, че на 26. мартъ 1742. год. кръстилъ въ Пловдивъ момче на нѣвой си Георги Стойковъ и на жена му Роза Станкова „отъ Хамбарли“, а на 26. августъ сщщата

година кръстиль дъщеря на Рада Станьова и Петъръ Байвъ „отъ Калъчли“. Сжщо така отъ Хамбарли произхождахъ нѣкой си Горанъ Савовъ, баща на едно момче, кръстено отъ Радовани на 30. декември с. г. и т. н. И наслѣдниците на Радовани сж бѣлѣжили така произхода на пловдивскитѣ павликяни, вписвайки имената имъ по случай на кръщаване и др. Така напр. подъ дата 22. мартъ 1756. г. е отбѣлѣзано въ сжщата кръщелна книга момче на „Добре Андреовъ и Гана Димова, и двамата отъ Дованли, настанени въ Пловдивъ“, а пѣкъ кумове били „Михо Драгньовъ и жена му Стана“, които пакъ били отъ Дованли и тамъ си живѣли (*ambi di Dovanlie ibi abitanti*). На 22. мартъ 1756. било кръстено момче на Стойко Костовъ „отъ Балтаджи“ (*di Baltagie*) и на Луда „отъ Калъчли“ (*di Calazlie*), жители пловдивски (*cattolici abitanti in Filippopoli*). На 22. с. м. било кръстено момиче на „Юванъ Бакаль-Рачьовъ и на Мария Денчьова“, които произхождали отъ Калъчли, а кумоветѣ имъ Тодоръ Добревъ и Тодора Недѣлчова били тѣй сжщо жители пловдивски, ала произхождали пакъ отъ селата: кумътъ отъ Калъчли, а кумата отъ Селджиково. Тия примѣри стигатъ, за да се види ясно, какъ всичкитѣ сегашни павликяни въ града Пловдивъ произхождатъ отъ околнитѣ павликянски села и какъ постепенно числото имъ се увеличавало, което ще потвърдимъ по-долу и съ други подобни данни отъ по-сетѣшно врѣме.

Радовани останалъ въ България единайсетъ години, и то отъ 1743. год. въ качество на „Софийски архиепископъ и администраторъ Пловдивски“, за какъвто е билъ ржкоположенъ въ казаната година отъ тогавашния Никополски епископъ Антоний Бецичъ (*Becich*) въ Русчукъ. На 1752. год. 1. мартъ Радовани станалъ Драчки архиепископъ (*arcivescovo di Durazzo*) и заминалъ на 1753. г. 2. априли за новата си епархия, като напустналъ окончателно България (Споредъ запискитѣ на отца Едуардо).

Прѣзъ мѣсецъ януари слѣдната 1754. година конгрегацията назначила на мѣстото на Радовани въ Софийско и Пловдивско епископа Бенедето Цудери (*Zuzzeri*).¹⁾ Заедно съ новия епископъ дошли въ Пловдивско и двама свещеници отъ Шкодренската епархия, именно Василий Радовани, безъ съмнѣние роднина на владиката Радовани, и Никола Керучи (*Cherucci*). Подирниятъ слѣдъ петъ мѣсеца се поминалъ въ Пловдивъ, а слѣдъ деветъ мѣсеца и Васили Радовани се принудилъ съ разстроено здраве да се завърне въ отечеството си. Въ най-старата кръщелна книга е забѣлѣзано, че на 1755. г. 14. юли дошелъ. мисно-

¹⁾ „Nel 1754 nel mese di Gennaio fu eletto in arcivescovo di Sofia ed amministratore di Filippopoli il signor Benedetto Zuzzeri, ed alli 28 di Giugno del medesimo anno fu consecrato nella chiesa di S. Pietro in Ragusa da Monsignor Giacinto Milkovich, arcivescovo di Ragusa, coll' assistenza di Monsignor Tommaso Tomicich, arcivescovo di Scopia. In ajuto della sua missione aveva due missionarii, cioè il signor D. Basilio Radovani di Scuttari ed il signor D. Nicolò Cherucci della stessa diocesi di Scuttari, tutti due alunni di Propaganda. D. Nicolò Cherucci dopo cinque mesi di missione santamente morì, e fu sepolto nel sepolcro di D. Demetrio Mircovich in Filippopoli . . . Il signor D. Basilio poi rovinato di salute fece ritorno alla sua patria dopo nove mesi di missione“ (Запис. на Едуардо).

нерътъ Петъръ Андреа Пешино, отъ ордена на батистинцитѣ.¹⁾ Той се настанилъ споредъ запискитѣ на Едуардо въ Калъчли и Балтаджи, ала отъ най-старата кръщелна книга се вижда, че той е обслужвалъ и павликянитѣ въ Пловдивъ. Между книжата въ Селдживовската архива на единъ старъ листъ намѣрихъ бѣлѣжка, въ която се казва, че когато дошелъ Пешино, Пловдивската епархия била разпрѣдѣлена на двѣ — между два свещеника, и то така, че на Пешино се паднали селата Калъчли, Балтаджи, Дуванджи заедно съ Пловдивъ и Стара Загора, а другитѣ села на втория свещеникъ. Въ единъ старъ списъкъ на свещеници до 1755. год., който намѣрихъ въ Селдживово, подъ 1755. год. е отбѣлженъ като свещеникъ въ Давуджово нѣвой си Стефанъ Мартиновъ (Stefano de Martini), който по всѣка вѣроятностъ ще да е билъ родомъ павликянинъ. Въ най-старата кръщелна книга се вѣства отъ края на 1756. година още единъ свещеникъ отъ Албания, и то пакъ роднина на владиката Радовани, именно Георги Радовани. Споредъ запискитѣ на Едуарда той прѣстоялъ въ България до 1765. год.

Цуцери е билъ послѣдниятъ „Софийски архиепископъ“ прѣзъ 18. в. и слѣдъ него „Софийската архиепископия“ се управлява само отъ „апостолски викарии“. Положението на католишкия архиепископъ въ Пловдивъ било твърдѣ несносно отъ една страна поради бѣдността на епархията, а отъ друга — поради спѣнкитѣ, които му правили турскитѣ власти. Прѣдшественикътъ на Цуцери, епископъ Радовани, правилъ постѣпки да прѣнесе столицата си въ Одринъ, за което искалъ позволенieto на патриаршеския католишки викарий въ Цариградъ, подъ чието вѣдомство се падалъ градътъ Одринъ, ала въ това не успѣлъ. И Цуцери, който се боялъ, да не би пакъ „грѣцкиятъ патриархъ“ да устрои на католишкото духовенство пакъ нѣвоа „трагедия“, настоявалъ да се прѣмѣсти столицата въ Одринъ, и най-сетнѣ, като не сполучилъ въ това, на 1758. год. се отказалъ отъ архиепископията си. Оставката му била приета съ годишна пенсия отъ 50 шкуди. И тъй на 1759. год. захваща серията на апостолскитѣ викарии въ Пловдивско. Първъ викарий (съ годишна заплата 100 шкуди) билъ назначенъ Станиславъ Дульи, който се поминалъ още сжцата 1759. год. Неговото мѣсто заемъ Иосифъ Роверани, който дошелъ въ България на 1758. год. като мисонеръ. На 1763. год. той билъ изгоненъ отъ епархията си заедно съ другитѣ мисонери и се прибралъ съ тѣхъ въ Цариградъ, гдѣто наскоро пакъ всички съ поржчителство на нѣкои арменци получили позволение да се завърнатъ въ България, което и сторили, подпомогнати парично отъ езуититѣ въ Цариградъ.²⁾

¹⁾ „Pietro Andrea Pescino, sacerdote della congregazione de missionarii di S. Giovanni Batista, nuovamente erreta in Roma...“

²⁾ Тия данни намѣрихъ въ черковната архива въ с. Калъчли, въ единъ ръкописъ, който съдържа „извлѣчение“ отъ архивата на пропагандата въ Римъ върху събития, отнесенци се до католишкото духовенство въ Пловдивско („Estratto dagli archivi. Propaganda l. 8-bre 1840.“). Извлѣчението е писано отъ сжщата ръка, която е писала и „Бѣлѣжкитѣ“ отъ 1869. г. за които п по-долу ще се спомене. Ето това мѣсто отъ реченото „извлѣчение“, което се отнася до горния въпросъ: „... Finalmente dopo tanti anni di vacanza fu eletto Mons. Raduani, poi traslato dalla chiesa di Durazzo nel 1752. Gli fu concesso di deputare un Vicario fino all’

Отъ 1763. захваща да служи като свещеникъ павликянецътъ Павелъ Дованлия, който на 1765. замѣстилъ Роверани въ качество на апостолски викарий, а на 1776. г., както видѣхме вече, станалъ Никополски епископъ (вж. по-горѣ стр. 75.). Слѣдъ Дованлия пловдивскиятъ викариятъ билъ повѣренъ на мисионера Петъръ Фабри (D. Pietro Fabri Imperiale), който дошелъ въ България на 1770. год. и проживѣлъ тукъ до 1794. Слѣдъ него станалъ викарий до 1802. г. Никола Зилви (Zilvi), подиръ когото викариятството прѣминало върху Андреа Туновъ, павликянинъ, родомъ отъ Селдживово, отъ сѣмейството Туновци, което и сега съществува. Туновъ се поминалъ на 1838. год. въ Калъчли.

Между туй се изредили въ Пловдивско още слѣднитѣ мисионери: Франческо Андреа Тракия (Trachia) отъ 1762. до 1767. год.; Амброджио Бошковъ Души (Ambrogio Boscov Dusci), родомъ отъ Янѣво въ Стара Сърбия, отъ 1778. до 1789. год.; Никола Табаци (Tabazi), отъ 1789. до 1795.; Георги Туновъ отъ 1800. год.; Павелъ Калчвшковъ, родомъ отъ Давуджово, отъ 1803. до 1830. год.; Джузепе Пренданьи (Prendagni), отъ 1821. год.; Филипъ Керучи отъ 1827. до 1857. год., въ Калъчли, и Франческо Драгановъ, който на 1830. год. се върналъ, както видѣхме, назадъ въ Пловдивско.

Какъ е текълъ животътъ на нашитѣ южни павликяни въ течение на туй цѣло столѣтие отъ половината на 18. вѣкъ до 1848. година, не ни е твърдѣ извѣстно. Отъ малкото данни, що се отнасятъ къмъ тая епоха, можемъ да заключимъ, че прѣзъ туй врѣме въ Пловдивско павликянитѣ сравнително по-добрѣ и по-спокойно сж живѣли, отколеото въ сѣверна България. Прѣди всичко отблѣзавиятъ вече фактъ, че въ най-усилнитѣ врѣмена на вѣрджалийскитѣ зулуми сѣверни павликяни бѣгали прѣзъ балкана въ Тракия и тукъ въ много случаи окончателно засѣдали по павликянскитѣ села, докато наопаки подобно нѣщо не знаемъ да е ставало, доста убѣдително доказва, гдѣ е билъ животътъ по-сносенъ.

elezione del nuovo arcivescovo, avvenuta nel 1754. Mons. Raduani durante il suo breve governo aveva chiesto di trasferire la sua residenza in Adrianopoli col permesso di Mons. Vicario patriarcale di Costantinopoli, da cui quella città dipende. Gli era stato in qualche modo concesso di risiedere presso quei p. p. conventuali che vi hanno ospizio e chiesa. Anche Mons. Zuzzeri, successore di Mons. Raduani, chiedeva parimente di fissare la sua sede in Adrianopoli, non potendo permetersi in Filippopoli senza pericolo, perche era fama, che il patriarca Greco vegliasse per rinnovare le antiche tragedie. Non si conosce per quale ragione, ma niuno dei due trasferì la sua residenza in Adrianopoli. Mons. Zuzzeri nel 1758. rinunziò l'arcivescovato. La dimissione di lui fu accettata ed ebbe l'annua pensione di scudi 50. — Nel 1759. comincia la serie dei Vicarii apostolici in luogo degli arcivescovi, che non vi sono stati piu eletti. Il primo fu Mons. Stanislav Dugli, coll' annua pensione di scudi 100. Questi prevenuto dalla morte, resse per breve tempo il Vicariato. — Gli successi D. Giuseppe Roverani; questi colli suoi missionarii fu bandito nel 1763. dalla Bulgaria, portatisi tutti in Constantinopoli, quando sembrava disperato il permesso di poter ritornare, allora mediante l'impegno di alcuni armeni, l'ottennero, mediante lo sborso di una somma somministrata intanto dal superiore dei p. p. Gesuiti di Constantinopoli e poi restituita loro dalla s. Congregazione“.

1) „Dopo d'aver dato sesto agli occorrenti bisogni, Mons. Benedetto Zuzzeri stante le sue necessita ed indisposizioni, ha lasciato Filippopoli e se ne ritornò in patria con grandissimo dispiacere, afflizione e rammarico di tutti cattolici; e ciò avvenne li 19 Gennajo 1756. Questo Benedetto Zuzzeri fu l'ultimo arcivescovo di Sofia, che abbia avuto residenza in questa missione. Il superiore ecclesiastico venne d'allora in poi nominato Vicario apostolico fino all'anno 1848.“ (Изъ ржкописа „Notizie, relative ai bulgari cattolici di rito latino nel vicariato di Sofia e Filippopoli, scritte nel 1869.“ Този ржкописъ намѣрихъ въ Селдживово.

Наистина въ Пловдивско павликянитѣ били отначало много бѣдни и повечето несамостоятелни въ стопанско отношение — именно все турски чифчи, ала богатата тракийска почва и по-голѣмата закрила отъ страна на турцитѣ, съ която се ползували южнитѣ павликяни, полека-лека способствували, щото тѣзи подирнитѣ да напреднатъ численно и економически така, че къмъ половината на миналия вѣкъ, когато пакъ се възобнови старата софийска архиепископия съ епископска столица въ Пловдивъ, южнитѣ павликянски енории се явяватъ въ сравнение съ сѣвернитѣ и по-богати и по-многобройни и по-развити отъ всѣка страна. Много ще да е влиялъ въ тая посока и градътъ Пловдивъ, който отъ 1750. год. насамъ се е прѣобръщаль все повече и повече на сжщински културенъ центъръ на южнитѣ павликяни. Отъ тогава и павликянското население тукъ бързо се умножава. Отъ кръщелнитѣ книги се вижда много ясно, какъ именно отъ врѣмето на послѣдния епископъ Цуцери кръщаванията въ Пловдивъ зачестятъ. Близкитѣ економични връзки, които свързвали южнитѣ павликяни като работници съ доста силнитѣ и влиятелни турски спахи, както и постояннитѣ и леки сношения съ Пловдивъ, гдѣто леко сж могли да намѣратъ защита прѣдъ официалнитѣ власти, всичко туѣ много е способствувало да се развиватъ сносни отношения между турци и павликяни, а отъ друга страна пъкъ и да се усилва антагонизмътъ между тѣзи и православнитѣ имъ братя тѣмъ поради силнитѣ агитации противъ тѣхъ отъ страна на твърдѣ влиятелното гръцко духовенство въ Пловдивъ.

Че не е сществувало неприятелско настроение между павликяни и турци, добръ се вижда отъ факта, че и прѣвъ втората половина на 18. вѣкъ, когато вече е имало достаточнo католишки свещеници въ Пловдивско, пакъ е продължаваль обичаятъ у павликянитѣ да се вѣнчаватъ сегизъ тогизъ и при турски ходжа. Отъ единъ документъ, който се отнася къмъ началото на миналия вѣкъ, когато въ Пловдивско свещенодѣйствиуваль споменатиятъ Георги Туновъ (отъ 1800. година нататъкъ), и който азъ намѣрихъ въ прѣписъ въ Селджиково, излиза на явѣ, че казаниятъ обичай е билъ въ сила къмъ 1783. година, когато конгрегацията се принудила да издаде специално уштване по тоя поводъ до Пловдивския викарий, и че сжщиятъ обичай дори и въ началото на 19. вѣкъ още тукъ тамъ е вирѣяль. Речениятъ документъ, който намѣрихъ въ ржкописа „Statuta san. fedis ac memoriae hujus missionis“ отъ 1872. год., съдържа на първо мѣсто писмо отъ Кардинала Борджия до „апостолския викарий Георги Туновъ“, въ което на подирния се съобщава, че по въпроса за стойността на бракове, сключвани отъ турски ходжа, трѣбва той да се ржководи точно по отговора на конгрегацията, изпроводенъ по сжщия въпросъ на 18 февруари 1783. год. до тогавашния апостолски викарий. Въ тоя отговоръ, копие отъ който е приложено и къмъ писмото на Кардинала Борджия, се казва, че свещеницитѣ по никой начинъ не бива да признаватъ бракове, сключени отъ турски ходжа, било че мъжътъ или жената сж отъ „сектата на фотианцитѣ“

сир. православни, било отъ коя да е секта, както и „всѣки други бракъ отъ тоя родъ“, сир. склученъ по турски обредъ безъ да е получилъ благословението на католишкия мисионеръ. На таква сжпрузи трѣбва да се отказватъ всички канонически духовни трѣби и изобщо да се постапя съ тѣхъ като съ афоресани, докато не се разкаятъ напълно и не изпълнятъ наложенитѣ имъ показателни наказания и пр.¹⁾

Горниятъ фактъ ни разкрива само една малка часть отъ многото несъгласни съ католицизма традиции у южнитѣ павликяни, които тѣ си подържали, както се види, безъ да се стѣсняватъ дотамъ отъ своитѣ свещеници. Тѣзи подирнитѣ изобщо до половината на миналия вѣкъ били много по-либерални по тия въпроси, отколкото другаритѣ имъ въ Никополската епархия, особно слѣдъ като тукъ дойдоха пасиониститѣ. Въ Пловдивско подиръ францисканитѣ попадаха въ управлението на Софийската архиепископия свещеници отъ разни братства и народности; между тѣхъ е имало винаги и по нѣкой мѣстенъ уроженецъ, павликянинъ, така че въ тѣхната дѣйностъ не се забѣлѣзва оная послѣдовна строгость и едностранчивость, каквато се проявява у пасиониститѣ въ Никополско. Първитѣ не сж могли така да дѣйствуватъ просто и поради своята морална и материална слабость, а още повече и поради голѣмата опасность, която идѣла за тѣхъ при всѣко по-сериозно стѣлновение съ традициитѣ на паството имъ отъ страна на много силното грѣцко духовенство въ Пловдивъ, което постоянно дебнѣло сгоденъ случай да истрѣгне павликянитѣ изъ рждѣтѣ на католишката пропаганда. Отъ 1755. год., както се видѣ, католишкото духовенство въ Пловдивско въ течение на цѣлъ вѣкъ се прѣдставлява само отъ единъ обикновенъ свещеникъ съ незначителната титла „апостолски викарий“ и съ постоянно сѣдалище въ едно отъ селата, повече въ с. Давуджово. Прѣвъ туй вѣрме отъ единъ вѣкъ католишката павликянска ерархия въ Пловдивско не се е наслаждавала съ особенъ авторитетъ и най-малко е могла да прѣдприема какви да е сериозни мѣрки противъ неприятнитѣ ней народни суевѣрия и обичаи, като е знаела, че такива реформи не могатъ мина безъ опасни послѣдици, между които ще да се имали прѣдъ видъ и евентуални потурчвания въ

¹⁾ Ето текстъ на двѣтѣ писма:

„Al. Sig. D. Giorgio Tuno Vic. Ap.

Rapporto ai matrimoni, che accada celebrarsi costì innanzi alli *Hoggja Turchi*, non vi è da porre in dubbio la loro validità ed ella dovrà attenersi interamente alla risposta, data da questa S. Congregazione li 18. feb. 1783. al Vic(ario) Apostolico di quel tempo, della quale le anisco qui copie. Nulla parimenti dovrà da lei innovarsi riguardo aque Greci, che già confermati passano dalla scisma all' unione cattolica.

„In Congregazione Generali
habita die 18. febr. 1783. rescriptum fuit.

S. Card. Borgia Pref^{ca}.

Domenica Arciv. di mira sequ.

Ad primum scribendum esse Vicario Apostolico Sophiae catholicos sive mares sive feminas habentes uxores aut viros ex Photianorum aliorumque secta in matrimonium conjunctos a *Thurcarum ministro*, non accepta missionariorum benedictione, quippe qui illicitis hujusmodi nuptiis non benedictionem modo sed nec ullum omnino consensum nec praesentiam praestare valeant, eosdem inquam catholicos, nisi aliud obstat canonicum impedimentum, si de gravissimo, quod patrarunt crimine dolentes, manifesta dederint paenitentiae signa, impositis salutaribus paenis impositaque praesertim lege tum utriusque sexus proles educandi in religione catholica quam heretici conjugis conversionem procurandi admitti posse ad ecclesiae sacramenta“

по-голям размѣръ. Има доказателства, че въ Пловдивско били правени напразни опити въ казаната пособа отъ страна на духовната власт вече къдѣ половината на 18. в., когато още на чело на Пловдивската епархия стояха архиепископи, чиято дума по-лесно е можела да мѣнава у народа. Именно между спазенитѣ книжа отъ черковната архива въ с. Калъчли намѣрихъ единъ старъ непълненъ рѣкописъ, отъ който се вижда, че Софийскитѣ архиепископи къмъ половината на 18. вѣкъ сж искали упѣтвания отъ конгрегацията по редъ въпроси, които се касаятъ до сжществуещи у павликянитѣ и несъобразни съ догмитѣ на католицизма обичай и суевѣрия, и че конгрегацията е дала искания отговоръ наредъ по всѣки въпросъ отдѣлно. Четърнайсетиятъ въпросъ въ рѣкописа именно се отнася пакъ до бракове, сжключвани прѣдъ турски ходжа, като се обясняватъ и причинитѣ за това. Тукъ именно се разяснява, защо често пакти мъже и жени встъпвали въ втори бракъ, при още живѣ сжпругъ или сжпруга отъ първия бракъ: това ставало въ случаи, когато единъ отъ сжпрузитѣ е заминалъ нѣкъдѣ на чужбина, безъ да се вѣсти дълго врѣме, или когато единъ отъ двамата сжпрузи се потурчвалъ и се оженвалъ повторно, или пъкъ когато и двамата сжпрузи знаели, че по нѣкоя причина нѣма да получатъ позволение да се вѣнчаятъ нито отъ архиепископа нито отъ който и да билъ католишки свещеникъ. Именно по такива причини хората отивали при турски ходжа да ги вѣнчещ. Архиепископътъ тавива е лишавалъ отъ светитѣ тайнства, ала напразно, угрозявалъ имъ че ще ги афореса, ала не бързалъ да изпѣлни и туй, защото съ това, понеже не се бояли отъ афоресване, можелъ да ги накара по-скоро да се потурчатъ. Бивалъ е и на мнѣние, да имъ отваже черковно погребение, ала се убѣдилъ, че и това срѣдство е не само малко полезно, но дори и много опасно.¹⁾

Забѣлжително е, какъ въ горния рапортъ до конгрегацията тоя въпросъ, който отъ гледна точка на каноничното право и на догмитѣ на католицизма не търпи даже критика, се третира твърдѣ снисходително, а още по-забѣлжително е, че цѣлиятъ отговоръ на конгрегацията по сжщия въпросъ състои само въ думитѣ: „архиепископътъ послѣдовно да отказва светитѣ тайнства“ (*archiepiscopus constanter perseveret in denegatione sacramentorum*). До колко съ това сж успѣли да отстранятъ тоя обичай да се прибѣгва къмъ турски ходжа въ случай на нужда, когато трѣбвало да се заобиколятъ законитѣ на католишката черква, показва ни по-горѣ писмото по сжщия въпросъ отъ 1783. год., а че и слѣдъ това дори до половината на миналия вѣкъ тоя обичай се практикувалъ, ако и въ по-малка мѣрка, ще видимъ сетнѣ и по други източници.

¹⁾ „L'abuso però più intollerabile è quello della facilità, con cui passano così gl'uomini come le donne *ad secundas nuptias vivente altero conjugè*, e ciò o perchè partiti da loro paesi non sene sia più nuova, o perchè *uno de due si fa turco* vi accusa di nuovo, o perchè sanno, che non potrebbero aver ne la licenza nè dall' Arcivescovo, nè dai missionarii cattolici, *si sposano in presenza del Kogia o sacerdote turco* Soggiunge Mons. Arcivescovo che gli ha privati dè sacramenti, ma non si sono ravveduti; che ha minacciato di scomunicarli, ma non ha ardito di eseguirlo, perchè poco temendo le scomuniche ricoverebbero . . . ai turchi; che pensava di negargli la sepoltura, ma crede anche questo spediente di poco profito e digrandissimo pericolo“.

Така лабаво пишало католицишкото духовенство и въ други случаи, гдѣто строгиятъ католицизмъ би изисквалъ по-рѣшителни мѣрви, особно тамъ, гдѣто границата между православни и католици чрѣзъ задружни народни обичаи е била почти заличена у нашитѣ южни павликяни. Конгрегацията въ своитѣ уплатвания се е показвала все умѣрена, отъ страхъ да не би да прѣдизвика смущения. Откъмъ тая страна отговоритѣ на конгрегацията и по другитѣ въпроси, що съдържа казаниятъ рѣкописъ отъ Калъчли, сж характеристични, поради което въ братко тукъ нѣкои отъ тѣхъ ще отбѣлѣжа.

Въ рѣкописа, който състои отъ петъ голѣми, пожълтѣли листа, липсватъ първитѣ три въпроса, ала отъ отговоритѣ на конгрегацията, които слѣдватъ, може поне да се угади съдържанието имъ. Съ първия въпросъ се искали наставления какъ да се постѣпя спрѣмо обичая, да се колятъ курбани, частни и публични, досущъ каквито сж ставали и у сѣвернитѣ павликяни, както видѣхме по-горѣ. На тоя въпросъ отговорътъ отъ Римъ гласи, че главно трѣбва да се дѣйствува само като се угрожава съ черковни наказания, а не и като се прилагатъ тия наказания.¹⁾ Вториятъ въпросъ се е отнасялъ до народни погребални обичаи. Отговорътъ съвѣтва, да се одучватъ павликянитѣ отъ своитѣ суевѣрия при погребване умрѣлитѣ и да се приучватъ на черковнитѣ погребални обреди. Колкото се отнася до гошавкитѣ (помана), които ставали за упокоение на душата на умрѣлия, тѣ трѣбвало до второ разпореждане да се търпятъ, като се отстраняватъ отъ всѣки разкошъ, пиинство, разпустнатостъ, като се отстраняватъ всички обреди, що дишатъ суевѣрие, и като се замѣстятъ тѣ съ досежитѣ черковни молитви и пр.²⁾

По третия въпросъ се отговаря на архиепископа, да напомня на своитѣ католици да не присѣтствуватъ на богослужение или каквато и да е божествена служба въ православнитѣ черкви, и въ случай че католицитѣ не могатъ да присѣтствуватъ на католишко богослужение, да се освобождаватъ отъ задължението да слушатъ литургия съгласно съ по-прѣди давани въ този смисълъ инструкции.³⁾ На четвъртия въпросъ, бива ли да се позволява на католицитѣ павликяни да спазватъ православнитѣ пости, отговаря се, че трѣбва да имъ се позволяватъ всички пости, които сж позволени на униятитѣ, като се изисква още само да се въздържатъ въ сѣбота да ядатъ месо.⁴⁾

¹⁾ „Responderunt eminentissimi patres: Ad. I. Deterreantur omnino fideles ab enarratis superstitionibus etiam per comminationem non tamen per fulminationem censurarum“.

²⁾ „Prohibeantur pariter enunciati ritus sepeliendi cadavera ac sedulo instruantur fideles de ecclesiastica consuetudine ac piis precibus in animarum suffragium effundendis. Mensae, in memoriam defunctorum parari solitae, *tolerentur, donec aliter* provideatur, remoto omni luxu, ebrietate ac lascivia, resectis ritibus superstitionem olentibus, . . . ac substitutis ecclesiasticis precibus, quibus missionario praesidente et mensa sanctificetur, et conviviae ad suffragia pro defunctis excitentur; maxime vero doceantur fideles de vi sacrificii missae in suffragium defunctorum minime suffragantur“.

³⁾ „Archiepiscopus mandat catholicis sibi subjectis ne accedant ad missas et alia divina officia in ecclesiis schismaticorum, eosdem moneat in casu carentis missae catholicorum non teneri praecepto missam audiendi, ut rescripsit S. Congregatio S. officii die 5. decembris 1668. ad episcopum Trebigni, et die 7. augusti 1704. et 28. novembris 1709. et 29. maii 1711.“.

⁴⁾ „Non improbari observantiam jejuniorum quae sunt graecis catholicis communia, ut rescripsit S. Congregatio 1750., modo non omittant praescripta latinis, ut in die sabathi ab esu carniarum abstineant“.

Въ петия отговоръ не се позволява на католицитѣ да приематъ хора православни за кумове на дѣцата си, било при първото било второто кръщение.¹⁾

Понеже православнитѣ българи имали навикъ да взематъ участие на павликянскитѣ курбани и понеже въ деня на св. Епифаний по нѣкога дори и православнитѣ принуждали католишкия свещеникъ да „благослава“ (да рѣси) домоветѣ имъ, конгрегацията отговара пакъ утвърдително — да не се прѣчи на тоя обичай.²⁾

На седмия въпросъ, да ли да се забранява на павликянитѣ отъ Софийската архиепископия да се придържатъ о стария календаръ, тъй сжщо се отговаря, че трѣбва и тоя навикъ да се зачита, за да се избѣгватъ неприятности, досущъ каквото се е отговаряло и по-прѣди по сжщия въпросъ, както видѣхме отъ бѣлѣжкитѣ на свещеника Драгомирова.

Осмата точка на въпроситѣ казва, че павликянскитѣ момичета и невѣсти имали обичай, щомъ се свърши гроздоберътъ, да седѣнкуватъ, именно да „прѣкарватъ подъ откритото небе, на срѣдъ пътя около огъня, като пѣятъ и плетатъ, по цѣли ноци освѣнъ вечеритѣ срецу празникъ и срецу петѣкъ.“³⁾ Конгрегацията по тоя въпросъ намира за умѣстно, архиепископътъ да дѣйствува само съ отеческа благодсть и разумни съвѣти.

Споредъ деветия въпросъ ужъ у павликянитѣ сжществувалъ обичай, че момата, прѣди да се вѣнчае, бивала „прѣглеждана“ отъ една своя най-близка роднина, и въ случай че би се констатирала дѣвственостъ, това грѣмко се разгласявало на съсѣдитѣ и дори и пушки се гърмѣли съ сжщата цѣль. Архиепископътъ много пжти исвалъ да спре тоя лошъ обичай, ала не успѣлъ, защото при по-крути мѣрки би могли да настанатъ безредици.⁴⁾ И по тоя въпросъ конгрегацията прѣпоръчва, да се изворенява обичаятъ съ благодсть и разумность (ut abusus eiusmodi paterne caritate et prudentia eradicentur).

Слѣднитѣ два въпроса — 10 и 11. — се касаятъ до слабото посѣщаване богослужението въ черква, избѣгването изповѣдь и причестъ. Това правили особно момичетата, които, мѣмрени за туй отъ миссионера, отговаряли, че не бивало на самѣ да говорятъ съ изповѣдника, защото въ противенъ случай щѣли турцитѣ да имъ се присмиватъ и да говорятъ лошо за тѣхъ.⁵⁾ Изобщо и мъжетѣ нѣмали обичай да се изповѣдватъ, и повечето били такива, които прѣвъ цѣлия си животъ се изповѣдвали

¹⁾ „Non admittantur schismatici uti sponsores sive in baptismi sive in chrismatis sacramento ex decreto s. officii die 5. Martii 1746.“

²⁾ Въ 6-ия въпросъ е казано: „In alcuni luoghi i Greci assistono ai kurbani dei cattolici e vogliono, che il missionario nel giorno dell' Epifania vada a benedire le loro case, il che, dice Mons. Arcivescovo, che i missionarii non hanno potuto negare per timore di maggior male.“

³⁾ „Le donne tanto zitelle che maritate dal tempo, in cui sono terminate le vendemmie, stanno tutte le notti a cielo scoperto cantando e filando intorno ad un gran fuoco acceso in mezzo alle strade, eccetto i giorni precedenti le fette e venerdì.“

⁴⁾ „Le zitelle prima di maritarsi sono visitate dalla piu stretta congiunta e ritrovandosi vergine se ne da l'avviso a tutto il vicinato con molte acclamazioni ed anche con lo sparo dei moschetti; ni e stato possibile ai missionarii di togliere questo abuso“.

⁵⁾ „ . . . minacciate dai missionarii non si ravvedono, allegando per iscusata, che . . . se parlassero in segreto al confessore sarebbero burlate e calunniate dai turchi.“

и причестявали само единъ или два пжти. Рѣдко нѣкой знаелъ на изустъ „Отче нашъ“, а камо ли да знае нѣкои други молитви.

Малцина били и тѣзи, които поне на смъртния часъ да повикатъ свещеника, и затова такива би трѣбвало повече по име откодеото въ сжщностъ да се нарекатъ католици. А богато би поискалъ мисионерътъ малко по-строго да имъ наложи да се поправятъ, отговаряли, че щѣли да се потурчатъ или че щѣли да приематъ православието.¹⁾

Особно къмъ края на 18. в. трѣбва твърдѣ много да е изпадналъ престижътъ на католическата черква въ Пловдивъ, та дори се направилъ сериозенъ опитъ отъ страна на гърциния тукъ владика да се обрнатъ павликянитѣ на православие. За тоя опитъ на вжсо е отбѣлѣзано на стр. 8 отъ споменатия ржкопись „Statuta s. fedis etc.“, а именно че на 1798 година „схизматичниятъ владика, подържанъ отъ турскитѣ власти, се опиталъ да накара павликянитѣ да пригърнатъ православието.“²⁾ По подробно извѣстие за тая случка намирамъ въ ржкописа „Вѣлѣжки“ отъ 1869 год., за който по-горѣ се спомена („Notizie, relative ai bulgari cattolici nel vicariato di Sophia et Filippopoli, scritte nel 1860“). Тукъ авторътъ, слѣдъ като описва мизерното състояние на католицизма въ Пловдивско прѣзъ втората половина на 18. в., именно какъ при тогавашния тероръ не било позволено да се изповѣдва свободно католическата вѣра, та само скришомъ и то ноцно врѣме се извршвало богослужение, какъ мисионеритѣ нѣмали постоянно жилище, а били принудени да го мѣняватъ често, да се хранятъ съвсѣмъ сиромашки, да спятъ несблѣчени „въ смрадни колиби и на гола земя“ и пр., разказва най-сетнѣ, при какви обстоятелства на 1798 год. се опиталъ гърцкиятъ митрополитъ да тури кракъ на католическата пропаганда. Прѣзъ казаната година именно, понеже станали нѣвакви „политически размирици въ сжсѣднитѣ области“, турското правителство, стреснато отъ това и за да прѣдупрѣди каквито и да е явни безредици, поискало отъ всичекитѣ духовни началници въ страната да гарантиратъ прѣдъ него за поведението на повѣреното тѣмъ паство, именно да взематъ върху си отговорността за поведението на това подирното въ бждеще. „Католичеството бѣше тукъ почти неизвѣстно, и само отъ нѣмай-каждѣ тѣрпѣно“ — казва се въ Вѣлѣжкитѣ — и за това не можеше да се намѣри лице, съ колькогодѣ тежестъ и съ влияние прѣдъ властятъ, което да поеме върху си исканата оговорност“. Апостолскиятъ викарий въ това си качество не е смѣялъ нито да се яви, а тоя случай още повече го сплашилъ, като е знаелъ отъ друга страна, че нѣма да има никаква стойностъ да се прѣдстави гарантинъ, именно че католицитѣ ще държатъ мирно поведение, щомъ не е законно признато тѣхното вѣроизповѣданне. Въ

¹⁾ „Bidotti in punto di morte, pochissimi sono quelli, chi chiamano il missionario, sicchè possono dirsi cattolici più di nome che di fatti, e se si vogliono troppo severamente correggere, rispondono, che si faranno turchi o scismatici.“

²⁾ „La persecuzione, con la quale vescovo scismatico, sostenuto dalla autorità turche, ha tentato di far appostare questi cattolici e far loro abbracciare il rito scismatico, ebbe luogo nell'anno 1798.“

това тежко положение, въ което тогава се намѣрили павликянитѣ, грѣцкиятъ пловдивски митрополитъ побързалъ да се възползува отъ момента и се явилъ готовъ да отговаря за католицитѣ, ала подь условие, да напустнатъ тѣ своята вѣра и да пригърнатъ „схизмата“. Свърхъ това били съ насиліе отведени двамата миссионери като прости „прѣстѣпници“ прѣдъ властѣта. Щомъ се разчуло, че мисонеритѣ сж затворени, стекли се жени-павликянки, съ малкитѣ си дѣца на рѣцѣ, напустили работата си и се отправили къмъ града, гдѣто всичкитѣ се собрали на опрѣдѣления день. Тѣ се явили въ голѣмия дворъ на конава на валията и съ високъ гласъ заявявали, че сж готови по-скоро живи да изгорятъ, нежели да отстѣпятъ отъ вѣрата си. Тѣхнитѣ викове и плачѣтъ на дѣцата имъ направили силно впечатлѣние на събралитѣ се на съвѣтъ (меджлисъ) първенци, между които билъ и грѣцкиятъ митрополитъ покрай турския мола, и най-сетнѣ имъ се отговорило успокоително, че нѣма кой да имъ завача вѣрата та нека си се завърнатъ назадъ по домоветѣ си. Слѣдъ това се намѣрилъ между членоветѣ на меджлиса единъ твърдѣ влиятеленъ бей, който заявилъ, че става отговоренъ за католицитѣ и за тѣхнитѣ свещеници. Тогава и тѣзи били пустнати на свобода. Така се е свършило това „последно“ явно гонение противъ католицитѣ-павликяни въ южна България.¹⁾

За тоя „опитъ“ на грѣцкия владика се споменува и у Раковски („Нѣколко рѣчи о Асѣню първому и пр.“ стр. 26), ала погрѣшно се отнася къмъ по-късно врѣме — къмъ 1829 год.: „Тие българи павликяне трѣбваше да даджтъ поручителство за своята личностъ, нѣ като нѣмажж кого да даджтъ, притекожж се при тогавашния пловдивски митрополитъ Грѣкъ и го молижж да поручителствува за тѣхъ и да се

¹⁾ „Nell anno 1798 alcuni sconvolgimenti politici, occorsi nelle attigue provincie, misero in apprensione il governo, il giudicò a proposito ad oggetto di prevenire ogni publico disordine, di voler un sicurtà da tutti i capi di religione, il quale fosse responsabile della condotta dei popoli alla spirituale sua cura affidati. Il cattolicismo era quasi incognito ed a mala pena tollerato; persona non si trovava meritevole di qualche riguardo, che potesse influire sull'opinione della autorità. Il vicario apostolico in tal sua qualità giammai osava comparire; il caso presente lo rese ancor più timido. Altronde di niun valore sarebbe stato l'offrirsi garante della pacifica e sotto messa condotta dei cattolici, non essendo legalmente riconosciuta la loro religione. Ognuno di leggieri può formarsi un idea delle angustier in cui si trovarono per tal cagione questi inermi cattolici, privi d'ogni protezione qualunque . . . L'arcivescovo greco-scismatico di Filippopoli afferò il destro, che gli presentava la circostanza: egli si rese responsabile dei cattolici a condizione, che abbandonassero la loro fede ed abbracciassero la scisma. All'intrigo si unì la violenza: furono estratti dal loro nascondiglio li due missionarii, che erano al regime dei cattolici e come rei di publico delitto tradotti avanti la autorità. L'arcivescovo greco era in capo al consiglio e la mola, che moveva questa trama d'oppressione. Alla notizia dalla cattura dei missionarii, tutte le donne con i loro pargoletti in braccio, lasciarono il loro rispettivo paese e trassero verso la città, ove si trovarono tutte nel giorno convenuto. Si presentarono tutte in sieme nel gran cortile del palazzo del governatore, dichiarando ad alta voce, che tutte fino ad una erano disposte ad essere bruciate vive prima di appostatare dalla loro religione. Il pianto dei ragazzetti, unito a quello delle madri, le grida, le schiamazzo fecero penosa impressione sull'animo del consiglio radunato, il quale per calmare quello strepito fece loro intendere, che non vorrebbero molestate dal lato religioso, perciò se ne rittornassero pure tranquille alle loro case. . . . Allora un Bey, membro del consiglio ed assai influente, dichiarò che egli stesso si rendeva responsabile dei cattolici e dei loro sacerdoti. Accettò il governatore la sicurtà offerta, li missionarii vennero posti in libertà, e quelle povero donne, contente come se avessero trovato un tesoro, fecero ritorno alle loro capanne. Questa fu l'ultima persecuzione aperta, che mise a prova la costanza dei cattolici. . . . “ (изъ рѣкописа „Notizie, relative ai bulgari“ и др.).

сѣдинжтъ пакъ съ православната черква“. Пловдивски митрополитъ от-казалъ това и тѣ прибѣгнали къмъ Цариградъ „и западнитѣ ги запазижъ, проводихъ имъ попове, изучихъ имъ момчетата въ Римъ, изградихъ имъ черкви. Този случай е билъ на 1829 год.“¹⁾

По-горѣ се спомена, че на 1802. год. Пловдивското викариятство било възложено на българина Андреа Туновъ, до тогава свещеникъ въ Калъчли. До 1832. година той ръководилъ епархията си, както се види и отъ казаното извѣстие за „последното гонение“ противъ католицизма въ Пловдивско, безъ нѣкои важни прѣчки, независимо отъ общото незавидно състояние на християнитѣ въ Турция прѣзъ първата четвъртъ на миналия вѣкъ, което по-горѣ, въ отдѣла за сѣвернитѣ павликяни, по-подробно се изтъкна. Върхътъ на ужаситѣ, които прѣживѣлъ тогава българскиятъ народъ, билъ достигнатъ по време на гръцката завѣра на 1821. год. Извѣстието за вѣстанието на Ипсиланти възбудило турския фанатизъмъ по цѣлата турска империя, и тогава били изклани и избѣсени много българи и отъ Пловдивско, тѣй като се бѣ узнало, че между българскитѣ пратеници, които обѣщавали на Ипсиланти поддръжка, имало и отъ града Пловдивъ (вж. Иречекъ, Ист. Болг. 678). До колеко тия бури засегнали и нашитѣ южни павликяни въ Пловдивъ и по селата, нѣмаме извѣстие, ала възъ основа на приведенитѣ по-горѣ данни, които свидѣтелствувать, че отношенията между турци и павликяни въ Пловдивско били доста добри, и като се вземе още прѣдъ видъ, че по-водѣтъ на турскитѣ жестовости се криелъ въ страха имъ, какво и българитѣ съчувствувать на гръцката завѣра, въ което най-малко сж могли да бждатъ заподозрѣни именно павликянитѣ, можемъ да приемемъ като твърдѣ вѣроятно, че последнитѣ най-малко, а може би и никакъ не сж пострадали отъ тогавашнитѣ турски золуми. Това е вѣроятно и поради обстоятелството, че черковнитѣ работи на павликянитѣ тогава е ръководилъ мѣстенъ уроженецъ, споменатиятъ Андреа Туновъ, който ще да е знаелъ да лади съ турцитѣ и да избѣгва всичко, що бие въ очи и що би било отъ естество да възбужда негодуване у православни и турци. Въ слѣдствие на тая прѣдпазливостъ, а може би отъ частъ и слаба религиозна ревностъ у върховния началникъ на пловдивското католишко духовенство, павликянитѣ поддръжали католишката си вѣра повече на гледъ отколѣто напълно съзнателно, като продължавали да тачать още много отъ свонитѣ стари суевѣрия и навици, несъгласни съ истинския католицизмъ.

¹⁾ Може би и тогава да е станало сжщо подобно въ Пловдивъ, та се смѣсвало послѣ това сбѣтие съ разказаното по-горѣ отъ 1798 год., понеже и у П. Черновѣждъ, „Нѣколко записки отъ сегашния вѣкъ“ (вж. въ Мин. Сбор. VI. 388) се цигува единъ „записъ“ за нѣкаква молба, отирана до гръцкия владика въ Пловдивъ отъ страна на павликянитѣ, ужъ за да ги приемѣлъ въ лонога на православната черква, а въ сщность трѣба наонаки владиката да е прѣдлагалъ такова нѣщо, навѣрно срѣщу нѣкакви услуги, за които го молили павликянитѣ. Срв.: „26 У пловдин, да са знае, куга павликѣнетѣ ходѣха при деспоти да му се колятъ да ги покрустѣ, ала тои ги некабули, чи тѣя не са христѣне ами идололатри, чи си правѣтъ литургия бесъ свещеници по куршцата и курбанѣ колатъ като путварезете, чи немаѣ черкови и крустатъ са с цѣла рука, лето христово 1830, петаръ пондовичъ“.

При все това римската пропаганда е намирала най-подходно към тогавашнитѣ политически условия на страната да държи на чело на пловдивската епархия недѣятелния викарий Андрей Туновъ дори и тогава, когато той въ прѣстарѣли години се указвалъ съвсѣмъ негоденъ за важното си звание, та на 1832. год. пропагандата се принудила да назначи на негово мѣсто друго лице, което подъ име „помощникъ на викария“ фактично да управлява епархията. Забѣлжително е, че и въ тоя случай пропагандата намѣрила за умѣстно, и помощникътъ да бѣде пакъ българинъ, вато е назначила за такъвъ завърналия се на 1830 г. отъ Никополско от. Драгановъ.¹⁾ Назначението му е станало на 18. май 1832 г. съ папски указъ („бреве“), отъ който единъ съврѣмененъ прѣводъ на български, вѣроятно отъ ржката на самия Драгановъ, намѣрихъ въ Селджиевската черковна архива. Интересенъ е тоя документъ и откъмъ езика и правописа, съ който тогава си служили южнитѣ павликяни, и затова тукъ го привеждамъ изцѣло, както е въ оригинала а освѣнъ това и въ кирилска транскрипция, споредъ ваго азъ го чета.

„Gregorio otaz Papa XVI.

Predrago Sino, mlogoti zdravi od nam i Apostolicianska blagoslov. Zarad golema starina i malkoto zdravi od nasciat predrag sin D. Andrea Tuno, Vicario Apostolski od Filippopoli od Bulgaria, i stanal da nemoi veki da navia na jukat od negovo Vicarstvo. Nija spored nascite prekloneni Brachie Cardinali od S. C. Romanska nacloneni zarad dobro redeni od s(ve)ti sabor predaimi sdraf ispat od tebe i tvoja darxava, i Tebe munasip nameriimi zarad nauka i od razum tujà izbrajmi tibe za pomosnik od tozi Vicario. I oprosctegni imas od sega natatak od pedepza, od proclesta, za spàdegni vanka od ciarcovite i za sickite Redovniscki rabote izin od nam imasc. I ti, aco se nemervasc u necoja od tezi rabote varsan, od nam imasc opprosctegni i prostin da si i odvarzan sas тази nascia kniga od teja pedepze. Tuku pomogak da si za siga od vasciat Vicario Ap-ki od Filbe na Bulgarska zeme. Pa sas sakon isbiremi, turemi, sapovedaami i odziscdemi sas Boxi izin i sas pismo od taja kniga, Ti da badisc podire na negovo mesto. Amma pak durkat i (v)xivot Gospodin Andrea Tuno, na negovo mesto i na maslahate od negova stolnina i redegni Ti da imasc smesa i raka vatre, i oneje raboti, dito Toi ti prascte varu zapovedite, trebe sicko da svarscis i da potacesc.

Amma ako D. Andrea se ducare da slei o.l svetat ja belkim, dano da ni badi, i umrel, ja negovo Vicarsto biz neg. ako stani, Tebe da snajat za Gospodina na negovoto mesto na Filbe od Bulgarska zeme: za sickite i za sekoja prosccka ci D. Andrea catu Vicario je imal dorsega od тази nascia stolnina Apostolicianska, i Ti da ja imasc od sega za togava spored тази nascia kniga davami ti i odriscdemi. Salt oneja rabote, deto Cardinalete od Sveti Zabor varv Tei darxiat i ostavet. Indi zapovedovami na sickite i po secugo, deto se siga i deto stat ducieka do vremè, pod zakon od sveto slusciane, da te priimat i da te smesat na rabotete i od slobodno redegne na Gospodinstoto, cakoto pissova тази nascia kniga, sankim za pomosnik od Gospodina dordei toi i sled negovo vreme da si na stolninata od Filbe na B(ulgars)ko, sickite na secakvo da ti badat possluslivi na naredbata

¹⁾ Въ споменатото ржкописно „Извлѣчение“ отъ римскитѣ архиви („Estratto degli archivii“), писано на 1841. год., за сщция Андрей Туновъ се казва: „Nel 1802. fino al 1832. fu Vicario D. Andrea Tuno, che in quest'anno atteso la sua età avanzata si dimise da un peso omai troppo pesante alle sue forze. Il Vicario apostolico aveva un coadiutore nella persona di D. Francesco Draganov“.

od tozi red i verno da izvarsciovat tvoje usarovani i dobri zakone i zapovedi da preimovat sas sloxino sarze: accolinè, deto ti sétesc da dadesc pedepzata illi pocorata varu niposlusclivite, i nia oscti bile od tuka kabul scetem ja stori sas covetat, de go imami od Boga, dorde tia ni isplatat kabahatat sas jedna dostoina pocora. Tezi sicki rabote trebat verno i zdravo da se dargiat i pocitat.

Pissana na Rim pod mihiur od Sveti Petar Apostol od Nam ozza Papa Gregorio XVI. na 18. od Maj na sene 1832.“

„Грегорио отац Папа XVI.

Предраго Сино, мадог ти здрави от нам¹ и апостоличанска² байгослов. Зарад голема старини и малког здрави от нашият предраг син Д. Андрея Туно(в), викарио апостолски од Филипополи од България, и³ станава да немой⁴ веки да навий⁵ на дѣт⁶ от негово викарство. Ния според нашите преклонени⁷ браќе кардинали от С(нега) Ц(ръква) романска наклонени зарад добро редени⁸ от свети събор предайки здрав испат⁹ от тебе¹⁰ и твоја даржава¹¹ и тебе мунаси¹² намерийни зарад наука и от разуум туи¹³ избрайми тебе¹⁴ за помощник от този викарио. И опрощени имаш от сега на татък от педѣнца,¹⁵ от проклѣста,¹⁶ за спадени¹⁷ вѣнка от чърковите¹⁸ и за сичките редовнишки¹⁹ работѣ, изий²⁰ от нам имаш. И ти, ако се намерваш у неког от тези работѣ вързан, от нам имаш опрощени и прѣстни да си и одвързан със тази наша книга от тѣя педѣнце. Туку помагач да си за сига от вашият викарио апостолски от Филбе на България земѣ. Па със закон избиреми, туреми, заповѣдаами и отсѣдеми със Воши изий и със писмо от тая книга, Ти да бѣдши подире на негово мѣсто. Ама пак, дѣркат²¹ и (в) живот господин Андрея Туно(в), на негово мѣсто и на маслахате²² от негова столицина и редени Ти да имаш смѣса и рѣка²³ вѣтре, и онѣе работи, дѣто²⁴ той ти прѣще вър(х)у заведете,²⁵ трѣбе сичко да свѣршиш и да потѣчеш.

Ама ако Д(он) Андрея се дукаре да слѣй от светѣт,²⁶ а белким, дано да ни бѣди, и умрѣа, а негово викарство биз него ако (о)стани, тебе да зѣят за Господина на неговото мѣсто на Филбе от България земѣ: за сичките и за секоя прѣшка чи Д. Андрея катѣ викарио је имал дор сега тази наша столицина апостоличанска, и ти да я имаш от сега за тогава според тази наша книга, давами ти и отрѣждеми.²⁷ Сѣлт онѣе работѣ, дѣто кардиналетѣ от свети събор върф (= върх) тѣй дѣржат и оставет. Инди заповѣдовами на сичките и по секуго дѣто се сѣга и дѣто щат дучѣка д(о) времѣ под закон от свето слѣшанье, да те преимат и да те смѣсат на работѣте и от слободна редене на господин(в)ото, какото писува тази наша книга, сѣнким за помощник от господина, дордѣ и той и след негово време да си на столицината от Филбе на България, сичките на секаво да ти бѣдат послушливи на нарѣдбата от този ред и вѣрно да извършуват твоѣ укаровани²⁸ и добри законе и заповѣди да преимоват със слѣжно сърце:²⁹ ако ли не, дѣто ти щеш да далѣш педѣнцата или побората³⁰ вър(х)у нипослушливите и ния ощи билѣ от тѣка kabul щѣм я стори³¹ със кувѣтъ³² дѣ(т) го имами от Бога, дордѣ тѣя ни исплатѣт кабахатѣ³³ със една достойна покѣра. Тези сички работѣ грѣбат вѣрно и здраво да се дѣржат и почитат.

Писана на Рим под михиур од Свети Петар апостол от Нам оца Папа Грегорио XVI на 18. от Май на сенѣ 1832.“

¹ от нам = от нас (според навликънското нарѣчие). — ² апостоличанска (зм. апостолска) е хърватски. — ³ и = е (скамог. глагол). — ⁴ = не може. — ⁵ навийа. — ⁶ юк = товар (турска дума). — ⁷ преклонени = прѣстарѣли. — ⁸ уредба, управление. — ⁹ спидѣлство. — ¹⁰ за тебе. — ¹¹ страна. ¹² годен (тур. д.). — ¹³ твој. — ¹⁴ тебе (според навликънското нарѣчие). — ¹⁵ наказание. — ¹⁶ „проклѣстна“ сир. анатемосане. — ¹⁷ напѣждано. — ¹⁸ чърките. — ¹⁹ свещенически („редовни“ на хърватски означават членѣ на цѣлой духов. редѣ — орденѣ свр. залугерѣ). — ²⁰ позволение. — ²¹ работи, должности. — ²² „да имаш смѣса и рѣка“ = да виемаш участие. — ²³ дѣто = гдѣто. — ²⁴ съгласно съ заповѣдѣтѣ. — ²⁵ ако се случи да слѣже от свѣта. — ²⁶ отреждаме. — ²⁷ твоѣтѣ укавания. — ²⁸ съ оновноно сърце. — ²⁹ законѣ за покаяние. — ³⁰ ще признаемъ. — ³¹ съ силата. — ³² вѣната, прѣгрѣшението.

По неизвѣстни причини Драгановъ се отказалъ слѣдъ една година отъ възложената му длъжность „помощникъ на викария“. Тогава и Андрея Туновъ се отказалъ отъ длъжността си викарий, и на негово мѣсто тая длъжность извършвалъ въ качество на „провикарий“ нѣкоѣ си отецъ Джовани Фортнеръ, който се поминалъ на 1835. год. и билъ врѣменно замѣстенъ отъ лигуриста от. Фишеръ.¹⁾

¹⁾ D. Francesco Draganov aveva rinunciato la sua coadiutoria ai 2. di febbrajo 1833. Dopo la rinunzia di D. Andrea Tuno, governò come provicario il p. Giov. Fortner, che morì nel 1835. Il p. Fischer, Liguorista, come il suo antecessore, fu autorizzato a sostenere l'ufficio di Superiore interino.“ (Изъ рѣшоника „Estratto dagli archivi“ отъ 1840. год.).

Лигуориститѣ въ Пловдивско.

На слѣдната година (1836.) конгрегацията повѣрила управлението на пловдивската „мисия“ на едни австрийски калугери отъ орденa на св. Алфонзо Лигуори, общо наричани лигуористи и още „редемптористи“. Тѣ дѣйствували въ Пловдивско само въ течение на четири години, ала и прѣзъ туй кратко врѣме тѣ, а особно главатарятъ имъ, нѣкой си Иванъ Непомуцки Птачекъ, който ржководилъ „мисията“ отъ края на 1836 година въ качество на главенъ викарій, се опитали да прокарать толкова важни реформи въ черковния и общественъ редъ на своето паство, че тѣхната кратковрѣменна дѣйность, която най-сетнѣ имъ спечелила пълна ненависть отъ страна на паството имъ, състави нова епоха въ историята на католицизма у южнитѣ павликяни. Неизвѣстиятъ авторъ на споменатитѣ по-горѣ „Бѣлѣжки“ (Notizie) отъ 1869. год. казва, че прѣзъ врѣмето на лигуориститѣ католичеството въ Пловдивско получило вѣнкашенъ развой, какъвто до тогава не е достигало; въведени били публични процесии и хорова пѣние въ черква, а най-главно прѣстанали павликянитѣ да работять заедно съ челядта си ангария на турцитѣ прѣзъ недѣлни и празнични дни. Особно съ това, че лигуориститѣ се опрѣли противъ тоя старъ „обичай“, чувствително засегнали интереситѣ на заможнитѣ турци, земевладѣлци въ Пловдивско, които отъ старо врѣме злоупотрѣбвявали въ своя полза съ безправното положение на бѣднитѣ павликяни, като задигали въ празнични дни още рано въ зори по колкото мѣже и жени имъ трѣбвало, за да имъ изврѣшватъ полска работа и като ги принуждали дори и сами да се хранять прѣзъ туй врѣме. Птачекъ юнашки се опѣчилъ противъ таа експлоатация на труда на павликянитѣ, които въ слѣдствие ва вѣчнитѣ ангарии, и то все въ празнични дни, не успѣвали да изпълняватъ своитѣ вѣрски потрѣби та мнозина, прѣкарвайки така далечъ отъ черквата и нейнитѣ духовни грижи, въ религиозно отношение съвсѣмъ подивявали. До колко е билъ енергиченъ и смѣлъ викариусътъ Птачекъ, който, ако сѣдимъ по името, ще да е билъ родомъ чехъ, показва единъ разказанъ отъ автора на „Бѣлѣжки“-тѣ случай, какъ веднажъ Птачекъ, който не се стѣснявалъ да нанася и сѣщински удари на тия, които не го слушали, единъ день съ камшикъ разпѣдилъ множество павликяни прѣдъ конака на пашата, дошли тукъ съ колата си за да отбиятъ нѣкаква поржчана отъ пашата ангарии въ града Пловдивъ. Павликянитѣ, върху които неустрашимиятъ викарій се нахвърлялъ съ удари, се разбѣгали кой къдѣто види и най-сетнѣ се разотишли по домоветѣ си, безъ да могатъ направити нѣщо градскитѣ „сеймени“ — които стояли отъ страна и гледали.¹⁾ Така безогледно и често „свирѣпо“ постѣпалъ Пта-

¹⁾ „ . . . Durante la regenza di questi religiosi il cattolicesimo in questa missione prese uno sviluppo esterno, che mai aveva avuto in addietro: s'introdussero processioni pubbliche, interne però entro il cortile attorno la chiesa; cessarono i lavori nei giorni festivi in favore dei Turchi e s'introdusse pure il canto nelle chiese. . . . A dire il vero non poche furono le opposizioni, che si hanno dovuto superare per venire a capo di tali opere, e specialmente per estir-

чезъ и богато се е касало да накаже нѣкого просто поради неизпълнени вѣрски длъжности, напр. поради неходене въ черква, избѣгване отъ изповѣдъ и причестъ и др., и затова най-сетнѣ подигналъ и мало и голѣмо противъ себе си и другаритѣ си въпрѣки многото прокарани отъ него реформи, полезни отъ гледна точка на католицизма и на богословския моралъ. Той отъ самото начало, щомъ дошелъ прѣзъ септември мѣсець 1836. год. въ Пловдивъ, енергично се прѣдалъ на своята задача, която обаче той схващаль отъ досущъ тѣсно калугерско становище, безъ да има потрѣбния смисълъ за нуждитѣ на сѣмейния и общественъ животъ, като се грижилъ само за подигане външното великолѣпие на вѣрата и черквата, а ненавиждалъ и тъпчель всичко, що се изпрѣчвало на пътя му въ тая посока. За това между дѣйността на лигуориститѣ въ Пловдивско и дѣйността на пасиониститѣ въ Никополско въ това врѣме има голѣмо сходство, а причината за лошитѣ резултати и тукъ и тамъ се крие все въ едностранчивата подготовка на такива калугери, които наистина ги бива за мисионери, безстрашно да се борятъ за вѣрата Христова, ала не и да изпълняватъ разнообразната и твърдѣ сложна задача на мирски свещеници, особно всрѣдъ едно чуждо тѣмъ общество, което не ги разбира и което и тѣ не могатъ тѣй лесно разбра. Птачекъ се показва именно твърдѣ типиченъ прѣдставителъ на тоя родъ мисионери. За неговата дѣйность прѣзъ първитѣ двѣ години както и за неговия личенъ характеръ можемъ донедѣ да съдимъ и по единъ обширенъ докладъ, който той е отправилъ до конгрегацията и който намѣрихъ въ Селджиковската архива. Той е спазенъ въ „единъ печатанъ екземпляръ“, може би единственъ, както е казано и въ заглавието: „Sommario, numero unico. Relazione sulla visita del Vicariato Apostolico di Filippopoli.“ Докладътъ който съдържа 18 голѣми страници, е подписанъ отъ Птачека („Ioannes Nepomucenus Ptacek“) въ качество на „vicariatus Sophiensis superior“, съ дата 5 септември 1837. година. И тоя документъ напълно потвърждава горната характеристика на Птачека като прѣкаленъ и безогледенъ въ своитѣ похвати „мисионеръ“

perare l'abuso ab immemorabili introdotto dai Turchi di lavorare per essi nei giorni festivi. . . Nella vigilia delle feste i Turchi si portavano nei villaggi christiani ed estraevano quanti potevano uomini e donne e li conducevano nei loro campi. Senza calcolare, che la fatica si sosteneva gratis da quei miseri, e che dovevano alimentarsi del loro, la religione ne era immensamente avvilita e danneggiata, e nessuno era in stato di poter essere instruito ne suoi doveri religiosi. Ora trattandosi di estirpare tale abuso, che per la durazione era passato in legge e di tanta utilità per li Turchi potenti, facilmente si comprende, che gravissime opposizioni si dovevano incontrare. Ma la provvidenza permise, che fosse al governo di questo Vicariato un certo *Giovanni Ptacek*; egli come un muro di bronzo si oppose alle violenze, che negli indicati giorni venivano fatte ai christiani. Egli stesso si portava sui campi e sgridando e menando colpi di sverza a destra ed a sinistra ne faceva partire tutti i cattolici. Un giorno il pascia aveva ordinato una condotta di carri da farsi dai christiani in giorno festivo. Li poverini hanno dovuto ubbidire. Quando furrono tutti radunati coi loro carri avanti il palazzo del governatore, *Ptacek* senza timore alcuno e senza esser trattenuto da verun umano rispetto sale un bellissimo destriero, si porta nel cortile, ove era il convoglio, colla sua lunga sferza batte uomini e bestie gridando, rimproverando la profanazione del giorno festivo. Chi grida, chi fugge, chi si nasconde, e gli stessi seimani restano sbalorditi e non sanno che fare. L'affare si fini con ritornare tutti alle case.“

въ казанія бойовенъ смисълъ на тая дума.¹⁾ И таквъвъ той е останалъ докрай, и ако да не бѣше билъ при туй още и твърдѣ дребнавъ и отмъстителенъ честолубецъ, той е щѣлъ негли да остави по-добъръ споменъ у своето паство.

Прѣвъ пролѣтъта на 1837. год. завърлувала въ Пловдивско чумна епидемия, която покосила отъ мѣсець Априль до Септември сѣщата година до 300 павлигяни. Жертва на епидемията и на своя дългъ, като утѣшителъ при послѣднитѣ минути на заразенитѣ болни, станалъ и другарятъ на Птачека Игнатъ Кристофъ (Ignatius Kristoph). При все туй Птачекъ можалъ прѣвъ Юни мѣсець за първи пътъ да споходи павликянскитѣ села, за да се запознае съ състоянието на церковното дѣло по-отблизу.

Въ „Софійския викариятъ“²⁾ тогава имало павликяни освѣнъ въ града Пловдивъ още и въ селата Балтаджи, Калъчли, Селджиково, Дуванли, Хамбарли и Давуджово. Освѣнъ това имало павлигяни, прѣснати и по други села като работници по турскитѣ чифлици. Числото само на тѣзи отъ подирнитѣ, които били родомъ отъ града Пловдивъ, споредъ Птачека достигало до 80 души, а числото на павликянитѣ въ града слѣдъ чумата отъ около 1500 спаднало на 1200 души. Отначало тукъ Птачекъ ималъ още двама помощници-лигуористи, отъ Графъ (Graf) и отъ Крестовъ. Слѣдъ като този подирниятъ се поминалъ прѣвъ Августъ на 1837. год., останалъ Птачекъ самъ съ единъ помощникъ.

Въ Балтаджи служилъ като свещеникъ Иосифъ Арабаджийски (Josephus Arabagisky), родомъ павликянинъ и възпитаникъ на римската конгрегация. Всичкитѣ жители на селото били католици-павликяни — на брой до 70 къщи съ 500 души жители. Отъ Балтаджи имало свърхъ това прѣснати по турскитѣ околни села и чифлици като турски ратаи (servi) до 400 души. Прѣвъ 1836. г. въ Балтаджи имало новородени 40, умрѣли 20, женидби 8.

Калъчли е било и тогава най-голѣмото чисто павликянско село съ 152 къщи и 1113 души, и още до 300 души, които работили у турци по други села (qui famulatum ex hoc pago Turcis praestant, numero sunt omnes 300). Двама свещеника обслужвали и еднитѣ и другитѣ, именно бившиятъ викариусъ Андреа Туновъ (exvicarius), който въ дълбока старость прѣкарвалъ тукъ послѣднитѣ дни на живота си — той се поминалъ на 1838. година — и Франциско Драгановъ, бивши помощникъ (coadiutor) на Туновъ, както видѣхме по-горѣ. За Драганова по източници отъ Никополската епархия, именно по Запискитѣ на Скварчия знаехме, че той е дошелъ тамъ да служи на 1823. година

¹⁾ На стр. 16 отъ доклада си Птачекъ така опрѣдѣля своята и на своитѣ другари мисля: „Nos sacerdotes in Turciam missi sumus, ut Iesu Christi Evangelium ibi predicemus atque illud propugnemus contra impetus lascivos omnes quiqui tantum dari possunt.“

²⁾ Ето какъ опрѣдѣля Птачекъ границитѣ на Софійския викариятъ: „Vicariatus Sophiensis, quum se versus orientem usque ad Ienisaram (= Ienisagoram) protendat, ad meridiem autem Usunschovæ, ad occidentem Sophiæ, ad septentrionalem in Balkan fines suos habeat, ambitus profecto ita longi et ampli est, ut majorem adhuc desiderare nefas esset“ (с. 3).

отъ Пловдивско и че е билъ възпитаникъ на римската пропаганда. Понеже на 1830. год. той се завърналъ въ Пловдивско и тукъ останалъ докрай, вѣроятно се чинѣше, че той е родомъ отъ южнитѣ павликяни. Сега и въ доклада на Птачека се потвърдѣва споменатото извѣстие (вж. погорѣ стр. 145.) че билъ родомъ отъ с. Орѣшъ, Свищовска околия.¹⁾ Споредъ сщия докладъ въ Калѣчли имало на 1836. год. новородени 90, умрѣли 76 и вѣнчани 15.

Селджиково било населено съ българи-павликяни, българи православни и турци. Първитѣ били 423 души съ 40 кѣщи, вторитѣ — 68 души и турцитѣ — 24 души. Отъ това село нѣмало излѣзли павликяни да работятъ на турцитѣ по други села,²⁾ а това е за насъ обяснимо, защото, както видѣхме, Селджиково се е заселило не отколѣ прѣди това, именно по този начинъ, че турчинътъ му стопанинъ позволилъ да се настаняватъ тукъ при особни износни условия християни, които желаели да обработватъ тоя имотъ.

Свещеникътъ на това село билъ тѣй сщцо българинъ-павликянинъ по име Георги Караджа (Georgius Carage), свършилъ курса по философия въ Римъ, а богословския курсъ училъ въ Пловдивъ при Андреа Туновъ и Франциско Драгановъ. Ржкоположенъ билъ за свещеникъ прѣзъ октомври мѣсець 1836. год. отъ никополския епископъ Молайони въ Букурещъ, слѣдъ което веднага поелъ длъжностъ въ Селджиково, отъ гдѣто тогава прѣдшественникътъ му Петъръ Касевъ (Petrus Cassei) билъ прѣмѣстенъ въ с. Дованли.

Числото на новороденитѣ въ Селджиково прѣзъ 1836. год. било 31, на умрѣлитѣ — 4, на вѣнчавитѣ — 3.

Въ с. Дованли имало покрай 350 души павликяни съ 50 кѣщи още и 15 души турци. Излѣзли да работятъ по турски села павликяни имало 32 души.³⁾ Свещеникътъ на това село, споменатиятъ Петъръ Касевъ, прѣди една година се билъ завърналъ отъ Римъ, гдѣто ще да се е възпитвалъ на срѣдства на пропагандата.

Новородени прѣзъ 1836. год. въ Дованли имало 25, умрѣли — 6, вѣнчани 4.

И Хамбарли било отгѣмъ население смѣсено село: тукъ павликянитѣ брояли 481 души съ 60 кѣщи, православнитѣ българи — 70 души съ 9 кѣщи и още 5 кѣщи съ турци. И отъ Хамбарли както и отъ Селджиково нѣмало излѣзли по други села да работятъ на турцитѣ. Въ Хамбарли свещенодѣйствувалъ пакъ българинъ-павликянинъ, по име Павелъ Кълчишковъ (Paulus Calcisco), възпитаникъ на римската пропаганда.

Новороденитѣ прѣзъ 1836. год. били 32, умрѣлитѣ 5 и вѣнчани 3.

¹⁾ „Franciscus Dragano, ipse ille videlicet, qui Orescii natus ex Diocresi Nicopolitana in vicariatum Sophiensem anno 1830. venit“ (к. д. стр. 4).

²⁾ „Servi, qui turcis famulentur hocce in vico non inveniuntur“ (ib. 5).

³⁾ „Qui nostratum extra pagum famulatum Turcis praestant, sunt 32 omnes“ (ib. 5).

Давуджево било чисто павликянско село съ 405 души павликяни и 44 къщи. И отъ тукъ нѣмало излѣзли ратаи по турскитѣ села. Отъ 15 априли 1835. год. до 1 юли 1837. год. тукъ служилъ като свещеникъ лигуристътъ отецъ Графъ, слѣдъ когото дошелъ Антоний Фишеръ.

Числото на новороденитѣ тукъ прѣзъ 1836. год. било 30, на умрѣлитѣ 4 и на вѣнчанитѣ 3.

Отъ горнята статистика на павликянското население се вижда доста добръ, при какви економични условия то е живѣло и напредвало. И отъ по-стари данни знаемъ, че павликянитѣ тукъ били и много бѣдни и потиснати и въ най-голѣма часть прѣснати по турскитѣ села и чифлици като слуги и ратаи. И само съ тая тѣхна економична несамостоятелностъ при извѣстнитѣ гонения, на които сж били изложени заради вѣрата и заради духовенството си, може да се обясни твърдѣ западналото състояние на южнитѣ павликяни до половината на миналия вѣкъ въпрѣки много по-износнитѣ почвени и климатични условия, които сж имали тѣ като земеделци въ сравнение съ сѣвернитѣ павликяни. Отъ доклада на Птачекъ сега за първъ пѣтъ узнаваме по-точно и процента на прѣснатитѣ по турскитѣ имоти и села павликяни. Тоя процентъ, както е видѣтъ, е твърдѣ голѣмъ и прѣзъ 1837. година, когато не само бѣха настанали сравнително твърдѣ сносни за раята политически условия за животь, но когато економично и численно бѣ доста укрѣпналь павликянскиятъ елементъ както въ старитѣ му главни села, така сжщо и въ града Пловдивъ и въ новитѣ села, бивши турски чифлици, като напр. Седдживово. Споредъ това сигурно можемъ прѣдположи, че въ по-стари врѣмена процентътъ на павликянитѣ ратаи, прѣснати по околнитѣ турски села въ Пловдивско, е билъ много по-голѣмъ. Кои сж били тия села поне прѣзъ 1837. година, за жалость Птачекъ не обажда въ своя докладъ, ако и да е видно, че той ги е знаяль точно, както е знаяль и числото на ония „ратаи“ — павликяни, които се родили въ едно отъ споменатитѣ по-горѣ главни села. Птачекъ самъ казва на едно мѣсто въ своя докладъ, че той прѣснатитѣ въ по-близкитѣ около Пловдивъ турски села и чифлици павликяни лично е посѣщаваль въ недѣлни дни и празници и като имъ служилъ литургия и ги събираль наедно вечерно врѣме, ги поучаваль въ вѣрата, което нѣкои отъ тѣхъ прѣзъ 10, 20 па дори и 30 и 40 години не сж имали щастието да видятъ и чуятъ.¹⁾

Нѣкои отъ тия села ние поименно узнаваме отъ единъ ръкопись, въ който сж вписвани отъ 1839. г. 3 февруари до 1841. г. 26. априли кръстенитѣ въ Пловдивъ павликянски дѣца. Свещеницитѣ, между които

¹⁾ „Quum jam primo meo in Turciam adventu oculos inprimis in illos pauperculos christianos convertissem, qui 2—4 ab urbe horis remoti ceu famuli ac servi in pagis turcicis vivunt ac turcicos mores omnes fere induunt, ferre continuo opem firmissime mihi proposuit. Non fuit consumptum temporis multum in inveniendis ac statuendis ratione, qua propositum hocce in effectum deduci posset: visitavimus omni fere hebdomade christianos illos in villis et pagis suis, congregavimus vespere in unum omnes, instruximus in doctrina christiana, exhortato sumus ad virtutis opera; et quantum gaudium et quanta laetitia non erat nobis, quam altero mane inter s. missam ad Domini mensam viderimus accedentes eos quoque, qui jam per 10, et per 20, et per 30, imo et per 40 annos non experti erant gratiam haecce!“ (ib. 8).

на първо мѣсто личи самиятъ Птачекъ, саморжчно отбѣлѣзвали въ повечето случаи покрай името на родителитѣ на дѣтето и на кръстника или кръстницата още и занятието и мѣстожителството имъ въ случай, че тѣ не сж живѣели въ Пловдивъ. Така второто отбѣлѣзано отъ Птачека кръщение се отнася до едно момче, родено въ с. Айхрани („Aihrani“) отъ родители Мария и Иванъ Зайковъ, „ратай“ въ сщцото село Айхрани („ratau in Aihrani“). Това село днесъ се казва „Ай рени“ и се намира сѣверозападно отъ Хисара и отъ павликянското село Давуджово. Отъ сщцото село сж кръщавани и други дѣца, и селото повѣкога е отбѣлѣзано „Айрани“ (Aihrani), а като съдимъ по датата на кръщението и датата на рождението, може да заключимъ по нѣкога, че кръщението е ставало и вѣнъ отъ Пловдивъ въ досежното село.¹⁾ По сщция начинъ узнаваме, че е имало павликяни и въ с. Коматево, южно отъ Пловдивъ до политѣ на Родопитѣ,²⁾ сетнѣ въ едно село (чифликъ?) Пашамахла,³⁾ което днесъ вече не сществува; въ с. Дермендере, южно отъ Пловдивъ въ политѣ на Родопитѣ,⁴⁾ сетнѣ, види се, на нѣкой чифликъ „Полатъ“ (? „на Polatio“);⁵⁾ въ село Остромила,⁶⁾ което се споменува и въ други източници и което днесъ вече не сществува; въ село Лаутъ, югоизточно до самия Пловдивъ;⁷⁾ въ с. Сарай („Serail“), по всѣкав ъроятность днешното с. Сарай (Коджакъой), сѣверно отъ града Пазарджикъ;⁸⁾ въ с. Катунница сега първа станция на желѣзопътната линия югоизточно отъ Пловдивъ;⁹⁾ въ с. Кочашово (? Cusciasco), близу до Катунница откъмъ изтокъ¹⁰⁾ и въ с. Ахланово (Aiklano), южно отъ Пловдивъ при политѣ на Родопитѣ.¹¹⁾

¹⁾ Напр. съ дата 23 Януари 1839. год. отъ ржката на Птачека е забѣлѣзано: „Baptizavi ego puellam Theresiam die 19 Jan. natam in Airani ex Josepha et Anna Nenof, argate. Matr(ina): Sabo (Сѣба?), uxor Ivani Nenof, argate na Airani.“

²⁾ „Die 17. Jan. Baptizavi ego puerum Gheno, natum die 15 Jan. in Komatio ex conjugibus Isid (?) et Pena Hanciof, argate ibidem. — Patr: Ios. Hanciof, argatin in Komatio.“

³⁾ „Die 9. Martii. Baptizavi ego qui supra puellam Rosam 3. Martii natam ex Săbi et Stano Jacof, ratai na Paschamahla, Matr. Stano filia Nicolai et Dona Jacof od Baltagie.“

⁴⁾ „Dio 28. Martii. Baptizavi ego, qui supra, puellam Philomenam, die 26 natam ex Ivan et Catharine Boiciof, ratai in Dermendere. — Matr. Mario, uxor Pauli Boiciof, arabagia.“

Кръщаванна на дѣца отъ Дермендере се повтарятъ нѣколко пѣти, на 1. Априля, с. г. на 2. Августъ 1840. и пр.

⁵⁾ „Die 30 Juni 1840. Baptizavi ego puerum Ludovicum, die 29. Juni natum ex Petro et Zone Karabof, ratai na Polatio.“

⁶⁾ „Die 12. Julii 1840. Baptizavi ego puellam Mariam die 9. Julii natam ex Paulo et Theresia Jalama, arabagia na Ostromilla.“

Die 1. Julii 1840. Baptizavi ego puerum Augustinum die 29. Junii natum ex Josef et Anna Komarski, arabagia. Patr: Augustinus, filius + Sabo et Helena Kelesch, bŭhcowanin na Ostromilla.“

⁷⁾ „Die 30. Decemb. 1840. Antonius, natus heri vespere ex Matio Cavalgi et Helene Marghina, ejus uxore, in pago Lautet habitantibus, a R. P. Ludovico Capello, miss. apost. baptizatus.“

Кръщението отъ селото Лаутъ (съ членъ: „Лаутъ“) има поменко.

⁸⁾ „Die 15. Augusti 1840. Baptizavit D. Jacof Arabagiski puerum Ioannem eodem die natum ex Petro Sujtarov et Neso Sciatarska, ratai in Serail. Patrin. Peter Gas. . . . , pro cujus loco tenuit Giorgius Patkinjotov.“

⁹⁾ „Die 17. Aug. Baptizavi ego Ioannes Ptácek, vicarius, puerum Alphonsum die 16. Aug. natum ex Petro Garvanski et Stano Kavranska, ratai in Catoniza. Patr. Paule filius + Andria Guscelia et Maria.“

¹⁰⁾ „Die 18. Sept. 1840. Baptizavi hodie puellam nomine Mariam, natam die 4. hujus ex Ioanne Virisciarka (= Вършанка) et Anchia ejus uxore in Pago Cusciasco. — Ludovicus Capello.“

¹¹⁾ „Die 16. Septemb. 1840. Ego infrascriptus baptizavi hodie ad vespere infantem, nomine Andream, die 14 natum ex Ioanne Ciolakov et Luzza seu Lucia, ejus uxore, in pago Aiklano. Patrinus Ghierghie fil. Ioan Jaco(f)schi. Ludovicus Capello.“

Ние видѣхме отъ по-стари източници, че е имало и други села, гдѣто живѣли павликяни на по-малки групи, а нѣма съмнѣние, че голѣма частъ отъ тия неизвѣстни села се намирали около Калъчли и Балтаджи, отъ гдѣто споредъ доклада на Птачека имало излѣзли по ратиска служба до 700 души павликяни.

И отъ доклада на Птачека напълно се потвърждава, че той наистина отъ самото начало на своята дѣйностъ въ България извънредно смѣло се е съпротивявалъ на споменатия обичай у турцитѣ, да каратъ павликянитѣ въ празнични дни да имъ работятъ безплатно или за съвсѣмъ нищожно възнаграждение. Птачекъ въ своитѣ протести се основавалъ върху правата на католицитѣ, признати отъ Турция въ послѣднитѣ ѝ международни задължения. За да ограничи ангариитѣ, той с е борилъ и съ прѣдразсѣдцитѣ на своето паство, като е настоявалъ да се намалятъ колекото може повече празниците, тъй като въ празникъ, както се изтъкна вече по-горѣ, турци още рано-рано чакали павликянитѣ дори прѣдъ черквата, за да ги подкаратъ на работа по ниви и лозя. Съ това „право“ злоупотрѣбвявали не само голѣмитѣ турски богаташи, които имали свои собствени села, но и по-бѣднитѣ, които живѣли заедно съ християни въ смѣсени села.¹⁾ Сиромашията принуждала селянитѣ да заематъ отъ турцитѣ напрѣдъ пари или храна, като се обвързвали да се издължаватъ съ работа, така че за нищожни задължения тѣ работѣли сетнѣ по два три мѣсеца, тъй като займодавецътъ си смѣталъ за кжсото врѣме, за което заемвалъ пари или храна, огромни лихви. Птачекъ се е борилъ противъ това зло, което и наистина ще да е намаляло врѣменно тукъ тамъ въ слѣдствие на неговата енергична агитация, понеже налагалъ строги наказания на непослушницитѣ.²⁾ Той въ рапорта си се хвали, че успѣлъ съвсѣмъ да прѣмахне ангариитѣ по празнични дни,³⁾ ала това не може да се приеме сериозно, тъй като дълго врѣме и слѣдъ него други католишки свещеници били принудени да се борятъ противъ сжщото зло. Понеже не тъй лесно се изкореняватъ вѣковни традиции, павликянитѣ, колекото и да били експлоатирани отъ турцитѣ, все пакъ не отбѣгвали отъ тѣхъ, като чувствували, че тѣ ги закрилятъ,

¹⁾ Ето това мѣсто отъ доклада на Птачека: „Incipiam a laboribus, quos diebus prohibitis praestabant Turcis. Dominicis atque festis serviliter turcis laborare nequaquam erat insolitum christianis nostris: quamprimum mane lucescere incipiebat hise diebus, expectabantur jam a turcis ante ecclesiam et baculis ac cultris post sacrum pellebantur in vineas aut agros laborandi causa. Non utebantur potestate hacce turcae tantum majores in propriis pagis degentes, vindicebant sibi etiam pauci pauperculi ii quoque, qui eosdem cum christianis pagus incolebant et cum iis mixti vivebant. Ut infringiretur audacia ista et penitus suppricaretur, ex parte fidelium non amplius necesse erat, nisi ut in memoriam vocarent et firmiter propugnarent ea ipsa statuta, quae finitis bellis ab Aula Ottomanica in favorem nostri nostraeque s. religionis in lucem prodierunt; ast quum in hodiernum adhuc diem nec a laicis neque a clero simile quid attentatum sit, hincce illa tyrannis, sub qua tot et tanti gemitus sunt facti. Verum quidem, quod opera praefata nequaquam gratis exigent turcae a christianis: agnoscebant ea, aestimabant pecunia, remunerabantur etiam mercede, et mercede qua et quanta? Tanta videlicet pro integro die, quanta hic loci solvi solet laboranti pro 1 aut 2 horis...“ (6).

²⁾ „Prohibui labores serviles dominisistque festis et minatus sum poenas, si pro pacta pecunia his diebus fierent.“

³⁾ „A turcis incolae Hambarlienses, Dovanlienses ac Selsikovenses non pelluntur ultra ut terram arcent aut frumentum metant diebus dominicis ac festivis“ (c. 9.).

именно защото се нуждаятъ отъ тѣхната работа. Интересно е да се забѣлѣжи, че и прѣзъ туй врѣме още съществуваха бракове, сключени отъ турски ходжа: Птачекъ въ края на доклада си пита конгрегацията, дали иматъ сила такива бракове („an valent matrimonia absque omni sacerdote clam a christianis nostris coram magistratu turcico inita?“ с. 17).

Съ послѣдовни черковни наказания и строга бдителность Птачекъ се е борилъ и противъ пиянството, което било твърдѣ развито особно въ Калъчли, Балтаджи и Дованли. Понеже поради тоя порокъ, за чието разпространение съдѣйствували освѣнъ обстоятелството, че селянитѣ си имали у дома свое вино въ изобилие, главно и многото ерѣчми въ селата, ерѣчмаритѣ завладѣвали имотитѣ на мнозина, които слѣдъ това ставали слуги и ратаи, Птачекъ отворилъ война на ерѣчмитѣ и успѣлъ да накара селянитѣ подъ страхъ, че ще бѣдатъ афоресани отъ черквата, да не продаватъ спиртни питиета, въ слѣдствие на което и ерѣчмитѣ се затворили, и то разбира се, само въ чисто павликянскитѣ села, каквито сж били Калъчли, Балтаджи и Давуджово.¹⁾

Понеже Птачекъ е схващаль, че не ще може абсолютно и за дълго врѣме да се запрѣти продажбата на спиртни пития по селата, рѣшилъ да се позволи на селския свещеникъ, щото само той да продава вино и ракия на своето паство и то само за у дома въ изключителни случаи, нпр. когато нѣкой заболѣе, или когато дойдатъ нѣкому госте или за празникъ въобще. Тази идея, която Птачекъ сериозно смѣталъ да приложи, той я прѣдложилъ въ своя докладъ на конгрегацията за одобрение,²⁾ и ние ще видимъ по долу, че сетнѣ по този начинъ се създакъ единъ доста добъръ приходъ на черквата. — Въ своя реформаторски замахъ Птачекъ отиваль и по-далече: той искалъ, ако не съвсѣмъ да отстрани лихварството, то поне значително да намали експлоатацията на лихваритѣ, като установи една скромна максимална лихва. Поради голѣмата сиромашия, що е владѣла между павликянитѣ, самъ Птачекъ, който се обърналъ по тоя въпросъ до конгрегацията, казва въ своя докладъ, че би било неразумно, да се забрани всѣко лихварство. За това той отъ своя страна прѣдлага на конгрегацията да рѣши, до колко би трѣбало да се плаща най-много лихва на займодавеца. Споредъ него би могло да се позволи „ако не 15, сигурно 8 до 10 гроша на 100 гроша“. Каквото рѣши конгрегацията по тоя въпросъ, Птачекъ напълно щѣлъ да приеме и щѣлъ да направи да го приематъ всички.³⁾

¹⁾ „... invecus tandem sum ego ipse in istos effrenatos catholicos praedicavi contra eorum flagitia, interdixi omnibus in pagis vini ac cremati venditionem, sustuli cauponas, indixi excommunicationem qui usurae facinus adhuc semel praesumerent...“ (9).

²⁾ „Cauponis sublatis, utrum licet missionariis vinum aut crematum iis in casibus vendere, quum videlicet incidente infirmitate, aut veniente festo aliquo aut hospite, fideles id petaturi veniant?“ (10).

³⁾ „An et quantum mutuanti permissum est accipere feneratoris a 100 groschis? Ut omne fenus omnino interdicatur, propter tantam, quae datur, pauperum copiam, inconsultum puto: quum enim casu hocce raro tantum mutuo quid a confratribus suis obtenturi sint, se ad graecos aut omnino turcas convertere cogentur, et quantum fenus hisce solvendum sit, facile cognoscit Congregatio Sacra. Commodi aliquid permitti debet mutuanti a S. Congregatione et si non 15, certe 8 aut 10 groschis pro 100; quidquid tamen decretum fuerit, promptus acceptabo et acceptari faciam“ (10).

Вижда се, че отначало Птачекъ много лесно си прѣдставлялъ изобщо всички тия и подобни реформи, съ които искалъ изведнажъ да прѣмахне вѣковни обществени злини и лоши навици, като е мислилъ, че павликянитѣ „нѣматъ до тамъ лоши и опорити сърца, щото да не може ги отвърна човѣкъ отъ тѣхнитѣ заблуждения и пороци“ (*ex dictis non difficile inferet Congregatio Sacra, quod christiani Rumelienses non tam mala atque obdurata corda gerant, ut a suis erroribus ac vitiis non amplius abduci possent*). Въ това е той увѣренъ, стига да бждѣли всички миссионери въ Пловдивско дѣйствително прѣдадени на своето свето звание, та да можело паството имъ да взима примѣръ отъ сщчинска добродѣтель.¹⁾ Ала тъкмо въ туй намира Птачекъ своето свещенство твърдѣ негодно и виновно. Съ живѣ примѣръ и съ строгостъ дотогава павликянското паство не е било поучавано въ християнски мораль, и каквото ушгване и да е получавало то отъ свещеницитѣ си, все е бивало или нѣкое механично прочетено окръжно отъ върховното духовно началство, или пъкъ сщщо така казано слово отъ свещеника въ черква. Подирниятъ никогажъ не се е грижилъ да направи нѣщо повече отъ това: кога се е случило въ Пловдивско, да откаже свещеникътъ изповѣдь или причестъ на лихваринъ или на пияница? Наистина и врѣмената били такива тежки, че не е могълъ свещеникътъ както трѣбва да върши своята длъжностъ ала и тия врѣмена вече безвъзвратно се изминали, та при сравнително пълната свобода, съ която се наслаждавали съврѣменицитѣ му свещеници, които били досущъ така небрѣжни къмъ дѣлото си, както били разпуснати и въ своя животъ, мъчно можели тѣ да се оправдаятъ съ поговорката: „каквото стадото такъвъ и пастирътъ“ (*qualis grex, talis rex*).²⁾ Че Птачекъ немалко прѣкалява въ тия свои сжждения и че отива много далече съ своитѣ строги калугерски възгледи върху тогавашнитѣ реални условия на живота въ България, се вижда и отъ нѣкои примѣри, съ които подкрѣпя оплакванята си прѣдъ конгрегацията. Така за българитѣ миссионери Павелъ Кълчишковъ и Иосифъ Арабаджийски съобщава, че още не носѣли дългата попска дрѣха (*habitus talaris*), а си носѣли граждански дрехи, че не забранявали на женитѣ да носятъ чапрази и да кичатъ главитѣ си съ разни цвѣтни украшения (*ciargase ac armilla et capitum floralia decoramina in hodiernum adhuc diem serio feminis non interdicuntur*), че не поучавали паството си въ вѣрата и др. А отецъ Певелъ все „продължавалъ“ да дава „прошка“ на всички болни безъ изключение; отецъ Петъръ (Касевъ) пъкъ билъ съвсѣмъ босъ по „женидбеното“ право, докато и свещеницитѣ Георги Караджа и Иосифъ

¹⁾ „Certe profecto, si semper ac ubique missionarii Rumelienses observassent atque effectui dedissent, quae ipsis munus sacrum dictabat officia, christiani Rumelienses certo certius virtutis exemplo cunctis vitiis ac erroribus evasissent.“ (ib. 10).

²⁾ „...ast verum quoque affirmandumque est, quod tempora illa praefata diu atque diu cessaverint, quodque annis locum non tantum praepararint, sed etiam simul compararint, ubi plena cum libertate ea cuncta, quae salus nostra dictat, observare atque exercere licuit ac hucusque licet; unde ergo illa obscuritas? Unde ergo illa cordis perversitas? Unde ergo illa execranda vitae libertas?“ (ib. 11).

Арабаджийски тѣй сѣщо били потънали въ невѣжество и пустота.¹⁾ Възъ основа на тия доводи Птачекъ се провиква: „ето колко иматъ присърдце, колко зачитатъ званието си и длъжноститѣ си румелийскитѣ свещеници!“²⁾ А когато той имъ правилъ бѣлѣжки за тѣхното поведение, тѣ нивакъ не обръщали на туй внимание. Изобщо съвсѣмъ имъ липсвали длъжнитѣ къмъ тѣхния началникъ подпълна подчиненостъ и послушностъ³⁾ Не искали да знаятъ и за папския нунций въ Виена, подъ чията прѣма зависимостъ се намирали лигуориститѣ въ Пловдивско. Така напр. когато Птачекъ веднажъ укорявалъ Иосифа Арабаджийски, защо носѣлъ мирско облѣкло, и му се закарналъ, че заради непослушността му писмено щѣлъ да се оплаче на апостолския нунций въ Виена, той на-просто му отговорилъ: „пиши му, каквото искашъ“. А пѣкъ свещениецътъ Петъръ Касевъ какво ли не му наговорилъ по сѣщия поводъ: „че какво ни е намъ, Виенскитѣ нунций? Каква работа имаме ние съ него?“ и пр. Сѣщо такива, именно които не зачитали своя началникъ па дори и Виенския нунций, били особно споменатитѣ свещеници Павелъ, Иосифъ и Петъръ.⁴⁾

Отъ казаното се вижда ясно, какво е дѣлѣло отъ самото начало придошлитѣ лигуористи на чело съ Птачека отъ българитѣ свещеници въ Пловдивско и какъвъ нетолерантенъ, дребнавъ и отмѣстителенъ е билъ тоя Птачекъ при всичкитѣ си други цѣнни качества на сѣщински мисионеръ, за да се разбере, защо наскоро е избухнала непримирима вражда между тѣхъ, която се завършила съ позорно изгонване на Птачека и другаритѣ му. Птачекъ е изисквалъ отъ българскитѣ свещеници такава педантностъ и чистота въ изпълнението на тѣхнитѣ служебни и морални задължения, каквито при тогавашнитѣ условия на живота послѣднитѣ не сѣ могли да проявятъ, защото подъ влиянието на постоянното имъ общуване съ народа както и на материалната имъ зависимостъ отъ тѣхното паство, въ чиято срѣда свѣрхъ туй тѣ сѣ се родили и порастнали, не сѣ могли тия павликяни-свещеници да гледатъ на живота па дори и на интереситѣ на черевата и вѣрата отъ гледна точка на оня строгъ мораль, на която билъ застаналъ безогледниятъ Птачекъ. Въ

¹⁾ „... praeterea contendit D. Paulus aegrotis absolute dandum esse omnibus sine ulla exceptione absolutionem; peregrinum in jure matrimonii inveni D. Petrum; ignorantiae autem ac vastitati totali immersos expertus sum D. George et D. Joseph.“ (11).

²⁾ „En quantum corde habent, quanti aestimant munus suum atque officia sibi injuncta sacerdotes Rumelienses!“ (12).

³⁾ „... Quae res adhuc ex supradictis transparet et uniuscujusque oculis videndum se offert, est illa praecellens et eximia subjectio atque obedientia, quae in Sophiensi Vicariatu exhibetur legitimo superiori. Nequaquam et nullatenus Congregatio Sacra! Quod ipse ego didici atque sum expertus, hocce ego ipse dico asseroque: *missionarii Rumelienses caput suum non ita attendunt, non ita volunt, quemadmodum rei ordo postulat.*“

⁴⁾ „... Dico porro: missionarii Rumelienses complures Excellentissimum ac Reverendissimum apostolicum Nuntium Viennensem non ita colunt, non ita venerantur, quemadmodum Congregationis Sacrae delegatus dignus est. Et si quaestio fiat, quinam nominatim isti missionarii sint, dico palam: Don Paulus est, et D. Joseph est, et D. Petrus est. ... „Scribas ei quaeque velis“ — respondit D. Joseph, quum ipsum de gestu vestis saecularis corripuissem eique minatus fuisset, hancce inobedientiam me Excellentiae Reverendiss. Nuntii Viennensis scripturum. Et quantum effatum non protulit D. Petrus, quum mentionem auctoritatis illius fecissem: „qua Excellentissimus ac Reverendissimus Viennensis Nuntius circa nos, missionarios hic in Rumilia pollet! Ad quid Viennensis Nuntius nobis? Quod nobis cum ipso negotium?“ (ib. 15).

своя докладъ той напирѣ именно върху туй, че съществувала голѣма разлика въ моралнитѣ възгледи между него и подвѣдомственитѣ му свещеници-павликяни („discrepantia sunt nostra principia moralia, discrepantes etiam deductiones ex illis factae!“). За това той иска отъ конгрегацията, тя да установи „извѣстенъ богословски моралъ, по който изключително да се водятъ мисонеритѣ въ Пловдивско въ своитѣ духовни грижи“ (ad istam spiritus reformationem non parum conferat, si Congregatio S. moralem aliquam theologiam statuere dignetur, juxta quam et non aliam in animarum cura missionariis Rumeliensibus procedere licet).

Птачекъ е схващаль, че опозицията, която проявили противъ неговитѣ реформаторски увлѣчения и главно противъ неговитѣ деспотични похвати павликянитѣ свещеници, му е много опасна, и той не може да скрие си това въ доклада, като се мъчи да прѣдстави тѣзи подирнитѣ като твърдѣ незаслужено облагодѣтелствувани и неблагодарни възпитаници на пропагандата, надѣхани съ свободомислие и съ незачитане върховното си началство, именно защото тѣ слѣдъ свършването научитѣ си въ Римъ се възвръщали въ отечеството си обсипани съ права и самостояна юрисдикция.¹⁾ Ала което е още по-важно, Птачекъ не скрива и едно друго обстоятелство като главна причина за несъгласието между него и домашнитѣ свещеници, именно че тѣзи били недоволни, защото на чело на пловдивското викариатство стоялъ „пришелець и инородецъ“. Това тѣ считали докачане и срамъ за себе си.²⁾ По тая причина Птачекъ рѣшително моли конгрегацията, щомъ тя вече веднажъ благоволила да повѣри на „редемпториститѣ“ пловдивската мисия, нека заповѣда да се изпроводятъ отъ Виена още най-малко трима нови мисонери отъ сщия орденъ, съ които да се замѣстятъ починалиятъ от. Крестовъ и твърдѣ болезливитѣ свещеници от. Павелъ и от. Фр. Драгановъ. Въ таквъ случай Птачекъ е увѣренъ, че той, „чужденецътъ“ началникъ, съ своитѣ „чужденци“ другари скоро самъ щѣлъ да управлява „Софийския викариатъ“.³⁾ Въ свръзка съ казаното настроение на Птачека спрѣмо павликянитѣ свещеници трѣбва да се схване и наканата му, за която обажда въ доклада си и която негли ще да е и изпълнилъ, че щѣлъ да употрѣби като едно измежду срѣдствата, за да се

¹⁾ „...rationum ac causarum, ob quas missionarii mei Rumelienses caput suum non attendunt et non colunt, est post solidae ac verae humilitatis defectum ipsa illa magna ac revera materna sollicitudo, quam a Congregatione S. alumni sui Romae experiuntur, si studiarum cursu absoluto in patriam suam Rumiliam remittendi sint providentur jurisdictione, ditantur privilegiis, decorantur facultatibus etc. Quid exinde aliud ac villipensio atque neglectus potestatis inferioris profuere potest?“ (15).

²⁾ „Quod causam denique tertiam illius moralis scissionis atque discordiae efficit, est circumstantia, quod scilicet praefatum superioratum non indigena sed peregrinus et alienigena gerat. Ignominiae est Rumeliensibus missionariis haecce inversio, dedecori atque opprobrio hicce ordo.“ (16).

³⁾ „Si S. Congregatio alios Redemptoristas tres ad nos Vienna transmittere dignata fuerit, mox alienigena superior ille cum alienis confratribus suis in Rumilia solus stabit, solusque cum ipsis Sophiensem Vicariatum administrabit.“ (ib.).

поправатъ свещеницитѣ, прѣмѣштането на нѣкои отъ тѣхъ отъ едно село въ друго.¹⁾

Ала надеждитѣ на Птачека не се сбжднали, понеже той съ своето безогледно реформаторство силно раздухвалъ огъня на възникналата омраза противъ своя орденъ и така ускорилъ събитията. Освѣтъ съ грубитѣ наказания, съ които искалъ да сплaши всички непокорни, Птачекъ твърдѣ много възбудилъ обществото противъ себе си, като образувалъ, види се по примѣра на пасиониститѣ, сжщо такива моми калугерки, каквито е имало тогава и въ Накополско. За калугеркитѣ въ доклада на Птачека отъ 1837. година още нищо не се говори, защото тази новостъ той е въвелъ по-късно, именно прѣзъ 1839. година, слѣдъ като се изградила първата черква въ Пловдивъ. Авторътъ на горѣцитуванитѣ Бѣлѣжки („Notizie“) отъ 1869. година изрично казва, че калугеркитѣ въ Пловдивско били дѣло на лигуориститѣ. Тѣ се обричали да спазватъ прѣзъ живота си дѣвственостъ и за вънекашенъ бѣлѣгъ на тоя си завѣтъ тѣ се забраждали съ бѣла кърпа, носѣли черна дълга дрѣха, прѣпасана се единъ коженъ коланъ прѣзъ кръста, и съ едни брояници, привързани о колана. Тѣхнитѣ длѣжности сѣстояли въ туй, че трѣбвало всѣки денъ да помитатъ черквата, да държатъ въ чистота и редъ свещенитѣ утвари въ олтаря, да пѣятъ въ черква когато се служи за умрѣло, да пѣятъ свещени хвалебни пѣсни, да захващатъ въ черква общитѣ молитви като отче нашъ и пр.²⁾ — Институтътъ на калугеркитѣ първомъ е билъ въведенъ въ града Пловдивъ, гдѣто, както се каза, се издигнала прѣзъ 1839. година първата колко годѣ угледна и масивна черква у южнитѣ павликяни, слѣдъ което вече взели да се градятъ черкви и по селата, гдѣто сжщо тава почнали моми да ставатъ калугерки. Това сетнѣ довело и между южнитѣ павликяни, както ще видимъ, до безредици както и въ Нивополско, ако и въ много по-малкъ размѣръ. Изграждането на първата пловдивска павликянска черква трѣбва въ голѣма часть да се припише въ заслуга на Птачека. Прѣзъ 1837. г., когато този писалъ своя рапортъ, черквата не е била още започната, защото още не били свладѣни всички спънки на това мъчно дѣло.³⁾ При все това Птачекъ съ своето безогледно постоянство съумѣлъ най-сетнѣ да издѣйствува царския ферманъ за изграждане на черквата а сжщо тѣй да намѣри и потрѣбнитѣ за туй срдѣства при тогавашната сиромашия и мало-

¹⁾ „Remedium tertium, quo missionariis meis succurrere volui, in illo actu consistit, qui sub nomine transpositionis venit: volui nempe si non omnes saltem nonnullos eorum de sedibus suis tollere et inferre pagis aliis. Actus iste absolute necessarius est propter tam multas adhaesiones, quae ignorari nequeunt.“ (14).

²⁾ „Li sunnominati p. p. Liguorini, finita la chiesa, hanno instituito una compagnia di figlie, cui diedero il nome di *monache o kalugherke*, le quali per la maggior parte si obbligavano con voto a vivere nello stato di verginità. Venne loro ordinato di portare il capo velato con una pezza bianca, vestire veste nera con una cintura di cuojo ai fianchi ed una corona raccomandata alla cintura stessa. Era loro incombenza scopar la chiesa ogni giorno, tener pulite ed aggiustate le robe della sacristia, cantare in chiesa le messe da morto, lodi sacre, incominciare in chiesa le publiche preghiere del rosario etc.“

³⁾ Въ доклада си Птачекъ казва по тоя въпросъ само туй: „Licet lapidem omnem moverimus omnemque conatum impenderit ut pro aedificatione novae ecclesiae ab imperatore fermanum obtineamus, in hodiernum: amen diem intentum finem adhuc non consequabamur.“ (13).

численостъ на павликянитѣ въ Пловдивъ. За да се получи фермантъ за тая черква, трѣбвало първомъ да се произнесе пловдивскитѣ градски съвѣтъ, че въ града сѣществува католическа черковна община, а това именно не е било лесно да се добие безъ много подкупи и подаръци на отдѣлнитѣ членове на „меджлиса“, тъй като и грѣцкитѣ митрополитѣ много противудѣйствувалъ. Най-стенѣ слѣдъ много разноски и съ покровителството на австрийскитѣ посланникѣ въ Цариградъ, къмъ чието ходатайство Птачекъ, като „нѣмецъ“ („tedesco“) сир. австриецъ, прибѣгналъ, най-сетнѣ се издѣйствувало позволение, да се издигне въ Пловдивъ католическа черква „подъ покровителството на Австрия“. Този е първиятъ важенъ успѣхъ на католицизма въ Пловдивъ, отъ когато захваща новата ера, която полека-лека е издигнала по-високо и престижа на дотогава прѣзирания и само търпимъ павликянски елементъ. При все това павликянитѣ въ Пловдивъ не се съгласили да се изгради черквата имъ „подъ покровителството на Австрия“, както гласѣлъ фермантъ, защото прѣдвидѣдали, че това може да има за тѣхъ въ бъдеще лоши послѣдци: едни казвали, че съ това нѣмакъ си павликянитѣ би се признали поданици на тая държава, други, че съ време Австрия може да си присвои черквата, трети пъкъ подѣржали, че въ случай на война между Турция и Австрия турцитѣ щѣли да разрушатъ черквата, като принадлежна на тѣхни неприятели. За това слѣдъ дълги разисквания се рѣшило, да не се ползватъ отъ правото, дадено имъ въ полученитѣ ферманъ, а да се дѣйствува, въпрѣки нуждитѣ за туй нови разноски, за новъ ферманъ, който би давалъ право на павликянитѣ, да си изградятъ тѣ своя черква въ качество на царска „рая“. Слѣдъ като се изгратила депутация въ Цариградъ съ тая цѣль и слѣдъ нови харчове, за да се „умилостивятъ“ градскитѣ съвѣтници, които почнали да правятъ спѣнки, когато и вториятъ ферманъ се получилъ, най-сетнѣ се положили основитѣ на черквата въ края на 1836 год. въ присѣтствието на единъ турски чиновникъ, и слѣдъ три години, именно на 1839. год. черквата била изградена при живото участие съ пари и работа на цѣлото павликянско население въ града и околността: женитѣ давали своитѣ нанизи, своитѣ „чапрази“, само да се дотъкмятъ потрѣбнитѣ срдѣства за изграждането на черквата. Спорѣдъ автора на споменатитѣ „Notizie“ тя е струвала до 600,000 гроша вѣнъ отъ безплатния трудъ на населението — отъ които половината е отишла за подкупи и такси, докато да се получи фермантъ, и за това тази първа черква, вмѣсто да бже хубаво и монументално здание, съобразно съ сторенитѣ разноски, напротивъ излѣзла малка и съвсѣмъ неугледна.¹⁾

¹⁾ „Sembra che da somma cotanto riguardevole la prima chiesa cattolica in Filippopoli avrebbe dovuto riuscire un maestoso tempio, pure moveva a compassione sia per la sua piccolezza, sia per la rusticità del disegno, se per pochi anni si fosse differito, con minori rompimenti di capo, con la metà delle spese fatte, si poteva innalzare una chiesa assai più grande e maestosa, già chè di poco rimarco sarebbero state le opposizioni incontrate ed appoggiandosi all'ambasciata francese, con piccolissima spesa si avrebbe potuto otteneri il firmano.“ („Notizie“ и пр.).

Щомъ се свършило изграждането на черквата, търпѣнието на по-първитѣ павликяни както и на свещеницитѣ павликяни се прѣвършило та се собрали чорбаджиитѣ и свещеницитѣ да протестиратъ противъ отцитѣ лигуористи, специално противъ Птачека, прѣдъ римската курия. Авторътъ на споменатитѣ „Notizie“ казва, че Птачекъ прѣзъ туй врѣме станалъ всеизвѣстенъ като човѣкъ извънредно жлъченъ и жестокъ дори безъ огледъ къмъ човѣщината (*un naturale piuttosto fucoso, austero, senza rispetto umano*). Той всички, които не се изповѣдвали прѣзъ великитѣ пости, наказвалъ съ публични покаяния, като ги глобявалъ още въ полза на черквата съ колкото пари искалъ, немилостиво биялъ съ тояга такива, на които билъ гнѣвенъ, афоресвалъ за по-строга наказание и пр. Всичко туй накарало чорбаджиитѣ и домашнитѣ свещеници въ свои протестъ да искатъ, щото лигуориститѣ свършено да се дигнатъ отъ Пловдивско. На чело на това движение противъ лигуориститѣ били свещеницитѣ Георги Лъжовъ Караджата, тогава свещеникъ въ Селджиково, Петъръ Касевъ и Иосифъ Арабаджийски. Лъжовъ съставилъ поплакъ до конгрегацията, отъ който единъ свърѣмененъ прѣписъ намѣрихъ въ архивата въ Селджиково. Обвиненията противъ Птачека и другаритѣ му се свеждатъ въ 22 точки, които хвърлятъ свѣтлина върху лошитѣ страни на прѣревността и жестока дѣйностъ на Птачека. И половината да е истина отъ туй, което тукъ се стоваря въ вина на Птачека, бихме разбрали тогавашното възмущение на населението противъ лигуориститѣ.¹⁾ А ще да е било негли и всичко истина, както ще видимъ по-долу отъ историята на тая афера. Въ казанния поплакъ до конгрегацията Птачекъ се обвинява главно въ слѣднитѣ жестокости и прѣстъпки:

Селото Дованлия било афоресано стъ Птачека тъкмо прѣзъ врѣме на чумната епидемия, защото селнитѣ, които въ сжщностъ били разпрѣснати вѣнъ отъ селото заради чумата, не излѣзли да го посрещнатъ, когато той дошелъ веднажъ отъ Давуджово. Въ слѣдствие на тая негова постъпка до 38 души болни умрѣли безъ духовна помощъ. Птачекъ простилъ на селнитѣ сетнѣ, слѣдъ като му заплатили 160 гроша. На всичко туй личенъ свидѣтель билъ самия Георги Лъжовъ (точ. 1.).²⁾

Птачекъ много често си служилъ съ тежкото наказание, афоресването отъ черквата, като злоупотрѣблявалъ съ туй, за да изкопча отъ хората пари или други прѣдмети отъ извѣстна стойностъ, съ което тѣ си откупували прошка отъ него. Така било наказано съ малко афоризмо селото Давуджово, защото женитѣ тукъ носили забраненитѣ отъ Птачека чяпризи на колана, и сетнѣ било простено за извѣстна парична сума (точ. 2.);³⁾

¹⁾ Заглавието на прѣписа гласи: „*Inconvenienti, provenuti nella Missione di Filippopoli dal Vicario Ptacek*“.

²⁾ „*La interdizione della villa Dovanlia in tempo della terribile peste, dalla quale sono morti 30 o circa 38 persone senza alcun ajuto spirituale; il motivo fu perche i parrochiani della suddetta villa non uscirono incontro al Vicario venendo dalla villa di Daugiovo, i quali Dovanliensi si erano tutti dispersi per la campagna per via della peste. . .*“

³⁾ „*Scommunica minore della villa di Daugiovo per caggione della fibbie (o ciaprasede) che portavano le donne nella cintura nei marciri ad attaccarsi. . .*“

афоресалъ двама души въ Пловдивъ по име Георги и Добре, защото не дали обѣщаната сума за новата черква, и за да ги прости искалъ отъ всѣкого отъ тѣхъ по 500 гроша (т. 3.); всѣки афоресанъ можель да бжде простенъ съ пари, а вмѣсто пари отъ по-сиромашнитѣ се премалъ и воськъ. Самъ Лъжовъ видѣлъ у викариуса натрупанъ до 200 оки воськъ, полученъ по този начинъ (т. 4.); съ сжщата цѣль, за да се изтрѣгнатъ отъ хората колкото е възможно повече пари, въ Пловдивъ били афоресани до 150 души съ голѣмо афоризмо (scommunica maggiore), защото не се изповѣдали, когато трѣбвало, особно за Великденъ, както билъ прѣдписалъ Птачекъ, тѣй като за тая изповѣдъ се плащало (т. 5.). Имало и некрѣстени умрѣли дѣца, защото бацитѣ имъ били афоресани (точ. 7.), други не изповѣдани и не причестени, защото не можели да се откупятъ заради пропустната изповѣдъ по Рождество Христово и Великденъ (точ. 8.).¹⁾ И другарятъ на Птачека вземалъ въ Калъчли и Балтаджи пари и воськъ за изповѣдъ (т. 9.), и за свадба (т. 15.), и съвѣтвалъ и българитѣ свещеници да правятъ сжщото (т. 10); изповѣдани вѣднажъ отъ подирнитѣ, на сила ги изповѣдали повторно, като казвали, че изповѣдъта на българскитѣ свещеници не се хваща²⁾.

Поради такива афоресвания и поради тѣлесни наказания, съ които често си служилъ викариусътъ, нѣкои, които били още живи, се потурчили (точ. 6.)³⁾.

Най-възмутително отъ страна на Птачека и неговия другарь Графъ било туй, че тѣ си позволявали да наказватъ съ бой, и то така, че имало случаи на смъртъ и осакатяване. Така въ точка 18. се казва, че една жена била тежко бита и съ крава тѣпкана отъ Птачека та дори збитѣ ѝ изпопадали, въ слѣдствие на което умрѣла⁴⁾; едно момиче въ Давуджово било така наказано отъ Птачека и Графа, защото закачило на главата си китка цвѣте, че слѣдъ туй се поминало (т. 17.)⁵⁾; мнозина павликлани за нищо и никакво били бити отъ викария и другаря му така силно, че нѣкои останали савати (т. 22.)⁶⁾. На тажъво душманско биене веднажъ самъ Георги Лъжовъ билъ очевидецъ въ Селджиково, гдѣто Птачекъ въ негово присѣствие билъ нѣкого си Петра Йончевъ: билъ го съ „два прѣста дебела тояга“, и слѣдъ като го набилъ до смъртъ, изкубалъ на сина на сжщия Йончевъ коситѣ, понеже не успѣлъ да бие и него, тѣй като Лъжовъ и други, присѣствували тамъ, му хванали ржцѣтѣ. Пострадалиятъ Йончевъ право се затекълъ да се оплаче на каймакамина, ала селянитѣ го настигнали и го молили, да не-

¹⁾ „ perche non avevano con che riscatarsi dalla confessione del Natale e della Pasqua.“

²⁾ „ dicendo, che la nostre confessioni sono nulle.“ (т. 13).

³⁾ „A caggione delle scomuniche e delle bastonate alcuni si fecero turchi, e questi sono ancora vivi e non ce bisogno di testimonio.“

⁴⁾ „ . . . morte di una donna in città dalle bastonate e calci del Vicario, che era tutta fracassata e i denti cacciati.“

⁵⁾ „ . . . morte di une ragazza nella villa di Daugiovo perche per caso aveva in testa un fiore di erba, la causa è il Vicario e P. Mattea Graf.“

⁶⁾ „Per gliievi motivi o mancanzi dei cristiani il Vicario ed il P. Graf gli bastonano a sangue; e fino alcuni sono rimesti stropiati.“

прави туй, а да потърпи още нѣкое врѣме . . . и той най-сетнѣ склонилъ, като лежалъ слѣдъ това боленъ около единъ мѣсець¹⁾.

И въ проповѣдитѣ си Птачекъ и Графъ не можели да се сдържатъ да не даватъ изразъ на набралото се у тѣхъ озлобление противъ българското имъ паство, та си позволявали направо да ги наричатъ дори „дьяволска пащачъ“ (una massa di diavoli) и да ги кълнатъ, както е по-стѣпилъ Графъ въ Калъчли, като е пожелалъ, щото Господъ да накажеть паството му съ лошо плодородие и пр.²⁾.

Най-сетнѣ нека се спомене, че въ 19. точка на поплака се казва, какво въ дома на свещеника въ Калъчли и Балтаджи се продавали вино и ракия, което населението смѣтало недостойлно за престижа на черквата. Ние видѣхме по-горѣ, какъ е мотивиралъ Птачекъ тая нова, на гледъ твърдѣ чудна практика.

По поводъ на тоя протестъ конгрегацията изпроводила, споредъ както пише авторътъ на споменатитѣ „Notizie“, единъ свещеникъ отъ Цариградския викариятъ, който тайно да провѣри, до колко сж основателни казанитѣ оплаквания противъ лигуориститѣ. Пратеникътъ дошелъ въ Пловдивъ, настанилъ се „на тепето задъ черквата“ (sul terè dietro la chiesa), и въ качество на търговецъ се запозналъ съ първитѣ павликянски „чорбаджии“ отъ противната на лигуориститѣ партия, и слѣдъ като прѣваралъ три седмици въ Пловдивъ, върналъ се въ Цариградъ, отъ гдѣто изпроводилъ своя докладъ до конгрегацията, въ който напълно се схожда съ съдържанието на поплака на българитѣ. Слѣдъ това вече конгрегацията заповѣдала на тогавашния Нивополски епископъ Джузепе Молайони да изслѣдва въ качество на „апостолски визитаторъ“ всичко, и аво се увѣри, че обвиненията противъ лигуориститѣ сж основателни, да имъ прочете рѣшение, че се изгонватъ отъ павликянската „мисия“ (il decreto di espulsione dalla missione). Молайони пристигналъ въ Пловдивъ въ Септември м. 1840. година, и отъ тукъ редомъ посѣтилъ първомъ селото Давуджово, гдѣто служилъ свещеникъ Петъръ Касевъ, сетнѣ Седжиково, гдѣто билъ Георги Лъжовъ. Тукъ били повикани и Иосифъ Арабаджийски отъ Балтаджи и по-главнитѣ чорбаджии отъ Пловдивъ. Слѣдъ като Молайони по всичко се убѣдилъ, че оплакванията противъ лигуориститѣ били основателни, повикалъ да дойде и викариятъ Птачекъ съ другаря си, и му съобщилъ рѣшението на конгрегацията съ заповѣдъ

¹⁾ „E di questi fatti, o bastonate spessissime, sono io il testimonio oculare, che fu fatto in Selgicuo, mia parrocchia, sopra il Petar Ionciof, che lo bastonò il Viccario in mia stanza tanto, che ha rotto un bastone grosso di due dita, egli ha ammaccato tutto il corpo grondando di sangue, ed al figlio di questo Pietro ha strappato con forza tutti i capelli della testa dal starrarlo non potendo batterlo, essendo li tenute le mani dai secolari e da me. E così io non credevo ma viddi io stesso che e vero. E quel Pietro volle andare subito anzi si era incaminato un pezzo di ricorre al governatore turco, ma poi io mandai presso di lui i miei parrochiani a pregarlo di non ricorrere, che avesse avuto un poco di pazienza, e quel buon cristiano Pietro obbidì e non andiede, ma però finche guarì dalla piaghe cagionata dalle bastonate del Viccario per un mese incirca non era abile per niente.“

²⁾ „... E quando predica in chiesa, sempre dice ai cristiani, che tutti siamo una massa di diavoli, e P. Graf in Calasclia in publico nella predica si è rivoltato avanti all'altare e pregava a voce alta Gesù, che non desse più niente di provvidenza ai Bulgari, essendo indegni e reprobi anzi quello, che possedevano anche di quello che li privasse.“

немедленно да напуснатъ Пловдивъ. Събраниятъ народъ приелъ съ голѣмо задоволствие новината, че лигуориститѣ си отиватъ, което и станало въ началото на Октомври 1840. год. Молайони, прѣди да си замине, назначилъ Петъръ Касевъ да управлява епархията. Авторътъ на „Notizie“ забѣлѣзва най-сетнѣ, че слѣдственитѣ документи по това дѣло, подписани и подпечатани отъ епископа Молайони съ дата 8. Октомври 1840., всички на брой 20, останали въ пловдивската черковна архива, гдѣто съществували и когато речениятъ авторъ писалъ своитѣ „Notizie“ (1869. год.). Първитѣ три и петиятъ отъ тия документи били пълни съ озлобление противъ лигуориститѣ, и тукъ били особно злѣ окачествени калуđerкитѣ, създадени отъ лигориститѣ („sono pieni di fiele contro i detti padri, e vi vengono pessimamente qualificate le figlie monache o kalugherke, instituite da detti padri Liguorini“).

Така се завършила четиригодишната дѣйность на лигуориститѣ, която е оставила и до денъ днешенъ живи спомени у южнитѣ павликяни.

Наскоро слѣдъ като заминалъ Птачекъ съ другаритѣ си, конгрегацията изпроводила врѣменно на негово мѣсто мисионера Карло Потенъ, който прѣди това билъ въ Ниеполско, а малко слѣдъ туй станалъ Антиварски епископъ.

Върху управлението на лигориститѣ изобщо повечето съврѣменици се изказватъ неодобрително, и това мнѣние всѣкакъ е оправдано. Нѣкои обаче смѣтатъ, че лигуориститѣ не сж заслужили такъво срамотно изгонване, понеже тѣ изобщо прокарали много добри реформи въ черковната управа, и се стараятъ да оправдаятъ тѣхната строгость съ тогавашнитѣ обстоятелства, като хвърлятъ отъ часть вина и върху самото павликянско общество, което, привикнало прѣвъ вѣкове на груби обноски и заповѣди, не искало да разбере отъ благо отнасяне, и само отъ страхъ прѣдъ наказание изпълнявало известна нова наредба¹⁾. Между туй конгрегацията рѣшила да повѣри управлението на пловдивската епархия на

¹⁾ Интересенъ е откъмъ заа страна единъ неизвѣстенъ съврѣмененъ защитникъ на лигуориститѣ, отъ чийто записки по тоя въпросъ ще приведа тукъ нѣколко характерни мѣста и за писателя и за прѣдизвиканитѣ размирици отъ Птачека и другаритѣ му, които всѣкакъ се старае да оправдае: „... Li p. p. della congregazione della s. s. Redentore in Vienna, dopo aver dimorato quattro anni fra questi christiani, furono cacciati ignominiosamente ed in modo non solo contrario ai principii di religione ma ripugnante al buon senso d'un uomo onesto. Qui non ai intendo descriver li scandali enormi accaduti in tal circostanza ne le bessè, che si fecero li turchi e li scismatici dei cattolici... Vero, che alcune volte il loro (dei padri Liguoristi) zelo fu indiscreto ed il loro regime un poco severo, ma se li possono pardonare questi leggiori diffolti, se si considera l'indocile indole di questi christiani, avvezzi ab immemorabili a battere una larga strada, a vivere a capriccio. Scorgendo detti padri, che animi induriti setto la verga del turco non erano sensibili a la dolcezza e che con questa gettavano inutilmente il tempo e la fatica, giudicaro impiegare il rigore onde vicchiarli al loro dovere; ma accostumati a vivere a la greca, longi dal conoscere il bene, che loro procurano i loro pastori, si ribellarono e giuraron la perdita di essi...“. Писателятъ се утѣшава, че Богъ наказалъ всичкитѣ главни подстрекатели на бунта, което доказвало, че „digitus dei est hic.“ Отъ 1650 павликяни въ Пловдивъ само 8 души били автори на съзаклянето и всичкитѣ Господъ наказалъ: „Она, който подпрати печатитѣ на заявлението, ослѣпѣ; отъ двамината, които занесоха писмото въ Бѣлани единиятъ умрѣ въ нѣкаква плавина, а вториятъ тѣй сжщо ослѣпѣ, когато се върна назадъ въ Пловдивъ. Онези, който обвиняваше Птачека, пашата сетнѣ хвърри въ затворъ и той съврѣшено онѣмѣ и умрѣ безъ изповѣдъ. Тоа пѣкъ, който бѣ далъ 500 гроша на единъ циганинъ, за да убие Птачека, сега ижда хлѣбъ да иде и пр. и пр.“

извѣстния капуцински орденъ, и вече на 21. Мартъ 1841. година пристигналъ въ Пловдивъ отецъ Андреа Канова отъ Гареца (Andrea Canova da Garezzo) въ качество на апостолски викарий заедно съ още двама капуцинци, от. Венанцио и от. Онуфριο. Наскоро послѣдвали и други тѣхни другари, именно на 13. Априлий с. г. дошли от. Коломбано и от. Теодоро, на 29. Ноември от. Франческо отъ Вилафранка, и на 13. Декември от. Едуардо.

Капуцинитѣ въ Пловдивско.

Съ дохаждането на капуцинскитѣ отци въ Пловдивско захваща нова и сравнително плодотворна епоха въ народно-черковния животъ на павликянитѣ. Това се дължи безъ съмнѣние прѣди всичко на по-свободния животъ, който заживѣха изобщо всички българи въ Турско слѣдъ издаването на хатишерифа, както и на економичното благосъстояние, съ което въ сравнение съ дотогавашнитѣ врѣмена на политическо и економично разорение се наслаждаваха българитѣ слѣдъ тая дата. Ала не малка заслуга специално за добрия вървежъ на черковно-общественитѣ работи у южнитѣ павликяни иматъ и капуцинскитѣ братя, които се указаха по-мъдри и по-опитни отъ своитѣ прѣдшественици, при всичко че и тѣ, като членове на единъ чисто мисионерски орденъ, не сж били съвсѣмъ лишени отъ извѣстна прѣкалена едностранчивость спрѣмо потребитѣ на обществения животъ вънъ отъ черквата. При все туй капуцинитѣ се постараха да поставятъ черковното дѣло у южнитѣ павликяни на по-народна почва, и нѣкои отъ тѣхъ посветиха цѣлия си животъ, за да създадатъ и черковно-набожна книжнина на павликянитѣ въз основа на родното имъ нарѣчие. Отъ друга страна съ своята морална дисциплина и съ своята угледность прѣдъ паството си и прѣдъ турскитѣ власти поради моцното покровителство на Франция капуцинитѣ подигнаха престижа на прѣзренитѣ до тогава павликяни и се задържаха до день днешенъ на чело на пловдивската католишка епархия. Външниятъ напрѣдъкъ, направенъ въ католишкото черковно дѣло отъ тогава насамъ въ Пловдивско, може най-добрѣ да се измѣри, като се сравнятъ сегашнитѣ хубави дори и грандиозни черкви по южно павликянскитѣ села и въ града Пловдивъ, гдѣто покрай черквата сега има и голѣмъ домъ за епископа и голѣма семинария съ пансионъ, съ тогавашната единствена павликянска черква въ Пловдивъ, при която споредъ споменатитѣ „Notizie“ имало и една бѣдна, пуста кжщица, прѣдзначена за квартира на викарий. И въ тая кжщица отначало се настанилъ първиятъ капуцински викарий а сетнѣ и първъ пловдивски владика Канова съ своитѣ другари: тая кжщица е служила отначало и за квартира, и за изповѣдница, и за епархияленъ сѣдъ, за приемане гости и пр., при всичко че по пода на стаята нѣмало дѣски и че ноцно врѣме прѣзъ покрива се виждали звѣздитѣ!).

!) Ето какъ се описва въ „Notizie“ тая първа квартира на Канова: Il nuovo Vicario apostolico al suo arrivo trovò questa missione in deplorabili stato, sia rapporto allo spirituale

Новиятъ викарий Андреа Канова е билъ твърдъ уменъ и енергиченъ та продължилъ съ по-голямъ умѣние реформаторското дѣло на своя прѣдшественикъ. За тая негова дѣйность можемъ да сѣдимъ до негдѣ по съдържанието на нѣкои негови окръжни пастирски писма, които намѣрихъ спазени въ архивата въ Селдживово. Окръжнитѣ на Канова се отличаватъ съ голѣма обширность на съдържанието и засѣгатъ почти всички по-важни страни на черковния и на обществения животъ на павликянитѣ. Вече по тия окръжни може човѣкъ да си състави добро понятие за всеобъемлещата организаторска дѣйность на тоя виденъ началникъ на новодошлитѣ капуцинци въ Пловдивско.

Въ едно окръжно отъ 1843 г.¹⁾ Канова дава на свещеницитѣ си упътвания, какъ да постѣпять и по-тактично и енергично, каквото по възможность да се намали принудителното изкарване населението да работи по празници на турцитѣ, именно на частни лица. Когато агата на мѣстността или нѣкой сѣсѣденъ турски бей иска да вземе павликяни да му работять, нека това да става по доброволно съгласие отъ тѣхна страна и нека въ условията си да прѣдвидять на първо мѣсто, щото да не работять по празници²⁾.

Интересни сж мѣрцитѣ, които Канова по-нататъкъ е взелъ въ духа на направенитѣ отъ прѣдшественника му распоредби, за да се прѣвърти пиянството. Канова слѣдъ една своя обиколка по селата се увѣрилъ, че въ Балтаджи и Калъчли въ слѣдствие на уведения редъ да се продаватъ вино и ракия само въ къщата на свещеника подъ непосредствения надзоръ на сщия пияницитѣ намалѣли, и затова Канова рѣшително се изказва въ полза на тая мѣрка, взема отговорность върху си да я подѣржа и по-нататъкъ, като опрѣдѣля и по-подробно, какъ да се постѣпва въ бъдеще при тая продажба: заповѣдва пакъ, да се отпускатъ вино и ракия само за у дома, да не се продава нищо друго въ енорийската вѣрчма, гдѣто не бивало да се оставять хората да стоятъ дълго врѣме на приказки, вѣрчмата да се затваря на празникъ както и вечерно врѣме, да не се разнася вино или ракия съ коне или съ кола, да не се дава на вѣра, да се продава само по опрѣдѣлена такса и печалбата да отива само въ полза на черквата. Цѣнитѣ обаче да бждатъ умѣрени, защото прѣ-

che al temporale. L'abitazione del superiore era una miserabilissima stanza, che faceva ribrezzo, sotto i piedi per pavimento la nuda terra, sopra senza tavolato, e tra mezzo le tegole di notte si vedevano le stelle. In questa cameraccia si dormiva, si mangiava, si confessava, s'aggiostavano, si componevano le liti, si ricevevano le visite etc. etc. sicchè serviva la medesima da camera da letto, da refettorio, da confessionale, da tribunale, sala di ricevimento etc. senza poter disporre d'una cameretta per ricovero dei missionari che nel loro bisogni dovevano portarsi presso di lui“.

¹⁾ „Circolare, spedita dopo la visita canonica nell an. 1843. 3. Ottobre dal P. Andrea da Garessio, capucino, vic. apost. di Sofia.“

²⁾ „... Non cessiamo poi di raccomandare con tutto l'ardore, che insistano opportune importa ne in omni patientia et doctrina affinché sieno santificati li giorni festivi non dando ad alcuno licenza di lavorare, correggiare etc. senza gravissimo motivo, opponendosi fortamente, che non si vada a mietere o far altro lavoro a turchi particolari p. e. quando l'aga dal paese o altro vicino potente vuole prendere christiani accio lavorino nelle festi, facendo ancor in modo, che quelli i quali spontaneamente si portano ai pubblici lavori contrattino prima col padrone di non lavorar in giorni festivi...“

мата цѣль не е, да разбогатѣ черквата, „а да се намалѣтъ грѣховетѣ“. За да има контролъ, заповѣдва се да се заведатъ особни тефтери, въ които да се отбѣлѣзва точно числото на продаденитѣ стомни вино и ови ракия. Най-сетнѣ се опрѣдѣлятъ подробно цѣвнитѣ и печалбитѣ за черквата. Мисионеритѣ се натоварватъ съ грижата да внимаватъ, каквото черковниятъ слуга, който продава въ енорийската кръчма, да не взема повече отъ установената цѣна¹⁾.

Забѣлѣжително е, че въ споменатото окръжно се забранява, щото дѣца да се погребватъ безъ свещеникъ,²⁾ каквото, види се, е ставало по традиция отъ по-стари врѣмена, когато нѣмало свещеникъ въ всѣво село та не е било възможно винаги о врѣме да се извика. При всичко че Канова е гледалъ много по-трѣзвено върху потрѣбитѣ на живота отъ своя прѣдшественикъ Птачекъ, пакъ и той, като калугеръ, не е можалъ да не прѣкали въ своята ревностъ да спази обществената нравственостъ, и то съ срѣдства, каквито могатъ да се чинѣтъ умѣстни само на единъ отшелникъ, отрекълъ се отъ свѣтовнитѣ радости. Както видѣхме, и пасиониститѣ въ сѣверна България сж правили подобни реформи. Именно въ този духъ сж разнитѣ разпоредби на Канова, които сж насочени противъ пѣстрата народна носия, разнитѣ навити у женитѣ и младежѣта, народнитѣ игри и весели обичаи и пр. Така напр. въ окръжното отъ 1843 год. се повтаря една по-прѣдшна заповѣдъ, споредъ която не бивало младоженцитѣ да се вѣнчаватъ въ пѣстро везени ризи, навичени съ

¹⁾ Ето тѣя разпоредби на Конова, както сж въ оригинала: „Conosciuto in occasione di nostra visita canonica, che in villaggi di Baltagia e Calasia sie se e diminuito il numero degli ubbriachi dacchi si vende il vino e la rakia sotto la vigilanza del rispettivo missionario ed inteso in proposito il parere degli altri missionarii, crediam di poter coram Deo tollerare tal venditto negli accenati villaggi e sotto la vigilanza del missionario rispettivo puo ordiniamo:

1. Che per quanto e possibile non si lasci bere, vino nella cosi detta osteria, ma ognuno le lor porti alla propria casa.

2. Rigorosamente proibiamo in tal luogo la vendita di qualunque altra cosa o commestibile o no, per piccola che sia. Chi sara contraveniente, non lasceremo di castigarlo.

3. Chi per forza varrai sino più del necessario oppure rimanere nelli osteria per mormorare e parlar sconcio, sia cacciato fuori dal servo e se sarà renitente, il risp. missionario si serva di sua autorità.

4. In tempo di publiche preghiere si in giorno festivo che feriale vogliamo, che onninamente sia chiusa, come anco si chiuda nel farsi notte.

5. Non si permette, che si tengano animali o caro per la condotta del vino e rakia.

6. Li ordina, che il vino e la rakia si vendano ad un prezzo discreto, poiche il nostro scopo non e diretto ad arricchir la chiesa, ma hensia diminuir li peccati.

7. Che s'abbia un libro ad hoc, in cui si noti ogni volta, che si compona il numcro delle stomme di vino e delle oke di rikia accio essendo così li conti netti e spici possiamo vederli, quando giudichèremo opportuno ed insieme giustificare avanti il popolo „meglio che nel passato“ la nostra e loro condotta.

8. Li proibisce di vendere a credito.

9. Si ordina, che le R. R. V. U. invigiliano se il servo vende sopra il prezzo da noi tassato.

P. C. Il vino, compresa la spesa della compra e della condotta da 10 pari al oka fino ai 12, si venda 14 pari all' oka, vi sieno cioe 4 pari spicci di vantaggio alla chiesa; dai 12 pari all' oka ai vi sieno 5 pari spicci; dai 14 ai 17, ne sieno 6; dai 17 al venti ne sieno 7; dai 20 ai 24 ne sieno 8 etc.

La rakia, compresa anche la spesa di compra e condotta dai 100 pari all' oka fino ai 110, si venda p. 135, vi sieno cioe 35 pari spicci di vantaggio; dai 110 ai 120, vi sieno ogni oka 40 p. spicci; dai 120 ai 130 ne sieno 45; dai 130 ai 140 ne sieno 50; dai 140 ai 150 ne sieno 60; dai 150 ai 160 ne sieno 70“.

²⁾ „... Non permetterano, che si sepellissiano bambini senza l'intervento delle R. R. V. V. Li disubbedienti li castigheranno“.

цѣтѣ, съ чапрази и съ сребрени гривни¹⁾); ако биха се явили съ такива накити, трѣбвало да ги свалятъ първомъ и слѣдъ туй вече можели да бждатъ вѣнчани. И други распоредби въ сщцото окръжно иматъ цѣль, да прѣмахнатъ всичко въ облѣклото и накита на жинитѣ, съ което се изразява естественото и невинно кокетство на жената. Именно на калугеритѣ-свещници се виждало твърдѣ съблазнително и несъгласно съ „правилата на християнската скромность“, че женитѣ и момитѣ носѣли отворени на гръдитѣ елечета „по гръцка мода“. Противъ това мисионеритѣ трѣбвало да проповѣдватъ частно при изповѣдъта както и явно въ черквата.²⁾ Невѣстата не бивало да носи на главата си цвѣте нито да служи съ питие гоститѣ освѣнъ родителитѣ си³⁾.

Една распоредба отмѣнява народния обичай, който е сществувавалъ, както се видѣ, и у сѣвернитѣ павликяни, именно да се връща невѣстата слѣдъ вѣнчането първомъ въ бащината си къща, и се заповѣдва, щото направо отъ черква да се потегля къмъ къщата на младоженеца.⁴⁾ Сщцо тѣй споредъ окръжното занаярѣдъ не бива невѣстата да я водатъ до черквата и назадъ на кола, а трѣбва да върви пѣшь, и при тоя случай съвсѣмъ се забраняватъ всѣкакви пѣсни, свирни и игри.⁵⁾ Сщцо тава се забранява да се пѣе, да се свирн и играе както и да ставатъ шумни гошавки по случай на годежъ, а само трѣбва да присѣтствуватъ родителитѣ и малцина други.⁶⁾ И по свадби никакъ не бива да се допуска каквато и да е игра между двата пола. Не се допускатъ свирня съ цигулка и „не до тамъ почтени пѣсни“. Може да се търпи само, щото лица отъ еднакъвъ полъ да играятъ хоро или да свирятъ съ кавалъ. Ала при туй се прѣпоръчва на мисионеритѣ да опрѣдѣлятъ, когато позволяватъ такова нѣщо, въ кое врѣме и на кое мѣсто да стане забавлението „по приличенъ начинъ“.⁷⁾ И гошавкитѣ по случай на свадба споредъ окръжното трѣбва да се съкратятъ: стига гостбата да трае само единъ день, и слѣдъ като мръене, именно на 3 часа вечеръ (3 часа по турски == 9 ч.) всѣки да си иде у дома си, за да може на другия

¹⁾ „Li sposi, che si presenteranno all'altare con camicie (nuove) vicamate, con fiori o con ciapraze e maniglie d'argento, gia altre volte da noi proibite, si manderanno a deporre tali ornamenti e poi si sposeranno“.

²⁾ Caldamente inculchiamo al zelo dellè R. R. V. V che simpegnino si privatamente in confessione che dall' altare con precauzione di togliere la indecente usanza addottata dalle donne e delle figlie di portar la veste col taglio alla greca facendo in modo, che d'or in avanti le loro vesti sieno piu conformi alle regole della modestia christiana“.

³⁾ „Si proibisce alla sposa di portar fiori in capo ed anco di servir da bere chiunque si presenta, al fin potra prestar tal alto verso li parenti“.

⁴⁾ „Non si permette, che la sposa dopo la celebrazione del matrimonio ritorni alla casa paterna, ma dalla chiesa direttamente si porterà alla casa dello sposo“.

⁵⁾ „Si prescrive, che la sposa nell andar e ritornar di chiesa vada a piedi e non sia condotta sopra il carro, come anco in tal occasione si proibisce assolutamente ogni sorta di canti, suoni e bassi“.

⁶⁾ „In occasione di sponsali non si permettono ne balli ne suoni ne canti ne convitto clamoroso, ma soltanto di parenti ed altre poche persone“.

⁷⁾ „In occasione di nozze si proibisce assolutamente il ballo di qualunque sorta sia tra persone di sesto diverso, il suono del violino ed ogni canto meno onesto. --- Si tollera poi tra le persone della stesso sesto il ballo ed il suono delli cavale. --- Reccomandiamo nullameno alle R. R. V. V. di mostrarsi semp e ritrosi nell accordar tal licenza, inoltre prescriveranno il tempo ed il luogo in cui possano recrearsi onestamente“.

день да се залови за работа. Младоженцитѣ нека да канятъ на свадба само ограничено число приятели и познати, а не да се стича на всѣка свадба цѣлото село, което „по много причини“ не било желателно.¹⁾ При свадбената гощавка не бива невѣстата да се оставя да служи на трапезата, понеже това е уморително за нея, когато това могат да вършатъ и други лица, а невѣстата може тъй сжщо покрай тѣхъ да прислужва, ала да не бжде това задължително само за нея, както е било до тогава.²⁾

Съ едно друго окръжно отъ 24. ноември 1845. година се внушава на свещеницитѣ, строго да забраняватъ при годеща да се обѣщава тъй наречениятъ „агарлъкъ“. ³⁾ Подъ агарлъкъ се разбира известна парична сума, която момковиятъ баща дава на моминия баща, и колевото по-голъма зестра има момата въ дрехи и покщнина, толкова по-голъмъ агарлъкъ се иска. На другия день слѣдъ свадбата да умре невѣстата, баща ѝ не може да вземе дрехитѣ ѝ назадъ, понеже се смѣтатъ платени отъ момкова страна. — Поради тая разпоредба на Канова полека-лека павликянитѣ прѣстанали да даватъ агарлъкъ, и сега нпр. въ Седжиково тоя обичай сжществува у тѣхъ още само по име, та се дава, колкото да се спази обичаятъ, по единъ левъ за „агарлъкъ“, докато у православнитѣ българи въ сжщото село и день днешенъ за агарлъкъ взематъ значителни суми.

Въ едно по-сетивъшно окръжно на Канова отъ 20 май 1846. год. обширно се засѣга въпросътъ за тъй нареченитѣ „калугерки“. Канова изобщо се изказва противъ тия своеобразни монахини, заповѣдва да се ограничи числото имъ, именно въ Калъчли и Балтаджи, като се признае само на нѣкои отъ тѣхъ правото да се наричатъ калугерки, за което обаче пакъ ще се иска особно позволение отъ епископа, а другитѣ нека се носятъ както и всички въ селото — именно да носятъ обикновенитѣ селски шапки на глава си, а родителитѣ имъ нека ги женятъ както и всички други моми. Слѣдъ литургия и вечерня калугеркитѣ нека веднага да се разотиватъ по домоветѣ си заедно съ другитѣ селски моми.⁴⁾

¹⁾ „Si ordina, che le banchetto nuziale duri un giorno soltanto e che a le tre ore di notte ognuno si vil ire alla propria casa, nell'indomani quindi crascuno attenda ai fatti suoi. Se li sposi vogliono invitare alle nozze oltre li parenti ed amici soltanto un determinato numero di persone, sappiano che ci fanno cosa assai grata, poichi non amiamo per molti motivi, che vi concorra tutto il paese“.

²⁾ „Sara cura dell R. R. V. V. di praedicare il pericolo costume vigente in alcuni paesi cioè che in occasione di convitta la sposa più giovane debba servire li commensali, abbenche vi siano altre persone capaci a prestar tal servizio. La sposa abbia parte nella fatica, ma non sia più come legge, che esta soltanto debba servire a tavola“.

³⁾ „ . . . che sono scolti dall'obbligo di sborzare la somma patuita per il contratto, schiamato volgarmente a garlak“.

⁴⁾ „ . . . Dietro li ragionevoli lamenti che alcune probe persone replicatamente ci fecero sulla condotta di varie figlie, le quali specialmente nel villaggio di Kalacsia e di Baltagia ricusano d'abbracciare lo stato matrimoniale e di certa scienza *costandoci essere mal intesa se non falsa la lor divisione*, per secondare la quale omettono l'adempimento di doveri annessi al lor stato con scandalo altrui e quoi nelle famiglie, nella stessa nostra avevamo porre stabilito, che vi fosse soltanto un certo numero delle cosi detti *Kalugherghe*, e che aniana fosse permesso di passar in tal numero senza speciale nostra permissione Inoltra le comandiamo che *dopo la messa e la vicerniza faccici uscire di chiesa e dal recinto della stessa tutte le figlie indistamente, onde con le altri donne si portino alle lor case, che tutte* (ad esclusione delle numerate) *portino li capelli taglioti alla foggia del paese*, che li genitori procurino di collocar in matrimonio li lor figlie nobili“.

Канова прѣдписва и на свещеницитѣ, какъ да се държатъ, когато изповѣдватъ лица отъ женски полъ, каквото да не може да става никаква съблазнь както и да не могатъ хората да подозиратъ свещеника въ неприлични връзки съ женския полъ. Съ тази цѣль и Канова прѣпоръчва да се изповѣдватъ жени само въ изповѣдалната стая, да стоятъ въ време на изповѣдъ на известно разстояние отъ свещеника и пр. и пр., досущъ както видѣхме че се прѣдписвало и на свещеницитѣ въ Никополската епархия по сѣщия поводъ.¹⁾

Най-сетнѣ нека заблѣжимъ, че Канова окончателно е уредилъ подигнатиятъ отъ Птачека въпросъ за календаря и наложилъ на павликянитѣ новия календаръ, като постановилъ да празнуватъ за напрѣдъ само онѣзи отъ старитѣ си празници, които се признаватъ отъ римския календаръ („che restino compressi tra li giorni festivi quelli soltanto, che sono segnati nel calendario romano“).

Въ какъ време Канова съ своето мадро и енергично ръководене черковнитѣ работи на павликянитѣ успѣлъ да подигне престижа на подирнитѣ изобщо и особно въ града Пловдивъ. Заради своитѣ видни достоинства и заслуги въ качество на викарий на пловдивската и софийска епархия, Канова получилъ на 1848. година епископска титла („vescovo titolare di Ruspa“). Бидейки той твърдѣ образованъ и уменъ човѣкъ, много добръ е схващаль племенното единство, което свързва павликянитѣ съ православнитѣ българи, и затова е правилъ голѣма разлика между ненавистното гръцко духовенство и православнитѣ българи, съ които напротивъ Канова е гледалъ по възможность да сблизи своето павликянско паство. Павликяни и българи тогава все още стояли раздѣлени като двѣ съвсѣмъ чужди една на друга страни, като наричали първитѣ себе си „бѣли българи“, а подирнитѣ „черни българи“ или „карагяури“. Доволко Канова се е старалъ да изглади тоя неестественъ антагонизмъ между тѣхъ, въпрѣки вѣрското различие, което не бива до тамъ да бърка на общото национално съзнание, се вижда и отъ една твърдѣ характерна откъмъ тази страна случка, описана отъ Хр. Даскаловъ въ съчинението му „Возрождение Болгаръ или реакція въ европейской Турціи“, печатано на руски езикъ въ Москва 1858. год. Даскаловъ отблизу е познавалъ пловдивскитѣ павликяни и въ съчинението си той навксо споменува и за тѣхъ, като ги смѣта за чисти българи. За тѣхъ Даскаловъ казва, че странятъ отъ православнитѣ си събратия и че прѣзиратъ гръцкото духовенство, което особно ги въоръжило противъ себе си, понеже имъ правило спѣнки да си построяватъ черкви и училища. Ала тѣ въ послѣдно време станали твърдѣ привѣтливи, понеже римската курия много се грижила за тѣхъ, като ходатайствувала прѣдъ портата и по тѣхни обществени работи. На Даскалова е направило много приятно

¹⁾ „ . . . Percio ordiniamo che giammai si confessino persone di sesso diverso in camerini ma bensì nella camera grande, solita del sacerdote o in altro luogo aperto . . . che la donna o la figlia restino ad una discreta lontananza dal rispettivo confessore, . . . che colla massima cautela s'eviti ogni familiarità con donne o figlie . . . “.

впечатлѣние, че павликянитѣ тогава имали нѣкои книги съ черковно съдържание, съчинени на чисто български езикъ. Най-сетнѣ забѣлѣзва, че тогавашниятъ имъ владика „Андрей Казанова“ (погрѣшно вмѣсто Канова) билъ много образованъ човѣкъ и че той не малко е съдѣйствувалъ за възраждането на павликянитѣ и се е ползувалъ съ голѣмо уважение у пловдивчанитѣ.¹⁾ По-нататкъ Даскаловъ разправя, какъ Чомаковъ отворилъ на 1850. год. първото българско училище въ своята новопостроена кѣща въ Пловдивъ и какъ слѣдъ една година станалъ тържественъ изпитъ въ това училище, на който присѣдствували между други и пловдивскитѣ митрополитъ Прѣосвещеній Хрисанѣ и „учениятъ“ павликянски епископъ Канова (европейскій ученій Андрей Казанова“). Н. Геровъ изпитвалъ ученицитѣ. Митрополитъ Хрисанѣ, въмъ когото се обръщали ученицитѣ съ надежда, че ще имъ зададе нѣкои въпроси, дълбоко мълчалъ, понеже не знаалъ ни дума български па и отъ страхъ, да не би да издаде невѣжеството си прѣдъ католичкия епископъ. Този пъкъ, напротивъ, често запитвалъ ученицитѣ и съ голѣмо внимание ги изслушвалъ. Единъ ученикъ му обяснявалъ теорията на гальванизма, другъ се впусналъ въ руската история и пр. Голѣмиятъ успѣхъ, който показали ученицитѣ на изпита, направилъ силно впечатлѣние на ученолюбивия Канова, и когато се свършилъ изпитътъ, той не е могълъ да се сдържи да не изкаже публично своето удивление, че е било възможно въ едно такъво българско новоосновано училище да се усвоятъ такъва подробни познания. Ето какъ описва Даскаловъ тая сцена, като забѣлѣзва при туй изрично, че я прѣдава точно: „Экзамены кончились. Зала зашумѣла, но епископъ католическій всталъ, подалъ знакъ, что желаетъ говорить, и водворилась гробовая тишина. Всѣ напрягли вниманіе, даже и митрополитъ Хрисанѣ. „Господа! — сказалъ епископъ Андрей — я долженъ по совѣсти сказать вамъ, что никогда не ожидалъ встрѣтить такія свѣдѣнія между болгарскими воспитанниками въ недавно учрежденномъ училищѣ. Признаюсь вамъ, что отвѣты на многіе изъ заданныхъ мною вопросовъ самъ я въ Европѣ узналъ въ высшихъ учебныхъ заве-

¹⁾ Ето туй мѣсто, както е въ съчинението на Даскалова, станало сега голѣма библюграфична рѣдкостъ: „Въ Филипопольской епархіи три вѣроисповѣданія: православное (черные Болгаре), католическое (Павликяне - бѣлые Болгаре) и мохамеданское (Помаки); но одинъ и тотъ же народъ — Болгаре, говоряще и нынѣ сямъ язькомъ, не смотря на перемѣну религіи. Нынѣшніе Болгаре-католики суть потомки Манихейской секты, не совершенно истребленной императрицею Феодорою, въ половинѣ IX. столѣтія. Должно полагать, что эта секта во время Болгарской іерархіи была весьма ограничена и существовала тайно, потомъ, съ теченіемъ времени стала умножаться и, по причинѣ алчности Греческаго духовенства, перадѣвшего о пастей и домогавшаго ся истребить природный языкъ, отошла къ католикамъ, которые уважали ея языкъ и убѣдили принять Римское вѣроисповѣданіе. *Они чуждаются православныхъ своихъ собратіи и презираютъ греческое духовенство*, которое особенно вооружило ихъ противъ себя, сопротивляясь учрежденію училищъ и построенію церкви. Нынѣ, однакожъ, все это не существуетъ и они весьма зажиточны, благодаря попеченію Римскаго двора и *зодатайству еео въ ихъ гражданскихъ дѣлахъ у Порты*. — Замѣчательно, что у нихъ много книгъ духовнаго содержанія на чисто Болгарскомъ языкъ, и я самъ читалъ нѣкоторыя стихотворенія ихъ, чистотою языка превышающія все, что издано до сихъ поръ Болгарами. Не лишнее замѣтить, что нынѣшній ихъ епископъ, Андрей Казанова, челоувѣкъ весьма образованный, не мало содѣйствовалъ распространенію реакціи и снискалъ всеобщее уваженіе Филипопольцевъ“ (с. 39—40).

деніяхъ. Господа!...“ Силенъ аплаузъ и неописуемо въодушевление заглушили рѣчьта на епископа (ц. д. 44—45 стр.).

Слѣдъ Кримската война въ Пловдивъ се открили французско и австрийско вицеконсулство, при помощта на които Канова умѣлъ да подигне още повече престижа на католицитѣ-павликяни, чието материално благосъстояние тѣй сжщо бързо напрѣдвало. Канова основалъ мъжско и дѣвическо училище въ града, издигналъ на мѣстото на старата черква, съградена отъ Птачека, сегашната голѣма и хубава черква въ стила на римскитѣ базилики. Въ негово врѣме набързо и врѣменно били построени черквици и по павликянскитѣ села, гдѣто въ кжсо врѣме подиръ туй се издигнаха тѣй сжщо хубави масивни черкви. Канова успѣлъ да закупи и обширни земи въ селата Ахланово и Коматово, за да даде възможность на многобройни павликянски сѣмейства отъ селата и града, които не сж имали достатъчно земя и срѣдства за поминъкъ, да се настанятъ на закупенитѣ имоти при по-добри условия за животъ. Изобщо Канова е дѣйствувалъ енергично не само като черковенъ, но и като обществено-економически реформаторъ, поради което станалъ извънредно популаренъ у паството си. Той се поминалъ на 1866. година въ Пловдивъ, погребенъ въ черквата, всрѣдъ която личи и сега надгробната му плоча съ надписъ. Слѣдъ Канова заелъ мѣстото на софійски викарий Франческо Доменико Рейноди, капуцинецъ и титуларенъ епископъ егейски („vescovo titolare di Egea“). Когато Рейноди поелъ управлението на пловдивската епархия, главнитѣ черковни прѣобразования, подхванати отъ лигуориститѣ и Канова, били вече привършени и остаяло само да се дотъкми външниятъ блѣсъкъ на католицизма съ изграждане нови голѣми черкви, камбанарии и училища. Прѣзъ 1872. година била издигната хубавата черква въ Хамбарли въ видъ на кръсть съ купола въ срѣдата. Въ Дуванли новата черква се построи на 1886. год. въ модеренъ византийски стиль; въ Давуджово сегашната хубава черква е издигната на 1883. г., а въ Балтаджи прѣзъ 1887. г. си направиха черква, която по голѣмината и хубостъта си отстъпя само на калѣчлийската, а тази подирната пѣкъ датува отъ 1891. год. Най-малка отъ всичкитѣ черкви въ старитѣ павликянски села е черквата въ Селджиково, която е направена прѣзъ 1863. год. Покрай всѣка черква е издигната и по една камбанария отъ страна въ двора до всѣка черква. И въ новитѣ павликянски колонии въ Коматово и Геренъ има по една черква. Коматовската е направена прѣзъ 1856. год., когато е станало и заселването на павликянитѣ въ това село, а въ Геренъ, въ което павликянитѣ сж не отколѣ прѣселени отъ селото Калѣчли, черквата е издигната прѣзъ 1884. год.

Има нови прѣселенци павликяни до 150 души въ селото Салайлия, гдѣто живѣятъ размѣсени съ православни българи (200 души), и сжщо така около стотина души въ селото Ахланово, на часъ и половина южно отъ Пловдивъ при политѣ на Родопитѣ.

Напротивъ павликянитѣ отъ селцата Остромила, и Лаутово, и двѣтѣ близу до Пловдивъ, се прибрали въ града прѣди 50-тина години.

Лични впечатлѣния отъ южнопавликянскитѣ села.

Отъ 1885 год. до сега длъжността на пловдивски и софийски викарий изпълнява архиепископъ Робертъ Менини, отъ ордена на капуцинитѣ (Roberto Menini, arcivescovo titolare di Gangra). Той е родомъ далматинецъ, владѣе хърватскиа езикъ, поради което е успѣлъ лесно да свикне и на българския. Управлението на Менини се пада въ най-благоприятенъ за католишката пловдивска епархия периодъ — въ освободена България, гдѣто чуждитѣ вѣроизповѣдания се наслаждаватъ съ най-голѣма свобода, и затова въ негово врѣме католицизмътъ у южнитѣ павликяни е направилъ най-голѣми успѣхи, а сщцеврѣменно и самитѣ павликяни много сж напреднали въ културно и економично отношение, въ слѣдствие на което у тѣхъ немалко се е събудило прѣзъ послѣдно врѣме и националното имъ българско съзнание. За развитието на туй подирното спомага твърдѣ усрѣдно и черковната имъ управа, и въ едно недалечно бждеще нашитѣ южни павликяни ще се чувствуватъ не само добри католици, каквито сж всче и сега, но и немалко добри българи, наравно съ своитѣ православни съплеменници. Главна рола въ това национално възраждане у тѣхъ играе безъ съмнѣние просвѣтатата, която се шири у тѣхъ полека-лека чрѣзъ училища и литературата, чрѣзъ общественитѣ имъ връзки съ православнитѣ българи, които не сж вече такива обтегнати, както между едноврѣмешнитѣ „карагури“ и „католици“, и най-сетнѣ и чрѣзъ войската, която успѣва съ малки изключения да вдѣхва и български духъ на своитѣ павликянски новобранци. Ала не по-малка заслуга иматъ откъмъ тая страна и свещеницитѣ павликяни, които сега служатъ по пловдивскитѣ павликянски села, гдѣто сж останали още само двама-трима чужденци капуцини, които сж отколѣ сродени съ своето паство и не сж чужди дори и на неговитѣ национални чувства. Епископъ Менини се е погрижилъ да уреди въ Пловдивъ сщцинска духовна семинария съ пансионъ, въ която се учатъ до 50 павликянчета, и то пакъ отъ учители повечето българипавликяни, избрани измежду най-виднитѣ свещеници, получили образованието си въ странство. Въ скоро врѣме цѣлото католишко духовенство въ пловдивския викариятъ ще бжде българско и съ това ще се послужи не само на католицизма, но и на павликянското паство, чиито най-жизнени интереси изискватъ, да не се дѣли то въ просвѣтително-национално отношение отъ другитѣ българи, а това ще може подпълно да се постигне само при едно тѣхно досущъ народно духовенство. А че това подирното и сега твърдѣ просвѣтително влине върху народа, можахъ да се убѣдя лично, когато прѣди четири години обиколихъ наредъ южнопавликянскитѣ села. Тогавя ректоръ на семинарията въ Пловдивъ, въ библиотеката на която разгледахъ нѣкои павликянски ржкописи, бѣше

отецъ Климентъ Джундринъ, родомъ отъ с. Калъчли, твърдѣ интеллигентенъ свещеникъ и добъръ българинъ. Съ прѣпорѣка отъ него както и отъ епископа Менини азъ захванахъ обиколката си първомъ отъ село Селджиково.

Числото на павликянитѣ въ Селджиково достига до 700 души. Свещеникътъ имъ тукъ, отъ Иеронимъ Ярѣковъ, е родомъ павликянинъ и е единъ отъ най-добритѣ и най-събуденитѣ въ национално отношение павликянски свещеници. Отецъ Иеронимъ е роденъ въ Пловдивъ, ала дѣдо му произхожда отъ Хамбарли, а майка му отъ Дуванли, но родена въ Пловдивъ както и баща му. Нека спомена тукъ, че павликянитѣ въ Пловдивъ знаатъ, че тѣ сж повечето нови пришелци отъ селата и че само една малка частъ отъ тѣхъ могатъ се нарѣ коренни пловдивски граждани. Споредъ едно прѣданіе у тѣхъ, въ Пловдивъ едно врѣме дошли много павликяни, които ужъ били католици, но слѣдъ туй били избити и само една малка частъ отъ тѣхъ се спасила, и то благодарение на закрилата на нѣкой си консулъ, въ Хаджи Асанъ-махале (до Марица вждѣ сегашната гимназия, именно подъ сѣверната страна на Небетъ-тепе). Сетнѣ се прѣмѣстили отъ тукъ въ сегашната си махала, гдѣто е черквата имъ. Като доказателство, че тукъ не прѣди много години тази частъ отъ града не е била заселена отъ павликяни, може да служи, споредъ казването на отца Иеронима, и тапията на бащината му ежца, въ която се казва, че мѣстото е „тарла“ (нива). Дѣдо му тукъ, именно на 50 метра срещу сегашната католишка черква, е сѣялъ бобъ и работилъ нишесте.

Отецъ Иеронимъ съ голѣмо удоволствие ми спомагаше прѣзъ четиритѣ дена, които прѣстояхъ въ Селджиково, за да оползотворя всичко, каквото ме интересуваше, колкото се може по-добрѣ. Ржководенъ отъ искрено желание, да се хвърли веднажъ въ науката по-голѣма свѣтлина върху историята на неговитѣ еднородци, той ми остави на разположение черковната архива, именно единъ голѣмъ сандѣкъ, цѣленъ съ разни книжа отъ по-старо и ново врѣме, които той грижливо е събиралъ по другитѣ павликянски села, като е схващалъ добрѣ, че единъ день тѣ могатъ да послужатъ на науката. До тогава никой не бѣ дошелъ да рови съ научна цѣль въ тоя разбърканъ купъ отъ ржкописни тетрадки и отдѣлни листа, и затова отецъ Иеронимъ посрещна молбата ми почти съ въторгъ и съ своята услужливостъ и гостолубие направи повече, отколкото можехъ да очаквамъ и да искамъ, та успѣхъ въ кжсо врѣме да събера цѣнни данни върху миналото и върху нарѣчието на павликянитѣ. По покана отъ „домина“ охотно дойдохъ и се съгласиха нѣколко стари хора и жени да отговарятъ, за каквото ги питахъ. Прѣзъ всичкото туй врѣме отецъ Иеронимъ бѣше постоянно заетъ съ твърдѣ разнообразна работа. Особно впечатлѣние ми направи, че той, ако и още доста младъ, изгълняваше речи и длъжността на селски лѣкаръ, тѣй като постоянно виждахъ въ двора дошли да търсятъ цѣръ отъ него. Бѣха повече жени, нѣкои отъ които бѣха донесли и болнитѣ си дѣца, за да ги види „до-

минтъ⁴. Отецъ Иеронимъ всички приемаше любезно и на всички даваше ту нѣкакъвъ цѣръ ту пѣкъ на дълго и широко упѣтваше, съ какви домашни сръдства да прѣсрещнатъ болестъта. Необикновено ми се пристиори, че повечето отъ доплитѣ да търсятъ цѣръ бѣха православни българи отъ селото. Отецъ Иеронимъ по тоя поводъ ми обясни, че откъмъ тая страна селянитѣ и отъ двѣтѣ вѣроизповѣдания въ Селджиково съ еднакво довѣрие се отнасяли къмъ него, понеже по прѣдание се вѣрвало, че католишкиятъ свещеникъ знае да цѣри. Съ своята интелигентность и трудолюбие той е успѣлъ да усвои нѣкои по-елементарни медицински познания така, че за обыкновенитѣ болести, отъ които най-често страдатъ селянитѣ, като треска, настинка, разстройства на стомаха, както и за по-извѣстнитѣ епидемии, които косятъ дѣцата, той успѣшно се притича на помощъ, поради което е твърдѣ обикнатъ въ селото, както можахъ и самъ да се увѣря. Отецъ Иеронимъ принадлежи на братството на капуцинитѣ, въ което е билъ приетъ, слѣдъ като е получилъ надлежното гълно сръдно и висше богословско образование първомъ въ семинарията въ Пловдивъ и сетнѣ въ Цариградъ. Въ своитѣ черковни проповѣди отъ Иеронимъ си служи съ книжовенъ български езикъ. Селджиковскиятъ доминъ живѣе господарски въ енорийската къща, въ двора до черквата, гдѣто е и павликянското училище. Като впуцинець той не смѣе да има собственост нито има право да завѣщава слѣдъ смъртъта си какъвто и да е свой движимъ и недвижимъ имотъ. По тая причина, бидейки той обреченъ на калугерски животъ, доста охолно живѣе самичкъ¹⁾ и се стреми, ако съжта нѣкоя излишна пара, да подобри съ нея черковнитѣ сгради и имоти или пѣкъ да раздава милостина на сиромаситѣ. По този начинъ влиянието му расте прѣдъ населението.

Селджиковскитѣ павликяни малко помнатъ отъ миналото въ турско врѣме, и това лесно се обяснява, като знаемъ, че Селджиково е ново село, изникнало отъ единъ турски чифликъ, на който по лева-лева отъ разни страни се заселвали ратаи-павликяни и православни българи. По тая причина между еднитѣ и другитѣ не е съществувала прѣди освобождението никаква вражда — и двѣтѣ страни били сиромаси хора, пришелци, които поради еднаквата си съдба отрано заживѣли като добри съсѣди. Прѣвъ втората половина на миналия вѣкъ, както видѣхме, павликянитѣ били по-свободни отъ българитѣ, понеже се наслаждавали съ покровителството на французскитѣ и австрийскитѣ консули въ Пловдивъ, които защищавали тѣхнитѣ свещеници отъ капуцинския орденъ. Поради туй турцитѣ въ празникъ взели да изкарватъ на ангария повече православнитѣ българи. Така ми разказваше и една стара жена въ Селджиково: „искарваа само българете, у празникъ ни одатъ нашѣте — нѣмаше да ги кѣтнат, да ги варетъ санки“. Турцитѣ изобицо спрѣмо тѣхъ били

¹⁾ Доминтъ и въ Селджиково, както и по другитѣ павликянски села, има си слуга и всичкитѣ потребни къщни удобства да живѣе охолно и прилично да посрещне и гостъ, има на разположение и една малка бричка, теглена отъ единъ конь, за да може лесно да пътува, когато му прѣтърба.

добри: „не беа лоши, нѣмаше да пуглѣнат билѣ“. Че турцитѣ сж правили едно врѣме и зулуми, помни се само по нѣкакво смѣтво прѣданіе. Така нпр. като ми разправяше бабичката за едноврѣмешната носия на павликянскитѣ, нпр. за нѣкакви „качуле“ (качулки), които носѣли на главитѣ си, казваше, че то било „дѣмна врѣме — когато бегоніята“. На моя въпросъ, каква е била тая бегонія, бабичката каза: „то билѣ когато нашѣта свекърва бѣла момѣче на десѣтинъ-дванайсте годѣн . . . турците — какво ги казвая, читачѣта дѣ — кугуту вѣдѣт, фѣнѣт гу, па тѣя от тук се грѣмнале та бѣгале къде Хисѣра, та там се криѣли . . .“. За сжщата „бегонія“ помнитѣ и други стари хора по павликянскитѣ села, и безъ съмнѣніе прѣданіето въ тоя случай се отнася до кърджалийскитѣ насилия къмъ края на по-миналия вѣкъ, когато избѣгали една часть отъ българитѣ въ Тракия и особно отъ Чирпанско дори въ Мала-Азия (вж. моитѣ бѣлѣжки върху анадолскитѣ българи въ Бѣлг. Прѣгледъ год. V, кв. VII. стр. 94.). Въ Селджиково знаятъ само за нѣкои пакости и убийства, които направили българи бѣжанци отъ околнитѣ села прѣвъ врѣме на освободителната война, когато взели рускитѣ войски да приближаватъ къмъ Пловдивъ: „Карѣкаувете — казваше ми единъ старецъ — малко понаправия пу нашѣте, католиците; тие беа ут горните села ут къде Киселерци, Синджерлия, обраа дрѣи, убиха единъ нашинецъ. Безбеллѣ и тѣя беа бѣгали по коріите . . . ; Русіят като додѣ, катѣса разбѣгаа . . .“.

Въ Хамбарли тѣй сжщо ми разказвахъ за „душманѣвка“, който въ турско врѣме владѣлъ между православни и католици и какъ си изпатили подирнитѣ, когато взели да приближаватъ руситѣ, отъ съсѣднитѣ български села. Надошли българи отъ селото Джебене въ Хамбарли и почнали да грабятъ и биятъ; „доминѣтъ мѣчия па го кѣрая накаде, незнаемъ какво го стория“ — разказваше ми една бабичка въ Хамбарли, която тѣй сжщо типично завърши разказа си като каза „додѣа русите та му(—ни) отгърваа“. Отъ турцитѣ били сравнително на рахатъ, и то благодарение на юначния доминѣ отецъ Тобия, който много закрилялъ паството си прѣдъ турскитѣ власти, често пакти дори и съ рискъ на живота си. Когато посѣтихъ Хамбарли, стариятъ отъ Тобия бѣше още тамъ. Съ голѣмо любопитство идѣхъ да видя тоя популаренъ доминѣ, за когото бѣхъ чулъ толкова легендарни разкази за неговитѣ подвизи, като защитникъ на павликянитѣ, и за голѣмия респектъ, който имали прѣдъ него турскитѣ власти едно врѣме. Заварихъ го въ работната му стая, която прѣдставяше богата библиотека, а отъ часть и аптека, понеже отецъ Тобия е и лѣкаръ, което доказвахъ и многобройнитѣ стѣкла съ цѣрве, що бѣха наредени въ единъ голѣмъ шкафъ, както и многото популарно-медицински книги, и то повече отъ школата на хомеопатитѣ, що бѣха разхвърлено патрупани по масата му покрай разни богословски и класически грѣцки и латински съчинения. Отецъ Тобия ми се показа извънредно симпатиченъ, ако и да е твърдѣ рѣвъкъ и прѣмъ въ свѣитѣ обращения къмъ хората. Забѣлѣжихъ у тоя високъ, строенъ и малко възсучичѣкъ старецъ необикновена за насъ, сжща италиянска живость,

която се проявяваше въ всѣки неговъ жестъ, въ интонацията на всѣка дума па дори и въ блѣсъка на очитѣ му, отъ които прозираше смѣлостъ и прѣмота. Ни единъ отъ всички домини, които видѣхъ въ южна и сѣверна България, не ми направи такъво силно впечатлѣние съ своята оригинална и твърдѣ изразителна индивидуалностъ като отецъ Тобия, поради което въ блѣжната си книжка намирамъ твърдѣ подробна характеристика на тоя капуцинецъ, що съмъ я написалъ вечерята, слѣдъ като отъ Хамбарли се бѣхъ пакъ върналъ въ Селджикото на гости у любезния отецъ Иеронимъ. Отецъ Тобия е родомъ отъ Città di Castello въ Италия, произхожда отъ знатно сѣмейство — братята му и сега заематъ голѣми длѣжности въ италианската армия и администрация. Отъ Тобия дошелъ въ Хамбарли на 1867. година и отначало служилъ сщцеврѣменно и на селата Дуванли и Давуджово. Въ Хамбарли заварилъ малка черквица — въ сщцностъ една плѣвня, която служила за черква. Числото на павликянитѣ тогава достигало до 700 души, а сега е около 1000 души; не сж се доселвали никакви нови жители отъ други села. Имало по прѣди 15 къщи турски и 18 къщи православни българи. На 1889. година православнитѣ се дигнали и отишли на с. Даутларе. Прѣди отца Тобия въ Хамбарли служилъ прѣвъ 11. години като свещеникъ отъ Лудовико, който седѣлъ въ Дуванли и за когото по-долу ще се спомене още. Въ Хамбарли сж служили прѣвъ първитѣ години слѣдъ настаняването на капуцинитѣ въ Пловдивско и много заслужениятъ отецъ Едуардо (отъ 1842.—1845., вж. по долу стр. 207.) и отецъ Серафимъ, родомъ отъ Сицилия, който се поминалъ на 1848. година въ Пловдивъ.

Една отъ първитѣ грижи на от. Тобия е била, часъ по-скоро да изгради черква. Като видѣлъ, че царски ферманъ за черква не тѣй лесно може да се набави, съ свойствената си смѣлостъ почналъ на 1872. г. да я прави и безъ ферманъ. Дошли въ селото турци, между които имало и единъ голѣмецъ, и поискали да имъ се покаже потрѣбниятъ ферманъ. Тобия рѣшително отговорилъ, че той прави „школьо“, и съ 30 меджидии работата се свършила. Отъ Тобия заварилъ обичая, че селянитѣ лѣтѣ работили въ празникъ и недѣля ангария на беглишкия харманъ. Противъ това той нѣколко пѣти енергично протестиралъ, и като видѣлъ найсетнѣ, че протеститѣ му не помагатъ, единъ день той съ пушка въ рѣка разпхдилъ и селяни и турци отъ хармана. Опитали слѣдъ това турски заптиета да хванатъ отъ Тобия и да го затворятъ, ала той съ револверъ се отбилъ, подиръ което чрѣвъ французския консулъ въ Пловдивъ издѣйствувалъ та турското правителство уволнило одного отъ заптиетата, който билъ най-дързостенъ спрѣмо него. Другъ пѣтъ — то било на 1869. год. — дошли сеймени въ Хамбарли ужъ да събиратъ данъци и затворили 14 души селяни, отъ които не могли да изкубнатъ пари, колкото искали. Щомъ се научилъ Тобия за това, взелъ револвера въ рѣка и направо отишелъ и освободилъ затворенитѣ, а турскитѣ стражари, като го знаели, че е рѣшителенъ до забрава и че въ случай на кървава раз-

права съ него, като чуждъ поданикъ, ще последватъ консулски протести и че най-сетнѣ тѣ ще бждатъ наказани, благоразумно отстъпили прѣдъ смѣлия свещеникъ. Съ тия и други подобни свои подвизи, които и сега още се помнятъ и приказватъ, Тобия станалъ въ кжсо врѣме твърдѣ обвинатъ между паството си, толкова повече, че той се показвалъ все тѣй пожертввателенъ и готовъ да помогне въ всѣко отношение на паството си, колчимъ се искала отъ него каква да е помощъ. Особно като лѣкаръ и ветеринаръ той е направилъ безпѣни услуги на хамбарлийци и на другитѣ близни села. Той е, както се увѣрихъ самичкъ, голѣмъ поклонникъ на „елеетро-хомеопатията“, ала вънъ отъ това той е наистина опитенъ и съ успѣхъ прилага разни изпитани народни медицински срдѣства при разни болести. У него винаги се намира цѣръ за порѣзано (сървѣхъ между стѣклата и едно голѣмо, пълно съ „арника“), разни „фластери“ за циреи, „прѣвъзходни“ капки противъ разстройство на стомаха и пр. Той умѣялъ много вѣщо да оправя изкълчено, да прави малки операции въ случай на рана, нагнояване и пр. и пр. И прѣзъ кжсото врѣме, което прѣзварахъ у него, идваха хора да исватъ цѣръ или съвѣти по разни поминъчни въпроси, и всички отецъ Тобия бързо удовлетворяваше, като не пропускаше да мърми и кори заради неразумни постѣпки. Слѣдъ осемгодишно стоене въ Хамбарли Тобия се върналъ на 1875. година въ Италия, отъ гдѣто началството му го изпроводило като мисонеръ на островъ Занта. Тукъ той прѣзварахъ като секретаръ на тогавашния католишки епископъ тамъ, нѣкой си Monsignor Boni, до 1887. година, когато въ слѣдствие на многократни молби отъ хамбарлийци, които настоятелно искали, пакъ да имъ дойде за „доминъ“, орденътъ го повърналъ назадъ въ Хамбарли, гдѣто го заварихъ и азъ. Той бѣше вече твърдѣ старъ, и макаръ че не бѣ го напуснала съвсѣмъ старата му енергия, взелъ да се чувствува уморенъ и затова ми казваше, като сочеше портретитѣ на своитѣ братя и тѣхнитѣ сѣмейства въ Италия, че желае да се прибере въ отечеството си, за да поживѣе послѣднитѣ си години по-близу до своитѣ роднини, отъ които прѣзъ цѣлия си животъ само писма е получавалъ и портрети размѣнявалъ. Съ особно снание въ лицето той ми се хвалѣше, че успѣлъ най-сетнѣ да изпълни и едно голѣмо, отколѣпно свое желание: събралъ срдѣства и снабдилъ изградената отъ него камбанария до черквата съ шесть голѣми камбани, тава че сега по цѣло Пловдивско хамбарлийскитѣ камбани били най-хубави и най-звучни. За да се увѣри въ туй, когато стана пладне — на 12 часа, той самичкъ заедно съ своя слуга, който същеврѣменно е и отличенъ готвачъ, тури въ движение всичкитѣ камбани, и тѣ екнаха наистина много стройно и толкова силно, че повѣрвахъ на думитѣ му, като ме увѣряваше, че при тихо врѣме гласътъ имъ достигалъ дори въ Пловдивъ. Разбира се, че ме разведе и по черквата, която самичкъ е правилъ и въ която съ особно удоволствие ми посочваше всѣко кѣтче, всѣка утварь. Освѣнъ черквата и медицината най-голѣмо удоволствие му доставяли книгитѣ. И наистина неговата библиотека бѣше много богата

и особено добръ бѣше вастъжнена класическата римска литература. Отецъ Тобия тъкмо четѣше Хорацевитѣ Еклоги, за които казваше, че винаги ги чете съ увлѣчение. Той ми показа и Хорацевитѣ „Georgica“, които тѣй сѣщо обичалъ като любителъ на земеделското стопанство. Съ голѣма любезностъ от. Тобия ми позволи да поразровя между по-старитѣ книжа отъ черковната архива. Повечето отъ тѣхъ се указаха поучителни рѣчи и проповѣди, които нѣкои отъ прѣдшественицитѣ на от. Тобия съчинявали на български езикъ. И отъ самия Тобия имаше нѣколко черновки, които ясно показваха, какъ и той се е мѣчилъ да научи българския езикъ на своитѣ павликяни. Слѣдъ като нѣкои отъ тия книжа съ позволенieto на отца Тобия вземахъ съ себе си, простихъ се съ него и тръгнахъ заедно съ отца Иеронима за Дуванли. На слѣдната година се научихъ, че от. Тобия окончателно напустналь Българии и се завърналь въ отечеството си.

По пътя за Дуванли срещнахме най-стария човѣкъ отъ това село, 87-годишния дѣдо Митѣо Пульовъ, съ когото се заприказахме на дълго подъ една сѣнка. Дѣдото помнѣше историята на своето село и на павликянскитѣ обществено-черковни работи отъ цѣль вѣкъ насамъ съ удивителни подробности. Споредъ него най-сѣщественитѣ реформи, които коренно изгонили у тѣхъ старитѣ, несъгласни съ католицизма обреди и вѣрвания, станали прѣзъ врѣмето на „влиятъ господиень Джовани Птачекъ“, когото той лично помни, какъвъ билъ страшенъ, какъ биель като се расърдѣлъ и какъ най-сетнѣ самъ билъ битъ отъ селянитѣ. . . . Той промѣнилъ календара, той спрѣлъ да се вѣнчаватъ павликяни при турски ходжи, той „проклелъ“ механитѣ. „И откъмъ проклѣ механите — каза дѣдо Митѣо — по му добрѣ стана нам“. Идвали и сетнѣ нѣкои „цѣнцари“, опитали да отворятъ механа, ала не можали да прокопсатъ, селянитѣ вече отвикнали да идатъ въ кръчма, па и нарочно правили пакости на механджията, до като се дигне отъ селото: „испийат му ракията, а пари му не дадат, и той ще не ще затваря кръчмата“. И наистина сега въ Дуванли нѣма кръчма; — послѣдниятъ напразенъ опитъ да се отвори кръчма тукъ, станаль прѣди 18. год., когато единъ цинцаринъ отвориль кръчма, но наскоро умрѣлъ. Съ „каракауритѣ“ по-добръ живѣли прѣди да дойдатъ отцитѣ лигуористи на чело съ Птачека, понеже до тогава павликяни и православни толкова не се различавали по вѣрата: празниците били едни и сѣщи, поститѣ били еднакви, па и нѣмали твърдѣ учени свещеници, та все повече „идѣли като едно“ съ тѣхъ. Сетнѣ вече, като почнали да ги казватъ „католици“, още повече взели да се двойтъ отъ каракауритѣ и да се мразятъ междуособно. Ала пакъ дуванлийци не живѣли злѣ съ своитѣ православни съсѣди. Тѣзи подирнитѣ малко ги ненавиждали въ турско врѣме, защото турцитѣ повече закриляли павликянитѣ: „уранцѣзинътъ билъ тогасъ откъмъ турците — та намъ хич не ни бѣтнеа“ — обясни дѣдо Митѣо, като искаше да каже съ това, че тѣхнитѣ свещеници имали авторитетъ прѣдъ турцитѣ, защото ги покровителствувала Франция. И дѣдо Митѣо помни

случаи, когато негови съселани, подварани въ недѣленъ день на ангария, били силомъ върнати дори и набити отъ свещеника, който се противилъ да се работи въ празникъ.

Въ с. Дуванли, което брое до 500 души павлибяни, има голѣма, хубава черква, издигната отъ от. Лудовико Строци, мисонеръ отъ капуцинския орденъ, и родомъ отъ Аквилея въ Италия. Черквата, която е направена прѣзъ 1886. година, е голѣма (28 метра дълга и 13 м. широка), изградена въ модеренъ византийски стилъ. Въ срѣдъ черквата личи надгробенъ надписъ на от. Лудовика, отъ който се вижда, че той е билъ роденъ на 1828 год., дошелъ въ България на 1856. год. и служилъ първомъ въ Хамбарли, Давуджово и Балтаджи и най-сетнѣ въ Дуванли, гдѣто се поминалъ на 19. Ноември 1888. год. За него дѣдо Митю казваше, че правилъ черквата съ страстна прѣданостъ да доискара почнатата работа докрай. „Той не аджидисваше парите — дай ми пусталете“ — ще ти рече, шу пари да се намерят. Черквата той прави, ама работата си от нам; и камакат ние донесѣхме и дѣските. Той имаше прѣтеле, та събра много пари. . . Триста стѣмни садѣ вино докарайме, като я благословийме. . .“ При все туй черквата останала отъ вжтрѣ недотѣкмена както трѣбва, небоядисана и безъ камбанария. Да допълни всичко туй се завзелъ съ не по-малка енергия наслѣдникътъ му, от. Джироламо (P. Girolamo di Cadorre), когото и азъ заварихъ тамъ. Казаха ни, че работи въ черквата, именно че той самъ вече отъ двѣ години врѣме я боядисва отъ вжтрѣ, понеже паричнитѣ срѣдства не допусkali да се плати на специаленъ живописецъ. Отидохъ въ черквата и наистина заварихъ от. Джироламо съ единъ прислужникъ калугеръ, и двамата припасани съ омацани бояджийски прѣстилки и съ четка въ рѣка, записани въ работа, която бѣ вече на три четвърти привършена: черквата бѣше хубаво боядисана, на мѣстѣ и доста вкусно, да не кажа художествено. Голѣмиятъ прѣсводенъ таванъ на черквата, ако помня добрѣ, прѣдставяше синьо небе, обсапано съ златни звѣзди. . . . Отецъ Джироламо веднага хвърли четката и взе да се извинява, че така ни посрѣща — той билъ толкова владенъ въ тази работа, че всичко друго занемарилъ въ послѣдно врѣме, само и само да се довърши тя до края на есента. Па и нѣмало за него друго развлѣчение освѣнтъ черквата и градината, кждѣто слѣдъ това ни заведе, да ни покаже хубавитѣ си овощни дрѣвчета, цвѣтя и главно пчелитѣ, които той съ особенъ „меракъ“ отглеждалъ по най-нова метода. И наистина градината прѣдставяше хубавъ малък паркъ, а кошеритѣ бѣха най-усѣвършенствувани модерни пчелни кжцички, гдѣто прѣзъ стѣклени прозорчета хубаво се виждаше, какъ пчелитѣ трудолюбиво работятъ. Енорийската кжца тукъ е по-малка и понизка отколкото въ Хамбарли и изобщо обстановката на свещеника по-друга и главно по-бѣдна. Тукъ не видѣхъ комфортно наредения кабинетъ на отца Тобия нито нѣщо подобно на неговата библиотека, ала за това любезниятъ, ако и донегдѣ меланхоличенъ отецъ Джироламо ни посочи двѣ стаички, пълни съ ябълки и други овощия отъ неговата градина. . . .

Въ Давуджово не можахъ да се видя съ „домина“, пакъ италинецъ отъ капуцинския орденъ, понеже бѣше заминалъ за Пловдивъ. Ако и да се намира Давуджово на главния пѣтъ отъ Пловдивъ за Калоферъ, до самия Хисаръ, при все туй павликянитѣ въ това село ми се приториха останали най-консервативни и по-малко засегнати отъ новитѣ вѣяния на нашия общественъ животъ отъ освобождението насамъ, отколкото въ другитѣ южнопавликянски села. И въ минали врѣмена Давуджово ще да е било „най-чистоплътното“ южнопавликянско село, и за това, види се, нѣкое врѣме прѣвъ по-миналия вѣкъ тукъ е живѣлъ католишкиятъ „Софийски“ архиепископъ. Числото на павликянитѣ въ Давуджово достига само до 500 души, макаръ че още прѣвъ врѣмето на епископа Деодата, именно въ половината на 17. вѣкъ, то да е било 400 души. Ала отъ това не бива да се заключава, че населението прѣвъ туй врѣме не се е увеличило, защото много сж се изселявали отъ това село, особно въ Пловдивъ. Първата черква въ Давуджово е изградена къмъ половината на миналия вѣкъ, сетнѣ тя е била разширена и прѣправена на 1883. г. отъ нѣкой си отецъ Павелъ (P. Paolo) и повторно прѣправена отъ послѣдника му отецъ Карло. Единъ старецъ, който ми показа черквата, казваше, какво е било едно врѣме въ сравнение съ сегашното: „Немаше черква, то бѣше една плѣвня, а пѣкъ ни клепалче немаше, ами доминувът рѣтай же вѣка на бахират: „хайде на мѣса, хайдее....! и те вървѣт; хайде на вѣчерня хайдее! и те вървѣт. Кога же доде господѣн (сир. владиката), же излезат отвън на мегданят..... И школьо немаше, ами на домина у зѣмнѣкътъ учѣт дечѣта, единъ огънъ накладѣтъ, тѣй седѣтъ на студтѣ.. То днешното ѣ царство!“ Населението тукъ е твърдѣ набожно и суевѣрно, а властѣта на домина голѣма. Тукъ има и „калугерки“. Една бабичка, отъ която изучвахъ павликянския говоръ въ това село, ми каза, че тукашнитѣ калугерки зафанали отъ „Дон-Карлово“ врѣме — той ги направилъ калугерки — и отъ тѣхъ още имало въ селото до 10—12. Тѣ шѣтали въ черква и на домина, ала въ послѣдно врѣме вече съвсѣмъ си изгубили значението и само по облѣлото имъ въ врѣме на богослужение или на черковно нѣкое тържествено шествие тѣ се разпознавали отъ другитѣ. А такива шествия, които тѣ наричатъ „алай“, ставатъ въ Давуджово всѣки мѣсець. Главниятъ „алай“ въ честь на распятието Христово у тѣхъ става въ Петровденъ. За тоя най-голѣмъ католишки празникъ павликянитѣ въ Давуджово правятъ голѣми приготовления, за да посрещнатъ гости отъ съседнитѣ павликянски села: „Коятъ си, който си има, ягънчѣта, и кой каквото има по-хубаво, слѣга на трапезата предъ гостите.“ Въ шествието момитѣ носятъ „жѣлти кърпи и червени поясе“, а калугеркитѣ — „бѣли кърпи и сѣни поясе.“ „Сѣчкитѣ ше вървѣт — казваше бабичката, — волкото има, сѣте идат; да видѣш па сѣ пѣят ис пѣтя, момичейта пѣят.“ И слѣдъ главния алай, както казахъ, тукъ правятъ всѣки мѣсець подобенъ алай, ако и по-скроменъ и безъ участие на гости. И въ Селджиново подобно ми разказваше една бабичка за „алайет“ който става въ слѣдъ Спасовденъ: „Агне закалат на алаѣт. Първомъ же го на-

прават на Пазър (сир. въ Пловдивъ) у четвъртъкъ, па у недѣля же трѣгне по селата: на първата недѣля у едно село, другата недѣля у друго, редѣт се тѣй. Ут Хамбарлият, ут Дуванлият и други села же додат гости: сѣкуй же пригѣтви, же заклѣи агне, за да посрѣщне гѣстите. Пейѣт пѣсни, койту мой да пей — пѣе.“ Ала изобцо малцина били денднешенъ тия, що знаели да пѣятъ. Едно врѣме, — разказваше бабичката въ Давуджово — по свадби пѣели и играели момци и моми по цѣли ноци, ала сетнѣ доминитѣ забранили. И гайди свирѣли „едно врѣме“, ала и това се забранило. Само „кат' риче дѣмин бѣва“, тогава могатъ да се сбератъ, и то по отдѣлно моми и момци да играятъ, ала не на „мегданете“, гдѣто „едно врѣме“ играели хоро, и то „кармакаръшѣк“, ами на опрѣдѣлено затворено мѣсто, най-често въ „двора на домина, при черквата.“ Като я попитахъ, играятъ ли сега хоро, тя ми отговори, че „нѣма хорѣ да играятъ“, а като я попитахъ на туй, какво играят, ако не е хорѣ, тя отговори: „тѣ свирѣта казва.“ Въ сжщностъ пакъ хоро играятъ, ала за бабичката, види се, хоро е само когато се измѣсятъ момци и моми. Въ Селджиково, понеже селото е размѣсено и съ православни българи, хорото и у павликянитѣ могло донегдѣ да оцѣлѣе до денъ днешенъ. „Урѣ йима — казваха ми тамъ — стая, пѣкъ ако йим не даватъ — дѣминът не дава. То отдавна ги записват, амѣ сѣ по-малко стая, сѣ си поиграят на по-голѣмите празници.“ Бабичката ми разказва и за носията, какъ я измѣнили доминитѣ, за което по-долу ще се спремъ повече. Интересно е, че въ Давуджово доскоро е сжществувала задруга въ сѣмейството: „По петѣна бракъе на едно мѣсто седѣт дордѣ дочекаят унѣки“ — разказваше бабичката — „Ас съм седѣла при пет етърви двайсет гѣдѣн, петѣна бѣха бракъе, дувѣдѣхме снахѣ.“ Бабичката не можеше да каже годините си, ала като я потитахъ, да ли помни чумата, тя ми каза: „А бре сѣнко, къщѣ да не помна, мѣненка бѣх, на девет гѣдѣн — чѣмената гѣдѣна, от селата бѣгаа по кърѣт, правѣа колябчѣта. Алѣс чѣма, дето удари чилѣкът, кога ще умри же посинѣй — сѣната бѣлес...“

На влизане въ село Калъчли силно впечатлѣние прави на пѣтника грамадната и прѣкрасна черква, сигурно най-голѣмата и най-хубавата между всички селски черкви на цѣлия Балкански полуостровъ. Особно човѣкъ не е привикналъ въ Бългиря да срѣща по селата такива скжпи и монументални сгради, и още на първъ погледъ е ясно, че тукъ сж играли чужди пари, особно като се знае, че нашитѣ павликяни, колкото и да сж набожни, отъ старо врѣме сж привикнали, щото за черковнитѣ имѣ работи и за черковнитѣ здания да се грижи чуждестранното тѣхно духовенство. Наистина Калъчли сега е най-голѣмото и то чисто павликянско село съ население, което достига прѣко 2100 души, така че и селото е могло немалко да спомогне съ работа и съ суровъ материалъ при изграждането на черквата, която е направена въ гѣтическо-византийски стилъ и е дълга 50 и широка 18½ метра. Тя е довѣршена на 1891. г

отъ свещеника от. Самуилъ, който е положилъ голѣми старания, докато направилъ тая хубава черква. Въ срѣдата ѝ се чете слѣдния надписъ на отца Самуила, който се поминалъ въ Калъчли: „Смартните останки на отца Самуила отъ Капуцинския редъ почиватъ въ миръ въ тази църква, отъ него построена, вѣченъ паметникъ на неговата неуморима дѣятелность. Роденъ въ Прато въ Италия на 11. Юлий 1838. г., дойде въ България на 1. Ноември 1869. год., гдѣто за 25 години стори много добро. Десетъ години генералний викарий на монсиньоръ Райнауди, ислълни почетно благородното си звание, после пастиръ въ Калъчли, управлява за 9 години съ любовь и ревность паството на неговата грижа повѣрено и направи много други благодѣлания. Прѣдаде Богу духъ на 16. Януарий 1894. — Неговия приемникъ, от. Северино и калъчлийския народъ въ знакъ на признателность положиха този надгробний камъкъ“.

При входа на черквата, на зида отвънъ бие въ очи надгробна плоча съ надписъ на починалия тукъ многозаслуженъ свещеникъ, писателъ и филологъ отецъ Едуардо, за когото вече се спомена по-горѣ, че е седѣлъ въ Хамбарли, отгдѣто миналъ въ Калъчли и тукъ свѣщенодѣйствиуваъ пълни 27 години до смъртъта си Ето надписътъ: „Tuka lexi¹⁾ o. Eduard, kapucin od S. F. Red. Rodi se v Torino 29. Fevr. 1812, doscal²⁾ v тази dargiava³⁾ v god. 1841, prez 4 godini v Ambarlia i 27 v Kalacsli⁴⁾, vo svestenstvenata si sluxba najdejatelni dobrodetele razviva, sas sekigo blagoprijatelen, na siromasite verno providenie, za sicki⁴⁾ dobrostvoritelen. Sekoi den negov s dobro e znacen⁵⁾, na bulgaro-katolizite vsepredaden, v duhovenstvo ghi uci⁵⁾ i krepî. V bulgarski jezik preucen⁵⁾. na horata drag, na Boga ugoden, sas sekakvi dostojnstva nakicen.⁵⁾ Dobrodetelnia si xivot¹⁾ izvarscil²⁾, u Boxi¹⁾ raze duscata²⁾ si tiho pridade na 7. Januar 1873. Molet za nego i toz cestni pametnik svesctennizi, negovi sobratia: otzi Alfonzo, Ludovico, Tobia, Ernesto, Antonino, Samuele, sas Kalacsliskite⁴⁾ xitelé postaviha. V. P.“

Прѣдъ черквата е издигната, както всъду по южнопавликянскитѣ черкви, отдѣлна висока камбанария, а наблизу е построена голѣма енорийска къща съ широкъ дворъ, заобиколенъ отъ нѣколко по-малки згради. Азъ се упатихъ направо при двамата домини — отецъ Венко Кисьовъ, родомъ отъ Балтаджи, и отецъ Северино, капуцинъ отъ Италия. Интересувахъ се прѣди всичко, дали ще намѣри тукъ нѣкои по-важни документи въ черковната архива и особно нѣкои книжа и литературни трудове на покойния от. Едуардо. Казанитѣ отци ме приеха, както обикновено, твърдѣ любезно и съ голѣма охота ме оставиха да ровя въ единъ сандѣкъ, пълненъ съ всѣкакви ржкописни книжа, като ми казаха, че това е „архивата“, гдѣто се пазятъ книжа отъ врѣмето на отца Едуарда и Самуила. Указа се, че тукъ сж срани на купъ останки отъ нѣкогашна систематично наредена ржкописна сбирка, както доказватъ и нумерата на нѣкои книжа, и че часть отъ тѣхъ е изчезнала или е

¹⁾ x = ж, ²⁾ sc = ш, ³⁾ gi = ж ⁴⁾ cs = ч ⁵⁾ c = ч.

прѣнесена нѣкъдѣ. Така голѣмиятъ италианско-български словарь на отца Едуарда тукъ не намѣрихъ, а намѣрихъ единъ купъ тетради, които прѣдставятъ първитѣ черновки на тоя словарь. Отъ друга страна намѣрихъ тукъ на чисто прѣписана въ петъ тетради българско-италианската граматика на отца Едуарда, сетнѣ единъ подвързанъ рѣкописъ, остатъкъ отъ книгата на свещеника Яковски (има надпись: „ex libris revd-i domini Jacobi Jakovsky, alumni miss. apostolici Baltagia“), съдържаещъ приказки въ стихове и въ проза, що захващатъ съ приказка за „Лесица и чяплекъ“ (lessiza i ciarlek), освѣтвъ това разни черковни „пѣсни и молитви“ въ рѣкописъ, прѣводътъ на „Геновева“ и на нѣколко черковни драми отъ италиански и купъ черновки и черковни проповѣди, казвани въ разни врѣмена отъ доминитѣ въ Калъчли. Съ позволениято на отцитѣ азъ прибрахъ въ своята пѣтна чанта нѣкои отъ тия рѣкописи, а други четохъ тамъ (вж. по-долу върху книжнината на павликянитѣ). Че една часть отъ книгата на отца Едуарда ще да е прѣнесена въ Пловдивъ, увѣрихъ се сетнѣ, когато се намѣри въ библиотеката на Пловдивската католишка семинария грамадниятъ рѣчникъ на отца Едуарда. Разпитвахъ и въ Пловдивъ за кореспонденцията на Едуарда, която ще да съдържа много цѣнно градиво по историята на възраждането на павликянитѣ, ала нищо не можахъ да узная.

При свещеницитѣ въ Калъчли прѣкарваха ваканцията си и двама младежи, ученици отъ пловдивската духовна семинария, родомъ отъ Калъчли. Тѣ бѣха облѣчени въ духовно расо и затова бѣха задължени да живѣятъ въ енорийския домъ подъ надзора на доминитѣ. Съ голѣмо любопитство слушаха тѣ, като имъ обяснявахъ миналото на павликянитѣ отъ старобългарско врѣме насамъ, тѣхнитѣ неразривни национални връзки съ българския народъ, и забѣлѣжихъ, че у тѣхъ вече има събудено голѣмо национално съзнание дори и национална гордостъ. Увѣренъ съмъ, че въ скоро бѣдеше младото духовенство, което излиза отъ тая семинария, ще поведе павликянитѣ въ пълна национална хармония съ православнитѣ имъ единородци.

И въ Калъчли доминитѣ бѣха любезни да поканятъ по моя молба нѣкои стари хора, за да поизуча отъ тѣхъ особенитѣ на калъчлийския говоръ. Яви се единъ добродушенъ старецъ съ своята бабичка, които охотно се разприказаха съ мене, понеже и тѣ имали момче, което работѣло негдѣ въ София, та смѣтаха и азъ да имъ услужа, като му занеса много здраве. Особно старата приказваше извънредно чисто нарѣчие, и азъ тукъ още повече се убѣдихъ въ подпълната генетична връзка на павликянското нарѣчие съ голѣмия руиски диалектъ и специално съ говоритѣ въ Рупчосъ и сроднитѣ тѣмъ прѣзъ Родопитѣ на югъ. Никакви чуждестранни примѣси въ павликянското нарѣчие, което е чисто българско, нѣма. Прѣди да дойда въ Калъчли, чухъ въ Пловдивъ и Селджиково прѣдание, споредъ което вѣрватъ, че повечето калъчлийци произхождали отъ сѣверна България, именно отъ село Бѣляне на Дунава. Туй се потвърждавало и отъ нѣбогашната носия на калъчлийци,

които до прѣди 50 години носили бѣли абени гащи, сжщо както бѣлянци. Ала това доказателство не би било много убѣдително, понеже калъчлийци изобщо сж измѣнили носията си, а бѣлитѣ беневреци едно врѣме сж били познати и на руцитѣ въ Тракия, ако не би се привеждало и друго доказателство, именно, че нѣкои сѣмейства въ Калъчли доскоро „се родѣяли“ съ сѣмейства въ с. Бѣляни, свѣрхъ това се помнѣло, че за калъчлийци едно врѣме казвали изобщо: „е тия отъ горнитѣ католици“. Азъ не вземахъ сериозно това прѣдание, защото калъчлийци сж отъ старо врѣме познати като жители на Тракия, а допускахъ само частично доселение тукъ отъ сѣвернитѣ павликянски села и особно отъ Бѣляни, съгласно и съ извѣстията отъ мисионерски източници за туй, както видѣхме по-горѣ. И наистина въ Калъчли се знае, че дѣдитѣ на нѣкои сѣмейства сж дошли „отъ горѣ“, ала сега вече прѣданието за туй е много тъмно. По нарѣчието не може нищо да се установи, понеже пришелцитѣ отколѣ сж изгубили своитѣ говорни особности всрѣдъ мнозинството коренни калъчлийци, а пъкъ и нарѣчието на бѣлянци и изобщо на сѣвернитѣ павликяни въ нищо сжщественно не се различава отъ калъчлийския говоръ, тѣй като и сѣвернитѣ павликяни сж по потекло нѣбогашни тракийски жители, минали постепенно въ сѣверна България главно прѣзъ Троянския проходъ. Въ Селджиково ми казваха, че калъчлийци казвали „сѣто“ (= всичко), а и бѣлянци сжщо тава говорѣли, а пъкъ азъ намѣрихъ, че и въ Балтаджи казватъ „сѣто“. Изобщо никакви фактични данни сега вече не сжществуватъ, по които биха могли да се отличатъ потомцитѣ на доселенитѣ „горни католици“ отъ кореннитѣ жители на селото Калъчли. Дѣдото, когото разпитвахъ за старата мжска носия, ми каза: „напредъ миѣ носеа бѣли гаще“, ала споредъ него тая носия е била обща, а пъкъ не е вѣроятво, че едни пришелци сж въ състояние да наложатъ на цѣло село своята носия. Важно обстоятелство по тоя въпросъ е и фактътъ, че споредъ казането на старитѣ хора изобщо селото Калъчли е било едно врѣме на друго мѣсто: „тѣ-й принисено нашѣто село“, казваше старецътъ, като прибави, че тамъ нейдѣ си имало едно мѣсто и че „ги уртѣватъ тамъ павликѣнските грѣбища“.

Видѣхме, че много павликяни отъ Калъчли и други села се разселявали по околнитѣ турски села като работници и че по този начинъ се образували много по-малки павликянски поселения, които сетнѣ пакъ изчезнали, като се прибрали жителитѣ имъ или пакъ въ главното си село или се прѣмѣстили въ Пловдивъ. Така дѣдото, съ когото приазвахъ, ми рече, че той своята сп ‚стопаница‘ взелъ отъ с. Бекирлия, ала че ‚джинсътъ‘ ѣ билъ пакъ отъ Калъчли. Помнятъ въ Калъчли старцитѣ, когато едно врѣме правили наедно съ „каракауритѣ“ и „кожадата и великденѣтъ“, помнятъ добрѣ и ‚турското‘, отъ което обаче не се оплакватъ, както и по другитѣ павликянски села. Наистина карали ги на работа „и у празникъ хѣдаа (= ходѣха) — казваше старецътъ — на Гиренятъ одехме, на чалтыкатъ, със малку платка — дѣваа пу едѣн галаган куе...“, ала всичко туй не имъ се виждало страшно тогава, понеже съ право-

славнитѣ българи и по-лошо се постъпало. Споредъ свѣдѣніята, които събрахъ сетнѣ относително живота на калъчлийци въ турско врѣме, може да се каже, че отъ всички павликяни калъчлийци живѣли тогава най-свободенъ животъ. Не само че не са били притѣснявани отъ турцитѣ, а напротивъ тѣ често се показвали дързостни дори и спрѣмо турци, като не се стѣснявали и жестоко да си отмѣстиватъ на подирнитѣ въ отдѣлни по-прикрити случаи. Затова калъчлийци минавали тогава и въ очитѣ на турцитѣ за най-опаки хора между павликянитѣ.

Въ Балтаджи намѣрихъ трима свещеника: единъ италианецъ — отъ Иванъ Джовани (Giovani), и двама българи-павликяни — Тобия Чалъковъ и Никола Делянинъ, родомъ отъ Калъчли, възпитаници на Шловдивската семинария, въ която по-голѣмата частъ отъ ученицитѣ произхожда отъ Калъчли. Балтаджи е най-голѣмото южно павликянско село, гдѣто числото на павликянитѣ достига до 2.400 души. И тукъ черквата е много хубава и голѣма, почти колкото и Калъчлийската (50 метра дълга и 18 метра широка), само че е по-низка отъ подирната. Тя е направена на 1887. год., както се вижда и отъ надписа надъ входа: „Отецъ Ернесто отъ Ривара, Капуцинь, за 20 години би мисионеръ въ Балтаджи, построи тази църква въ 1887 год. По причина на болестъ завърна се въ Италия и † 25 Августа 1894 год.“ Въ Балтаджи ме интересуваше само мѣстниятъ говоръ, тъй като знаехъ, че никакви по-стари книжа не се намиратъ въ черковната архива. Колкото за моитѣ езикови изучвания, лесно се намѣриха двѣ приказливи и умни бабички, които можахъ полека-лека да поразпитахъ за много селски и поминъчни работи, за носията, за обичаи и спомени отъ миналото, при което главно си отбѣлѣзвахъ говорнитѣ особености на моитѣ събесѣдки.

Отъ разказа на бабичкитѣ излиза, че и въ Балтаджи павликянитѣ въ турско врѣме сравнително съ българитѣ били оставяни на рахатъ отъ турцитѣ, а пѣкъ съ българитѣ се смразили особно откакъ въ навечерието на освободителната война „онзи дѹмин — Дон Юду, калъчлийецъ, разделилъ санкимъ празниците. Млѹгу празници били та 25 празници извадил и 25 оставил. До тугѣс наинѹ сме правели великденете и коледите съ каракаурете... Мразенето най-бѣше ут българията; куга дудѣ Русия, зѹр видѣйме ут българете. Тичетъ ѹрата на тѣс маала със пушки, турците куга бѣгаа. Сетне българете дудѹа... Турците млѹгу ги мразѣа българите, защо били комити. А пѣкъ нам не кѣтнаа: да видатъ сегѣ нашъ чувѣкъ, да гу срѣтатъ сегѣ, и кату се пукѣже: „ти католикъ? — католикъ! — дай нишанъ! — и той кату дадѣ бруеницата или крѣстатъ, устѣватъ гу“. Веднажъ се случило, че дошли турци въ селото и зели да обираатъ, като се канили, че ще волятъ всички по редъ, и „улѣзли“ да зиматъ „айванете“ и каквото може всѣки да грабне. Ала на туй силно се възпротивилъ отецъ Ернесто и прѣмо на турчина, който се закаривалъ да го бие, отговорилъ: „не мош да ме бишъ“ — „Сѣла имаше — продължи бабичката — даде сърце на ѹрата, не бойте се рѣче, и те са даврандѣсаа и турците се махнаха отъ село безъ да сторатъ пакосъ.

Това не мом забрави на тоя домин, много го искаше сѣту село, ала той туку рече „ше с'йда“ и отиде си“. То съвсѣмъ други врѣмена настанали за павликянитѣ, откакъ дошли тия домини, а какво е било едно врѣме прѣди тѣхъ, когато нѣмало черква и когато черковниятъ слуга „же вѣкне сред село, да доятъ ѓрата на мѣса“. После имало и клепало за прѣзъ „вельквата неделя“, което обичали да „лупат децѣта“. Отъ тогава още били забравени и пѣсни и игри, че домините не давали твърдѣ да пѣятъ и да играятъ, за да не гледатъ турцитѣ. Имало още и сега да помнятъ нѣкои таѣсна пѣсни, особно жетварски, ала и тѣ скоро съвсѣмъ ще се забрави, защото „дом'нове мѣмрат“. Бабичквата си спомняше стихове отъ народни пѣсни, които знаела, ала мѣчно се досѣщаше... При онази тѣснотъя момите по-обичали да ставатъ и калугерки, па и бащите въ Балтаджи не се противѣли едно врѣме до тамъ, както сега, защото тѣ „гѣдали“ да имъ работятъ дѣщеритѣ. Въ Калъчли имало най-много калугерки та и сега имало тамъ много, прѣко сто моми калугерки, сирѣчь моми които „си живѣятъ и си работятъ у бащиния си домъ и само не рачатъ да се женятъ“.

Отъ Балтаджи заминахъ за Геренъ, гдѣто намѣрихъ свещеника Отець Ангелъ, павликянинъ отъ Пловдивъ. Тукъ черквата е малка, само измазана съ варъ отъ вѣтрѣ и много бѣдно наредена. И енорийската къщичка е низка и малка, па и павликянската община тукъ е нова и слаба. Павликянитѣ въ Геренъ всички сж прѣселени отъ Калъчли. Черквата я направилъ на 1884 год. нѣкой си отецъ Алфонзо, слѣдъ като единъ турчинъ подпалилъ плевната, въ която се черкували дотогава. Числото на павликянитѣ въ Геренъ сега достига до 400 души.

За да се види какъ се е увеличило павликянското население прѣзъ послѣдния половинъ вѣкъ ще посоча една статистика на южнитѣ павликяни отъ 1842 и 1848 година, която намѣрихъ въ единъ рѣководителъ рапортъ на епископа Конова отъ 1848 година:

„Stato delle anime di questa missione nella:

	an. 1842	an. 1848
Philippopoli	1584	1840
Baltagia	940	1133
Kalacchia	1251	1279
Selgikovo	400	395
Dovanlia	337	331
Ambarlia	530	515
Daugiovo	393	395
	<hr/> 5435	<hr/> 5891.“

Отъ тая статистика се вижда, че числото на павликянитѣ прѣзъ послѣднитѣ педесетъ години тъкмо се удвоило. Може би въ статистиката отъ 1842 и 1848 година да не сж взети въ внимание многобройнитѣ павликяни, прѣснати въ малки групи като работници по турскитѣ села и чи-

флици, така че сжщинското количество на всички тогавашни павликяни бихме могли да приемемъ поне съ 600 до 800 души по-голъмо.

Нека спомена още, че въ всички павликянски села сега има училища, въ нѣкои отъ които прѣподаватъ и сестри отъ францисканския орденъ. Понеже пътувахъ прѣзъ ваканцията, училищата бѣха затворени та не можахъ по-отблизу да се запозная съ училищното дѣло. Въ какво състояние се е намирало то прѣзъ 1890 година, може да посоча споредъ единъ рапортъ на епископа Менини (*Relazione di Monsignor Roberto Menini etc. sullo stato del suo apostolico vicariato nel 1890—91, Milano 1891*). Споредъ тоя рапортъ освѣнъ училищата въ София Пловдивъ, които се посѣщаватъ отъ католишки дѣца и отъ чужди народности, имало е въ Ахланово едно смѣсено училище за момчета и момичета, въ Хамбарли — едно училище за момчета съ народенъ учителъ българинъ и едно за момичета, съ двѣ учителки францисканки. Числото на всичкитѣ ученици отъ двата пола възлизало до 64.

Въ Дуванли сжщо така имало мъжко училище съ учителъ и женско съ двѣ учителки францисканки. Всичкитѣ ученици и ученички били 85. — Въ Седжиково имало само едно смѣсено училище съ единъ учителъ и съ 108 ученици и ученички. — Въ Давуджово имало мъжко и дѣвическо училище съ 80 ученици отъ двата пола. Въ Балтаджи въ двѣ училища мъжко и женско слѣдвали до 370 ученици. Женското училище било повѣрено на двѣ сестри отъ францисканския орденъ. Въ Калъчли мъжкото училище имало двама учители, а женското двѣ учителки — сестри францисканки; числото на ученицитѣ отъ двата пола възлизало до 490. Въ Геренъ мъжкото училище било посѣщавано отъ 60 дѣца, а момичета се учили при двѣ сестри францискански. Въ Салайлия стариятъ свещеникъ Амброджио Рончовъ, родомъ отъ Калъчли, училъ 26 дѣца въ училището.

Въ пловдивската семинария слѣдвали прѣзъ 1890—91 година 53 семинариста.

Народна носия, обичаи и суевѣрия.

Като изучвахъ езика и миналото на южнитѣ павликяни, интересувахъ се и за тѣхната народна носия, за обичаитѣ и суевѣрията имъ. Тукъ ще съобща по-важнитѣ си бѣлѣжки по тая часть на своитѣ изслѣдвания.

Старата носия у павликянитѣ сега е измѣнена. У мъжетѣ промѣната е ставала постепенно, като се изравнявала носията имъ съ носията отъ околнитѣ български села. И женското облѣкло тѣй сжщо се е поизмѣнило и то подъ влиянието на духовенството, което особно слѣдъ дохаждането на лигуориститѣ почнало строго да проповѣдва противъ всичко пѣстро и кокетно въ облѣклото и наката на павликянката. Затова сега павликянкитѣ носятъ все черни сукмани и изобщо не се кичатъ както православнитѣ българки, главитѣ си не кичатъ съ цвѣта, не прѣпасватъ пѣстри прѣстилки и колани, съгласно съ „доминскитѣ“ зацо-

вѣди и съ писменитѣ прѣдписания на висшето духовно началство, съ часть отъ които по-горѣ се запознахме. Прѣвратътъ, който е станалъ съ женската носия въ Пловдивско, не е толкова голѣмъ, колкото у сѣвернитѣ павликянки, гдѣто отцитѣ пасионисти съ своето влияние успѣли да прогонятъ съвсѣмъ нѣкогашния кокетенъ пѣстъръ вълненикъ и вмѣсто него да натрапятъ дългия тѣсенъ сукманъ. Както се спомена вече, само банатскитѣ павликянки въ Никополско, напр. въ с. Драгомирово и Асѣново, и сега си носятъ старата носия, понеже въ Банатъ мирското духовенство не намѣрило за нужно да се мѣси и въ кроежа и боята на женското облѣкло.

Въ южна България типичнитѣ двѣ прѣстилки не сж били, както се види, извѣстни и въ по-старо врѣме, така че павликянкитѣ тукъ носили както и женитѣ на всички тракийски рупци цѣла долна фуста, съединена въ едно съ горнята дрѣха по типичния кроежъ на тѣй наречения сукманъ. Отъ това може да заключимъ, че сѣвернитѣ павликянки сж заели своя нѣкогашенъ вълненикъ или пещемалъ отъ полското крайдунавско население, отъ тѣй нареченитѣ „хърцои“, гдѣто женитѣ и сега се носятъ така (вж. въ моето съчинение: „Старото бълг. население въ сѣвероизточна България“).

Въ Пловдивско павликянкитѣ носили дълги, тѣсни сукмани съ отворени грѣди. „Нимаше сукманете да се закопчават — дѣпъ нѣкоя“ казваше една бабичка въ Селджиково. Сукманитѣ били едно врѣме разноцвѣтни, имало и бѣли, ала тая носия вече не се помни. Въ Давуджово една жена казваше, че „майка“ ѝ приказвала, че нейната свекърва се женила въ черенъ сукманъ съ дълги ржжаве. Тия сукмани били „длѣги и тѣснички“ а на „полѣте“ отдолу шарени. И въ Балтаджи ми казваха, че едноврѣмешнитѣ сукмани били тѣсни, а долу до 4—5 прѣста „шарѣну“. Сегашнитѣ сукмани били „у два клѣна“ по-широки. И ржжавитѣ едно врѣме били „шарени“ до лактитѣ. Ала това се прѣмахнало отъ прѣди 60 години та прѣстанали да пѣстриятъ сукманитѣ съ шарки, и тепърва въ послѣдно врѣме пакъ се почнала такава „мода“ и „изобърнали“ сега да носятъ сукмани кжси „до подъ коленете“ и по-широчки: „много баят зѣа да ги правят“ — прибави бабичката.

Всѣду помнятъ, че сукманитѣ били съ „опашки“. До колкото можахъ да разбера, така се наричали два колана, дълги по половинъ метъръ, които висѣли отъ страни прѣзъ боковетѣ връзъ сукмана. Въ Давуджово една бабичка ми каза, че въ старо врѣме носили женитѣ, именно булкитѣ и една кжса горня дрѣха съ ржжави, която се казвала влевун: „мойта майка преказваше, че нейната свекърва се женела със бѣл влевун и черен сукман.“ Едно врѣме особно „рѣшили“ и кичили главата си съ скжпи накити. Въ Селджиково ми разказваха: „Едно врѣме, когато бегонията — то дамна време, когато нашта свекърва быжа момыче на десѣтина дванайсте годѣн — на главѣте носели качуле“. Какъ сж изглеждали обаче тия качуле, не знаеха да кажатъ. Косата си рѣзали отъ прѣдѣ тѣй, че висѣли отпрѣдѣ „кадърци“ до вѣждитѣ: „имаше ут

косъта резано — проточено è — кадърци, навесено е тѣйка косъта, па превесено до вѣждите“. Освѣнъ това и сега още носятъ младитѣ булки тѣй нареченитѣ „дулувци“ сир. по едно парченце коса, виснало до ушитѣ отъ двѣтѣ страни. Буллитѣ едно врѣме, кога се вѣнчавали та и сетнѣ нѣкое врѣме слѣдъ свадбата, носѣли на глава си нѣкакъвъ особенъ вѣнецъ, направенъ отъ тънка дѣска и накиченъ съ изкуствени цвѣта. Ето какъ ми описваше въ Калъчли една стара жена тоя вѣнецъ: „вениц отъ зѹп, ут рещету; направатъ кожу главѣта да т' узѣзе вѣтре, турнатъ китки на околу — китки отъ книги... Сега туй го нема, сегѣ бѹю“. Едно врѣме носили на главата и кусатник (= косатникъ). На въпроса, какво е туй, събвѣдницата ми въ Балтаджи го описа така: „сегѣ имало кату кузѣнче вѣлнену, та че нашиятъ парѣ на него, напраятъ пискѹл — вѣси кузѣнчету“. Сега тоя косатникъ се споменува въ свадбенитѣ обичаи, напр. въ Селджиково, когато донесатъ отъ момбова страна даровстѣ на невѣстата, даватъ обикновено и подаръкъ въ пари: за гердан по шесть лева „и за кусатникъ по единъ левъ и половина“. Жената, която ми разказваше това, не знай да обясни, що е кусатникъ. Главата си прѣвѣрзватъ женитѣ съ купешва „кърпа“ или „мумѣя“. Буллитѣ прѣвѣрзвали главата си въ тържествени дни, както видѣхме, и съ жълта кърпа, а само калугеркитѣ съ бѣла. И женската риза (рѣза) по-прѣди бивала пѣстро извезена по огърлието („огърлята — шарѣно“) и ржкавитѣ. Сега се допускатъ везъ, ала само съ „бел конѣцъ“. Обувкитѣ се казватъ поста̀ле. Зимно врѣме билъ въ употреба и кожухъ. Въ Балтаджи бабичката, която описваше едноврѣмешната носия, ми каза, че нѣкой доминъ прѣди 40-тина години „разхърмѣлъ старите дрѣи“. Като нова мода въ сегашното женско облѣкло споредъ бабичката било не само гдѣто „отъ година на година сукманитѣ все по-широки стаятъ“, но и това, че сега носятъ шарени ржкави платнени — „тъчѣт си ги отъ аладжѣ“.

За едноврѣмешната мъжка носия въ Калъчли помнятъ, че носѣли бѣли гащи и рѣзата отгорѣ. Наистина тази носия, особно пѣкъ прѣхвърлянето ризата вѣрзъ гащитѣ съвсѣмъ напомня мъжката носия на полянитѣ (хърцонитѣ) въ източна крайдунавска България, така че бихме могли въ свръзка съ онова прѣдание за прѣселенци отъ с. Бѣляне да се усъмнимъ въ оригиналността на тая носия въ Калъчли, аю да не се потвърждаваше сжцо такава носия, както се каза вече, и въ селото Балтаджи, гдѣто населението отъ всички се смѣта за коренно. А и тукъ ми казваха по тоя въпросъ сжцо, каквото и въ Калъчли: „носеа бѣли, вѣлнени елѣчета, това запѣмних; па нѣсили и бѣли гащи, вѣлнени, като арнаутите с гайтѣни, па лѣте, кугѣ е горѣщо — платнени гащи“.

Мжетѣ павликѣни и по селата и въ Пловдивъ до освобождението на България ходили съ „перчимъ“ на главата. Когато дошли руситѣ, спирали се при вратата на черквата и имъ рѣзали перчимитѣ. Сжцо правили и когато срещнѣли нѣкого съ перчимъ. Видѣхме, че и у сѣ-

вернитѣ павликяни перчимътъ билъ много на честь и че дори и день днешенъ има двамина въ Лжжене, които си носятъ перчима.

Много отъ старитѣ народни обичаи сж изоставени вече у павликянитѣ, повече подѣ влиянието на духовенството. Така напр. въ Селджиково ми казваха по тоя въпросъ: „Коледари хѣдеа, ама сига нѣма да ѡдат. На сѣрваки децѣта и сегѣ ѡдат из вѣщите. Енѡ врѣме хѣдеа и лѣзарки, — сегѣ нѣма вече; и бѣлгарете зѣа да поварѣзват това: енѡ врѣме хѣдеа дѣщо си млѣда бузѣа, и момѣте хѣдеа, — зѣа сега нѣма, само децѣ ѡдат“. Ала свадбенитѣ обичаи, аѣо и да сж се измѣнили доста, все още сж въ сила. Тукъ ще прѣдамъ едно вжсичѣо описание на павликянската свадба, както съмъ си го забѣлѣжилъ по разказа на една стара жена въ Селджиково:¹)

„Сегѣ гудѣш кугѣ й, дѡдат майкѣ, бащѣ та прѡсат мумѣчето; пѣтѣтъ йе, немѡй зѡрлен, же гу дѣмат момѣчето и на тѣя вѣчер же гу гудѣт. Тугас же грѣмнѣтъ пѣшкѣте. На утрѣто вѣчер стѣя запѣв — запѣвѣи прѣвѣт. Же пѣят, же ядѣт, и тогѣс бащѣта на мумѣта йска ут иргѣнят аарѣжк — четирнѣйсте и пуѣвинѣ грѡша: момѣкѣтъ дава петнѣйсте гроша, и бащѣта на мумѣта пуѣврѣе двѣйсте парѣ. — Бѣлгарете сегѣ зѣмат и по 500 до 600 гроша. — Парѣте на вѣчерѣтъ же ги дадѣт, на пѣтѣта ги турат — на лѣбѣт санкѣи. И бабаакѣ гу гѣлчѣт сегѣ тоя адѣт. Тѣя вѣчер менѣват прѣстѣна. Кат са запѣе мумѣта, ше йдѣт при дѡмина и мумѣта и иргѣнят — же ги пѣта доминѣтъ трѣ пѣти. На запѣвѣите же си калѣсат роднѣны кѣѣе, же ядѣт, же пѣйт — же занѣсѣт вѣино ут момѣкѣтъ — сѣчѣо ут нѣго, нѣма нѣщо уткѣдѣ мумѣта. Тѣя же калѣса нѣйните си роднѣны; ут момѣкѣтъ роднѣны отѣват кѡлкуту за измѣт — да пѣтат санкѣи, слугѣторѣе ги вѣкат. Мумѣта же цаѣѣва рѣка, кугѣ йдѣт на гѡсте сѣжд запѣвѣите свекѣрѣвѣта и свекѣрѣт — йдѣт та седѣт по вѣсден; тугѣа мумѣта же ги посрѣще, же им слугѣва. Тѣя кат дѡдѣт же й дунѣсѣт или кѣрпа или чапрѣзе, а тѣя же им цаѣѣва рѣка.

Свадбата же завѣчи у недѣля вечертѣ, а ще ги венчѣят у фтѡрник. У нас кат са менѣ кѣжеда в един ден ги венчѣват — у фтѡрник сѣжд Иванѡвден. Же си калѣса мумѣта пак роднѣныте, же й дѡдѣт приятѣлки мешѣнѣаркѣи, же са гѡщѣват, же седѣт пре нѣя. Сѣжд тѣй же стѣгнѣт ут момѣкѣтъ слугѣтори — кѡлкуту мешѣнѣаркѣи, тѡлѡва и слугѣтори. И свекѣрѣвата и свекѣрѣт там же седѣт, же пѣйт, же ядѣт — амѣа ядѣнето, пѣенето, сѣчѣо — ду лѣжѣца ду пѣница же се дѡнѣсѣ ут момѣкѣтъ. Же дѡнѣсѣт постѣлетѣе, мумѣята, кожѣат санкѣи, за гердѣан дават пу шис лѣва, за кусѣтник по един лѣв и пуѣвѣна — дѣрѣвѣ дѣту й дѣмаме. Кѣто дѡде свадбата, тогѣа мумѣта же дарѣ старѣят сват сѣс кѣсарѣя (кѣрпа), и мумѣя — за кумѣта. Ф пондѣлник же сбѣрет, же стѣгат за свадбата. Вечертѣ на момѣкѣтъ роднѣныте ж' йдѣт у момѣкѣтъ на гѡсте, пѣк на мумѣта — у мумѣта. Масрѣвѣт сѣки си тѣгли.

¹) Народниятъ говоръ откѣмъ фонетична страна не отбѣлѣзвамъ тѣврдѣ точно, а само приблизитѣлно, за да не употрѣбѣамъ много диакритични знакове надѣ буквитѣ.

Фторник же стане свадбата, же ги венчѣят. Роднините ж' идѣт с нея ф чървата, ше са върне мумата у бащѣ си и ще си гоцава своите. Като си иде у тей момъкътъ, же иде със кола у мумата и же зан'сѣ манджа, сѣрне же зан'сѣ, панѣцы же зан'сѣ, сѣчки тѣя работы же зансѣ, — на мумѣта роднините же са гоцават. Дѣ-ду вѣчера, то са вѣка ду черковно време, дур да дрѣнкат, ще трае гоцавката. Тугас санки уткѣде мумѣта ше растурет малко чорбѣца — малко манджа, да сѣднѣт слугаторите да поядѣт малко, чи ша си вървѣт. Жѣ трѣгнѣт, жа изведѣт бѣлката нейните роднини, брат ѣ ако ѣма, или зѣт, ѣ же я качи на колѣта, же ѣ теслѣмат на онѣя — тя же цѣлѣва рѣкъ и сѣвой же ѣ даде по нѣщо — кѣрпа билѣ, са'ан билѣ, кой каквѣто обѣче, и веке от там на тѣй онѣя же ѣ подѣржат. Като слѣзе у момъкътъ, бѣлката же дава смокѣни на децѣта — децѣ дѣрти, останало един адѣт — и на вечертѣ пак же си калѣса роднините момъкътъ. Кат се сберѣт тогас да сѣннѣт на тарпѣсата, тогѣва бѣлката же извѣди да дарѣ свежѣрѣт и свежѣрвата на двамѣната пу иднѣ рѣза. Свежѣрвата сегѣ же са обѣрне да дарѣ кумѣт и старѣят сват — понапред даваа кѣрпи, рѣкаве, мумѣи. Же сѣдѣт през онѣя ноц и на зарантѣ же ги канѣт да обѣдват па да се стѣгат гѣстете да си вървѣт. Сегѣ ни ѣ вѣното бол, та са разотиват — по-напред и ду другата вѣчер сѣдѣт, ба и ду инѣ недѣля сѣ забикалаа, кату ѣма вѣно зер. „Ж'ѣм да лепѣм“ — раскрѣтили дѣ у момѣка — санким тѣй же кажат, та па ще заобиколѣт — же пѣйѣт. Беше тѣй ено време джумбѣшете, ама сегѣнка нѣма вѣно за свадбата, а нѣ за сѣтне. На енѣтъ ми свѣдба имѣше шейсет стѣмни вѣно, а по богѣти по крѣя изкарваа и бѣчѣве та пѣеа. На зарантѣ слѣд свадбата бѣлката же полѣва на кумѣт и на старѣят сват, же пѣйѣт, же свѣрат. Тук повече с кѣманѣта свѣрат...

Бѣлкътъ гувѣй само до вечертѣ, дадѣт ѣ ѣзѣн да не гувѣй. Слѣд трѣ дни стават поврѣтки: кѣто дѣде недѣлята, момѣта ше иде у бащѣ си на поврѣтки. Тугас нѣма да дарѣват; мѣже бащѣта да ариже на бѣлкъта нѣкой овцѣ елѣ саан. На поврѣките бащѣта на мумѣта той си тѣгли масравѣт — нѣма веке да са карашѣсват“.

Както у сѣвернитѣ павликѣни, тава и у южнитѣ и денѣ днешенѣ още се спазват много стари народни суевѣрии и обреди, ако и католишкото духовенство винаги да е дѣйствувало против тѣхъ съ най-голѣма строгост. То е успѣло съвсѣмъ да изкорени само нѣкои по-видни обреди, чието изврѣшване е ставало едно врѣме публично и твѣрдѣ тържествено. Тава напѣримѣр сегѣ вече не се колят ѣвни курбани, спрѣли сѣ да раздават за умрѣли, ала старитѣ вѣрвания нпр. въ самодиви, въ пѣлтеници и вѣрколаци си сѣществуват, а против напаститѣ, които идатъ отъ тѣя зли духове, павликѣнитѣ наравно съ православнитѣ бѣлгари прибѣгватъ за помощ до разни врачове и врачки, магесници и баѣчки (баѣорки).

Вѣ Калѣчли намѣрихъ единѣ италиански рѣкописъ отъ прѣди 50 години, въ който безименниятъ авторъ — по почерка смѣтамъ че го с

писалъ отецъ Самуилъ — какъсо разсждава върху нѣкои суевѣрія („superstitioni“) у павликянитѣ и православнитѣ българи. За жалость тукъ много малко факти се споменувать, а повече се резонира, и то твърдѣ напусто, върху произхода и значението на тия суевѣрія. За курбана се казва, че при особни обреди, въ които у православнитѣ зималъ участие и свещеникътъ, се закалва агне или другъ нѣкой домашенъ добитъкъ и че слѣдъ това тържествено се изида жертвата, като се отдѣлятъ извѣстни късове за свещеника, комуто се дава и кожата. Споредъ автора и у католицитѣ още не е билъ съвсѣмъ изкорененъ тоя обичай въпрѣки всичкитѣ старания на католишкото духовенство, и особно на Гюргьовденъ все се намирало до 15—20 души павликяни, които си устройвали по стария обичай гостба съ курбанъ.¹⁾

Сжщиятъ авторъ съобщава и за единъ обредъ, който наричали на български „Штипци“ (? „Stips“) и което на италиански той прѣдава съ думата „pizzico“ (уштипане).²⁾ Тоя обредъ ставалъ, когато се пристѣпяло къмъ иденето на курбана. Именно на една чиния се поднасяло чисто жито и всѣки отъ присѣтствуещитѣ вземалъ съ двата си прѣста, сбрани въ видъ на штипци, отъ житото, прѣди да закуси отъ месото на жертвата. Слѣдъ това като насядвали около трапезата, ядѣли отъ месото, отъ което по сжщия начинъ всѣки вземалъ само съ двата прѣста.

Много е интересно, че споредъ сжщия авторъ и у южнитѣ павликяни се вѣрвало у зълъ духъ, наричанъ „Зленъе“ („Zlenie“), на който тѣй сжщо се принасяли курбани. Ние видѣхме, че и у сѣвернитѣ павликяни се вѣрвало сжщо тѣй въ „Зленъе“. Въ ръкописа, гдѣто се среща това име тамъ, можехме още да се съмняваме, какъ да го четемъ (вж. с. 111—112) ала въ южнопавликяния източникъ подобно съмнѣние се отстранява, понеже тукъ авторътъ направо казва, че етимологията на това име зленъе произлиза отъ думата зло, което българитѣ — споредъ автора и православнитѣ българи — считали (подобно на манихеитѣ) за начало на всичко зло въ свѣта, противуположно на доброто начало — источника на всичко добро. Ако би се явила болестъ въ нѣкое сѣмейство — „зленъето“ е причина за туй. Сжщо тѣй и въ случай на нещастие, на неспокойствие — все смѣтали че иде отъ „зленъе“. Даже и когато се разболѣе домашенъ добитъкъ, пакъ можела да бжде сжщата причина.³⁾

¹⁾ „... Il scismatico non solo, ma il cattolico eziandio in tale rito parte ebbe un tempo, sebben poscia rinunziato vi abbia per la non pochi ammonizioni delle replicati esortazioni, frequenti correzioni, salutari avvisi e minacie amora non men da propri missionari fatte, che da illustri Vescovi e vigilantissimi pastori colla visita lor pastorali. Ma pur per un patrio uso e per un abito dalla consuetudine contratto, anno non passava, senza che nel sovraccennato giorno di S. Giorgio un certo prescritto numero di persone non convenisse a un banchetto di siffatte carni in bandito. Non più ne men di quindici e non più ne men di venti, tale vi èra il determinato numero delle persone, che a tale convito concorrer potevano...“.

²⁾ „Dequa pur di osservazione ofresi la cerimonia che al sacrificio premessa viene stips appellata, ossia pizzico. Fatta essa viene con due dita appunto, prendendo in modo di pizzico grano mondato e bollito, viene in un piatto presentato alla mensa, prima di cibarsi della carni del sacrificio.“

³⁾ „Zlenia, folleto, d'ogni male autor, e di disgrazie creduto viene dal Bulgaro popolo cotesto spirito, derivar facendo l'etimologia di tal nome da zlo, che male importa, e infortunio“.

Върванията въ самодиви (*samhodivi, vestica*), споредъ както ги описва авторътъ, напълно се сходятъ съ извѣстнитѣ общобългарски народни прѣдстави за самодивитѣ. На автора е направило силно впечатлѣние, че освѣтъ казанитѣ зли дуси — зленъето и самодивитѣ, народътъ вървалъ и въ други още подобни ношни демони,¹⁾ именно върколакъ (*vorkulak*) — зълъ духъ, който ношно врѣме скита (*spirito maligno e nottambolo*) и хепир или пълтеник (*Heppig o Paltenic*) — безсмъртенъ човѣкъ, който може да си мѣни обликътъ (*uomo immortale e trasformantosi*).

Авторътъ се спира по-нататъкъ върху ролата, която се пада въ народния животъ на мегъосника и магъосницата (*maghiosnik, maghiosniza*), сетнѣ на баяча (*bajac*) и на „байорка-та“ (*bajorka*), като не дава никакви характерни черти на тия личности, а се задоволява само съ тѣхнитѣ имена. И чумата (*ciuma*) народътъ олицетворявалъ и затова сжществували много тайни обреди, за да се прѣдотврати опасността отъ нея.

Традициитѣ и духовенството.

(Споредъ единъ литературенъ паметникъ).

Старитѣ народни суевѣрия и свързанитѣ съ тѣхъ обреди и навици не сж могли туку тѣй лесно да бждатъ изворенени въпрѣки агитацията на духовенството, защото по-старото павликянско поколѣние изобщо е било твърдѣ консервативно, а влиянието на „доминитѣ“ надъ него не е било до тамъ силно. Тѣзи подирнитѣ успѣли полека-лека да придобиятъ на своя страна младото поколѣние и то особно женския полъ, и така успѣли да разцѣпятъ млади и стари; поради това между тѣхъ се почнала глуха борба, въ която най-сетнѣ старитѣ трѣбало да отстъпятъ. Най-остриятъ фазисъ на тая борба, кризисътъ, прѣдставятъ първитѣ двѣ десетолѣтия отъ втората половина на миналия вѣкъ, когато доминитѣ успѣли чрѣзъ института на тѣй нареченитѣ „калугерки“ по-силно да прострятъ своето влияние и върху сѣмейството. Въ слѣдствие на туй „млади“ и „стари“ междуособно охладѣватъ и борбата се заостря. Какъ се е развивалъ тоя реформенъ процесъ, умѣло подклажданъ отъ доминитѣ, и какъ подирнитѣ се поставяли спрѣмо своитѣ противници и привърженици, хубаво се вижда отъ едно литературно произведение, писано безъ съмнѣние отъ нѣкой павликянски доминъ прѣди 50-тина години. Това съчинение, което съдържа разни „приказки“ и отъ което единъ

nell Italica favella. Sicome il Manicheo del bene ammette un principio e del male un altro: in tal guisa il Bulgaro del ben la causa ponendo in Dio del male nel aereo spirito ripone l'origine. Havvi in alcuna famiglia infermità? Il folletto n'è l'autore. Havvi disgrazia infortunio, havvi disturbo? Di cotole spirito tutto è giuoco, di lui tutto i scherzo. Male non havvi nell' uomo o nel domestico bruto che a lui non si iscriva, non havvi caso funesto nel mondo, che in cotesti spiriti la causa non ne vanda riposta.“

¹⁾ „... Degli aerei spiriti tante sono le specie, a parer di questa nazione, che a descriverla non poteron giammai colla loro sapienza e profondità d'intelletto i tanti Dottori e maestri di scienza... E in vero oltre alle sovraccennate specie di spiriti notturni, Zlenie e Samhodivi, un'altra specie non menostrana, che ridicola fu scoperta da cotesta nazione, se ottener può credenza, quale appellasi degli spiriti maligni e nottamboli, quasi che sian gli attri diamboli.“

прѣдписъ намѣрихъ въ Селджиково, неговѣстниятъ авторъ го е писалъ съ очевидна тенденция да се пропагандиратъ идеитѣ на духовенството въ борбата му съ опоритата традиция, която намирала най-вѣрла опора у по-старитѣ жени — бабичкитѣ, непривикнали да се прѣкланятъ прѣдъ новата „свободна“ на младитѣ. Съчинението съдържа 200 рѣкописни страници на срѣдня осмина и състои отъ 29 дидактични „приказки“, повечето отъ които сж изложени въ стихове и то на павликянско книжовно нарѣчие, и една малка часть въ проза. Приказкитѣ, особно писанитѣ въ проза, иматъ диалогична форма: разговарятъ разни животни а отъ часть и хора. По-долу, въ отдѣла върху писменостъта у павликянитѣ, ще се повѣрнемъ пакъ къмъ това съчинение (с. 275). Тукъ ни интересуватъ сега главно нѣкои отъ диалогитѣ, въ които участвуватъ: дѣдо, баба, невѣста, мома, ергенъ и доминъ. Тия лица сж прѣдставители на сѣмейството отъ една страна и на духовенството и черквата отъ друга. Най-опоритата опозиция е олицетворена у ‚бабата‘, а най-прѣданата доминова партия у ‚момата‘; но срѣдата стоятъ дѣдото, който не се влияе вече твърдѣ отъ бабата и нато мжжъ все е наклоненъ да отстапи прѣдъ авторитетнитѣ нови идеи на домина, и невѣстата, която съвсѣмъ се приближава къмъ доминовата партия, къмъ момата. Съчинението е писано съ латинска азбука и то съ приетия павликянски правописъ; азъ ще си послужи въ цитатитѣ, които по-долу ще извадя, съ кирилица, като ще запазя инакъ напълно езика и правописа на оригинала.

Прѣдполагамъ, че писателятъ ‚доминъ‘ ще да е българинъ-павликянинъ, защото отъ съчинението му се вижда, че той добрѣ владѣе павликянското нарѣчие и че познава доста основателно и народния животъ и характеръ. На подвързания екземпляръ на съчинението, което намѣрихъ въ Калъчли, е написано отгорѣ на вътрѣшния листъ съ сжщия почеркъ, съ който е писано и съчинението; „Ex libris reverendi Domini Jacobi Jakovsky, alumni miss. apostolici Baltagia.“ По това обаче не може да се заключава, че Яковски е авторъ на това съчинение.

Първата приказка въ проза, която е 26-та по редъ, има заглавие: „Нивеста и Мома“ и съдържа развлѣченъ разговоръ между тия два типа на павликянското младо поколѣние. ‚Момата‘ се прѣдставя вече съвсѣмъ освободена (еманципирана) отъ всички традиционни възгледи на сѣмейството и обществото, противъ които се борятъ доминитѣ, а ‚невѣстата‘, която напълно съчувствува на идеитѣ на момата, е останала малко по-назадъ отъкъмъ тая страна, понеже тя е расла още прѣзъ стария режимъ, когато на момитѣ никакъ не се позволявало нито да се учатъ нито да разсждаватъ твърдѣ по въпроси, за които по прѣди само ‚старитѣ‘ се грижили. Момата и невѣстата въ разговора си се изказватъ недоволни именно отъ тоя старъ ‚режимъ‘, който още опорито се брани отъ ‚бабата‘:

„Момѣ. Нивесто що често и много дедо учи бабата, а редко на нас нещо дума, туку сас очите страх му (= ни) дава?

Нивеста. Ох, Калино! Тиква зелена се не шяри, узрела едвам сас огац, сас барут се написова. Ния сми йощи млади, зелени, нам не думат нето учят; на тикат денѣ и нощѣ на шятане, на работа, не дават му (=ни) да си починим ни да поиздахним; ния най-сетне да поиздахним, ния най-сетне да легним и най-напред да станим, сас половина уста да идеми, й еднаш на месецат винци да пием, и тогава срамежливе да се обигледами, да се не покаплими, рака̀ на секомо да цалувами, да се кланеми на мечката, по тарпезе да служими, да ги сабуими, кравата да им умийми. Тей знаят да му исклепат на тело, ала за душята защо сме млади, не смѣят нещо да му продумат, я учят, я успитат. Пази Боже! то̀ би билò голема срамота, да му поучат на ‚Оче наш‘! Кмет чилѣк да учи на Оче наш! Нивеста да издума ‚Оче наш‘ напред свекарат, дѣ се то̀ чоло?“

Момата, която прѣдставя възгледа на домина, слѣдъ това отъ своя страна изказва мнѣние, че напротивъ тъкмо ‚фиданчето‘, докато е крѣхко и младо трѣбва да се изправи и ‚с носерь да се окастри, с водница често да се полива‘. Каква полза отъ туй, че дѣдо и баба седнали да се учатъ единъ други сега на старо врѣме: бабата му приказва неврѣли некипѣли, а дѣдото ‚туку мѣта ржцѣтъ и върти главата‘. Невѣстата възразява на туй, че тѣхниятъ дѣдо все пакъ билъ ‚най-добриятъ у село‘, а ‚другитѣ кметове¹⁾ изъ село и толкозь не праватъ‘. Той билъ доста набоженъ и справедливъ кѣмто по-младата челядь въ къщи, докато бабата, напротивъ, потѣнала въ стари суевѣрия, гледала накриво младитѣ и се отнасяла най-деспотично особно кѣмъ женската челядь. И затова по мнѣнието на невѣстата дѣдото по-добрѣ би сторилъ, повече да приказва съ младитѣ отъколото съ бабата. Слѣдъ това продължаватъ:

„Момà. Дяволат белки зашива им устата да не преказоват на младите и да ги не учят?“

Невеста. Зашива им йощи и очите, да не сагледоват и саписасоваг, како прават младите, каде ходат, с каква дружина се коноштинсоваг; да не сагледоват дребните деца, кога играят, дали хубеве и кристиански играят, или бесу(в)ат срамотно и цигански се загалет. Зашива им и ушите да не послушат, како думат младите, какви чисте песни я блюдне пѣят, да ги не укороват....

Момà. Тази наша баба, кога беше по-яка, сиромах домин цо теглеше од нея! Какви жяби не поклонеше на чярквата! Танка свецица од восак носеше на алтарат, а сас устата си на сто хора припалеше борина сас катранске думе. Махлата писнала беше от нея... Сигà се посветила, сигà се управила, често изпитва деда си за Божй работе.

Невеста. Ох, Калино, управила се й катò важе у чувала. Некога ми прилегне да послушям од далеко, за како̀ пита, испит(в)а деда си толкос; знаеш ли за како̀ гу пита? Пита гу за облаците, за звездите, какъ реди Господ светат, какъ такми хората... намерова чев махна̀ и на

¹⁾ Интересно е, че думата *кметъ* се употребя тукъ въ смисълъ на селянинъ. Сжщо така и *‘кметица‘* значи стара жена селянка.

Бога, защо дава сиромашия и болес на хората и таквизи друге раб'те, дето за нея улазет ни у клин ни у ракав. Ала не пита нещо за себе си, колко невести е корила я нахлопала, как баяла, врачювала, колко пате оставила чярквата и миса (= литургия) . . . “.

Момата слѣдъ това разказва на невѣстата, какъ ,онас година', когато била ,по-маненка' и си ,метѣла черквата', дошла при домина една Баба, която сичеото село я знаало ,за врачка и вещица', та го попитала, бива ли да пие ,магарешко млѣко'. Доминътъ ѝ се изсмѣлъ и ѝ казалъ, да пие каквото ще. Слѣдъ това бабата се похвалила домину: „О, доминне, ас имам тварде страх од грех, ас несам като другите баби: ас си говея у среда, обрекла сам се од коле за очите си; у петак платно не тачѣ, не фѣщам вретено; у сабота не перѣ сас сапун; среща неделе си пала свещица, носа си на поясаѣ броениците.“ Доминътъ възмутенъ я укорилъ заради тѣзи суевѣрия, като я подканилъ да се свѣсти най-сетнѣ и да помисли за душата си. Ала сичево туй не помогнало, и тая баба наскоро се поминала ,непокаяна и неизповедана', и „този день, кога та умрѣ, издигна се йедна голема фортунa, ветр, вихар. . . “.

До като двѣтѣ тѣй си приказватъ, съгледва ги старата:

„Бабата. Мари глухе, вако там се маите и хилите? Старицат сига ще да си дойде, а нема нищо йоци готово, леб нема билѣ: ах що обичете тѣй да се маите, добре ви не заболат краката од стояне!

Невеста. Хайде калино, бабата днеска е куче, довечера, кога се надѣ, стана ще чилек.

Баба. Хайде по-своро, старчили им се краката, не моят да се поспуснат!

Момиче. О, бале, нещо се учехми да молим бога, чи и ния имами душица; днес е света неделе.

Баба. Моли се Богу у чярква, а домѣ се шата (= шѣта) и работи.

Момиче. Моли се Богу и домѣ и секаде, о бале, чи Господ рече на вангелето: „молити Бога заман и недейти се оставе.“

Баба. Тей, устатници, сас вашите много молитве уредихте светѣт, управихте го: градупѣва веки не бие по нивите . . . Тей се изопачи светѣт, младите фанаха да се не срамат веки, фанаха да се упирет на старите и децата, дето миришат още на млеко; веки се не познава старо, веки се не почита.

Момиче. О мила бале, ас яко те почитам, ала ти не си пѣ-голема от Бога: напред бале требе да се почита Господ, та пак старите, кога му (= ни) учат на добро. Наместо, бале, да му зафалиш, чи молим Бога и учим се на добро, а то му хукаш и мамриш. Ни е право, бале, ни е.

Баба. Да ти зима сега дарвото, да те науча, как да думаш напред старите!“

Момата на тая закана отговаря, че тя не е толкова глупава, да ѝ стои, да чека да я бие. Най-сетнѣ тя и заявява, че за неинъ ,хатъръ' тя не ще да иде ,у пѣкълтѣ' и ще продѣлжи да си се моли Богу и въ черква и у дома и на всѣкъдѣ. „Ти не се сърдиш — казва тя на

бабата — кога ния идим на седенка — йош му (=ни) подканващ, чи там ти работим! Еми защо се сардиш, кога си поседим да молим Бога, кога сваршим заповеди Божи и работим за душицата?“ Невѣстата, която се явява слѣдъ това, чуди се, че момата посмѣла и толкова да възражава на Бабата; „Тѣ ще довечера да те нахлопа на деда; щат марѣ да те бият, поотмахни се довечера.“ Ала момата не се бои отъ това, защото „кога чилек се фѣще кадѣ Бога, Господ му дава сарце и думи на устата.“ Невѣстата пакъ я прѣдпазва: „Тей, тей, калино, ала довечера, кога фанат да те тупат, не щеш тогава тей да думан.“ Момата напротивъ се радва, ако и тя поне малко пострада за Бога; тя си спомня, че много „мученици опрели се на бащи, на майкс, на братѣ зарад Бога, та се толкова майи теглили и сетне за правдина млади и зелени умрели, сега у рай небесни светат като светещи звезди. И да ме потупат довечера за правдината що е било? ас ща им тогава още по-хубеве дума. Языкъ крестиянски се не запира да фали Бога.“ Слѣдъ туй разговорътъ продължава:

„Невеста: Ох, калино, да са сичките мои кату тебе, одколе бабите биха се свестиле и управиле, ала другите мои глупаве, кату овце се остават и малчат, пастир ли ги каре, валк ли ги влачѣ, малчат неме, без йезик.

Мома: Лихите баби таквизи неме мои трасат и обичат. Ала сетне како се докаре? Слѣп слепого види и двамата у трапат падат. Ала за днеска, невесто, доста ортихме, да оставим хортата за други ден.

Невеста. Тей, калино, сига да пошатати ис кашци, да посготвим нещо, да се нахранат старите, да не биха од гладѣ баялдисали, та да ги поливаме сас студена водица.

Мома. Ас утведем за дарва и за бор, ти фани ситото, отсей брашно, пита месѣ, за чорбица завеси менче на веригата; балгур ас ща уплави“.

Съ това се свършва 26-та приказка. Разговорътъ между невестата и момата се продължава въ слѣдната приказка (погрѣшно отбѣлзана като 28-ма вмѣсто 27-ма), пакъ оваглавена тѣй както и прѣдидната. Темата пакъ се върти околу вироглавството и опачината на „бабата“, която момата туку що изпроводила въ кръчмата, гдѣто щѣла да си висне до вечерята: „кога се стамни — тебе я бачьо я тейко да иди да я доведат ъметица я старая“. Невѣстата е доволна, защото щомъ е тѣй, щѣли да могатъ „ракатно“ да си похортуватъ. Невѣстата съ радостъ съобщава на момата, какъ тя миналата недѣля вечерята подслушвала дѣдо и баба, когато подирната взела да се оплаква отъ дъщеря си и какъ дѣдото напротивъ взелъ страната на момичето и одобрявалъ напълно постѣпката му. Споредъ него бабата трѣбвало да си отваря очитѣ въ други случаи, гдѣто трѣбва да се заварди честъта на дъщерята и на снахата: „Бабо — рекълъ ѣ той — кога доде агата на село да кондиса, ако невестата я момичето иде там да слогува сас другите момичета на конакат, ти, бабо, иди при агата та намамри, вахукай мо-

мичето и невестата, защо седат там на конакат да прават измет, та пак напред агата заповедай им да остават конакат, да се варнат дома⁴. На това бабата отговорила: „Ох, дедо, чи смея ли ас да продумам тей прид агата? Кравникат ме утрепова“. Дѣдото ѝ възразилъ, че агата не е по-голѣмъ отъ Бога, и при все туй тя не се боела отъ Бога, като мъмрѣла момичето и невѣстата, защото се учили на „божи работе“, хващала на „кашмѣр‘ тѣхнитѣ молитви, а искала само ней, „мръсна гжсевица“ да ѝ слугуватъ. „До неделя — казалъ най на край дѣдото — ща ида на Пазар (= Пловдивъ), ща да купя на мумичето жялти папуче сас мешове (?), защо тей ти право думала и дала ти памет“. Въ разговора по-нататѣкъ невѣстата, възхитена напълно отъ успѣхитѣ на момата, съжالياва, че не е момувала и тя при подобни обстоятелства.

„Ох, благатва калино, ти имаш сарце крестиянско и крестиянска уста! Ас, калино, кога бех мома, не бех таквази, ас си бех глупава: како ми думаха, злѣ, добрѣ, правех и сторех та чи не мислех грех ли или ни е — туку да не им развала хатарат. Колко пати ме са водили на врачка! Колко пати не ходех на чярвева, еми седех си дома без некаква работа! Колко пати и нещела ходех по големите седењи, и на хорото, туку да ги не расарда! Колко пати не сам говела, защо тия ядеха месо и думаха: нева говей домин, чи ни работи. Колку пати не сам се исповедала от тейният страх, чи ми думаха: „како си сторила, та туку ходиш да се исповедаш? Чилек се исповеда на смартин час, а ти здрава и млада! Маханà трасиш, да си походиш“.

Момичето, по поводъ на туй съвсѣмъ възмутено, се впуска на дълго и широко да доказва, като употрѣбѣя всичкитѣ домински доводи, подкрѣпени отъ евангелието и пр., че старитѣ нѣматъ нравствено право така да налагатъ своето безвѣрие и на младитѣ: „Таквизи хора немаат вера, тия искат да прават верата на техният си хисап!“ провиква се то. Невѣстата боязливо възразява: „Ох калино, как щѣ тей да се дума срещу тейка и срещу майка, братъе, баба, дедо и други кмети и кметице? Нели тебе младо да се слага и да се срами на по-старите?“ Момичето намира, че това правило само донѣкъдѣ трѣбвало да се зачита, защото у „вангелото“ се казвало: „кой се срами од мене, кой се срами да прави мойте заповеди, и ас на оновà време на садин ден ща да се срама од него“. Младиятъ трѣба да почита и слуша старитѣ, ала „когà го учат я канят на греховито или на нещо, дето не дава света(та) книга, тогава не тебе младо да слуша старо, еми тебе без срам да се управи и да им дума право, и сас кротке и чисте думи да се упире на опачината“. Момичето заврѣшва съ думитѣ: „Тей, невесто, ас си шатам и работа ис каце, ала сарцето ми мисли и бадее¹⁾ за Бога и за Божи работе. И тей чилек не арнише да моли Бога, когà има сарце, залепено на милос Божà“. Невѣстата слѣдъ туй напълно се убѣждава, че и тя може така да постѣпя, имала-нѣмала вжщна работа.

¹⁾ — бди, староб. неопр. накл. глѣдти.

Въ слѣдната приказва, която е и послѣдвя, се явяватъ като участници въ разговора шестъ лица: „домин, дедо, баба, чобантъ, невеста и мома“.

Чобантъ донесълъ едно откраднато шиле и бабата приставила месото да се сготви. Момата, понеже месото било крадено, изела че го раздала по сиромаси въ селото. Бабата се чуди, какво ще ядатъ „мжжегъ“, като си дойдатъ. Момичето е на мнѣние, да ядатъ хлѣбъ и чесновъ лукъ, за да се научатъ „да не крадатъ веки шилета на хората“. Невѣстата е угрижена, че момичето ще го набие братъ ѝ, чобантъ, който иде, а бабата напротивъ смѣта, че това ще бѣде добръ: „нека я посфрѣска, нека; каква ми ти внижовница станала!“ Тѣмо въ глѣчвата, когато „чобантъ“ подгонва сестра си да я бие, влизатъ доминътъ и дѣдото. Всички сж засрамени, че нѣматъ съ какво да погостятъ домина, ала скоро имъ отлеква, като узнаватъ, че доминоветъ слуга донесълъ двѣ бѣвлици вино, пита, хлѣбъ, чорба и една печена „курка“ (пуйка). Дѣдото иска да принесатъ и отъ тѣхната яхния. Бабата отговаря: „Ях-вията момата я уредила, други пѣтъ ще би, днес да прощаваш доmine“. Сега доминътъ узнава работата и е възхитенъ отъ постѣпвата на момичето. Бабата иска да го проводи да донесе двѣ бѣвлици вино, ала доминътъ се противи:

„Домин. Недей, бабо, недей; момичето нека се наядѣ по-скоро, чи щѣ да се мола на деда, да я пусни днес да пошата на килията.¹⁾ Викнал сам пет-шес момичета та да метат килията и д(в)орат, дордѣ сам ас тука“.

Дедо. О, доmine, нека иде момичето да послогува на килията, нека иде.

Домин. Стой, момиче, нещѣ сигѣ, налпш се напред, тогава.

Невеста. Та фравна, утиде.

Дедо. Хай гиди момиче, хай! Олко чюе нещѣ за килията, заборавете ядене и пиене.

Домин. Да ти я харижи Госиод, дедо, тварде е ресимо момиче.

Баба. Добро е, добро; малко е пцешко.²⁾

Домин. Ти, бабо, нещѣ голем карѣс имаш на момичето. Какѣ ти е сторило, я кажи.

Баба. О доmine, садашни (= сегашни) децѣ незнам какви са станали. И ния сми били мумичета, и ния сми мумували, ала де смеехми ния да продумами нещѣ на по-старите?! де смеехми ния тей да гадиме мажете? Кога донесеха нещѣ од карат, ния не питахме, крадено ли е или ни е. Ядехми барабар сас тех. Мамрехми ги биле, кога донесеха некая наша овцѣ. . . .

Домин. Добри сте били, бабо, добри. Тогава, бабо, несте имали белки домини, да ви учатъ правдината?

¹⁾ „Килия“ се казва къщата на домина.

²⁾ Пцешко = кучешко, отъ пцсе стб. пцсь.

Баба. Имаше домиц, ала той на един месец на два кату ветар заминеше, кой гу видехме, кои нѣ. Пак тогава дѣ смееше невеста я мома да се прикаже на домина? Туку кметовете хортуваха сас домина, и ядеха и пиеха, а младите од далеко туку слугуваха и готвеха секакви мандже. Каква беше прелика, дедо доминe! Сичкото село се радоваше, на секоя каща се готвеше нешто за адене. И кога излезеше домин ис село, кметове варвеха след него та гу испрацеха чак на другото село. А момците и момите играйеха на хоро од далеко на домина, накичини сас венци по главите.

Домин. О бабо, кату ми теј преказоваш, сарцето ми се расплакова. Тогава вам¹⁾ бил Господ забравил: имале сте радос туку за тело, а за душа нищо (не) сте имали! Колко млади, бабо, умирает на млади године и не стигат старос, бива ли тии теј да умрат ненаучени? Каде ще да им иде душата? Исукраст дума у евангелото, чи гнусно и мрасно не улизе у рай небесни. Не блюдуват ли младите, не гнусуват ли се сас лоше думе, сас римнуване, сас либине, и ако умрат без исповед, каде им утваде душата? Вия таквизи работе не сайдисовате, не тачети; сакате чи Господ дал изин да прават младите како щат, да гледат да се избиват по седенке, да миловат, да си римнуват, да се либат. Ала Исукраст на евангелото дума, чи у оноз време тебе да се дава джйоваб од секој дума и од секој мислене. Еш(и)верѣ дума Исукраст на евангелото: „вој гледа мома я жена сас очи и на сарце римнува, макар сас тело да не стори, сас душата стори голем грех пред Бога“, чи Господ види и тело и душа; зере ако ни ѣ сторил сас тело, то е зашто му ни прилега и ни може, и зашто има страх, да ни дадѣ джеремѣ, я да го не убият хората я роднините, ала да му прилегни бес страх, той е готв да стори грех. И Господ то виде и сапикасова.

Баба. О доминe, ти тварде танко предеш!

Домин. Дяволат, бабо, е танак, ала дебело предѣ. Вия сте танки и челебия за тело, убичете рахатат на тело, да идете, да пиете, и да играите.

Баба. О доминe, теј²⁾ сми ния запомнили од нашите стари хора и теј си варвими и даржим се на нашите адете. Зле ли, добре ли, там Господ знай.

Домин. Господ ли знай? Одколе Господ нам убадил, че онез адете, дето правите и даржите, са опаки и лоши. . . . Исукраст заповеда, да оставим онези адете, макар да са нашите стари теј даржали и теј правила. . . .

Дедо. Чю ли, бабо, како хортува право домин. О, бабо, не е теј лесно да се хортува сас домина, как ти е лесно да хортуваш сас твойете акранке там у крачмата Ала пред домина, бабо, ни е теј. Домин хортува и дума из верна книга, из евангело. . . . Ния тебе да следиме нашите стари на онези работи и на онези адете, дето са добри, ала

¹⁾ Вам = васъ. ²⁾ теј = тѣй (е означава ѣ).

Сборникъ, наученъ одѣлъ, Нашитѣ павликяни, кн. I. (XIX.).

не требе да даржими и техните лоши и криви и опаки адете. Или сичките адете, дето са даржяли нашите стари, добри ли са били, бабо? Я ги помисли, бабо.

Баба. Чи како да ги смисла, не ли ти рекох удеве, чи ния бехми мирни: доминове ни ми (= ни) задеваха сас толкова науке. Едвам неки стариц знаеше „Оче наш“. Младите се учеха на песне, ергенете се учеха да сфират и да тропат на хоро; кметовете на тарпезе ядеха и пиеха весели, повичи пияни си доходеха дома. Бабите кога заповедаха, зле добре, младите се ни упиреха.

Дедо. Све за тело, бабо, а за душа нищо.

Баба. Чи тей, дедо, беше.

Нивеста. Момата си доде од килията.

Домин. Нека доде, да я питам. Сваршихти ли, момиче?

Момà. Сварсихме, доmine, све уредихми. Килията заключи момчето и фана нещо да чисти из градината. И момите отидоха си дома и цалуват ти света рака.

Домин. Други некой доде ли там пре вас?

Момà. Додоха троица четворица ергене, ала ас утидох ош (= уж) да пия вода ис махлата та рекох там на бабата: бабо, прати ме домин да ти реча, да додиш на килията да речеш на ергенете да си идат дома, чи тей домин заповедал. Пае ас си додох ис другата махла и сфарих бабата си на страна нещо думаше на онез ергене. Какво им рекла, не зная, ала видох, чи ергенете тичешката утидоха каде кърат.

Баба. Чи виш, дедо, не ли è пцешво момчето, там на килията лагала и пропадила ергенчеата миличкие.

Дедо. Да беше ти, бабо, кату момичи там билà, ти не би пропадила ергенете?

Баба. Ас бих викнала йоши троица-четворица. Тей правехме кога бехми момй: стари сас стари и млади сас млади. Не ли е тей, доmine?

Домин. Бабата ще да рече санки: стари кметове сас стари кметове, старе бабе сас старе бабе, млади ергене сас млади ергене, младе момй сас младе момй. Нели е тей бабо?

Дедо. Одговарей, бабо на домина, тей ли е. Що малчиш?

Баба. Ти дедо, све се фашеш каде пцешкото момиче.

Домин. Не, бабо, не, дедо се фаше каде правдината.

Дедо. Мари дарлушо, каква работа имаха ергените там на килията невикани, некалесани, да следат момите?

Баба. Еми зашто лагало момчето, чи домин тей заповедал на бабата, да доде на килията да испади момците? Домин не ли беше тука? Не ли è грехота да се лажи?

Дедо. Зашто си ти там лагала на килията, чи тей ти рекал домин, да викаш бабата да испади ергенете?

Момà. Ас не сам лагала, дедо; или сакаш чи домин сас устата ми е хортувал? Некой пат домин хортува самси, невој пат книгата

хортува за домина. Домин и книгата един глас имат, едно думат, едно заповедат. Домин беше тука, ала книгата, евангелото беше там на вилията, на алтарет. Книгата макар да нема глас, ала кату я пугледнах, усетих се, чи ми заповедаше, да исфарла ис патет пцешките, да не задеват, да се не спрепне некой. Що щат китуци на сред патет? Не ли е тей, доминне? Дай да ти целувам раката и на тебе, дедо.

Невеста (шяпни на чобанат): дедо плачи, рони салзи.

Чобан. И ас не можа веки на тез думи да се старпа, ща да излеза на ванка.

Домин. Драш, момиче, тези хубави броенице, нанизани на тел, и моли Бога на тех и за мене.

Мома. О, доминне, какви са хубави! Дай да ти цалувам раката. Да ми беше харизал един сребарин гердан, не щѣх толкос да са радвам. Имат и три Маричета. На големото Мариче е писан един пастир, чи носи на рамо една овца. О доминне, агне ли е? Захер пастирет е Исукраст, не ли тей доминне? Носи на рамо овцата, побегнала от стадото. Санки некой греховит побегнал из добриет пат. . . .

Баба. Марй незаболеха ли те устата од толкос думи, каде ги измисли, де ги научи?

Мома. О бабо, дай и тебе да ти цалувам раката, чи днес ти ми се малко порасарди. Ни дей ми се сарди, бабо, чи не сам била крива, п да сам била крива, виш този пастир наш Исукраст, как се не сарди на овцата, дето од него бегала емй милостив я стиска за краката и весел я носи каде стадото. Стисни, бабо, и ти рацете и прости ми. Дай бачьо и тебе да цалувам раката, чи ас ницела те расардих днеска.

Чобан. До недела ас ща ти донѣ од нашто стадо две шилета, једното да гу вариш та да го раздадеш пак на сиромасите, а другото да наготвиш за нас, да си гу лдем сас домина.

Дедо. Що си се замислила толкос пак ти, бабо?

Баба. О Боже, чула бех, чи ще да доде време, дребни деца и дето млеко сучат да те фалат и да приважат тојете добрини и тоята слава. Ето дочявах сас мое очи да вида једно детѣ од тази моя каша. Дай синко да ти цалувам устата, благословена да бадиш, чи чисте и праве думи издума. Гласат да ти чуят децата ти до трето и четварто колено. На окол т(в)оя тарпеца весели да ти пеят момй, невесте, ергене и зетьове!

Дедо. Дай доминне да ти сички наред цалувами света рака. Да си жив и здрав, доминне, чи му (— ни) днеска нагости и на тело и на душа сас толкова божй думи. Нидой му забраве, у неделе пак ела на убѣд.

Домин. До ща, дедо, останете си сбогом! Господ да ви благословй. Сичките. Сас здраве, доминне, Господ да те задаржй за много године!

Мома. Ела, доминне, у недела на убѣд, чи те чяками.

Домин. До ща, синко, до ща, туку вия гответе.

Невеста. Ела празин, доминне, не донасей пак курке я баклица.

Баба. Ба, донеси, доминне, винци.

Домин. Би ще, бабо, би ще.

Павликянската книжнина.

За павликянската книжнина до сега се знаеше нѣщо само по нѣколкото набожнопоучителни книжки, писани съ латиница на народно павликянско нарѣчие и печатани повечето въ Римъ отъ католишката пропаганда. Първитѣ двѣ отъ тия книжки, а именно „Nauka kristianska“ и „Knigice od molitvi“ се явиха на 1846. година и тѣ послужиха наскоро слѣдъ туй за образецъ, по който бидоха стѣмени и двѣ подобни печатни книжки, съ които се тури основа на банатско-българската павликянска книжнина (вж. подробно за това въ съчинението ми „Книжнината и езикътъ на банатскитѣ българи“ въ Мсб. кн. XVI). Авторъ на казанитѣ двѣ павликянски книжки, поне колкото се отнася до езика имъ, както ще видимъ по-послѣ, е единъ павликянинъ отъ Пловдивско, именно свещеникътъ Яковъ Яковски, възпитаникъ на римската пропаганда. И другитѣ подобни римски издания, които послѣдваха сетнѣ, ако и да сж писани и отъ свещеници чужденци, все сж прѣдзначени за павликянитѣ отъ Пловдивската епархия, така че като говоримъ за печатаната павликянска книжнина до освобождението на България, трѣба да имаме прѣдъ видъ главно книжнината на павликянитѣ въ Пловдивско. Пакъ тукъ, именно по пловдивскитѣ павликянски села, много по-рано прѣди да се отпочне печатането на книгитѣ се е писало на павликянско нарѣчие докато полска-лека това подирното се установило въ оная книжовна форма, която прѣдстави езикътъ на първитѣ печатни издания отъ 1846. год. Затова свидѣлствуватъ сравнително доста много ржкописни книжовни произведения, които азъ можахъ да издира и съ помощта на които ще опитамъ тукъ да изложа развитието на павликянската книжнина отъ първитѣ нейни начала до днесъ. Приятно ми е, че мога при тоя случай да изкажа и благодарностъ на отцитѣ Иеронимъ Ирѣковъ, свещеникъ въ Селджиково и Климентъ Джундриянъ ректоръ на пловдивската католишка семинария, които любезно ми спомогнаха, за да се добия съ нѣколко важни ржкописа.

Началата на народната павликянска писменостъ достигатъ най-малко до половината на 18. вѣкъ. Прѣзъ онуй врѣме, както знаемъ, католицизмътъ въ Пловдивско бѣ врѣменно омаломоощенъ, чуждестранното католишко духовенство прогонено и само двама-трима свещеници, родомъ павликяни отъ Пловдивско, сж смѣяли какъ да е да изпълняватъ религиознитѣ нужди на павликянитѣ и да бдятъ, да не би нѣкое хитро изкушение отъ страна на грѣцкото духовенство да ги изтрѣгне изъ лоното на католицизма. Лишени отъ всѣка по-сериозна морална помощъ отъ страна на своето духовно началство въ Римъ и оставени дълго врѣме сами на себе си, казанитѣ павликяни свещеници прѣкарвали твърдѣ демократиченъ животъ всрѣдъ своитѣ сѣселяни, като подържали у тѣхъ католишката вѣра повече чрѣзъ популярни поучения и черковни гѣсни, които тѣ съчинявали или пъкъ прѣвеждали на български отъ познати тѣмъ италиянски и хърватски източници. Забѣлжително е въ тия най-стари черковни гѣсни,

че тѣ сж съчинени въ духа на народната поезия, която тогава ще да е била и у павликянитѣ още жива и обикната. Поради несгодната италианска графика, която до тогава употрѣбавали и за български езикъ въ Пловдивско, именно отъ началото откакъ францисканитѣ прокараха тугъ католичеството, и съ която си служили свещеницитѣ да записватъ лични имена въ черковнитѣ матрикули, не сж могли първитѣ основатели на народната павликянска книжнина точно да прѣдадатъ на писмо всички главни фонетични свойщини на народния павликянский говоръ. Като нѣмало знакъ за звука *з*, който и въ павликянското нарѣчие се чува подъ ударение доста тъмно, писали сж *а*, и то види се защото сжщиятъ *з*, кога е безъ ударение, се изяснява до слаботъмно *а* (*а*). Не сж могли да отбѣлѣжатъ и гърленото произношение на гласната *и*, кога е подъ ударение, именно като *ы* или даже *з* (вмѣсто староб. *ы* и *и*), напр. *сѣн*, *пѣтам*, *годѣна*, *вѣно*, *жѣто*, *дестѣна*, *сѣрне* и пр., а писали просто *и*, като се водили въ тая фонетична точка и по езика на хърватскитѣ книги, отъ които често прѣвеждали. Сжщо така не срѣщаме въ най-старитѣ павликянски рѣкописи и твърдѣ характерното павликянско произношение на ударено *е* (староб. *є* рѣдко *л* и *ж*) срѣдно между *е* и *и* или дори и като чисто *и*, напр. *вѣчер* — *вѣчер*, *овѣн*, *тѣбе*, от *Пѣтра* (= *Петра*) и пр., което е прѣдадено просто чрѣзъ буквата *е*. И най-характерната фонетична свойщина на павликянското нарѣчие, която явно го свързва съ съседнитѣ рупски говори въ Рупчосъ и татѣкъ на югъ чрѣзъ Родопитѣ, именно произношението на стб. *л* като *з*, кога е подъ ударение въ затворена срѣчка, напр. *посѣгна*, *дотѣгна*, *зѣт*, *чѣдо*, *пѣта* и пр., рѣдко е отбѣлѣзана, и то пакъ чрѣзъ *а*, а обикновено е писано *е*. Слабо сж прѣдадени на писмо и други тънкости на павликянската фонетика, напр. гърленото *л* въ твърди срѣчки, редукцията на неударенитѣ гласни, измятането на гласни и съгласни и пр.¹⁾ Чистославянскитѣ небни съгласни *ж*, *ч*, *ш*, за които нѣма отдѣлни букви въ латинската азбука, сж означени условно, именно *ж* чрѣзъ латинско *x*, *ч* чрѣзъ латинско *s*, което италинцитѣ четатъ и като *ч*, или пъкъ чрѣзъ *ci*, и *ш* чрѣзъ *sc*.

Нѣма съмнѣние, че по стара традиция у павликянитѣ, прѣди да приематъ католичеството, е била въ употрѣба кирилската азбука, което се потвърдява и отъ докладитѣ на първитѣ католишки мисионери, особно отъ единъ докладъ на епископа Богдана (Деодата), който изрично казва, както видѣхме, че намѣрилъ у южнитѣ павликяни стари пергаментови кирилски черковни книги, спазени и почитани у тѣхъ отъ старо врѣме (вж. по-горѣ с. 11). Затова е щѣло да бѣде много по-умѣстно и по-лесно за първитѣ павликянски писатели, да бѣха употрѣбили пакъ кирилицата, ала това трѣба да се е смѣтало тогава отъ духовното имъ католишко

¹⁾ По-подробна характеристика на павликянското нарѣчие ще дамъ въ отдѣлна статия на друго мѣсто. Вж. бѣлѣжки за павликянското нарѣчие и въ съчинениата ми „Езикътъ и книжнината на банатскитѣ българш“ Сбор. XVI. и „Das Ostbulgarische (Wien, 1903. г.) стр. 218 и сл.

началство за ересъ, та е трѣбвало да се придържатъ о латинската азбука. Отъ единъ старъ павликянски рѣкописъ, който е писанъ къмъ края на по-миналая вѣкъ и който имамъ на рѣка, се вижда, че писачътъ по-добрѣ е владѣлъ кирилската азбука, тъй като често е сбърквалъ и написвалъ кирилска буква вмѣсто латинска. За да дамъ колко годѣ ясно понятие особно за по-старата рѣкописна павликянска книжнина, цитувамъ по-множео откъследи отъ павликянски съчинения. Въ тия цитати си послужихъ, за да олесня читателя, съ кирилска транскрипция, и само въ рѣдки случаи спазвамъ оригиналното латинско писмо, за да се характеризова по-добрѣ извѣстенъ паметникъ и откъмъ тая страна.

Най-стариятъ датуванъ италианско-павликянски рѣкописъ, между всички, които азъ зная, е споменатата вече кръщелна книга отъ 1703. година, въ която, както видѣхме, и самъ пошъ Добромировъ е писалъ бѣлѣжитѣ си на италиански. Ала не само тая кръщелна книга, но и всички други отъ тоя родъ черковни регистри се водили по една традиция и сетнѣ прѣвъ цѣлия 18. в. все на италиански или на латински езикъ, макаръ че прѣвъ туй врѣме да е било прието да се пише и на павликянско нарѣчие. Единчко изключение отъ казаното прави единъ спазенъ откъслекъ отъ една погребална книга (2 листа), въ която на български езикъ сж вписани умрѣли въ Балтаджи, Калъчли и „Филибе“ и то отъ 4. мартъ до вклуч. 23. юни 1792. година.¹⁾ Това изключение показва, че съвсѣмъ народенъ характеръ получило духовенството у южнитѣ павликяни къмъ края на 18. в., именно прѣвъ врѣмето на най-страшната анархия въ Турция, когато и павликянитѣ били почти съвсѣмъ изоставени отъ католишката пропаганда и когато малцината народни павликянски свещеници, които останали въ Пловдивско, споредъ едно прѣдание ходили скришомъ отъ село на село съ евангелието въ дисагитѣ.

¹⁾ Ето нѣколко примѣра отъ тоя документъ:

Baltagia na 4 od Marta 1792.

Umre momice na Dimitra Sovski na 9 godini i ie zacopano u Baltagijskite grobiscta. Calaclia, na 6 od Marta 1792.

Umre baba Calina Barackia na 100 godini, uredena od redovnica (= свещеница) i ie zacopana u Calaclia.

Baltagia na 7 od Marta 1792.

Umre momice Stojana Ivanov na 2 godini i ie zacopana u Baltagiskite grobiscta.

Pak tam na 16. od Marta 1792.

Umre Neno Nenov na 20 godini, ispoveden salt, i ie zacopan u Baltagiskite grobiscta. Pak tam, na 24. od Marta 1792.

Umre dedo Mitio Banov, mirosan salt, i ie zacopan u Baltagijskite grobiscta.

Filbe na 11. od Marta 1792.

Umre Ivan, momce godinak na Nicola Doncirov i ie zacopano u Filibelijските grobiscta. Pak tam na tozi den 1792.

Umre Nicola, na 20 godini, xenin na Petra Cammalah niureden od redovnika, z a s c t o n i s c t e, i ie zacopan u Filibelijските grobista.

Pak tam na 24. od Aprile 1792.

Umre Ivana Petroviza od Ambarlia na 30 godini, ispovedana i concana, i ie zacopana u Filbe. Filbe na 4 od Maggio 1792.

Umre Gbiorghi, dete salt poleno, na Petra Uscinkov.

Именно къмъ тази епоха сочатъ и началата на народната павликянска писменостъ. Между старитѣ ржкописи отъ това врѣме има единъ датуванъ отъ 1775. година, който по всичко изглежда да е най-старъ отъ всички та съ него и ще започнемъ, още повече, че той и поради името на своя авторъ и по цѣлността на съдържанието си заслужа тая прѣднина. Тоя ржкописъ, които е въ началото, извѣтрѣ и къмъ края оцетенъ, съдържа на 110 вече доста пожълѣли листа въ малка осмина разни набожни стихотворения, съчинени на български езикъ. Спазени сж още 9 листа, въ които сж отбѣлѣзвани празнични дни по отдѣлни мѣсеци и най-наподиръ нѣколко таблици, въ които се посочва, кога се падатъ прѣзъ редъ години, именно като се захваща отъ 1777. год. та до 1802., ,Пепелена среда', ,Великден', ,Спасовден', ,Духови-дни' и ,Тело-Исукръстово'. Въ отдѣлна таблица сж отбѣлѣзани и четиритѣ годишни врѣмена. Тия откъснати листове сж били заедно подвързани съ другитѣ, що съдържатъ стихотворенията, които сега тѣй сжщо сж разшити и откъснати отъ корицитѣ, въ които се спазватъ. Ако сждимъ за старостъта на ржкописа по казанитѣ календарни таблици, ще заключимъ, че той е писанъ прѣзъ 1776. година, ала тая дата може да се отнася само къмъ речениѣта таблици, а колкото се отнася до стихотворенията, за тѣхъ имаме друга, положителна дата, именно въ една бѣлѣжка на стр. 74. отдолу, съ почерка на цѣлия ржкописъ, гдѣто е казано: „*Kniga, pisana za Mattea Penciov od Ambarlie, da se uci i da uci i drughi dobri christiani i da moli Boga za gospodina Paula od Dovanlia, X bre 24, 1775*“. Отъ тая важна бѣлѣжка узнаваме, че писачътъ на ржкописа е „Павелъ отъ Дованлия“, именно извѣстниятъ намъ свещеникъ и послѣ епископъ Павелъ отъ с. Даванлия, роденъ на 1804. година, който билъ послѣденъ епископъ въ Никополско прѣди да дойдатъ пасиониститѣ тукъ, и завършилъ живота си въ най-дълбока старостъ въ Букурещъ на 1804 г. (вж. по-горѣ. стр. 85.).

Мжно е сигурно да се опрѣдѣли, кой е съчинилъ тия набожни стихотворения, които съдържа ржкописътъ на отца Павелъ Дованлийски. Твърдѣ е приемливо, че този подирниятъ, който е прѣваралъ по-голѣма частъ отъ дългата си свещеническа служба всрѣдъ своитѣ съотечественици и който по думитѣ на пасиониста Свварчия (вж. въ прилож. док. № IV 36) билъ твърдѣ интеллигентенъ човѣкъ — възпитаникъ на пропагандата въ Римъ — с могълъ да бжде авторъ поне на една частъ отъ тия стихотворения. Ала нѣма съмнение, че нѣкои отъ тѣхъ ще да сж отъ по-отволѣшно врѣме, тѣй като е много вѣроятно, че и прѣди отца Павла, въ течение на почти цѣлъ вѣкъ, откакъ е било прокарано католичеството у южнитѣ павликяни, ще да сж били стѣкмявани на български нѣкои отъ най-обикновенитѣ черковни пѣсни, които отначало францисканитѣ ще да сж довели въ хърватски оригиналъ. Че нѣкои отъ тия стихотворения сж отъ такъвъ източникъ, ясно се вижда по останали и въ българския имъ прѣводъ типични хърватизми, извѣстни отъ хърватския имъ текстъ.

Прѣвода отъ хърватски на български трѣба да отдадемъ пакъ на наши павлициани-свещеници, понеже тѣ всички сж били възпитани отъ пропагандата обикновено въ Лоретската колегия, гдѣто отрано се запознавали съ хърватския езикъ и съ набожната хърватска книжнина. Отъ тази подирнята сж засели тѣ и латинския правописъ, съ който си послужили и за родния си езикъ.

Между стихотворенията въ ръкописа на от. Павелъ Дованлийски мога да посоча като прѣводъ отъ старохърватски послѣдното стихотворение, озаглавено „Molitva na Blaxena d(eviza) Maria“ (стр. 83—84). Тази молитва сж прѣвели пакъ отъ хърватски и двама банатско-български писателя, и то независимо единъ отъ другъ, именно Антонъ Клобучаръ и Лудовикъ Фишеръ. И двамата сж прѣвождали твърдѣ свободно, защото не е било лесно за тѣхъ да нагодятъ стихове съ рима въ края, както е въ хърватския оригиналъ. У Фишера, именно въ неговата „Duhovna gana ali mulitvena i pesmena knjiga“ (1887 г.), гдѣто е напечатано казаното стихотворение, направо е посоченъ хърватскиятъ оригиналъ, въ който първиятъ стихъ гласи: „Zdrava morskа zvizdo, zdrava“¹⁾ споредъ който безъ съмнѣние и Клобучаръ е прѣвелъ освѣнъ казаното и други набожни стихотворения, напечатани въ второто издание на неговата молитвена книжка „Dohovni Glas“ (1887) (вж. по-подробно въ съчинението ми „Езикътъ и книж. на банат. бълг., Сбор. XVI. стр. . .). Отъ сравнението на най-стария прѣводъ у П. Дованлийски съ казанитѣ два по-сетнѣшни прѣвода на Клобучара и Фишера се вижда, че най-стариятъ прѣводъ сравнително е и най-добъръ. Ето прѣводътъ както е у П. Дованлийски и то точно споредъ оригинала покрай това още и въ кирилски прѣписъ:

Zdrava da si zvezda morskа
I Prisveta maiko Boxia.
Ti si bila zaman dieviza
i nebeska kraliza
Anghiel Gabriel Tebe pozdravi
sas nebeski blagoslovi
Ti si blagoslovena bez mera
zadarxi nas u mir i u vera
Rasfeti na slepi grehoviti
i sas teski grehove uviti
Nam se saxi maika dragа
moli za nas Sina blага
Ci toi за нас се породи
dusce nasci da oslobodi
Prisveto è тоие име
deto grescnizi преиме

Здрава да си звезда морска
И присвета майко Божя.
Ти си била заман девица
и небеска кралица.
Ангел Габриел тебе поздрави
сас небески благослови,
Ти си благословена без мера,
задържи нас у мир и у вера.
Расвети на слепи греховити
и сас тешки грехове увити.
Нам се кажи майка драга,
моли за нас Сина блага,
Чи той за нас се породи,
душе наши да ослободи.
Присвето е т(в)оие име,
дето грешници преиме,

¹⁾ У Фишера е казано, че е по „Vinac“ на „Jaića“ (вж. и въ прѣдговора му стр. 4), а то е безъ съмнѣние изданието на „Marian Jaich, Vinac bogoljubnih pisama, koje se nediljom i s prigodom razlicsith svetkovina pod sv. Missom pevati obicsaju iz razlicsith duhovnih knjiga sastavljen. U Budimu, 1830“. Първото издание на сжщата пѣснопоѣйка отъ Яича е излязло на 1827 год. подъ заглавие „Bogoljubne pisme“. Друго едно, по-старо издание отъ 1821 год. отъ Ignacie Вајау, е озаглавено: Vinac angjerski, to jest bogoljubne molitve i pisme“ и яр. (вж. P. I. Safarik, Geschichte der südslavischen Literatur II. 148, 268).

Od sickite cista blaga
 deto sicki mu pomaga
 Cista xivot ti nam dai
 i saxi mu¹⁾ pat do rai.
 Slatka Issusa da vidimo
 doveka da se veselimo.
 Slava da è sve jedina
 i na Otza i na Sina
 I na duh Sveti od nas svima
 Viečna fálba i na trima. Amen.

Од сичките чиста блага
 дето сички му¹⁾ помага;
 Чиста живот ти нам дай
 и кажи му пат до рай,
 Слатка Исуса да видимо,
 довека да се веселимо.
 Слава да е све йедина
 и на Отца и на Сина
 И на дух Свети од нас свима
 Виечна фалба и на трима. Амен.

Както е видно отъ приведенія текстъ, хърватизмгѣ не сж съвсѣмъ, избѣгнати, ако и да сж много малко: „породи“ вм. роди, „све“, „свима“ и окончанието *мо въ* 1. л. мн. ч. у глаголитѣ: „видимо“, „веселимо“²⁾

Отъ сжщо такъвъ хърватски източникъ е друга една молитва на св. Богородица въ ржкописа на от. П. Дованлийски, именно „Molitva na blaxena deviza Maria od bolewi“, отъ която е спазено въ ржкописа само началото на стр. 5 и 6, понеже слѣднитѣ листове до стр. 14 липсувать. Ала пълния павликянски текстъ на тая молитва намирамъ въ единъ другъ старъ павликянски ржкописъ, който съдържа тѣй сжщо набожни молитви прѣписани, както се вижда, отъ нѣкой по-старъ текстъ, най-късно

¹⁾ му = ни (лат. пад. мнж. ч.).

²⁾ Это сжщата пѣсень както е у Клубучара и Фишера (с означава к):

Клубучаръ.

Zdrava zvezda morská
 I vrata nebeska
 Majca Boža sveta
 Divica i pričista.

Gabriel arkangjel
 Tebe te-j puzdravil
 Sin Božji začala
 Sveta zaradvala.

Ud nam grej¹⁾ utisni
 Mir pravi dupusni
 Zló ud nam prupadi,
 Za nam dubró išti.

Majca si nam mila
 Božji sin rudila
 Muli se ti za nas
 U zor i u nakàs.

Divica naj-čista
 Ud satu²⁾ naj-bistra
 Nam sinca utarvi,
 I krotcí napravi.

Smrač srečna ti nam daj
 Briga za nam imái
 Boga da fálimi
 I da gu slavimi

¹⁾ grej = грѣхъ ²⁾ satu (чети „ошту“) = всичко. ³⁾ му = ни ⁴⁾ търпени.

И Клубучаръ и Фишеръ не се придържатъ твърдѣ о хърватския източникъ, а най-свободенъ откъмъ та страна е Фишеръ, който е отъ друга страна е допусналъ прѣшного хърватизма, така че текстътъ на неговата „Zdrava morská dzvezda“ безъ знанието на хърватския езикъ мажно би се разбралъ.

Фишеръ.

Zdrava morská dzvezda, zdrava!
 Ti si majca božja práva
 Divica si ti na(j) sveta
 Za u raja srečni vrata.

Ti prejémeš za spasenji
 Gabrielsku puzdravljenji;
 S'negu kripi mu³⁾ u mira
 I ubarni ime Eva.

Izbávej mu ud lažáta
 I ulčj u nám svétlusta;
 Manvaj ud nam detu ij zlo,
 Izmulí nám satu dubro.

Pukaži, či ti si majca
 Da pu tebe mu izluša
 I vaz sebe mu prejeme
 Koj se purudih ud tebe.

Kantu tebe smi šukaliu
 S radus smi Te dučckali
 Či smi bili u tamnini
 I sas žalus sassem palni.

Mlogu vréme smi šukali
 Taščini ud greh nosili
 Či tamnini rédum béha
 Detu greha gji razlčjajh.

къмъ края на 18. вѣкъ. Текстътъ и въ двата ръкописа напълно е еднакъвъ, така че е много вѣроятно, че прѣписвачътъ на втория ръкописъ е прѣписвалъ и отъ първия. Казаната молитва съдържа известния латински текстъ на „Stabat mater dolorosa“, който е билъ прѣведенъ на хърватски и отъ този сетнѣ на павлиянски. Тукъ ще прѣдамъ павлиянския текстъ пакъ съ латиница, както е въ оригинала, и покрай това още и съ кирилица споредъ както трѣба, по мое мнѣние, да се чете:

Stoiesce maika xialnovita
 Vas kras tuxna i selzovita
 Od svoi cedo raspreno.
 Neina duscia selzovita
 Zarad xialbe jadovita
 Ostar nox probivasce.
 Colco tuxna i grixovna
 Onà besse blagoslovna
 Maica Issukrastova.
 Neino sarze xial delesce
 Zascto u muke Sin i besce
 Cogò tolkos miluasce.
 Od coi oko salza ne vire
 Cogà gleda da premire
 Boxià maika u xialbite.
 Ni seta od plac da si pocina
 Cogà maika zaradi sina
 Tuxna vida i macena.
 Zarad grehi od svoi hora
 Vide Issusa u pocora
 I u make udavina.
 Cogò besce ta rodila
 Vide ostavin i bez sila
 Cogà duscia davasce.
 Izvir maico od milosti
 Daj da usetim toje xealosti
 I sas tebe da placimo
 и пр.

Стойеше майка жалновита,
 Въз кръс(т) тъжна и съзловита
 От свой cedo распрено.
 Нейна душа съзловита
 Зарад жалбе ядовита
 Остър нож пробиваше.
 Колко тъжна и грижовна
 Она беше, благословна
 Майка Исукръстова.
 Нейно сърце жал делеше,
 Защо у мъке син и беше,
 Когò толкос милу(в)аше.
 Од кой око сълза не вире,
 Когà гледа да премире
 Божя майка у жалбите.
 Ни ща од плач да си почина,
 Кога майка заради сина
 Тъжна вида и мъчена.
 Зарад грехи за свом хора
 Виде Исуса у покора
 И у мъке удавина.
 Кого беше та родила,
 Виде оставин и бес сила
 Кога душа даваше.
 Извир, майко, од милости,
 Дай да усетим т(в)оје жалости
 И сас тебе да плачимо.
 и пр.

И въ това стихотворение хърватизмитѣ сж много малко: „Исукръстова“, отъ хърв. Isukrst сир. Исусъ Христосъ, и окончанието -мо въ „плачимо“. Сжщата пѣсенъ е прѣведена и у Клубучара, гдѣто пакъ така захваща „Стуйешъ майка жалновита“. Ала въ банатския прѣводъ има повече хърватизми и изобщо той е по-несполученъ¹⁾.

¹⁾ Ето началото на таа пѣсенъ у Клубучара:

„Stuješ majca žalnovita
 Pukraj križa¹⁾ salzovita
 De tejna sin premire.
 U žalosti bila j' tašći²⁾
 Sarcito j' sa strašni maći
 Kača s nož prubodéna,
 Ne si ud rev pućinala,
 Ud neja se ne znajala.
 Kad³⁾ si j' sinka videla,
 Bila j' strašnu uplašena;

kad videla krvav sina
 Na darvotu či visi,
 Mlogu j' brižovna⁴⁾ ta bila,
 Sarei mirnu ne imala
 Za tejna sin idina.
 Ga se za sinka spumenè,
 Ud učite putok tičè
 Majca Božja žalusna
 Zarad sate grejve⁵⁾ našte
 Isus na smrać se ubrašte

Za nam sinca umire.
 Kogu j' idnaš ta rudila,
 Ud negu se j' uprustila
 U žalosti najtasći.
 Mila Majca ud milusti
 Daj na nam tezi žalusti
 I s tebe da revémi
 и пр.
 (вж. „Duhovni Glas“ и пр.)

¹⁾ Križ значи у хърватитѣ кръстъ; ²⁾ чети „ташки“ = тошки; ³⁾ kad, хърватски = кога, когато; ⁴⁾ brižovna, отъ хърв. briga = грижа; brižovna е образувано споредъ бълг. „грижовна“; ⁵⁾ grejve = грекове.

Въ сборката на от. П. Дованлийски намираме покрай споменатитѣ чисто молитвени стихотворения и други, у които по-силно се изтъква духътъ на нашата народна лирична и епична поезия. И българскиятъ езикъ у тия пѣсни е по-чистъ, при всичко че и въ тѣхъ тукъ-тамъ се срѣща по нѣкой хърватизъмъ, по който обаче не бива винаги да заключаваме, че источникътъ е хърватски.

Ето какъ захваща една отъ тия пѣсни, които иматъ по-лириченъ характеръ:

Славіек си пеіе
 Дор слънце¹⁾ истреіе,
 Гора расмеіе
 Пролетно време.
 Свири, провлаче
 Никого ни²⁾ таче,
 Хиляду облаче (?)³⁾
 Сас глас раскриве.
 Ис шума дива
 Дебни, се скрива,
 Криле си свива,
 Све се затуле.
 Тенка обиче,
 Чи и ни приличе
 Тело ни лице
 Ни глас големи.

Сас глас играіе
 Запире, умаіе,
 Секого знаіе
 Да веселева.
 Века се чюди
 Как да сабуди
 Санливи люди,
 Рано да станат,
 Сан да остават
 Да благословат,
 Фала да дават
 На вечна Бога.
 Божі прилива,
 Стани те вика
 Дребна гадинка,
 Бога да молиш.

Подобна е и друга една пѣсенъ, озаглавена: „Гадинка кани момиче, рано да стане, вечну Богу да се моли.“ Въ тази по-силно се изтъква стремехъ да се подражае, колкото се отнася до формата, на нашата народна поезия. Като прѣмо влияние на чуждитѣ образци, споредъ които сѣ стѣмени всички тия набожни пѣсни, се указва и тукъ римата въ края на всѣки стихъ.

Ето началото на тая пѣсенъ, която състои отъ 60 стиха:

Зазори се, слънце истече,
 Мене маіка викна и рече:
 Стани, синко, доста спава,
 Богу слава птица дава.
 Слава дава, Богу пеіе,
 Защо у него се надеіе,
 Се надеіе да іа храни,
 Од моімола да іа брани.
 Зазори се, слънце истече,
 Мене маіка пак ми рече:
 Тебе, синко, птица буди,
 Макар нѣма, теі те суди.
 Тебе буди, тебе вика,
 Божіа лика и прилива.

Кога свири и провлаче
 Да ти дума теі закаче:
 Слънце истече от истока
 И ас от този връх висока
 Богу пеіа, Бога слава,
 Тебе буда, ни остава.
 Що ме будиш, бела птице?
 Стоі да умия моіе лице
 И ас ща тебе другар стана,
 Вечну Богу да се клана.
 Ти на дърво си голема,
 Ала знаш ли, чи си нѣма.
 и пр.

¹⁾ Написано е slunce; ²⁾ въ оригинала е: nicogo ta се, което е очевидна грѣшка; ³⁾ въ оригинала е „oblase“, а по-долу се повтаря „problace“.

Ала още по-вече напомнятъ нашата народна поезия пѣснитѣ съ епиченъ характеръ, както напр. пѣсенъта за майката на св. Алекси, която въ нашия рѣкописъ носи слѣдното дълго заглавие: „Агле, майка на свети Алекси, кани гу да се ожени; свети Алекси моли се на своѣа майка, извин да му даде, от свет да се разделе и да живее еату ангел на този свет.“ Тази „песна“ състои отъ 120 стиха. Ето първата ѣ половина:

Алексова майка, грижовна,
 Варло се чюди и дума,
 Дали сам чедо родила
 Или сам ангел добила!
 Луди млади и зелени
 На сейр тичат расмени,
 На игра, на сбор, на свадбе;
 Алекси салт тиче на жѣлбе,
 С' книжовни Алекси се сбире,
 У чарква се Алекси запира,
 Книгите свети си пеѣ,
 Бога си моли, говее;
 Инкуне носи при себе
 И дума туку за небе.
 Зелена земѣ не раче,
 Златне примене не таче.
 Дали сам чедо родила
 Или сам ангел добила!
 Грижовна майка се чюди,
 С' памет се бие и труди,
 На десна си опрена кротува,
 Задрема и сан санува.
 Будна пак очи отворе
 И тей на Алекса говоре:
 Алекси, синко, моѣ милѣ!
 На какво смо место сад били:
 У градине седехмо зелене,
 Пред нас ето дивоѣке румене
 Китки бират, венци си прават,
 Дел от тех и нам подават.

Наѣ-лична идна наѣ-барза
 Од зимбил китка си варза
 На мене пак ѣа подаде,
 А не може да ми убаде,
 Защо од сан се сабудих,
 Дружина драга загубих.
 О мила майко и драга,
 Алекси ти се клани и слага,
 Думата ас ти посретих
 И сан си разбрах усетих.
 Да ти ни ѣе, мале, усилно
 Дума ти чедо наѣ-милно:
 Сан се приказа на тебе,
 На мене хабар от небе,
 С' атат си ходех удеве,
 Гледах си по десне по леве;
 Среща, мале, идат ето
 Силни левенти от небето,
 Силни левенти атлие
 Златна ги примена завие,
 На атове крилати тичат,
 На ангели свети приличат.
 Запреха се, мале, па друмат
 И с' весело лице ми думат:
 Алекси, младо ѣуначе!
 Ако ти сарце теѣ раче,
 Смеси се с' дружина ангелска,
 Другар нам стани ти днеска;
 Напуснѣ таз земѣ лажовна
 Нефелита и грижовна и пр.

Въ единъ другъ старъ рѣкописъ, писанъ не по-рано отъ края на 18. в. и подобенъ по съдържание на рѣкописа на отца Павелъ Дованлийски, намирамъ слѣдъ указаната по-горѣ пѣсенъ, какъ майка му на св. Алекси искала да го ожени, една втора пѣсенъ, която по съдържание не е нищо друго освѣнъ продължение на първата. Въ тази втора пѣсенъ още по-силно е подражанъ епичниятъ тонъ на нашата народна поезия, а и езикътъ изобилва съ повече чистонародни фрази и епични фигури. Ала отъ друга страна въ тая пѣсенъ стихътъ е много по-неправиленъ: отъ начало той все показва нѣкакъвъ размѣръ, като прѣоблава 9-то сриченъ стихъ, ала сетнѣ се губи всѣки размѣръ и стихътъ се обръща на прозаиченъ рецитативъ, отъ което би могло да се заключи, че първоначалната форма на тая пѣсенъ не ще да е докрай добръ прѣдадена.

Съдържанието на пѣсенъта е казано на кратко въ началото ѝ, както е сторено и при първата пѣсенъ: „Агле, Алексова маика, сас голем такам ужени сина си Алекси. Свети Алекси сас изин и сас помош Божи оставе булвата под було и по чужда земя ходи като сиромаш за седемнаесет години. Пак си доиде дома и за седемнаесет години седе под мердевенат од бащинат си сарай, и позна баща си и маика си и булвата, ала се ни убади на тех, еми толкоз време живе при тех като голем сиромаш. И сетне умре като голем светец. И кога умре, упознаха го да е тои Алекси.“

Ето самата пѣсенъ изцѣло:

Рано Агле по зори
Три хазни од злато отвори,
Сандаци одклучи и кутие
Од седеф, од фил, од селвие.
Златне примене извади,
Растраси, нареди, приглади.
Бесцени камани избрани
Од сребро, од злато гирдани,
Гримни, сабие, колани,
Прастени, ширите, кафтани—
Алекса, бојарско јуначе,
Сас златна примена облече.
Алекса убиде, надниче,
За свадба тавѣми укиче.
Пејат дивојке на окол готове.
Качат се на кучие, на ентохе,
Млади јунаци сватове,
На тумбе сбират се из дорове,
Атове јздат фаркате,
Сас златни чултари лескати.
Кметове на алај се сбират,
Тапани забијат, засфират.
Алекси до маика си застане
Рака цалува, се клане,
Пак за јузда сас лева посегна
Вариазде атат и трѣгнат.

Сас булвата по тамно додоха,
Возат хи на златне ентохе.
Свири се до касно и пеје.
Алекси Богу се моли, ни смеје,
Пак сас изин од високо небе
Сас чудна сила навива себе:
Баща и маика тој забрави,
Ирене под було остави,
По чужда земе тебдил утиде,
За седемнаес година ходи, убиде.
Сетне пак дома доде си
И дрипав до капијата опре се,
Пак прид баща си се исправи,
Моли се да го прибере, остави
У некој тамно место
Под мердевенат, дето често
Да види и да слуша
Сас саклет од своја душа,
Кога маике му плачеше,
Кога булвата јактеше.
Там дор седе никој го (ни) усети
Салт небото и ангели свети.
Там Алекси сабор се стори,
За седемнаесет године се бори
Сас пакал, сас свет, сас тело
За Божи рај, за небо бело“.

Така въ народенъ духъ сѣ съчинени повечето пѣсни и въ двата нај-стари рѣкописа. Отъ рѣкописа на от. П. Дованлийски ще посоча отъ тоя родъ още нѣколко пѣсни. Такава е третата пѣсенъ (стр. 18—21), която е озаглавена „Ангел Божј убажде на пастири породение Исусово“ и която захваща тѣй:

Ново слънце над Бетлеме
Ето истече ноцно време.
Де дружино, де станете,
Очи редом обарнете,
Де се чудо то видело
Да се слънце теј зачело и пр.

Подобно захваща и пѣсенъта, що слѣдва подиръ казаната подъ заглавие: „Пастири се канат при Исуса да идат“ (с. 21—27):

О пастири сад да идим
До Бетлеме та да видим,
Какво чудо там се стори,
Чи се небо све отвори
И ангели с' веселне
На ордие, на ордие
Богу пеіат с' нове песне и пр.

Също така и „Песна на васкръснатіе од Исукръста“ (стр. 30—32):

Мадалена рано подрани
И свете жени прикани,
Рано дружински да идат
На Исуса гробат да убидат и пр.

Докато въ пѣснитѣ, като посоченитѣ двѣ по-горѣ, съобразно съ спичното имъ съдържание сж употрѣбени повече обикновенитѣ размѣри на народната поезия, и то съ прѣдимство 8-сричниятъ и 9-то-сричниятъ стихъ, въ други пѣсни съ по-лириченъ характеръ виждаме опити, да се прѣдадатъ и други, по-художествени размѣри дори и съ рефренъ, види се споредъ чужди образци, отъ които се е прѣвеждало. Така напр. въ ржвописа на отца П. Дованлийски има едно дълго „вѣрую“ въ стихове (стр. 48—56), и то въ строфи отъ по три 8-срични стиха съ рефренъ:

У тебе вероам, Боже,
Надеіем се цар од небе
І милуам туку тебе,
Моі саібіа.
Ти сторител, Ти саібіа,
Тебе никоі ни навива,
Тебе нишо н'сѣ укрива
Ти свет редиш.
На секаде ти свет редиш,
Ковет даваш и на душа,
Да те милва да те слуша
На този свет.
Пак без броі и без чет
Добро у раі та да види,
Тоіе лице там да види
Све честита.
Душа света и умита
Божи закон дето гледа,
Що на неіа заповеда
Си почита.
Душѣ слаба и студена
Нека често нека ходи
На олтарет да находи
Храна ангелска.

Цвете вени и фиданче,
Ако с' вода се напиіе
Ковет, сила си добие
Да борави.
Листата си пак исправи
И весело се расмеіе,
Ако рака гу полеіе
Често, често.
Сарцето ти нека вика
Прости, Боже, прости мене,
Іавта, плача на колене
Ето пред тебе.
Чи си добар цар од небе
И над тебе добро нема
Тебе с милос наі-голема
Милвам Боже.
Колко луди хора, Боже,
У пакалат загубат се
Чи се срамат и боіат се
Да искажат.
И нататак да се пазат
Грижа немат и не хаіат
Нито здраво се покаіат
Ка(к)ту требе.

Въ споменатия вторъ ржкописъ има една откъмъ размѣра отъ тоя родъ пѣсни подъ заглавие „Песен на петата болева од блажена Девица Мариа“. Пѣсенъта състои отъ строфи съ по четири стиха, отъ които първитѣ три съ по 5 срички, а четвъртия — съ 4 срички:

Доде до места
С' маиката мила
Иесус без сила
И без кувет,

—
На коіе штеха
Да го распирет,
На крѣс да турат
За сичко свет.

—
И падна тука
Та баіадиса,
Хем се залиса
И почина.

—
Маиката мила
И та умире
И та премире
Пре сина си.

—
Ама му евреи
Аман ни дават,
Еми му дават
И да пиіе

—
Вино гурчиво,
Да му угорчат
Да му умъчат
И сарцето.

—
Да не остани
И то без мака,
Без горка драка
И без саклет.

—
Пак улуниха
Та го простреха,

На крѣс распреха
Да го коват.

—
Гласнаха сички
Тешки чекиче,
И секи тиче
Да го ковѣ

—
С остри пирони
Като ножѣве
Като бодове
Сина Божіа.

—
На крѣс коваха
Хора сардити
И греховити
За сичко свет.

—
Та чи на сетне
Издигнаха го,
Исправиха го
Пред сички халк,

—
Да види секи
Своіа спасител
Колко би терпел,
За този свет.

—
Кога ковеха
Син Назарена,
Маика Блажена
Се си іактѣ.

—
Кога гармеха
Тешки чекиче
Мило надниче
Та чи примрѣ.

Въ друга една песенъ („Песен на четвъртата болева од Блажена Девица Мариа“) въ сщия ржкописъ се римуваатъ първитѣ три стиха въ всѣа строфа, която състои отъ по четири стиха:

Иуда проклети издаде
И на душмане предаде
И на чифуте продаде
За тридесет гроша Исуса.

Спусна се Иван присвети,
Как утиди, ни усети,
Да убади, чи проклети
На смерт Исуса кареха и пр.

Колкото и да прозира въ всички тия набожни стихове и чуздо влияниѣ както въ формата така до негдѣ и въ езика имъ, особно въ

синтаксиса, пакъ народниятъ колоритъ на подирния най-силно бие въ очи, и поради това тѣ заслужватъ да бждатъ причислени въ бъдеще къмъ малкото наши литературни произведения, съ които се захваща нашата нова книжевностъ въз основа на народния ни езикъ. Че езикътъ у тия най стари павликянски стихотворения съ малки изключения направо с взетъ изъ живия народенъ говоръ, за това свидѣтелствуватъ не само прѣмногото типични стилни и синтактични обрати, свойствени само на живата българска рѣчь, но и сравнително немалкиятъ брой турски и отъ часть грѣцки думи, влѣзли отколтъ въ употреба въ българския езикъ.

Отъ цитуванитѣ по-горѣ откъслечи отъ тая черковна поезия на нашитѣ павликяни доста добрѣ се потвърждава това, а могълъ бихъ да приведа още много примѣри, съ които изобилва почти всѣко отъ подлѣжкитѣ стихотворения въ посоченитѣ два ръкописа. Азъ ще приведа тукъ само още нѣколко мѣста, въ които се срѣщатъ по-характерни народни фрази, или пъкъ избрани народни думи, които е могълъ да употреби само авторъ, който много добрѣ е познавалъ народния езикъ. Ще се спра съ тая цѣль първомъ върху една „Молитва на блажена девица Мария“ (стр. 79—83), въ която езикътъ се отличава откъмъ казаната страна. Въ тая пѣсенъ на два пѣти се употребя архаичната причастна форма „светешта“ като спитетъ на звѣзда: „звезда светеща“, и то въ първата строфа, въ която се срещатъ и хубавитѣ народни думи: „леска се“, и „злочеста“:

„Мариа, звезда светеща,¹⁾
Из небе изгреиe, се леска,
На тази земѣ злочеста
Славна дивоика небеска“.

и сетнѣ въ 12-та строфа, въ която се среща и хубава стара дума „ненадежна“, (nenadesna):

„Благослови ми съ т(в)оia деспа
И спази ми од смарт ненадежна,
Од хата, од лоша среща
Марио, звезда светеща“.

Въ втората строфа се употребятъ съвсѣмъ въ народенъ стилъ: „звезда зорница“ и „черна земѣ“:

„Мариа, од небе парица,
Видела звезда зорница
По чарна земѣ, по море
На християни светѣ из горе“.

Характеристични сж и строфитѣ 6—10 и поради чуждитѣ думи, взети изъ народния езикъ:

„Да не хода из тъмна пѣтека,	На сърдеш (sardesc) сабор да стора,
Да не падѣм (padem) у грех довека,	Лиутнет табиег да си убора,
Да не вида зарар ни штета	Да не думам зло за хора,
Од проклета зѣмиа (zamia) вета.	За смех и за разговора.

¹⁾ Погрѣшно е писано „сведеща“ (svedescta).

На блудни пламъкъ (пламек) да навѣя,	Душа моѣ, чиста, умита
Од лоши адети да се одбѣя.	Телесна лика да не зачита.
Мръсни думи да не хортувам	Марио, звезда бела,
С' уста, с' очи да не грекувам.	Ти си се без грех зачала,
Да ме хубос не умаѣе,	Ни грех, ни лекѣ си имала,
Да ме севдѣ не замаѣе.	Бистра и чиста си се даржала“.

Заслужватъ да се приведатъ още строфи 13-та и 14-та:

Да липсат од нас тѣмнините,
 Да се дигат од нас мѣглите,
 Да се укротат силне ви(х)руше,
 Да не падат по поле градушке.

Ти нам варди под т(в)оѣ криле
 Од стрели, од Турске силе,
 Од чіума, од болестешка,
 Славна дивоѣка небеска“.

Отъ ръкописа на от. Пав. Дованлийски може да се посочи още като образецъ на чисто народна дикция началото на пѣсенъта, въ която се разказва сътворението на свѣта и на първитѣ хора въ рай („Как Господ стори чилека и остави гу у бахчята и заповеда му, да не яде од дарво, дето се зовеше дарво од знание од добро и зло“):

„Од първи час, од първо време
 Стори Господ небо и земе;
 На неботѣ ангели прави,
 На земета хора остави.
 Од земѣ направи челека,
 Сас душа да живеѣ до века.
 Чилека стори на с(в)оѣ прилика
 И рече, Адам да се вика.
 У бахчѣа гу остави

Да живеѣ и зефк да прави.
 У бахчѣа Адам седеше
 И Господ видѣ, чи добрѣ не беше,
 Без дружина теѣ да ходи,
 Самн Адам да се расходи.
 Да заспи сан му даде,
 Од него ребро изваде,
 Едно ребро од страна лева
 И од него направи Ева.“

Въ началото на една пѣсенъ за възкресение Христово (стр. 17) въ сѣщия ръкописъ се срѣща глаголътъ „бъдеа“ — старб. бѣдѣти, ново-бълг. бѣа:

„Silni Leventi obruxeni,
 Na okol grobat opreni,
 Dene i noscte badeiat“.

(„Силни левенти обръжени,
 На окол гробат опрени,
 Денѣ и ноштѣ бадеѣат“).

Като езиковъ архаизъмъ отъ особна важность ще изтъкна глаголната форма „умер“ стрб. оумрѣлъ. Тази старобългарска глаголна форма се срѣща два пѣти въ втория ръкописъ, написана „шмер“. Вѣроятно е, че тя е гласѣла „умър“ (вмѣсто „умърл“?) а ѣ ще да е прѣдаденъ чрѣзъ е, както и въ други, ако и рѣдки случаи въ тоя ръкописъ. Формата „шмер“ се срѣща първомъ въ „Молитва за мартве душе“ (стр. 91), която е прѣводъ отъ извѣстната латинска и която захваща съ думитѣ „Свет на краѣ с мѣа мила, ще да изгоре с върла сила, Дума Давид със Сибила“ (Dies irae, dies illa, Solvet saeculum in favilla, Teste David cum Sybilla). Именно въ 36-тия стихъ се срѣща речената форма, въ които, както

казахъ, окончанieto *er* ще трѣбва да четемъ *er*, както е и въ цитирувания по-горе втори стихъ думата „взра“ въ ръкописа прѣдадена съ „*verla*“: „*ste da izgore s' verla sila*“. Ето мѣстото, гдѣто е употрѣбена формата „*umer*“:

Trasil mi si ti tadeva
Pak si umer sas boleva
Da ne sedna az na leva.“

Втори пѣть сѣщото „*umer*“ се срѣща на 101 стр. въ „*Pesen od tretietta boleva od Blaxena Deviza Maria*“ (първата строфа захваща тъй: „Божи ангел беше рекал и на Иосефа нарекал, из Мисирско да не излезат и у вилает да не улезат“), именно въ петата строфа:

„O sahat, sto Iosef sveti
Od Boga razbra, useti,
Kak Erode umer bese
I mertav u grob lexese“.

(Ó-сахат, що Иосеф свети
Од Бога разбра, усети,
Как Ероде умър беше
И мъртъв у гроб лежеше).

Че и тукъ „*umer*“ трѣбва да се чете „умър“, показва и формата „*mertav*“ въ четвъртия стихъ, която безъ съмнѣние означава произношение „мъртъв“. Цѣлото изречение „как Ероде (Иродъ) умър беше“ е съгласно съ старобългарския синтаксисъ, даже ако бихме схванали формата „умър“ и като причастие мин. вр. дѣйств. зал. 1-во, староб. оумъръ.

Че прѣводачътъ се е придържалъ о народния павлиянски говоръ, добръ показва и присѣтствието на турската дума „осахат“ сир. на часа, веднага, приета особно въ по-старо време у насъ гдѣто е било турското влияние силно, както е нар. и день днешенъ въ сѣвероизточна България, гдѣто и българитѣ често казватъ „осахат“. Въ сѣщата пѣсенъ често се срѣщатъ и други турски думи изъ живия павлиянски говоръ, напр. въ 2-та строфа: „хабар им не даваше“; въ 7-мата строфа: „Доде Иосиф на Назарет, куртулиса се от изет, да работи ни застана“. Най-сетнѣ като примѣръ отъ чисто народния източникъ на езика отъ сѣщата пѣсенъ може да послужатъ и слѣднитѣ стихове въ строфа 21:

Колко слъзи приади
На Бога, дор го намери,
Дѣ да-і сокак премери.
С Иосефа барабар тиче и пр.

Въ ръкописа на П. Дованлийски оцѣлѣли и нѣколко листа, които съдържатъ черковни поучения и правила за изповѣдь, писани въ обикновена проза. Езикътъ въ тази подирната се показва съвсѣмъ малко повлиянъ отъ хърватския езикъ: влиянието на подирния прозира само тукъ тамъ, и то въ нѣкое черковно название, за което българскиятъ авторъ не се досѣтилъ, какъ да го изкаже на български. Турскитѣ думи сѣ доста чести досущъ както и въ съврѣменната на писателя разговорна рѣчь, отъ която той направо се ползувалъ. Особно откъмъ

синтактична страна езикътъ е съвършено чистъ отъ чужди примѣси, тава че той може и сега да служи като образецъ за подражание на нашия книжовенъ езикъ, който въ синтаксиса си е прѣпълненъ съ барбаризми. Все тѣй хубавъ е езикътъ и въ втория по старостъ павликянски рѣкописъ, въ който покрай набожни стихотворения има тѣй сѣщо и въ проза нѣколко пучения и отвѣслепи отъ новия завѣтъ. Съ още по народна боя се отличава езикътъ на по-сетнѣшитѣ павликянски рѣкописи отъ края на 18. и началото на 19 вѣкъ, когато слѣдъ първитѣ скромни и, да речемъ, свенливи опити, да се употрѣби за книжовни цѣли народното павликянско нарѣчие, писателитѣ съ по-голѣма увѣреностъ и сръчностъ се изразявали простонародно български и се осмѣлявали да прѣвеждатъ по-голѣми книги на матерния си езикъ, както ще видимъ по-долу. Дори и въ езика на втория рѣкописъ, който не ще да е много по-новъ отъ рѣкописа на П. Дованлийски, езикътъ е по-чистъ, сир. по-народенъ отколкото въ подирния. Поученията за изповѣдь въ тоя рѣкописъ изглежда да сѣ оригинални или поне твърдѣ свободна перифраза по нѣкой чуждъ источникъ. Изобщо тия поучения на народно павликянско нарѣчие твърдѣ напомнятъ дикцията на по-старитѣ наши „дамаскини“, писани на „простъ български езикъ“.

Его образецъ въ проза изъ рѣкописа на П. Дованлийски:

„Какѡ тебе да прави чилек, кога иска да се хубеве исповеда, да си учисти душата?

Кога телото ѣ болно, колко лекове се трасат, колко пари се харчат, колво хекиме се испитват, да се намери цер, да се уздрави, да се излекува телото. Кога пакъ душа се разболеѣ, ѣа кога умира зарадъ некоѣ смартни грех, не траси се лек, не мисли се, не испитва се отъ редовници¹⁾, дето сѣ (sù) хекиме на душата, Тези хора, дето не трасат да сѣ здрави на душата, тѣа, или немаатъ вера никакъ или иматъ вера тварде студена. Какъ може да се ричѣ чи иматъ вера? Верата дума, чи греховитъ чилек, ако се не исповеда или ако се не покаѣе сас све сарце, ако некакъ умира, тоѣ тебе дсахат да се загубе довека у пакалат

. . . Една риза катранена не може да се оперѣ сас ѣедна вода туку да се цопни ѣеднаш у водата, тебе да кисни у водата много време, тебе сапун, тебе бухалкѣа: тебе много да се трие.

Душите од нези хора, дето ретко се исповедат, иднаш на година и на три ѣа на четири године, таквие душе сѣ (su) катранене, мрасне, лекелие, не сосова да се учистоватъ лесно-лесно сас идин исповед набарже. Слушаѣте, колко работѣ требватъ да се праватъ напредъ исповед, да стане хубавъ исповед.

Пет работѣ тебе да се праватъ напредъ исповед. Парво. Кога се наказаниш да се исповедаш и да се учистиш душата, тебе да се молиш на Бога, на блажена Девица Марѣа, на ангели божи, на свецѣ божи, да те помагатъ на тази голема и потребна работа, ѣа пакъ на тенха, на страна од галч, на страна од калабалак хубеве да мислиш Ухторо. Требе де се покаѣеш сас све сарце од сичкитѣ т(в)оѣе грехове, зацо си грешил Трето. Требе да се обречеш наистино да не грешѣшъ векеъ никога. Четварто. Да убациш на редовника сичкитѣ грехове и да не криешъ нищо или зарадъ срамъ или зацо имашъ

¹⁾ редовници = хърватски redovnici — свещеници отъ нѣкой калугерскѣ редъ (орденъ).

шиубе, дали си сторил или да ни си сторил. Пето. Требе да правиш покората¹⁾, дето ти дава домин, верно и право, колко можеш по-скоро...

Требе още да знаш, чи кога се исповедаш, онова, дето се дума на исповед, редоник не може идна дума да каже ванка никомо и требе боліе да тегли смарт, да гу убиат, да гу сасипат, ама да не каже идна дума ванка од исповед...

Втовриятъ ржеописъ захваща съ поучения подъ заглавие: „Колко работе требова да знаі чилек, ако иска да баді добар кристианин на този свет и на онзи свет да намери спасение“. Слѣдва изложението на осемъ „такива работи“, и отъ езика, както първомъ се прѣдаватъ тѣ, ясно се вижда, че източникътъ, отъ който се е ползувалъ неизвѣстиятъ павликански писателъ, е билъ хърватски. Прѣводачътъ е схващаль, че хърватскиятъ текстъ трѣбва по-свободно да се прѣдаде на чисто билгарски езикъ, за да може да го разбере простиятъ народъ, и за това той прѣдлага отъ своя страна и втори, по-български прѣводъ, по който доста добръ се вижда, че отъ павликанскитѣ писатели тогава е билъ вече усвоенъ правилниятъ възгледъ, че трѣбва да се пише тѣй, както се говори. Съгласно съ това и авторътъ на ржеописа като казва (на стр. 2.), че човекъ „требова да знаі ‚Оче наш‘ защото тая молитва била ‚наибаш от сичките, защото іа задади самси Исукръс‘, дава първомъ слѣдния текстъ на ‚Отче нашъ“:

„Ето да ти іа кажа хубаве: Оче наш, коі іеси на небеси да свети се име твоіе, да преиде царство твоіе, да баде воліа твоіа, како на небе, тако на земе. Леп наш ваздашии, даі го нам днес и опрости нам далги наши, како ниа опращени длажниом нашим — не уведи нас у напас, ослободи нас от зло. Амен.“

Въ тоя текстъ, както е видно, авторътъ точно се е придържалъ о своя хърватски оригиналъ, и колкото и да се е старалъ „хубаве“ да го прѣдаде на български, все пакъ се вмѣннали въ прѣвода му хърватизмитѣ: „ваздашии“ (= vazdašanj) вмѣсто ‚сегашенъ‘ и „напас“ (napast) сир. изкушение; и глаголътъ „іеси“ може би се дължи на хърватския оригиналъ (jesi).

Слѣдъ тоя текстъ на „Отче нашъ“ авторътъ казва: „Да ти го кажем сас други думи“ и прѣдава сщцата молитва така:

„Баща наш, дето седиш на небе, нека баді тоіето име посветено по сичкиет свет, даі мо²⁾ да додим у тоіето царсто, раі небески, нека да се изварши тоіата воліа на този свет, както се изваршиова и на небо. Даі мб Боже днес сичко, дето мб требова за тело и за душа: за телото храна и облекло, да се храниме и облачине, за душата тоіата милос и помош; прости на нас нашите грехове, както и ниа прощаваме на онези, дето му са нещо пригрешили, ни деі дава, Боже, изин на глаулат тварде да мо мачи, да мо ували у грех, еми мо куртулисаі од секоко зло. Амин. Теі да баді.“

¹⁾ Покора = хърв. росога — ‚канонъ‘ за разкаяние.

²⁾ „Мо“ е написано вмѣсто „му“, което често се изговаря съ срѣдно у и о. Таа мѣстоименна форма му въ павликанското нарѣчие е дателенъ пад. множ. ч. и съотвѣтствува на нашето: нашъ, ни.

Въ приведената свободна перифраза на „Отче нашъ“ езикътъ е вече по-народенъ, и само глаголътъ „ували“ въ фразата: „да мо ували у грех“, напомня тукъ хърватско влияние у автора (срав. хърв. и *greh uvaliti*). Много по-добрѣ се вижда, какъ се е стремилъ авторътъ да се освободи отъ своя хърватски източникъ и да стѣпи колкото се може повече откъмъ езика на родна почва, въ молитвата „вѣрюю“, която прѣдава на български първомъ така:

„Ас вервам у Бога оца, свемогукіега сторителіа од неба и од земе, и у Исуса Исукръста, сина негова іединого господа нашего, кои би зачет по духа светого, породен од девица Мариа, мачен под Понциом Пилатом, пропрет умрел и покопан, слезе на пакал, трети ден васкрасна од мартви, вазиди на небеса, седи на десну од Бога оца свемогукіега. Од туда има да доди да сади живи и мартви. Ас вервам у духа светого, света черква католичанска, свети опкіене, опрощене од греси, васкраснутіе од телеса, живот вечни. Амен.“

Въ това „вѣрюю“ хърватизмитѣ прѣобладаватъ: свемогукіега (= *sve-mogućega*), Исукръста, іединого господина нашего, зачет по духа светого (= *zacet po duhu svetom*), породен (= *porodjen*) под Понциом Пилатом, пропрет (= *propret*), покопан, на десну, бога оца свемогукіега, од туда, светого, католичанска, опкіене (*obćenje*), васкраснутіе (*uskrspuce*). Веднага подиръ посочения по-горѣ текстъ на молитвата вѣрюю, слѣдва вториятъ, популаренъ текстъ:

„Санки: вервам у Бога Баща, дето може да стори сичко, що му драго, и стори од нищото небо и земета и сичко, дето се види и не види; вервам у Исуса Исукръста, Господин Бог наш, син іедин на Баща Бога, дето се заче по духа светого у коремат од блажена девица Мариа и роди се у този свет, придадоха го на Понция Пилата, биха го, мачиха го, на крас го распреха, умре и закопаха му телото у гроб, душата му слезе у лимбб, де беха душите од нашите парви бащи, на трети ден пак душата му се сбра сас телото, уживи и васкрасна од смерт на Спасовден, вазиде на себе, седна на десна страна од Баща Бога, и од тука ще да доди на задни ден да сади сичкиет свет, да даде на добри кристиане раі, а на греховите и на погане пакал до века. Пак вервам у духа светого, вервам света черква католичанска римска, вервам свети обкіене, санки вервам, чи секи крестианин има дел од онеіа молитви и од онова добро, дето се прави на света черква, вервам, чи господ прощава греховете, вервам, чи щем сички да васкраснем на задни ден и вервам, чи ще да се живеі на онзи свет довека іа у раі іа у пакалат.“

Заслужва да обърнемъ внимание върху една важна синтактична черта въ езика на нашия авторъ, който все се стреми, както видѣхме, „съ други думи“, да се изрази по-добрѣ на български: той прѣдпочита да си послужи съ глаголъ вмѣсто съ съществително, като замѣстя подирното съ цѣло приставно изречение, нпр. вмѣсто всемогущия сътворителъ („сторителіа свемогукіега“), както е въ първия текстъ, той казва „дето може сичко да стори“; па дори и страдателнитѣ причастия: зачетъ, роденъ, маченъ и пр. отъ първия текстъ сж замѣнени въ втория по сжщия принципъ съ опрѣдѣленъ глаголъ съ изречение: „дето се заче“, „роди се“, „мачиха го“ и пр. Вмѣсто „вервам (въ) опрощение од грехи, васкраснутіе од телеса и живот вечни“ — пакъ виждаме въ втория текстъ

приставни изречения: „веровам, чи господ прощава греховете, веровам, че щем сички да васкраснем и че ще да се живеі... до века...“ Това прѣдпочитане глаголни форми прѣдъ сщцествителнитѣ имена, особно прѣдъ глаголнитѣ сщцествителни вато „опрощение“, и пр. е тъкмо въ духа на чистонародната българска рѣчь и павликянскиятъ писателъ, уществанъ само отъ тази подирната, много добръ е налучилъ истинския и най-добъръ български стилъ, който и до денъ днешенъ за жалость твърдѣ е прѣнебрѣгнатъ отъ нашитѣ книжовници, които на всѣка стѣпка се спѣватъ е сщцествителнитѣ имена и не се сѣщатъ, че много лесно биха се избавили отъ всички мжчнотии, ако би посегнали за помощъ къмъ глагола. Въ повечето случаи отъ това ги възпира лъжовното мнѣние, че не било хубаво и „учено“ да се изразява човѣкъ по този начинъ, както се изравява простолудието. При все това народниятъ стилъ ще си пробие пътъ въ скоро врѣме, и откъмъ тая страна намъ ще може да служи за образецъ осѣбнъ езикътъ на нашитѣ по-стари дамаскиви и езиѣтъ на павликянскиятѣ книги, на които речената чисто-народна синтактична черта отъ самото начало на павликянската книжина става правило, което сетнѣ докрай се подържа и дори усиља. И волкото е съдържанието на извѣстно павликянско съчинение по-далечно отъ типичнитѣ молитви и поучения, тольова езикътъ се показва отъ всѣка страна побългарски. Явно е отъ туй, че барбаризмитѣ и специално хърватизмитѣ отъ първоначалния прѣводъ на молитвитѣ и набожнитѣ пѣсни ще да сж се вгълпили въ паметъта на младежъта, която ги учила на изустъ, за дълго врѣме, именно тѣ ще да сж били вмѣкнати въ павликянската писменость заедно съ приемането католичеството, и то или отъ хървати свещеници — францискани, или пъкъ отъ павликяни, възпитани въ хърватската волегия въ Лерето и още невѣщи да прѣвеждатъ хубаво на матерния си езикъ. Вѣроятно е, че първиятъ текстъ на „Отче нашъ“ и на „Вѣрую“, както е прѣдаденъ въ нашия ржкописъ е именно тоя по-старъ прѣводъ и че въ тоя си видъ той се задържалъ дълго врѣме, именно до края на 18. в., отъ когато произхожда нашиятъ ржкописъ. Този подирния съдържа първомъ казанитѣ молитви, подирѣ десетѣтъ заповѣди бижии и черковни пѣсни, отъ които нѣкои се посочихаа по-горѣ, и най-сетнѣ пакъ въ проза страданията на Исуса Христа („Мака od Gospodina nasega Issukrasta“) именно отъ стр. 66 до 94. Сжщия разказъ за „мжката Христова“ намирамъ и въ другъ твърдѣ старъ павликянски ржкописъ, отъ което се вижда, че тая часть отъ новия завѣтъ твърдѣ рано е била прѣведена на павликянски и то най-късно прѣзъ послѣдното десетолѣтие на 18. вѣкъ, когато и книжовниятъ народенъ езикъ у павликянитѣ вече донегдѣ се поустановилъ чистъ отъ хърватизми въ сравнение съ езика на по-старитѣ павликянски съчинения. Затова пъкъ турскитѣ думи сж много и твърдѣ на почетъ, а види се досущъ както сж били любими и въ тогавашния разговоренъ езикъ на павликянитѣ, които сж живѣли все при турци и съ турци. Ето образецъ отъ тая часть на ржкописа (76 с.):

„Кату го варзаха Исукрѣста, закараха го из тамнишната сас голема сила на конакат од старна владика; тугова викаха Анна. Кату виде Исуса варзан, тешку се зарадува и прати гу, да гу закарат пред Каифас, каде го чакаха сми баш-попове и изаджие ¹⁾ и укумуше и стари чифути, сми на збор сабрани.

Следна о(д) далеку Исукрѣста Петер и другите апостоле и Иван. Тоизи беше познаник на владиката, зере беше од градишату, зато Иван улази у конакат од Каифас, този приваре и Петра, уливе у конакат од Каифас. Ала чунки беше студено и имаше оган на дорат и грејеха се хора, и Петар утиде при тек и до оганат се запре, да види крајат од Исукрѣста, дету стојаше прав пред Каифу и варзан.

Фана-Каифа да суди (sudi) Исуса и пита го за негови ученици и за негова наука да казува. Одговори му Исус: „ас сам замап учил ашкере и хуртувал сам прид сичејат свет и черевата и на места, каде сми се сбират и кришум нисам думал нишу неха. . . мене да питаш, питаи кои туа са видели и слушали да казуват.“ Кату одговори теи Исус, един владиков сеимен исхука го, плесна го по лицито и рече му: „ти ли одговараш на владиката?“ Рече му Исус: „ако сам зле продумал, испат стурн лошата дума, ако ли добре думам, зашто ме биш?“ Сдумаха са тугава Каифа сас сбор од поповете и од стари, какав кабакат да намерет и да го испатладисат да може да се осади на смерт. Ала шехатете ни можеха да му намерет кривина. Илазеха двамина јаландије шехате и рекоха: „тои рекал да развали божна чарѣва и на трети ден пак да је сагради“. Речи владиката на Исуса да отговори на тувѧ, а тои не речи нишу. Закле го тугава владиката и речи му: „тако ти Бога живога, кажи ми, да ли си ти Исукрѣс, син Божи, благусловени од Бога?“ Одговори Исус: „ас сам, ти сами думаш анджек, пататак виде щете сына од чилека да сади на десна од Бога и да доди сас гулемство чудно на облацие небесни.“ Кату порече Исус тези думи, владиката си раздра дрехите и видна: „од сига зашто му ²⁾ са шехате, ни разбрахте ли, какав си стори, ни видити ли, как колне, каков се прави, како думате?“ Тогави сички изриваха: „смарт му се стои!“, и кату си беше варзан Исус, дсахат фана(ха) да го бијат, једни зеха по лицету да го шескат и други да го ржат и заплуваат та пак учите му завиха и шу мужеха гу удрека та чи на кашмер (на *kasmer*) питаха: „гатај, прорук Исукрѣсте, кои те удре,“ и теи се маскареха сас негу, дорде самна.

На заран пак се сбра собрат прид Каифа, да се судумат, како да уквиват Исуса пред нашијата, да го сади на смарт, зер тиа немаха изин и не можеха сами, зашто беха останали раја под римскијат цар и тои и пратени пашин у Јерусалем да садат и тугова. Пратин беши једин, дету го викаха Пилато, и то беши цоганин и ни садехи по еврејскија закон еми по закона од сичкет свет. Затова траси на Исуса кабахат, да минува на Пилатову садовише. Сдумаха се инди, да го питат, дали е тои онзи, дету гу обрекал Господ пу пророци, да го прати, да е голем крал од Исраила. Аку одговоре, думаша си, да је тои, усети ши Пилат да е паша (*passia*) (од) Назарет и ще да го каскандиса и да го (о)сади на смарт, зере царска држава самси ше да кралјује. Затова извадиха напрег собрат Исуса варзан и рекоха му: „ти ли си наистина онзи, кого ти обрекал Господ да прати да је крал на евреите?“

Кату закараха Исуса пред Понција Пилата евреите, чунки имаха голем ден и штеха да једат јангету од Пескелету³⁾, ни шиха да улазат у конакат кату прид цогански паша Пилата, да не станат некадарни или кату думат турфа, да ни можат чисту да јадет јангету. Затова Понција Пилату излези ванка при теа, а Исус остана теи варзан у кунакат. Пита ги Пилат: „каков ка-

¹⁾ Въ оригинала е „izadgie“, то е турската дума: изаджи = писарь.

²⁾ му = ни.

³⁾ = пасхалната.

бахат имашп този чилек, дету ми сти гу доварели варзан, каква давна имате сас него?" Рекуха евреие: „тої злоданіе сторил, ниша ни бисмо го придали варзан на тебе.“ Речи Пилату: „инди земети го виа и по ваши закон како знайти го садите.“ Рекуха евреие: „ни му і дадено, ниа да убивами никугу.“ Речи Пилату: „важките ми инди кабахат, ас да го сада.“ Рекоха евреин: „тої іе дигнал гіумур ис хората, крал гулем се сторува и учи, да се нидават арач на цесаре“; — цесар бише римски, римският цар, Пилатов саїбна. Кату چیу тува Пилато, уливе у кунакат и пита Исуса: „крал ли ти еси (esi) на евреите?“ Одговори Исус: „од саму себи ли думаш тува, или ти са други аннатисали за мене?“ Рече Пилат: „белки ас сам евреин, да те знаіа туйете хора, и владики те са придали варзан у моїета раце, како си сторил?“ Рече му Исус: „кравлєство моіе ни іе у този свет.“ Речи Пилат: „инди крал ли си ти?“ Речи Исус: „ти сам си думаш, зере сам крал; речи ас затува се рудих и затува сам дошал на тузи свет, да казувам и испат да стора правдината“ ... Речи Пилат: „каку іе правдината?“ та пак осахат стана та излези ванка пре халкат и пре баш-попове и пре стари од чіарквата. Кату излези Пилат ванка, рече: „аз на този чилек ни можіа да намера кабахат никакав“. Ала евреите казуваха и бедеха го од турліу-турліу кабахате, хем ривеха, докареха Исус прид Пилата, и тої му речи: „що ни одговараш, ни چیуиш ли, на колько работи те увриват?“ А Исус никак ни продума. Тугас се зачіуди Пилат, защо се усете, зере го низавидеха и затува му гу беха придали варзан. Ала Исуса бир-карар бедеха го евреие хем гитиксе (ghitikse) викаха: „тоз убаркал хората и дигнал гіумур и халкат од Галилеіа ...“.

По цитуванія по-горѣ откъслець се вижда много добрѣ, че наистина къмъ края на 18. в. у нашитѣ павликяни вече е билъ установенъ твърдѣ опрѣдѣленъ книжовенъ езикъ прѣмо въз основа на народната павликянска рѣчь, освободена отъ чуждитѣ примѣси, съ които първитѣ основатели на павликянската писменость по необходимость си служили бидейки напълно зависими отъ своитѣ хърватски източници. Слѣдъ като били прѣмахнати първитѣ колѣбания и слѣдъ като по-сигурно се стѣпяло на чисто народна почва откъмъ езика, рѣшили се къмъ края на по-миналия вѣкъ и къмъ по-сериозни опити въ областята на прѣводната набожна книжнина, и ние виждаме у павликянитѣ отъ онова врѣме прѣписи отъ единъ твърдѣ обемистъ сборникъ отъ житія на светци, именно единъ mineй за мѣсецитѣ Септември, Октомври, Ноември и Декември, съдържащъ 111 житія на разни светци, прѣведени, както се види, отъ италиянски вѣроятно прѣзъ послѣднитѣ двѣ десетолѣтія на 18. вѣкъ. Отъ тоя mineй азъ имамъ на рѣка два стари прѣписа, единъ отъ които ще да е оригиналниятъ прѣводъ, и втори отъ 1831.—1832. година, както е казано и въ заглавието му: „Кіетап од живот од светци Божи, закачин и свършин на сене од Исукръста 1831.—1832. Писан на Никола Ганов“. И въ края на сщия рѣкописъ е отбѣлзано: „Доваршіан, слава и фалба да є на Бога и на Блаж(ена) Дев(ица) Мариа. Амен. Сваршино на парви од Фебраро л. на 1832“. Въ тоя прѣписъ на mineй отъ 1832 година, който съдържа 351. стр. (1—351), прѣдшествува друго едно съчинение, именно разказъ съ набожни размишления върху страданието на Исуса Христа подъ заглавие „Мака од Господина нашига Исукраста по свето

евангелие. Приговор на кои чіате“ (стр. 1—108). Тази първа часть, къмъ която сетнѣ ще се повърнемъ, я нѣма въ по-стария ржкописъ, който съдържа само житията и то на 387 стр. (гол. 8^о), отъ които стр. 131. до 143. сж липсали и сетнѣ били надомѣстени отъ нова ржка, която прѣписала изгубенитѣ страници, види се, по другъ нѣкой прѣписъ отъ сжщия миней. Този ржкописъ прави впечатлѣние на по-старъ отъ първия и поради почерка, който е тукъ хубавъ и много дребенъ, и по хартията, която е по-изгнила и повечко пожълтѣла, а по краищата на листоветѣ отъ честа употреба и потъмнѣла, и най-сетнѣ и по пагинацията, която е тукъ означена все съ турски числа. Въ края и на двата ржкописа е указано съдържањето на миней, и то наредено въ азбученъ редъ по заглавията на отдѣлнитѣ жития; въ по-стария и тукъ съотвѣтнитѣ страници за всѣко житие сж означени пакъ по турски. Най-сетнѣ и подвързията — и двата ржкописа сж подвързани — на тоя ржкописъ изглежда по-стара; тя откъмъ гърба къмъ долния край е изгладана отъ мишки, така че и самиятъ ржкописъ извътре пострадалъ — листоветѣ много се извили и набръчкали. Споредъ моята опѣнка този прѣписъ трѣба да отнесемъ най-късно къмъ послѣднитѣ години отъ 18. вѣкъ, когато ще да е била прѣведена и „Мжката“ Господня, която е влѣзла като първа съставна часть въ казанія по-новъ прѣписъ на миней и часть отъ която се съдържа и въ втората прѣснопойка, отъ която по-горѣ се посочи единъ откъслекъ. Относително лицето, което е прѣвело житията, у павликянитѣ въ Пловдивъ се знае, че авторъ на прѣвода билъ единъ отъ сѣмейството Туновци, вѣроято Андрея Туновъ, свещеникъ и викарай въ Пловдивско прѣзъ 1802 год. (вж. по-горѣ стр. 160).

За леснина двата ржкописа, що съдържають минейни жития, ще означимъ условно съ *A* и *B*, и то по-стария ще наречемъ Миней *A*, а по-новия Миней *B*.

Житията и въ двата прѣписа си иматъ кратко заглавие, като е е указана и датата на мѣсеца при всѣко житие отдѣлно. И въ двата ржкописа заглавията и редътъ на житията а така сжщо и съдържањето имъ напълно сж еднакви; само тукъ тамъ въ текста на по-новия ржкописъ се срѣщатъ нѣкои незначителни отклонки въ езиково отношение или малки пропуски, които лесно се случватъ, когато се прѣписва такъвъ голѣмъ ржкописъ.

Ето заглавията на отдѣлнитѣ жития, както вървятъ по редъ въ по-стария ржкописъ:

Септембре месец.

1. Живот од свети Егидно Іагумин. На парви од Сепембре (стр. 1).
2. Живот од дванаѣсет братіа мученици. На парви од Сепембрс (стр. 31).
3. Живот од свети Стефана, крај од Маджар(ско). На 2. од. Сепембре (стр. 4).
4. Живот од света Роза од Витербо, дивойка. На 4. од Сепембре (стр. 6).
5. Породене од Блаженя) Девица Марна: Малка Бсгородица. На 8. од. Сепембре (стр. 8).
6. Живот од свети Горгонно, мученик. На 9. од Септ. (стр. 10).
7. Живот од свети Никола од Толентино. На 10 Септ. (стр. 11).
8. Живот од света Тодора Алесандрина. На 10 Септ. (стр. 14).
9. Живот од свети Прото и Іачинто, мученици. На 11 Септ. (стр. 21).
10. Живот од свети Корнелино Іузбашна. На 18 Септ. (стр. 24).

11. Кръстовден (Crostovden). На 14 Септ. (стр. 27).
12. Живот од свети Никомедо, поп и мученик. На 15 Септ. (81).
13. Живот од свети Корнелио, папа и мученик. На 16 Септ. (стр. 34).
14. Живот од свети Чиприано, господин и мученик. На 16 Септ. (стр. 35).
15. Живот од света Еуфемна Дивоика и од света Луциа и Геминиано мученици. На 16 Септ. (стр. 39).
16. Живот од свети Тома отъ Виланова (Vilanova), господин од Валенца. На 18 од Септ. (стр. 41).
17. Живот од свети Иосеф од Копертино. На 18 Септ. (стр. 44).
18. Живот од свети Геняро и дружина мученици. На 19. Септ. (стр. 46).
19. Живот од свети Еустатно и негови другаре мученици. На 20 Септ. (стр. 48).
20. Живот од свети Матеа Апостол хем евангелиста. На 21 Септ. (стр. 51).
21. Живот од свети Маурицио и дружина мученици. На 22 Септ. (стр. 55).
22. Живот од свети Лино, папа и мученик. На 23 Септ. (стр. 58).
23. Живот од света Текла Дивица. На 18 Септ. (стр. 59).
24. Живот од свети Герардо Сагрдо, господин и мученик. На 24 Септ. (стр. 61).
25. Живот од свети Чиприано и Лустина, мученици. На 26. Септ. (стр. 66).
26. Живот од свети Кузман и Даміан, братија и мученици. На 27. Септ. (стр. 69).
27. Живот од свети Венцеслао (Venceslao), мученик, крал од Боеміа. На 28. Септ. (стр. 71).
28. Архангеловден. Свети Михаел Архангел. На 29. Септ. (стр. 74).
29. Живот од света Иеронимо, поп. На 30. Септ. (стр. 76).

Оттобре месец.

80. Живот од свети Ремиджио (Remigio), господин. На парви Оттобре (стр. 83).
81. Празник од свети Ангеле Пазители. На 2. Окт. (стр. 88).
82. Живот од свети Герардо Калугерини. На 3. Окт. (стр. 89).
88. Живот од свети Франческо од Ассиси (Assisi). На 4. Окт. (стр. 92).
84. Живот од свети Бруно Гагумни. На 6. Окт. (стр. 103).
85. Живот од свети Марко, папа. На 7. Окт. (стр. 108).
86. Живот од свети Серджио (Sergio), Бако, Марчело (Marcello) и Апулаіо, мученици. На 7. Окт. (стр. 109).
87. Живот од света Бригида (Brigida), удовица. На 8. Окт. (стр. 110).
88. Живот од света Пелагіа (Pelagia) Покорита. На 8. Окт. (стр. 114).
89. Живот од свети Дионизи, господин и мученик, и од свети Рустико и Елеутеріо, и тѣа мученици. На 9. од Окт. (стр. 119).
40. Живот од свети Франческо Борджиа. На 10. Окт. (стр. 128).
41. Живот од свети Лудовико Бертрамо. На 11. Окт. (стр. 127).
42. Живот од свети Едоардо, крал од Инглис. На 12. Окт. (стр. 128).
43. Живот од свети Калисто, папа и мученик. На 14. Окт. (стр. 134).
44. Живот од света Тереза дивоика. На 15. Окт. (стр. 134).
45. Живот од света Едувиже (Eduvige), удовица. На 17. Окт. (стр. 137).
46. Живот од свети Лука, евангелиста. На 18. Окт. (стр. 143).
47. Живот од свети Петра од Алвантара. На 19. Окт. (стр. 144).
48. Живот од свети Ивана Канцио (Canzio). На 20. Окт. (стр. 147).
49. Живот од свети Пларроне, гагумни. На 21. Окт. (стр. 149).
50. Живот од света Орсола (Orsola) сас 11 хиляди дивоики. На 22. Окт. (стр. 157).
51. Живот од свети Иван од Капистрано. На 23. Окт. (стр. 161).
52. Живот од свети Гризаято и Дарна, мученици. На 25. Окт. (170).
53. Живот од свети Гавио, Прото и Геняро, мученици божни. На 25. Окт. (стр. 178).
54. Живот од свети Малко (Malco), калугерин и роб. На 25. Окт. (179).
55. Живот од свети Криспино и Криспиниано, мученици. На 25. Окт. (стр. 184).
56. Живот од свети Еваристо, папа и мученик. На 26. Окт. (стр. 185).
57. Живот од свети Симон и Јуда, апостоле. На 28. Окт. (стр. 186).

Ноембре месец.

58. Празник од сѣчките свеци божни. На парви од Ноембре (стр. 191).
59. Споменуване од мартви души. На 2. Ноемв. (стр. 193).
60. Живот од свети Карло Боромео (Vogthemo), господин и кардинал. На 4. Ноемв. (стр. 196).
61. Живот од свети Ватао и Агрикола, мученици божни. На 9. Ноемв. (стр. 199).
62. Живот од свети Леонардо. На 6. Ноемв. (стр. 200).
63. Живот од свети Дионисіо од Алесандриа. На 7. Ноемв. (стр. 202).
64. Живот од свети четворица округени. На 8. Ноемв. (стр. 206).
65. Живот од свети Клаудио, Никострато, Синфоріано, Касторно и Симпличио, мученици. На 8. Ноемв. (стр. 207).
66. Живот од свети Тодор, солтатин и мученик. На 9. Ноемв. (стр. 209).

67. Живот од свети Андреа Авалини. На 10. Ноемв. (стр. 210).
68. Живот од свети Мартин, господин. На 11. од Ноемв. (стр. 217).
69. Живот од свети Мено, солтатин и мученик. На 11. Ноемв. (стр. 224).
70. Живот од свети Мартин, папа и мученик. На 12. Ноемв. (стр. 229).
71. Живот од свети Грицио, господин. На 13. Ноемв. (стр. 232).
72. Живот од свети Станислав Костка. На 13. Ноемв. (стр. 235).
73. Живот од свети Григорно Тауматурго, господин. На 17. Ноемв. (стр. 237).
74. Живот од света Елизабета од Маджарско. На 19. Ноемв. (стр. 245).
75. Живот од свети Феличе од Валонс. На 20. Ноемв. (249).
76. Поклонение од Блажени Дев. Мариа на църква. На 21. Ноемв. (стр. 251).
77. Живот од света Цецилиа, дивоика и мученица. На 22. Ноемв. (стр. 253).
78. Живот од света Фелицита, мученица, маика на седм братие мученици. На 28. Ноемв. (стр. 257).
79. Живот од свети Клементо, папа и мученик. На 23. Ноемв. (стр. 259).
80. Живот од свети Гризогоно (Grizogono), мученик. На 24. Ноемв. (стр. 261).
81. Живот од свети Иван од Кръстат. На 24. Ноемв. (стр. 263).
82. Живот од света Катарина од Алесандриа, дивоика и мученица. На 25. Ноемв. (стр. 265).
83. Живот од свети Петар Кризолого, господин и мученик. На 26. Ноемв. (стр. 278).
84. Живот од свети Барлаам и Иосафат, пустиниаци. На 26. Ноемв. (стр. 275).
85. Живот од свети Симон Метафраста. На 27. Ноемв. (стр. 287).
86. Живот од свети Андреа апостол. На 30 Ноемв. (стр. 289).

Дечембре месец.

87. Живот од света Бибиана, дивоика и мученица. На 2. Дек. (стр. 296).
88. Живот од свети Франческо Ксаверно, иезуита. На 3. Дек. (стр. 296).
89. Живот од света Барбара, дивоика и мученица. На 4. Дек. (стр. 304).
90. Живот од свети Петар Кризолого, господин. На 4. Дек. (стр. 308).
91. Живот од свети Сава Јагумни. На 5. Дек. (стр. 310).
92. Живот од свети Никола, господин. На 6. Дек. (стр. 311).
93. Живот од свети Амброзо, господин од Милано. На 7. Дек. (стр. 321).
94. Зачетие од Блажена Девца Мариа. На 8. Дек. (стр. 328)
95. Живот од свети Мелхиадо, папа и мученик. На 10. Дек. (стр. 331).
96. Живот од свети Дамасо, папа. На 11. Дек. (стр. 331).
97. Живот од света Луциа, дивоика и мученица. На 18. Дек. (стр. 338).
98. Живот од свети Никацио, господин и мученик. На 14. Дек. (стр. 337).
99. Живот од свети Спирдион, господин. На 14. Дек. (стр. 339).
100. Живот од свети Еусебио, господин и мученик. На 15. Дек. (стр. 341).
101. Живот од свети Тома апостол. На 21. Дек. (стр. 343).
102. Живот од свети Серволо, просиек. На 22. Дек. (стр. 346).
103. Породение од сина Божия Исуса. На 25. Дек. (стр. 348).
104. Живот од света Еугениа, дивоика и мученица. На 25. Дек. (стр. 351).
105. Живот од света Анастасиа мученица. На 25. Дек. (стр. 355).
106. Живот од свети Стефана, први мученик. На 26. Дек. (стр. 356).
107. Живот од свети Ивана, апостол и евангелиста. На 27. Дек. (стр. 359).
108. Празник од свети Младенци мученици. На 28. Дек. (стр. 365).
109. Живот од свети Тома, мученик, господин од Кантуарла. На 29. Дек. (стр. 368).
110. Живот од света Фабьола Поворита. На 30. Дек. (стр. 381).
111. Живот од свети Силвестро, папа. На 31. Дек. (стр. 384—387).

Най-цѣнната страна на тоя минеевъ сборникъ за насъ се съдържа въ хубавия народенъ български езикъ и то именно павликянското нарѣчие отъ Пловдивско, на което сж прѣведени житията. Българскиятъ текстъ на подирнитѣ откъмъ езика прѣдстави ненадминатъ досега образецъ на чисто народна проза, не повлияна нито отъ чуждъ нѣкой езикъ нито отъ школска натегнатостъ въ изразитѣ и въ сантаксиса. Очевидно е, че прѣводачътъ е билъ българинъ. — павликянинъ, който ще да е билъ възпитанъ италиански, безъ да е зналъ и хърватски, защото влиянието на хърватския езикъ въ прѣвода на казанитѣ жития съвсѣмъ го нѣма. Нѣма съмнѣние, че тия жития е могълъ да прѣведе къмъ края на 18. в. само нѣкой отъ българитѣ свещеници въ с. Давуджово, което се смѣтало тогава за главенъ центаръ на павликянството. Тукъ сж свещенодѣйствували

редомъ мнозина павликяни свещеници, нѣкои отъ които сж били самоуци — възпитаници на по-стари италиански мисионери въ Пловдивско. Най-видни ще да сж били свещеницитѣ отъ Давуджовското сѣмейство Туновци, което и сега сжществува въ Давуджово и въ Хамбарли. Така на 1797. г. въ Давуджово и Хамбарли е служилъ като свещеникъ Георги Туновъ и слѣдъ него, на 1802. год. братъ му Андрея Туновъ, за когото по-горѣ се каза, че може да е, съгласно и съ прѣданието между павликянитѣ въ Пловдивско, прѣвелъ житията. Тогава служилъ и нѣкой си Павелъ Филиповъ, за когото узнахъ, че билъ родомъ отъ Пловдивъ, именно прѣзъ 1806. г. въ Хамбарли. Отъ единъ старъ списъкъ на свещеницитѣ въ това село се вижда, какъ домашниятъ свещенически елементъ билъ най-силенъ къмъ края на 18. и въ началото на 19. в., и какъ сетнѣ полека-лека пакъ се усилявало числото на чужденцитѣ — италианци. Споредъ тоя списъкъ въ Хамбарли се изредили въ течение на едно цѣло столѣтие (отъ 1787. до 1887.) до 18 различни свещеника, четирма отъ които по на два пжти се връщали въ селото, и отъ тия 18 души виждаме първитѣ 4-ма отъ 1797. до 1817. все българи: именно споменатитѣ двама Туновци, Павелъ Филиповъ и Павелъ Калчишковъ, родомъ отъ Харманли. Сетнѣ виждаме тепърва прѣзъ 1834. година пакъ българинъ свещеникъ въ Хамбарли, именно Георги Караджа, който билъ родомъ, както узнахъ, отъ Давуджово, и прѣзъ 1839. и 1858. Иосифъ Арабаджийски — родомъ отъ с. Балтаджи. Всички други сж били италианци съ изключение на двамата Касеи, които били чехи¹⁾. Нѣма съмнѣние слѣдовно, че е било възможно само въ края на по-миналия вѣкъ, когато духовенството у павликянитѣ състояло почти изключително отъ домашни сили, да се даде и на току що основаната черковно-набожна книжнина чисто народенъ характеръ поне отгѣмъ езика. Че не малко се постигнало отгѣмъ тая страна тогава, каза се по-горѣ,

¹⁾ Казаниятъ списъкъ се намира на една стара тетрадка и е озаглавенъ: „Memoria de missionari, che sono rissieduti in questo Villaggio di Ambarlia del 1797 fino al 1887.“ Ето имената на свещеницитѣ, повечето отъ които вече намъ сж познати, както сж служили по редъ:

1797	R-mo	D. Giorgio Tuno(v).
1802	"	Andrea Tuno(v) Vicario apostolico.
1806	"	Paolo Filipp(ov).
1809	"	Giorgio Tuno.
1815	"	Paolo Kalcisco.
1817	"	Andrea Ginagni.
1818	"	Giuseppe Prindagni.
1833	"	Angelo Santilli.
1834	"	Giorgio Karagè.
1836	"	Pietro Kassei.
1838	"	P. Antonio Fischer.
1839	"	D. Giuseppe Arabagiski.
1841	"	P. Demetrio Kassei
1842	"	Eduardo, Capucino.
1845	"	Serafino, Capucino.
1849	"	Maurizio Cap-no.
1856	"	Ludovico Cap-no.
1858	"	D. Giuseppe Arabagiski.
1859	"	P. Lodovico Cap-no.
1868	"	Tobia da Tiferno, Cap-no.
1875	"	Antonio de Torino, Cap-no.
1887	"	Tobia, Cap-no.

а за да се потвърди то по-добрѣ, тука ще дамъ за образецъ двѣ отъ по-краткитѣ жития изъ по-стария минеенъ сборникъ а именно житиетата № 1. и 3. Ще прѣдамъ текста пакъ въ кирилска транскрипция, а за да се види и оригиналтѣ по-нагледно, ще цитувамъ 2-то житие, което е много кжсичко, съ латиница точно споредъ оригинала, а подъ линия ще го прѣдамъ и въ кирилски прѣписъ.

1. „Живот од свети Егидио, іагумин.“

На първи Сетембре.

Свети Егидио се родѣ на Атене, градище среща адата Ирибос, од кралски корен. Баща му викаха Тодоре и маѣе му Пелагиа. Од маничко оци изучи се на окумушлук, и од тогава оше зе да слогува на Господина Бога и удари се да прави добрѣ. Ама нај-много беше милозлив и много садака даваше. Іедин ден утадеше на чіарква и виде іедин просіек боли, дето му помсека садака, и тоі си саблечи дрехата та му іа дади. Зе іа просіекат и облечи іа и ђсахат издрави. Кат умреха пак баща му и маѣе му, раздади сичката си мака на сиромаси. Много чїудеса стори свети Егидио. Іеднаш издрави іедин чилек, дето го беше ухапала іедна усоіна замніа и хемен беше на умирало. Друк пат пак, като беше у чіарквата, флези іедин, дето имаше гіаул у телото, и зе да вика и да крешти, та ни можеха официо да кажіат, свети Егидио моли Бога за него. Намдар стана свети Егидио по сичкиет оне вил'іат, затова, да го ни тачіат и да го ни даржіат за светец, флези у гемиіа да иде у друга страна, дето го никоі ни познаваше. И ђсахат, що трагна гемијата, дигна се іедна голема фортуната, та щеха сички да се издават. Свети Егидио моли Бога и арниса фортуната, затова сичките гемиджие го захвалиха. След некоі ден стигнаха на Франца, и свети Егидио слези на сухо и утиди на іедно градище. та седѣ две години пре ђне господин, дето и тоі беше іедин божи чилек. И тука свети Егидио издрави іедин боли, дето беше лежіал три години. И защо хората зеха да го даржіат за светец, намисли од тука да се махни: и за това замина реката од Родано и намери іедин божи светец пущинак, дето го виваха Вередеміо. Поседѣ некоі ден пре него свети Егидио, и защо онази земе не беше берикетлііа, тоі моли Бога та стана берикетлііа и плодна. Докара се, чи іеднаш донесоха іедин боли, да го издрави, ама разгеле нима го тука, за това свети Егидио моли Бога за него; и тоі осахат издрави. И од тука се махна свети Егидио и утиди пѣ на далбоко од гората, и намери на іедно место у іедин гастинак іедна вурва и близо до неа іедин каінак од іедна бистра студена вода. И виде у вурвата іедна кошута, дето ни бегаше од него, намисли тоі тука да седї, и неговото іадене беше корене од труї и пиеше водѣ од каінакат и некога му даваше кошутата та іа доіеше и теї живеіеше, молеши Бога и мислеше работе божи. Докара се, че излези кралат од Франца на ауджилак, и намериша неговите кучета кошутата, дето седеше сас свети Егидио, и забраха іа, да іа гонат, ама та побегна у вурвата пре свети Егидио и клежна му на колене, като да му се моли да іа варди. Утидоха кучетата след неа, ама не смеіаха да флезат у вурвата, ами од далече лаіеха. Спусна се кралат и сички там, ама ни можеха да припрат од гастинак, затова фарли іедин сас стрелѣ да денедиса и положчи свети Егидио, дето клечеше и молеше Бога, ама тоі понеси раната и хич се ни поклати билѣ. Насилиха пак ауджиете та отвориша пат и утидоха пре свети Егидио и сички се зачїудиха, кога го намериша на колене на устата од вурвата сас весело лице, сас очите каде небе и рацете си даржеше на горе, зален беше сас крав од раната. И кошутата лежеше при него. Уплаши се на този сейр и кралат и сичквата му таіфа, затова утиди близо до него, та му се поклони и пита му прощене, защо го беше теї наранил неговат чилек. Заповеда

пак кралат, да доведат хекимин, да го лекува, макар тои да ни щеше. Даваше му кралат много пари, да моли Бога за него, ама тои ни ще нищо, еми му речи, да направи у онази гора једин манастир од калугере, да молат Бога за него и за неговото кралство. Послуша го кралат, та направи једин манастир и на-кара свети Егидио да стани јегумин и да го редѝ. Живѝ свети Егидио некој година на този манастир, и тука се запони и друго ни правеше, еми туко говејеше, Бога молеше и мачеше се да изважда хората од грех, и секи да слогува Богу. Сас този живот сварши дните си свети Егидио и утиде у раи небески да се радова. Умрѝ на парви од Сетембре, на сенѝ 700.“

2. „Xivot od sveti Stefan, kral od Magiar.

Na dvѝ od Settembre.

Stefan napret besce poganin i begh od Magiar. Poiska za stopaniza Ghisella, sestrà na sveti Enrico, Imperator, i toi mu ja dadi sas pazar, da stani cristianin. Stana oileise Stefan cristianin i ze da se maci i rajata si da preobarni na vera Boxià. I za tova Rimpapa storigo kral i dade mu venez kralski, i toi pokloni kralstoto si na Rimpapa. Mlogo scpetale napravi na Rim, na Ieruzalem i na Stambol. Na Magiarsko zadadi iedno arkibiskopati i deset biskopati i golemi im akarete zavarza. Iaco prigledovasce siromassite i milovasce ghi cato Issukраста i nicogo (ni) isprati xialnovit i prazin, emi oscte da im pomoghni bes hesap imane sassipa i mlogo pate od conakat si avadanlakat im razdadi; sas negovite si raze miesce krakata na siromassi, nosctѝ samzi i tebdil obihascdesce spetalete ta slo-guvasce na bolnite i drughe hairlia rabote izvarscovasce, i zatova cato umrѝ, sickoto mu telo izglinѝ, ама desnata mu rakà ostana zdrava. Hemen sicka nosc molesce Boga i mislece rabote Boxi; mnogo patigo videha prinesen i izdighnat od zemeta nagore. Na negovite si duscmane i na genkove sas molitva navl. Iaco hubave izgleda i na Boxi pat izucci sina si Emerico, ta i toi golem svetez stana. O.l secade zbrà na conakat si ocumusce i sveti hora i nisto bes tehin nasahat (ne) izvarscovasce. Sas se sarzѝ se molesce Bogu, napret da umrѝ, da moxi da vidi sickata si raja cristiane, i zatova go vikaha Apostol od Magiarsco. I Rimpapa dade izin na nego i na sickite krale magiarski sled nego, cogà izlezeha vanca, da im nosat napret kras, cato na Gospodinovi. Iaco pocitasce Blax. Deviza Maria i napravi i jednà golema i hubava ciarqua i stori ja pazitelka od Magiarsco. I zatovà umrѝ i utidi u Rai nebeski na samo den na Golema Bogorodiza, na senѝ 1038. Od negovoto telo i do sega izlaze jedna nebesca miris. Innocenzo XI. Papa zapoveda da mu se darxi denet na 2. od Settembre, zascto na tozi den Leopoldo Imperator sas Boxi pomosc navl na turzite i ispadi ghi od Buda, basc grad od Magiarsco.“¹⁾

¹⁾ „Живот од свети Стефан, крал от Маджар.

На двѝ од Сетембре.

Стефан напред беше поганин и бег од Маджар. Поиска за стопаница Гизела, сестра на свети Енрико, император, и тои му ја дади сас pazar, да стани кристианин. Стана оилејсе Стефан кристианин и зе да се мачи и рајата си да преобарни на вера Божиа. И за това Римпана стори го крал и даде му венец кралски, и тои поклати кралството си на Римпана. Много шпета¹⁾ направи на Рим, на Јерузалим и на Стамбол. На Маджарско задати једно архиепископато²⁾ и десет бископати и големи им акарете заварза. Иако пригледоваше сирома-сите и милуваше ги како Исукраста и никого (ни) испрати жалновит и празин, еми осце, да им помогне, бес hesap имане сасипа, и млого пати од конакат си аваданлакат им раздати. Сас неговите си раце мјеше краката на сиromаси; ноцѝ самѝ и тебдил обихажѝеше шпета-лете та слогуваше на болните и друге хаврлиа работе изваршоване, и затова като умрѝ, сичкото му тело изглинѝ, ама десната му рака остана здрава. Хем сичка нош молете Бога и мислеше работе Божи; млого пати го видеха прinesен и издighнат од земета на горе. На не-говите си душмаше и на дженкове сас молитва навл. Иако хубаве изгледа и на божи пат шучи

¹⁾ шпета^{ло} : болница, ²⁾ архиепископство.

За огледъ ще дамъ отъ тоя голѣмъ сборникъ още единъ откъслекъ отъ „Sromenuvane od martvi dusci“ (стр. 193) въ кирилска транскрипци:

„Вера католичанска мо казува, чи Господ направил на оне свет две тамнице, іедна вечна, а друга довреме. Вечната се вика пакал, де ходат проклетите, дето умират сас голем и смартни грех, од дѣ нема никога излазене и избава. Довреме тамницата се вика пургаторио, де ходат онези честити души, дето гечиндисоват сас манички грехове, іа сас големи, ама исповедани, ама още ни платени на този свет покората. И тука се седи довреме та чи од тука се утада у раі небески. Тезе работе се исказоват от Свето Писмо, и сички божи светци са теі даржали и веровали. И коі теі не верова, тоі ни є католик, еми се вика еретико. Вера божіа мо оілеісе заповедова, да веровами, чи има пургаторио, дѣ се мачат душите и гораг на оган, да се учистат ани като злато у оган, та теі чисти да ідат у раі небески. Макага пак, дето теліат там онезе свете души, без хесап и голема, и да збереш на іедно место сичните маки, дето са истеглици мученици божи, ни можат да збарабарат іедна капчица од онези маки. А пак сами ни можат да си помогнат никак, еми требе бир тамам да платат, ако им ни помогнат хората, дето са на този свет. И затова бир карар викат и молат се сас онези думи од свето писмо: „смысле се од нас, имаіте мила од нас барем виа, наши достове, дето сти на светат, зере мо і побарала божіа рака. Ниа сми на маки, од коіато ни можеми сами да се утарвеми; виа можити да мо сторити това добрѣ: защо мо и ни сторити? Виа можити да мо помогнити: защо се забранвате? Виа можити да мо извадити од тези ліути маки: еми защо сте толкова хаин и душмане, та мо оставете на тези маки?“ Чунки оілеісе ни можат мартви души сами да се утарват од онези маки, ниа требе да се удареме и чаластисаме, да им помагаме, та по-скоро да излезат из онези маки. И за това і света чаркѣва задала този деп од мартви души, ако друг пат се ни смисловами од тех, барем на този ден да се смислими, да им помогними штогод; зере коіто се ни смислова од мартви души на този свет, сетне, кога умрѣ, ако иди некак у пургаторио, Господ сторова, и од него теі да се не смисловат, коіато останат на този свет, еми да се мачи и да си горі, дор не плати бир тамам.“

И въ минея Б. отъ 1831—32 година, който покрай минейнитѣ жития съдържа, както се каза по-горѣ, и разказъ за страданията на Исуса Христа, езикътъ е все тѣй чисто народенъ, та изглежда, че прѣводътъ на това съчинение е едноврѣмененъ съ прѣвода на житията, а може би да произхожда отъ едно и сѣщо лице. Слѣдъ единъ кратъкъ прѣдговоръ тукъ се разказватъ първомъ страданията на Исуса Христа споредъ евангелието подъ заглавие: „Мака од Gospodina nasciga Issukrasta po sveto evangelie“. Разказътъ е раздѣленъ на 35 глави (стр. 7—42); слѣдъ това иде „Prigovor za promislene od maka Issukrastova“, сирѣчь прѣдговоръ къмъ размишленията върху Христовитѣ страдания (стр. 43—50)

сина си Емерико, та и тоі голем светец стана. Од секаде сбра на ковакат си окумуше и свети хора и нащо бес техин насахат (не) изваршоваше. Сас сѣ сирѣ се молеше Богу, напрет да умрѣ да можи да виде сичката си раіа кристиіане, и затова го викаха апостол од Маджарско. И Раипана дади изни на него и ни сичките крале маджарски след него, кога излезеа ванка, да ни носат напрет крас, като на Господинови. Іако почиташе Блажена Девица Мария и направи ѝ іедна голема и хубава чаркѣва, и стори іа пазителка од Маджарско. И затова умрѣ и утади у раі небески на само ден на Голема Богородица, на сене 1098. Од неговото тело и до сега излазе іедна небеска мирис. Иноченцо XI. Пала заповеда, да му се даржи депет на 2 од Септембре, защо на тоізи ден Леополдо Император сас божи помощ наві на Турците и испадн ги од Буда, баш-град од Маджарско.“

я най-сетнѣ дохаждатъ сщциискитѣ размишления: „Promisclenie na maka Issukrastova“ (стр. 50 — 108). Ето за образецъ началото отъ втората часть на „промишленіе“:

Чіати напред горе на листо 5 та пак мисли парво:

„Колко мила, Господин Бог за нас хора греховити да одреди време, да прати негов син вечни да умре. И чуди се и миловаі Бога сас све сарце та пак мисли чудната милос од Исукраста, дето зарад нашето спасение придал се да умре на млади години, да тегли ране и чудни болеви за чужди борч, зарад нас.

Мисли, защо се придал? Нито на сила, нито молин, нито защо теі ищеа евреіе, еми, казова книга божіа, придал се, защо самси искал, защо миловал сички мо бес хесап, и защо миловал тебе, да те куртулиса од паквал. Ни требеше нищо на Бога, пак Господ бес краі те миловал. Еми ти как миловаш Бога, как го почиташ? Како си сторил за него, како си тарпел? Покаі се. Одреди си и ти време, да закачиш да го миловаш наистина, да го почиташ.

Мисли друго:

Какви беа се сбрали на този сбор, све стари попове, укумуше, ала срепа Исукръста. Затова не беше черковин сбор, еми діаволска сбирщина; таквизи са и сборове од поло-верни, макар са господинови, попове и мудри хора за вера, и ако нема ис тех векилик Исукръстов, сбарковат на вера как се евреіе. Да те пази Господ од таквази сбирщина, да іа не вероваш, даржи се на темелат од света черква и на свети сборове.

Знаіеа евреіе, зере Исукръс беше добар, право казоваше, ала каскандисоваха го. Виш, незавидос как услепева чилека, макар мудар и стар, некаков грех голем искара евреіе, да станат крѣвници (kravnici) Исукръстови. Ни каскандисоваі добри хора, не пушаі на сарцете си оган од незавидос да те іаде като евреіе, еми убичеі добри хора и почитаі ги, учи се да си като тех. Коі ни іе каил на чуждо добрд, тоі преличе на куче: коі дума зле за добри, прелича на тези евреіе.

Мисли третіо:

Іуда, защо издади мастора си и своіего Исукръста? Защо беше улезъл (ulezol) у него, сотона, уідиса на дяволат и улезе мо на сарце тамахіарлѣгът (tamahchiarlakat) за пари, ищѣ стана тамахіарин, стана издаица. Виш, колко іе големо зло тамахіарлѣгът: од іедин апостол стори іедин провлет издаица. Виш пак, како іе големо зло, чилек да ни испади діавлат, кога го мами сас како да іе. Іуда не испади го парви чес, уідиса мо малко и тоі улезе мо на сарце, зе мегдан та пак сетне виш, на какав грех искаре го, като слеп да такми сас евреіе Іесусово издаваніе. Нито мисли веки, зере Исукръс знаіе и види, що прави, нито го страх од Бога. Ето іедна искра од діаволско мамене какав голем оган стана. Не уідисоваі никога на діавла, испади този чес промишленіе лошо, іа т' не чіуди се, еми този чес моли се на Бога, да те куртулиса.

Чіудна работа, за трисет золи Іуда издава Исукръста, дандиса на дявол, да стори хатар на злите евреіе, забрави добрд, дето му беше сторил Исукръс! Ала пак іа помисли, колко пати потапшоваш Исукръста за по-малко пари чужди, колко пати зарат пари грешиш. Оставиш света миса и заповедаи празник зарат тамо да се земат не 30 золи, еми 30 паріи, и по малко билѣ, работиш весден. И на место Бога да моли, ако нема света миса, тоі иде пре сбирщината од хора, по-лоше од евреіе, на механата, на лоши седенки, и тамо колько думи, хурти лоши, правене лоши кавги. Това не лї і по-чудно?

Колко пари зарат іедин іотт (jott), не за много, зарат іедна дума, зарад іедно промишлени, зарад вишо друго, зарат іедно лице и гледане издаваш Исукрѣс, уідисоваш на діавлат, за по-малко од Іуда грешниш? Ех, сиромаше, и на това по-много чуди се и себи си виш да управиш, ако бадиш сбаркал, не ходи бес грижа, еми отвори очи дор си на време, дор те вика Исукрѣс да ти прощава. Покаі се, обречи се и моли се на Бога да те помага“.

Прѣвъ пѣрвата половина на миналия вѣкъ павликянската книжнина главно е била подѣржана и разработвана пакъ отъ българи свещеници, и то откъмъ езика все въ дадената отъ нейнитѣ основатели посока. Между малцината чужденци свещеници прѣвъ онуй врѣме нѣкои се мжчили и да пописватъ на приетия книжовенъ езикъ, ала ни единъ отъ тѣхъ, види се, не е могълъ да заседне по-длъжко врѣме въ България и да създаде нѣщо, волко годѣ забѣлжително въ павликянската книжнина. Между старитѣ книжа въ Селджиково, Хамбарли и Калъчли намѣрихъ нѣколко рѣкописни тетради отъ началото на миналия вѣкъ, които съдѣржатъ нескопосни книжовни опити на чужденци свещеници, неуспѣли още да усвоятъ както трѣбва българския езикъ. Ето напримѣръ съ вакъвъ езикъ си е служилъ единъ неизвѣстенъ писателъ въ единъ рѣкописъ, озаглавенъ италиянски „*Modo di visitare la via crucis in Bulgaria*“: „Ох Господарка од сето свет, наши царица, ниа сас тебе се радовамо и ти сас нас да се радовиш, зацо си наши майка, зацо си наши помошница... Ох, звездо, зорница майка прачиста, ас сас тебе се радовам, зацо у рай има големо радос и фалам света Троица, зацѡ сас таквози фала, сас таквози слава ти е дал да си наши помошница; ти дай сита на нас помощ, да праваримо наши живот бис грей; ниа синца да те милвамо на този свет и синца да се намеримо на идно сас ангели у рай, да те фалимо до века...“ Една молитва въ сѣщия рѣкописъ, озаглавена: „Ела, ела дѹ(х) светога“ захваща така: „Отац Бога, сполай ми ти, сполай ми ти милиони пат, зацо си проодил на този свет присвето син, да искупе наши души од пакал...“. И въ единъ другъ подобенъ рѣкописъ, писанъ прѣвъ пѣрвитѣ двѣ десетолѣтия на миналия вѣкъ, намирамъ сѣщо вакъвъ неправиленъ езикъ. Рѣкописътъ съдѣржа молитви въ проза и при туй малки стихове (съдѣржа „Бройница на Девица Мариа од петнайсет ставе, за понеделник и четвартак“), нпр. „Девица милостива нейна роннина гледил, и сас Елизабета седи три месец“, или: „О девица Мариа, да бади блажено времето, на кой ти си заченил на кореме од присвета Анна, бис грео од дедо Адамо“ и пр.

Ала въ туй врѣме нѣкои отъ павликянитѣ-свещеници усрѣдно продължавали книжовната дѣйность на своитѣ прѣдшественици, като прѣвждали разни поучителни слова отъ видни черковни писатели, а отъ часть и самостойно стѣмьявали по тѣхъ проповѣди за своето паство. Особно продуктивенъ е билъ въ тая работа единъ неизвѣстенъ писателъ, отъ чиято рѣка грижливо сж изписани петъ рѣкописни тетради, които се спазили между старитѣ книжа въ Калъчли. Като сѣдя и по хартията, която е много пожелтѣла, и по мастилото, считамъ, че тоя рѣкописъ

произхожда пакъ отъ първитѣ двѣ десетолѣтія на XIX. в. Езикътъ е правиленъ и простонароденъ, ала, разбира се, вече съ нѣкои изкусни примѣси, които издаватъ книжовна обработка. За образецъ ще посоча отежслекъ отъ едно поучително слово, което носи мотото: „Вай на светат од лошо изгледоване, дума Исукръст у с(вето) (Вангелие)“. Ето началото на това слово, което ще прѣдамъ въ кирилски прѣписъ:

„Има много хора од нас та немаат страх од тези думи Исукръстови, защо сакаат, чи ни дават лоши іурнеци на хората, а пакъ повиче има та ни знаіат, колко і голем този грех: инди таіа заран искам да ви свеста і да ви кажа, каквд ши да риче, да се дава лошо изгледоване или іурнеци, фторо, колко і голем този грех и колко го педенцова Господин Бог; паі-сетне да ви науча, които і дал лош іурнек, каквд треба да стори, да го ни педенцова Господ.

Повиче од вас сакаат, чи туку оніа грех се вика скандало или лош іурнек, дето пред сичките се стори, та секоі се чуди. Кату да ричем, да се чуй неваде, чи сас діаулски іазик некоі попърже име божи, іахот да се види, чи други некоі од заранта ду вичере седи на механата та пие. Тогава ричети, чи такива хора лош іурнек дават. Ала пакъ този грех мутлак ни може да се зовѣ лош іурнек, защо които го чуі, чи теі попарже или види, чи се теі опива, туку се чуди на такова правини, ала го ни накарова и тоі теі да да стори: оілеісе какоі і лош изглед? — ще да питате. Мудри хора од света черква казоват, чи се зове лош іурнек онова, дето се стори или се речи од некого, коието стани себеп та други падне у грех: инди като вога сас ваш'то правини или думане или сас ваш'то малчени (като сте длажни да окарети други хора) станити себеп та флеси у грех некоі, дето види или чуі од вас нешто греховно, виа тогава се речи, чи давати лош іурнек.

Ощи искам да ви свеста за идно нешто, іако потребно, санки чи този грех, кату і башва од другите грехове, кога са исповедуате, треба да го казовате различно од другите: инди които има адет, лошо да хортува, лошо да прави, или да малчи, кога і длажин да окарова, ни сосова да се исповедуа туку за лошото думане и правини, ала треба да убади, чи и станал себеп сас галчени, сас своіе правини, та млоги хора са флезали у грех; според мудрите хора, колкото души се чули од вас лоши думи или видели, дето сте правили, толкова грехове ви се качват на душата, и то според вашіат лош іурнек. За прилика: иди некоі у чуждо лози, на чужди харман или бостан, да краде грозди, жито, карпузе, и знаі, чи другарете, дето го видат, според неговат іурнек и тиа ще да сторат онова нешто. Това се вика лош изглед. Виа, дето сте глави у кашата си, хубеве слушеіте, защо повиче за вас се преказова: секога се види, чи лошите табііате од бащите додат та се насадат у синовете, од синовете на унуците. . . . Оніа баща, дето се улаве да работи по карат (= къръ), да зиме, да дава и да казанцова мака; зарад ту(в)а, да му спори, и да му доди по-леко времето, ни гледа празник, ни траси света ниделе, варшѣ, жане, рожба бирѣ по лозиа, бостане, бахчѣ — и стане себеп (сас лош іурнек), кату іако добре знаі, чи и своіете синове теі (ще) прават и кату се маіат у такива работи, даржат се далеко од света миса, од вечерница, од преказоване, инди живеіат бис страх Божи, ни знаіат, како требова да верват, како требова да прават кату добри кристиане: фубеве да знаі, добре да разбира, които і глава у кашци си, чи сичките тези грехове на негова душа се качоват, инди ни сосова да се исповедуа, чи і работил у празници, ала треба да кажи, чи според неговат іурнек станал и себеп та и неговите хезметкіаре са работили и според работата останали бис наука кристианска, бис миса¹⁾.

¹⁾ Миса = литургия.

Онѣа баща и маѣкѣа потапковат име Божи часто сас калневане : калнат, пцуват онеѣа, дето нешто ги навредили, и на секој малко нешто се разлѣутат та чи се усещат јако добре, чи и синовете според техни јурнеци потапковат име Божи, и тѣа коландрисоват клетова, пцуване, на секој нешто опако запалат се кату оган. Инди да знаѣат такѣа бащи и маѣки, чи се писане на техната душа греховете, сторини од техните чада. И кату се исповедуат, ни сосова да кажат, чи са клеѣли, чи са пцувале, чи са потапкале име Божи, чи са гонили карес, чи са одварнали, дето имали јат на некој чилека, ала треба да кажат, чи се дали лоши науки, та и своѣете синове са клеѣли, пцували и сторили инди воѣе грехове.

Други лоши јурнеци се дават коло блудни работи : на редом се дума, чи децата ни се осещат за блудни работи, ала както се види сас очи ни се осещат за блудни работи, ала какото се види сас очи на сигашно време ни ѣтеј, зашто деца, дето ощи ни можат да си убарнат јазикат, толкова се видат овеш (? ovesc) на лоши работи, чи да ги кажи чилек срамотно иди на секого. Инди от каде се научеват такѣа деца бис грех на такава блуднос ? Да ви кажа : бащи и маѣки, дето пред ваште деца на шега думате лоши, галатни хорти, пред тех шеговати се та сторите нешто, дето ни понасе на чистина крѣстианска, и дето-ѣ пак нај лошо, даржите ги у вашто легало. Ни осещети ли се, на колко голема лошина на децата си стаѣате масторе ? Пак ричети, тѣа са биз грех, тѣа се ни сещат на такава : беј ох ! кажети ми право : колко пати од ваште деца сте чуѣли, чи 'двам си обрашет јазикат та чи ричат блудни думи : некој пат ги пак видити, чи сас рачата манѣни у јат удрет своѣата маѣкѣа ? Кој ги научева на такѣа думи или теј да си удварнат јадат ? — Вашиат јурнек : од вас чуѣат пцуване, галатни думи ; од вас видат, чи биѣте своѣа стопаница, ето и тѣа, колкото се кадар, думат и сторат, какѣо видат. Та чи ричете, чи тѣа се ни осещет на блудни работи и на шиги распуснате : како думате бис свес ? Кога играѣат деца, много пати сти ги видели, чи прават колиби сас клечки, прават кола од масуре, коѣе работи да се направат иска хападар свес да имат : как можат такѣа работи да сторат ? Много пати видеха од вас, чи правити племници, зимници, т'варити кола да пренисети нешто, инди и тѣа, макар нисвесни, ни кадарни на занѣатат, искат да прават, колко можат, онова, дето од вас видат. И кату видити, чи сичко т'ва децата научат од вашиат јурнек, ни ще пак да веровате, чи од вас ще да се научат галатни думи, работи лоши веру чистината да сторат, кату пососова иднаш туку чи да видат ; кату се научат иднаш, веки од акалат се ни одмахноват. Инди ас питам, кој се исповедова од вас од такѣа лоши јурнеци, дето се дават на деца бис грех ? Вѣа белки ни саѣдисовате тези лоши јурнеци, ала слушеѣти, како дума Исукрас у св. вангело за този голем грех, јако очелино (occelino) убажде на секомо, чи добреј на онѣа чѣлѣа да си варжи на вратат идин уденчерски камак, та да се фарли у морето, некили да даде јурнек лош на такѣа деца, дето се бис грех“.

Въ този стилъ и духъ сж писани всичкитѣ проповѣди въ ржко-писа. Тѣ не сж, както е видѣтъ и отъ горѣприведения откъслекъ, простъ прѣводъ отъ чужди източници, а съдържатъ и немалко оригинални обяснения, подкрѣпени съ примѣри отъ вародния животъ на павликянитѣ. По това се вижда, че авторѣтъ е живѣлъ дълго врѣме между народа и добрѣ наблюдавалъ добритѣ и лошитѣ му страни, които се проявяватъ било въ отношенията между господари и тѣхнитѣ ратаѣ, или между родители и дѣца между чорбаджии и сиромаси, между млади и стари, между момци и моми и пр. Проповѣдѣта винаги дава умни

съвѣти и често пѣти прѣкалено морализува, особно когато се касае до народни обичаи, които споредъ строго целибатското становище на автора-калугеръ не гарантиратъ достаточна непорочността у двата пола, кога се допускатъ до по-свободни междуособни срещи. Много пасажии по своята дикия твърдѣ напомнятъ езика и съдържанието на нашитѣ по-стари дамаскини, писани на народенъ езикъ, както напр. слѣдното мѣсто отъ една друга проповѣдь, въ която се говори върху недостатъчния надзоръ отъ страна на родителитѣ надъ дѣцата имъ, особно надъ момичетата: „Да пази Богъ, ас да пророкувамъ нещо лошо върху вашѣте дещери, ала ви свестевамъ, чи като ги оставате дено и ноце слободни да ходатъ, ни ги забрановате по сокаци да ходатъ, по седенки да частатъ, на игри да се намероватъ сас момчетиа наидно, себеп стаіети, да падатъ често у грехъ и други да укаровати у грехъ. Защо дума очелино свети Чиприано, чи маже и жини близо да седатъ ни є кабил дорде ни си умарсатъ душата сас ташки грехове, какото за чудеса се брой, да седншъ близо ду усоіна заміа, да та ни захирлидиса, или жилезото да стои на дашъ, на ветаръ утворино, да ни раждіаса. Онѣгоре ни є кабил, на идно като се намероватъ и седатъ, да се ни вадатъ (= вѣдятъ) бис броі грехове“.

И въ областта на черковната поезия прѣзъ първитѣ четири десетолѣтія на миналия вѣкъ все по нѣщо ново се е прибавяло къмъ по-старитѣ духовни гѣсни отъ края на по-миналия вѣкъ, за които се говори по-горѣ. Между старитѣ ръкописи отъ това врѣме, които прѣглеждахъ въ Селджиково и Кялъчли, четохъ нѣколко такива духовни стихотворения (спазени на отдѣлни листове), които прѣдставятъ скромни книжовни опити въ тая область на разни свещеници-павликяни и чужденци. Творенията на подирнитѣ леко се познаватъ по езика, които все издава тукъ тамъ чужденеца авторъ. Между всички тогавашни опити най-сполучливо въ художествено отношение ми се вижда едно чисто лирично стихотворение, посветено на света Богородица („На Блажена Марія“) и спазено на пожълтѣлъ листъ, безъ подписъ на автора.

Авторътъ въ това стихотворение съвсѣмъ ударилъ въ тона на мирската лирична поезия, така че ако не бѣше казано въ заглавието, че авторовитѣ лирични излияния сжъ отправени къмъ света Богородица, стихотворението би могло напълно да се отнесе къмъ категорията на любовната лирика.

На Блажена Марія.

Да те миловамъ
Искамъ, Девице,
Верна кралице,
Моіе добръ:

Близо до тебе
Ас да остана,
Да се не махна
На мене даі.

Каквото обичешъ
Ти да ми кажишъ,
Ти да ми обадишъ,
Ас самъ готовъ.

Изванъ сарцето
Друго не можа
Да ти пре(д)ложа
За поклонъ моі.

Ето сарцето
 Ас ти і предавам,
 Неі ти подавам
 Дех! ти і земи!

Маіко придрага!
 Не деі ме оставе
 Нето забраве,
 Чи дип сам слаб!

Твоіе і то веки,
 С милост си і зела,
 Кога си щела
 Твоі да іе то.

Дор ме не видиш
 У здраво спасени
 С вечни премени
 Облечин у раі.

Чи то те обикна
 С милост нај-силна
 С драгост нај-милна
 С варзел нај-здрав.

Ах моіа маіко,
 Колко ми і драго
 Име ти благо
 Да спомена!

Толко ми і сладко
 Тебе да викам,
 За теб да пеіа
 На секоі час.

Друго едно стихотворение, по-несполучено, е спазено въ единъ ржеопчєъ отъ 1836 година; то и откъмъ езикъ не е толкова хубаво, а въ художествено отношение отстѣпя прѣдъ по-старитѣ образци, въ които поне прозиратъ, както видѣхме, духътъ и размѣрътъ на народната поезія. Отъ 1840 година, именно отъ дожаждането на капуцинитѣ въ Пловдивско съвсѣмъ се напуца въ областъта на духовнитѣ пѣсни тая стара пособа, така че въ черковното стихотворство настая обратъ назадъ къмъ съвсѣмъ безвкусни прозаични „стихове“, въ които само на гледъ се спазва ужъ стихотворна форма. Единъ видъ начало на тоя родъ „прозаични“ стихотворения е и поменатото отъ 1836 год., което има заглавие „Pesen“; то състои отъ деветъ строфи, пѣрвитѣ петъ отъ които привеждамъ за показъ въ кирилски прѣписъ:

П е с е н.

Свет, ни си веки за мене,
 За тебе ас веки ни сам.
 Од сига сичката милос
 Сам іа дал на моі Исуса.

Моі Исусе, драгос моіа,
 Ас само тебе искам сига,
 Сас свем на тебе се придавам,
 Прави од мене какѣто щеш.

Моіе сарцѣ толкос заварза
 Негова сладка добрина,
 Чи добрд друго од земета
 Моіа душà веки ни щѣ.

Боже моі, веки ас ни мѣжа
 Да живеіа бис твоіа милос,
 Млого, млого твоіе синджире
 Ми са стегнали сарцѣ!

Душà од тебе, моі живот,
 Ни моі веки да бега,
 Кога ти іа пробі с милос твоіа
 Се од тогази твоіа і билà.

и пр.

Дожаждането на капуцинскитѣ брата въ Пловдивско отвара нова ера и въ павликянската книжнина, понеже при благоприятнитѣ политически условия, които по туй врѣме бѣха настѣпили за българитѣ изобщо по цѣлата отоманска империя, частно у южнитѣ павликяни тогава се бѣха прѣкратили и дълготрайнитѣ крамоли, причинени отъ строгия и пристрастенъ режимъ на лигуориститѣ, та и духовенството, тоя единственъ двигателъ на павликянската книжнина, могло да заживѣе по-сигуренъ и по-спокоенъ животъ. Важно е и туй, че къмъ дотогавашнитѣ книжовни опити на домашнитѣ свещеници веднага се прибавили и сериозни книжовни трудове и отъ страна на нѣколцина трудолюбиви и даровити капуцински братия, които успѣли добрѣ да изучатъ павликянското нарѣчие възъ основа и на дотогавашната павликянска писменостъ. Голѣма заслуга за тоя новъ подемъ на книжнината има и тогавашниятъ началникъ на пловдивския католишки викариятъ, ученолюбивиятъ владика Андрей Канова. По-горѣ се говори вече, какво значение се пада на тоя заблѣжителенъ черковенъ служителъ въ историята на южно-павликянското черковно дѣло, заподиганieto на което тѣй дълго той е работилъ като вѣщъ администраторъ и още по-вѣщъ реформаторъ. Слѣдъ непопулярния викарий Птачекъ новиятъ черковенъ глава, Канова, е билъ дочаканъ съ голѣма радостъ както отъ народа, тѣй и отъ духовенството. Отъ срѣдата на това подирното нѣкой се възхитилъ дотолкова, че написалъ по-тоя случай нѣщо като ода въ стихове. Единъ старъ прѣписъ отъ това „стихотворение“ намѣрихъ въ Калъчли между книгата на отца Едуардо. Авторътъ му ще да е безъ съмнѣние нѣкой отъ тогавашнитѣ павликяни свещеници, които сж живѣли, както видѣхме, въ лоши отношения съ Птачека и другаритѣ му и които сж имали поради туй особна причина да се радватъ на новия си началникъ. Авторътъ още въ началото на „одата“ си загатва за „тъмнитѣ“ врѣмена, които прѣкарала, разбира се подъ управата на лигуориститѣ, и гоненията, които прѣтърпѣли отъ тѣхъ именно „страшната бегония“, за която се казва въ първата строфа. Стихотворението е стѣмнено по образецъ на тогавашнитѣ по-нови черковни пѣсни, твърдѣ прозаични и по форма и по съдържание, именно защото не се подражавало, както въ по-старо врѣме, на народната поезия, въ слѣдствие на което въ черковната поезия се заличилъ и она, макаръ и слабъ, народенъ колоритъ въ дикцията и формата, съ който се отличаватъ най-старитѣ павликянски черковни пѣсни. Тая дълга ода, която съдържа до 32 строфи, азъ ще приведа тукъ съ значителни събращения:

Како честито време
 Дочакали сми ниѧ
 След страшна бегония
 След тамни времена!

 След толкова пожади
 Сас искани римниво
 Сас сарце радосливо
 Видехме наш Пастир.

Бил тоѧ оне Андреа
 Од свети ред Францешков,
 От сборат редовников,
 Дето сложном живеѧ.

 На нашѧта сирмашиа
 Били сми ниѧ честити,
 Забраняни и покрити
 Под негови крила.

Да додат немилници
С обруже и сас ножове
С оган и сас топове,
На нам хич нема страх.

Защо сми ниѣ пребрани
Под бранителство силно,
Под главатарство милно
Од нашѣт мил Баща.

Един Пастир же бади
На вам сирмаси жални,
Сас раце, с милос пални
Вам ще благодарѣ.

Тоѣ ще величѣ да бади
На земе от Турци страшна,
Чек до порода кѣсна
Од ваш'те си чеда.

Щат него да прекажат
Онуки ваши сетни,
И сичките бисчетни,
Народи од тас земе.

След толкос злини и толкос
Наѣ-сетне Господ речи:
До дѣ ще да се влечи
Такава лошина?

Защо да се претарпе
Опачина такава
Бис почес и бис слава
Кристианство да седи?

Защо да нема Андреа
Сас своѣа кротосѣѣа
Сас своѣа мудросѣѣа
Сичко да прекроти?

Защо се на погансто
Дава глава да дига?
След толкос жалби стига,
Дето теглили сми...

Когато ниѣ видехми
У Филбе с наша радос,
Палин сас мир и сладос
Пастир наш милостив,

Секоѣ да го честити
Излези ис своѣа стреха
И сички, волко щеха,
На среща са утишли.

Сички сас радос пални,
Сас лицето расмено,
Сас око неоделено
Од милостив Пастир.

Илѣ си, о Господине,
Чи сас твоѣе можансто
На силата од погансто
Ти щеш да навиеш.

Сас твоѣето редени
С милос и мудросѣѣа
Секоѣ разбарканиѣа
Ще скоро се смири.

На светлос ще да бади
Наш'та присвета вера
И издигната бис мера
На почес од светат.

Од сега да починат
Наш'те сарца ниволи
У радости поволни
Од тиѣа времена.

На нам веки да бади
Зговор и веселѣѣа,
У нашѣа сирмасѣѣа
Сичко са ще услади.

Наскоро слѣдѣ като капуцинскитѣ братия поеха черковната управа на южнитѣ павликяни, излѣзе въ Римъ пѣрвата напечатана павликянска книжка, именно споменатото вече молитвено „Книжче“ („Knigice od molitvi, kojeto na svetlost dadi prisvetli gospodin Karlo Pooten, biskup od Maronia i apostolski namestnik od Antivari. Tiparisan u Rim, 1846“, мол. 8^о 161). Каза се вече, че за сѣщински авторъ на туй „Книжче“

трѣбва да смѣтаме не епископа Карло Поотенъ, чието име личи на заглавния листъ, а българина павликянинъ Яковъ Яковски, възпитаникъ на прапагандата. Карло Поотенъ прѣзъ 1846 год. е билъ Антиварски епископъ, а че той се явява като издател на една молитвена книжка, прѣд-назначена за нашитѣ павликяни, то се обяснява отъ миналото на епископа Поотенъ, който бѣ прѣкаралъ прѣди това каксо врѣме на служба първомъ при нашитѣ сѣверни павликяни (вж. по-горѣ стр. 107, 147), а сетнѣ и при южнитѣ въ качество на викарий, именно слѣдъ изгонването на Птачека, докато да дойде новииятъ викарий Андрей Канова. Кога и колко врѣме Поотенъ е прѣкаралъ въ Пловдивско, точно мога да опрѣдѣля по една рѣкописна тетрадка, въ която между други и Поотенъ, докато е стоялъ въ Пловдивъ, собственорѣчно е вписвалъ кръщавки, които той е извършилъ, именно отъ Ноември 1840 год. до края на Мартъ 1841 г.¹⁾ Понеже Поотенъ е стоялъ толкова малко врѣме въ България, тъй като той и въ Никополско прѣкаралъ всичко около 5 мѣсеца, не ще да е могълъ много да научи български и всѣкакъ не толкова, щото дори слѣдъ шесть години отсъствие отъ България да печати първата павликянско-българска книжка. Ала и безъ тия съображения доста ясно е казано въ едно послѣсловие въ края на Книжчето, че колкото се отнася до българския езикъ на тая книжка авторъ е казаниятъ Яковски, а Поотенъ най-много ще да е прибавилъ нещичко отъ себе си, и то на хърватски или италиански, което Яковски прѣвелъ на български. Въ казаното послѣсловие („надхортуване“) въ този смисълъ се посочва Поотенъ и отъ самия Яковски като авторъ на книжчето. Ето какво говори тукъ Яковски, който си подписалъ и името подъ послѣсловieto: „Сига чи вам се придава, предраги кристиане моie братie, тиi книжче типарисано, мола се на вас сички, да и преiемити, да и четети и да си и имати драго. Приiемети и сас радост и сас драго сарце. Да знанити сички, чи присветлиiат и придостоiниiат бискуп, господин Карло Поотен, палин од милост за вас, написа и нареди тиi книжче. Който од вас иска, то може да му бади за помощ, кога жа моли, зацо ватре ще да намери много вредни и добри молитви. Сичкото, дето има у тиi книжче, и теi наредено добрѣ, да ни можехти да чекати хич никак (колкото ас сакам) по добро. — Ас се надевам, чи никоi ще да има между вас, коiто ни ще да сполави Бога и да се зарадова да има идна работа теi наредена и теi сторина, както тиi книжче од молитви. Сичкото, дето стори и господинат бискуп Карло Поотен, и коiто се мачи да и типарижи, се направи за вашто добро и за слава Божя. За туi, мола се, приiемете и, каквото и; и надевам се, чи жа и намерити толкос добрѣ, колко можехти да искати. Бог види, ако сас туi се траси фала челешва ил вац'то добрѣ. . . . Ас ни сам друго нищо сторил, некили да се типарижи и да излеси по-добрѣ наредено и

¹⁾ Въ сжщата кръщелна книга прѣди Поотена кръщавкатѣ сж вписвани отъ свещеника Лудовикъ Капело (именно отъ 16 Септември до 18. Ноември с. г.), когато прѣсталъ и подписалъ на самия Птачекъ, който е захваналъ тая матрична книга на 8. Декември 1839. год. и я водилъ до включително 10. Септември 1840. г.

исправино, чи од моѣа странѣ можеша. — Ама ас сакам и се надевам пред Бога сас свѣ сарце, чи сичкото ще да бади на вас много и ѣако драго: и никоѣ между вас, предраги моѣе брате кристиѣане, ще да се намери, коѣто ни жа земи радослив и сас бизкраѣно сполавене на господинат бискуп Карло Поотен ти негови книжче, дето сигѣ нај-парем излезова сас словите од Пропаганда Фиде — Бог отац, Син божи и Дух свети, да дадат благослов, мир и секако добрѣ на сичките, дето шат да четат тези духовни молитви. Живейти сас Бога. Д(он) ѣако ѣаковски.“

Освѣнъ това официално послѣсловие, въ което Яковски не е рачилъ открито да се нарече прѣводачъ на книжката, именно отъ деликатенъ огледъ къмъ епископа Поотенъ, който се е „мжчилъ“ да „напечата“ (koito se masi da tiragixi) книжката, сир. който ще да е платилъ разносикѣ и за българския прѣводъ, та оставилъ и името си на заглавния листъ, има едно второ, което иде веднага слѣдъ първото и въ което, ако то и да не е подписано отъ Яковски, подирниятъ явно казва, че българскиятъ езикъ на книжката е негова работа. Въ туй второ послѣсловие, което носи заглавие: „Гледай и знай, както тебе да четеш“, слѣдъ като се обяснява на читателя, какъ трѣбва да се четатъ латинскитѣ букви по приетия за павликянитѣ италиански правописъ¹⁾, най-подиръ се казва слѣдното: „Аво намериш некоѣ пат у тиѣ книжче некоѣ хорѣа, коѣато на тебе ни саваше много добра да риче онази работа, за коѣато беши там турнана, опрости, защѣ ас, кога наредих за тебе онози Книжче, бех забравил нашат ѣезик и ни можех да стора сичкото, както белки ти искаши“. Слѣдъ послѣднитѣ думи на Яковски, който е билъ родомъ отъ Калъчли и който говори тукъ, че забравилъ „нашатъ езикъ“, когато „наредилъ“ Книжчето, не остая ниваево съмнѣние, че той е авторъ на подирното, както е пакъ той авторъ на друга една павликянска набожна книжка, печатана прѣзъ сщчата 1846 год. въ Римъ, именно катихизисътъ подъ заглавие „Nauka Kristianska“, за който се спомена въ началото на това изложение на павликянската книжнина. Яковски се е училъ въ Римъ и тамъ прѣкаралъ дълго врѣме, прѣди да се върне въ България, та затова и той казва, че тогава, когато „наредилъ“ книжчето, билъ забравилъ матерния си езикъ. То ще да е станало прѣзъ 1839 — 40 година, когато Яковски туку що се е билъ върналъ отъ Римъ и когато и Поотенъ се намиралъ въ Пловдивъ, та тогава заедно съ него ще да е билъ стѣкменъ ръкописътъ на Книжчето, макаръ че едвамъ на 1846 год. можалъ да се яви печатанъ. До тази дата Яковски прѣкар-

¹⁾ Тукъ Яковски дава упътвания, какъ да се четатъ латинскитѣ букви с и g, понеже въ правописъ си одстаивалъ отъ тогавашния италиански правописъ, приетъ въ павликянскитѣ книги, именно като употрѣбѣва лат. буква с изобщо съ значение на нашата буква ч, а лат. б. g — на нашето е: „Sekoga ci scetesc da namerisc slovata c ja pred a, ja pred o, illi pred u, ceti kakto da è napret e, i: kato da ricesc: Ciarna tej: Petarco, Cico, kato da e Petarcio, Cicio; Cuma, cudo, kato da besci pisano Ciuma, ciudo. — Koga joscti namerisc slovata g, ceti kato da besci pisano gh, tei: Angèle, Arkangele, gi, dragi predragi, ceti sekoga kakto scetesci da cetesc, ako besci nameril ispisano: Anghele, Arkanghele, ghi, draghi, predraghi.

валъ въ отечеството си като свещеникъ, та ще да е уснѣлъ прѣзъ туй врѣме добръ изново да си припомни майчиния езикъ и да пооправи споредъ това и езика на „Книжчето.“ Така и ще да е станало, понеже езикътъ въ това подирното е доста добъръ, и главно сходенъ съ установения до тогава езикъ на по-старата павлиянска книжнина, съ която безсъмнѣно и Яковски е билъ запознатъ възъ основа на старитѣ рѣкописни павлиянски съчинения. Ето нѣколко малки отвѣслева изъ „Knigice“ и то съ латиница, както е въ оригинала, за да се видятъ езикътъ и правописътъ (с чети ч; g чети z, x - ж, z = з, z - ц, sc - ш):

„Sas svè sarze ti zafalovam, Boxe moi, zarad sickoto dobrò, dèto mi si storil, ama nai mlogo, ci me si pazil taži nosc od sekako zlò i od barza i ninadexna smart, i ci mi si dal, da xiveia du tož den. Pazi me, Boxe, toži den od greh. Smiluai se za mene, Gospodine, smiluai se za mene. Tojata mila, Gospodine, da badi varhu mene, kaketo sam se u tebe nadeval. U tebe, Gospodine, se nadevam, nisctà da bada zasramin doveka. . . .“ (с. 5).

„ Zaminà toži den, katò kogà da go niè imalo. Tei xi zaminè i zanscniat den i sickite denè od moiат xivot. Ako sam se dnes darxal u milos Boxà, i ako sam dobrò storoval, blazè mi, zastò Bog se i obrekal da dadè nebeski hak na koito storova dobrò. Amà ako sam padnal toži den u smartin greh, jazek za mene! od Boxata pravdina ni moxa da se skria. I da me viknisc ti, Boxe moi, taži nosc napret tojeto lizi, da me sadisc, kakò xa badi sas mene? Ah, smiluai se za mene, Gospodine, sporet tojata golema mila. Znajà, ci sam ti mlogo grescil, i ci ni sam dostoin da gledam nebeto: ama i znajà, ci tojata mila i biz kraì i biz mera.

Zarad tui, palin sas nadevane u tojata bizkraina dobrinà, mola ti se, da me oprostise. Svidek mi i xalno od sickoto mojè sarce, ci sam grescil na tebe, Boxe moi i moi storitel, moi spasitel i mojè vecno Dobrò, dèto as milovam varhu sekakva rabota. Oprosti me, Gospodine, oprosti me. Iako se obricem, ci seta od sigà natatak da se varda od sickite grehove. Dai mi, mili Boxe, tojat prisveti pomosc, da moxa da izvarasca dèto sam se obrekal. Amen“ (с. 12—13).

Etto me, Boxe pravi i Boxe milostivi! etto me sas svè sarze prostrèn napret tojeto prisveto lizi. As sam onzi siromah grescnik, dèto tolkos pàti te navredih. Moi Basctà nebeski, as sam grescil napret tebe i ni sam dostoin da se zovà tožè cedo. Ti od niscto me stori i du sigà xiv me darxisc; ti mi dadi sveta vera, biz kojà nimoxi nikoi da si ispasi duscata i kazandisa Rai nebeski“ (40).

Xa stana i xa ida vaz mojat Basctà nebeski i xa mu kaxa sas salzi na occite: Bascta moi mili, grescil sam! ama niscta da se sràma da ubada napret tojat Namestnik sickite mojè grehove, dèto nisam se sramil napret toite occi da gi stora. Gospodine Issukraste, dai svetlost na mojat pamet, da poznavam sickite mojè kabahate: dai mi zdravo pokajane, da gi placa sas sickoto sarze, dai kovet na moi jezik, da gi ubada sickite, kaketo gi storih napret tebe“ (с. 42).

Отъ посоченитѣ образци се вижда, че наистина Яковски не е могълъ изведнажъ да пише на такъвъ установенъ книжовенъ езикъ, който несъмнѣно се води откъмъ фонетична страна по неговото матерно нарѣчие, ако не бѣ съществувала по-стара народно-павлиянска книжнина, възъ основа на която и той въ младини ще да е привияналъ писменио да си служи съ родния си езикъ. Сжщата стара рѣкописна книжнина е послужила за основа и на нѣколцина капуцински братил,

които по примѣра на Яковски сетнѣ напечатаха още нѣколко набожни павликянски книжки.

Навикътъ да се пише на павликянско нарѣчие особно ще да е билъ утвърденъ тогава у българскитѣ свещеници отъ по-старата генерация, които новитѣ капуцивски братия завариха слѣдъ току що утихналата имъ борба съ прогоненитѣ изъ България лигуористи. Видѣхме, че тогава се писали не само черков и проповѣди на български, но че нѣкои се опитали и въ областта на черковното стихотворство, отъ което взели полека-лека да прѣстъпять и границата на мирската поезия, както се вижда туй отъ приведената по-горѣ ,ода' по случай на дохаждането на Андрея Канова. Понеже писателитѣ сж били свещеници, разбира се, че тѣ не сж могли да обработватъ чисто свѣтовни теми безъ колко годѣ черковно-дидактична тенденция. До какдѣ се е достигнало въ тази посока, се вижда отъ една сатира противъ „кумътъ“, а въ сжщностъ противъ традиционнитѣ народни свадбени обичаи и веселби, въ които кумътъ играе голѣма рола и съ които строгитѣ католишки черковници не искали да се помирятъ. Сатирата е писана въ стихове отъ неизвѣстенъ авторъ. Азъ намѣрихъ единъ прѣписъ отъ нея въ Селджиково, и то като приложение къмъ друго едно съчинение, което съдържа дидактични приказки въ стихове и въ проза, единъ откъслекъ отъ който вече цитувахъ (вж. по-горѣ стр. 219) и което слѣдъ малко по-обстойно ще разгледаме.

Сатирата има заглавие „Pesen na zdrave na kumât“, сир. пѣсенъ на здраве на кумътъ. Съдържанието ѝ на мѣста е доста безсолно, и явно личи, че е диктувано отъ лдовито настроение на нѣкой павликянинъ свещеникъ, ревностенъ възпитаникъ на заблуденитѣ чужденци мисионери, които въ народнитѣ обичаи и народнитѣ пиршества съзирали Богъ знае каква опасностъ за духовното спасение на повѣреното имъ павликянско паство. Тенденцията на автора е, да се подиграе кумътъ и свързанитѣ съ него обичаи и веселби. При все туй въ сатирата личи и немалко здравъ народенъ хуморъ именно въ отдѣлни изрази и фигури, а така сжщо и добро познаване народния битъ. Откъмъ художествена страна тая сатира напомня по-старитѣ павликянски черковни пѣсни — и тя е съчинена въ формата и духа на народната поезия, а при туй още и съ художествена рима въ края на всѣки стихъ: вториятъ се римува съ прѣдидеция. Стихътъ е твърдѣ неправиленъ: прѣобладава 8-сричниятъ, ала ги има и съ по 9 и по 10 срички. Ето цѣлата сатира:

Песен на здраве на кумът.

Играло се хоро големо,
Збрало се на сейр купо и немо
Предъ вуковата вратница.
Излези кум с' шарена баклица:
Раслинил се катѹ тазиа
И катѹ секој бекриа;
Брадата му сополева,
Катѹ козѹ митилева;

Устата му раскривени
И с лоше думи испущени;
Гуглата му і од свинска кожа,
А первазат ѝ од іежіа;
Обтагнал се сас цар(в)уле
И с' на(в)уца од маруле;
Варвите му са од лико,
Сячкото му є на прелика;

Ризата му од рашито, (?)
 Све садрано и нашито;
 Димнете му са од дармон,
 Од червена кожа од кон.
 Посрешнаха гу сватове
 Сас геги, сопи и колове;
 Кланат му се кату раци
 Хем му снемат и калпаци.
 Појаха гу старци и іунаци,
 Подават му жалти бардаци,
 Пални сас варла ракиа.
 Расмѣ се кума бекриа.
 За мезѣ му дават голие,
 Прас, пипер, од рапон филне.
 Седна кума пре кметове
 На високите столове,
 Фана пак да благославе,
 Амѣ си дума ни управе,

Защо пиян, мартав залѣн,
 Кату китук одарвѣн.
 Снеха му месо печино,
 И секи му подава вино
 Коі сас шарина паница,
 Коі сас жалтата баклица.
 Свират му наокол с' борие
 Като на свинѣ у курис.
 Играіат му среца іунаци,
 Криват му се кату раци,
 Криват му се кату бабе,
 Кату бабе, кату жабе.
 Скокна кума да играіе,
 Скаче, играіе, хем пикаіе;
 Зе да клече на колене,
 Кашмѣр стана на селене...
 Урига се катѣ свина,
 Триат му устата с' сланина.

Мжчно е да се нагажда, кой е съчинителятъ на посочената сатира; само това е твърдѣ вѣроятно, че едно и сжщо лице ще да е авторъ и на сатирата и на дидактичнитѣ диялози, именно на „приказкитѣ“, за които по-горѣ се спомена и отъ прозаичния дѣлъ на които една часть цитувахъ по-горѣ за характеристика на отношенията, що се развили между „млади“ и „стари“ подъ влиянието на новия „черковенъ“ моралъ, проповѣданъ отъ католишкитѣ домини, особно въ противоположность на староврѣмската „свободия“, подържана най-повече отъ народнитѣ вѣрвания и обреди (вж. по-горѣ стр. 219). Ржкописътъ, въ който се съдържатъ приказкитѣ и въ края на който се намѣри приложена цитуваната по-горѣ „думова“ пѣсенъ, съдържа отъ сжщата ржка една бѣлѣжка, която казва, че ржкописътъ принадлежи на отца Яковъ Яковски („Ex libris rev-di domini Iacobi Iakovsky, alumni missionarii apostolici Baltagiae“). Ала да ли е Яковски и авторъ на приказкитѣ и сатирата, не може да се каже положително. Споредъ прѣданието у сегашнитѣ южно-павликянски свещеници, не билъ Яковски съчинителъ, а другъ нѣкой български свещеникъ отъ онуй врѣме, приятелъ на Яковски. Споредъ това бихме могли да нагаждаме за нѣколко личности, ала най-вече изглежда да е авторъ на реченитѣ съчинения свещеникъ Петъръ Арабаджийски, който е билъ другаръ на Яковски и служилъ съ него въ Пловдивско. Отъ една ржкописна тетрадка, която намѣрихъ между старитѣ книжа въ Селджиково, се вижда, че Яковски и Арабаджийски служили нѣкое врѣме като мисионери даже и въ Варна, тѣй като тетрадката има надписъ: „Archivio parrocchiale della missione cattolica di Varna, ossia cartello portante le cose più rimarchevoli per servire al sud. duopo in caso d'occorrenza. An. Domini 1852. Essendo missionarii: D. Pietro Arabagisky; D. Giacomo Iakovsky.“

Въ Калъчли намѣрихъ втори прѣписъ на „приказкитѣ“, и то безъ оная сатира, отъ ржката на отца Едуарда. Вижда се отъ това, че „при-

казкитѣ“ сж били въ свое врѣме популярно четиво у южнитѣ павликяни, което и не е чудно, тѣй като тѣ прѣдставятъ единственото прѣзъ онуй врѣме павликянско съчинение съ колко-годѣ „мирско“ съдържание. Всичкитѣ „приказки“ сж 28, отъ които, послѣднитѣ три съдържатъ диялози въ проза между невѣста, мома, баба, дѣдо, чобанъ и доминъ както видѣхме по-горѣ (вж. стр. 219.). Другитѣ 25 приказки сж съчинени въ стихове и съдържатъ морални поучения въ твърдѣ разтегната форма. Съчинението трѣба да се основава върху неизвѣстенъ на менъ чуждъ источникъ. Нѣком хърватизми въ езика сочатъ на хърватски образецъ, ала при все туй никакъ не изглежда съчинението да е прѣводъ, понеже и тукъ, както и въ цитуванитѣ откъслечи отъ послѣднитѣ три приказки въ проза, авторътъ очевидно е черпалъ и изъ павликянския народенъ животъ, що се познава и по многото чисто народни елементи въ дикцията. Езикътъ не е дотамъ гладкъ поради стихотворната форма на съчинението — тази подирната немалко е спѣвала автора, който при все туй се мъчилъ да пише въ 8-срични стихове, и то пакъ съ обичайната рима въ края на всѣки стихъ.

„Приказка първа“ съдържа разговоръ на „лесица сас чяплек“ (lisza sas ciaplek), сир. на лисица съ щъркелъ. Лисицата дошла при чяплека (щъркела), да и помогне да се извади една кость, която заседнала въ гърлото ѝ като прѣди туй ядѣла риба. Чяплекътъ отначало не се осмѣлява да бръкне съ клюна си въ гърлото на лисицата, на чиято добросъвѣстностъ нивакъ не довѣрва, ала най-сетнѣ лисицата успѣва да го надума и чяплекътъ извършва операцията благополучно. Лисицата слѣдъ туй вмѣсто да бжде благодарна на своя спасителъ, дори се кае, че не се възползувала отъ случая да го изяде, и смѣта, че чяплекътъ трѣбва да ѝ бжде благодаренъ за това, че го оставила живъ. Това е моралътъ на приказката (стр. 1—8). — Втората приказка има заглавие: „лесица гошава чяплекат“. Тукъ диялогътъ е по бързъ (стр. 8—11). — Въ третата приказка „чяплек гости лесицата“ (стр.—16). — Въ четвъртата приказка разговорътъ се води между „стара и млада гарга“, въ който се примѣсватъ още една баба и орачъ (стр. 17—30). — Въ приказка пета си хортуватъ „дѣдо и баба“. Бабата разказва на дѣда си, че попътъ въ черква я съвѣтвалъ, много да не умува по божитѣ работи и когато съ дѣсната си ржка дава милостиня, лѣвата ѝ да не знае нищо за това. Дѣдото по поводъ на това ѝ обяснява, що значи туй „лѣвата ржка да не знае“. Слѣдъ дългото поучение на дѣдѣто бабата се изказва убѣдена и напълно проникната отъ новия моралъ. Все въ този духъ вървятъ и останалитѣ приказки (с. 31—36). Въ шестата приказка се продължава пакъ разговорътъ между „млада и стара гарга“ (стр. 36—44). — Понататѣтъ се води разговоръ между „дѣдо и баба“ върху евангелския разказъ за жената самаританка, който е билъ прѣдметъ на една проповѣдъ на попа въ черквата (Приказка 7 стр. 44—58). Продължава се разговоръ върху друга евангелска тема: „който пие отъ мене, повече ще ожедиѣ“ („koj мене piè, ioscti uxadneie“) пакъ между

„дѣдо и баба“ (Приказка 8., стр. 35—58). Въ 9-та приказка „баба и дѣдо си хортуват“ все по сжщитѣ въпроси, по които бабата, като заковравѣла консерваторка на старото народно невѣжество и народни суевѣрѣя, се указва съвсѣмъ неупжтена (стр. 58—69). — Въ 10-та приказка разговоръ водятъ: „волат стари сас волче младо“ (стр. 69—72). Понататѣкъ разговаря „дѣдо сас ерген“ (11-та приказка, стр. 73—79). Въ 12-та приказка говори „момиче сас лесица“ (стр. 80—85). Въ 13-та приказка разговарятъ „мома и баба“ (стр. 86—90); въ 14-та приказка — „пител сас лесица“ (стр. 90—98); въ 15-та приказка: „валкіат стари сас младо кученце“ (стр. 98—100); въ 16-та приказка говори „валкіат на пастира“ (стр. 100—108). Останалитѣ приказки отъ 17 до 26 нѣматъ специални заглавия, а съдържанието имъ е пакъ такъво, само че нѣма диалогъ, именно се умува на общата тема върху човѣшката суета и хорската развала подъ влиянието на старитѣ традиции.

Тукъ ще дамъ за образецъ нѣколко откъслека отъ „приказкитѣ“ въ стихове и пакъ ще си послужи съ кирилица, като ще оставя инакъ въ всичко правописътъ на оригинала.

Приказка парва.

Лесица сас чіаплек.

Ида, чіаплек сад¹⁾ до тебе

Чи за гарло лек ми требе,

Іедра риба іадѣх іадна

Барже, барже, чи бех гладна.

Рекох да се понахрана,

А кос(т) іадри у гарло остана.

Саде ме дави, сили варло,

Като сабіа бодѣ у гарло.

Далге, чіаплек, имаш клещи

Небо с' вилунк²⁾ те почести.

Лесно можеш без задева

Да ме избавиш од болева.

Да ти смисла ас на сетне.

Дор ми светлос на очи светне

Од лов делиж³⁾ да ти носа,

Мед од пчелі да ти испроса.

Верно пак ас за напреда⁴⁾

Котѡ слуга да те следа.

Чіаплек.

Хитра лесо и власата,

Мед ти истича ис устата.

Си на думи тварде свесна,

А да смислиш лажа лесна;

Млад сам, лесо, аджамиа,

Рекли ми са, да се криа

Од лесица власовита,

Чи на измама тѡ испита:

¹⁾ Сад = сега, хърв.-срѣб. сада; ²⁾ вилунк = клювъ, човка; ³⁾ дѣлежъ; ⁴⁾ напредъ.

Мартва, уби́та та се стори,
 Гарге, с(в)раке да помаме,
 Лесно ловчиц да си фане.
 Да ти брачна в' гарло, драга,
 Баїа не смеїа с' моїа гага,
 Ни іе гарне од вода блага,
 Ни прискачем таквиз прага;
 То ми, лесо мила, прости,
 Немам ас толкос милости.
 Кої ме сили, кої ме гони
 Между заби и тривони
 Глава драга да си остава,
 С' толкос щета да те издрава?
 Немам вера толкос здрава
 Свет отколе те познава:
 Кад⁵⁾ лесица упашка мета
 Та си мисли измама, щета,
 Макар да има у гарло кости,
 Ни говеї си нето пости.

Л е с и ц а.

И лесица по свет се реїе,
 Чи і та требе да живеїе;
 Дордѣ і жива, здрава, іака
 Си помага с'глава, с'врака.
 Млого знаїе, млого умеїе,
 Защд секої зле ѝ пеїе.
 Колко косми та раслави (?)
 Толкос има та душмани.
 Хитро требе да се брани,
 Чи секої тиче да іа фани.

 Чарн и бел по гарбина,
 Добар си, чїаплек, на пол'вина.
 Далгіа носиш остра гага,
 Мер за вода туку блага!
 Да пробнєш заміе и жабе?
 Толкос можат и гарге слабе.
 Си пристапєш сас вонкиле,
 А немаш сарце като пиле;
 Страшно клепаш ти с'клепало,
 Далгіо хемєн катд орало,
 А плашлив гледаш не сто страни,
 Никої за опашка да те не фани,

 Нема у гарло, чїаплек примка,
 Ас си галтам іедвам слинка.
 Пиле драго, пиле чесно,
 Сламка од земе колко іе лесно
 Да издигниш с' твуїе клєщи,
 Толкос и кос(т) да се измести.

⁵⁾ когато, срв. хърв.-сърб. вада.

Чаплек се придори.¹⁾

Из гнездото чаплек фракна,
На лесица в уста бракна,
Рибни кос(т) из гарло извади
И весел фракна ис ливади.

Лесица издравила.
Гладна сам била леска удеве,
Ала не усещех од болеве,
Дремка на очи да не бех имала,
Нещо ас бех си іала.
Стиснала да бех си малко забите,
Щеха да бадат червата ми сите.
За хак то чаплек да си фане,
Чи жив остана и без ране.
.

Прикаска пета.

Бабата. Поп ми, дедо, одеве рече,
С' варла дума ме посече:
Жена, рече, у черква света
Да си гледа по земета,
Жена дома да си шата,
А у чарква малчишката
Да се влани и Богу моли,
Да не испит(в)а іа малмоли;
Далгіа има коса мазна,
Малко памет, глава празна.
У раі телесни парва Ева
Да беше си та малчела,
Ни много, много та галчела,
Свет би бил без задева.
Що се дума из алтар свети,
Ако не умеіе, ни усети,
Деда дома та да пита,
Думите му да почита.
Да се, дедо, с поп не свада,
Що не разбрах, да ти убада.
Да си бадиш, рече, свесна,
Кога даваш ти сас десна;
Лева рака да не знаіе,
У света книга теі се каіе.
Дедо. За десна рака се разбира
Нещо добро, Богу драго,
Дето тоі гледа с' ово благо,
Нещо дето с тело не умира.
За зло крива пак левица,
За то се каже та кривица.
Лева страна нишки на заби издава,
Десна ги на брашно вретено дава;

¹⁾ придори се = придвори се, сир. склони, съгласи се.

Орач сеіе с' десница,
 Криі на страна тоі левица,
 Пално кринче рака лева
 Даржи стиска салт за себе;
 Десна рака си наGREBE,
 Жито прасни, редом сева.
 За то десна кога дава,
 Лева то да не познава;
 Що подаваш с рака десна
 На сиромаси некадарни,
 Бади, бабо, харно свесна,
 Да ти лева то не учарни.
 Даваш жито на сиромаси,
 А не арнишеш сас уста си
 Да се фалиш често, често,
 Дома ли бй, іа на друго место.
 Брашно даваш іа солчица,
 Млеко у гранче іа чорбица
 На хората там под сенка,
 Ти се фалиш сас махленка;
 Теі си трасиш ти фалбица,
 Искаш іюшти и файдица:
 Да ти предат іефтиничко,
 Да ти истичат платно бело,
 Да ти шатат негли ис село,
 Старо било іа маничко . . .
 Пае парите кога си искат,
 Очите ти се, бабо, стискат:
 За Бога, не ли ас вам брашно
 Дадох, думаш, гледаш страшно.
 На заіем даваш чарно жито,
 Чисто искаш пае излишно.
 За Бога даваш ти сас десница,
 Грабаш, бабо, скубеш с' левица.
 За то думат книге свете,
 Кога дава десна рака,
 Лева рака да не усете,
 Чи та граба и траси мака.
 Помни, бабо, тази песна,
 Колко добро ти сас десна
 На сиромаси си раздала,
 Ако трасиш файда, фала,
 Сас чарнило рака лева
 Све развале, учарнева.
 Се подава сас десница
 Роіно вино у паница.
 Ако смесиш сас левица
 Ліута капка, злач, горчица,
 Роіно вино се развале
 И не пиеш веке, бале.
 За то, бабо, бади свесна:
 Кога даваш ти сас десна,
 Рака лева да потраіе,
 Да не усети, да не знаіе.

Баба. Сад се усетихъ, дедо мили,
 Да смо ис пат ниа извили.
 Патно билò да се подава
 На сиромаси за божиà слава;
 Да се пригледат за божи име,
 Да се нишо од тех зиме,
 Да се не свиват сас зор, сила,
 Да се аджадисат, чакат сас мила;
 Да им не грабни мрасна левица,
 Шо имъ даде добра десница.
 Од сад адет да си фана,
 Сиромаси да нахрана,
 Рака веке да не стискам,
 Фаида мрасна да не искам,
 Да ми се, дедо, небо придори¹⁾
 Неца веке уста утвори
 Да убада, шо сам подала,
 Само Богу да баде фала.

Интересно е, че въ една отъ тия приказки, именно въ деветата, се разисква между „дѣдо и баба“ ядката на социалния въпросъ, именно защо Господъ е създалъ сиромаси и богати, защо той търпи тая неправда. Тукъ вече бабата се явява като прѣдставителъ на скептичния духъ, който не иска туку тъй безъ доводи да приеме проповѣдвания християнски моралъ, прѣдставляванъ въ тая приказка отъ дѣдото. Становището на бабата е, че е трѣбало тъй да се нареди светътъ, цото или „сички да плачем или сички да се смеем“, както тя се изразява на едно мѣсто, а не само богатитѣ да рахатуватъ и най-сетѣ и тѣмъ да сж отворени вратитѣ на рай. Дѣдото се мжи да я убѣди, че тъй трѣбало да бѣде, ала неговитѣ доводи не могатъ да разгонятъ съмнѣнието у бабата: тя е недоволна отъ „ученитѣ“ доводи на дѣдото и най-накрай си остана убѣдена, че съ други доводи економическото неравенство у хората не може да се обясни, освѣнъ съ стария принципъ на фатализма, въ който старото поволеніе, олицетворено у бабата, вѣрва, именно че „драскано що е на чело іа писано бѣде, то на челява се дава, то ще да му бѣде“. Дѣдото общава допшти да извади по-силни доводи. И откъмъ формата на изложението приказката прѣдства особность: тукъ авторътъ, както е сторилъ и въ приказка 6-та, напуска 8-сричния размѣръ и си служи съ проза, ала за да не се прости съвсѣмъ съ поетичната форма, той спазва въ края на всѣки редъ и рима, така че изглежда приказката пакъ като гѣсенъ, въ която всѣки два стиха подредъ се римуваатъ. За да се даде на всѣки редъ формата на стихъ, авторътъ отначало се ограничава съ по-кратки редове съ по 10 до 14 срички, ала послѣ напуска и тази мѣрка па забравя къмъ края и римата, така че прѣминава къмъ чисто прозаична форма на изложението, ако и да захваща всѣки редъ изново, и то съ главна буква. Въ слѣдната приказка 10-та, озаглавена: „Вол стар и волче младо“, авторътъ пакъ се повръща къмъ 8-сричния стихъ,

¹⁾ И тукъ да се придори (зм. „придвори“) значи: да се смилв.

отъ който сетнѣ въ други привази изново отстѣпа, докато най-подирѣ, въ приказкитѣ 26—28 съвсѣмъ напуска стихотворството и диалозитѣ бърватъ въ проза, както е видѣтъ по-горѣ на стр. 219 и сл., гдѣто цитувахъ отвѣследи отъ тия диалози.

За образецъ тукъ прѣдавамъ приказка 9-та съ малки съкращения къмъ края.

Приказка девета.

Баба сас дедо си хортуват.

- Баба. Млого нещо, дедо, на тоз свет ас не умеѣа,
 Попат да питам хомен не смеѣа:
 Защо ли ѣдни хора имат и до шѣа са сити,
 А други гладни и сас парцале увити?
 Ёднѣ здрави, ѣаки, весели скачат,
 А други болни, слаби, вѣлатуват, плачат?
 Коѣ дава бахтат ѣа честѣ на хора,
 Коѣ толкос неволіе дава и злѣ повора?
- Дедо. Да не беше грехѣт на свет улезал, бале,
 Не бихми испаднали на толкос злѣ развале.
 Од кога грех на този свет улези,
 След себе тез злинѣ и неволіе донеси.
 Господ пак, наш баща милостиви,
 Секому колко требе дава из небе,
 И хора толкос злочести ни биха редом били,
 Да не биха секоѣ ден Богу грешили.
 Кога сми, бабо, нѣа греховити сиромаси,
 Млого да испитами не требе, смѣ да поклоним главѣа си.
 Авд се хора имотни, зенгин, богати,
 На тех Бог мил дава, да са теѣ благати.
 Сиромашна налегни, ѣа (х)ленчат болни,
 Кахар ги сасипи, ѣа тагуват неволни:
 Бог теѣ навешде, такав им дел дава
 Ис небе сас десница, как ще, теѣ раздава.
- Баба. Кога Господ, кому как ще, дава, хариже,
 Бѣ ще честѣт и коѣто сипи ѣа миже;
 Кому що дава, из небе спусни,
 Кому не дава, нема ни да укусни.
 Драскано ще на чело ѣа писано баде,
 Тѣ ще му да небо, тѣ ще да му баде.
 Камак мек би ли щѣ, ѣа долина брек?
 Горещ или бѣ ще студениат снег?
- Дедо. Чилек ни ѣ камак, ни брек ни долина,
 Чилек има памет и свес у главина.
 Твард камак да бади, од краѣ Бог рече,
 Бог чилека стори, с' правдина го облече.
 Од краѣ камак ѣак, твард остана,
 Чилек правдината изгуби, опак стана.
 Од тогава чилек, кога се мачи, моли, слага,
 Господ милостив го помага.
 Колку му требе, дава и грех прощава;
 Знаде ни ѣ длажен пак да му дава.

- Ако му бадѣ воліа, и зніадѣ много дава,
 И на добри хора и на опака глава.
 Негово сланце на този свет греіе, свети
 И на зли хора и на добри и на проклети.
 Дава даж из облак на добрѣ тревица,
 И теі полива бодил и зла каклица.
 Добрите некога педепса, ис кахар ги не извади,
 Греховити некога гоі, храни и глѣди.
 Гіах греховите педепса, да се оправат,
 Гіах ги дарі, данѣ од грех се остават.
 Гіах добрите катѣ нива торі, с' гноі покрива извива.
 Гіах катѣ злато тріе и с' песек извива.
- Баба. Добрѣ му,¹⁾ дедо, Господ на тое свет, намѣсти
 Неволіе да му²⁾ сасипат, с педепсе да му почести.
 Стані добар, Господ с' ташке неволіе пак те иснита;
 Лош стані, на хилядо злині те натика.
 Иди на десно, там даж, пороі намѣриш;
 Одбиі се на лево, градушка іадра намериш.
- Дедо. Кога Господ стори чилека, у бахчиіа го намести,
 Саз правдина и с' добрѣ телесно почести.
 Теі му Господ добрѣ уреді и с' добрѣ теі напали.
 Там ни щѣши ни смарт ни неволіе да му се доваре,
 Ала чилек самі се излоши, чи Бога не послуша,
 Сами се увалі на зло, и тело и душа.
 Недеі се, бабо, сад на тази работа чуди,
 Не ли си чула, що Господ след грешенито на чилека одсуди?
 Ти, Адам, рече, защѣ послуша теі лесно
 Глас од твоіата женѣ, (из)мамі те несвесно?
 Защѣ од недадино дарво ти іади?
 За педепса твоіа ето ти се убади:
 „Щеш да се мачиш с' велики маки
 Да усетиш, как не спори у твоіе раки;
 Що работиш по земе, за тебе проклета,
 Кога ти ражда тарни и дава щета,
 Сас навалене и сас пот од твоіе чело
 Леб да трасиш, да си храниш тело.
 Дордѣ ти доди време, од мене наредено,
 Да ти баді тело од душа разделено,
 Защѣ ти си од земе прах и пепел
 Пак сетне щеш да станеш земе, прах и пепел“.
 Баба. Ох, дедо, как ще да се рече, че Господ е баша милостиви,
 Кога му¹⁾ глѣда да плачим, да іактим дордѣ сми живи?
- Дедо. Види и мила маіка детето, кога ривѣ с' салзи, плачи,
 Ала боска с' пелин мила маіка да тріе не оставѣ.
 Стиска детѣ ножчето у раце, ривѣ, плаче, се каца,³⁾
 Нехаіе маіка, сас сила из рацете го отарве.
 Глушави децѣ сми ниа, бале, макар да сме теі стари.
 Не осещами небески чужди божі ствари.³⁾
- Баба. Направиш, дедо, с' думи, що ѣ черно, бело.
 Ала по светѣт башка се дума и по наше село.
 Детѣ плачи за іедін сахѣт, ниа за педисет године;
 Скоро се дете расмеіе, на сарце изденден поистине.

¹⁾ Му = ии. ²⁾ Каца = кжса. ³⁾ Ствари = работи.

- Дедо. Плачим, бабо, испадени из раі телесни,
Да не плачим довека, испадени из раі небесни!
- Баба. Да ти, дедо, сад много много ни додеіем:
Іа сички да плачем, іа сички да се смеіем!
Колко хора, дедо, лесно стигнат раі небески,
Свират, пеіа̀т сити, сас мака и стока пални.
Или на сир'маси є дадино, денє и ношє да плачат,
Ако искат у раі небески да стигнат?
- Дедо. Патека, бабо, дето води хора у раі небески,
Расипана є сас остри тарни гложї;
Друга патека, бабо, за греховити хора нема.
Сиромаси биле или големи хора с' стока голема,
Од таз патєка хемен секої страни и бега.
За тѣ милостив Бог с' неволіє му т'вари, налєга.
По трандафил, по руже да варвим бихме ниа щєли,
Ала Бог наредїл тарни гложї да газим и нещєли.
- Баба. Ти днеска, дедо, белким недочуваш харно:
Имотни хора, богати ис трандафил и руже ходат,
Смеіа̀т се, радоват, пиа̀т, іада̀т и кеф си гледат,
Сетне пак раі небески или не добиват?
- Дедо. О, бабо, не си ли чула, како думаше у свето евангеле?
Ис уши од игла̀ колко є мачно да се камила провре,
Толко є мачно, зенгин чилєк у раі небески да вливе.
- Баба. О, дедо, тез думи на мегдан пре хора да не сї продумал,
Чи сас камани сас буце щат да те зароват.
Или Господ белки, дедо, туку за нас сир'маси раі є сторил?
Или дрипавите там само ходат? Богати там не преимет ли?
- Дедо. Богати, дето нема̀т сарце, залепено за мака, преимет,
Ала дето има̀т сарце, залепено на мака, делиж там нема̀т.
- Баба. Сига̀ се малко, мил дедо, на твує далбоѣи думи малко поусетих:
Секої има мила за своїа мака и стока,
Ала секої тварде сарцето на мака не залепе,
Да милова, санки, по-много маката од Бога; теї ли?
Ас, дедо, сига̀ те не питам за богати од този сої опаки,
Дето ги свет услєшил та миловат мака по-много од Бога,
Емї те питам за богати, дето миловат Бога по-много од мака.
Тез хора богати не ходат ли тиа по патеки равни, по
цветіата?
- Що малчиш? Или збарка конците та не знаш да одговараш?
- Дедо. Готова є думата, бабо, ала твоїата тиква є слаба и куха,
Затѣ мисла, с' какви думи да те управа сада.¹⁾
- Баба. Кога ти се падни, дедо, с'игла іа гоберка да ме ободниш;
Расмеіє ти се лице, мустаците ти се бели нагарчат...
- Дедо. Бранти, бабо, муха у празно гранче,
Брантат у твоїата тиква моїете думи.
Пална тиква, бале, на доло се спусне,
Празна тиква ветар іа на горе издига.
Мудар чилєк на божи работи главата слага,
На вар(х) звездите не траси що има,
Празна, куха, бабина главица
Требе да мисли за гарне и паница...

¹⁾ Сада = сега.

- Баба. Пишман станах, чи ти продумах и питах,
 Ти сас думи двете уши ми напални.
 Де, доста ме хули, кажи ми, що те питах.
 Добри богати не ходат ли по руже, по цветiата?
 Дедо. На твоiете мижливи очи теi се прави, бабо.
 Добри богати заман да тапчат трандафел...
 Не ли си чула, що Исукрас дума на евангеле?
 Ох, колко е страмна и тесна патека,
 Дето чилека води да стигни живот вечни!
 Силети се сички да улезите и да варвите из неiа,
 Патници сми ниа, патник цвете не траси,
 И ако го откасни, уморен скоро го фарле...
 Коi у страшен боi улize, с' цвете се не кичи,
 Богат, честит ли баде, iа сиромах дришав,
 Сас три варли душмане треба да се бие:
 Сас дявол чiарни и сас опакиат свет,
 Сас тешко и лиуто тело и редом блиудно.
- Баба. Подоведих се малко ас сада, дедо.
 Видех некои сведулкiа од твоiете думи.
 Ала пак, дедо, защо на богати по-млого се дава?
 Защо на сиромаси теi малко се подава?
 Дедо. Не жали се, бабо, свидно да ти тò не баде:
 Коi по-млого има, по-млого да дава му се одсаде,
 По-млого треба Бога да почита и од грех да се варди.
 И акò пак прегрепнева, тешко се педепса.
 Господ од сиромаси по-малко иска, лесно им прощава.
 Немотиа è т'вар тешак, ала по-лесно се носи.
-
- Баба. Усетих се, дедо, неща веки ас да ти думам:
 Драскано що е на чело iа писано баде
 Тò на чилека се дава, то ще да му баде. . . .
-
- Дедо. Божi редени, бале, чилешка намет не стига,
 Сас сарце само стига, кога се на вера слага,
 Глупаво детè не гледа, с' какви го дрехи увиат,
 Маiке си на очи гледа, неiа преграща, цалува.
 Колко по светат си ходим, Господ му реди, обличе,
 С какви дрехи му увие, да си ни гледат, бале,
 Сребарни ли са iа дрипи, божà рака ги дава.
 Милос божà голема, да смислиш само, о бале,
- Баба. Млого знаш, дедо, с думи да умаiеш:
 Милос божà голема е нам потребна,
 Ала колко да гледам звезди и небето,
 Не пални ми се, дедо, ни ракла ни гарнето.
- Дедо. За днеска, бабо, нищà да ти одговорем,
 На друга неделiа по-млого жа ти важем.
 Сосоват ти днеска толкос моiè думи,
 През неделiа смисли ги и често на памет докареi.
- Баба. Сас толкос думи истани ми ти главата,
 Ала и ас танка станах и празна в' устата.

До тукъ посочихъ книжовната дѣйность на нѣкои павликански свещеници отъ българско произхождение. Както се видѣ, тѣ главно принад-

лежатъ къмъ епохата до 1841. година, когато дойдоха капуцинскитѣ братия и отъ когато захваща нова ера въ черковния и книжовенъ животъ у южнитѣ павликяни. Това се дължи, както изтъгнахъ вече по-горѣ, освѣняъ на по-добритѣ политични и поминъчни условия, при които се падна на капуцинскитѣ братия да работятъ въ България, но още и на важното обстоятелство, че тогава между тѣхъ е имало и нѣколко извънредно интелигентни личности, които схванали задачата си въ България твърдѣ сериозно и се рѣшили да ѝ посветятъ всичитѣ си дарби и сили, каквото да подигнатъ, колкото имъ идѣло срѣки, на по-високо културно стѣпало това ново свое паство, останало толкова надирѣ отъ всѣка страна... Размѣсено по енории между самия народъ, новитѣ свещеници — италиянци трѣбало прѣди всичко да изучатъ чась по-скоро езика на паството си. Какъ сериозно се заловили нѣкои съ тая мѣчна работа, вижда се и отъ туй, че единъ отъ тѣхъ, именно отецъ Серафинъ, който билъ родомъ Сицилианецъ и на когото се паднало да свещенодѣйствува първомъ въ Пловдивъ и сетнѣ въ Хамбарли, точно прѣписалъ отъ начало до край съ латиница българската граматика на отца Неофита Рилски. Тоя прѣписъ видѣхъ въ Селджиково, гдѣто и сега се намира. На коричкитѣ е забѣлѣзано, че граматиката прѣписалъ „J. Serafino M. da Casselta“ въ „Filibe“ на „10 Ноем. 1846.“ Отецъ Серафинъ, както се спомена веднажъ по-горѣ, не е могълъ да използва знанието на българския езикъ, който той така съ голѣма ревностъ изучвалъ и теоретически, въ полза на павликянската книжнина, защото наскоро се поминалъ въ Пловдивъ, ала при все туй неговиятъ прѣписъ на Неофитовата граматика остана бѣлѣжитъ фактъ, който може да ни обясни бързия успѣхъ на книжовното поле на другъ единъ книжовенъ сподвижникъ и другаръ на от. Серафина, именно на отца Едуарда, за когото по-горѣ вече става дума по поводъ на неговия надгробенъ надписъ въ Калъчлийската черква (вж. по-горѣ стр. 207). И отецъ Едуардо, щомъ на 1841. г. дошелъ въ Пловдивско и се настанилъ въ първата си енория — въ Хамбарли, трѣбва да се е заловилъ здраво да изучава българския езикъ, а именно павликянското нарѣчие възъ основа на заварената отъ него по-стара павликянска книжнина, защото вече слѣдъ шесть години, а именно на 1847. година той е могълъ, както ще видимъ, да прѣвежда италиянски набожни книги на български. Като се вземе прѣдъ видъ сравнително твърдѣ плодовитата книжовна и отъ частъ научна дѣйность, що е развилъ сетнѣ отецъ Едуардо, твърдѣ е приемливо, че отецъ Серафинъ, който на 1845. година е заелъ мѣстото му въ Хамбарли, отъ гдѣто Едуардо се примѣстилъ въ Калъчли, именно по уптванията на подирния се заелъ да изучава българския езикъ по граматиката на Неофита, както вѣроятно прѣди него е постѣпилъ и самъ Едуардо, когато почналъ да учи български. Веднажъ успѣлъ да владѣе българския езикъ, Едуардо вече не се спрѣлъ до смъртъта си, която го сварила, както видѣхме на 7. Януари 1873. год. въ с. Калъчли, да прѣвежда и да съчинява на български. И той, разбира се, повечето се движилъ въ набожно-поучителната книжовна

область, ала неговото добро образование, свързано съ извънредно голѣмо трудолюбие, го е потъбвало и къмъ чисто научна работа, именно въ областта на филологията: Едуардо, като знаялъ отъ личенъ опитъ, какъ мъчно усвоява единъ чужденецъ като него българския езикъ, безъ да има на рѣка нито добра граматика, нито пъленъ словарь на сѣщия езикъ, и като цѣнѣлъ високо у единъ свещеникъ подпълното познаване езика на паството си, той посветилъ голѣма частъ отъ живота си да напише българска граматика на италиански и да състави пъленъ италианско-български словарь. Вънъ отъ това Едуардо прѣвеждалъ и нѣкои черковно-поучителни драми, па отишелъ и по-нататкъ та прѣвелъ и „Геновева“ на български. Като вземемъ прѣдъ видъ немалкото количество черковни съчинения, които той прѣвелъ на български, сетнѣ една сбирка черковни стихотворения, които той съчинилъ, и многобройнитѣ черковни проповѣди, що си ги е съставялъ той за себе си, трѣбва да сметемъ отца Едуарда за най-крупна личностъ между нашитѣ павликянски писатели, а съответно съ това да му дадемъ и заслуженото мѣсто между българскитѣ писатели изобщо отъ епохата на възраждането, когато се пада именно неговата книжовна дѣйностъ.

Подирната и сега е много малко извѣстна, понеже само една малка частъ отъ съчиненията на Едуарда, именно нѣкои отъ чисто черковно-поучителнитѣ бидоха напечатани отъ пропагандата въ Римъ, и то все слѣдъ смъртта му, докато всичко останало и сега стои въ рѣкописъ и само нѣкои измежду павликянскитѣ свещеници сега по слухъ знаятъ, че Едуардо е писалъ много нѣща, които останали неиздадени.

На 1878. година по починъ на нѣкои отъ павликянскитѣ свещеници, които сж знаяли отблизу рѣкописното наслѣдство на отца Едуарда, бидоха издадени на срѣдства на пропагандата въ Римъ четири негови съчинения, отъ които двѣ сж означени, че сж писани на 1847. г., едно на 1863, а за едно не се казва, кога е писано.

Двѣтѣ по-стари съчинения иматъ заглавие:

1) „Misleni za maki Issukrastovi. Da se pravat na sekoi den od golemi posti, pissani od P. Edoardo Kappuzzin, na godina sled poroxdeni Issukrastovo 1847.“ (Rim, 1878., Speciatniza na sv. ob. propagansco, 8°, 154 и

2) Nauki od sveti Francisko od Sales i od blaxen Egidio, i drugi dobri raboti od kristianski xivot, od italianski na bolgarski jezik ubarnati od P. Edoardo od Torino, Kappucin od sveti Francisko. Na godinu sled Issukrastovo poroxdeni 1847.“ (Rim, 1878., Peciatniza na sv. ob. propagansco, 8° 171).

По тия съчинения, датувани отъ 1847. година, ние можемъ да си съставимъ понятие, доколко е знаялъ тогава авторътъ имъ българския езикъ, който тѣй рано почналъ основателно да изучава.

За да напише първата книжка, безъ съмнѣние е дало на автора поводъ по-старото павликянско съчинение „Maka od Gospodina nasciga Issukrasta“, отъ което по-горѣ цитувахъ откъслечи (вж. стр. 255) и съ което отъ Едуардо ще да се е запозналъ, щомъ е почналъ да се интере-

сува за по-старата павликянска писменостъ. Видѣхме, че тая „Мжка“, покрай разказа за страданията на Исуса Христа съдържа и „размишления“ („promislenie“) върху тѣхъ, които сж послужили и на от. Едуарда за образецъ та и той скоро се рѣшилъ да напише подобни размишления, които нарекълъ „misleni“ (— мислене). Едуардо и направо е заимствувалъ отъ казания старъ ръкописъ цѣли части, въ които се разказватъ страданията на Спасителя. Разсжжденията у него прѣдставятъ по-самостоятелната частъ на съчинението му. Отъ сжщата стара павликянска писменостъ Едуардо копираше и чистонародния езикъ и стилъ, така че дадената отначало посока на книжовния езикъ у павликянитѣ е била възприета и поддържана нататкъ и отъ чужденцитѣ писатели прѣзъ миналия вѣкъ на чело съ отца Едуарда. Разбира се, че и дотогавашниятъ правописъ на ръкописната павликянска книжнина е приелъ Едуардо, толкова повече, че и печатанитѣ прѣзъ 1846. година първи двѣ павликянски книжки отъ Яковски спазвали сжщия правописъ. Връзката между езика у отца Едуарда и езика на дотогавашната павликянска книжнина се вижда на първъ погледъ, заради което тукъ ще цитувамъ въ кирилски прѣписъ само единъ откъслекъ и то първото „мислене“, съ което захваща книгата:

Как Исукраст убади неговите маки на Девица Мариа.

На среда, санки четири дена напред Великден, заведе Девица Мариа Синат си Исукраста на неината си соба, да мо убади своје си болевѣ. Инди, като седеха на едно, речи Девица Мариа на Исуса: Премилни синко, макар да несам достоина сас тебе да хортувам, като си моѣ Господ, ама като си ти и моѣ син, искам од тебе прошка да хортовам сас тебе, и на едно нещо да ме послушаш. Исукраст и одговоре: Моѣа премилна маѣко, ти знаш, чи ас те почитем и миловам, инди кажи на мене, какото искаш, и ас ща да те послушам. — Ас хубеве знам, чи ти си пратин од вечни Бога, речи Девица Мариа, да искупиш сичкият свет, и ощи знаѣа од пророците, чи това ще да бади сас маки и сас смарт. Ама незнаѣа, на коѣ време ще да баде това: и като вида и чуѣа, чи евреѣте пѣ сѣ сардити од напред на тебе, страх ме ѣе да те нефанат некога, и ас хич да се неусета. — О моѣа милна маѣко, речи Исукраст на неѣа, защо те ѣе страх од това? Как можѣш да мислиш, чи ас неща да ти убада, напред да закача моѣете маки. — Това мисла, речи Д. Мариа, ама страх ме ѣе, чи ти не щеш да ми кажиш, та да не стана жалновита. — Теѣ е наистина, отговаре Исукраст, теѣ е наистина; о моѣа милна маѣко, страх ме ѣе на тебе да кажа, зере знам, чи много ме миловаш, и затова, да ти нестана жално, ас не щех никога да ти убада, ама сѣга времето се приближи да се изваршават пророкѣете од свети Симеона, затова, мисла да ти убада зарад моѣете маки сичкото, дето е потребно да знаш: ама мола ти се, да не станеш толкос жалновита. — О моѣ милно чедо, рече Девица Мариа, като знам, чи наистина ще да теглиш тези маки, а пак да незнам на коѣ време ще да ги теглиш, пожално и по-мачно ще да ми стани: инди кажи ми барем, на коѣ време ще да теглиш тези маки, та да ми се улекни болевата на сарцето.

Завачи сетне Исукрас да си исказова мавите на Маѣката си Мариа, и речи и: о моѣа жална и милна маѣко, нѣа до сѣга сми имали много радосливи дни на едно да живеѣми и да се разгувареми, ама од сега щат да се променат на горчиви и жални дни, зере треба да се одделими: скоро ща да зимем изин од тебе, да с' ида да закача моѣете маки. Ти ще да видиш, колко ас ща да тегла од евреѣте: тѣа щат да ме оловат, да ме варжат и биѣат и

сас големи маки да ме закарет на градището од Иерусалем од едно садовище на друго; тиа пат да ме варжат за един дирек, та чи сас бичове да ме биат, на мојата глава щат да турнат един венец, од остри тарни направин, кои ще да ми проби на далбоко; пак щат да ме закарет сас голем кашмер на калварио да ме заковат между двама хајдуге, и на крас ща да умра: това и много други маки ща да тегла ас од тези душмане.

О Боже! Как преминаха тези думи през сарцето од Девица Мариа! Секој дума миноваше прес неиното сарце като единъ нош, од две страни оstar. Толкова голем саклет фана блажена Девица Мариа, чи неиното сарце зе на големо да скаче и неините раце и крава да триперат, та си загуби ренгат на лицето: като да имаше един калач на градите, толкос голема жалба усети, чи бајалдиса и падна на земета като умрела, хич да не можи дума да продума^а.

И въ другата книжка отъ 1847, год., именно въ прѣвода „*Nauki od sveti Francisko od Sales* и пр.“ езикътъ е все такъвъ. Книжката захваща съ слѣдния малъкъ прѣдговоръ („преу(д)убаждени“): „Ти, дете туга четиш, ще да намериш науките, дете, ти подава свети Франциско од Салес, и други каси молитви. Тиа щат да бадат като здрава храна на твојата душа. Ала ако искаш од тех добро да дочекаш, за секој пат да знаш, чи потребува да се мачиш повичи, да укусоваш од тех малко, некили много да галташ. Некој пат пососова една от тези науки, да те убарни на добар пат, токо чи хубеве да ги тандисоваш, и некој пат ти требуват много. На това да се редиш според халат од твојата душа, ама полека-лека и сас мир. Мачи се, твојето сарце да се напоје хубеве сас тези науки, та да дочека голема гурещина за кристиански живот. И ако теј правиш, ще да укусиш, като свети цар Давида, волеко је сладав и добар Господин Бог сас онези, дете имат право сарце.“ — Въ сщцность „наукитѣ“ на св. Франциска състоятъ отъ по едно мадро изречение за всѣки день въ годината, и то наредени по мѣсеци, като се захваща отъ 1. януари нататъкъ. Поради философското имъ съдържание авторътъ не е могълъ тия „науки“ винаги добрѣ да прѣведе на български па изобщо езикътъ тукъ е прѣсиленъ и много е изгубилъ отъ народната си боа поради многото синтактични барбаризми, съ които чуждиятъ текстъ по нѣкога буквално е прѣвежданъ. Ето пѣрвитѣ нѣколко изречения:

„Дете ни је за вечността, сичко і празно!

Една средна грижа за кашните работи не стори зарар на душата, ако знаш да намериш време за молитви, за четени и мислени за божи работи.

Когато хората те попитат за нещо, право кажи дете имаш на сарце бис шубе, да и преиемет или да и не преиемет.

Често да хортовами сас сладос и милос сас онези, дете од каде тех іако не тегли наш'то сарце.

Много повичи вреднова една добра работа, сторина на време од студено сарце, некили много работи, сторини на време од разговорка и радос.

Познаванито од наш'те сир'машие и слабини не потребува да мо уплаши, еми анджек да мо услажде, зере теі се забрановами варху худулиата и саиди-сованито од себе си.

Нема табиег толкос здрав, да ни можи сас пофторини лошини да се убарни на лош табиег и теі да стаје нај-лош.

Не мої да се намери махана на игри и веселие, когато се коландрисоват токочи за разговорка, не за слободиа, ама да бадат на ретко, за малко време и да са здружени сас чистина, почес и право сарце.“

Отъ 52 стр. слѣдватъ още нѣколко подобни „науки“ од блаженниа Егидио (52—54), а подирѣ идатъ молитви, които служатъ на човѣка да се приготви да умре спокойно. Затова ѝ врѣме човѣкъ трѣбва да се моли за да го сподоби Господь съ добра смъртъ. Една молитва се нарича: „Обрек за добра смарт“, която захваща тъй: „Боже мої, като наистина ща да умра, а пакъ не знаѣа, кога ще да бади моята смарт, од сега имамъ ниет на неѣа да се преготва и за това исповедовам, чи вервамъ сичкото онова, дето верова света чарква и пр.“ Нататѣкъ слѣдватъ други подобни молитви и размишления по поводъ на смъртъта. Отъ 97 стр. захвататъ особни молитви подъ заглавие: „Pet poklaneni za kateden na prisveto sarze Issukrastovo, deto bivati i za devetnizata“. Едоардо е обичалъ философската черковна книжнина и е смѣталъ, както се види, твърдѣ полезни за широката публика такива кѣси ‚мѣдри‘ поучения или ‚науки‘, както е нарекулъ той споменатитѣ афоризми отъ св. Франческо отъ Салесъ и пр. Затова той е прѣвеждалъ и сетнѣ подобни ‚науки‘, така че на 1863 година стѣкмилъ една по-голѣма и много по-цѣнна сбирка, която биде издадена пакъ слѣдъ смъртъта му подъ заглавие:

„Nauki za kristianskiat xivot spored Issukrastovoto sledene, prevedeni od latinsko na bŕlgarsko od P. Edoardo ot Torino, Kapuzin, u godinata sled Issukrastovoto poroxdene 1863. — Rim 1878, Peciatiwna na sv. ob. proragandsko“ (мал. 8°, 280 стр.).

Съдържанието на книгата е разпрѣдѣлено на 59 глави, въ които се съдържатъ мѣдри изречения и кѣси поуки, какъ да се влада човѣкъ въ живота изобоцо, съгласно съ християнския моралъ. Това се вижда и отъ названията на отдѣлнитѣ глави, като напр.: ‚Какъ требе чилекъ секога да се даржи в слагане‘; ‚за празното надеване и големство‘; ‚за варденето од лесно преѣателство‘; ‚за пазенето од многото хортоване‘; ‚какъ да си даржиш сарцето одкаснато од секаква телесна и световна работа‘; ‚чилекъ себе си да обиди‘; ‚какъ да се живеѣ безъ чилешка разговорка‘; ‚за долното потачене себе си подъ очите Божи‘; ‚Чи не требе да издирвами чужди живот‘; ‚Варху азоречните ѣзици‘; ‚Варху празното хорско садене‘ (сѣдене); ‚Какъ требе да се потапчи секаква хорска почест‘; ‚За преродната развала и силата на милостъ Божѣ‘ и пр. и пр.

Евѣнгѣтъ въ тая сбирка е много по-добъръ, което се обяснява и отъ по-сетнѣшната ѣ дата, когато авторътъ вече по-основателно е знаѣлъ бѣлгарския езикъ. Ето единъ откъслекъ за образецъ, именно началото отъ глава 2-ра: ‚Какъ требе чилекъ секога да се даржи в слагане‘:

„Секої чилекъ од само себеси иска много да знаѣе: а знаѣенето безъ божи страхъ за како бива?“

По е достоин наистина предъ Бога единъ долинъ селач, дето слугова на Бога, некили единъ големъ мудрословникъ, дето себе си забрава та да гледа небесното звездно вартене.

Които хубеве познава себе си, од само себе си се срамова, нето се грижи за чилешките фалби.

Ас да знаја сичко, дето има по светат, та чи да немам милост Божја, какво добро ще да имам напред Бога, кои ще за сичко да ме сади.

Които много знае, секога мо се иска, хората да го познајат за такав и за такав да бади на секаде прочут.

Много хорти ненаситоват душата; еми добрият живот дава лекост на умат и чистата душа докарва на чилека големо надеване у Бога.

Колкото повичи и по-хубеве знаш, од това само по-ташко садовице ще да имаш, ако се не мачиш, според знаенето по-свети живот да живеш.

Таја е нај-великата и нај-добра наука: познаване себе си и за нивкав да те знајат хората.

Сички сми слаби, а пак од тебе по-слаб никого да не знаш.“

Въ книгката „Науки и пр.“ на стр. 86—89 сж вметнати три стихотворения, първото отъ които, посветено на рождението на Исуса Христа (на Issukrastovo rogoxdeni), заслужва да се спомене, защото то изцѣло е заимствувано изъ по-старитѣ павликянски пѣснопойки ако и да не е за това нищо казано въ книгката. Сѣщото стихотворение именно се намира въ най-старата пѣснопойка на Павла Дованлийски отъ 1775 година, отъ която по горѣ цитувахъ повечко примѣрѣ. Ето началото на това стихотворение, въ което Едуардо е поправилъ тукъ тамъ по нѣщичко.

Ново сланце над Бетлеме,
Ето истече у ношно време.
Дех дружина, дех станите!
Очи редом убарнети.
Де се і чудо тѣ видело,
Де се і сланце теі зачело,
В зимно време теі студено,
Кога сичко све і запрено.
И на завет дома свито
Лежи мирно и завито?
Ново сланце над Бетлеме
Ето истече ношно време и пр.

.....

Че тая „пѣсень“, както е наречена тукъ (pesen) не може да бжде съчинение на Едуарда се вижда още и отъ дикцията, която на-помня народнитѣ пѣсни и която съвсѣмъ липсва въ черковнитѣ стихотворения отъ половината на миналия вѣкъ. Това се види още и отъ стихотворенията, които е съчинявалъ самъ от. Едуардо, който не е ималъ дарба за стихотворство, ала при все туй много е обичалъ да прѣвежда черковни пѣсни и то въ твърдѣ разнообразенъ размѣръ на стиха, така че е оставилъ слѣдъ смъртта си цѣлъ купъ тетрадки, изгълнени съ съчинения отъ тоя родъ. Отъ тѣзи подирнитѣ двѣ стихотворения сж печатани въ сѣщата книжка „Nauki“ слѣдъ горѣказаната пѣсень (с. 89—94), а сетнѣ повечко въ една отдѣлна сбирка, която на 1878. год. издалъ от. Самоелъ, наслѣдникътъ на Едуарда въ Калъчли, подъ заглавие:

„Izbranie ot bogomilni falbi i pesni na prisveto troistvo, na bla-xena Deviza Maria i na svetzi, ot italianski jezik na Bulgarski ubarnati ot D. Edoardo a Torino, kappucin, i sigã parviat pat na svetlos da-dini ot D. Samuele a Prato, kappucin, za spomen u duhovno dobro na bulgarski-plovdivski-katolicenski narod. Prato (Toskana), peciatniza Giachetti sin i druh. 1878.“ (мал. 8° 166 стр.).

Изданието е придружено съ кратък прѣдговоръ отъ от. Самоела, въ който между друго се прѣпоръчватъ тия пѣсни да се пѣятъ не само въ черква, но и вънъ отъ черква: „С моѳа драгост, предрaги кристиани, давамъ тѣва издание отъ богомилни песни, защо с теѳа подавамъ ви единъ поменъ отъ препочес(т)ин и преподобни Д. Едуардо, моѳ предрагъ собратъ и другар . . . Виѳа инди наистина (сте) благатки, ако опотребевати теѳа песни не само въ черквата, еми и по кащѣ, по каратъ, по улиците и секаде на место отъ онеѳа празни, световни и некои патъ неправи песни, дето се чуѳатъ по светатъ.“

Ала сичкитѣ 43 пѣсни, които съдържатъ тая пѣснопойка, могатъ да се нарекатъ пѣсни, само защото имъ е дадена вънкашна и то твърдѣ несклопосна поетична форма, що подвърдява вѳазаното относително дарбата на отца Едуарда да работи въ тая книжовна областъ. Понеже липсва на тия пѣсни сжщинсѳа поезия, затова тѣ, и слѣдъ като били напечатани, не сж могли ни издалечъ да станатъ така обикнати и популярни дори и само за черковно пѣние, както си е прѣдиполагалъ добродушниятъ имъ издатель. Прозаичниятъ характеръ на тия пѣсни ясно личи въ всѳка една отдѣлно, което се вижда и отъ първата пѣсенъ, посветена пакъ на Рождество христово (pesen na Issukrastovoto poroxdeni):

Мир да бaди на све лѳуди,
Мир да е на све народи:
Спасителатъ се породи,
На светатъ искупител.

Дивоѳчица наѳ-пречиста
Сас Божѳа сила одъ Духъ Свети
Божи Синъ доби у зачѳти,
Да бaди нашъ Спасител.

Да се кланимъ на Исуса,
Дето миръ на намъ е далъ,
Та да научи сички хора
Тоѳи на маки се е предалъ.

Телото му е едно светище
Одъ божѳа мудростъ небесна,
Дето обаждѣ, колко е тесна
Мудроснѳиатъ одъ тоѳа светъ
и пр.

Такива и много по-лоши сж и другитѣ, срав. нпр.:

Премлого сми грешили,
Зло сторихми пред Бога.
Кога ще бади кога,
Ниа да го предобрим.
На нам ти помогни,
Бога с нам предори,
Марио, наши надеване,
Мила си имаі за нас и пр.

Или:

След толкос болеви,
Дето Иесус тегли,
Ето днеска сас слава
На живот васкрасна.
След него воиска ходи,
Воиска наі-честита,
Дето пред него умрели
И у лимбо седеха и пр.

Голѣма часть отъ книжовнитѣ трудове на Едуарда, както се каза, е останала непубликувана въ ржкописъ. Така азъ между книжата му въ Калччи намѣрихъ десетъ ржкописни тетрадки, които съдържатъ български прѣводъ на Давидовитѣ псалми и на разни черковни пѣсни и молитви. — Отдѣлни сборничета съ молитвено съдържание иматъ особни заглавия: Патека од Калваріо, Бетлемска патека, Деветница, Молитви след конкване, Поклон на Блажена Девица Мария и др.

Една друга тетрадка съдържа: „Катихизис покраі по-главните празници отделен на две части.“

Едуардо прѣвеждалъ отъ италиански и драми. Думата „драма“ Едуардо прѣвелъ съ „представене“. Азъ намѣрихъ прѣводъ на известната драма „Геновева“ и на още други двѣ поучителни драми отъ неизвестни менѣ автори. Една отъ тѣзи подирнитѣ има заглавие „Препродавица“, сир. прѣпродавачка. Дѣйствиущитѣ лица въ тая драма сж означени така: Урсула, препродавица, на двадесет годин, дащера на Мария.

Емка, Софія и други момичета, другарки на Урсула и дащери на Мария.

Диомира, играчка, коіа се обраще,
Карлотка, сирота вдовица.
Кларинка и Марийка, дащери на Карлотка.
Емилия, господарка, протестанка.

Тая драма е тенденциозно съчинение противъ пропагандата на протестантизма. Дѣйствието е твърдѣ просто и лишено отъ всѣки драматизъмъ: Бѣдна вдовица съ двѣ дъщери изпаднала въ крайна сиромашия, дошла до очаяние. Тѣмко когато гладътъ мори и майка и дъщери, явява

се щедра благодѣтелка — една непозната госпожа, която имъ дава пълна весия жълтици и обѣщава да имъ намѣри за въ бждеще удобно жилище, гдѣто безгрижно да прѣкарватъ. Случайно минава продавачкага на овоцие, Урсула, когато непознатата благодѣтелка си отива, узнава, какво е направила и обѣщала, и се досѣща, че тя е лукава „протестанка“, която съ пари иска да заблуди тия бѣдни момичета заедно съ майка имъ, та да ги вкара въ протестантската вѣра. Урсула се зарича да осуети тоя „адски“ планъ, и успѣва най-сетнѣ да се приематъ момичетата въ единъ католишки манастиръ, „за да се учатъ“, а на майка имъ се намѣрва мѣсто у една „господарска“ къща, гдѣто ще служи като „ключарка“. На другия день „протестанката“ се яява пакъ при бѣдната вдовица, ала тукъ ѝ се заявява, че не се нуждаятъ вече отъ нейната помощъ. Така се удари кракъ на протестантската агитация...

Другата драма съдържа драматизуванъ библейския разказъ за Рождество Христово. Явяватъ се източнитѣ влѣхви („източни крале“) Гашпаръ, Мелкиоръ и Валтазаръ, и търсятъ новородения юдейски царь Гелиндо, продавачъ на сирене, узнава гдѣ е божествениятъ младенецъ и го посочва на влѣхвитѣ. Между туй царь Иродъ, твърдѣ загриженъ, че може да изгуби прѣстоло си заради новородения Месия, рѣшава да се избиятъ всички новородени дѣца. Ала всичко туй остана напрасно, и св. Богородица заедно съ Иосифа спазватъ дѣтето здраво и читаво и се прощаватъ най-накрай твърдѣ сърдечно съ пастиритѣ, които сж дошли да видятъ младия Богъ.

Българскиятъ езикъ въ тая драма много се е отдалечилъ отъ чистонародната простота и чистота въ синтаксиса и стила изобщо, качества, които авторътъ е умѣлъ да спази въ голѣма мѣрка както въ споменатото печатно издание „Мислене“ и пр., така сжщо и въ спазенитѣ въ рѣкописъ черковни проповѣди, съчинявани популарно, за да се казватъ на простия народъ. Ала въ прѣвода на драмитѣ, както и въ повечето чисто черковно-догматични съчинения, нпр. въ катихизиса, въ разнитѣ черковни стихотворения и въ псалмитѣ, Едуардо полека-лека привикналъ да си служи съ по-изкуственъ — по-литературенъ езикъ, лишенъ отъ многото турски думи, съ които е прѣпълненъ езикътъ на по-старитѣ павликянски писатели. У Едуарда не може да не се съгледа и силно влияние на тогавашния нашъ книжовенъ езикъ, съ който той ще да е билъ добръ запознатъ, особно слѣдъ като е почналъ да пише граматика и словарь на българския езикъ. За образецъ на езика въ казанитѣ драми, ще приведа откъслекъ изъ „Геновева“, именно срѣщата на графа съ Геновева при пещерата ѝ:

Іавене пето.

Графат и Геновева.

(Геновева излазе сас расплетена глава и сас искасани дрехи).

Графат (се сепва): Коі си ти, од де си?

Геновева. Ас сам твојата Геновева, којато си ти одсадил на смарт, а тово един Господ познава мојата правдина.

Графат (позалйте, смати се и помалчева). Боже! Какво чуѝа ас! Да ли ме лажат моѝете очи или ме е обзел сан да ми се прекароват таквѝва не за верване работи? Или се варте по таѝа пуста пещера душата на моѝата пресладка стопаница, и като види мене, ѝавева ми се и укорева ме за сѝгрешенето ми. О иди, душо на моѝата кротка и безгрешна галабица, иди си и почиваѝ си между блажените духове; не показоваѝ ми се и не оплашоваѝ ме веке, предрага стопанице, сас безгрешната ти пролена крав. О! без омисл, тука, у таѝа тамна пещера е погубена, като и се вартѝ душата тадес! Ах! тука почива мирно у гробат. О гробе на моѝата пресладка ступаница утвори се и преглатни ме да не живеѝа веке и да не направа веки на никого зло! Варни се, душо Геноевина, варни се у небеската ваща на блажените духове и моли се за мене грешник: или недеѝ ми се показова теѝ, еми ми се покажи сас ангелска прелика, да ме зарадваш.

Геноева. Умири се, драги ми стопанико, умири се; ас не сам дух, еми сантата твоѝа Геноева, твоѝа стопаница; ас сам жива. Онеѝа хора, дето бежа одредени да ме погубат, смилиха се на мене и на моѝето детенце и оставиха ме жива, ето виш (Фаще му раката).

Графат. Пусни ме, пусни ме, твоѝата рака е студена като лед; или не, не, сас теѝа твоѝе студени раце завлечи ме у гробат си, у него ще можа да се смира.

Геноева (погледва го сас нај-умилен поглед). О Сигфриде, сладки и добри моѝ стопанико! Как непознаваш твоѝата Геноева? Ас сам твоѝа стопаница, наистина сам твоѝа Геноева. Погледни ме добре, погледни на раката ми, тачи виш тоѝа сладак залог од наште имета, дето ти ми си дал напред твоѝето трагноване за залог на верноста.

Графат (погледова на раката и познава прастенат). О, ти ли си моѝа премилостива галабица (клекне пред Геноева). Ти си моѝа предрага стопаница, ти си моѝа пресладка Геноева! Та чи у таѝа страшна пустина да седиш? Ах, ас, злочестиат ти стопаник, сам те докарал до таково теглило! О, ас злочест стопаник! Та не сам достоин да погледна сас очи безгрешното ти лице!

Геноева. О предраги ми ступаник! Ас никога не сам се на тебе расардевала, ас сам те обичала сас сѝщото одкраѝно обичане през сѝчкво това време, зашто сам знаѝала, чи ти си бил излаган. Стани, стани сладки ми стопаник и ила до моѝете раце, до теѝа гради, дето ти си обичел над сѝчките нај-сѝапи работи! (Графат стаѝе и преграще Геноева).

Графат. Ти каквото думаш, нищо се ни сардиш на мене, милна галабице? О ангел небесни, о небесна душо! И ти сас никакво зло ме не посрещеш зарад злото, сас коѝето сам навредил ангелската ти душа!

Геноева. Умири се, пресладки стопанико: колкото знаѝа ас, можи да е Божи редене да е теѝ наредило . . .

Гавене шесто.

Граф, Геноева и момчето.

Еврих (излазе облечен сас кожна дреха, гологлав, бос и носи малко ластар, а като види баща си сас стрела, извика): Тоѝа од онеѝа лоши хора ли е, дето обѝнат? (Фаще се за маѝка си). Ас те не давам да те обѝне, дорде не уби мене.

Геноева. Не деѝ се плаши, синко, еми гледаѝ на сам и цоловаѝ брака на баща си, тоѝа е пресладкият ти баща: погледни, синко, как му домилева, като му види таквѝва подивени. Него е сам си Бог испратил тука, та да му избави од това теглило.

Графат (плачешком зиме детето). О сладко моѝе чедо, о огледало на моѝето лице! О драги сине моѝ, о ангеле моѝ! (Цолова и, а десната си рака

наслонева на Геновевиното рамо). О небески сторител, о предобри Боже! Зафалем те зарад тої свети дар, таѿа е нај-голема радост на моѿата нажалена душа. Тоѿа ми е нај-драг дар, Отче свети! (Цалова детето). О синко! Тука ми е било писано да те вида парви пат, у таквава страховита пустина да познаѿ баштата чедото си, да намери стопаницата си у нај-голема сир'машѿа (Остави детето, клекне на земета, подига рацете каде небето). Сторителе на небето и на земета! Ас те зафалем сас нај-горещи салзи и сас драго и благодарно сарце и душа; преѿеми това моѿе познаване добро, коѿе ѿезикат ми не можѿи да искажи, и прости ми тоѿа моѿ грех (Стаѿе).

Геновева. Живѿѿат ли ощи родителете ми, драги ми Сигфриде? Ах! таѿа е вѿеке седмата година, одѿак тѿа ме плачат като умрѿела!

Графат. Фалба да е на Бога, тѿа са живѿи и здрави и сега се пре мене у дома. Ас щом си додох од боѿат, поѿах од Берта твоѿето драго писмо и на оне час пратѿх нашат конѿх Волфа да ги доведѿи и обади им твоѿата безгрѿшност и сас това им поулегчих тажевата, дето скришно си носѿах у сарцето.

Геновева. О сладки моѿе родителе! Милостиви Боже! укрепи им сарцата, та да не умрат од радост, като ме видат (Паде на колене). Зафалем те, премилостиви сторител, чи си послушел молбата ми и зарадвал ми си сарцето. Тоѿа дар толкос ме ѿе зарадвал, та сичките злини и тѿгила, до сега од мене дочекани, од сега ги забравем.

Графат. Кажѿи ми, сладка ми стопанице, как си ти преживѿела у таѿа пустина толкова години?

Геновева. Ас щом бѿх доведена тува од онеѿа хора, случи ми се да намера таѿа пещера, и след малко време, като се починах малко, доде една кошута без щенета, коѿа, като се види, и од напред та си е имала тука леговице, и като ме виде, не рачѿи да побегни. Ас, таквава уморена и ослабнала, като видѿех, чи циците и бѿха млечни, наѿах се да и подноса на циците и та никак не пошавна од местото си. След това, като видѿех, чи та се не варди од мене, излѿзох и оддѿепѿх една кора от липа, свѿх ѿа и обварзах ѿа та чи надоѿих у неѿа млеко, и тѿѿ сам се хранила до летото. А през летото сам се хранила сас секаква овощка и рождба, дето можѿех да намера из гората; за зиме пак сам брала и сушила коѿе круши, коѿе смокини, и тѿѿ до днес сам се хранила, а од изворот, дето е тука блиско, пила сам водица.

Графат. О Геновево! Милостивиѿат Бог е направил сас тебе по големо чудо, некили сас некоѿи негов светец. Тоѿи без омисл е пратил од небето некоѿи добар анѿел да те пази, зашто инак как можѿеши ти да живѿеш толкова време без леб, без оган и без дрѿхи за носене и за спанѿе! Ти, коѿа си вѿнежеска дащере, коѿа си ѿала у златни и сребарни садове и спала на леки перушинки и облекла копринени скапи дрѿхи, ти думам, до коѿа не опре студен ветреп, как си могла да проживѿеш? Право ми кажѿи, обичѿеш ли ме сас онаѿа нарва милост, можѿеш ли ме има за твоѿи добар стопаник?

Геновева. Умири се, Сигфриде, умири се, и недеѿи ми никак спомене това нешто. Ас днес забравем сичките злини, дето сам претарпѿела до сега. Не боѿи се за ништо и верваѿи, чи сам доста радосни дни преминала у таѿа пустина. Погледни наш'то момче, погледни червените му бузи, като чи да се намазани сас червило: и то е од простото ѿадеве, сас коѿето сам го хранила и обдарвала на чѿста ветрина. А да бѿх го хранила у дома сас много сладки работѿи, то щѿе да има марчаво и жалто лице като другите болѿарски деца (Кошутата премина през патат и Графат ѿа сагледва).

Графат. Да не бадѿи таѿа твоѿата кошута?

Геновева. Та е, та, благи ми Сигфриде, ас се много бѿх оплашила, като чуѿх гласат на (х)ратките.

Графат. На бива ли да ѿа оловим?

Геновева. Те ще доди скоро самичка.

Графат (сHEME од рамото си ловчиският рог и засвире). Сега ще знаиат моите хора каде сам.

Енрих. Дај ми, теико, това, дето свиरे (Графат му и дава, тој надува, а не свире). Еми сега защо не свире? од де ти свиреш? (Графат засвире, и ловците дождат).

Българската граматика, която Едуардо е написал очевидно да послужи на италианцитѣ свещеници, които биха служили при павликянитѣ, я намѣрихъ спазена въ шесть голѣми рѣкописни тетради, изписани отъ рѣката на Едуарда и то съ голѣма грижливостъ — чисто и хубаво, да може, види се, така да се даде и въ печать. Интересенъ е тоя трудъ за насъ прѣди всичко защото съдържа българска граматика, съчинена около 60-тѣ години на миналия вѣкъ отъ чужденецъ, а вѣнъ отъ това и заради научната си стойностъ въ сравнение съ тогавашнитѣ български грамативи, писани отъ наши писатели. Оцѣнена отъ послѣдната гледна точка, грамативата на отца Едуарда прѣдставя сериозенъ самостоенъ трудъ. Вѣроятно е, че от. Едуардо е знаелъ, когато е съставялъ своята граматика, между дотогава излѣзлитѣ български грамативи само за граматиката на отца Неофита Рилски, която и прѣписалъ съ латиница, както, видѣхме, другарятъ на Едуарда от. Серафимъ и то може би отъ оригинални екземпляръ, който ще да е видѣлъ у Едуарда, до като този е билъ въ Хамбарли. И отъ едно подробно сравнение на двѣтѣ грамативи, именно на граматиката на отца Едуарда и на отца Неофита, би се видѣло ясно влиянието на подирната върху първата, ала това би ни отвлѣкло много настрана, та за това тукъ само навратко ще спомена съдържанието на Едуардовата граматика.

Слѣдъ като се посочватъ звуковетѣ на българския езикъ и латинскитѣ букви, съ които авторътъ ги означава, говори се за четири „ударения“ въ българския езикъ: авторътъ не е могълъ да прави разлика между звукова боя или звуковъ гласежъ и ударение, и за това у него се явява въ тоя отдѣлъ голѣма бърканица на понятия. Така той счита за ударение „отворено“ (l'accento aperto) широкото произношение на ъ, което той бѣлѣжи съ ѓ, като смѣта, че знаеътъ ѓ, който ще да е видѣлъ той въ нѣкои хрватски или чешки книги, състои отъ е и двѣ ударения надъ него, именно съединени ударение тежко (grave) ' съ ударение остро (acuto) ' та знаеътъ ~ служелъ дазначи „отворено“ произношение на е ¹⁾, нпр. meséz silék и пр. Ала авторътъ не разбира добрѣ значението и на терминитѣ „остро“ и „тежко“ ударение, понеже подъ тежко ударение той смѣта всѣко ударение въ края на думата, напр. „detè“, а подъ остро ударение разбира ударението на втората или третата сричка отъ края, която се произнасяла при туй ужъ и „протегнато“ нпр. въ molítva, zíganski. Съотвѣтно на „отвореното“ ударение у автора се нарича тѣм-

¹⁾ L'accento aperto e quell, che è composto de l'accento grave e dell'acuto, colle due estremità, unite di sotto, come ~, e serve a dare pronuncia aperta all' è in qualunque sillaba.

ното произношение на еровата гласна „затворено ударение“ (l'accento chiuso), което бѣлѣжи съ *â*, напр. *rât*, *vâlk* и пр. Колкото и да е погрѣшно всичко това, пакъ може да се смѣта за напрѣдѣкъ въ граматичното изучаване на българския языкъ именно на павликянското книжовно нарѣчие, понеже до тогава, както се вижда и отъ всичкитѣ цитувани по-горѣ откъслечи отѣ разни павликянски печатни и ржкописни съчинения, съвсѣмъ неточно се прѣдавали гласнитѣ *ъ* и *з*, като се пише вмѣсто *ъ* просто *e*, вм. *з* — просто *a*, при всичко че въ говора на южнитѣ павликяни има *з* както у всички източно-български нарѣчия и че *ъ*, когато е ударено, се произнася и сега въ говора на по-старитѣ хора като широко *e*, между *e* и *a*. Именно като *â*. Едоардо, като взелъ да пише граматика, трѣбва да е забѣлѣжилъ казаната неточностъ на павликянско-латинската азбука, та се опиталъ да въведе по примѣра на нашата кирилска азбука двѣ особни букви за *ъ* и *з*, които криво е схващаль като особно произношение на гласнитѣ *e* и *a* подъ влиянието на нѣкакво „ударение“. Съ знака *ê* Едоардо отбѣлѣзва и всѣко широко *e* безъ огледъ къмъ етимологията му, напр. *çêdo ramêt*. Отъ тоя реформаторски починъ на Едоарда не е имало никакви практични послѣдици, понеже граматиката му останала ненапечатана и неизвѣстна на свѣта и слѣдъ смъртта му дори до днесъ.

Интересно е, какъ разпрѣдѣля Едоардо „частитѣ на рѣчта“. Споредъ него българскиятъ езикъ има слѣднитѣ десетъ части на рѣчта (*parti dell' orazione*): падежни окончаня, членъ, име, мѣстоимение, глаголъ, причастие, нарѣчие, прѣдлогъ, съюзъ и междуметие. Съгласно съ това е разпрѣдѣленъ нататѣкъ и граматичниятъ материалъ на десетъ глави.

Падежни окончаня Едоардо намира въ българския езикъ три, и то *od*, *na* и *ot*. „Съ първото падежно окончание“ (*segnacaso*), поставено прѣдъ общия падежъ на което и да е име (*nome*), се изразявалъ родителенъ падежъ (*genitivo*), напр. „*od cilekat*“, „*od xenata*“, *od çêdoto*“ и пр. Въ склонението на всички образци отъ съществителни и прилагателни имена, които слѣдватъ, родителниятъ падежъ редомъ се прѣдава все съ прѣдлога *od*. Понеже въ народния говоръ прѣдлогътъ „*отъ*“ по-рѣдко се срѣща съ такава служба, а по-често прѣдлогътъ *na*, който у Едоарда личи само като „падежно окончание“ за дателенъ падежъ, явно е, че Е. се е повелъ въ тоя случай по дотогавашния павликянски книжовенъ езикъ, въ който прѣдлогътъ *od* напротивъ редовно се употрѣбля за родит. пад. повечето несъгласно съ народния синтаксисъ. Първитѣ создатели на павликянския книжовенъ езикъ, макаръ и родомъ българи, бидейки възпитани въ Италия, се повели по италианския езикъ та поставяли срѣщу италианския прѣдлогъ *di* и *da* винаги *od*, а срѣщу *à* — винаги *na*. Така е постѣпилъ и Едоардо въ своята граматика, само че той съвсѣмъ криво направиль разлика и въ българския езикъ между родителенъ падежъ и аблативъ (*ablativo*), и понеже подирниятъ въ италиански се изразява съ прѣдлога *da*, взелъ та различиль на писмо два български

прѣдлога „отъ“, като пише *od* за генитивъ и *ot* за аблативъ напр. „*od cilēkat = dell'uomo*“ и „*ot cilēkat = dall'uomo*“.

Отъ друга страна пъкъ Едуардо съвсѣмъ правилно е скваналъ, че членътъ (*articolo*) за мъжки родъ ед. число у насъ е *zm* (пише го *-at*), нѣщо, което дори и денъ днешенъ много наши граматичи не могатъ да разбератъ, като учатъ, че членътъ за мъж. р. ед. число билъ *тъ*, ако и хубаво да знаятъ, че т-тъ въ края не се чува. Въ множествено число и за тритѣ рода членътъ у Едуарда се пише *te*.

Въ отдѣла за имената, съществителни и прилагателни, се редятъ много образци, които се „скланятъ“ все по посочената схема съ помощта на тритѣ прѣдлога: *od*, *na* и *ot*, и винаги снабдени съ членъ. Интересно е, че между съществителнитѣ отъ срѣденъ родъ Едуардо посочва и слѣднитѣ съ окончание *-i*: *biti, miti, piti, triti, kriti, vergani, padevani, slusceni*. Първитѣ петъ съществителни на *-ти* азъ съмъ срѣщаль и въ други источни говори, и то все въ фрази като: тая вода е за пити; този сапунъ е за мити; ти си за бити, момче; туй не е за крити; туй е за трити (Вж. въ моето съчинение „*Das Ostbulgarische*“, Wien, 1903, стр. 140). Вѣроятно е, че и Едуардо отъ такива изречения знае за тия съществителни, въ чието окончание *ти* азъ съзирамъ старобългарското инфинитивно глаголно окончание *ти*.

Както може да се види отъ павликянскитѣ литературни образци, които сж цитувани по-горѣ, твърдѣ често се срѣщатъ въ тѣхъ форми на имена отъ женск. р., които окончаватъ на *-e* и означаватъ множествено число. У Едуарда напротивъ и тия имена, съобразно съ народния говоръ, правилно окончаватъ въ образцитѣ на склонението на *и*: черквите, дещерите и пр. и само „овцата“ въ множ. число, пакъ съгласно съ народния говоръ гласи „овцете“. Специално се изброяватъ думитѣ отъ ж. родъ, които иматъ двѣ окончания въ множ. число, *и* и *e*: каще — кащи, овце — овци, свине — свини, ниве — ниви. Понеже формитѣ каще, овце, свине сж очевидни събирателни имена въ единств. число, ясно е, че имената отъ жен. родъ, които въ един. ч. окончаватъ на *a*, правилно окончаватъ и въ павликянското нарѣчие на *и*, а не на *e*, както толкова често се пишатъ тѣй неправилно у павликянскитѣ писатели главно подъ силното влияние на хърватския езикъ на първитѣ имъ литературни източници.

У прилагателнитѣ напротивъ въ павликянското нарѣчие сж спазени много множествени форми съ окончание *-ие*, нпр. добрие, богатие и пр. Това сж останки отъ сложното склонение на прилагателнитѣ, върху които Едуардо не е обърналъ внимание, понеже не ги споменува.

Прилагателнитѣ притежателни на *-ем* у Едуарда редомъ окончаватъ съгласно съ народното произношение на *-им*: железин, ледин, тукашин, и пр.

Между числителнитѣ особно мѣсто е дадено на категорията, която съдържа числително име, свързано съ членъ *тех*: тритех, четиритех, петтех и пр.

Въ склонението на личнитѣ мѣстоимения авторътъ дава съвсѣмъ излишно ужъ „двѣ“ склонения на личнитѣ мѣстоимения. Първомъ се посочва „обикновено“ склонение на мѣстоименията *аз* и *ти*, така че въ множествено число споредъ автора тия форми гласѣли: „Имен. п. нѣа, виа; Род. од нам, од нас — од вам, од вас; Дател. на нам, на нас — на вам, на вас; Винит. нам, нас — вам, вас; Аблатив от нам, от нас — от вам, отъ вас“. Инакъ ужъ се скланяли сжщитѣ мѣстоимения, богато били въ зависимостъ отъ глагола, и въ такъвъ случай сжщитѣ мѣстоимения авторътъ нарича „i pronomi congiuntivi“ (chi si congiungono sempre coi verbi). Тѣзи подирнитѣ имали ужъ само два падежа: дателенъ и винителенъ, така че отъ *аз* и *ти* „второто“ склонение съдържа слѣднитѣ форми: „Ед. ч. Дател. мене, ми -ти; Винит. мене, ме, тебе те, и множ. числ. Дат. *мо*, *нам* — *ви* и Винит. нам, нас — *ву*“. Въ сжщностъ отъ чисто морфологично становище не бива да се говори за двѣ различни склонения, а просто е трѣбвало да се прибавятъ къмъ формитѣ за дателенъ и виниталенъ падежъ множ. число отъ „първото“ склонение у автора още и формитѣ *мо*, *ви* и *ву* отъ „второто“ склонение и сетнѣ съ примѣри е можела да се обясни синтактичната служба на подирнитѣ форми *мо*, *ви* и *ву*, които наистина се срѣщатъ безъ предлогъ само като прѣми обекти на глагола. Авторътъ погрѣшно пише и въ своитѣ съчинения винаги „*мо*“ вмѣсто *му*, докато наопаки винаги „*ву*“, никога *во*. Формитѣ *му*, *ву* представятъ твърдѣ важна особностъ на павликѣнското нарѣчие; *ву* се е развило отъ старобългарската дателна и винителна форма *ѡ*, въ която гласната *ѡ* подъ влѣянieto на съсѣдната устна съгласна *ѡ* минала въ *у*; по подобие на *ву* вмѣсто *ѡ* по сжщитѣ причини и произношението на формата *мѡ*, употребявана тѣй сжщо като обектъ въ дателенъ и винителенъ падежъ, се измѣнило въ *му*. Въ живия павликѣнски говоръ обикновено *у*-то въ тая форма, понеже никога не е ударено, се произнася малко по широко, именно неопредѣленно между *у* и *о* та повече прилича на *о*, поради което Едуардо, като не е знаалъ произхода на тая форма, помислилъ, че е най-правилно да я пише винаги *мо*, докато у други писатели, особно у по-старитѣ, тя правилно е писана *му*. Едоардо, като е ималъ прѣдъ очи, когато е писалъ граматиката си, най-малво Неофитовата българсва граматика и като не е виждалъ въ нея както и изобщо въ тогавашния общобългарски книжовенъ едикъ формитѣ *му* и *ву*, отдѣлялъ ги въ граматиката си въ особно склонение. Ала и тукъ Едуардо не е послѣдовенъ, понеже не е схваналъ добръ синтактичната функция на реченитѣ двѣ форми, та първата, именно *му*, поставилъ само въ дателенъ падежъ, докато наопаки *ву* само въ винителенъ падежъ, вмѣсто и двѣтѣ форми да постави въ двата падежа. Авторътъ се е досѣщалъ донедѣ, че *ву* се употрѣбя и за дателенъ падежъ, ала вмѣсто тая форма поставилъ въ дателенъ формата *ви*, която тѣй сжщо се употрѣбя у павликѣнитѣ покрай *ву* и която се е вмѣнала у павликѣнитѣ отъ сжсѣднитѣ непавликѣнски български говори.

Че Едуардо самостоятелно е съчинявалъ граматиката си възъ основа на павликянското нарѣчие, вижда се и отъ туй, че въ склонението на показателнитѣ мѣстоимѣния личи и формата „и“ като винителенъ падежъ единств. число срѣденъ родъ. Само въ павликянското и въ шуменското нарѣчие се е спазило старобълг. мѣстоимение *ѣ* въ винит. пад. ед. ч. срѣд. родъ съ значение *него, го*, както е било и въ старобълг. езикъ, съ тая само разлика, че това *ѣ*, произнасяно бързо и безъ ударение, получило гласежъ *и*. У Едуарда е размѣсено склонението на мѣстоимението *той, та, то* съ склонението на стб. *иже, мже, ѡже*, така че въ именителенъ падежъ ед. ч. у Едуарда сж поставени формитѣ *той, та, то*, а сетнѣ се смѣсватъ размѣсени форми отъ двѣтѣ казани мѣстоимения тѣй: Род. од него, од неѡа, од неѡ, Дат. на него, на неѡа, на неѡ, Винит. него, неѡа, неѡ; Аблат. от него, неѡа неѡ; Множ. ч. Имен. тѡѡа, Род. од тех и од теѡ, Дат. на тех, Вин. тех, Аблат. от тех. И тукъ слѣдва пакъ ужъ второ склонение на сжщитѣ мѣстоимения въ качество на „*pronomi congiuntivi*“ само съ два падежа, именно мжж. р.: ед. ч. Дат. пад. *мо(=му)*, Вин. *го*; жен. р.: Дат. *и*, Вин. *ѡа*; срѣд. р.: Дат. *мо(=му)*, Вин. *и*, и множ. ч. за тритѣ рода: Дат. *им*. Вин. *ги*.

Забѣлжителна е формата (од) *неѡ*, употрѣбана за род. пад. ед. ч. ср. родъ, за разлика отъ формитѣ *него* (мжж. родъ) и *неѡа* (жен. родъ). Въпросната форма *неѡ* е новообразувана въ павликянското нарѣчие, и то, види се, подъ влиянието на формата *и*, за която се каза по-горѣ.

Между притежателнитѣ мѣстоимения личатъ и павликянскитѣ диалектични форми: *тозин, тозина, тозино; тазин, -на, -но; онзин, -на, -но; оназин, -на, -но*. Сжщитѣ форми се повтарятъ и съ членъ: *тозиннат, тозинната, тозинното* и пр.; Множ. число: *тозинните, тазинните, онзинните, оназинните*. Сжщо така отъ тези се образувало притежателно мѣстоимение *тезини*; отъ *онези* — *онезини*. Отъ показ. мѣстоимения *тоѡа, таѡа, това*. Множ. ч. Имен. пад. гласи *теѡа* и *тези*; Род. од *теѡа*, Дат. на *теѡа*. Мѣстоимението мжж. родъ ед. ч. оня у Едуарда е прѣдадено съ „*оне*“ споредъ народнотв произношение (*а* прѣгласено въ *е* слѣдъ меко *н*). Множ. ч. за тритѣ рода отъ това мѣстоимѣние гласи въ Им. пад. *онеѡа*.

У Едуарда всички тия форми се повтарятъ въ нѣколко склонидбени схеми, понеже той съвсѣмъ излишно единъ пътъ посочва склонението на тия показателни мѣстоимения, взети като сжществителни (*i pronomi dimostrativi sostantivi*) и повторно пакъ сжщитѣ като прилагателни имена (*i pronomi dimostrativi aggettivi*). Поради това склонението на мѣстоименията на гледъ се чини твърдѣ разнообразно и пълно съ склонидбени образци.

Интересно е, че Едуардо, поведенъ по народния говоръ, въ който редомъ служи нарѣчието дето вмѣсто който, която, което въ качество на съжзна дума въ относителнитѣ приставни изречения, взема това нарѣчие за относително мѣстоимение и го поставя като Именит. падежъ за тритѣ рода въ ед. и мн. число, а въ другитѣ падежи туря формитѣ

отъ който, която, което, напр. мжж. р. Им. п. ед. ч. дето, Род. од богото, Дат. на богото и на който и пр. Слѣдъ това се повтаря въ отдѣленъ образецъ изцѣло склонението на който, която, което, безъ дето, като се поставятъ въ Имен. падежъ послѣднитѣ мѣстоимения. Слѣдъ това два пѣти се повтаря склонението на кои, која, које, като се обяснява че кои служи като „абсолютно“ мѣстоимение безъ отношение къмъ нѣкое лице или име (*i pronomini assoluti sono quelli, che non hanno relazione a qualche persona o nome*), и още като въпросително. Въ множ. число Имен. пад. и за третѣ рода гласи које, Род. од које, Дат. на које и пр. И трети пѣтъ се срѣща склонението на сщцото мѣстоимение кои, која, које между неопрѣдѣлителнитѣ мѣстоимения. Мѣстоимението еди-кои постоянно е писано: иди кои; Род. иди од бого, Дат. иди на бого, мн. ч. иди које, Род. иди од које и пр. Интересно е още, че между числителнитѣ мѣстоимения личи склонението на мѣстоимението „пак оне“ (= пак оня, = *il medesimo*) съ значение „сщци“: Им. пад. пак оне, Род. пак од оне, Дат. пак на оне и пр.

Глаголътъ е изложенъ много подробно, сир. има много и то еднакви глаголни образци, всѣки отъ който е посоченъ въ цѣлото си спрежение. Авторътъ различава у глагола шесть наклонения или начини (*modi*): изявителенъ (*indicativo*), желателенъ (*ottativo*), повелителенъ (*imperativo*), подчинителенъ (*soggiuntivo*), условенъ (*condizionale*) и неопрѣдѣлителенъ (*infinitivo*).

Въ всички залози освѣнъ въ желателния Едуардо различава за всѣко врѣме по двѣ форми — една проста (*semplice*) и една продължителна или многократна (*continuato*). Основата на тази подирната окончава на -ова (ева) и тя е наистина по основното си синтактично значение просто многократна форма, както много правилно я нарекълъ и Едуардо. Понеже сщцата тая глаголна форма е получила и значение условно, за това въ сегашнитѣ наши граматики тя личи подъ особна рубрика въ „условно наклонение“, и се фабрикуватъ изкуствено такива условни форми отъ всѣки глаголъ безъ огледъ вече къмъ живия езикъ. И у Едуарда, за да се постигне систематична пълнота, се явяватъ изкуствени форми на -ова въ всички врѣмена. И тъй у Едуарда сегашно врѣме бива просто и продължително (*presente semplice* и *presente continuato*); имперфектъ простъ и продължителенъ и пр.

Подъ влиянието на чуждитѣ граматики, най-много безъ съмнѣние на италианската, Едуардо редовно туря въ спрежението прѣдъ всѣка глаголна форма и съотвѣтното лично мѣстоимение аз, ти и пр. Интересно е, че Едуардо съвсѣмъ изкуствено е направилъ разлика между 2-ро и 3-то лице ед. ч. въ имперфектъ, като прѣдава формата за 2-ро лице съ окончание -ши, напр. имаши, а за 3-то — съ оконч. -ше, напр. имаше.

Ето какви форми личатъ въ спрежението на първия образецъ — глагола **има**м:

I. Изявителенъ начинъ. Сег. вр. просто: *има́м, има́ш, има́,* *има́ми, има́ти, има́т.* — Сег. вр. продълж.: *имова́м, имова́ш, имова́,* *имова́ми, имова́ти, имова́т.* Имперфектъ простъ: *има́х, има́ши, има́ше,* *има́хми, има́хти, има́ха.* Имперф. продълж.: *имова́х, имова́ши* и пр.: *Аористъ (preterito perfetto indefinito):* *има́х, има́, има́,* *има́хми, има́хти, има́ха.* Сложно минало (preterito definito): *аз сам има́л* и пр. Слож. минало продълж. (preterito definito continuato): *аз сам имова́л* и пр. Давно минало (preterito piùche perfetto): *аз бех има́л, ти беше има́л,* и пр. Давно минало продълж. (piùche perfetto continuato): *аз бех имова́л.* Сегашно бждеще (futuro presente): *аз жда има́м, ти жда има́ш, той жда има́* и пр. Бждеще минало (futuro passato): *аз жда ба́да има́л, ти жда ба́диш има́л* и пр. Бждеще минало продълж. (futuro passato continuato): *аз жда ба́да имова́л* и пр.

II. Желателенъ начинъ. Сегашно време: *азъ щех да има́м,* *ти щеше да има́ш* и пр. Мин. свърш. (preterito perfetto): *аз бех щел да има́м* и пр.

III. Повелителенъ начинъ. Сег. врѣме: *има́й ти, да има́ то́,* *да има́ми ни́я, има́й ти ви́я, да има́ ти́я.* Мин. свър. (pret. perfetto): *да си има́л, да е има́л, да сми има́ли* и пр.

IV. Подчинителенъ начинъ. Сег. вр.: *чи аз има́м, (= che io abbia),* *чи ти има́ш* и пр. Сегаш. вр. продълж.: *чи аз имова́м, чи ти имова́ш* и пр. Имперфектъ: *чи аз има́х (= che io avessi),* *чи ти има́ши,* *чи то́и има́ше* и пр. Имперф. продълж.: *чи аз имова́х, чи ти имова́ши,* и пр. Минало свърш. (preter. perfetto). *чи аз сам има́л (=che io abbia avuto)* и пр. Мин. свърш. продълж.: *чи аз сам имова́л* и пр. Давно минало: *чи аз бех има́л (=che io avessi avuto)* и пр. Давно мин. продълж.: *чи аз бех имова́л.*

V. Условенъ начинъ. Сегашно време: *аз да има́х (= se io avessi),* *ти да има́ши* и пр. Сегаш. вр. продълж.: *аз да имова́х.* Мин. свърш.: *аз да бех има́л (se io avessi avuto)* и пр. Мин. продъл. *аз да бех имова́л* и пр.

VI. Неопредѣленъ начинъ. Сегаш. вр.: *аз да има́м, ти да има́ш, (= io avere, tu avere)* и пр. Мин. свърш.: *аз да сам има́л (=io avere avuto)* и пр. Мин. свърш. продълж.: *аз да сам имова́л (=io avere avuto)* и пр.

Така се спрѣгатъ и други глаголи: *уча-учева́м, учех-учева́х, учих,* *учил сам, аз сам учева́л, бех учил, бех учева́л, жда уча́, жда сам учил,* *жда сам учева́л, щех да уча́, бех щел да уча́, учи́, уче́вай, да си учил,* *да си учева́л, чи уча́, чи учева́м, чи учех, чи учева́х, чи сам учил, чи сам учева́л, чи бех учил, чи бех учева́л, да учех, да учева́х, да бех учил, да бех учева́л, да уча́, да сам учил, да сам учева́л.* — Така сѣщо: *пи́ша-писова́м, пишех-писова́х, и пр.; сеча́ (2 л. сечи́ш и пр.)—секова́м,* *сечех—секова́х, и пр.; разгре́я—разгрева́м, разгре́ях, разгрева́х, разгре́х* и пр.; *гове́я—говева́м, и пр.; сахна́ (сѣхнѣ́), сахни́ш и пр.—сахнова́м,*

сахнех -- сахновах и пр.; аз се чуда—аз се чудовам, аз се чудех—аз се чудовах и пр.

Глаголитѣ на -увам у Едуарда окончаватъ все на -овам, напр. патовам, слуговам, кротовам, царовам и пр., пакъ защото у се дочува въ живия говоръ много подобно на о.

Интересни сж причастнитѣ форми за сегашно врѣме, които Едуардо отчасти е съчинилъ и изкуствено, ала по образецъ на сщински остатки отъ старобългарското сегаш. дѣйств. причастие въ павликянското нарѣчие. Подъ влиянието на чуждитѣ езици Едуардо е далъ родови окончания на тия причастия, а сжщо тѣй и общо окончание за множеств. число. Така отъ глагола имам. сег. дѣйств. прич. у Едуарда гласи имащ, имаща, имащо, множ. имащи; отъ миловам — миловащ, -ща, -що, мн. ч. миловащи; отъ уча — учещ, ща, що, мн. ч. учещи; отъ ударем — ударещ и пр.; отъ пиша — пишещ; отъ сека — сечещ; отъ разгреѣа — разгреѣещ; отъ говеѣа — говеѣещ; отъ съхна (sahna) — съхнеш; отъ чуда се — чудещ се; отъ гърмія — гърмещ (garmesct).

Не ще и дума, че тия причастни форми на -ещ сж правилни, а сж изкуствени само колкото се отнася до родовитѣ имъ окончания, защото всички останени отъ старобълг. причастия сег. вр. д. з. въ нашитѣ източни нарѣчия окончаватъ на -ещ, -еще(ц): вонещ, горещ, ходещец, пиещец, носещец, плачещец и пр. Едуардо, както се каза, безъ съмнѣние се е основавалъ върху народни типове, когато е ковалъ реченитѣ причастни форми. И прич. форми: имащ, милуващ, образувани само отъ глаголитѣ на -ам съ окончание -ащ, сж правилни. Отъ Едуарда биха могли да се поучатъ и день днешенъ всички наши граматичи и писатели, които коватъ все причастия на -ащ: бждащи, учащи и пр. вмѣсто бждещи, учещи.

Чудно е, отъ гдѣ е взелъ или защо е съчинилъ Едуардо причастната форма ещещ, еща, ещо отъ глагола съмъ, като я прѣвежда на италиянски съ *essente*. Безъ съмнѣние тая форма е просто съчинение на автора. Покрай другитѣ обикновени причастни форми на -л и -н (ен) и пр. у Едуарда най-накрай въ всѣко спрежение личи и дѣе-причастна форма (*gerundio*), която окончава на -шком и -шката па дори и на -ом, напр. отъ глагола имам — имешком, имешката; отъ милувам — милешком и милешката; отъ уча — учешката, учешком и учом (!); отъ ударем — ударешката, ударешком и ўдром; отъ пиша — пишешката, пишешком и пишом (!). Така още: сечешката, сечешком и секом; разгреешката, разгреешком; говеѣешката, говеѣешком и говеѣом; сахнешката, сахнешком и сахном; чудешката, чудешком и чудом; гърмешката, гърмешком и гърмом.

Не може да се откаже, че тия двѣ причастни-адвербиялни форми сж много сполучливи и въ народенъ духъ съчинени пакъ по староврѣмски народни образци. Особно е забѣлжително, че Едуардо е взелъ съ сщцата функция прѣмо и адвербиялната творителна форма на -ом, както се

употрѣбя въ народния говоръ, нпр. чудом се чуди, вигом вика и пр. Такива народни форми сж у Едуарда: секом, ѹдром, чудом, гърмом, а по тѣхъ той ще да е съчинилъ: учом, говеіом и пр.

Най-сетнѣ нека споменемъ още една особность пакъ при причастнитѣ форми. Едуардо именно и тукъ, като посочва миналото дѣйстви-телно причастие на *-а, аа, ао* отъ всѣки глаголъ, прокарва една разлика между причастие просто и продължително (*participio preterito continuato*) като мѣси еднократни и трайни съ съотвѣтнитѣ многократни глаголи: покрай секал, секла, секло, множ. ч. секли — и „сековал“, *-ла, -ло, мн. ч. сековали*; писал — писовал и пр.; ударел — ударовал и пр., разгрел — разгревал; говел — говевал; съхнал — съхновал и пр.

Подъ заглавие „промянливи глаголи“ (*dè verbi mutativi*) се съпоставятъ най-сетнѣ еднокоренни глаголи съ различни основи съ огледъ и къмъ отгласната степенъ на коренната гласна, напр.: „събарем“ и „събора“ (*sabagem — saboga*); флазем — флеза, обажем — обада, заравем — зарова, саблачем — съблеча, подлагам — подложка, повращем — поварна, посрещем — посрещна, обикалем — обикола, плащем — плата, фащем — фана.

Въ особенъ отдѣлъ сж изложена формитѣ на страдателния залогъ по всички наклонения и врѣмена, и то само глаголтѣ миловам въ слѣднитѣ образци: азъ сам милованъ и пр., азъ бивам милован, бех милован, бивах милован, бих милован, азъ сам бил милован, азъ сам бивал милован, бех бил милован, бех бивал милован, жда бада —, жда сам —, жда сам бил —, жда сам бивал —, щех да сам —, бех щел да сам —, нека сам —, да бадиш ти —, нека сам бил —, да сам бил —, да сам бивал —, чи азъ сам —, чи азъ бивам —, чи азъ бех —, че азъ бивах —, чи азъ сам бил —, чи азъ сам бивал —, чи азъ бех бил —, чи бех бивал —, азъ да бех —, азъ да бивах —, азъ да бех бил —, азъ да бех бивал —, чи азъ да сам —, чи азъ да сам бил —, чи азъ да сам бивал —.

Това е на кратко посочено съдържанието на Едуардовата българска граматика, при която се спрѣхъ малко повече, именно за да посоча оригиналнитѣ ѣ страни, които не могатъ да не прѣдставятъ за насъ наученъ интересъ, особно като се вземе прѣдъ видъ, че това граматично съчинение принадлежи на чужденецъ авторъ и датува отъ еждѣ половина на миналия вѣкъ, когато изобщо българската граматика бѣше още въ пелени.

Ще завършимъ тоя краткъ прѣгледъ на книжовната и научна дѣйность на отца Едуарда съ неговото най-крупно и най-цѣнно за насъ и за науката изобщо дѣло — съ неговия грамаденъ Италианско-български рѣчникъ, плодъ на усиленъ трийсетгодишенъ добросъвѣстенъ трудъ. Едуардо успѣлъ прѣди смъртта си да изкара своя рѣчникъ докрай, прѣписанъ на чисто въ 62 голѣми тетради въ листъ (*folio*), всѣка по 50-тина страници, всичко до 3000 голѣми страници съ по 30-тина думи и фрази на всѣка страница. Той е спазенъ до сега въ добро състояние и заслужва да излѣзе единъ день напечатанъ, защото

ще може много да послужи при съставянето единъ пълнъ рѣчникъ на българския езикъ, който въ скоро бждеще ще трѣбва да се изработи. Споредъ посочения обемъ всѣки може да види, колко сериозенъ трудъ прѣдставя рѣчникътъ на Едуарда, като кажемъ при туй още, че въ най-многого случаи авторътъ е черпилъ българския словаренъ материалъ, съ който обяснява италианскитѣ думи и фрази, направо отъ народа, отъ езика на своето павликянско паство, срѣдъ което е проживѣлъ до 33 години, и то най-много въ селото Калъчли. Като е работилъ прѣзъ цѣлото туй врѣме надъ своя рѣчникъ, Едоардо е слѣдилъ и българската книжевность изобщо та е черпилъ материалъ за своя рѣчникъ и изъ печатани тогава български книги; това се вижда и отъ немалкото книжовни български форми, които личатъ въ рѣчника му. Отъ своя страна авторътъ е билъ принуденъ твърдѣ често и да кове думи съ особни окончания, ала винаги по извѣстни народни типове, за да може да прѣдаде на български много италиански думи, за които въ българския езикъ още не е имало създадени съотвѣтни названия или пъкъ тѣ не сж били извѣстни автору. Така прѣчесто се срѣщатъ въ рѣчника на Едуарда сжществителни имена съ окончание на *еж*, образувани отъ него по аналогия на народни думи отъ рода на кипежъ, дѣлежъ, бодежъ и пр. И други суфикси се срѣщатъ така изкуствено размножени въ думи, свовани отъ автора, и то по-често сполучливо отколкото наопаки. Въ всѣки случай Едуардо се показва въ тоя свой трудъ твърдѣ енергиченъ, работливъ, начетенъ и опитенъ човѣкъ, който възбужда у насъ голѣма почитъ и симпатия. Не е Едуардо първиятъ между италианцитѣ мисионери, комуто е дошла подобна мисль, да състави италианско-български рѣчникъ, ала никой прѣди него не е смѣялъ даже и да помисли да прѣдприеме подобенъ грамаденъ трудъ, какъвто е рѣчникътъ на Едуарда. Още прѣди него се е мжчилъ да състави единъ малъкъ българско-италиански и италианско-български рѣчникъ споменатиятъ вече Карло Поотенъ, който е прѣваралъ малко врѣме между сѣвернитѣ и сетнѣ така сжщо и между южнитѣ павликяни (вж. по-горѣ стр. 146.). Именно въ Хамбарли ми даде свещеникътъ отецъ Тобия една голѣма тетрадка въ цѣль листь (folio), която съдържа на 40-тина страници единъ почнатъ и недовършенъ малъкъ българско-италиански — и сетнѣ италианско-български рѣчникъ съ по четири стълбца на страница, писанъ съ твърдѣ ситно писмо и състоещъ отъ най-необходимитѣ думи въ обикновения говоръ, не наредени както трѣба по азбученъ редъ. Тоя именно рѣчникъ билъ съставенъ на 1845 година възъ основа на единъ другъ рѣчникъ отъ Карло Поотенъ, авторътъ на „Knigice od molitvi“ (вж. по-горѣ 228.). Това узнаваме отъ заглавието на рѣчника му, гдѣто е казано: „Vocabolario italiano-bulgaro di Monsignor Carlo Pooten, ora vescovo di Popesti (Trascritto dal piccolo vocabolario, che sieque dopo la grammatica italiana e bulgara)“. Долу на корицата е написано „Filippopoli 1846“, а по срѣдата между името на града и годината е изрисувано малко цвѣте

и около него съ свършено миниатурни букви: „ad uso del sacerdote Serafino M. dal Casselta“. И тъй сжщиятъ оня отецъ Серафинъ, който е наслѣдилъ Едуарда на 1845 година въ Хамбарли и който е прѣписалъ, както видѣхме по-горѣ, цѣлата Неофитова граматика, прѣписалъ, както той казва, и тоя рѣчникъ. Въ края на подирния има въси граматични правила и образци отъ склонението и спреженieto на българския езикъ. При сжщия ржкописъ се намира една друга, по-малка тетрадка, която съдържа едно още по-малко италианско-българско рѣчнице съ около 2000 думи. Това рѣчнице е писано отъ самия Поотенъ, което можахъ да позная по почерка му, като го сравнихъ съ почерка на собственоржчнитѣ бѣлѣжки на сжщия Поотенъ въ една кръщелна книжка отъ 1839—1841 год. за която става вече дума по-горѣ (стр. 176 и сл.). Рѣчничето има заглавие: „Breve catalogo di vocaboli italiani e bulgari“. Серафинъ не само че е прѣписалъ рѣчничето на Поотена, но той сетнѣ самостоятелно и значително го е допълнялъ та неговиятъ прѣписъ съдържа до 5000 думи. Че наистина той го е допълнялъ, се вижда отъ голѣмата разбързаностъ на съдържанието на тоя рѣчникъ, тъй като думи отъ една и сжща буква се срѣщатъ на нѣколко мѣста, а азбучниятъ редъ на думитѣ съвсѣмъ е нарушенъ, така че въ една страница има по 3 до 4 стълбца, отъ които въ първия азбучниятъ редъ се спазва, а въ втори пакъ се захваща отъ ново и пр. Това показва, че Серафинъ, като прѣписалъ рѣчничето на Поотена, оставилъ на всѣка страница праздно мѣсто, което сетнѣ изпълнялъ, като вписвалъ нови думи въ втори, трети и дори четвърти стълбецъ. Нѣкои отъ тия стълбци сж само на половина или даже по-малко отъ половината изпълнени съ думи. Серафинъ се опиталъ да обърне рѣчникътъ си и на българско-италиански, ала тая работа само започналъ и не довършилъ. Граматичнитѣ бѣлѣжки въ края на рѣчника на Серафина произтичатъ безъ съмнѣние отъ него, и то е толкова по-вѣроятно, като знаемъ, че той се е интересувалъ за българската граматика и прѣписалъ дори, както се каза, Неофитовата граматика.

Въ Хамбарли намѣрихъ и другъ единъ подобенъ италианско-български рѣчникъ, писанъ отъ ржката на свещеника Антонино, който е замѣстилъ отца Тобоя въ сжщото село слѣдъ първото заминаване на послѣдния въ Италия (1875—1887). Тоя рѣчникъ състои отъ 57 листа и съдържа до 3000 думи. Споредъ казането на отца Тобоя тоя рѣчникъ Антонино е съставилъ възъ основа на казанитѣ два рѣчника като е прибавялъ тукъ-тамъ и нѣщо отъ своя страна.

Горѣказаното е достатъчно да ни обясни, какъ и по чий непосредственъ потикъ се явила още тъй рано идеята у Едуардо, който е служилъ първомъ въ Хамбарли, да се залови да съставя своя италианско-български рѣчникъ, за голѣмината на който отъ начало и самиятъ авторъ ще да е ималъ много скромна прѣдстава, както се вижда и отъ нѣкои ржкописни тетрадки, които намѣрихъ между книжата му въ Калъчли и въ които Едуардо нахвърлялъ първитѣ материали за своя рѣч-

никъ. За да дамъ волко-годѣ ясно понятие за тоя подирния, тукъ ще съобща единъ малъкъ откъслекъ, именно началото на буквата *A*, като ще спазя напълно всичко, както е въ оригинала съ изключение само на латинското писмо, съ което въ оригинала сж писани българскитѣ думи и което замѣнявамъ съ кирилица. Трѣбва да отбѣлѣжа, че Едоардо въ рѣчника си вече отбѣлѣзва тъмния еровъ гласежъ съ особенъ диякри-тиченъ знакъ надъ *a* именно съ *á*, което азъ ще прѣдамъ съ *ъ*, а така сжщо отбѣлѣзва и широкото произношение на *ъ* пакъ съ особенъ знакъ *ê*, ала, както видѣхме отъ неговата граматика, тоя знакъ той употрѣба често и вмѣсто всѣко *e*, което по гласежъ му приличало на *ъ*. Азъ ще прѣдамъ послѣдовно всѣко негово *ê* съ *ъ*, за да се прѣдаде точно ори-гинала и откъмъ тая страна.

A, articolo del caso dativo — на.

a, preposizione — къ, къде; -- *la facciata della mia casa guarda a levante* — лицето на къщата ми гледа къде Истокъ.

a argento, cioè mettere a argento, vole coprire d'argento — обковавамъ сас себро.
a armacollo — презрамница.

Ababboccio, a caso — случно, случайно.

a bacchetta, vale con autorità — властно.

a bacio, dicesi per esprimere luogo, ove non batte sole — на сѣвер.

abaco, term. d. Architettura . . . — плоча, дъска.

abuco, schiena, chi circonda un membro d'architettura, detto anche echino — пукал.

— *ornato gotico*, avente forma di corona — венец, корона, обич.

— *coperto di paniere*, ozona di fiori — захлупало, захлупалка.

a bada, tardamente — забавно, медлено, продължително.

— *tenere uno a bada* — забавемъ, забалбосвамъ, застаемъ, задържа.

— *stare a bada* — забавемъ се, замаювамъ се, чакамъ.

abadessa — игумена, абатиса.

a balle, abbondantemente — задоволно, изобилно.

a bambara, a caso — случно, по случаи, нечаенно.

a banco coi verbi sedere . . . — седа на съдилище.

ab antico — од старо време, од одколенно време, другаш, отколе.

abao, nome di dignità — глава, главатар, главатарин, началникъ.

— *guida* — водител, преводител, преводникъ.

— *regolatore* — управител, редител, распоредител.

a baratto — на уменка, умененно.

a bardosso, a cavallo nudo — на гол конъ.

— *figur. vale alla peggio* — зле, безгрижно, безвнимовно, нерадиво.

a baretta — изобилно, доволно.

a basta lena, per quanto basta la lena — със сичвата сила, всесилно.

a bastante — доволно.

abate — абат, начелникъ, настоиател.

a battuta t. mus. vale a tempo di battuta — на плескалица.

abazia — абатство, игумство.

abbacamento — оплетение, оплечение.

abbacare — оплета се, оплещем се.

abbacare, confondersi — убъркамъ се, заблуждемъ се.

abbacchiamento — бруление.

abbacchiare — брула, стръсвамъ, уронвамъ, свалемъ.

abbacchiato — убруденъ, стръсенъ, уроненъ, сваленъ.

abbacchiatore — брулачъ, стръсачъ.

abbacchiera, donna, che esercita l'abbaco — бройца, числителка, сметница.
 abbaciare — броица, числител, сметник.
 abbacinamento — ослѣпване, затъмняване, затемнение.
 abbacinare — ослѣпевам.
 abbacinatore — ослѣпител, затемнител.
 abbacinatrice — ослѣпителка, затемнителка.
 abbaco arte di far i conti — численица.
 — aver in pensiero — гледам, мисла.
 — aspirare — желяем, искам, въздишем.
 — guardare amorosamente — със любено око гледам.
 abbagliare — обмрак, затемневка, затем, затемка.
 abbajamento — лаение.
 abbajare — лаия.
 — favellare sconsideratamente — лаия, бѣбра.
 — manifestare — изивѣвам.
 — chiedere con veemenza — натискам, силно проса.
 abbajare intorno a un luogo — облаювам.
 — cane, che abbaja non morde mai — куче, дете лаие, то не хапе.
 abbajatore — лаител.
 abbajatore, maldicente — злословник, злоречник.
 abbajatrice — злословница, злоречница.
 abbajatura — лаиеж.
 abbajno — прозор, прозорец.
 abballamento — свиване, увързване, оваление.
 abballatura — свиеж, увързеж, овалеж.
 abbambagiare — навласем, влатневам.
 abbambagiatura — навласеж, влатнеж.
 abbambagio — навлас, влатнак.
 abbandonare — напущем, оставем, парасіовам, зарезовам.
 abbandonatamente — испустно, безузно, разсипно, безчинно.
 abbandonato, priva — лишен, -на, -но.
 abbandonare il partito di alcuno — пометам се, одричем се.
 abbandonato al piacere — предадим на драгостъ, удавен у драгости, распуснат.
 abbandonatore — беглец, праметник, бегач, оставник.
 abbandono — напуст, остав, зарез.
 abbarbagliamento — умъглѣване, претъмняване.
 abbarbagliatojo — тъмнило, мъглило, мрачило.
 abbarbagliatura — претъмнеж, умъглеж, затъмнеж.
 abbarbico — захваст, укореньк.
 abbarco, — набор, натруц, събор.
 abbarro — преград, препреч, заграда.
 abbasso, l'abbassare — слог, свал, снем, понижба.
 abbatitore — разорец, развалител, съсипител, съсипникъ, разломец.
 abbatitura — развалеж, разореж, съсипеж, разломеж.
 abbatto — разор, развала, съсип, разлом.
 abbattufollato — разбъркан, размѣсин, убъркан.
 abbeveratojo, постав, поило, поилище.
 abbeveratore, поец.
 abbeveratura — поиеж.

и пр.

Същеврѣменно съ Едуарда сж пописвали по нѣщо на български и други нѣкои отъ неговитѣ другари и съотечественици, ала и тѣхнитѣ книжовни трудове останаа тогава непечатани и само отдѣлни части отъ тѣхъ се разпространявали въ прѣписъ по павликянскитѣ села, и то пагъ само въ тѣсния врѣгъ на духовенството. Тегърва прѣзъ 1877—78 година, както видѣхме по-горѣ, почнаа да се печататъ въ Италия книжки за нашитѣ павликяни. Къмъ споменатитѣ вече печатани павликянски книги отъ онова врѣме ще прибавимъ още двѣ.

На 1870 година свещеникътъ отъ капуцинския орденъ отецъ Цецилио (Cecilio), който дълго врѣме бѣ служилъ у южнитѣ павликяни, приготвилъ за печатъ и изпроводилъ на пропагандата въ Римъ едно свое съчинение, което съдържа черковни молитви и пѣсни. Пропагандата го е напечатала тегърва прѣзъ 1877 година. Дългото заглавие на книгата гласи тѣй:

Bogomilniat xivot, sanki nauki i molitvi za dostoino ispalnovanie od po-glavnite duhovni djaxnosti na kristianinat, kadè se ubadi, kakò trebe da pravi idin kristianin cilek zaran i vecer; kak dobre da se ispovedva, dostoino da se konka i drughi raboti od bogomilos. Deto na svetlos dadi D. Cecilio Kapuzin. Za katolizite od Filibeliskata darxava. Rim, 1877, (м. 8° 128).

Авторътъ е придружилъ книгата си съ едно „надхортуване“ сир. прѣдговоръ, който ще приведа тукъ изцѣло, понеже по него може да се сжди за достоинствата на тая книжка откъмъ езика, което за насъ е сравнително отъ по-голѣма важность: „Кактѹ по т'ва време между наште католици сичките млади хора знааат да четат, смислих, чи щеше да è фѣидална работа на тех, ако да им се турни на рацете едно китѹпче,¹⁾ наредено сас годни науки и молитви, та оци от млади години по-добре колкото можат да закачат да си наредат животат и по-лесно и достоинно да испалноват техните по-главни духовни дjaxности. Кактѹ кристианският живот требе да ни è друго нищо салт едно верно, неприставно слугувани на Бога, зарад т'ва наредих некоити науки и молитви за в заранта и вичертà та да се посветева денат и секоие наше правени та в чес од смартà да намерими двите пални, достоинни од вечната плата. И зацò секоие духовно добро мо²⁾ д'вади од присветнат курбан од с. миса³⁾ и од таинствата од исповед и с. причестене, смислих, че по фѣидална работа ниможи да се стори, колкото да се подаде идин колаи да се учат хората, как да слушат добре с. миса, как хубеве да се исповедват и достоинно да преимат Исукраста у с. причестене. Зацò, ако изваршат кактѹ требе теа три работи, ни è кабил да ни варват по добар пѣт (ràt) и да ни се хора вепосни⁴⁾ и верни кристиане. — Нададах пак „патевата од маката Исукрастова“, им⁵⁾ да се намери за

¹⁾ „Китѹпче“ е турска дума и значи книжка.

²⁾ мо = му вмѣсто „ни“.

³⁾ миса = литургия.

⁴⁾ „вепосни“ е хърватизъмъ и значи добродѣтели.

⁵⁾ им = хем.

великите пости, им защо, както дума св. Бонавентура, нема по-можн¹⁾ кога да се превардат хората да ни грешат, колко богомилното нами-слени на маките од нашат божи искупител. Избрах пак некоити други молитви и песни, дето по-често се коландрисват в черквата, та по-лесно секој да ги има пре рацете си, кога дутребат.

В' наредението од т'ва китапче ас коландрисвах оне булгарски језик (dialetto), дето коландрисват и хортуват наште кристиане, и т'ва правих сас тоја ниет, та по-лесно да разбирет сичките, и простните биле, и децата, зарад които нај-много ас наредих теја науки и молитви. Преимете инди какво е т'ва ударени од мојата добра волја за вап'та фајда духовна и молетн се Бога за мене. Рим. 1 на Априле 1870. Д. Цецилио (Cecilio) Капуцин."

Отъ езика на тоя прѣдговоръ се вижда, че авторътъ, колкото и да се сили да си служи съ простонародния езикъ, все пакъ не може да достигне чистотата на стила на по-старитѣ павликянски писатели и че, като италијанецъ, не е могълъ тврди да се освободи въ синтаксиса отъ влиянието на матерния си езикъ, което особно бие въ очи при прѣвзлената употреба на прѣдлога „отъ“ гдѣто бива и не бива. Откъмъ таа страна на изобщо въ езиково отношение Едуардовитѣ съчинения стоатъ по-високо.

Въ книжеата си Цецилио вмѣнвалъ и нѣколко латински черковни пѣсни, които се пѣятъ у католицитѣ. Отъ по-старитѣ черковни пѣсни, прѣведени на павликянски, тука сж прѣпечатани пѣсенята „Стоиеше маѣка жалновита“, „Здраве звезда морска“, „Свет на крај с мака мила, ще да изгори с чудна сила“, за които е говорено по-горѣ (вж. с. 232 и сл.).

На 1878 година е напечатана отъ пропагандата още слѣдната павликянска черковна книжка, „прѣведена отъ италијански на 1872 год.“ отъ неизвѣстенъ авторъ:

„Mesezat od Marta, naracen i poklonen na prevelikiat i slavniat sveti Josifa, precisti sgudenik na precistata majka Boxja, blax(ena) Deviza Maria. Preveden od italijanski v godinata 1872. Rim 1878. (м. 8° с. 160).

Езикътъ въ тази книга, сравнително, е най-лошъ. Особно синтаксисътъ на българскитѣ прѣдлози е тврди пострадалъ. Заслужва внимание една правописна новостъ, която неизвѣстниятъ авторъ е въвелъ и която доказва, че павликянскитѣ писатели силно сж чувствували недостатѣцитѣ на приетия у тѣхъ правописъ, особно пѣкъ липсата на специална буква за гласната з. Тази подирната редовно се означава съ просто а, ала у всички писатели се забѣлзва въ нѣкои отдѣлни случаи, че сж схващали, какво тоя начинъ на писане не прѣдава сжщинското произношение и затова сж употребили по нѣкой значецъ (диякризисъ) надъ а, или сж написвали у вм. а или пѣкъ при р, л сж употребили е вм. а. У Едоарда вече се явва по-редовно знаецъ *á* вм. з, а и у Цецилия, за когото

¹⁾ можин = силен

току що се спомена, сегизъ-тогизъ се срѣща *ā*, напр. въ *pāt* и др. Незвѣстниятъ пѣкъ авторъ на горѣказаната книжка вѣвелъ знакътъ *ā* съ значение на *z*, ала само въ коренни срички, гдѣто тъмниятъ еровъ звукъ по-силно и по-ясно се чува. Въ другитѣ случаи вм. *z* пакъ се пише *a*. Ето единъ откъслекъ отъ началото на неговата книжка, за да се види правописътъ и езикътъ ѝ:

„Че как наш парви учител и ѳурнек за почитаніе камъ свети Іоза е сами Исукраст.

Сичкият живот на Син Божї, наш Искупител, е единъ доваршен и божествен ѳурнек за слѣдованіе. Ас ви дадох ѳурнек, дума сами Исукраст у своіето свето евангеліе, та както правих ас, и виіе теі да правите. Инди ако е теі, нека разгледами, какав ѳурнек мо дава Тоі около почитаніето кам свети Іозифа. Тоі е бил между чилеците парв, коіто почитал св. Іоза. От как божіат му отец, вечният Бог, му го уредил за бѣща врѣс земета, както дума св. Дамасценски, секога както бѣща го гледа Іесус и му подаваше почитаніе толкозу вредни и прелични и в такав такам, че не можеше по-големи да му подаваше, ако и да му е билъ природен и сѣщи бѣща. Евангелист св. Лука, като уписал Іесусовият живот, от как достигнал Іесус дванаісети години до трисет, избире сичко в тези вѣси думи: И тоі им беше положен. О чудовите хорти, каква велика наука уздаржат тиіе в себе си! Без шубе е, че Син Божї, през това време от осемнаісетте години сторил велики и чудни и безброіни работе и делове од бого-честност, од тарпеніе, од милосардна, од горещина и од сичките наі големи крепосте. Защо тогава св. Лука не го споменува? Нели ги знаіете? Не, не, той св. Лука имал за учителкіа самата присвета Д. Мариа, както сами тоі дума в своіе евангеліе според свети доказатели, че много писатели са го наречали писач на Девицата. Не е било инди од незнаенето. *Ма* той у тези три думички избире по-голем дел од Исусовият живот; потребно е да ричем, че направил Іесус едно непреставно теченіе од слушаніе в сичко, дето му повелеваше і Д. Мариа и св. Іоза прави се неговата сама грижа е била тази, да изваршова чуждата воліа. Заради това тоі е искал, като изваршоваше сичките други работе, да е по-особно тази писана и споменевана в св. евангеліе, както наі-достоіна, наі-славна и наі-божественна крепост“.

Като прегледахъ старитѣ ржкописни книжа на бивши свещеници по южно-павликенскитѣ села, намѣрихъ много черковни проповѣди, писани на български, коіто сж останали ненапечатани безъ сѣмянїие само поради това, че изобщо е било мжчно да се добие одобрението на пропагандата, за да се напечати единъ български ржкописъ, за което не тѣй лесно се отпускали отъ подирната потрѣбнитѣ парични срѣдства. Така въ Хамбарли намѣрихъ цѣлъ купъ български ржкописи на свещеника Антонино, сжщия, който е съставилъ италянско-български словарь споредъ малкия словарь на Поотена, както се обясни по-горѣ (вж. стр. 300). Заслужва първомъ да се отбѣлѣжи единъ по-обширенъ ржкописъ на Антонино, който съдържа цѣла серия разни недѣлни и празнични поучения подъ заглавие: „Kasi nauki za posvetenieto od Nedele i drugih po-glavni prazdnici, deto se pravat na godina. Spored

rimski kalendar. Odredeni za bulgarski katolici ot D. Antonino Karuzin, missionario i redovnik na Ambarlia“. Ръкописътъ съдържа 14 поучения, нѣкои отъ които съдържатъ питання и отговори та сж изложени донегдѣ въ диялогична форма. Има много поправки отъ ръката на самия авторъ, който не е владѣлъ сигурно българския езикъ та, види се, сетнѣ на много мѣста поправялъ езика Въ началото на ръкописа авторътъ вмѣстилъ и краткъ прѣдговоръ (nadhortovanie), въ който казва, че той се помжчилъ да прѣведе за своигѣ християни отъ „Филибелиската даржава“ „хубавитѣ и мждри“ недѣлни поучения на Гастано Коста отъ Туринъ, понеже били много потрѣбни на нашитѣ павликяни, които обичали да празнуватъ разнитѣ празници прѣзъ годината, безъ да знаятъ „защо светата църква е отредила да се празнуватъ“. Въ края Антонино казва: „За тѣва ас мачил сам (се) според моѣта кадарност, да убарна на булгарски иезикъ (діалект) онеѣа научени(а), ама да ни станатъ тиа безъ глава, одредихъ некои каси мислени за посветението од неделе, за светата миса и други манички нададени, та по-добре да се научатъ наште хора на испалнованіе од тоѣ голем борч, дето сичките иматъ да почитатъ празниците. Теѣ да баде!“

Отъ Антонина сж останали въ отдѣлни малки свезки и различни черковни проповѣди, които той е казвалъ и които, види се, прѣдварително си е написвалъ. Всѣка проповѣдъ си има свое заглавие, напр. „Който се сложи, Господъ го дигни, и който се дигни, Господъ го сложи“, или: „Кои иска да доди следъ мене, да се одрече отъ себе си, да земе своѣятъ крастъ и да ме последи“. Въ нѣкои отъ тия проповѣди българскиятъ езикъ е толкова неправиленъ, че се вижда, че тѣ сж писани прѣзъ първото врѣме, когато Антонино още училъ езика на паството си.

Твърдѣ много е писалъ и отецъ Мауриций, пакъ отъ капуцинския орденъ, служилъ като свещеникъ въ Хамбарли прѣзъ 1849—1856 година. Въ Хамбарли намѣрихъ отъ него изписани 8 ръкописни тетрадки, които съдържатъ 23 недѣлни и празнични поучения, всѣко отъ които е означено съ дата, види се когато е било написано, и съ особенъ насловъ. Така напр. послѣдното, „учени 23“ — поучение — носи дата 4 Октомври 1853 год. подъ насловъ: „Credo vitam aeternam, Санки вервамъ животъ вечни“. И отъ други свещеници ще да е имало останали подобни ръкописи, които ще да сж изгубени или пъкъ се намиратъ още по павликянскитѣ села било между книжата на досежната черковна архива или пъкъ у частни ржцѣ.

Съ това, което се каза до тука, се изчерпватъ всички извѣстни менѣ данни, които се отнасятъ до развитието на народната книжнина у нашитѣ южни павликяни до освобождението на България отъ турцитѣ. Както се видѣ, книжовното развитие, което изложихъ по-горѣ, е ставало само срѣдъ южнитѣ павликяни. Споредъ както се е развивало черковно-училищното дѣло у сѣвернитѣ павликяни независимо отъ южнитѣ,

човѣкъ би очаквалъ да намѣри и у сѣвернитѣ павликяни подобно книжовно развитие, каквото видѣхме у южнитѣ. Ала колкото се отнася до книжовната област подобieto между сѣверни и южни павликяни съвсѣмъ прѣстая: докато у подирнитѣ е билъ възможенъ посочениятъ бързъ и сравнително съ числеността и културното имъ състояние твърдѣ плоденъ книжовенъ развой въ течение на единъ вѣкъ, напротивъ у сѣвернитѣ павликяни не личатъ никакви слѣди дори отъ единъ макаръ и останалъ недоразвитъ зародишъ на народна книжнина. Тукъ не ще да е виновно само духовенството отъ ордена на пасиониститѣ, макаръ че изобщо взето е очевидно, какво това подирното въ изпълнение на своята религиозно-просвѣтна задача съвсѣмъ не може да съперничи на другаритѣ си отъ капуцинския орденъ въ Пловдивско. Ние видѣхме именно, че прѣди да дойдатъ капуцититѣ въ Пловдивско е била основана павликянската писменостъ отъ българитѣ свещеници и то още къмъ края на поминалия вѣкъ. И тая традиция грижливо се е поддържала пакъ отъ домашното духовенство все до дохаждането на капуцититѣ. Ние видѣхме, още, че и прѣзъ врѣмето на австрийскитѣ лигуористи е имало сравнително доста павликяни свещеници и че тѣ сж именно, които сж водили борбата противъ реченитѣ чужденци. И нѣкои отъ тѣзи подирнитѣ, болшото и ежсо врѣме да сж прѣстояли въ България, все се старали по примѣра на домашното духовенство да пишатъ на български. Имамъ на рѣка една ржеописна тетрадка, която съдържа двѣ поучения (проповѣди) писани между 1826 и 1840 год. на твърдѣ неправиленъ езикъ отъ лигуориста отъ Петъръ Касей (Kassei), който билъ родомъ чехъ, какъвто ще да е билъ и тогавашниятъ имъ главатаръ въ Пловдивъ, извѣстниятъ Птачекъ. Съвсѣмъ други сж били условията въ Никополската епархия. Тукъ свещеници отъ българско потекло сж много рѣдки, а условията на живота, както видѣхме, били толкова неблагоприятни, че повечето свещеници пасионисти не обичали да засѣдатъ дълго врѣме въ страната и да изучаватъ българския езикъ. Отъ друга страна въ Никополско е липсвалъ такъвъ културенъ центъръ като Пловдивъ, за да дава потикъ къмъ умствена работа, па и икономиченитѣ условия на богатата Тракия ги е нѣмало. Наистина и между пасиониститѣ е имало нѣкои твърдѣ интеллигентни и наклонни къмъ писателство свещеници, ала при казанитѣ условия и при липса на по-стара павликянска писменостъ тамъ тѣ си пишели италиански, както е напр. случай съ Споменитѣ на Филипа Скварчия и на другитѣ лѣтописни записки, които се прилагатъ въ края на това съчинение. Че мнозина измежду пасиониститѣ сж успѣвали добрѣ да научатъ нарѣчието на своето паство по практически съспособъ, не може да има и съмнѣние, ала малцина ще да сж били такива, които сж имали търпѣнието и умѣнието, да изучатъ теоритично и основателно българския езикъ, каквото да могатъ и писмено да го владѣятъ. Единъ между тия малцина, а може би единствениятъ, е билъ споменатиятъ Филипъ Скварчия, понеже той е съчинилъ единъ доста голѣмъ италианско-български словарь, който и до сега се е спазилъ въ архивата на Лѣжан-

ската черква и който можахъ да разгледамъ подробно благодарение на любезността на свещеника отецъ Силвестеръ Лиля, когато посѣтихъ Лъжене прѣди три години. Словарятъ е писанъ на обивновена четвъртина, спазенъ е цѣль въ слаба и полуизядена отъ червеи кожена подвързия и съдържа 418 страници. Думитѣ се редятъ на всѣка страница въ два стълбца. Въ началото авторътъ, чието име не личи нигдѣ, ала се знае по прѣдание, е написалъ дълъгъ прѣдговоръ, съ който мотивира нуждата отъ подобенъ словарь, като казва, какъ той самъ е изпиталъ на себе си тая нужда, като е билъ принуденъ като свещеникъ да учи нарѣчието на павликянитѣ безъ всѣко научно помагало — безъ словарь и безъ граматика. Отъ прѣдговора именно се вижда, че наистина до тогава у сѣвѣрнитѣ павликяни не е имало никаква народна писменостъ, така че авторътъ билъ принуденъ да учи бѣгарски само направо отъ живия говоръ. Като се вземе прѣдъ видъ още, че Скварчия е живѣлъ въ Бѣлгария отъ 1824 до 1834 година, когато изобщо още не е била развита новата бѣлгарска книжнина, ясно е, че рѣчникътъ му отѣмъ своя бѣлгарски материалъ въ сравнение съ рѣчника на отца Едуарда, ако и значително по-малъкъ отъ този подирния, прѣдставя по-чисто-народенъ езикъ и за това и той може да бѣде цѣнно пособие въ бждеще при изработването единъ пѣленъ рѣчникъ на бѣлгарския езикъ. Именно въ рѣчника на Скварчия има твърдѣ много диалектични думи, частъ отъ които днесъ вече не ще да се употрѣби и у самитѣ сѣверни павликяни. Особно интересенъ е тоя рѣчникъ и като източникъ, по който може да се види, въ какъвъ размѣръ сж били тогава проникнали чуждитѣ думи въ езика на сѣвернитѣ павликяни, главно турскитѣ думи, които твърдѣ много личатъ въ рѣчника. За да се види едната и другата страна само на единъ примѣръ, ще цитувамъ отъ началото на рѣчника какъ е прѣдадена на бѣлгарски италиянската дума „abito“ (бѣлгарскитѣ думи пакъ прѣдавамъ съ кирилица):

„abito — дреа; diverse sono la sorta degli abiti: антери, джубе, бениш, кужу, шкортекіо шкортѣка (? „sckortèkio, sckortèka“), іамурлуѣ, панджѣк, гавтан, дюлама (dùlama), лайбар и илик, забун, касак, касавѣк, чукмѣ, сукно, сукманъ, престиманъ, престилкіа, фута. — Abito da signora: рокле; — abito, per consuetudine: адѣт, поученъе; abito cattivo — лошиа адет; — per disposizione: табіат“.

Интересно е, че нѣмското название „лайбар“, което у банатскитѣ бѣлгари и сега означава „елече“ въ женската носия, е било извѣстно и въ Никополско, а пѣкъ досега мислѣхъ, че нашитѣ банатчани сж го заели въ Банатъ. Отъ названието „престиманъ“ може би леко сж прѣминали къмъ турското название „пещемаль“, съ което сега въ сѣверноизточна Бѣлгария означаватъ вжситѣ двѣ прѣстилки, що служатъ вмѣсто рокла.

Думата *architetto* е прѣведена: мастор-зидар, устѣбаші, маймар-баші; думата *arcivescovo* е прѣведена съ: господинбаші; *approvamento* — кабуль и пр. Така се срѣщатъ редомъ и турски думи: финдѣк (хендек), метериз, испат, баалама, мукаіет, мурдар, кеиф и пр. и пр.

Понеже Скварчия се е водилъ, учейки и записвайки български думи, само по своя слухъ, затова у него думитѣ сж записани фонетично безъ огледъ къмъ граматична правилностъ, и откъмъ тая страна пакъ рѣчникътъ му е по-цѣненъ за нашата филология и то още повече, че у сѣвернитѣ павликяни, както се каза, съвсѣмъ липсватъ писмени документи отъ нарѣчието имъ отъ по-старо врѣме.

За други нѣкои книжовни трудове на български езикъ у сѣвернитѣ павликяни до послѣдната освободителна война не можахъ да узная. Колкото печатани български книжки отъ по-старо врѣме намѣрихъ у сѣвернитѣ павликяни — всички се указаха отъ споменатитѣ издания на пропагандата, прѣдзначени главно за южнитѣ павликяни.

Слѣдъ освобождението на България настая въ областта на слабата павликянска книжнина една на гледъ малка, ала по своитѣ благодатни послѣдци за по-нататъшното културно развитие и национално свѣстяване на нашитѣ павликяни твърдѣ голѣма реформа: замѣни се латинската азбука съ кирилската, а заедно съ това се приема полека-лека и общиятъ български книжовенъ езакъ вмѣсто павликянското имъ книжовно нарѣчие, на което се пишеше до скоро. По този начинъ на новото поколѣние на нашитѣ павликяни се отварятъ вратитѣ на цѣлокупната българска образованостъ чрѣзъ българската литература, която ще му стане още по-достъпна и чрѣзъ училищното образование, прѣзъ което задължително се прокарватъ сега павликянскитѣ дѣца въ силата на нашата конституция. Тая промѣна еднакво се извърши у южнитѣ и сѣвернитѣ павликяни, така че отъ 15-тина години насамъ, каквато книжка да е е напечатана за павликянитѣ тя е все съ кирилска азбука и горѣ долу на приетия нашъ книжовенъ езикъ. Така напр. на 1889 година е напечатана въ Пловдивъ книгата: „Вѣчни истини отъ св. Алфонсо М. де Лигвори, печатана съ иждивението на Н. В. Прѣосвященство архиепископа Р. Менини, прѣвелъ Отецъ Иосифъ Ружинъ“. (Първо издание, мал. 8^о, стр. 208. Друж. печ. „Единство“). Въ тази книжка авторътъ си е послужилъ съ общия нашъ книжовенъ езикъ и правописъ. И за сѣвернитѣ павликяни се яви на 1890 год. единъ малъкъ катихизисъ, съчиненъ пакъ на обикновения нашъ книжовенъ езикъ и писанъ съ кирилица. Въ наслова и на тая книжка личи, че е позволена отъ досежния католишки владика: „Християнска наука за селскитѣ българско-католически дѣца, наредена и напечатана съ позволенieto на негово Прѣосвѣщенство господина Иполита Агосто, Никополски владика“. Свищовъ, 1890. (8^о 32). Отъ мѣничкия прѣдговоръ къмъ тая книжка могатъ да се видятъ езикътъ и правописътъ: „Любезни дѣца. Ния Ви прѣдлагаме най-главнитѣ дѣла на Християнското учение, което да Ви е полезно сме се трудили за да задържаваме вашитѣ селски диалектически словеса: изучете го, и що е по-важно, извършете добръ неговитѣ дѣла, и увѣряваме Ви, че ще бждете добри за себе си и отечеството си“.

За националното свѣстяване на нашитѣ павликяни единството на книжовния ни езикъ ще повлияе повече отъ всѣко друго просвѣтително срѣдство, и затова трѣба да отдадемъ заслужената похвала както на сегашния Пловдивски така и на Русчупския католишки владива, които поощрѣватъ новата благотворна посока, като сж напустнали вече съвсѣмъ гибелния пѣтъ на националния сепаратизъмъ, който до скоро прѣмо или косвено, именно като се поддържаха латинската азбука и особенъ книжовенъ езикъ за павликянитѣ, се е вдѣхвалъ на подирнитѣ отъ единственитѣ му просвѣтени рѣководители — духовенството.

Какво значение има книжовното разцѣпление за подържане извѣстно национално разцѣпление, не е нужно тепърва да се доказва. Ще спомена само за примѣръ нашитѣ банатски павликяни, у които съ далеченъ политически умисълъ се подпомогна отъ правителството създаването на особенъ книжовенъ езикъ въз основа на народното имъ нарѣчие и се въведе латинската азбука, така че сега тия наши братия, не бидейки въ сила да подържатъ своя литература и откъснати отъ общобългарската литература, която можеше да ги просвѣщава и да крѣпи у тѣхъ националното съзнание, сж обречени на скоро загиване въ национално отношение.

Дѣлото на пълното национално събуждане въ Пловдивско ще довърши народното павликянско духовенство, което ще бѣде постепенно подкрѣпяно отъ младото поколение свещеници, що ожегодно излиза отъ Пловдивската семинария. Въ сѣверна България още не се е създала ядката на национално духовенство, както въ южна България, ала и тукъ то скоро ще стане, понеже сегашниятъ епископъ, господ. Хенрихъ Дулсе, доволкото можахъ да видя, сериозно и искрено залѣга, да тури новооснованата си духовна семинария въ Русе на добри научни начала, като се е убѣдилъ, че духовнитѣ нужди на павликянското му паство ще могатъ на днешно врѣме да се удовлетворятъ само отъ едно просвѣтено духовенство, излѣзло изъ собствената му срѣда. Между сегашнитѣ свещеници пасионисти много старателно работи въ сѣщата посока отецъ Силвестеръ Лиля. Споменаха се вече неговиятъ малѣкъ катихизисъ за павликянскитѣ дѣца и неговиятъ италианско-български рѣчникъ (вж. по-горѣ стр. 132, 140). Този рѣчникъ прѣди нѣколко години започна да се печати, ала струва ми се, че работата бавно напрѣдва и че печатането е спрѣло.

Приложение.

А.

Павликянски лични имена.

За етнографската характеристика на нашитѣ павликяни отъ немалка важность сж и тѣхнитѣ лични имена, особно пѣкъ имената отъ по-старо врѣме. Такива се намиратъ въ голѣмо изобилие, спазени въ старитѣ павликянски черковни матрикули — въ книгитѣ за кръщавки, вѣнчавки и умиракия, най-старата отъ които, спазена до сега, е споменатата вече кръщелна книга (*registro de batesimi*) отъ 1703 до 1767 год. въ Селджиково (вж. по-горѣ стр. 150). По старостъ слѣдватъ още слѣднитѣ регистри отъ тоя родъ: 2. вѣнчална книга отъ 1759 год. за Калъчли, Балтаджи и пр. (*matrimoniorum liber ab anno 1759*), къмъ която е приложенъ и единъ описъ на домакинствата въ Калъчли (*Jndice delle casale di Calaclicie*), като е указано името на всѣко домакинство, нпр. Гагови, Дѣдо Стойко и пр.; 3. погребална книга, писана на български прѣзъ 1792 за умрѣли въ Балтаджи, Калъчли и Пловдивъ (вж. по-горѣ стр. 230); 4. книга за потвърденитѣ въ вѣрата въ Пловдивската епархия (*liber confirmatorum diocesis Philipopoleos*) отъ 23 Юли 1803 до 1812 година; 5. вѣнчална книга за Дуванли, Давуджево, Хамбарли и Селджиково отъ 1807 до 1815 год.; 6. книга за обявени свадби (*Ehenverkündbuch*) прѣзъ 1838—1840 година, писана български; 7. кръщелна книга за Пловдивъ прѣзъ 1839—1840 година; 8. подробенъ описъ на павликянското население въ Калъчли отъ 1861 год., нареденъ по отдѣлни сѣмейства (*Stato d'animi di Kalaclicia e d'altri villaggi, soggetti alla stessa parochia dell'anno 1861*), 9. сжщо такъвъ описъ на населението въ с. Геренъ отъ 1867. година (*stato delle anime di Gherene*), 10. другъ подробенъ описъ на жителитѣ отъ Калъчли и Балтаджи, по-старъ до 10—15 години отъ току що казанитѣ, което се вижда по годината на рождението на лицата, указана въ тия описи при всѣко лице отдѣлно.

За сѣвернитѣ павликяни има по-малко и не толкова стари източници отъ този видъ. Най-старата черковна матрикула, която се е спазила до днесъ и която сега се намира въ библиотеката на Рущчущкия католишки владика, е отъ 1792 до 1807 год. включително; тя съдържа имена на кръстени, вѣнчани и умрѣли прѣзъ казаното врѣме въ сѣвернопавликянскитѣ села Бѣляни и Орѣшъ, а отъ частъ въ селата Каканова и Слобозия, отсреща въ Ромъния, гдѣто е имало населени павликяни; 2. два полуизгнили листа, откъснати отъ една стара кръщелна книга отъ 1795 и 1796 год. за селата Петикладенци, Трънчовица и Лѣжани; 3. за селото Орѣшъ има подробенъ описъ на всичкитѣ му павликянски жители прѣзъ 1854 година, нареденъ пакъ по сѣмейства, както и споменатитѣ по-горѣ южнопавликянски описи („Stato delle anime, che compongono il villaggio di Oresce, diocesi di Nicopoli in Bulgaria. Rinovato il primo Ottobre 1854.) и най-сетнѣ 4 отъ мене лично записани имена на сегашнитѣ павликянски жители въ с. Лѣжани (Лѣжене).

Отъ тоя обиленъ материялъ имена азъ по-долу ще съобща само една частъ, извлѣчена изъ посоченитѣ по-стари и по-нови източници, за да се получи пълно и ясно понятие за собственитѣ лични названия у павликянитѣ. Тия имена ще могатъ сетнѣ се сравни съ личнитѣ имена на банатскитѣ павликяни, които съобщихъ въ XIV. т. на Мин. Сборникъ (вж. статията ми „Заселението и пр.“) и въ Български Прѣгледъ год. III. кн. 1 2. (вж. статията ми: „На гости у банатскитѣ българи“). И по въпроса за генетичната свръзка между сѣвернитѣ и южни павликяни личнитѣ имена на еднитѣ и другитѣ хвърлятъ ясна свѣтлина. А изобицо чистобългарскиятъ характеръ на тия лични названия показва, че павликянитѣ отъ старо врѣме сж били както по езика си, така и по всички други етнографски бѣлѣзи, между които важно мѣсто се пада именно и на личнитѣ имена, сжщински българи. Ще прѣдавамъ имената пакъ въ кирилска транскрипция; само въ случаи, гдѣто може да има съмнѣние, какъ да се чете, ще турямъ въ скоби името и съ латински букви споредъ оригинала.

І. Южно-павликянски имена.

1. Изъ кръщелната книга отъ 1703—1767 година.

„На година Господна 1703 на 1. Генара, Калачлиа. Libro од карстеніа од Калачлие и Балтаджие (записвалъ свещеникъ Д. Михаил Илиевъ (D. Michele di Elia), родомъ отъ Босна (Bosnese), мисионеръ въ Давуджево:

На 17. Ген. карсти кер¹⁾ Гена Гудева од Балтаджие, именов Неда; био²⁾ их кума жена Јевси (Jevsi) Стоеница од Калъчлие Гіасовица.

На 4 фебр. карсти сина Тодора Кривова од Калъчлие именов Димитар; би му кум Димитар Маниув од Балтаджие.

¹⁾ Кер. хърв.-сърб. кер = черка ²⁾ био, сѣрб.-хърв. = билъ

На исти дан карсти кер Стоіана Куліова, име: Мариа. Би му кум Тодоръ Ниделков од Калъчлие.

1703 на 24 фебр. Карсти кер Ниделиа Бичова (Bicova), и име Ниделиа. Би му кума жена Неча Иваничина.

На 28 Марца карсти кер Стоіана Куріук Пеіова именем Мариа; кум Стоіан Чауш.

Така редом били кръстени: дъщеря на Геша Драгоіова, име: Божана (Bosana), кумъ: Стоіан Сиратлиа (Siratlia, трѣба да е било „Суратлиа“);

Синъ на Стоіан Папазоглу съ име Петар, кумъ: Петко Чомак од Калъчли;

Синъ на Георгиа Дованлиеъ, съ име Васил, кумъ: Рад Атанасов;

Син на Никола Земліаров, съ име Рад, кумъ: Гіопселиа;

Дъщеря на Съби Лесков съ име Добра;

Синъ на Никола Ненов съ име Драгоічо, кумъ: Бачу Мирчов (Mirsov).

Мариа, дъщеря на Нено Боічов, кумъ: Кара Иван;

Никола, синъ на Тодоръ Неделіов, кума: Боічовица.

Баіо, синъ на Роман Папазоглу од Балтаджи, кумъ: Петко Чомак од Калъчли.

Синъ на Бан Бечов („karsti sina Bana Becova“), кумъ: Кіурчи Павле.

Манчо, синъ на Гудов отъ Балтаджи, кумъ: Терзи Стоіан до Калъчли.

На 1. септ. с. г. Съба (Sabba), дъщеря на Дано Смоков, кума: жената на Тодор Неделчев.

Петко и Дено. близнаци на Нечо Бичов, кумъ: Станіо Пармажугов;

Стоіан, синъ на Коіо Гагов, кума: жената на Иван Чавдаров Пена;

Рада, дъщеря на Стоіан Вуков, кума: жената на Рад Вуласов (хена Rad Vulasova);

Коста, синъ на Михаил Узунгергіов, кумъ: Раіко Добромиров.

Мариа, дъщеря на Нено Маниов, кума: жената на Стоіан Чауша (хена Stojana Causcia);

Драган, синъ на Стоіан Узун-Иванов отъ Дуванджие (Duvangie), кумъ: Иван Дулгерин, от Балтаджие;

Неделчо, синъ на Иван Дешов (Descov), отъ Балтаджие, кумъ: Станіо Навліов.

Иван, синъ на Станіо Шишков, кумъ: Нетко.

Неда, дъщеря на Драган Башажов (? Basachov), кума: Станковица;

Драган, син на Дели Рад Павлов, Загореца, кума: жената на Роман Иваничин.

Иван, синъ на Гіерги, брат Манчов, кума: жената на Рад Власов.

Станіо, синъ на Петра Камберов, кума: жената на Атанас Станіов.

Стоіан, синъ на Стоіан Стоічов, кумъ: Узунбаіо.

Кера и Неда, близнакини на Раічо Памуковъ, кумъ: Станіо Пармажусов (Parmaxusov).

Иван, синъ на Драгоічо, кумъ: Иван, синъ на Баічо Мирчов.

Неделиа, дъщеря на Баіо Харачиріов, кума: Пановица.

Добра, дъщеря Узумбаіова, кума: Манчовица.

Петра, дъщеря на Чоно Бартановъ Глусик (? Glusik), кумъ: Рад Романов;

Добра, дъщеря на Раіко Пеіов, кума: Раіка Гергина.

Отъ 1704 година слѣдватъ по горния редъ тѣзи имена:

Петкана — дъщеря на Баічо Мирчовъ — кумъ: Братушко.

Рад — Банов — Тодор Неделчов.
 Калчо — Калчо Мишовъ (Misciov) — Калчо Пандиров.
 Стана — Куманов — Станковица.
 Петко — Иван Мирчов — Добре Загорец.
 Мария — Неделчо Гагов — Солаковица.
 Рад — Станіо Пеіов — Пена Чавдарова.
 Рад — Никола Перчимлиов — Данчовица.
 Драган — Мирчо Раіков — Станко Радов.
 Баіо — Нешо Баіов — Иван Добре Чавдаров.
 Вела — Неша Баіова — Добре Солаков.
 Петкана — Драган Пиштиов (Pisctiov) — Демана од Селджиково.
 Неделчо — Нетко Гергев — Баіа Драганова.
 Стоіка — Рад Васиіов — Рада жена на Неделчо Бичов.
 Пеіка — Тодор Карстиов — кумъ; „Стоіан Златарин, бугарин (шизматикъ)“.
 Дена — Ёджа Башлиова — жената на Роман Папазов.
 Мария — Русин Драгоіов — Сератлика (= Суратлика).
 Мирчо — Стоіан Загорец — жената на Баічо Мирчов.
 Чоно — Миліо Стоіанов — Братанов.
 Петкана — Георги Дованлиеъ — Рад Атанасов,
 Станіо — Нено Ранин Караджа — Тодор Неделчов.
 Чоно — Гіорги Харабаджиов — Рад Гіопсалиов.
 Рада — Калчо Пеіов — Кюрчи-Павловица.
 Мома — Бачо Коіо — Солаковица.

Нека забѣлѣжимъ по изборъ още слѣднитѣ имена отъ 1705 и 1706 год.:

Димитар Куманов, Кара-Иваница, Куна Нитковица, Иововица, Соманица, Калчо Дешов, Калчо Земліаров, Драган Кочишлиов, (Kocisliov), Гено Мартинов, Пена Чавдарова, Стоіно Куков, Стоіко, Баіо, Радко, Баіо Стани, Рачо Памуков, Калчо Мисиріов, Добрѣна, Рад Вуласов, Вулас Радов, Мира (ж. име), Неделчо Маджаров, Белчо Чолаков Узунбаіов, Георги Чавдар, Баіо Драгиіов, Солак Недо.

Отъ 1717 година: Иона Калчепеіова, Драгоіо Василев.

Отъ 1721: Петъръ Баіов Говедар.

Отъ 1728: Драгоіло Караджов.

Бръщавкитѣ отъ селата Хамбарли и Дуванли захващатъ въ сщтата най-стара книга отъ 1845 година, а отъ Селджиково — отъ 1742 год. Ето на купъ още имена отъ тия села както и отъ Калъчли и Балтаджи:

Станко Загорчов, Нено, Русана, Братан, Калиа (ж. име), Вела, Ничо, Калина, Рада, Стоіка, Доіка, Станко Гудов, Стоіан Куліов, Коіо, Топал-Стоічо, Стоіан Рангов, Манчо Гуванов, Герги Трупчов, Драгоічо Гергиов, Никола Боінин, Тодор Кивор (? Chivov), Стоіан Биндирлиов, Ничо Бумбала, Драган Банчов, Михо Топал, Кіурчо Доічов, Начо, Боіно, Бена, Калуна, Луциа, Баба Дена Пеіова, Баба Гана Рипчовица, Калина Стоіаничина, Баба Неда Николица, Дедо Куман, Калина Куманица, Иван Куманов, Дедо Неделчо Шабанов, Баба Дена Рачовица.

2. Изъ вѣнчалната книга отъ 1759—1815.

Интересни сж слѣднитѣ имена и прѣзимена:

Отъ *Калъчли*: Станчо Драгоіев Бабин Іовин;

Рад Бабин Іовин.

Отъ *Селджиково*: Георги Сукарланов Андреевъ, Георги Димовъ Крантов, Баба Куна Божкова Атанасица, Мариа Родулова Митовица, Катарина Пашкул-Павловица, Сузана Червен-Матеова Иванова.

Отъ *Дованли*: Ана Топал-Пенчов-Станіовица, Клава Тавровъ-Павловица, Добра Смарламов-Матова, Катарина Расменски (?) Петровица, Мариа Башков-Банова.

Отъ *Давуджово*: Теодора Кіурков-Доічовица, Петра Попкин-Атанасица, Йона Кіосов-Атанасова, Мариа Арабаджи-Атанасова.

Отъ *Хамбарли*: Мариа Кіучук-Маркова, Мариа Начов-Петровица.

Въ сжщата вѣнчална книга е приложенъ пълень списъкъ на домакинствата въ с. Калъчли, именувани споредъ името на домакина на всѣко сѣмейство. Ще приведа отъ тоя списъкъ по-необикновентитѣ имена:

Дедо Стоіко, Сеизатлиов, Дедо Трупчо, Дедо Васил Узун, Дедо Гешо, Дедо Русин, Дедо Велико, Дедо Тито, Дедо Куман Бумбала, Коіо Добчов, Братушко, Дедо Главчо, Гурушлио, Заміаров, Пандура, Маджар, Дедо Драгоі, Сеімен, Чомак, Биков, Дедо Минко, Дедо Добрешео, Куліо, Гіулчо, Дедо Вудур, Дедо Драгю, Балабан, Добран, Торашан, Кукудан, Гіуно, Милчо, Буіуклиат, Пано, Ботура, Кара-Боікин, Гинчо.

3. Изъ погребалната книга отъ 1792 год.

Имената сж тукъ отъ Балтаджи, Калъчли „Филибе“ и Алифаково. Ще събща само нѣкои отъ по-интереснитѣ:

Баба Калина Барачкіа (Врачка?), Рад Ралински, Митіо Банов, Петър Карамалак, Сузана, Катарина Петрова Алачова, Спас Мишов, Михо Гиопселіски, Петар Ушаков, Петар Пуріас (Purias), Мана (ж. име), Стоіан Йотов, Елизабета, Георги Демирджи, Дона Иваница, Амброшко, Паула.

4. Изъ книгата на потвърденитѣ въ вѣрата (liber confirmatorum) въ Пловдивската епархия прѣвъ 1803—1812 год.

Имената е бѣлѣжилъ на латински свещеникътъ викариусъ Георги Туновъ, родомъ павликянинъ, за когото става вече дума като авторъ на голѣмия прѣводенъ Миней (вж. по-горѣ стр. 249.). Имената произхождатъ отъ всичкитѣ павликянски села въ Пловдивско и сж твърдѣ много на брой: рѣкописътъ състои отъ 80 стр. въ четвъртина, изпълнени само съ лични имена отъ разни дати и села. Отличителната страна на тоя списъкъ е тази, че всѣко име е указано и съ пълното му прѣзиме, което винаги състои отъ двѣ имена — името на бащата и отъ името на дѣдото. Срѣщу името на „конфирмиранія“ е поставено и името на кума (patrinus) или на кумата (matrina). Ще прѣдамъ началото отъ списъка както е въ оригинала:

„Georgius Tuno, sacerdos, vicarius apost(olicus), confirmavi sequentes:

Filippopolis 13. Iul. 1803.

Masculos:

Ioannem Rasciov¹⁾ Tanasov; Patrinus: Ioto Nalciagiski.

¹⁾ Рашов.

Ibidem. 22. Febr. 1804.

Andream Coco-Nikolov; P-uns: Georgius Piuskiulgi Tekirdago(v).

Ibidem. 23. Febr. 1804.

Domenicum Rajov Ivanov; P-nus: Bosko¹⁾ Deli-Duman.
 Nicolaum Stojnov Sabiov²⁾ — Dragoja Romanov Gherghiov.
 Petrum Dimciov Coliov — Dimitar Simitci³⁾ Ivanov.
 Ioannem Boncov⁴⁾ Tanasov { Ioseph Tonciov
 Paule Misciov Paulov {
 Nicolaum Marascli⁵⁾ Ivanov — Gheno Zoco⁶⁾ Stojanov.
 Petrum Vasilov Ghenov — Nicola Tuno-Tonciov.
 Nicolaum Lautli-Stojanov — Tanas-Lesciov.

Feminas:

Stanam Gherghiov Dragojova { Matrina: Gherghiova Gana
 Catharinam Draganciov Penova {
 Catharinam Banciov Tanasova { Catharina Bancova⁸⁾
 Agatham Zanov⁷⁾ Paulova {
 Catharinam Gugov Dobranova — Tona Chiuciuk⁹⁾ Paulova.
 Mariam Arabagi Sabiova — Maria Salgi¹⁰⁾ Gherghiovisa.
 Elisabetham Bostangi¹¹⁾ Gherghiova — Elisabetha Salgi Gherghiova.
 Annam Cerci¹²⁾ Ghendova { Pena Pati Ivanova
 Ceciliam Cerci Ghendova {
 Mariam Salgi Gherghiova — Maruscia¹³⁾ Simitci Ivaniza и пр. и пр.

Ще приведа отъ тоя списъкъ още слѣднитѣ по-интересни имена:

Мъжски:

Андреа Царски Павлов, Иосиф Василичин Генов, Георги Сомов Ненов, Иван Цанов Андреев, Иван Гаджов Събиов, Сирак Георги Сакаджи, Петар Пелтеков Салджи, Иосиф Гиурешин Гергиов, Андреа Червен Матеов, Петър Чо-валчов Матеов, Радул Маимунджи Митов, Герге Зарзов, Петър Смарлама Денов, Павле Чапраз, Георги Киунанов Петров, Иван Пашалиски Петров, Нейчо Бачов Илиов, Нейчо Добричов Колиов, Иван Лех-димов Марков, Петър Будуров Петров, Павел Плачков Јотов, Георги Бозук Генов Петров, Петър Гецов Ненов, Петър Лупачов Цанов, Георги Балински Димитров, Драгоја Келбаиовски, Георги Јовкин Петров, Алекси Шабански Стојанов, Никола Сушов Гергиов, Амброси Белчов Петров, Никола Смоков Станчов, Иван Јаковски Гергиов, Петър Замиарски Гергиов, Димитър Маниов Нендов, Иван Станчов Славчов, Иван Кованджийски Гергиов, Петър Јуруков Јотов, Лука Панчов Иванов, Неделчо Славчов Колиов, Туно Станчов Славчов, Иосиф Гърчов Божов, Јото Штипчов Танасов, Петър Сарфански Павлов, Павел Суилиски Николов, Георги Пармаков Събиов, Никола Раikosки Стојанов, Иосиф Кавгаджи-Спасов Антонов, Павел Дели Богданов, Никола Гасов Петров и пр. и пр.

Женски:

Сузана Демирджи Матеова, Павла Балабаски Коіова, Катерина Гайдарски Иванова, Агата Кованджи Гергиова, Мариа Кескин Добранова, Мата Дели Николова, Съба Панчова Киосе Петкова снаха, Ана Сомски Ненова, Стоікіа Гаджув Пенчова, Тона Киосе-Петров Павлова, Мариа Бакал-Гергиовица, Стана Тангиос Иванова, Паула Хумник Добриова, Маргарита Гугов Иванова, Сузана Демирджи

¹⁾ Бошко, ²⁾ Събиов, ³⁾ Смитчи, ⁴⁾ Бонцов, ⁵⁾ Марашли, ⁶⁾ Цоко, ⁷⁾ Цанов, ⁸⁾ Банчова ⁹⁾ Киучук, ¹⁰⁾ Салджи, ¹¹⁾ Бостанджи, ¹²⁾ Черчи, ¹³⁾ Маруша.

Иозефица, Елена Дјудјукчи Петрова, Бона Кел-Спасов Павлова, Съба Подоіак Иванова, Петронила Драгоіов Марчова, Викториа Арабаджи Неџова, Дена Кърк-Яланджи Гергіова, Мариа Крантов Петров Колюова, Дона Белбичо Матеова, Дона Зеітински Нетова, Мариа Човалкіата, Петронила Моралински Іотова, Милка Токмакчи Стоіанова, Викториа Сирмах Иванова, Стана Шарански Андреова, Дена Загорчов Гергіова, Мата Гвоздіов Иванова, Ивана Пишински Гергіова, Луциа Манавска Михова, Луци Бодлиски Танасова, Съба Узунски Иванова, Мариа Гешов Калчова, Мариа Пепчовска, Мариа Шиндіов Михова, Мариа Маніов Неџова, Катерина Шоп-Петрова, Катерина Кара-Мачов Гергіова, Викториа Чобан-Драганов-Павлова, Стана Кеменчеджиски Добранова, Рафаела Крушов Балчова, Марча Ковачов Кіорчова, Стана Хамза Драгніова, Мариа Добраніов Банчова, Ангела Караджов Павлова, Клара Драгніов Николова, Мариа Мирковски Петрова, Елиза Рашов Коіова, Неделиа Цончов Неделчова, Мариа Маравгос Петрова и пр. и пр.

5. Изъ вѣнчалната книга отъ 1807—1815 година.

Привождамъ за показъ нѣколко откъслека точно споредъ оригинала:

Dovanlia, 25 Febr. 1807.

Ego Paulus sacerdos coniunxi in matrimonium Lescio Nicolov ex Baltagi, nunc ex Filbe, et Benae Penciovska, cum Pena Maurikov Paulova, et Radae Bajrakova sistra. Testes: cum¹⁾ Toncio Mittiov, stari svat Tanas Iotov, dever Benco Zabungiov Petrov.

Hambarli, 15 7-bris 1807.

Idem Athanasium Barak Penciov Ghenov et Petronilla Kiurianova, cum Ghena Bratanov Ivanova et Maria Pecov Paulova. Testes: cum Stagno Topal Panciov, stari svat Pencio Barakov Matto, dever Ivan Ciolak Paulov.

Dovanlia, 23 Ian. 1808.

Ego Paulus sacerdos conjunxi in matrimonium Rajo Diulgher Tanasov cum Catharina Hamza Draghniova et Mariae Topal Penciova. Testes: cum Tanas Barak Penciov, stari svat Ivan Diulgherski Stojanov, dever Gheno Cioban Boscov Dobriov.

Hambarliae, 6. Decembris 1809.

Ego Mathias Raxdilovik, miss. apost. conjunxi in matrimonium Petrum Boncov Iotov et Clarae Penciov Nenciova cum Catharina Zejtin Petrov Marcova et Petronillae Ciragi Bratnova. Testes: cum Gheno Uzun Boghdanov, stari svat Paule Cioban Petrov Stagniov, Dever Bano Gajdagiski Nenciov.

Hambarliae, 7. Decembr. 1808.

Ego Georgius Tuno, vic. apostolicus, conjunxi Eliam Kel-Boghdanov Petrov et Ioannae Uzun Ghenova cum Ghena secundo Cioval Paulova, et Mariae Chiose Stojanova. Testes: cum Paule Paparkin, dever Petar Crantov Dimov, и пр.

6. Изъ книгата на обявенитѣ свадби отъ 1838—1840 година.

Книгата е водена отъ нѣколцина свещеници, които се мжчили да пишатъ български, разбира се съ латиница, сръв.:

¹⁾ Бумъ.

Анно 1838 год.

Ще да се венчи Калчо, син на Петра Керин, сас Луциа, дещере на Петер Деметров.

Ще да се венчи Герге, син (на) Иван Боікин, сас Петронила, дещере на Никола Сарески.

Никола, син на Михаела Мерескии сас Мариа, дещ. на Никола Белчов Стоіан Генков, удовец, сас Пена, удовица од Мирчо Спасов.

Иван, син на Диліанскі Иван, сас Пена, дещере на Петра Марин.

Ще се венчи Герге, син на Аброз (?) Бабин Радин, сас Катарина, дещере на Ивана Загорчов.

Анно 1839.

Ще да се венчи Стоіко, син на Гроздо Стоіков, сас Катарина, дещере на Герге Чонков.

Ще да се венчи Герге, син на Петка Куртов од Балтаджиа, сас Катарина, дещере на Никола...

Анно 1840.

Ще да се венчи Іосеф, син на Петра Власов и Съба (Saba) Делииванска од Балтаджиа, сас Мариа, дещере на Раіко Иванов и на Катарина Мекеркова.

Петер, син на Герге Гажов и на Мариа Маркова, сас Мариа, дещ. на Стоіана Ханков и на Неда Митина.

Петер, син на Денко Харлашки и на Неда Печева, сас Анна, дещ. на Нено Бабин Керин.

Никола, син на Спас Горненски и на Ана Дончова, сас Мариа, дещ. на Ивана Денков и на Петронила Белчова.

Иван на Герге Луков и Мариа Боінослава, сас Мариа, дещ. на Андреа Балабански и Теодора Орешкова.

Иван, син на Стано Сомски и Стана Арабаджиска, сас Ана, дещ. на Стоіан Кежииски и Мариа.

Герге, прибран син на Герге Изуни (?) Дена Маркова, сас Стана, дещ. на Герге Калчов и Лучиа Лафчиска...

Иван, син на Марко Горненкии и на Лучиа Генкова, сас Катарина, дещ. на Іако Заіков и на Пена Шишкова.

7. Изъ пловдивската крщелна книга отъ 1839—1840 година.

Изъ тази книга вече цитувахъ примѣри, за да се види социалното положение на павликянитѣ, жители на града Пловдивъ прѣзъ 1839—40 г., понеже често се указва въ кжситѣ крщелни бѣлѣжки и занятieto на бащата на кърстеното дѣте (вж. по-горѣ стр. 176 и сл.), така че тукъ можемъ само съ два-три образца да се задоволимъ, тъй като въ тия бѣлѣжки рѣдко се срѣщатъ нови за насъ имена.

Die 3. Decemb. 1839.

Baptizavi ego Vicarius Joannes Ptácek, puerum eodem natum Hieronymum ex Ivan et Theresia Ciovalkov, tersia. Patr.: Marko Boxkof, tersia.

Item ego baptizavi Joannem die 30. Nov. natum in Aihrani et Ivan et Maria Zaikof, ratay in Aihrani. — Patr. Peter, sin na Jovanciof Wlasovat zet od Calasclia.

Item ego baptizavi Franciscum, puerum die 6. Febr. natum ex Koljo et Maria Vittof, kiragia. — Patr. Josef Stoinof, ciarcia.

Item ego baptizavi Andream puerum, natum eodem ex Josef et Maria Ghisengia (?), demergia. Patr.: Andrea Karabagiof, bacalin pro Josef Karabagiof, arabagia.

Baptizavi ego puerum Joso, natum die 6 Januarii ex Mathia et Cath. Hagi Pascko(v), gremnik. Patr.: Gheno Hamsos, salxia.

Baptizavi ego puerum Joseph Ludovicum, eodem natum ex Georgio et Theresia Ciociof, demergia. Patr. Andrea Ciociof, demergia.

Die 13. Nov. 1840. Maria Rosalia, nata die 10-a hujus ex Joanne Cojov et Verona Scisman⁹⁾ Paulova, ejus axore, baptizata est temere a Maria Baikova, tenente Stanka Ganov-Kaljoviza: die vero 24 ejusdem mensis ego Carolus Pooten, superior interinus, missionis sphiensis omissas caeremonias suplevi in quo actu eam tenuit supradicta Stanka, и пр.

8. Изъ подробния описъ на сѣмействата въ с. Калъчли отъ 1861 год.

Въ тоя описъ сж указани редомъ всички сѣмейства по-отдѣлно, като сж изброяени поименно членовѣтъ на всѣко сѣмейство и годината на рождението имъ. Напр. първото сѣмейство въ тоя списъкъ е описано така:

Jaciov — Pavlovi.

Baba Maria Petrova Sciopkina (= шопкина)	1827.
Josef Nikolov Pavlov	1829.
Luza Ivanova Petkova	1849.
Ivan Jakov Jaciov	1852.
Jozo Jakov	1855.
Jozefina Jozefova	1857.
Nikola	1860.

Все тѣй сж описани по редъ слѣднитѣ сѣмейства (тия, които иматъ еднакво име, ще споменавамъ само веднажъ):

Станіови, Гроздіов-Мандраджови, Стоікови, Нандрови, Шопкини, Гешови, Рончови, Іаковски, Сѣбіови, Кеменчегови, Рачови, Боіови, Марини, Лангергіови, Загорчови, Алексови, Чолакови, Гіуртлазови, Шаркови, Генкови, Делгіанови, Карагіозови, Станкови, Манѣини, Саріови, Пендови, Гіопчелиови, Гагови, Балджови, Джундрини, Керини, Лукови, Кочови, Баленови, Караиванови, Белчови, Деліанини, Петкови, Храненикови, Кочови, Томбакови, Мекерекови, Маркови, Бендерлиови, Раікови, Денкови, Манавски, Келбаджови, Каісарови, Паскалови, Боічови, Балабанови, Павлови, Дулгерови, Шишкови, Илиови, Шишко-Мекерекови, Радіови, Добріови, Карлакашови, Романски, Ненови, Власови, Коіови, Чонкови, Баслиови, Говедарови, Боікини, Палазови, Стамболиови, Заікови, Ганини, Мандраджови, Деливанови, Пиштиови.

9. Изъ подробния описъ на сѣмействата въ с. Геренъ отъ 1867 год.

Сѣмействата сж описани по сжщия начинъ, както и въ казанія описъ на с. Калъчли. Ето описанитѣ сѣмейства въ с. Геренъ (Gherene):

Манини, Іакови, Павлови, Саріови, Хаови, Стоікови, Гопцови, Нарліови, Арабаджиови, Чорбаджиови, Станкови, Пеіови, Калчови, Пиштиови, Чавдарови, Кокови, Ненови, Заікови, Чонкови, Агови, Деліанини, Джундрини, Говедарови, Шишеови.

⁹⁾ Шиманъ.

10. Въ подробния и по-старъ описъ, въ който по име сж изброени безъ огледъ къмъ сѣмейството, къмъ което принадлежатъ, всички жители отъ Калъчли, повтарятъ се вече извѣстни намъ имена та е излишно да цитувамъ примѣри изъ тоя ржкописъ.

II. Сѣверно-павликянски имена.

1. Изъ най-старата книга на кръстени, вѣнчани и умрѣли отъ 1792—1807 год.

Книгата е оштетена отъ началото, а и подвързията ѝ силно е пострадала. Първата връщелна бѣлѣжка датува отъ 9 септемврий 1792 год., писана отъ нѣкой си свещеникъ D. Nicolaus Ziloe. Понеже ржкописътъ по краищата е изгнилъ, не се чете добрѣ на първата страница. На 2-та страница вече е вписвалъ прѣзъ 1793. година свец. Франциско Ферери:

Oresce, die. 12. Mai. 1793.

Ego Franciscus Ferrerius baptizavi puellam nomine Mariam, hodie natam ex patre Stanco Alvagie (Станчо Алваджия) et matre Drasia (?) Roncova, legitimis conjugibus. Tenuit Vasilchia Petrova и пр.

Oresse, mensibus Febr. et Martio, anni d. 1799.

Tenente quaternario jejuniorum solemniurn.

Ego Mathias Rascdilovik baptizavi quinque pneros, nempe Donam filiam Magni et Mariae Tatojoy, tenuit Donka Traceskova. Chiriacam, vulgo Kera, filiam Stoiani et Donkae Gunciov, tenuit Baba Ghenovizza; Monicam vulgo Moma, filiam Pauli et Zonae Sakacilov, tenuit Rada, uxor Boni Hagijov. Bonum filium Ridolphi vulgo Ranko et Ridolphae vulgo Rada Hagijove, tenuit Kristina Kurubova. Petrum, filium Boci et Nicolinae Bumbarov, tenuit Stojan Busckov.

Svisctovi, anno 1803, die 10 Maji.

Ego Mathias Rascdilovik, Miss. Ap, in matrimonium conjunxi Ridolphum, vulgo Rade Ratkov ex Petikladenzi, viduum, cum puella Donica volgo Neda Mozolu ex Varnopolzi.

Belleni, die 20. Novembris 1803.

Ego Bonaventura de Paulinis, Miss. apost. matrimonio copulavi Pincum Krivciovum et Minam seu Mariam, filiam Ceni (sic!) Terlemezovi, praesentibus testibus, notis Cenko (sic) Magiarov et Kalcio Sciancolov.

Его имената, които се срѣщатъ въ тия връщелни бѣлѣжки:

Ранко Пенев, Иван Ненчов, Донка Стефанов, Цона Пенева, Калица Ганова, Мариа Павлова, Марин Петров, Ненчо Петров, Иван Ганов, Аугустин Стоианов, Ранко Бонов, Стоиан Петков, Велика Петрова, Иана Ганчова, Бочо Ганов, Никола Стоианов, Боно Ранков, Димитър Гoшев, Клара Пенчова, Неда Ранчова, Рада Богова, Слава Стоианова, Марин Јотов, Никола Јончов, Неда Рачова, Рада Бонева, Мишо Кабакчииски, Бочо Бомбаров, Велика Јозова, Нено Куков, Теодора Шиболова, Пена Шутрова (Sciutrova), Минчо Узун-Гергиов, Андреа Монов, Мариа Томовица Турлова, Павле Кършибекалов, Мариа Ивановица Петканина, Марин Курубов, Петър Узунджиев, Иана Коювица,

Неда Иванова Радина, Митро Балабанов, Йозеф Дулиов, Петър Караконджо, Минка Маринова, Мариа Раткова Драгинова, Минчо Човански, Стоіан Гаїдаро(в), Клара Коїова, Петър Іонов, Стоіан Груниов, Добре Камбур, Гочо Ансилков, и пр. и пр.

2. Изъ кръщелната книга отъ Петикладенци 1796 год.

Понеже ръкописътъ е поврѣденъ на горния десенъ жгълъ, могатъ да се четатъ имената изцѣло тепърва по-долу, гдѣто захващатъ отбѣлзани връщавки отъ 1796 год.:

Petikladens, 25. Augusti 1796.

Ego Michael Hirschenauer, M. Ap. baptizavi puerum nomine Franciscum, natum ex patre Tome Ghienkov et matre Donna, legitimis conjugibus. Tenuit Angelus Petrov.

Laxiani, 29. Augusti 1796.

Ego Michael Hirschenauer, M. Ap. baptizavi puellam nomine Donna, natam ex Patre Nicolao Dociov et matre Donna, legitimis conjugibus. Tenuit Donna, Dimitrii uxor.

Trancevizza, 23. Sept. 1796.

Ego Michael Hirschenauer, M. Ap. baptizavi puellam nomine Helenam, natam ex patre Petro Lazarschi et matre Maria, leg. conj. Tenuit Rada, Tone uxor.

Така вървятъ бѣлжжитѣ на четиритѣ листа и се споменуватъ слѣднитѣ имена:

Ангел Петров, Доминико Славов, Иван Бабин-Драган (Babindragan), Андреа Николов, Иван Николов Баліов, Петър Лазарски, Тонко Нешов, Марин, Станка, Роза, Никола Василков, Наста Василкова, Матеї Бродан, Теодор Варашо (Vargasco), Стана, Иван Чочов (Ciocsov), Ружа (Ruscia), „Пенка Иван-Матеова булка“, Илия Марков, Антон Лалов, Петър Митов, Катарина Конакчиски, Блажо Лаоски (Laoschi = Влаховски?).

3. Изъ подробния описъ на сѣмействата въ Орѣштъ отъ 1854 година.

Въ този описъ сѣмействата сж описани по редъ безъ да е именувано всѣко сѣмейство съ общо сѣмейно название, както видѣхме въ описитѣ на сѣмействата въ Калъчли и Геренъ. Тукъ вмѣсто заглавие личи по редъ номерътъ на къщата: „casa 1“, „casa 2“, и пр., подиръ което слѣдватъ имената на всичкитѣ членове на сѣмейството и се указва на всѣкиго и годината на рождението и др. Имената ги е писалъ италианецъ и за това ги е изопачилъ малко, срав. нпр. началото: „casa 1. Jozo Magnovo Tattojo (=Маниов Татоіев) di anni circa 45; Luza, sua moglie, figlia dal Gano Korubue (Гано Корубов) e Zona Tario (=Тарліова), „nata ai 8 aprile 1811, maritata ai 14 Dicembre 1830. Loro figli: Joso, nato ai 3 giugno 1844; Birgitta, nata ai 23 luglio 1846“ и пр.

Въ тоя описъ се срѣщатъ все познати намъ имена съ рѣдки изключения, между които най-много сж нови католически имена, давани отъ свещеницитѣ, вато нпр. Винченцо, Бартоломео, Мадалена и пр. Много

народни имена сж единъ видъ прѣведени на латински, както видѣхме по-горѣ, гдѣто Раждиловичъ туря по двѣ имена: „Domenica vulgo Nedelia“.

4. Имена отъ с. Лжжани.

Въ Лжжани си записахъ сѣмейнитѣ названия, по които се отличаватъ цѣли сѣмейства едини отъ други, и по-интереснитѣ лични имена; тѣзи подирнитѣ ще притурямъ къмъ името на сѣмейството, на което принадлежатъ. Много отъ личнитѣ имена сж вече чуждестранни, дадени отъ поповетѣ. Азъ ще изтъена повече подирнитѣ, за да се види, какъ въ послѣдно врѣме у сѣвернитѣ павликяни се губятъ вече народнитѣ лични имена.

Бацови: Герги, Петра, Берціов.

Чялови: Радина, Рафа Раф (отъ Рафаелъ), Чина (отъ Франчиско), Бенедишъ, Максима, Филомена, Тарціо, Боно.

Чекови: Иван, Марга, Јозо.

Дидіови: Неда.

Деребеіови.

Дивонови: Куно, Салватор, Верона.

Дочіолови: Винко, Иларио.

Дуолови: Александар, Минишче (отъ Михаилъ).

Габрови: Павел, Иванка.

Гайтанови: Никола, Неда, Лоренцо, Петра.

Гайтарови: Лиза, Яко, Ага (отъ Agada, итал. име).

Гамцусови: Пелагиа, Каролина.

Гешови.

Јончови: Калистро, Колумба, Николина, Иванка.

Јоргови: Луиджи, Мариана.

Калъови: Доротея, Цецилия.

Калистрови: Карл, Роза.

Коліови.

Кърніови: Чиприано.

Коничіови, Караіованови, Късирови.

Кътървови: Юлияна, Елена.

Кунови.

Чалови: Бригита, Милана.

Миринови, Мартинови, Неделкови, Нишкови, Паластирови.

Папуркови: Бернардо, Розана, Яко, Иван, Гертруде, Гауденция, Дока.

Папасови, Рада.

Първанови: Райнолови, Ронкови, Мартинчеви, Търліови.

Томови: Доминико, Иванче.

Тончови: Костанце.

Василіови, Винкови.

Золянови: Неда, Цона, Мито.

В.

Нови документи по историята на сѣвернитѣ павликяни.

(Пръписъ отъ оригиналитѣ, които се намиратъ въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ).

№ I.

Записки на Филипа Скварчна.

(Писани между 1826 и 1834. година, вж. по-горѣ стр. 98 и сл.).

Lettere del P. Filippo Squarcia, sacerdote passionista, già missionario in Bulgaria, ad un suo fratello Arciprete.

1. Sento con piacere nella vostra lettera dei 3 Marzo l'edificazione che vi arreca la lettura degli annali della Propagazione della fede, ed il vostro desiderio di leggere qualche relazione anche della Missione di Bulgaria.

Ben volentieri aderisco alla vostra richiesta.

Prima di tutto stimo bene accennarvi cos'è questa Bulgaria, giacché quantunque non sia dall'Italia distante come l'isole dell'Oceano, ed i selvaggi del Canadá: nondimeno a me pare che, specialmente riguardo alla fede, sia ignota ugualmente che quelli, giacché poco o nulla si legge.

La Bulgaria, anticamente Mesia, ha per confine a settentrione sempre il Danubio, a mezzogiorno il Balcano e nella Bulgaria Superiore l'Emo che la divide dalla Tracia in oggi detta Romelia, a Levante il mar nero, a Ponente la Serbia e la sud-ovest la Macedonia. — La sua lunghezza dal Danubio al Balcano è di circa due giornate, ossia circa 100 miglia. Nella Bulgaria Superiore, ossia occidentale la larghezza è di 3 giornate, la lunghezza da Vidino al Marnero è di più di venti giornate ossia più di 800 miglia. — Circa la popolazione attuale nulla posso accertare, ma in generale è poco popolata, per non dire spopolata. Riguardo alla religione poi, ecco la divisione che posso in generale assicurare. Di sei parti d'abitanti quattro sono greci Scismatici e due Turchi, pochi Armeni Scismatici e pochi Ebrei. E di Cattolici? In tutta la Bulgaria appena se ne contano 2000 nella Diocesi di Nicopoli. Voi al certo vi maraviglierete di un numero così piccolo ed io, considerate tutte le circostanze, mi maraviglio che giungano a questo numero.

2. Circa 60 anni fa cioè nel 1781. quando per la prima volta vi furono mandati dalla Propaganda per missionarii i Passionisti P. Francesco Ferrari e P. Giacomo Sparandio, i Cattolici Bulgari erano 2000, in questi 60 anni quattro volte vi è stata la Peste e due volte i Kargeli, che sono masnade di centinaia di assassini Turchi peggiori, specialmente per i Cristiani, della guerra e della peste.

Circa la conversione dei Turchi e dei Scismatici non sono, che idee e progetti da effettuarsi solamente quando Iddio muterà le circostanze, come si vedrà in appresso.

I 2000 cattolici erano sparsi in 6 villaggi distanti 3, 4, 6 e 7 ore l'uno dall'altro.

144 anime erano a Marnopolsi o Varnopolsi, villaggio assai grande, ora tutto Turco, è questa l'antica città di Marcianopoli il di cui Vescovo Doroteo fu aderente all'eresia di Nestorio contro la Maternità di Maria SSma e fu ostinato e contumace con Nestorio anche nel concilio generale di Efeso. — Altri 30 cattolici erano a Butuo, 400 a Lagini; 338 a Trancevitza; 170 a Peticladens ossia Quinque fontes; circa 300 a Oresce e circa 600 a Béllini.

3. Oresce anticamente, come si vede nella carta geografica, e dai ruderi e gran cimitero che vi è, si trovava alla riva del Danubio, era dopo Nicopoli il più

gran paese di quei contorni; ma poi inoltrandosi sempre piu il Danubio costrinse gli abitanti a sloggiare. Una gran parte si trasferirono a Sistoff, villaggio sei miglia più in giù alla riva del Danubio, e divenne quasi il doppio di Nicopoli, come é al presente, ed i cattolici con quei pochi turchi, che vi erano rimasti nel 1806. oltrepassarono il monte e formarono il villaggio che esiste.

4. Béllini otto miglia sopra Oresce nella pianura alla riva del Danubio. Dicesi, così detto dal ré Belo, che ne fu il fondatore. Per quel che si può congetturare da quel che é restato. Era prima della venuta di Gesù Cristo una gran città e fu distrutta dagli imperatori Romani. — Vi sono ancora alla riva del Danubio gli ultimi avanzi della fortezza in mezzo della quale era un gran pozzo, che negli anni di siccità disseccatosi il Danubio, si vede ancora, dentro il letto del fiume circa 40 passi geometrici. Si trovano molti pezzi di colonne e capitelli di pietra lavorati, molti macigni quadrati di marmo, moltissime pietre di anelli, la maggior parte di Diaspro e d'Agata tutti con idoli di bellissima incisioné e monete senza numero di bronzo, di rame, d'oro e d'argento con un'idolo rilevato da una parte e dall'altra l'effigie di un console o imperatore o di Cesare Augusto, Nerone, Trajano, Diocleziano, Costantino Licinio. Nello scavare si trovano idoletti di getto per lo più di rame dorato, e spesso dei gran vasi di terra vuoti; alle volte però l'hanno trovati anche pieni di denari, come io so di uno, che con somma segretezza mi fece vedere una buona quantità di monete di argento della grandezza di un papetto, ma erte quasi il doppio, trenta delle quali, secondo quel che si legge negli autori, bastarono a Guida per vendere Gesù Cristo, e di queste monete ne aveva trovato una gran pila piena nell'arar che faceva un campo vicino al paese. — Ma di queste notizie facciamo che basti.

5. Quando vi giunsero i due primi Passionisti col firmano da mercanti tedeschi nel principio del 1782. trovarono ad Oresce Don Nicola Silvi, alunno di Propaganda, il quale aveva la cura anche di Bellini, e gli altri paesi dei cattolici erano tutti senza prete. Il vescovo risiedeva a Rusciuk città (forteza alla riva del Danubio 20 miglia sotto Oresce) dove erano alcune famiglie di mercanti Ragusei.

6. I Missionarii avevano la casa solamente a Oresce, a Béllini ed a Trancevitzza, e questa casa consisteva in due stanze scavate, come tutte le altre, nella terra all'altezza di un uomo, coperta poi di canne e di terra sopra le canne, con un camerino oscuro. Di queste due stanze una serviva ad uso di cappella per la messa ed orazione. Negli altri villaggi, in quelle case dei cattolici dove alloggiava il missionario, ivi diceva la messa portando seco tutto il necessario.

7. Anticamente il vescovo risiedeva per lo più a Bellini con due o tre missionari. Vi era la chisa grande di muro, ma bassa a guisa delle case, con abitazione annessa ed era nel luogo più eminente, dov'è attualmente il vicinato Turco.

8. Nell'anno 1766 accadde, che un turco essendo andato, come spesso soleva, a desinare dai missionarii, osservò che stavano facendo un profondo scavo (era questo per formarci una cantina, cosa affatto nuova in quei paesi) ed essendo amico finto dei Missionarii, come lo sono tutti i Turchi, senza farne parola ad alcuno se ne andò a Nicopoli ad accusare al Pascià i cattolici che facevano una profonda strada sotto il Danubio per far venire segretamente i Tedeschi dalla Vallachia. Questa strada in terreno arenoso avrebbe dovuto essere lunga quattro in cinque miglia: nondimeno a quest'enorme impostura o piuttosto con questo pretesto il Pascià vi spedì subito una squadra di Turchi, che arrivarono all'improvviso sull'imbrunir della sera, andarono direttamente alla chiesa, e prima di tutto legarono il Vescovo Mons. Nicola Pugliesi e due missionarii unitamente a sei dei principali cattolici del paese come complici; dipoi saccheggiarono la chiesa e la casa dei missionarii e presero non solo i calici, ma tutto quello

poteva servir loro a qualche uso (ed una certa Baba Elena Petcanin, dalla quale fra gli altri ho inteso questo racconto, essendo ivi presente e di età di undici anni diedero quei Turchi per derisione delle suppelletili della chiesa, alcuni dei calici e molti purificatori affinché andasse a fare la pupa). — Dopo il saccheggio vi appiccarono il fuoco e restò tutto incendiato. Il giorno appresso condussero tutti in prigione col capo scoperto e le mani legate dietro a Nicopoli e li chiusero tutti nella prigione della fortezza minacciandoli d'impalarli. Dipoi il Pascià mutò la sentenza di morte in una multa di 4000 piastre turche, che in allora formavano la somma di scudi 1800; cioè 1000 dal Vescovo e missionarii e 800 dagli altri. Questa multa fu pagata dopo alcune settimane, nondimeno furono ritenuti in carcere per due mesi dopo i quali furono messi in libertà; ma i missionarii non furono rimandati in Bulgaria. Allora il Vescovo andò a Roma e fu trasferito. — Da quel tempo anche il paese di Bellini restò senza chiesa, e fino al mese di Aprile del 1832; cioè per lo spazio di 66 anni e si diceva sempre la messa ora in una, ora in un'altra delle stalle più spaziose dei particolari.

9. Rinnovata così la persecuzione ai missionarii per poterli avere accessò dovevano vestirsi e comparir mercanti tedeschi, i quali andavano per i loro negozi, e come tali avevano il firmano da Costantinopoli e nascostamente amministravano i sacramenti ecc.

10. Nel 1776, dopo 10 anni di vacanza fu fatto Vescovo di Nicopoli Don. Paolo Dovanlia di Filippopoli, alunno di Propaganda il quale risiedeva a Ruscitk presso alcuni mercanti Ragusei.

11. In questo medesimo anno vi andò P. Carlo Conventuale Modanese, il quale per lo più ritornava in Ungheria e dimorava con i cattolici bulgari, domiciliati in Arad, Pescenova, Pesk insieme con Don. Stefano Lupi. Terminati poi i 7 anni di missione chiese e parti nel 1781.

12. Parimenti nel 1776 l'alunno Don. Michele Mircovik, che era da qualche anno, fece passare a Vinga nel Banato 30 case di bulgari cattolici, i quali la maggior parte erano di Trancevitza e di Lageni, e restò con essi in Ungheria.

13. Col Vescovo Mons. Dovanlia vi era ancora Don Nicola Silvi, alunno di Propaganda, nativo di Bellini, dove dimorava.

14. Nel 1779 essendo andato un giorno ad Oresce dove era il P. Carlo Conventuale, e questo a caso quella mattina essendosi portato a Sistov corse in fretta ad Oresce il fratello di Don Nicola ad avvisarlo che fuggisse e si nascondesse, perchè i turchi di Nicopoli, istigati dai scismatici, sospettando che fosse missionario, avevano, ricercato tanto sua casa, ed avendovi trovati i candelieri, messale e pianeta lo cercavano infuriati per carcerarlo. Difatti poco dopo arrivarono a cavallo i detti sbirri ad Oresce, e domandarono del tedesco a quello stesso fratello di Don Nicola, che a bella posta gli si era fatto innanzi per assicurare il fratello. Gli rispose dunque che non lo cercassero, perchè era andato a Sistoff, e credeva di vederli tornare indietro ma quelli gli domandarono dove alloggiava a Sistoff, e poi lo presero avanti che veli conducesse, come fece, ma il P. Carlo, così egli scrisse, per disposizione della misericordia di Dio, che mi voleva ancora in vita, non ero andato al solito alloggio, ma per quella sola volta ed a caso, inquanto ama ero alloggiato da un'atro mercante. Vidi questi sbirri, ed essi videro me ma non mi conobbero, tornarono arrabbiati a Bellini e presero 400 piastre turche, cioè 180 colonnati di multa dal villaggio di Bellini per i soli candelieri

15. Nel 1782 i primi due Passionisti, che poi trattenuti a Bucarest per affrettare il firmano vi entrarono l'anno seguente nel mese d'Aprile. Dimoravano tutti e due a Trancevitza e nei giorni di festa a vicenda andavano a dir la s. messa; ed assisterè i Cattolici or quà or là negli altri paesi. Tutto quello che

i missionarii ricevevano dai bulgari era una pizza di pane azimo ogni giorno, ed un servo che mutavano ogni sei mesi. Dalla Propaganda poi 40 scudi l'anno.

16. Circa i costumi dei bulgari, scriveva nel 1783 il P. Giacomo, appena quei buoni vengono a confessarsi la pasqua. Ma di questi ancora non saprei dire quale fosse la loro bontà; poichè erano tutti attentissimi nel tener celato ai missionarii le loro superstiziose e pessime usanze.

17. Nel 1784 dal Vescovo furono anche commesse alla loro cura dodici case di cattolici, che dalla Bulgaria erano fuggite nella Vallachia a Visciova, villaggio nelle vicinanze del Danubio. E nel 1786 altre sette case fuggite parimenti a Flamonda nella Vallachia.

18. Nel 1786 quei due padri Passionisti vollero provare di istruire i bulgari nelle lettere ed imparare almeno ai ragazzi a leggere e scrivere. Vi andavano almeno ogni giorno, ma venute le facende dell'estate non videro più alcuno, nè vi sarebbero potuti andare benchè li avessero pagati.

19. Nel 1786 nel mese di ottobre vi fu la peste per la quale a Costantinopoli, dove più infierì perirono circa 60000.

20. Nel 1787 tornò dalla Propaganda a Trancevitza sua patria l'alunno Don Mattia Rasdilovik. Il P. Giacomo passò ad Oresce, e Don Nicola Silvi da Oresce passò a Béllini. — Poco dopo ritornò ad Oresce Don Stefano Lupi, il quale molti anni prima era fuggito in Ungheria, per cagion della guerra, dove aveva la cura di quattro sue sorelle.

21. Nel 1788 terminato i sette anni secondo la consuetudine di quel tempo, i primi due sacerdoti passionisti chiesero alla Propaganda di ritornare e l'ottennero.

22. Non erano ancora usciti dalla Vallachia, nel fine del mese di marzo, quando si dichiarò la guerra del Turco con l'Austria, regnando Giuseppe Secondo, e buon per essi, altrimenti stando in Bulgaria come tedeschi sarebbe avvenuto loro quel che avvenne nella Bosnia, dove entrati i turchi in un convento di Fraancescani di otto religiosi, che vi trovarono, sette ne impiccarono subito nel chiostro del Monastero, e l'ottavo, che era il guardiano, lo condussero legato in fortezza per fargli soffrire una morte più stentata e più crudele, e tutto ciò per sospetto di aderenza ai tedeschi. In questa guerra funesta per i cristiani, in cui lo stesso imperatore Giuseppe Secondo si salvò con la fuga, in una battaglia nelle pianure di Nicopoli restarono morti 20000 turchi, del qual fatto per molto tempo si servirono i greci, rammentandolo ai turchi per incitarli contro i cattolici

Nel Settembre del 1792 regnando Francesco Secondo vi andò il P. Michele Chirschenauer ed insieme con lui vi tornò per la seconda volta il P. Francesco Ferreri, il quale ritornò in Italia nel 1800 dopo altri 10 anni.

23. Nel 1797. si suscitavano i kargeli, per salvarsi dai quali tutti i paesi intieri abbandonavano le loro case e si ritiravano in luoghi di difficile accesso, formando degli abitanti di quattro a cinque paesi tutta una popolazione per difendersi. Nei paesi che venivano sorpresi da kargeli, prima di tutto le donne era il bersaglio della loro più che bestiale impudicizia; di poi per aver denaro si veniva ai tormenti e si udivano gli urla e i gemiti in tutte le case per le applicazioni, che facevano dei ferri roventi nelle carni nude, conficcavano le sabbie tra le unghie delle dita, tagliavano le orecchie, il naso, ed altre parti e finalmente si faceva il macello specialmente degli uomini. Allora fu che molte famiglie e paesi intieri passarono in Vallachia. — I missionarii si salvarono in tempo di guerra, ma non fù così dai kargeli.

24. Il P. Michele vedendosi in procinto di morte fuggì di notte da Trancevitza per andare a Oresce dal P. Francesco e per la strada trovava delle mani tagliate, delle tracce di sangue e finalmente una moltitudine di cadaveri tagliati a pezzi, e benchè fosse uomo coraggioso ne resto tanto spaventato ed orridito, che giunto ad Oresce si ammalò, e dopo pochi giorni morì, assistito

dal P. Francesco. Egli era nato in Scardingo nella Baviera e morì nel quinto anno della sua missione, cioè il 31 marzo 1797.

25. Don Nicola Silvi per nascondersi ai kargeli dormì una notte sopra il gelo di un lago agghiacciato, lo ché gli cagionò una malattia, che dopo pochi giorni lo privò di vita. Come il P. Michele fu assistito dal P. Francesco. — Don Mattia Rasdilovik passò molti giorni in una stanza oscura, ripiena di acqua all'altezza di un palmo, dove se ne stava immobile sopra un letto; molte volte vi entrarono i kargeli per cercarlo, ma rattenuti dall'acqua ed impediti dall'oscurità se ne partivano. — Don Stefano Lupi se ne fuggì in Ungheria, come l'altra volta.

26. Attesa la morte di detti missionarii, accaduta nel mese di marzo 1797, vi furono mandati nel mese di settembre dell'istesso anno i P. P. Bonaventura Paolini e Nicola Ottaviani, e si può dire che andarono come due pecore in mezzo ai lupi. — Il P. Nicola per assistere indefessamente a quei cattolici si trovò più volte in pericolo di morte dai kargeli. Si salvò dalle loro mani col fuggire e nascondersi talvolta nel più folto dei boschi, talvolta nelle cavità dei monti, e talvolta dentro i canneti con ugual pericolo di morte se veniva trovato dai turchi e di morte non meno crudele se veniva trovato dai lupi, dei quali specialmente nell'inverno si danno dei branchi, così detti glutnizza, che divorrebbero anche dieci persone in pochi minuti; io ne ho contato fino a 19 tutti insieme.

27. Ai turchi oppressori dei cristiani si univano i scismatici persecutori dei Cattolici.

28. Riferirò un fatto solo dei più rimarchevoli.

Il P. Nicola dimorava in Oresce, ed una donna scismatica di altro paese andò ivi per farsi cattolica maritandosi con un cattolico d'Oresce. Ambe le parti erano contente ma il P. Nicola dubitando di ciò che poi avvenne, differiva di congiungerli in matrimonio, finalmente vedendo la donna molto risoluta e desiderosa di farsi cattolica la congiunse in matrimonio. Appena si riseppe il fatto dai scismatici di Sistoff, che i capi della città ne portarono l'accusa al Voivoda di Sistoff con tanto calore che questi spedì subito alcuni sbirri turchi a carcerare il P. Nicola in Oresce ed il P. Bonaventura a Béllini, e furono condotti ambedue legati a Sistoff con gran cordoglio dei cattolici, e con somma allegrezza dei scismatici che si affollavano attorno a loro per deridere ad insultare ad essi ed alla fede cattolica. Dopo essere stati l'oggetto dei loro scherni furono chiusi in una fetente prigione con ordine di non farvi appressare alcun cattolico, neppure per apprestargli il cibo necessario. Di tutta la città un solo scismatico vi fu che, memore dei benefici, che da loro aveva ricevuto, si mosse a compassione, e per non farsi vedere dagli altri scismatici gli gettò occultamente del pane da un fenestrino. Molti cattolici uniti insieme si portarono alla casa di Agi Nanco Ciorbagi ossia Sindaco della città, dove erano radunati i capi della città, che erano tutti scismatici, per pregare per la liberazione dei loro preti; ma senza farli neppure aprir bocca, s'intesero vomitare mille ingiurie ed imprecazioni e discacciare obbrobriosamente per esser cattolici. Non sapendo allora a chi rivolgersi vollero provarsi di andare dal Voivoda di Sistoff ma anche li trovarono i medesimi scismatici, che facendo tumulto gli impedivano di essere intesi. I cattolici cominciavano a parlare ed i scismatici gridavano furiosamente: „impiccate, impiccate i due preti ed i capi del villaggio!“ E così vennero licenziati anche dal Voivoda. Sentendo allora la donna maritata dal P. Nicola, che per sua cagione era col compagno in pericolo d'essere impiccato, si portò essa stessa dal Voivoda, protestandosi che niuno l'aveva sforzata a farsi cattolica, ma che essa medesima avendo conosciuta la vera fede ne aveva richiesto e stimolato il P. Nicola, e che ne era stato consapevole e consenziente anche il governatore turco di Oresce, onde i preti non erano colpevoli. A queste ragioni il Voivoda

mutó sentimenti e sentenzió che invece dei preti s'impiecasero le borse, multandoli di 700 piástre. — Dopo il saccheggio dei kargeli era cosa molto difficile radunare una tal somma. Nondimeno tutti impegnati i cattolici per liberarli fecero una questua in tutti i paesi e vi furono delle povere donne che si levarono gli orecchini, acciò col prezzo si potesse arrivare a formare tutta la somma che era necessaria. Pagata la multa con dispiacere dei Greci scismatici furono rimessi in libertá.

29. Pareva allora che dopo tante persecuzioni e pericoli dovesse il P. Nicola terminare in pace il fine della sua missione; ma non fu così. Come un effetto dei continui timori e dei grandi strapazzi da lui sofferti fu sorpreso da una grave malattia, che pose termine ai suoi patimenti. Appena infermatosi previde il suo fine che però benchè infermo si recò a Bellini, dove era il P. Bonaventura, il quale lo assistè da fratello e lo aiutò a morire santamente da Apostolo. Difatti morì nell' anno 1802. di anni 32 dopo 5 anni di missione. Egli era nativo di Roma. — Fu sepolto nel cimitero comune vicino all' alunno Don Nicola Silvi, e secondo il costume di quei paesi il P. Bonaventura vi fece porre in memoria una colonna o pietra assai grande. — Resò allora all'alunno Don Mattia Rasdilovik la cura di Trancevitz, Lagini e Varnopolci; ed al P. Bonaventura la cura di Bellini, Oresce e di tutti quei cattolici bulgari fuggiti in tempo dei kargeli nella Vallachia.

30. Così andarono le cose per quasi due anni, finchè nel Dicembre del 1804. essendo andato nella Vallachia per battezzare un fanciullo dovè una notte dormire in una stalla assai fredda, per cui contrasse una pleurisia che fu anche per lui il termine dei suoi patimenti. Ripassò, benchè infermo — il Danubio, per andare ad Oresce, ma non vi giunse che morto; poichè non potendo, per la gravezza del male, proseguire il cammino si fermò a Sistoff in una stanza sotterranea o piuttosto in un fracido tugurio di uno Scismatico, dove privo di ogni umano soccorso, ma confortato da Dio e raccomandandosi l'anima da se stesso con gran pace e tranquillità se ne passò all'altra vita il giorno appresso, avendo tralasciato di celebrare la s. messa in quel giorno, in cui morì. Era nato in Parascio, diocesi di Alba Pompea; morì di anni 39. — Il suo corpo fu trasportato dai cattolici in Oresce e fu sepolto vicino al P. Michele.

31. Questo P. Bonaventura instancabile nella cura dell'anime e sprezzatore della propria vita, agli stenti e fatiche del suo ministero, in quei tempi tanto calamitosi aggiungeva anche una severa mortificazione volontaria. — Stando egli a Bellini avrebbe potuto il più delle volte provvedersi il pesce, nondimeno, si seppe dopo la sua morte dal servo, che tutto il suo pranzo ordinariamente non era altro che due o tre cipolle cotte nell'acqua con un poco di sale insieme con acqua sopra alcune fette di pane, versato in una scodella. La sua morte dispiacque e fu pianta assai da tutti i bulgari, testimoni dei grandi patimenti, da lui sofferti unitamente al P. Nicola, e delle sue virtù per le quali era tenuto in concetto di santo; e dispiacque anche grandemente al Vescovo Mons. Dovanlia, il quale non lo stimava meno dei bulgari, ed aveva stabilito, come disse allora essendo egli impotente, di chiederlo al S. Padre per successore.

32. Circa un'anno prima della morte del P. Bonaventura cioè nel 1803. erano stati inviati colà dalla Propaganda due altri missionarii, cioè il P. Antonio Giordani ed il P. Fortunato Ercolani, i quali furono dal Vescovo che stava a Bucarest di Romania tratti colà per aver cura di tutti quei cattolici, che come si è detto, vi erano passati dalla Bulgaria: ma poco dopo la morte del P. Bonaventura, il P. Fortunato passò ad Oresce, ed il P. Antonio tornò in Italia e si spogliò dell'abito religioso.

33. Morì in questo tempo Mons. Dovanlia a cui fu dato per successore il P. Francesco Ferreri, che per la terza volta tornò in Bulgaria, già consacrato

Vescovo nel 1805., ed andò insieme con lui per missionario il P. Bonaventura Fedeli, che passò a Trancevitza.

34. Si visse in Bulgaria pochi anni, non so come, senza guerra senza peste e senza kargeli. Dopo il 1808. cominciarono nuovamente questi flagelli l'uno dopo l'altro. — Il primo fu la guerra. Nelle vicinanze di Giurgevo, fortezza della Vallachia incontro a Rusciuk, vi perirono tanti russi che i turchi li sotterravano a cataste; nondimeno passarono il Danubio presero Rusciuk ed erano arrivati a Lovic alle falde dei Balcani, quando, inoltrandosi l'imperatore Buona parte vittorioso verso la Russia furono dall'imperatore della Russia richiamate le truppe dalla Bulgaria a Mosca.

35. Nel retrocedere spogliarono molti villaggi bulgari dei loro bestiami, conducendo seco quanti branchi di cavalle, vacche, bufali, e pecore incontravano per via. Al desiderio dei russi si condussero quanti potevano verso la Russia, si un quello dei missionarii di liberare i cattolici dalla tirania dei turchi col farli passare nella Valachia, dove è libertà di religione, e per essere il territorio spopolatissimo potevano comodamente stabilirsi. Ne fecero parola ai Generali dell'armata, e questo bastò perchè quasi tutti i bulgari cattolici passassero con i loro bestiami nella Vallachia. Molti si unirono a quelli circa 200, che erano già fuggiti per i kargeli, ed una gran parte si andò a stabilirsi nelle vicinanze di Bukarest, dove formarono il villaggio detto Ciople, del qual villaggio dai russi, che restavano in Vallachia, fu ceduto al vescovo cattolico, che risiedeva a Bukarest, anche il dominio temporale, e pagavano a lui un piccolo tributo annuo, la qual disposizione circa il temporale fu mutata nel 1828. soggettandoli con tutti gli altri al Principe di Bukarest. — Poco meno che gli Ebrei in Babilonia, i Bulgari, condotti nella Vallachia, aspiravano sempre alla loro patria specialmente per le vigne lasciate e che non potevano avere nella Vallachia, paese più freddo. — Dopo 4 anni spedirono due di loro a Sistoff a trattare per il loro ritorno, che fu subito combinato colla promessa di restituirgli le loro terre occupate in gran parte dai scismatici e di perdonare loro tutti i dazi dei 4 anni passati. — Eccettuati quelli, che erano a Ciople, tutti gli altri tornarono ai loro paesi, e gli furono restituiti i terreni, ma circa i dazi dovettero all'improvviso pagare tutti gli arretrati in una volta.

36. Nel 1810 vi andarono altri due missionarii i P. P. Raimondo Mornia e Pietro Molinari, il secondo dei quali passò a Bellini ed il primo restò a Ciople.

I bulgari cattolici di Ciople erano allora assai numerosi, ma presto si ridussero a pochi.

37. Nel 1812 si scoprì a Bukarest una crudele peste che fu comune a tutta la Vallachia e Bulgaria, e durò circa due anni. Nella sola città di Bukarest il numero dei morti ascese a quaranta milia. Dei cattolici bulgari ancora ne morirono moltissimi. Non saprei dire il numero; ma so, che anche a tempo mio in tutti i paesi della Bulgaria ed a Ciople si conoscevano ancora da per tutto molti vacui delle case estinte, delle quali restava solamente la memoria appena del cognome. E dei missionarii poi e del Vescovo riferisco solamente la morte.

38. Don Mattia Rasdilovik era già passato per missionario nella Moldavia ed in suo luogo dimorava a Trancevitza un certo Don Michele Sancio Svizzero, ordinato sacerdote a Bukarest da Mons Ferreri e poi mandato per missionario, e questo fu preservato dalla peste e fù il solo missionario, che assisté tutti i cattolici di Bulgaria per due anni continui in cinque villaggi. — Nel 1812 nel convento e parrocchia degli Osservanti Francescani di Bucarest vi erano il guardiano P. Ambrogio Rabik con due sacerdoti e vi dimorava anche il Vescovo. — Per l'assistenza poi di tutti i cattolici bulgari, che erano nelle vicinanze di Bukarest, vi erano Don Marino Rasdilovik alunno di Propaganda il P. Fortunato ed il P. Raimondo (Il P. Bonaventura Fedeli compì i 7 anni di mis-

sione era ritornato a Roma ed alla sua casa paterna). Quando circa la fine di quest' anno si scoprì la peste, il vescovo passò a Ciople e lasciò i 3 padri Francescani alla loro parrocchia di Bukarest. Ma il P. guardiano per timore della peste se ne andò via e lasciò gli altri due sacerdoti i P. P. Bonaventura e Simone, i quali dopo poco tempo si ammalarono tutti e due di peste, e mandato subito l'avviso a Ciople, distante mezz'ora, il vescovo disse ai missionarii: chi se la sentiva di andare a supplire ai Francescani? Ed il P. Raimondo rispose subito prima di tutti: Ecco ego, mitte me. Prima di partire però riflettendo, che non era necessario nè espediente, che tutti e quattro si esponessero egualmente al pericolo della peste, perchè attaccati essi tutti i cattolici sarebbero morti senza sacramenti, onde pregarono il Vescovo di allontanarsi per restare almeno in ultimo luogo, ma egli ricusò affatto di farlo, finalmente attese le ragioni che gli addussero s'indusse quasi per forza ad andare in un casino vicino a Bukarest da un cattolico amorevole, nel qual tempo ancora dovè assistere due che vi morirono di peste.

39. Il P. Raimondo trovò i due religiosi aggravati dal mal contagioso, ed essendo soli li dovè assistere anche nel temporale, amministrò loro tutti i sacramenti. Uno morì al letto e l'altro, essendo andato nella vicina stanza comune, dove si era chiuso al di dentro non si vedeva uscire e chiamato non rispondeva. Il P. Raimondo, passionista, vi entrò per la finestra e trovatolo morto, dovè da se solo estrarlo da quella stanza abbracciandolo, e poi non essendovi chi lo seppellisse, dovè anche seppellirlo egli stesso. Proseguì per qualche tempo solo e sano ad accorrere dovunque era chiamato (che era cosa continua) dai cattolici infermi per la città e nell' ospedale. — Scrisse un giorno al P. Fortunato che trovandosi sempre solo tra i cadaveri, dei quali erano ingombrate anche le strade, desiderava in un giorno meno occupato di fare una scappata a Ciople sull'ora di mezzo giorno per discorrere un po e mangiare una volta insieme; e dal P. Fortunato gli fu risposto, che anche egli lo desiderava e l'avrebbe aspettato. Vi andò, trovò che Don Marino dopo avere amministrato i sacramenti ad una moribonda di peste, ne era stato attaccato in modo, che il P. Fortunato gli aveva dato anche il viatico. — Il P. Raimondo raccontò al P. Fortunato, che egli nel dir la messa quella mattina nel Chostro del convento, come soleva per comodo dei secolari si era sentito all' improvviso un gran dolore nei reni, come fosse stata una stiletta (soliti indizi della peste) ma che poi non vi era stato altro. Nel porsi a sedere per mangiare insieme fu sorpreso tutto ad un tratto da uno estremo tremolho, che traballava anche la sedia dove era, ed il pranzo e consolazione scambievolmente si convertì in lutto. Senza prendere alcun cibo andarono nella cappella dove si confessarono l'un l'altro come se fosse l'ultima volta per tutti e due, dipoi il P. Raimondo si volle accomodare a genio suo coll'abito da religioso sopra un sacco di paglia nella stanzetta del garzone, contigua a Don. Marino, già gravemente inferno. — Sentendosi egli crescere il male da un momento all' altro, gli fù dato dal P. Fortunato il s-mo viatico e l'estrema unzione, che ricevè con gran divozione rispondendo a tutto e restò molto contento e rassegnato alla volontà di Dio pensandosi di morire anche prima di Don Marino. — Compativa molto il detto Don Marino sentendolo gemere nei fieri dolori, che soffriva e spesso domandava che n'era, se era vivo o morto. — Era morto, ma il P. Fortunato per non affliggerlo mutava discorso e non voleva dirglielo, ma finalmente non potè più celare e dovè manifestargli, che era morto. Allora non disse altro che queste parole: oggi é morto lui, domani io, ah povero Monsignore che afflizione quando lo sopra. — Morì di fatti il giorno appresso in pieni sentimenti fino all'ultimo momento. — Interrogato dal P. Fortunato che gli raccomandava l'anima se qualche cosa gli dava fastidio o timore, gli rispose, e fù l'ultima sua parola: padre no, spero coll'aiuto di Dio, d'aver fatto quel che ho potuto, e

spero nella misericordia. E stringendosi il crocifisso sul petto placidamente spirò (martire della carità).

40. Si afflissero i bulgari per la morte di Don Marino, di nazione bulgaro; ma quando morì il P. Raimondo si conobbe quanto l'amavano. — È Ciople un villaggio non in piano, ma in quattro colline, ed i bulgari per non comunicare stavano ritirati nelle proprie case, e tutti sapevano la malattia del P. Raimondo; ora appena spirato lo seppe una donna di una casa vicina, e proruppe in un pianto tanto forte, che quasi nel medesimo istante sentendo una casa il pianto dell'altra si sentì il rimbombo del pianto di tutto il paese in modo tale, che in ogni casa pareva fosse morto il padre o la madre e senza che niuno parlasse, dal pianto così di cuore ed universale, ognuno capì che era morto il P. Raimondo. Si trovarono a caso nel villaggio due signori tedeschi i quali nel sentire la mossa imprevisa e la durata di questo gran pianto non poterono rattenere le lagrime e vollero vedere il P. Raimondo, collocato che fu nella chiesa, asperso di cenere nella fronte (secondo il costume dei passionisti) della qual cosa restarono tanto atterriti che la stessa sera furono attaccati dalla peste e dopo pochi giorni se ne morirono. — Il P. Raimondo era romano, morì di anni 34 di età.

41. Saputo il Vescovo la malattia del P. Raimondo con Don Marino, non aspettò di esser chiamato, ma andò subito a Ciople, e trovato morto il P. Raimondo, disse che questa perdita era stata un gran colpo al suo cuore, e che presto l'avrebbe seguito anche lui. Senza trattenersi a Ciople dove era il P. Fortunato se ne andò a Bukarest in luogo del P. Raimondo. Passarono così alcuni mesi, dopo i quali ammalatosi il P. Fortunato, ma non allettato, (consta dall'esperienza, che in tempo di peste non si dà altra malattia, ma sempre è peste) il Vescovo ritornò a Ciople. — La sera del 3 Novembre 1813. dopo essere stato a confessare un'infermo si ritirò nella sua stanza. La mattina non sorgendo di buon ora, secondo il suo solito, andò da lui il P. Fortunato, e lo trovò che delirava, interrogato rispondeva come fuori di sé; recitava, come sempre era solito nell'alzarsi, il cantico *Benedicite*, ma sempre delirando (e questo delirio come in tanti altri era pessimo segno di peste). Ritornò finalmente in sé perfettamente, conobbe anche egli stesso essere fortemente attaccato di peste, onde senza dilazione volle confessarsi e quella mattina stessa volle ricevere la comunione dicendo da se stesso l'inginocchiato il *Confiteor*. Verso la sera sentendosi assai aggravato, ricevè l'estrema Unzione e di poi anche la benedizione in articulo mortis. Di poi il P. Fortunato, infermo anche lui di peste, ma più benigna e col bubone in una gamba, andò a letto. Il Vescovo chiese un messale al servo, e se lo fece porre sotto il capo, dipoi disse al medesimo che andasse pure a cenare, e non volendo quello lasciarlo solo, dissegli che andasse pure, perché egli non aveva bisogno di alcuno, come fu, poiché il servo mangiò pochi bocconi e di poi tornato da lui lo trovò nella medesima positura in cui l'aveva lasciato; ma chiama e richiama, era morto. Era nato in Valdigi, diocesi di Fossano in Piemonte. Morì d'anni 73 e giorni 10. — Gli fu data sepoltura nella chiesa di Ciople, da lui stesso fatta fabbricare due anni prima e nel muro sopra la sepoltura fu posto il seguente: „*Hic jacet Franciscus Ferrerius-Episcopus-Neopolitanus-Congregationis-Passionis D. N. I. C. — Patientia magnus, humilitate major, charitate maximus, qui tempore pestis ut pastor bonus animam suam dedit pro ovibus suis 4. Novembris 1813*“.

Egli aveva passato in quella missione 22 anni, dei quali 14 in qualità di missionario e 8 di vescovado. — Fu uomo di grande orazione, ed in essa spendeva tutto il tempo, che libero gli restava dalle sue occupazioni. Fu rispettoso con tutti, ancorché fossero d'infima condizione. Nella sua morte non ebbe bisogno di fare il suo testamento, consistendo tutto il suo avere in scudi 25, quali lasciò una parte per tante messe in suo suffragio, ed il resto che fosse distribuito ai

poveri. — Raccomandò ai bulgari, che avessero rispettato ad obbedito al P. Fortunato, che lasciò per superiore finché la Propaganda avesse disposto diversamente.

42. Dopo la morte del Vescovo, il P. Fortunato restato il solo sacerdote cattolico superstite, per una gran piaga nella gamba, apertosi il bubone, restò molto tempo infermo ed in letto, così che gli infermi bulgari venivano, appena attaccati dalla peste, condotti sopra il carro a confessarsi da lui, e tutti gli altri cattolici in Bukarest restarono senza preti affatto.

43. Nella Bulgaria, dove era egualmente la peste, il P. Pietro Molinari assisté sempre gli infermi, accorrendo con molto zelo ad assistere gli infermi senza risparmiar fatica. Alla percossa di una caduta, che fece da cavallo nell'andare da Bellini a Oresce, si aggiunse la notizia della morte di Don Marino e P. Raimondo e del Vescovo, fu di tanta afflizione per lui, che durò a piangere per due o tre giorni, finché per ultimo colpo fu attaccato dalla peste, tanto fieramente, che apertosi il gran tumore nell'inferior parte del ventre non cessavano gli spasimi che continuamente doveva soffrire se non colla morte, che accadde quasi due mesi dopo. — Nella sua malattia, sempre in pericolo di morte, fu più volte confessato e comunicato da Don. Michele Sancio, e poco prima che egli morisse lo aveva comunicato per viatico. — Non si trovò però presente nel momento della sua morte, essendo sempre in giro, come il solo missionario che aveva la cura di 5 villaggi dove erano i Cattolici — Il P. Pietro Molinari era romano e morì d'anni 31 dell'età sua.

44. Il detto Don Michele Sancio svizzero nel 1822 atteso la necessità, in cui si trovavano i cattolici in Filippopoli nella Tracia, fu dalla Propaganda trasferito ivi per missionario. Morto la passò in luogo suo a Filippopoli don Francesco Draganò, 1830.

45. Terminata la peste nel 1814 dei passionisti era rimasto vivo il solo P. Fortunato Ercolani, che dopo qualche tempo fu eletto vescovo e nel 1817 avendo urtato col console Austriaco per cagione dell'immunità ecclesiastica se ne venne a Roma e nella missione supplì un vicario fino al 1825, quando in agosto fu eletto per vescovo il P. Giuseppe Molajoni, sette mesi dopo il suo ritorno in Italia.

46. Nell' Ottobre del 1815 vi andarono i P. P. Matteo Baldini e Giuseppe Molajoni. Quest' ultimo, (come si è detto) dopo 10 anni di missione fu consagrato vescovo, in luogo di mons. Fortunato Ercolani, trasferito a Civita Castellana. Il P. Matteo poi ritornò in Italia nel 1826 dopo 11 anni di missione.

47. Nel 1817 vi andò il P. Luigi Bonauguri e ritornò nel principio del 1825 dopo aver terminati i consueti 7 anni di missione.

48. Nel 1820 vi volle andare il P. Giovacchino Patrelli. La sede vescovile vacante fece a taluni pensare che gli fosse stato di stimolo; ma nel 1821 successe un'insurrezione e guerra tra i Scismatici di Vallachia ed i Turchi nel qual tempo i Turchi invece del pastorale gli avevano preparato il palo. Non dimorò che un'anno in Bulgaria, e si salvò per l'impegno, che se ne prese il console Austriaco di farlo uscire dalla Bulgaria con spedirci un dragomanno (interprete del consolé.) — Nel 1823 tornò in Italia.

49. Nel 1823 vi andò l'alunno di Propaganda Don Francesco Draganov insieme col P. Tommaso Schelino, il quale dopo un anno di dimora a Trancevitza e Lagini essendosi ammalato passò per curarsi a Ciople, dove si ristabilì in salute, e nel 1825 ritornò in Italia.

50. Nel 1824 vi andarono i P. P. Stefano Monetti e Filippo Squarcia i quali ritornarono in Italia nel principio del 1835, dopo 10 anni di missione.

51. Nella fine del 1825 giunse a Bukarest il P. Giuseppe Molajoni, consagrato vescovo con i P. P. Angelo Parsi e Girolamo Pizzicannella, che tornarono

nel 1834, dopo 9 anni di missione. In luogo di questi nella primavera dell'istesso anno 1834 vi andarono i P. P. Luigi Cinti e Giuseppe Snell.

52. In luogo poi dei P. P. Filippo e Stefano vi andarono l'istesso anno il P. Ludovico Cappello ed un anno dopo vi ritornò il P. Girolamo Pizzicannella.

53. Nel 1840 in luogo del P. Ludovico (morto a Bellini in'occasione del colera) vi andò il P. Carlo Romano. E finalmente nel 1841 i P. P. Massimo Arduini e Mariano di Gesù. —

54. Quattro anni dopo la guerra, detta Zavera, vi fu di nuovo la peste, ma non fù da per tutto. — Dè'villaggi cattolici fù attaccato solo Oresce, ove ne morirano 63. Ma un turco di Oresce la comunicò a Lagini, dove io ero, e nella casa, dove alloggiavo, morirono 3 donne: ma per le precauzioi usate non passò più oltre. Di poi fu anche a Bellini e ne morirono circa 50. Il P. Stefano ne fu attaccato. Durò un'anno e mezzo e cessò nel 1826.

55. Nel 1829 vi fu nuovamente la guerra dei russi contro il Turco.

56. Nello stesso anno si scoprì la peste a Bukarest. Durò circa un anno e non fù sì maligna come quella del 1813; nondimeno nel lazzereto che avevano formato circa due miglia distante da Bukarest nelle vicinanze di Ciople, dove allora io dimoravo (oltre i molti morti che seppellivano in lunghi scavi a guisa di fossi, e quando erano ripieni di cadaveri li ricoprivano colla terra) vi morirono l'un dopo l'altro cinque medici. — A Ciople quattro case restaron estinte, ed i morti di peste furono 66. Io ne fui attaccato in ultimo e fui l'ultimo infermo.

57. Nel 1830 vi fu il colera prima in Vallachia e poi passò anche nella Bulgaria. — Nel 1830 vi fu di nuovo la peste nella Bulgaria, durò circa un anno e mezzo. Era generalmente da per tutto ed a Sistoff ne morirono circa 1000. I cattolici, che nel tempo del colera per non abitar lontano dal missionario, si erano tutti stabiliti in soli quattro villaggi, in ciascuno dei quali risiedeva un missionario con chiesa ed abitazione annessa seppero in questa peste cautelarsi in modo, che ne andarono tutti esenti. Questa, come immunità dei cattolici, fu notata dai scismatici e dai turchi, che in quei paesi, dove erano i cattolici, erano attentissimi nell'invitarli non comunicando con gli appestati. — Il Voivoda stesso di Sistoff, posto da bando il fato del corano, si ritirò ad Oresce con la sua famiglia approvando le disposizioni del missionario, e non ritornò a Sistoff, se non quando non si parlava più di peste.

58. Nel 1838 il Vescovo risiedeva a Bellini, dove era una chiesa fatta sei anni prima, capace comodamente di tutta la popolazione; ma secondo gli ordini prescritti dal Voivoda di Sistoff scavata all'altezza di un uomo, affinché al di fuori non facesse comparsa; era perciò sempre umida per non dir fracida. Ora avendo il Vescovo in detto anno ottenuto dalla Propaganla di Lione un sussidio di 4900 franchi la fabricò di nuovo.

№ II.

Вѣлѣжкѣ отъ Филипъ Скварчина върху двѣ случки, станали на 1819 и 1823 год.

(Вж. по-горѣ стр. 92).

1. Nel 1806 molte case cattoliche passate per cagione dei Kargeli nella Vallachia avevano formato un villaggio a Slobosia a contatto dei scismatici nelle vicinanze del Danubio incontro a Rusciuk. Accadde che un vecchio scismatico di detto villaggio, invasato dal demonio, cominciò a gridare da per tutto che era stato mandato dalla vecchia peste, e che aveva grandi cose da dire. In comprova di ciò faceva delle cose prodigiose: si trapassava la gola con coltelli senza verun nocumento, leggeva nelle chiese senza aver mai imparato a leggere; parlava

diversi linguaggi, che mai aveva saputo, e simili cose. Tutti i scismatici di quei paesi per questi prodigi ci prestarono fede. Allora il vecchio disse che la peste nel tal giorno e nel luogo voleva, che gli si facesse un solenne sacrificio, altrimenti avrebbe fatto morire tutti. Prescrisse che in quel giorno nessuno accendesse il fuoco, e nessuno mangiasse se non dopo fatto il sacrificio, dei cibi che dovevano portare fra le altre cose vi fosse una pizza impastata con miele. Che vi andassero tutti quelli che non volevano la peste in casa e che i sacerdoti andassero vestiti pontificalmente e con libro in mano. Promise poi che nel farsi il sacrificio, in segno di accettazione, avrebbero veduti nell'aria dei fuochi di diversi colori. — Fu in tutto obbedito da tutti i paesi di quelle vicinanze, ed anche i cattolici avevano preparati la pizza col miele e non accendevano fuoco. Per buona sorte dispose Iddio che in quella matina vi giungesse da Belini il P. Fortunato ed il P. Bonaventura Fedoli da Bukarest. Tutti i bulgari cattolici, secondo il loro costume, tenevano il segreto delle loro superstizioni coi missionarii, ma avendolo saputo il servo del P. Fortunato questo gli narrò tutto il fatto e da farsi. Allora il P. Fortunato avvisò subito tutti i cattolici dell'errore, comandò che levassero via le pizze, che accendessero il fuoco e mangiassero. Dipoi si misero, i due missionarii, la stola sotto la pelliccia (essendo d'inverno) ed andarono tutti indifferenti colla pippa accesa in bocca impedire l'opera del demonio con esorcismi e precetti, che facevano al medesimo, senza esser conosciuti da veruno. — Trovarono nel luogo indicato centinaia di carri tutti in fila con le tovaglie e cibi preparati e nel mezzo si doveva offerire il gran sacrificio. I sacerdoti scismatici poi stavano tutti sopra i carri in gran funzione leggendo ciascuno preghiere alla Vecchia Peste (ciuna) ad alta voce.

I cattolici stavano in qualche distanza e pregavano Gesù Criste che confondesse il Demonio, e i missionarii rinnovavano gli esorcismi.

Disposto tutto in ordine fu chiamato il Vecchio (dai scismatici), che stava per ciò aspettando nella sua casa. a cui rispose che non poteva andare; dopo un'altro poco, perchè il tempo minacciava, mandarono di nuovo quattro persone a chiamarlo, che venisse presto; ma rispose come prima, cioè che non poteva andare affatto. Allora mandarono sei uomini che lo conducessero per forza. Ma che! Trovarono che il Vecchio era crudelmente battuto, gettato per terra, sbalzato per aria strascinato, senza che si vedesse alcuno. Veduti ciò tutti confusi e atterriti ritornarono al luogo a raccontare il fatto, affermando che a quell'ora era morto. Cominciò allora una tempesta di acqua, neve e grandine e così finì il sacrificio, con mille maledizioni, maledicendo in modo speciale i loro sacerdoti che li avevano esortati e condotti, e tornarono a casa più morti che vivi.

2. Dopo la consacrazione di Mons. Pugliesi mentre i villaggi erano senza missionarii, due giovani di Oresce, figli di una certa Baba Vezza, pessima paulichiana (che poi morì tra gli schismatici in un villaggio della Vallachia), si fecero turchi ed erano domiciliati a Silistria. Ora uno di questi per nome Iamurlak (ossia cappoto) nel 1819 venne ad Oresce, dove nessuno lo conosceva, ed andò dal missionario, allora P. Matteo, fece portare da Lazzaro, servo dello stesso P. Matteo l'acquavite, poi gli disse che se ne andasse, e serrò la porta al di dentro. — Il P. Matteo, timidissimo come era, impallidì, ma non poteva opporsi. Il turco empì il bicchiere d'acquavite e voleva che il Padre bevesse, ma rifiutandolo questi, lo bevè lui, e poi anche il secondo. Di poi: io son venuto, disse, per farmi cristiano, ecco quà battezzami, e senz'altro si leva il turbante dal capo. Ma il P. Matteo: metti pure il turbante, gli rispose, che io non mi intrigo di queste cose, va a Bukarest e li potrai fare quel che ti pare. — Se non mi vuoi battezzare non importa, ma dammi l'orologio e quattrini, altrimenti... vedi queste pistole Il P. Matteo gli diede l'orologio e i piccoli parà (centesimi) che aveva in saccocchia. Ma il turco: voglio altro che questo, disse, quattrini! E il P. Matto: questa non è casa mia, io sto a Bellini. Non importa,

quattrini! — Allora gli diede tutto quel che aveva, cioè sei zecchini turchi e disse che non aveva altro. A tali parole il turco l'afferrò pel collo, acciò non gridasse, lo gittò sul letto, e ripeteva: quattrini! Il servo del P. Matteo (che fu poi servo mio e dal quale, oltre il P. Matteo, ho inteso questo racconto.) sospettando di quel che era, stava a sentire fuori della porta, ma non poteva capire, perchè parlavano sotto voce, quando però intese il calpestio, e che il P. Matteo non rispondeva più, forzò la porta ed entrò, ed il turco subito sorpreso cessò e se ne andò via. — Partito che fu, Lazzaro disse al P. Matteo: Padre t'ha rubato? Si sò, rispose questo. Non volle sentir altro, esce fuori della casa (chi è in luogo elevato e domina tutto il villaggio) e grida a squarcia gola: cristiani, Iamurlak ha assassinato il nostro missionario, correte, afferriamolo. Ed incomincia a correre verso il turco, che con disinvoltura se ne andava al suo alloggio, dove prima che fosse giunto, lo strinsero tutti insieme i cattolici e lo trascinarono dal Governatore accusandolo di furto, e alla presenza dell'istesso Governatore gli estrassero l'orologio di saccocchia. Il turco non ebbe che rispondere, allora il Governatore lo trasportò a Sistoff dal Voivoda. Il giorno appresso vi fu condotto anche il P. Matteo e tutti e due furono presentati al Cadi (Giudice) acciò li giudicasse. Questi interrogò il turco accusato, il quale non disse altro fuorchè, il detto Padre lo voleva battezzare. Dipoi interrogò il P. Matteo e parlò in poco tutto il fatto. Di nuovo il Cadi al turco: E' vero tutto questo? E il turco mirando fisso in terra altro non faceva che dare delle occhiate al P. Matteo, e mordersi per la rabbia le dita. E vero? rispondi.. E il turco zitto. Iamurlak, disse allora il Cadi, mirami in faccia. Ma quello no. Alza gli occhi, ripeteva, e mirami. Ma ciò non fu mai possibile. — Allora il Cadi lo giudicò reo, lo fece mettere in carcere e lasciò libero il P. Matteo — Risaputosi ciò dai turchi andarono a rimproverare il Cadi, perchè avesse giudicato contro il musulmano a favor di un cristiano, ed il Cadi mutò sentenza, liberò il turco e fece mettere in carcere il P. Matteo, che uscì quell'istesso giorno con pagare 7 scudi di multa. — E tornò a Oresce senza orologio, senza i denari dati al ladro, con altri 7 scudi al Cadi.

3. Nel 1823 stando una sera il P. Matteo nel cimitero, contiguo alla casa del missionario, vide dalla parte di Sistoff venire alla sua volta quattro turchi a cavallo. Si ritirò subito in casa e chiuse col zeppo di legno; ma quelli che a bella posta, e non per altro si erano portati da Silistria a Bellini, che per assassinar lui, e già lo avevano veduto, smontati da cavallo dinanzi alla sua porta chiamarono, bussarono; ed egli invece di aprire aggiungeva in silenzio legni a legni per fortificare la porta, che sforzata dai turchi traballava. Si radunarono ivi alcuni cattolici e procurarono di distoglierli con molte ragioni e preghiere, ma tutto in vano. — I cattolici ne avvisarono il Governatore e questi mandò i sbirri a chiamarli, ma inutilmente. Intanto entrarono nella stalla che era di rimpetto alla casa e vi presero sella, briglie, funi e tutto quel che vi era. Finalmente il P. Matteo non sapendo neppure lui quel che faceva per la paura, prese una vanga, che aveva fatto fare nuova e sbattendola con una pala di ferro, diceva della parole italiane, che andassero via. Il fatto fu che i turchi sentendo questo rumore e non sapendo cosa fosse, se ne partirono subito ed andarono al Governatore ad accusare il P. Matteo, che volendo alloggiare da lui non aveva voluto aprire, né rispondere. — Il Governatore capiva bene che erano quattro pessimi assassini e che contavano per nulla l'ammazzarlo; per salvare la capra e il cavolo mandò a chiamare il P. Matteo per sentirlo e carcerarlo. Il P. Matteo non voleva andare, ma persuaso dai bulgari che era peggio e che non temesse perchè il Governatore era dalla parte sua, vi andò. — Si intese fare una solenne birbata in presenza di quei quattro turchi, per non aver aperto. E poi dovè restare ivi carcerato ed i turchi andarono per le case al solito. — Partiti poi i turchi il Governatore gli disse, che lo teneva li car-

cerato per salvargli la vita, giacchè quei turchi erano risoluti di non partire dal villaggio, se prima non l'avessero ammazzato.

Di fatti si trattennero tre giorni facendo sempre la visita alla casa del missionario, dopo i quali vedendolo sempre carcerato se ne tornarono da dove erano venuti. Il Governatore seguì a tenerlo in carcere per altri 8 giorni, ma in tutti i 15 giorni lo mandò sempre a mangiare ed a dormire in una casa vicina di cattolici assai possidenti. Il P. Matteo gli fu riconoscente, gli regalò anche l'orologio e dipoi quando non era più Governatore ed era bisognoso a Sistoff di tanto in tanto lo regalava.

№ III.

Описание на смутове, станали въ България прѣвъ 1821 год.

отъ Луджи Бонаугури (вж. стр. 92—98).

Descrizione dei torbidi accaduti in Bulgaria nel 1821 an.

1. I torbidi della Bulgaria cominciarono nel mese di marzo 1821 allorchè avvelenato in Bucarest, capitale della Vallachia, il Principe i scismatici pretesero di realizzare il già fatto progetto di ristabilire l'Impero dei greci. Essi vantavano di ridurre i turchi in schiavitù, e di saziarsi del loro sangue di passar quindi in Ungheria, poi in Germania poi in Italia e finalmente in Roma, distruggendo l'Impero Austriaco e la S. Sede Apostolica. Su tali chimere aprirono tra loro corrispondenza, spedirono messi, scrissero lettere, e si unirono di sentimento nelle provincie di Servia, Bosnia, Moldavia, Vallachia, Bulgaria, Romania, Macedonia e chiamarono ad assumere il principato vacante di Vallachia un certo Todor, vallaco di nazione e scismatico di religione, ed all'entrata di questo con poche truppe in Bukarest, i sacerdoti greci benedissero le sue bandiere predicarono la ribellione alla Porta Ottomana, minacciarono ai cattolici o un nuovo battesimo o la morte, e quasi vincitori dell'Europa e dell'Asia girarono per le strade della città con acqua benedetta, invitando il popolo ad insorgere in massa per scuotere il giogo dei turchi.

2. Erano allora in Bukarest alcuni turchi travestiti da vallachi, i quali udirono le parole, e videro le procedure dei Preti Greci, e partiti dalla Vallachia riferirono il tutto ai loro compagni di Bulgaria proseguirono il viaggio per Costantinopoli ad informare il Sovrano. Immediatamente si fecero in Bulgaria le più scrupolose indagini per rinvenire lettere, per iscuoprire manovre e per venire al giorno della corrispondenza dei greci. Nel così detto Monastero di Nicopoli furono trovate alcune carte ed i quattro scismatici monaci furono incarcerati al momento. — Intanto noi quattro missionarii cattolici affatto ignari di ciò, che accadeva in Bukarest, ed altrove, facevamo una straordinaria missione nei 5 villaggi cattolici per richiamare al dovere molti e molti dei nostri, infetti di massime e di depravati costumi, tanto più che essendo il tempo della quaresima, si giudicò opportuno all'amministrazione del sagramenti. Le benedizioni che il Signore spargeva sopra questi cattolici alla predicazione della sua santa parola ci fanno credere con fondamento, che il Demonio ad impedir tanto bene suscitasse fin dal principio della missione i turchi del villaggio di Bellini a prender ombra di noi, al vedere che per 18 giorni continui quella povera gente si portava mattina e sera alla chiesa, e più di tutto all'udire la voce del predicatore ed il pianto del popolo. — In una sera al ritorno dei cattolici alle loro case i turchi gli scagliarono dei sassi che furono ricevuti in silenzio. Lo stesso in una mattina quando si portavano alla chiesa. Ogni giorno facevano lamenti per il concorso del popolo a confessarsi, senza però manifestare il motivo

dei loro sospetti, onde noi sempre all'oscuro degli affari politici, ad avvezzi a non far caso dei lamenti dei turchi per l'esercizio della religione proseguivamo la nostra missione con somma pace.

3. Non dormiva per altro il demonio, ma alla rovina dei missionarii tentò d'unire anche quella del popolo dei due villaggi d'Oresce e di Bellini, allorchè in un giorno di festa 13 cattolici delle principali famiglie d'Oresce di proprio moto se ne vennero a Bellini ad ascoltare la predica. Crebbe alla loro vista il sospetto dei turchi, e decisero che v'era di certo corrispondenza coi vallachi e che si predicava la ribellione. I turchi di Bellini chiamarono a parte dei loro sospetti i musulmani di Oresce, ed uniti quasi in Divano, stabilirono di togliere la vita ai sacerdoti dei due villaggi, al sacerdote di Lagini che era con questi, ed ai 13 disgraziati cattolici, che si erano portati in Bellini per la parola di Dio. Mancava la sola autorità all'esecuzione di un tal progetto, ma il demonio che lo voleva eseguito inventò un'altra macchina. Aveva il sacerdote d'Oresce fin dal mese di febbrajo e perciò prima dei torbiti di Vallachia ricevuta una lettera del P. Giuseppe Molajoni, vicario generale di quella provincia, ed in questa lettera g'ingiungeva di manifestare al prete turco (Oggia o Imám) che era stato servito di una certa commissione per la riscossa di piccola somma in Bukarest. Il missionario, sempre ignaro delle circostanze dei tempi, finita appena la missione di Bellini, nel passare per Oresce manifesta fedelmente all'Oggia la detta lettera e proseguì il suo viaggio per la missione di Lagini.

Da quel tempo in poi giudiziosamente il P. Giuseppe non ha più scritto, e guai a noi se avesse mandato una sola riga.

4. Ma il turco volle ben compensare il favore fattogli ed accusò il sacerdote d'Oresce come certamente unito nella corrispondenza di ribellione affermando aver egli veduta una lettera di Vallachia, in cui il P. Giuseppe gli comandava di fare uccidere i turchi del suo villaggio, promettendo di venire alla testa di 10,000 uomini, unitamente a Mons. vescovo, per l'estermio dei turchi. La conseguenza di tali calunnie era sempre la stessa: dunque conviene uccidere questi preti. — Ma i missionarii sempre all'oscuro di tutto proseguivano la loro predicazione ed amministravano al popolo i sacramenti. Così terminò la missione di Lagini, cui successe immediatamente quella di Trancevitza, un villaggio tutto di cattolici, senza turche famiglie, situato vicino a Nicopoli ed è perciò più a portata di notizie. Ivi fu che nel colmo della sant'opera, quando il Signore spargeva su quel popolo un cumolo di celesti favori, si ebbe la nuova della nostra condanna alla morte. Fu detto che un regio ministro di stato del gran Sultano, di nazione armeno, consegnasse ad un valletto del Patriarca scismatico una lettera da nascondersi sotto il cuscino del letto di quell'infelice, nella quale fingevasi l'unione di 7 religioni diverse, quasi in crociata, per l'estermio de' turchi. Difatti lo scismatico di Costantinopoli fu trucidato, un firman del gran Sultano penetrò in Bulgaria, con la licenza ai Pasciá di fare uccidere quelli tra i bulgari, che fossero sospetti di ribellione, o che avessero nell'ultima guerra del 1811. prestato il loro servizio ai moscoviti. Si fece al momento in tutta la Bulgaria la requisizione delle armi.

5. Dedotto il firmano a notizia dei nostri villaggi, fu richiamato in Oresce il missionario per sacrificarlo ai falsi sospetti ed alle false testimonianze. Io da Lagini mi portai in Trancevitza, da dove si spedì a Bellini, e venuto quel missionario, fu tenuto serio discorso sul partito da prendersi. Chiusa la strada di Vallachia, si pensava fuggire a Filippopoli, ma il progetto si riconobbe pericoloso, perchè privi delle carte di passo; inutile, perchè il Firmano era generale; dannoso, perchè atto ad avvalorare i sospetti dei turchi. Si decise di ritirarsi ognuno nel suo villaggio ed ivi attendere o la liberazione, o la morte. Ci confessammo scampievolmente per prepararsi a morire. Io tornai a Lagini, il P. Matteo Baldini a Bellini, il P. Michele Sancio se ne restò a Trancevitza ed il P. Giova-

chino Pedrelli non volle defraudare il villaggio di Petticladens della parola di Dio, onde nel Sabato Santo portossi colá, ove nascosto in casa di un buon cattolico potè occultamente adunare il popolo ed esercitare in tutte le feste di Pasqua il suo ministero. Fu questa una Pasqua assai funesta per quel missionario, cibato ad ogni momento di timori e d'angustie. Giravano i turchi per il villaggio alla requisizione delle armi. Passavano truppe indisciplinate, che si portavano in Vallachia. Alloggiavano altri turchi forestieri nei contorni della casa ov'era il sacerdote, e questi erano tanto inferiti che uno di loro trovato in strada un uomo di Petticladens gli pose in bocca una fune ad uso di briglia e lo costrinse a servirgli da cavallo per portarlo sulle sue spalle al villaggio.

6. Il P. Giovacchino si teneva celato ed amministrava i sacramenti a quel popolo, quando nella 3-a festa di Pasqua passò per Petticladens un cattolico di Trancevitza, ed annunciò l'arresto con la prossima morte dei 13 d'Oresce che erano andati alla missione di Bellini. Benché non fosse costui molto degno di fede, ciò non ostante, attesa la pessima circostanza del tempo, il missionario credè e si tenne per perduto, passando la notte nel prepararsi a morire. La seguente mattina reso dall'angustia incapace a proseguire la missione, spedì segretamente ad Oresce una spia, dalla quale riseppe, esser falsa la carcerazione dei 13; onde rincoratosi alquanto si portò immediatamente in Oresce. Così terminò la missione dei 5 villaggi, missione benedetta da Dio e combattuta dal demonio, che da quel tempo sembra aver giurato in vendetta la perdita dei missionarii.

7. E chi può numerare le pene, i timori, i pericoli, ai quali siamo stati esposti nella scorsa estate? Era pena per noi il non poterci visitare l'un l'altro, l'esser privi per più mesi della confessione sacramentale, il non poterci neppure consolare per lettere, e l'udire ogni giorno dai bulgari intimoriti e naturalmente bugiardi, false notizie dell'uccisione dei nostri compagni.

8. I turchi nella certezza di darci la morte vollero prima spogliarci, onde a fin di cavar denaro dalle nostre mani ogni giorno facevano qualche nuova proibizione, specialmente in Oresce, ove la situazione dell'oratorio ed abitazione del missionario è esposta alla vista di 17 famiglie turche, dimoranti in quel villaggio. Nè mancarono simili procedure nei villaggi di Lagini, di Trancevitza e di Bellini, e se si fosse dato udienza si sarebbe dovuto abbandonare e messa, e predicazione e corona alla Madonna Ssma e amministrazione di sacramenti, vivendo come bestie col coltello alla gola. Ma il Signore si degnò allora concedere ai missionarii lo spirito di consiglio e di fermezza, onde senza comunicazione di sentimenti, tutti egualmente si opposero alle pretese dei turchi ed alla viltà dei cattolici (i quali facevano ressa ai missionarii onde si arrendessero alle proibizioni dei turchi, per timore di qualche infortunio) ne mai mancò nei villaggi la messa, la predica, la corona, i sacramenti esponendosi i missionarii a mille pericoli, specialmente per le confessioni, onde non perdere il frutto della 8. missione.

9. In Oresce si recitava una sera il rosario, ed il Subasci (governatore) turco del villaggio era nella sua casa ad ubbriacarsi di acquavite, nel tornare il popolo a casa, benchè osservassero tutti un profondo silenzio, il turco ubbriaco sparò il suo schioppo verso alcune povere donne, affinchè queste atterrite non si portassero più alla chiesa. Nella sera seguente minacciò di portarsi in persona all'oratorio, d'uccidere il prete e di bastonare coloro che avrebbe trovati ad orare. Di fatti dopo tre o quattro sere venne quasi fino alla porta mentre quel missionario recitava il rosario, ma la Madonna Ssma impedì che entrasse nella chiesa, nulla sapendone il sacerdote ed il popolo. L'attentato fu risaputo il giorno appresso, ed allora convenne al missionario per due o tre settimane portarsi ogni notte in qualche stalla ed ivi, chiuso col popolo, dare il solito ossequio alla Madre di Dio dalla di cui intercessione speravasi la liberazione dei con-

dannati alla morte. Non vedendo più concorrere il popolo alla chiesa ogni sera, spiegò carattere quel Sciubasci e spedì il servo al missionario chiedendo segretamente un regalo, e col sacrificio di qualche zecchino si ottenne la licenza di recitare il rosario pubblicamente. Il tal modo si è redenta più volte l'ingiusta vessazione e col danaro e con altri regali si ebbe il permesso per l'esercizio della religione. Si riaprì l'oratorio, ma i turchi del villaggio volevano bruciare la chiesa col sacerdote e col popolo, onde convenne allora al povero missionario fuggire qua e là ogni notte, dormendo nelle stalle, nelle rimesse, nelle fosse, nei gallinai sulla nuda terra, esposto all'umidità alle piogge, e spesse volte calpestato dalle pecore, che gli tenevano compagnia. I turchi sempre più fieri moltiplicavano la minacce onde convenne al missionario sacrificare il suo orologio e mandarlo in dono al loro capo, che consigliò i suoi dipendenti a differire l'uccisione del prete sulla ragione, che i cattolici avrebbero dato fuoco alle case dei turchi.

10. Si tornò allora alle calunnie, e la prima fu un'accusa formale al Pascià di Nicopoli ed al Voivoda di Sistoff, chè i preti latini avevano ognuno un'ufficiale Moscovita nascosto nelle loro case, per uscire a suo tempo ed uccidere i turchi. Fu dato l'ordine al governatore di Bellini di verificare il fatto e costui si portò più volte alla casa del missionario a far la più severa inquisizione. Non avendo trovato alcuno, il buon Voivoda di Sistoff non volle che si facessero indagini in Oresce ed in Lagini. Il Pascià di Nicopoli spedì messi a Trancevitza per rinvenire il supposto Moscovita, ma il P. Michele Sancio rispose freddamente esibendo in sicurezza la sua testa, e la calunnia svanì. Non si sono però mai quietati i turchi di Lagini, Bellini, Oresce, altri dicendo che avevano noi scritto ai Russi di far guerra ai turchi, altri che avevano ricevuto lettere dai ribelli di Vallachia, altri che eravamo uniti al progetto dei Greci.

11. Più dolorosa specialmente per P. Matteo Baldini missionario di Bellini fu il seguente mese di maggio, perchè dovè sostenere tre assalti formali di molti turchi e di giorno e di notte nella sua debole abitazione. Qui fu assai più evidente l'aiuto speciale di Dio, giacchè in una casa di vinchi ha potuto il missionario difendersi, ora fortificando la sola porta, ora chiudendo le finestre con chiodi, ora battendo due ferri al rumore dei quali i turchi in buon numero spaventati fuggirono. Gli assalti erano diretti a togliere il missionario di vita. Prima di tali assalti era stato quel sacerdote per una notte vessato, ed anche rinchiuso in carcere a motivo delle armi non sue, pretendendo i turchi che desse la sua testa in sicurezza per i fucili e pistole non consegnati dal suo villaggio.

12. Ebbe la stessa vessazione il P. Michele Sancio in Trancevitza, ove i turchi bastonarono fieramente alcuni cattolici per essergli state rapite da altri turchi a viva forza le armi.

13. In Lagini ed in Oresce i missionarii passarono questo mese nei soliti timori, sempre nascosti alle ricerche dei ladri, che infestavano quei dintorni, e sempre alla vista dei turchi dei rispettivi villaggi, che aspettavano il loro Bairam per sacrificarli al musulmano furore.

14. Sopraggiunse il digiuno dei turchi nel mese di Luglio e la persecuzione inferì. Il primo a risentirne gli effetti fu il missionario di Trancevitza costretto dalla inumanità di quel Sciubasci a fuggir dal villaggio ed occultarsi in un bosco, unitamente alla maggior parte del popolo, portandosi il rimanente a Nicopoli a chiedere a quel Pascià un Governatore più umano, nel chè vennero benignamente esauditi.

15. Io in Lagini mi tenevo nascosto in un pagliaro ogni notte, e qualche volta accadde, che turchi forestieri vennero alla mia casa e non trovarono alcuno.

16. Il Oresce proseguiva il P. Giovacchino Pedrelli a dormire nelle stalle, ed in Bellini il P. Matteo Baldini, dopo gli assalti sofferti, era stato posto dal Sciubasci in una casa di bulgari e ristretto in una piccolissima camera, ove

soffriva un eccessivo caldo, potendo appena respirare per la ristrettezza del luogo. Intanto in Nicopoli e in Sistoff ogni venerdì (giorno festivo per i turchi) si adunavano i turchi nelle loro moschee deliberando sul modo di dar la morte ai preti si latini che greci ed ai capi del popolo dell'una e dell'altra comunione. Ma Dio non permise che fossero concordi.

17. In Nicopoli tre preti scismatici, già chiusi in carcere nella passata quaresima furono appesi ad un legno nella pubblica piazza. Il quarto si liberò con lo sborso di 12 borse, che formano la somma di 6000 piastre. I poveri sacerdoti latini non avrebbero certamente potuto a tal prezzo redimersi.

18. A tal notizia convenne bruciare i nostri manoscritti, perchè i turchi entravano nelle case come bestie feroci a cercare un motivo per bagnarsi di sangue, e guai a noi se si fosse trovato un solo foglio. Lo scritto italiano si diceva tedesco, il latino moscovita, il francese olasco, o vlasco (vallaco) e se si vedevano nomi e cognomi si asseriva essere una nota di ribelli per distruggere i turchi. Si poterono salvare sotterra i soli libri parrocchiali, non senza rischio e timore.

19. Al termine del Bairàm, cioè nei 3 giorni che immediatamente precedono la nuova luna sul fine di Luglio, il terrorismo giunse all'estremo. Per visitare gli infermi eravamo costretti a vestire con le casacche dei bulgari, in mutande e zarulli (cioce), simili a quelli dei nostri ciociari, e di tal vestitura ne fu fatto dai turchi un formale precetto cui in Oresce si unì un'altro di consegnare le sue vesti ecclesiastiche cui davano il nome di vesti moscovite: ma il portamento, il gesto, la lingua, e più di tutto la barba non ci occultavano. Più volte si è udito gridare — Moscovita! Alla morte popa! (prete) alla morte! . . .

20. Già si era incominciato a spargere il sangue dei poveri bulgari nei villaggi vicini: in Bulgareno, al Tatàro, in Slivo, in Dervensko Selo, in Jacoff, in Novo Selo, in Gabrovo ecc.; si diceva, che si uccidevano i greci unitamente ad alcuni latini nei villaggi di Filippopoli non meno di 10000 greci con 400 preti scismatici dei monasteri di Sveta Gorà (Santo monte); in Bulgaria erano stati appesi al patibolo quando appunto nell'ultimo venerdì del terribile giugno venne inaspettato un nuovo firmano del Gran Sultano, in cui si proibiva ai turchi di inferire sulla vita dei bulgari, onde parve rinascere nel nostro cuore un poco di speranza, ed il Bairam andò a finire con pace. In tutti i nostri 5 villaggi di cattolici di questi confini non perfè che un solo in Bellini, antecedentemente al Bairam, ucciso di notte dai turchi, che insidiavano all'onestà della moglie. Ma in questo ancora fummo noi calunniati, dicendosi dai turchi di quel villaggio, che i preti l'avevano fatto uccidere, perchè era al giorno della loro corrispondenza coi moscoviti. Il Voivoda di Sistoff non credè alla calunnia, e si contentò di 3 borse e mezza cioè 2750 piastre dal povero popolo di Bellini. Così in una terra di barbari non si ammettono guistificazioni, si condanna senza processo e si sacrifica vita e danaro.

21. Il raggio della nostra speranza si dileguò come fumo, quando udimmo che i turchi esaminato il firmano si protestarono, che in questo non erano compresi i preti latini ed i fautori dei moscoviti, onde non si è mai dimesso il pensiero d'ucciderci; solamente si volle differire l'esecuzione fino al richiamo del Voivoda di Sistoff, cui non si dava l'accesso, e fino all'ingresso dei russi in Vallachia.

22. Tornati da quella provincia i turchi, che si erano bagnati del sangue dei greci, sparsero la voce, che l'uccisione del Generale Sava, prima al servizio di Moscovia avrebbe portato per conseguenza la guerra con quella potenza, e sgridarono i turchi dei nostri villaggi per non avere ucciso i sacerdoti latini come spie della Russia. Incominciarno le calunnie contro il buon Voivoda di

Sistoff; sul fine di Guglio fu questi chiamato a Vidino per render conto a quel Pascià della sua condotta. Noi ci tenemmo allora per perduti, ma Dio lo fece rimaner superiore alle false testimonianze dei sanguinari ed avemmo la consolazione di vederlo tornare allegro a Sistoff. Un suo Agà si portò a Oresce, ove ebbe lungo discorso col P. Giovacchino, assicurandolo della vita finchè o i russi o i tedeschi non fossero entrati nei domini del Gran Signore. Ma riempitasi di ladri la Bulgaria, dopo il ritorno dei sanguinari da Bukarest, e trovandoci noi disarmati, sopravvenne il nuovo timore d'essere uccisi nelle nostre abitazioni, per derubarci, non valendo col ladro turco la protesta di non aver danaro nè roba di valore. Questo timore andò crescendo in Agosto alla notizia delle crudeltà, che si usavano coi bulgari, ponendo ad altri il fuoco sul petto, altri trasportando nelle selve o ne' monti per estorcer danaro.

23. Tanti timori, pene, ed angustie indebolirono la salute ai poveri missionarii, ed io, ed il P. Giovacchino Pedrelli abbiamo sofferto una mortale infermità. Si desiderava qualche lettera dai nostri missionarii di Bukarest, quando in Settembre il pietoso Signore si degnò consolarci, ed appunto una lettera del P. Francesco Etscher Ligurino ci fu presentata da un turco, che tornava da quella città. In poche righe ci si manifestava la fuga del P. Guiseppe Molajovi (pasionista), vicario generale, e ci si chiedevano le nostre nuove, che si supponevano ottime. Fu questo messo un nuovo ladro per noi, ed in pagamento richiese grano, lana, orzo e quanto potè chiedere convenne dargli, per esser egli un uomo ben conosciuto nemico dei missionarii, che recò molte angustie con le sue calunnie non sono molti anni al P. Antonio Giordani, missionario in Oresce. E costui si esibi di condurci sani e salvi in Bukarest, e fece con la sua autorità rivestire gli abiti ecclesiastici al P. Giovacchino Pedrelli, che aveva conservato sotterra una sotana alla grega. Si portò quel missionario da me fino a Lagini per deliberar sul partito da prendersi, ma nella strada ebbe l'incontro di 3 assassini e questi lo condannarono al taglio degli orecchi per estorcer danaro. Fortuna per lui, che si trovava accompagnato dal turco, onde potè liberarsi.

24. La malattia da cui non ero ristabilito, e le qualità del turco indicato al sopraggiunger di questo, ci ridussero ad appigliarci al partito di rispondere in scritto alla lettera del P. Etscher, e di scrivere al Sigr. Agente Imperiale per la nostra liberazione. Fu scelto a portar questa lettera un servo, del Voivoda di Sistoff, anch'esso turco, ma diverso del primo. In 22 giorni si ebbe il riscontro ed il P. Francesco mandò la lettera del P. Giovacchino Pedrelli al P. Guiseppe Molajoni in Ermenstadt. — Si spaventò questo padre al leggere in compendio le nostre pene, chiese alla cancelleria imperiale dimorante, in Ermenstadt, un aiuto per noi. Dobbiamo gloriarci del sollecito ed opportuno soccorso, e della parte amorevole presa in nostro favore dal sigr. Lippa, surrogato del Sigr. Agente Imperiale in Emenstadt, che accordò gratis i cavalli di posta, e scrisse con premura al sigr. segretario della cancelleria in Bucarest di prestare ogn'aiuto e cavare i missionarii di Bulgaria dalle mani dei turchi.

25. Il nostro P. Molaioni non perdonando a fatica passò di nuovo la Vallachia ed accompagnato da un dragomanno tedesco arrivò il giorno 6 Ottobre alla sponda del Danubio, con spedire in Sistoff il dragomanno al Voivoda per la nostra partenza, come protetti da Sua Maestà Imperiale e Reale, l'Imperatore Austro-Ungarico.

26. Era in quel giorno in Bélliné il P. Giovacchino, ignaro affatto della venuta del dragomanno, o si tratteneva col P. Mattco per ristabilirsi dalla convalescenza della grave sua infermità: I turchi di Bellini, sempre nemici giurati dei sacerdoti cattolici, si unirono presso quel Siubasci ed affermarono, che in Sistoff era giunto un ufficiale tedesco ad intimare al Voivoda la guerra, e che tra pochi giorni sarebbe stato sulle sponde del Danubio un corpo di 50000 uo-

mini. — La conseguenza d'un tal discorso si fu di toglier la vita ai preti, che si dicevano, venuti in Bellini per manovrare in favor dei tedeschi. Uno dei nostri cattolici, che serviva al Siubasci, venne di notte a riferire il discorso dei turchi ai P. P. missionarii d'Oresce, partì, lasciando il P. Matteo nella desolazione. Sembrava assurdo, che un ufficiale tedesco si spedisce ad un Voivoda per intimar una guerra. Non vi erano da Bukarest notizie di truppe tedesche in marcia. Risiedeva in questa città il segretario della cancelleria. — Ma presso i turchi non valevano tali ragioni, onde il povero P. Matteo si trovò nel maggior pericolo per la sua vita.

27. Il P. Giovacchino giunto in Oresce ebbe l'intimo di portarsi a Sistoff presso il Voivoda, senza sapere il perchè. Si unirono allora i turchi del suo villaggio in conferenza, e decisero, che il Sacerdote sarebbe stato appeso alla forca per la missione della passata quaresima. I nostri bulgari intimoriti crederono, ed uno di loro corse a Bellini a darne avviso al P. Matteo. Sei dei più vecchi di Oresce accompagnarono il missionario in Sistoff e per la strada piangevano tenendosi tutti per sicuramente perduti. Il solo missionario faceva loro cuore, dicendo, che doveva essere affare di Bukarest per parte del l'imperiale cancelleria. Valse a rallegrarli la vista del dragomanno, da cui udirono la partenza imminente dei missionarii. Il P. Giovacchino ricevuto appena le lettere chiamò per mezzo di uno spedito i compagni in Sistoff, ove il demonio fece gli ultimi sforzi per non farsi uscire di mano la preda. Il Voivoda non volle dar loro la carta di passo senza una lettera del Kiajâ Bei, dimorante in Bukarest, onde al P. Giuseppe che attendeva i missionarii al di là del Danubio convenne spedire a Bukarest una staffetta, il di cui ritorno si desiderò per ben 6 giorni. Veduta la lettera del Kiajâ Bei qual fu la nostra allegrezza al vedere il P. Giuseppe Molajoni in Sistoff! Qui fu che il P. Michele Sancio fece la generosa esibizione di rimanere in Bulgaria alla cura dei villaggi, e ricevuti da me le opportune facoltà, se ne tornò a Trancevitza, ove libero dalla coabitazione coi turchi (perchè tutto il villaggio è cattolico) sperava non essere tanto esposto al loro furore, poi considerando essere assai pericolosa la prossima sua partenza in Oresce, Lagini e Bellini, si per i ladri che per la coabitazione coi turchi, sempre disposti a calunniarci, e a' ucciderci, determinammo di esentarci anche sulle tracce dei nostri predecessori, che nei torbidi tempi si sono prudentemente allontanati, tanto più che a memoria de' più vecchi tra i bulgari mai vi è stato tempo più torbido del presente, e di maggior pericolo per i poveri missionarii, era veduta troppo necessaria sì questa partenza da noi, fin da quando si riseppe che il ministro di Russia era partito da Costantinopoli e la cancelleria moscovita da Bukarest. I turchi, naturalmente nemici del forestiero, in tempo di guerra non fanno distinzione tra moskovita ed italiano e tedesco, e la sola nostra vista nei villaggi sarebbe stata capace di compromettere la nostra vita. Noi per tanto c' imbarcammo sul Danubio la sera del 24 Ottobre, ove insorta questione tra il dragomanno tedesco e alcuni turchi a motivo della gabelle, ci fu intimato l' arresto, ed un momento dopo si diede l'ordine di partenza. — Trovammo piena di turchi la città di Bukarest con un corpo di cosacchi, celebri per le loro rapine, onde non si giudicò prudente il restare colà. Solo il P. Matteo Baldini vedendo infermo il missionario di Ciople, villaggio di bulgari presso a Bukarest, mosso da spirito di carità acconsentì all'invito del P. Giuseppe Molajoni di restare alla cura di quelle anime fino al restadilimento del missionario. — Io poi col P. Giovacchino, con la scorta d'un caporale tedesco, e dell'amorevole P. Giuseppe Molajoni proseguimmo il viaggio e traversata in cinque giorni la Val-lachia per un tratto di circa 450 miglia italiane per strade veramente orribili e non sendo timore dei turchi, fatta ai confini tedeschi la quarantena, giungemmo in Ermenstadt il giorno 8 Novembre, dopo aver preso le opportune misure per la venuta sollecita del P. Matteo Baldini, che stiamo attendendo tra giorni.

№ IV.

Бѣлѣжки върху Никополската епархия въ България.

Отъ Джироламо Пицканела (вж. по-горѣ стр. 98.).

Notizie della Chiesa di Nicopoli in Bulgaria.

1. Questa chiesa è stata sempre soggetta all'Arcivescovo di Marcianopoli sino al secolo XVIII. L'ultimo Marcianopolitano Mons. Giovan Vincenzo Castella di Scio, eletto da Clemente XI. nel 1709., fu religioso domenicano, fu visitatore apostolico in tutte le chiese orientali, e nel 1714. ottenne la traslazione alla chiesa d'Urbania a S. Angelo in Vado nello Stato Ecclesiastico. Si crede, che non abbia potuto mai risiedere a Marcianopoli. Da quest' epoca si crede che quella chiesa sia stata raccomandata in amministrazione ora ad uno, ora ad un'altro dei vescovi vicini. In tutta la Bulgaria dal monte Emo al Danubio non v'è che un vescovo di Nicopoli, di là dall'Emo risiede a Filippopoli il vicario apostolico di Sofia. Nicopoli al Danubio si dice esser fabricata da Trajano imperatore dopo la vittoria sui Daci (Ammian Marcellin c. 16. L. 31). Fu sempre esposta alle guerre ed all'incursione dei barbari.

2. Nicopoli cadde in mano de' Turchi il giorno 28 settembre 1393. per la disgiunzione dei generali di Sigismondo e per l'inconsiderata pretenzione dei francesi, che vollero essere i primi a combattere, rovinando se stessi e gli Ungari insieme. 60000 Turchi, e 20000 cristiani bagnarono del loro sangue le pianure di Nicopoli e le sponde del Danubio. Bajazet saccheggiò la città e la ridusse in una misera schiavitù. Ecco il motivo per cui i poveri nostri bulgari Nicopolitani sono adesso considerati dai Turchi come popoli conquistati, di cattolici che si hanno come protetti dall' imperador Tedesco, successore di Sigismondo, sono in conseguenza più degli altri vessati.

3. Nel secolo XV. cioè circa il 1400 si sa che era vescovo di Nicopoli un tal Francesco. Il diploma di Giovanni XXIII. spedito nell'elezione del successore non altro ci manifesta, che il nome (Dipl. № 23 in elect. nonis kal. 7-bris 1412.) il giorno 30 Agosto 1412. fù quello dell'elezione di Ivane della città di Siena in Toscana, di cognome Neroci domenicano. Siamo certi che prima dell'anno 1430. non era più vescovo di Nicopoli, ma o defunto o trasferito (Dip. Eug. IV. nel. elez. vesc.). I scismatici non mancano approfittarsi delle prevenzioni dei Turchi, e rammentano i 60000 cadaveri dei Musulmani nei campi di Nicopoli, per eccitare contro i cattolici il loro furore. Noi dobbiamo all'ignoranza dei Turchi e dei Scismatici che questa memoria vada ormai a poco a poco perdendosi, onde si spera che sarà tra non molto tempo abolita.

4. Venceslavo, successore d'Ivane, e di quest'altro non abbiamo che il nome e la notizia che fu eletto da Eugenio IV, e che extra Romanam curiam diem clausit extremum (dip. Eug. IV. in elect. Hugonis 1437. — Id aug. Ugone Renkum Tedesco, o Ungaro, successe a Vencslavo nel 1437. Era Ugone religioso Domenicano professore di teologia e non si può sapere ciò che abbia fatto di bene in quella chiesa e per quanto risiedesse in diocesi.

5. Qui mi ricordo di cosa publica in Bulgaria, da me veduta, e narrata da molti si cattolici che scismatici, riguardante una chiesa già cattolica nella città di Nicopoli e tutti credono che fosse la cattedrale. I Turchi nel saccheggio dell'infelice città infuriati contro i cattolici fecero tutti gli sforzi per distruggere quell'edificio sacro, onde abolire anche la memoria del cattolicesimo: ma ne il ferro potè abbattere quel sacro tempio, forse dedicato all'Arcangelo S. Michele, ora padrono principale della diocesi. Da quel tempo in poi si è procurato più volte dai Turchi di abatterlo, o di ridurlo in cenere, ma sempre invano. Si

dice, che orribili spettri li hanno posti in fuga ogni volta. Si voleva ridurlo in moschea, ma gli stessi prodigi l'hanno impedito. I nostri mi dicono che ancora vi è l'altare con un quadro rappresentante il Salvatore, e l'hanno veduto in occasione che rimettevano dentro le biade per i cavalli dei Turchi al tempo presente. — Vere o false, che siano queste relazioni; è certo che la chiesa esiste ancora, ed i turchi la riguardano come luogo impenetrabile. L'hanno per ogni parte circondata di tavole. Sembra cosa mirabile, che le nevi e le piogge e tutte le intemperie di quella regione non abbiano dopo 6 intieri secoli scoperto ancora il tetto ne cagionato alle pareti esteriori alcun danno; è coperta di canali, come ho io stesso osservato, e forma, come si vede, tre cappelle.

6. Nello stesso secolo XV e nel principio del seguente devastata la Bulgaria dalle guerre, cadde tutta in potere dei Turchi, onde per 80 anni non fu possibile mandare un vescovo in quella misera terra; ed in questa assenza di ministri evangelici i nostri bulgari presero tutte le vanità e superstizioni dei Greci; ma al presente, grazie al Signore, è del quasi tutta ripulita.

7. Leone X ai 25 di maggio del 1518 elesse Alberto de Nata di Palermo anch'esso domenicano, con la speranza che potesse nuovamente introdursi in Bulgaria all'aiuto di quei popoli fedeli. Alberto ne fu impedito dai turchi, onde fino alla morte dovè trattenersi ora in Amalfi, ora in Palermo e Monreale in qualità di vicario generale di quei vescovi (Colectus ex act. Confir. T. 2 ab ann 1517. ad ann 1549.).

8. Lo stesso impedimento incontrò Francesco Robles, Spagnolo, domenicano eletto vescovo di Nicopoli da Paolo III nel 1544. pride nono. Ianuar e se ne andò a Tarragoza in qualità di suffraganeo di quell'Arcivescovo Fontana ex Reg. can all'Aplicae. . . .

9. Da questa serie benchè mutilata di vescovi si può dedurre che l'inclito ordine di S. Domenico ha per più secoli gloriosamente coperta la Missione di Bulgaria. Le guerre dei turchi contro i cattolici, la presa di Costantinopoli, l'eversione dell'Impero dei Greci, la furezza dei turchi e l'ostinata inimicizia degli scismatici contro la chiesa latina impedirono ai missionarii domenicani il ritorno in Bulgaria, dopo gli 80 anni di esilio. Cinque villaggi cattolici non si sà se in quel tempo o negli anni appresso, si dice che declinassero allo scisma, e v'è una tradizione colà, che uno di quei villaggi uccidesse il missionario ad istigazione dei scismatici. Il villaggio si chiama ancora comunement: „Latinisco Selo“ (villaggio latino). Era un ricco villaggio, ma da quell'epoca in poi è decaduto così povero, che ricusando la terra di produrre i suoi frutti vivono quegli infelici di sole limosine girando quà e là a procacciarle. E confessano col modo di vestire e per. tradizione dei loro antenati che erano cattolici.

10. Riuscite inutili le cure paterne di Leone X. e di Paolo III. restò Nicopoli senza vescovo per quasi un secolo. Ai tempi di Alessandro VII. diminita tra i turchi la memoria delle guerre passate, si riseppe che questi si mostravano coi latini più benigni. Il Pontefice profitto dell'occasione e nel 1656. elesse vescovo di Nicopoli Filippo Stanislavo. Nato eretico Paulianista, ossia Paulichiano, ma educato in Loreto nel Collegio Illirico (ex monum. S. Cong. de Prop. Fide, et Coll. Ill. Sacr. M. SS. del). Coletto, che ha esaminato i monumenti degl'archivii, dice di questo vescovo: Fuit is Philippus Stanislaus, cuius ignotum mihi cognomen e gente ortus Paulinianistarum; sed in Collegio Illirico Lauretano catholicis doctrinis et moribus rite pioque excultus et Sacerdotio ornatus ad episcopale fastigium ascendit. Verum inquieti animi vir et ambitiosi vix suam ecclesiam adiit et offensionem esse caepit aliis episcopis, quorum diaeceses suoque arbitrio nulloque jure invaserat, causam praetaexens cui episcopatus fines sibi certos non esse. Cumque cedere obtinate nollet, aequae verique probationibus, delata res est ad Patres Sag. Congregationis, a quibus, prope jam cognitum contumacis hominis ingenio, quodvis pontificale munus illi fuit interdictum.

Deinde vitam egit vagam et inertem ac animarum saluti lingua et actibus exitiosam, de quo valde queritur Franciscus Archiepiscopus Achiridanus, eique datum munus fuit a Sac. Congr. ut hanc ecclesiam lustraret (ex suis ad Sac. Cong. litt 15 Mart. ann. 1666.).

11. Fu dunque la chiesa di Nicopoli sotto un tal lupo e non pastore certamente nocevole alla gregge di G. C. La Sac. Congregazione dopo interdetto il paulichiano si diresse all'Arcivescovo di Sofia, raccomandando quella diocesi alla sua cura; ma Pietro Arcivescovo Sofiense (Francescano) in quell'epoca la ricusò, adducendo per ragione: distantiam locorum. Non si sà a chi fosse affidata l'infelice diocesi fino all'anno 1690.

12. La ragione della distanza, addotta da Pietro fu certamente un pretesto, mentre da Filippopoli ai villaggi cattolici di Nicopoli per la strada di Gabrovo, che non è la più breve, non vi sono più che 7 o 8 giorni di lenta marcia. Chi è pratico di Bulgaria, conosce a prima vista la vera ragione del prudente pretesto. Filippo Stanislao era Bulgaro Paulichiano ed aveva in conseguenza una quantità di parenti. Ora questi se hanno un sacerdote della loro famiglia, lo vogliono assolutamente in villaggio e se vi risiede un estraneo, è perseguitato ad ogni modo, specialmente con eccitargli contro l'odio dei turchi, Filippo Stanislavo viveva, e sospeso della giurisdizione se ne andava quà e là. Ecco un continuo pericolo per i missionarii e per il vescovo amministratore un maggior rischio nelle sue visite.

13. Francesco Suimirovik, più animoso di Pietro, ne prese l'amministrazione; era Francesco Arcivescovo d'Acrida del villaggio di Chiprovaz, religioso francescano. Egli trovavasi in Roma nel 1663 a dare al Papa la relazione della visite apostoliche, fatte in alcune diocesi di là dalla Sava ed in Bosnia. A questo altresì fu data l'amministrazione di Nicopoli dal Pontefice, unitamente a quella di Sofia e Marcianopoli: dichiarato altresì visitatore Apostolico di Vallachia. Decorato di tal missione ritornò in Bulgaria, e sodisfece con molto zelo agli impegni addossatisi. Quattro anni prima era stato presentato in Propaganda una relazione contro di lui, non intaccando la sua dottrina, ma dipingendolo come ambizioso, incostante e discorde dai comuni pareri. Francesco trionfò dei suoi emoli ed operò molto bene per la gloria di Dio. Egli fu indefesso ad opporsi agli errori dei Paulianisti, per richiamarli alla retta fede, specialmente nell'Archi-Diocesi di Sofia. Nec minor eidem cura in Nicopolitana lustratione, cum haec Diaecesis sui episcopi incuria non lucè religionis dettumentum perpessa esset. Crebris litteris Sac. Congregationem de iis, quæ gesserat, quaeque opus forent earum provinciarum saluti aretiorum reddidit eiusque opem et indefessum pro servanda Catholica fide studium et animarum incolumitate promovenda impense comendarunt Patres. Non si sa qual fosse il fine della vita di questo arcivescovo, che fu l'ultimo di Acrida e l'unico amministratore della diocesi Nicopolitana.

14. Lo stesso storico ci fa sapere, che Acrida nunc subesse putatur episcopo Nicopolitano, cui aliarum subiecta est diaecesana cura. Ma supposizione che in quella archi-diocesi, anticamente nobilissima, metropoli di Bulgaria non vi sieno cattolici, i vescovi di Nicopoli non se ne prendono alcun pensiero.

Giachè si è parlato dei Paulichiani, sarà bene narrare qualche cosa di questi eretici. Certamente alle deboli viste del missionario, che scrive queste notizie è di gran lunga preferibile la perspicacia del istorico colito, che ne parla con chiarezza e precisione. Egli scrivendo le memorie di Pietro Salinati, arcivescovo di Sofia nel fine del secolo XVI si esprime [così: Sed erga ereticos Paulianistas seu Paulichianos, quorum ingens in ea regione numerus, maxima enituit Petro sollicitudo. Hi a Paulo quodam Samosateno Manicheæ mulieris Callinices nomine filio originem traxere. Presentemente i cattolici dei 5 villaggi della Diocesi di Nicopoli, vicini al Danubio, ritengono ancora il nome di Paulichiani. — Nell'anno 1690 Alesandro VIII elesse vescovo di Nicopoli Aberto, secondo di questo

nome domenicano Raguseo di famiglia Taddeis, già teologo, maestro e vicario generale dell'ordine, celebre per la gravità ed affabilità, caro a tutti. Quando nel 1683 Leopoldo Primo imperatore discacciò i turchi da Vienna e gli inseguì di là dal Danubio liberò Nicopoli dal loro giogo. Allora Leopoldo propose al Papa il nostro Alberto per quella chiesa, ed il Pontefice volentieri lo elesse. Ma questo buon Prelato dopo due anni morì nel Convento dei Domenicani in Ragusa, estenuato dalle fatte fatiche. Dopo poco Nicopoli ricadde sotto il giogo dei turchi.

15. Marco Andriasci fu il primo, che poté risiedere nella sua chiesa e si sa che era Vescovo di Nicopoli nell'anno 1722 trasferito nel seguente all'Arcivescovato di Sofia. Nicopoli era allora suffraga dell'Arciv. di Marcianopoli.

16. Sembra, che circa questo tempo fosse consacrato vescovo di Nicopoli Giov. Baldassarre Lieschi, alunno del collegio Germano-Ungaro, ma forse per la guerre dei turchi non poté andare in Diocesi, onde fu fatto amministratore e suffraganeo del vescovato di Wratislavia.

17. Nel giorno primo di Luglio del 1753 fu consacrato in Ragusa come vescovo di Nicopoli il celebre Mons. Nicola, pugliesi prete Raguseo, eletto dal Pontefice Benedetto XIV, giusto estimatore dei meriti personali di questo buon pastore, che corrispose con zelo, prudenza e dottrina alle speranze della S. Sede Apostolica. Egli nacque in Malfio, villaggio vicino a Ragusa. Fu educato nel collegio Illirico di Loreto e conseguì la laurea in filosofia e teologia. Fu parroco in Malfia, sua patria. Il Coletto continuatore del Farlati Illirico Sagr. T. b. pag. 281, ci dà di questo buon vescovo (forse l'unico, che abbia conosciuto i Bulgari nel suo fondo) le seguenti notizie:

18. „Archiepiscopatum Nicopolitanum in Bulgaria plurimis difficultatibus, et aerumnis implicitum, magisque incomodis et curis exercitum, periculis et insidiis obseptum inter turcas et schismaticos per annos circiter 14 summa assiduitate et vigilantia gessit, nullis laboribus, nullaque in re sibi parcens ut reliquias catholicorum in illis partibus tueretur. Populos illos rerum divinarum ignaros, crassis errorum et superstitionum tenebris effusos invenit, quos mira patientia et charitate christianis, misteriis et praeceptis erudit, pravos et superstitiosos ex illorum animis evulsit, recte vivendi, pieque credendi rationem omnibus tradidit. Coecitas et dementia quorundam eo venerat, ut in edido colle aram extruxerint, in qua statis diebus demoni nescio cui arietem immolabant. Nicolaus supplicatione indicta incolas accolisque convocavit atque ad illum locum deduxit, ubi pro concione impium illud et sacrilecum facinus vehementissimis verbis exuratus aram evertit et serpentem prodigiosae magnitudinis supter aram inventum occidi iussit. Factum divinitus comprobatum videtur. Nam statim ut episcopus praedixit, imbres largissimi coelo effusi agros diuturna siccitate arescentes agricolae spe copiosae messis recrearunt. Cum semel ad quandam dynastam Valachiae, quam Gospodarum vocant, se contulisset, non solum benigne, sed etiam perhonorifice exceptus fuit, et cum schismaticis Cologeris satis litteratis, ut est captus illorum de vera religione disseruit cavi argumentorum, et tanta eruditionis copia, ut aliosquidem, ad rectam in Deum fidem conversos alios conuctos et obstupefactos dimiserit. Nec vero effugere potuit calumnias Turcarum, quas saepe ad pecunias emundandas commisci solent, et propter falsas criminaciones in vincula coniectus, 200 aureis se redimere necesse habuit. Anno 1766 cum Blasius de Paulis, episcopus et vicarius Constantinopolitanus, hoc munere se adicasset S. Congr. de Prop. Fide, quem in eius locum substitueret neminem episcopo Nicopolitano aptiorem invenit, sed cum sede Ragusina vacaret Nicolaum expetitur a Senatu et Papulo Clemens XIII huic metropoli antistitem praefecit anno 1767. Roman prefectus Pontifici et Sae. Congr. rerum ab se gestarum rationem reddidit; ac valde probavit, ut utrumque de statu rei christianae in Bulgaria aptissime docuit. Summis laudibus, et multis beneficis cumulatus ex urbe discessit . . .

Sopinato quidem consilio archiepiscopatum Ragusinum abdicavit 1777 ut vicariam C-politanæ curam susciperet quam summa omnium approbatione et ingenti animarum lucro gesserat ante adeptam archiepiscopi dignitatem.“

19. Fra le pochissime carte da me trovate in Bukarest nella camera di Mons Vescovo, ho rivenuto un libretto, in cui è notata la relazione data da Mons. Pugliesi della visita fatta nella sua Diocesi di Nicopoli l'anno 1754. Da questo può conoscersi il genio di quei bulgari, che ancora ritengono il nome di Paulichiani, ma non più il costume di prima, intervengono alla s. Messa latina ed hanno il missionario cattolico per loro parroco. Io non posso qui trascriverla, avendo dovuto consegnarla alle fiamme in Bulgaria nell'anno 1821 al passaggio dei Turchi, che se trovavano fogli scritti ci calunniavano di ribellione. Mi ricordo però che la relazione incominciava con questi termini:

„Bulgari malæ bestiæ, semper mendaces, quos ut plurimum dure increpare „fas est. Pertinaciores in ritibus sunt mulieres, præsertim anus, quæ regula in „materia fidei, et mores dare prætendunt etc.“ — In questa relazione del Mons. Pugliesi, che i nostri cattolici e Manicheorum secta tanquam emorientis reliquiae supersunt. Narra, che avevano il culto dei Samodivi, Curbani e molti altri costumi superstiziosi. Questi costumi sebbene non esistano del tutto ancora, ciò nonostante ne voglio qui descrivere una breve idea.

20. I Samodivi sono quasi false divinità che nell'idea degli bulgari abitano quà e là per il mondo, e cagionano ogni disgrazia, si pubblica che privata, dal che ne segue, che essi credono ai due principii. Dio creatore d'ogni bene, e i Samodivi o Semidei, creatori d'ogni male. Ad onorare il Dio buono vengono alla chiesa, ascoltano la messa, fanno orazione col sacerdote; a placare i Samodivi hanno i loro sacrificii particolari nelle case, e questi sacrificii li chiamano col nome illirico di *Curbani*, o *Stusbe*, o *Razdavagne*, o *altri nomi*. Ai tempi di Mons. Pugliesi v'erano i pubblici Curbani sù i monti, come si è detto poc'anzi. Il Pontefice Benedetto XIV fece stampare una istruzione ai missionari di Bulgaria, che fu annessa ad una edizione della Teologia Morale del Padre Antoine, di cui ne ho io qui in Trancevitza una copia, ed in questa il S. Padre comanda che si aboliscano assolutamente i Curbani, i sacrificii privati e qualora non si possano abolire i pubblici, si tollerino in modo, che si tolga qualunque rito superstizioso. Noi dobbiamo allo zelo di Mons. Pugliesi l'abolizione dei pubblici Curbani; ma non so per qual motivo durino ancora curbani privati, che per altro si procura adesso estinguerli del tutto.

21. Questi privati Curbani veduti da me nei primi giorni, quando ignaro dei costumi dei Bulgari ero appena arrivato nel mio villaggio, si offrono così: Si cuoce un aniete, o pesce determinato, ovvero agnello, e si pone sulla mensa rotonda, situata in terra. Attorno stanno in piedi i convitati ed il più vecchio, che tiene tre o quattro candele in mano. Un'altro ne ha due, altri una, e si fa dall'anziano l'offerta dicendo: S. Giorgio, o S. Demetrio, o altro Santo, ovvero Samodivo, ovvero *Paleusnik*: „Io ti offro questi sacrificio, e tu dacci buona salute, ovvero non ci fare alcun danno, ovvero liberaci dalla tale o tale disgrazia“ ecc. Per la sterilità va una vecchia al Danubio di notte con i due coniugi sterili, uccide un cagnolo di pelo nero, lo passa tre volte per la camicia e per il corpo degli sposi, poi lo getta nel Danubio dicendo: „Padrone del nero mare, io ti offro questo sacrificio, e tu concedi la prole a questi sposi.“ Più volte ancora per tal fine comprano alcune pалlette di cera dai Zincari, e queste mangiandole la sposa spera aver la prole.

22. Nelle infermità uccidono una gallina nera, poi la gettano fuori della casa, offrendola in sacrificio al Samodivo, acciò si plachi e cessi dall'infestar quella casa. Quindi una donna, che per lo più è la più vecchia della famiglia, pone in un piatto una quantità di mosto cotto a destra ed a sinistra, dicendo:

„Dolce offerta ai Samodivi“. Un'altra gallina si deve mangiare da tutti in casa con l'offerta qual sacrificio per la salute dell'infermo, e questa si chiama Sluscba (servizio).

23. In occasione di fabbricare una nuova casa si fa la Sluscba ai Dei Penati per placare i Samodivi, acciò non rechino danno agli abitanti. Queste Slusche si fanno o con polli o con pesci; con agnelli, se sono case più ricche, e s'invitano i parenti. Le ossa di questi animali si devono sotterrare avanti la porta di casa o sotto il camino, affinchè i Samodivi trovando queste ossa perdonano e si placano. Nel 1825 essendo io parroco di Lagini, villaggio più degli altri tenace nelle superstizioni per esser pieno di turchi, scismatici e zingani, seppi da alcuni dei buoni, che ancora ritenevano queste ossa sepolte nella porta e nel focolaio, feci scavare, e realmente furono trovate. Comandai, che me le portassero tutte e che recitassero il credo in questi luoghi ogni giorno per tutto il tempo della loro vita; fra queste ossa oltre le teste e gambe di polli vi era una testa d'agnello con tutte le corna, la feci baciare a molte vecchie, mettendole a ridicolo affinchè la gioventù non imparasse tali superstizioni, fu calpestata da tutti, e da li in poi non l'hanno più fatto.

24. Pel giorno primo di maggio, secondo il calendario Giuliano, quando gli scismatici celebrano la festa di S. Giorgio, e nel giorno primo novembre festa di S. Demetrio nel rito greco, i nostri bulgari offrono il Curban dell'agnello. Ogni famiglia ne uccide uno, e vicino alla porta di casa seppellisce il sangue e le gambe, acciò impedisca ai Samodivi l'ingresso nell'abitazione. Questo Curban al presente non lo fanno più, ma più per timore del prete, che per altro. Difatti due uomini di Trancevitza per celebrare questo Curban andiedero in un altro villaggio scismatico, per non aver ardire e per non risaperlo il prete: ma furono castigati da Dio.

25. Morto qualcuno in famiglia si fa il sacrificio chiamato Rasdávagne (restituzione). Questo è un nome di pretesto per ingannare il missionario, giacchè Rasdávagne significa elemosina; ma la Rasdávagne dei Paulichlani è un vero Curban privato, che secondo l'istruzione di Benedetto XIV deve onninamente abolirsi. Ed eccone il rito: s'invitano tutti i parenti a mangiare, dopo seppellito il defunto. Se era uomo, si uccide un capretto, se è donna una pecora, s'è fanciullo un gallo, s'è fanciulla una gallina, s'è giovane un gallinaccio etc.

26. La bestia uccisa si deve mangiare tutta intiera in quel pasto. Si pongono attorno in piedi con candele accese in mano si brucia l'incenso, poi si beve gettando prima poche gocce di vino in terra e dicono: Dio perdoni al defunto. Questo perdono si augura anche ai fanciulli di pochi mesi, morti dopo il battesimo. Questo Rasdávagne o sacrificio dei morti si pratica nel 3° giorno dopo la morte, nel 8° nel 40° e nell'anniversario. Nel 3° giorno non è Rasdávagne ma bensì Slusba allo Slegne, cioè all'infermità ossia al Samodivo, che si crede esser nascosto nella coperta o stuoia, ove ha giaciuto l'infermo, quale stuoia o coperta si lava appunto nel 3° giorno, e non prima, pel timore che non uccida altri.

27. In tempo di peste si fa il sacrificio a Baba Ciuma, ossia alla così detta peste. Si mangia un pollo in famiglia, poi si ripone in un sacco un'altro pollo cotto, una truffa di vino, un pane, due scarpe, un bastone ed alcuni danari, e si pone questo sacco in mezzo alla strada pubblica o all'ingresso del villaggio o fuori il recinto di casa. Io stesso l'ho trovato in villaggi scismatici. E questo lo fanno affinchè la vecchia peste, che si crede essere una vecchia Samodiva, si contenti di prender il sacco e non infesti le famiglie.

28. Il maggior timore dei bulgari è per il Palenosce o Forchulak, quale dicono essere ogni defunto, che sia morto con obblighi di restituzione, o altro,

specialmente se sia stato esegrato dal prete per la sua cattiva condotta, o ancorchè non sia stato uomo o donna pessima, ciò non ostante sempre temono ogni volta che accade la morte di qualche persona. Allora le precauzioni sono eccessive. Oltre le rasdavagne, i privati curbani, le slusche ed altre superstizioni, chi ha assistito l'infermo non si cambia la camicia per un mese, nè lava il fazzoletto del suo capo, affinchè venendo il Palenoschè trovi quella donna con segni di dolore e non li uccide. Non lavano i figli, non dormono in casa e fanno altre simili superstizioni.

29. Il timore del Paleusnik è eccessivo in occasione di nascita di bambini.

30. Con la sola pratica si può giungere a conoscere quali siano le superstizioni di quel popolo circa i fancuilli, gl'infermi, i defunti, le semente, le raccolte, i lavori e i varitempi dell'anno, i sponsali, i matrimonii e persino circa i battesimi, in occasione dei quali si presentano col bambino in braccio ed uno o tre chiodi in mano, quali chiodi nell'uscive della chiesa gettano in mezzo alla strada affinchè il Samodivo sia impedito dal seguitare il nuovo battezzato alla sua abitazione.

31. Quei miseri popoli hanno superstizioni determinate per tutte le circostanze della vita: per il mangiare, per il bere, per il vestire, per il dormire, per la sanità, per le varie malattie, per il lavarsi, per il cammino, peldiscorso, per il guardare la casa, per la chiesa, per i Sagramenti, per parlar col prete, e trattar negozi, per i parenti, per i forestieri, per i nemici, per la pasqua, per l'Epifania, per le benedizioni, per ogni cosa. — Ne era stata fatta nel 1821. una raccolta di più di 600, che furono tutte pubblicate dai missionarii al popolo, ed esagrate per abolirle; ma vi vuol tempo, pazienza e zelo.

32. Mons. Nicola Pugliesi fulminò scomunica contro un certo paulichiano del villaggio di Bellini, chiamato Dedo Costa, perchè, ostinato nei riti scismatici e superstiziosi, si mostrava pubblicamente avverso all'introduzione del calendario romano, opera santa, che ha diminuito le superstizioni di quel popolo acciecatato. Il vecchio sortì dalla chiesa nell'accesso del suo furore, e vomitò mille ingiurie contro il buon vescovo. Mentre così parlava alla presenza di tutto il villaggio, fu colpito dalla mano di Dio. Egli sentì forti dolori nel corpo. Corse alla casa, ma nell'ingresso cadde bocconi a terra e spirò in un'istante l'infelice anima sua. Atterriti da tal prodigio, tutti i capi delle famiglie sottoscrissero il foglio di petizione e consenso pel calendario romano. Fuorchè una vecchia del villaggio d'Oresce per nome Baba Jana che ostinata negò, osservando fino alla morte le feste unitamente agli scismatici e sempre tenace alle superstizioni diaboliche dopo 6 mesi morì nella sua ostinazione, protestandosi in punto di morte, che moriva senza fede veruna, e non credeva neppure in Dio. Tanto al Costa, che alla Jana fu negata l'ecclesiastica sepoltura, ed a me è stato mostrato il luogo della lor sepoltura. — Queste cose non possono farsi colà senza gravi pericoli per la vita dei missionarii, onde si deve attribuire a special protezione di Dio, se niuno di loro perì.

33. Quel buon vescovo affisse alle porte delle chiese una scomunica ipso facto incurrente contro chiunque avesse coperto in avvenire l'ufficio di Cum nei matrimonii. — Il Cum è una specie di padrino, che assiste a tutte le pratiche indecenti, scandalose e ributtanti, in occasione di matrimonio di zitella, creduta vergine.

Mons. Pugliesi ne conobbe l'illecitità, e per togliere il publico scandalo fulminò la censura. Non mi è noto, che sia stata mai rievocata, ma il Cum dura ancora, e solamente dall'anno 1821. si è incominciato nuovamente a proibirlo, tanto più che crescendo di giorno in giorno l'umana malizia al Cum si erano aggiunte due Commari o Cumizi, che col nome di stare sovacchie nel giorno dei detti matrimonii commettevano le cose più indecenti e le più vergognose.

34. Il suddetto buon prelado ebbe la consolazione di trovare nella seconda sua visita del 1757. la Diocesi di Nicopoli cambiata di molto; si esprime nella seconda sua relazione alla Sac. Congreg. di Prop. fide. Il Sommo Pontefice Benedetto XIV. all'udire il misero stato di quei popoli nella prima relazione del Pugliesi gli trasmise circa 15 interrogatorii, ai quali il Vescovo soddisfece esattamente nella relazione seconda, con aggiungere di aver proibito con assoluto precetto il pessimo costume di gettarsi l'un l'altro nell'acqua il giorno dell'Epifania, ad imitazione degli scismatici. Ciò non ostante questo durava ancora negli anni scorsi fino al 1821. Ecco le prove della tenacità e durezza di capo di questo popolo, ostinato nelle sue pratiche e pessime tradizioni.

35. Trasferito Mons. Pugliesi al Vicariato di Costantinopoli, forse vi fu per qualche anno un vicario apostolico in Bulgaria nella persona di un certo D. Sabba, come ho udito dire da più vecchi, ma di questo non sappiamo altro che il nome. — L'unico che mi ha dato e mi da tutt'ora molte cognizioni per tessere la presente istoria è Dedo Marco Dimitraschi, vivente ancora e conta 116 anni di sua età; questi per una piaga aperta che ha, campera ancora, mentre è robusto, vede e sente, cammina senza bastone e frequenta la chiesa; ed il quotidiano suo vitto pane ed acqua, e dormire per terra. E da questo conosco, che la superbia della gola ammazza gli uomini.

36. Il Pontefice Pio VI. nel giorno 14 ottobre 1776. elesse vescovo di Nicopoli Mons. Don Paolo Dova(n)glia, nato in Filippopoli nell'anno 1704. Era questo un Prelato di S. vita, ma nella sua quasi decrepita età, cagionevole di salute, non poteva sostenere quelle fatiche, che sostenne Mons. Pugliesi gloriosamente. Ciò non ostante non mancò di zelo, ed io ho trovato pochi frammenti delle pastorali, che scriveva con frequenza ai missionarii dei villaggi di Bulgaria. piene di unzione di spirito e di sentimenti di paradiso. Era però molto timido, forse per l'amore, che portava ai missionarii, temendo della loro vita nella pericolosa situazione in Turchia. Era rispettato da tutti per la sua dottrina e santità, per fino dagli scismatici, e menò sempre la sua vita in Bukarest nel convento dei P. P. Francescani, ove morì in osculo Domini.

37. Successe a Mons. Dova(n)glia, in qualità di vicario apostolico, per poco tempo il sacerdote Don Antonio Giordani, Piemontese della Cong. della SS. Croce e Passione di N. S. G. C. Uomo di poche lettere sì, ma di gran zelo, operò per qualche tempo nella vigna del Signore e tornò in Italia.

38. Da Pio VII. nell'anno 1806. fu eletto vescovo di Nicopoli Mons. Francesco Ferreri, Passionista, già missionario nel villaggio di Oresce in Bulgaria, ed attualmente situato nel ritiro di Corneto nello Stato Pontificio nell'umile impiego di Vice-Rettore. Egli era già stato procuratore generale, dopo il suo primo ritorno dalla Bulgaria. Era uomo di dottrina e di santità, aveva sofferto dai turchi persecuzioni e battiture, dalle quali era rimasto offeso nei tendini del collo, che non poteva più liberamente articolare. Le persecuzioni sofferte l'avevano già costretto a fuggire dalla Bulgaria in occasione della guerra di Guiseppe II. imperatore d'Austria con la Porta ottomana. Aveva tutte le qualità di ottimo vescovo, ma per la sua età avanzata era soverchiamente credulo alle menzogne dei bulgari, che amava anche troppo. Visitò la diocesi, ed avrebbe forse operato per estirpare l'eresia Paulichiana cioè le sopradette superstizioni, se ne avesse penetrato il fondo, ovvero tempo per agire. In Vallachia era assai rispettato da quei religiosi Francescani, dai cattolici, dai scismatici e dall'Agenzia Imperiale in Bukarest Egli si trovò costretto a fulminare una solenne censura contro il Padre Provinciale dei Francescani della Provincia Bulgarica, per aver tolte e vendute le campane della chiesa cattolica di Rimmik in Vallachia, dissipandone il prezzo. Da questo zelo apostolico si argomenta, che se non tosse il nome e l'eresia Paulichiana, almeno con quell'impegno, che aveva già mostrato

il buon Mons Pugliesi, se ne deve la colpa alle circostanze dei tempi, essendovi allora la guerra tra la Russia e la Porta.

In quell'occasione due missionarii della Bulgaria, all'udire che la Vallachia era sotto il potere dei moscoviti, si servirono del tempo per liberare, come essi credevano, i bulgari dalle mani dei turchi, ed appena i russi ebbero passato il Danubio trasportarono in Vallachia quasi tutti i cattolici dei villaggi di Nicopoli, ajutati dai generali dell'imperatore Alessandro.

39. Ho udito più volte, che Mons. Ferreri non approvò questo passo, e più di uno di quei vecchi mi ha detto e mi dice frequentemente, che il vescovo consigliava i bulgari a tornarsene alle loro antiche capanne, dicendo: che in quanto allo spirito, per non veder tanti cattivi esempi dei vandali, era meglio starsene in Turchia, e che Iddio voleva che si mantenesse la cattolica religione trà i turchi. Per aderire ai due missionarii, egli fondò il villaggio di Ciople, vicino a Bukarest, tutto di bulgari cattolici, con i quali ebbe a patir non poco, per la durezza della loro indole. Aveva ispirato tale stima di se ai generali moscoviti, che questi gli avevano dato il governo anche temporale del villaggio numeroso di Ciople, unitamente ad una congrua pensione, per il suo sostentamento, compassionando la povertà in cui viveva, ed i bulgari erano contenti del suo governo. Egli ne stabilì la forma in tal modo, che uno avesse la responsabilità, e tutti la libertà. Quell'uno da lui creato presiedeva al villaggio col nome di Ciorbagi, dipendente immediatamente da lui, quattro o sei dei più facoltosi gli servivano di consiglieri, ed il Ciorbagi era obbligato di andare con questi d'accordo, come rappresentante di tutto il popolo, di cui voleva si procurassero tutti i vantaggi pubblici. — Ma il superbo Ciorbagi della famiglia Tattojo, vedendosi sollevato a quel posto, incominciò a trattare con disprezzo i suoi consiglieri e tiranneggiare il popolo. Costui villano in origine, come gli altri, giunse a tal segno di alterigia, che dopo lunga anticamera, appena permetteva ai consiglieri l'accostarsi alla porta della sua caverna; ove egli disteso sul suo sofà, con la pippa in bocca si degnava dare udienza, esigendo, che nessuno si ponesse in capo la sciapca ossia berretto, mentre parlava con lui, e tutti stassero in piedi fuori della porta. Così li attendevano tre o quattro ore e anche più. Il basso popolo era da costui creduto un essere vile, e tutti lo temevano, ma niuno l'amava.

40. Il buon vescovo viveva in buona fede nella città di Bukarest, ed il missionario di residenza in Ciople non s'accorgeva tal disordine. Finalmente uno di quei consiglieri, da cui ho avuto la relazione dettagliata, si presentò a Mons. Ferreri, e gli narrò il tutto. Il vescovo, verificata la relazione, ordinò con suo biglietto al missionario di Ciople di deporre ipso facto il superbo Ciorbagi e di farne eleggere un nuovo tra i consiglieri. Niuno voleva accettare l'impiego, forse temendo la barbarie del bulgaro offeso. Ma Mons. Ferreri pose fine ad ogni querela creando ex officio Ciorbagi del villaggio quel tale, che aveva fatta la veridica relazione. Il superbo se ne partì intimorito dalla fortezza del vescovo ed andò a morire pazzo abbandonato da tutti in uno stato di vera umiliazione. La sua memoria è rimasta in obbrobrio.

41. Con ragione Mons. Francesco Ferreri non approvò la traslazione dei bulgari in Vallachia. I fatti hanno mostrato, quanto questa sia riuscita funesta. I bulgari riuniti in Ciople ebbero l'assistenza spirituale ed erano meno cattivi, ma gli altri dispersi quà e là per le campagne della Provincia diventarono peggiori. Inclinati alle superstizioni, impararono tutte le vane osservanze, divinazioni, magici e falsi culti dei Vallachi, ed il pessimo costume di quei popoli più brutali, che umani, specialmente il furto e la crudeltà. Noi dobbiamo a quell'epoca le presenti barbarie dei nostri bulgari e la perdita quasi totale delle cure di Mons. Pugliesi. Inoltre avevzi alle loro campagne di Bulgaria, maledi-

cevano i missionarii, che li avevano trasportati, e molti vi sono che conservano ancora un odio implacabile contro quei sacerdoti. E sappia ogni prete, che verrà in queste parti a far il parroco, che il bulgaro nell'ira e nel non restituire è tenacissimo. Uno di quei sacerdoti, che trasportarono i bulgari, ritornò a Roma nel tempo del governo francese ed ha dimesso l'abito della Congregazione dei Passionisti; l'altro successe nel vescovado a Mons. Ferreri.

42. Dopo il trattato di Bukarest 1810 partite le truppe Russe dalla Valachia si manifestò la peste in quella disgraziata provincia come accade per lo più al termine d'ogni guerra in Turchia. Il buon Mons. Ferreri cedé all'istanze dei missionarii e si ritirò in un villaggio non ancora attaccato dal morbo. Ivi tra pochi giorni ricevè la notizia della morte dei missionarii, restato in vita il solo P. Fortunato Ercolani. Niuno poté allora trattenere il suo zelo. Egli parte dal villaggio, va in Bukarest e si dà all'inflessa assistenza degli appestati. Dopo qualche settimana entra un giorno in sua camera il P. Fortunato, gli bacia la mano e gli palesa, che era attaccato dalla peste. Conobbe Ferreri la svista di quel padre nel baciargli la mano, si cambiò di colore, alzò gli occhi al cielo, udì la confessione del missionario e prevedendo la sua morte si confessò anche, egli poi si sentì attaccato dal contagio. In brevissimo tempo si ridusse agli estremi. Si fece allora consegnare il messale, vi pose dolcemente il capo sopra, come in contestazione del suo amore al Vangelo di Gesù Cristo ed in pochi momenti spirò.

43. Finita la peste la massima parte dei bulgari se ne tornò al di là del Danubio ai suoi antichi focolari, portando seco una maggiore indocilità, una più grassa ignoranza ed un animo più perverso e superstizioso. Il P. Fortunato Ercolani solo superstite del contagio, per una crisi, che cagionò suppurazione al tumore pestifero, fu eletto allora vicario apostolico, poi nel giorno 17 Maggio del 1815 fu eletto da Pio VII vescovo di Nicopoli e consacrato poi in Vienna da Mons. Sevaroli, nunzio apostolico.

44. Di questo vescovo trascivo qui le parole del Coletto, che così scrisse: Fortunatus Ercolani electus die 19 Iunii 1815, e religione passionistarum familia.... tradita eidem totius Bulgariae et Valachiae laboriosissima et periculis plena administratione, ob Maumettanam tyrannidem et schismaticorum insolentiam, quos etiam in Nicopolitana Diocesi haud ampla aegre fert esse admissos sub Nicopolitano Graeci Dogmatis, antistiti " (?)

45. Mons. Ercolani ha governato la diocesi di Nicopoli dal 1815 fino al 1822, due o tre volte l'ha visitato, ed ha amministrato la confermazione in ogni villaggio. Ha amato visceratamente i bulgari; 17 anni é stato in Vallachia e Bulgaria istruendo e catechizzando su i misteri di N. S. Fede. Finalmente chiamato a Roma nell'anno 1820 é stato poi dal Sommo Pontefice Pio VII trasferito alla Diocesi di Civita Castellana, Orte e Galles nel Concistoro, ove presentemente vive tranquillo soddisfacendo al peso impostogli.

46. Questi cattolici, che per loro disgrazia ritengono ancora il nome di Paulichiani, appartengono alla nazione vallaca e credo di non errare se l'asserisco con positiva certezza. Tutto é vallaco in loro, il vestire, il tratto, le inclinazioni, la rozzezza, i costumi e le maniere, il modo di pensare, il cibo, i lavori, l'oziosità, l'avvilimento, la doppiezza, la crudeltà, in una parola é comune ai vallachi e sul sistema dei villani. Il paese, che abitano, si chiamava parte della Vallachia, ed io credo, che la loro separazione dagli altri Vallachi per mezzo del Danubio, unita ad un certo controgenio che hanno contro i bulgari, li abbia mantenuti nel rito latino trascurati piuttosto dai preti greci, come gente povera, che non potevano smungere colle loro estorsioni.

47. Il nome Paulichiano sembra che sia incominciato tanto dai loro antenati infetti degli errori dei Manichei, propagati in Bulgaria da un certo Paolo, quanto dall'odio dei preti scismatici bulgari, per porre quei miserabili in una

cattiva vista dei turchi, farli avere come eretici dal Divano e poter sempre ottenere un firmano per massacrarli. Questo nome pernicioso li priva del culto publico e di tutti i privilegi, che si godono dai privilegiati cattolici di rito latino in Oriente. Questo li priva della protezione degl' Internunzi Imperiali di Costantinopoli. Questo pone in pessima vista i missionarii, che li assistono, ed il vescovo, che li visita. Che se accade una guerra i scismatici si servono di un tal nome per denunziarli ai turchi, come uniti ai nemici della Porta Ottomana. I miseri son moscoviti, se v'è la guerra con la Russia, son tedeschi se v'è la guerra con l'Austria, son vallachi se si ribella la Vallachia, sono arnauti se si ribella la Servia, son zicáni se v'è un'inondazione di barbari. Ecco il motivo dell' impegno dei preti scismatici, per conservargli il nome di Paulichiani. Questo nome d'inferno é tanto più funesto a questi popoli, quanto che appresso il nome vengono altresì molti errori dei Paulichianisti, ai quali si aggiungono le superstizioni dei vallachi, e molti errori dei bulgari per il contatto di questi, e con questi che se il missionario non sia bene istruito dá i sacramenti, a chi crede cattolico, e sarà eretico, tanto più che sapendo ormai tutti, quanto si detesti dal parroco latino l'eres Paulichiana per non incorrere nella disgrazia del parroco, giurano e spergiurano di non usarne le pratiche, mentre in segreto non se ne astengono. — A mantenerli nell'ostinazioni ha contribuito non poco l'aversi quasi discendenti dall' Apostolo Paolo.

48. Di questa gente la diocesi di Nicopoli ne ha 5 villaggi, 3 dei quali soggetti al Pasciá di Vidino e al Voivoda di Sistoff, e due al Pasciá di Nicopoli. I primi si chiamano Bellini, Oresce, Lagini; i secondi Petocladens e Trancevitza, dove sono io miserabile. — Le anime ascendono a 2000 incirca, tutti di condizione poverissima e persone d'aratro.

49. Il Banduro nel suo Imperio Orientale (T. 2, pag. 99) riporta la breve notizia dei Regni di Bosnia, Servia e Bulgaria, scritto da Matteo Gondola, ambasciatore della Repubblica di Ragusa alla Porta Ottomana, ed ecco il paragrafo, che riguarda la nostra Nicopoli. — La notizia fu scritta da quel ministro nell' anno 1674:

50. „Nicopoli, città celebre sopra il Danubio. V'è in essa buon numero di latini e fuori di essa vi sono 14 castelli abitati dai medesimi convertiti dall'eresia dei Paulichiani alla fede cattolica. I fedeli di quei villaggi si chiamano Vastuscha (?) (mancia turcica), sono soggetti al Desermet e al Potoman. È il Desermet un dritto di togliere ogni anno le più avvenenti figlie di quegli infelici ed anche i fanciulli per educarli nel serraglio a piacere del Gran Signore, negli errori dell'islamismo. Il Potoman é un dritto di prendere la decima parte di tutti i beni, che si lasciano ai figli o ad altri per ereditá“.

51. Vi era in quei tempi un buon numero di colonie di Ragusi in Nicopoli in Prochupie, in Babba, in Caliscevo ed altrove. Molti bulgari si aggregavano a dette colonie ed erano a parte dei privilegi dei Franchi, e però pagando annualmente un tributo chiamavasi Ahonam, erano esenti dal Desermet e dal Potoman, avevano chiese, culto publico, cimiterio chiuso, firmani per i parrochi ed altri vantaggi, dal che ne veniva il concorso di molti scismatici per aggregarsi alle colonie, abbracciando la religione cattolica ed il rito latino. I metropolitani scismatici non potevano esercitare le avanie con tali aggregati, come fanno coi loro sudditi, ed il Gondola, ambasciatore Raguseo, sostenne tali privilegi in valore dei bulgari aggregati alle colonie di sua nazione, anche contro le imposizioni del Gran Visir nella guerra di quei calamitosi tempi colla Polonia.

52. I nostri cattolici dei 5 villaggi alle sponde del Danubio sono esenti anche adesso dal Desermet, sono per altro soggetti al Potoman. Avevano fino al 1760. la pubblica chiesa nel villaggio di Bellini, bruciata dai turchi per calunnia appostagli da un musulmano. L'avevano nel villaggio d'Oresce fabricata di materiali, poi distrutta nel 1817., quando il villaggio fu trasferito ad altra

parte. Questi privilegi fanno credere, che i sudditi cattolici di quelli già aggregati alle colonie Ragusee di Nicopoli e di Rusciuk, colonie adesso estinte, e però si deplora la perdita dei privilegi nella massima parte, non essendovi stato più chi abbia fatti i reclami al Visir in favore di quell'infelici.

53. Rilevo dall'indicata relazione dell'Ambasciatore di Ragusa, che nel suddetto anno 1614. egli visitò le colonie ragusee in Bulgaria e trovò moltissimi cattolici nelle seguenti città e villaggi.

In Nicopoli buon numero di rito latino in una colonia.

In Rusciuk una numerosa colonia, e molti cattolici latini, nel contado e vicinanze con chiesa e parroco nella città.

In 14 castelli vicini a Nicopoli moltissimi aggregati alla colonia.

In Silistria, colonia con chiesa e parroco. Non so se Silistria entrasse allora nel circondato della nostra diocesi, ma il Gondola l'ha accennato in confuso con tutti i luoghi, ove si trovavano cattolici, per essere allora in questione i confini d'Acrida, di Sofia, e di Marcianopoli e di Nicopoli. Attese le sviste di Filippo Stanislavo, lodato però da questo ambasciatore, come apostolo dei 14 castelli di Nicopoli, che dice aver questo vescovo con le sue fatiche ridotti dall'eresia Paulichiana alla cattolica religione. Non nega di controversie avute da quel prelado, l'esilio dalla diocesi e la privazione della giurisdizione datagli dalla Sac. Congregazione di Propaganda, ma sostiene, che poi fu ristabilito dopo lungo spazio di tempo e lasciò tra quei popoli buon odore di se. Comunque sia, sembra certissimo che i 5 villaggi ancora superstiti siano un piccolo residuo di quei 14 dei quali se ne ignora il nome. Io credo, che in Rusciuk vi siano anche adesso alcuni cattolici, ma come conoscerli, se non d'è chi se ne prende cura, per timore dei preti scismatici?

54. Nelle altre parti della Bulgaria l'Ambasciatore ci ha lasciato scritto, che vi erano molti cattolici specialmente in Chiprovaz, Caliscevo, Jagnevo, Ochrija, Babba, Jasakci, Ismael, Tulci, Bandar, Chilie, Provato, Sofia, Varna, Sciuman, Passargi, Adrianopoli, Filippopoli, Prokupie, Novipazar ed altri villaggi e città lungo le coste del mar nero come alla riva del Danubio.

55. Nell'anno 1780. in circa Mons. Urbano Corsi, segr. di Propaganda, scrisse per comando del Pontefice Inn. XI. un'istruzione sullo stato della religione del mondo ed asserì, che in Rusciuk, Silistria, Provato, Adrianopoli, Sofia, Procupia e Novipazar si esercitava pubblicamente il culto cattolico, come in Belgrado, e che i popoli della cattolica religione non solo erano esenti da molti tributi ed angherie turchesche, ma anche liberi dalle estorsioni, che con privilegio della Porta Ottomana fanno i vescovi scismatici.

56. Di queste avanie degli Scismatici abbiamo più d'un esempio e specialmente nell'anno 1747., quando costoro si posero in capo di tirare colla forza i latini allo scisma. Il Patriarca di Costantinopoli comprò un ordine del Gran-Signore in virtù del quale tutti i bulgari dovevano riconoscerlo. I nostri di rito latino si ricusarono, perchè l'oggetto era più d'avarizia, che di religione, il greco si contentò d'imporre enormi gravezze a quell'infelici e gli lasciò il loro rito. Al presente nulla esigono i greci dai nostri villaggi; ma fomentano l'odio dei turchi, come è accaduto nell'anno 1821. contemporaneamente ai torbidi tumulti, eccitati dagli Ipsilanti in Vallachia. Molte volte i scismatici eccitano i turchi a rubbare le zitelle cattoliche e la coabitazione di questi nei nostri villaggi, fa sì che di quando in quando s'innamorano di qualcheduna, a cui procurano togliere una fettuccia o fazzoletto o altra cosa per servirsene come prova della volontà della zitella. Quindi la conducono a forza alla loro casa, se ne servono come moglie legittima e la costringono ad abbracciare il Corano. Nel solo villaggio d'Oresce in 40 anni 22 zitelle sono state rapite, così dai turchi, e tutte son morte maomettane.

57. Il missionarii sono esposti a mille pericoli, d'imposizioni, di tradimenti, di sorprese di sospetti, di calunnie, di assassinii, di peste. Molti ne son morti alle volte per il timore e molti di pistola, quasi tutti sono stati derubati. Per un leggiero sospetto si condannano a multe enormi. Più volte sono stati rinchiusi in orride carceri senza un tozzo di pane, con ferri al collo, alle mani ed ai piedi. In ogni ribellione di qualche provincia o differenza con qualche Corte estera sono trattati da spie. ed in tal caso non v'è altro scampo che prendere a tempo la fuga. Il maggior di tutti i pericoli è la calunnia, che in quelle parti è creduta, specialmente se si prova collo spergiuro. Calunniato il sacerdote di pratica illecita con donna o turca o bulgara è subito condannato alle fiamme, ne può redimersi in altro mo.lo, che col farsi maomettano, se pure non si accordi al villaggio di redimere la sua vita con enormi somme di denaro contante. Mons. Nicola Pugliesi nel 1760. fu calunniato da un turco d'aver fabricata una scala sotto il Danubio per farci passare i soldati tedeschi. Fu per ciò carcerato con i due Preti di Bellini ed Oresce e i cristiani dovettero redimerli dopo tre mesi con 5000 piastre.

58. Mons. Francesco Ferreri Passionista fu calunniato d'aver fatto una fabbrica, dopo aver sofferto battiture da un turco dovè pagare una somma.

Il padre Nicola Ottaviani Passionista missionario in Bellini fu calunniato dagli scismatici in occasione di battesimo o matrimonio, e dopo un penosissimo carcere si liberò col denaro.

Un missionario Battistino di nazione Genovese nel villaggio di Lagini fu sorpreso da giovani turchi del suo stesso villaggio di notte, derubato, battuto e condotto in ferri alle carceri di Sistoff, ove fu calunniato d'aver violata la giurisdizione dei turchi, ne potè liberarsi senza una multa.

Il P. Antonio Giordani, missionario Passionista in Oresce, fu calunniato, pochi anni sono, di pessimo delitto e sarebbe stato ucciso se non fuggiva al momento.

Il P. Michele fu assaltato nel villaggio di Trancevitza, e morì di paura in Oresce.

Il P. Ambrogio, che voleva impedire le Sedagne, ossia radunanze di zitelle con giovani, fu ucciso con una pistola nel villaggio di Lagini.

59. Giova qui compendiare in breve un calunnia infame, affinchè si conosca lo stato dei poveri sacerdoti in queste parti. — Un turco attualmente vivente nel villaggio d'Oresce, celebre assassino, introdusse un giorno nella chiesa alcune giumente e si fermò vicino alla porta. Il P. Antonio corse a discacciarle e nel rientrare in chiesa il turco all'indietro gli tagliò col suo coltello il laccio dei calzoni. Si presentarono allora due altri turchi ivi, appostati dietro la chiesa, e quel perfido li citò testimonii di questo delitto del prete cattolico con le giumente, alla vista dei calzoni disciolti. Fu un'effetto della special protezione di Dio, che non pensassero a carcerarlo, perchè mentre costoro si portarono a Sistoff a spergiurare contro quel sacerdote, il P. Antonio ebbe campo a fuggire in Vallachia. Ne prese la protezione il Sigr. Bremer allora Agente Imperiale in Bukarest, e lo spedì con sue lettere al Pascià di Vidino, ma il sacerdote non pensò a portare un dono al Sangiaccio, onde minacciato di morte dovè per sempre assentarsi dalla Bulgaria.

60. Il P. Guiseppe Molajoni Pass. fu calunniato nel 1818. d'aver atterrito con minacce una donna scismatica e giudicato formalmente nel villaggio di Bellini dal Cadi, fu condannato a morte, come cagionato aborto per timore incusso alla donna. Era costei una pessima e diabolica strega in età non più capace di generar figli, ciò non ostante dovè il villaggio redimere la vita del P. Giuseppe collo sborso di molte centinaia di piastre. Nell'anno seguente il villaggio di Bellini pagò una seconda multa per essersi il parroco rasa la barba.

61. Il P. Luigi Bonaugurii nel 1821. fu calunniato d'usurpata guirisdizione per non aver data la licenza di un ballo lascivo e fu condannato a 10 colpi di bastone, dai quali per altro lo liberò un turco, che ne prese la difesa.

62. Tutti nell'anno scorso furono calunniati d'aver predicata la ribellione. d'aver ricevute lettere dai ribelli, d'essere andati di notte al quartiere dei turchi per ucciderli, e tali calunnie furono scritte a Costantinopoli per aver la licenza di appenderli alla forca. Per otto mesi fu un continuo morire per quei servi di Dio, e non essendo accaduta alcuna mossa in Bulgaria, il Divano non rispose, e li liberò il P. Guiseppe Molajoni dimorante in Bukarest con lettere dell'Agente Imperiale d'Austria-Ungaria.

63. Il P. Filippo Squarcia Passionista ricevè nell'anno 1824. nel villaggio di Trancevitza molte bastonate dal Scubasci per non voler maritare una donna vedova, presa per forza, e che non dava il consenso. Fu consegnato dal Pascià di Nicopoli in mano del Boja, e questi lo esiliò dalla Bulgaria.

64. Il P. Vicario Stefano Monetti Pass. per aver sgridato una vana zitella fu carcerato ed incatenato, dovè redimersi collo sborso di 500 piastre.

65. *Essendo io* nel villaggio di *Lagini*, al presente parroco in *Trancevitza*, siccome non permettevo, che i nostri cattolici andassero a faticare, col prendere i danari dai turchi in giorno di Domenica, mi calunniarono presso il Siubasci, ossia governatore del villaggio, e mi liberai con molti regali.

№ V.

ОЩЕ НѢКОЛКО БѢЛѢЖКИ ОТЪ СЪЩИЯ АВТОРЪ.

(Вж. по-горѣ стр. 183 и сл.).

Descrizione dei costumi bulgari.

1. Dalla memoria indicata dell'Ambasciatore Gondola sappiamo che la repubblica di Ragusa pagava ogni anno ai missionarii di Bulgaria 60 pezze di reali, e le colonie davano il quotidiano vitto al sacerdote l'alloggio, per turno in casa di quei negozianti ed il mantenimento per cavallo.

Mi piace qui narrare per ordine le cose osservate, i prodigi veduti le cannonate intese, le oppressioni delle truppe turchesche, la fuga tanto dei bulgari quanto dei missionarii travestiti ed incogniti andar dagl'infermi, le disonestà dei maomettani, le morti repentine, lo spogliamento dei nostri, l'insidie della vita, il rubbamento della chiesa e la protezione del cielo.

2. Trasferito, come si è detto, Mons. Fortunato Ercolani al vescovado di Civita Castellana, Pio VII spedì il P. Stefano Monetti Passionista in qualità di vicario apostolico. Questo buon soggetto risiedè nel villaggio di Ciople, vicino a Bukarest, dove amministrò il sacramento della Confermazione, ma siccome non piacque molto all'Agente Imperiale, questo scrisse in Segreteria di Stato, sottoscrivendosi l'Imperatore di Germania chiedendo per vescovo di Nicopoli Mons. Giuseppe Molajani, già missionario nel villaggio di Bellini.

3. Morto Pio VII successe alla Cattedra di S. Pietro Leone XII ed elesse e consagrò per vescovo di Nicopoli il sopradetto Pastore *Guiseppe M. Molajoni* nel mese di settembre nell'anno 1825. Con cura pastorale subito s'inviò verso la Turchia con due altri missionarii Passionisti. — Voleva subito visitare la sua affidata gregge ed assegnare il villaggio ai due missionarii, ma ci convenne aspettare circa due mesi a Bukarest per la peste, che dimorava in Turchia.

4. Cessata la peste la visitò, amministrò la confirmazione in 3 villaggi, fuorchè ad Oresce non poté, essendovi ancora la peste, ma niuno poté trattener il suo zelo coll'andarci e far sentir almeno una volta alla sua gregge la voce del

pastore, da per tutto furono fatte molti paci e restituzioni, si amministrò il sagramento della Penitenza quasi a tutti. A Lagini si fondò una chiesa colla licenza del Voivoda. Catechizzò ed istrui la plebe, fu gradito a tutti il suo arrivo e ne restò questo buon pastore molto consolato, trovando i nostri cattolici di costumi assai migliori, spogliati di tutte le antiche vanità, superstizioni, magie, e peccati, fuorchè alcune vecchie, che ancora non si possono scordare degl'insognamenti delle loro Babbe. Ma morte che saranno queste, la gioventù presente è un vero cattolicismo, poveri si, ma pieni di virtù ed ubbidienti al missionario.

5. Il secondo anno voleva ancora introdursi in Bulgaria, ma per ordine di Propaganda gli toccò andare a Sassi nella Moldavia per amministrare il Sagramento della Confermazione. Puntualmente obbedì, e gli dovette costare molto caro quel viaggio, pieno di patimenti e pericoli. — Fu benignamente accolto da tutti e rispettato ancora dagli eretici di quei contorni e castelli circonvicini, e col corteggio dell'Agente Imperiale ritornò a Bukaresti, dove poi per la presente guerra non ha potuto più venire in Turchia; ma prima che arrivassero le truppe moscovite, egli scrisse una lettera pastorale ai quattro missionarii che aveva in Bulgaria, piena di zelo e sentimenti di Paradiso, esortandoci a dare una ripulitora ai 5 villaggi in forma di esercizi, e che stassimo forti, ognuno custodisse la sua gregge, abbandonati totalmente al Divin soccorso, a non far da mercenarii, ma da pastori, i quali si conoscono quando liberano la pecora dal lupo. Per tal comando tutti e quattro di un animo consenso eseguimmo ciò, che la Divina volontà, manifestata dal vescovo, da noi esigeva.

6. Circa questo tempo un uomo dei nostri, cattolico di nome, ma eretico di costumi, s'impegnò di far serare la chiesa, affinché non si recitasse più il S. Rosario, il perfido non poteva sentir nominare il nome di Maria, diceva mille imprecazioni al missionario, era sempre fuggitivo e se la faceva per lo più con i turchi, questi erano i suoi amici, e dai nostri era riguardato come un birbante e tutti avevamo paura di lui. Aveva casa, moglie e figli nel villaggio di Trancevitza. Tutta la sua rabbia era verso la chiesa, sacerdote ed alla Madonna SSma. Mai si volle confessare e mai entrò in chiesa. — Il buon missionario diede alla sua figlia un'immagine di Maria SSma, la quale fu appesa alla casa; appena entrò il perfido per nome Nedelco, perdè la luce degli occhi per sul momento, ma uscito che era fuori di casa gli ritornava, credeva a questo prodigio, a questa voce di Dio, per intercessione della SSma Vergine, ma non arrese, anzi diventò peggiore di prima. Un giorno, poco tempo dopo il sopraccennato fatto, fu carcerato per piccole bagattelle e portato a Nicopoli fu decapitato e così finì miseramente la vita. Ora è vivente il figlio, e mi pare dell'istessa tempera, sed videbimus.

7. Poco tempo dopo la morte di Nedelco passò all'altra vita una donna per nome Moma ossia Giroloma. Questa riceveva sempre i turchi in casa, li accoglieva con molta cortesia, era maritata ed aveva due figli, tutto il villaggio ne parlava male, il parroco la maledisse, per farla ravvedere e non per altro, questa più ostinata, mai si volle confessare, e con tale tenacità se ne morì e non gli fu data l'eccelesiastica sepoltura.

8. Nel villaggio di Bellini un uomo dedito al vino e pubblico ubbriacone, mai volle arrendersi alle paterne ammonizioni del missionario, si ammalò finalmente, volle confessarsi, riceve il S. Viatico e l'Estrema Unzione, prima di spirare gridava con voce straordinaria e diceva: Vengo, vengo, quante saette, coltelli e fuoco mi è preparato; a tali parole il parroco sacerdote procurava di confortarlo nella speranza, col farlo riflettere che G. C. è morto per noi e cose simili: no, no, rispondeva l'infermo, ma è necessario ancora, che vi siano anime per l'inferno, e dicendo così infelimente spirò.

9. Simile a questa è la morte di un altro nel villaggio di Pettieladens per nome Dedo Banco. Questi più selvatico che domestico, sempre con turchi e greci, mai veniva in chiesa, ma frequentava bensì la taverna non uscendo da essa, se

non era zeppo di vino. S'infermò alla fine, si confessò, qual confessione fece per piantati dei figli e suoi parenti; prima di spirare disse: oh quanto vino! Oh che fiamme! Il sacerdote diceva che scacciasse questi pensieri, facendosi il segno della croce. „Come! rispose, e non vedi che un diavolo di quà e l'altro di là mi tengono le mani, affinché non facci il segno del cristiano“, e così dicendo, balbettando spirò l'infelice anima sua.

10. *Dedo Marincio* a Lagini andava un giorno colla zappa al collo per andare a zappar la vigna, e poco distante dal villaggio, in mezzo alla strada cadde improvvisamente morto.

11. Adesso fa un anno che *Ioanni Draganov*, di questo mio villaggio di Trancevitza fu trovato morto dentro la propria camera, senza alcuna malattia, ma si pose tranquillamente la sera, dei 17 gennaio dell'anno 1828. a riposare, e la mattina, credendo tutti che dormiva, nessuno voleva svegliarlo, fatto che fù il polentone lo chiamarono per mangiare e videro che era morto. Questo era stato da me dolcemente ammonito e con tutta carità cristiana pregato a lasciar tanto bere, ma sempre inutile, lo spaventai colla scomunica e proibii a tutti che non gli dassero il vino, vietai che nessuno gli parlasse finchè non mutasse costume, ma tutto in vano, lo raccomandai con tutto il popolo alla Vergine Santissima la sera e pochi giorni prima, e la mattina seppi che era morto. Lo volevo far seppellire nella sua taverna ossia bettola, ma mi scongiurarono per timore della multa.

12. Dopo la morte repentina di questo, molti per timore lasciarono il vino e si confessarono, ma tre pertinaci nell'abituato sistema, si astennero per qualche giorno, ma siccome la volpe cambia il pelo e non il vizio, fecero peggio diprima. Uno di questi, che era il superiore del villaggio per nome Elia, villano e povero come gli altri, riscuoteva il denaro dal villaggio per darlo al Pascià, ma mezzo di questo danaro lo scialacquava con gli altri due compagni. Adempite le paterni ammonizioni da solo a solo, vedendo che faceva peggio, lo svergognai alla presenza di tutti, e pieno di rabbia cominciò a vomitare mille ingiurie contro di me. Tutti avevano timore di lui, perchè a molti aveva fatto dare bastonate, ad altri multe, non pochi aveva messo in carcere, si vantava tanto ed era tanto superbo, che diceva *Ego sum*. Ha fatto più danno questo in Trancevitza, che nessuno può ricordarsi del pari. — Per esser ripreso da me una volta aspramente, mi convenne fuggirmene a Lagini, perchè aveva accordato due turchi, affinchè mi ammazzassero, e fui consigliato a fuggire, lasciando l'ovile per lo spazio di 15 giorni. — Era vedovo ed aveva tre figli, dopo aversi scialacquato e bevuto il sangue dei poveri, cercava accasarsi, e voleva prendere per forza coll'aiuto dei turchi una zitella. Io sapevo tutto e dissimulavo per altri maggiori mali, ma mai mi scordavo di raccomandare a Dio l'affare funesto. Ecco sento, che si ammala, e dopo 6 giorni di malattia con dolori di visceri spirò con segni di penitenza.

13. La morte di costui ha fatto rifiorire la cristiana fede ha recato tranquillità in Trancevitza, coll'amarsi scambievolmente uno coll'altro, il sacerdote se ne sta tranquillo, i suoi due compagni ha uno cambiato costume, è stato messo in suo luogo un uomo di sperimentata virtù.

14. Se tanto sono funeste e pessime le sopradette morti, altrettanto sono preziose le morti dei buoni. Alle deboli mie viste confesso, che questi cattolici vanno quasi sempre agli estremi, sono ottimamente buoni o sono pessimamente cattivi, o vengono sempre in chiesa, o non si vedono mai, o frequentano ogni 8 giorni la confessione, ovvero per 8 anni e più non si presentano. Come sono per gli affari dell'anima, così sono pel corpo, o molto faticatori o poltroni, o si cibano fino alla gola, o non vogliono mangiare niente; o sono pieni d'interessi ed avarizia, o non se ne danno alcun pensiero. Questo è il loro sistema in tutte le cose, tanto temporali che spirituali. Onde ne segue, che se la piega da

piccoli è cattiva, da peccatori vivono e da demoni moiono, ma se da fanciulli il costume è buono da veri fedeli vivono e da angeli moiono.

15. Molti dei buoni ho veduto morire in osculo Domini, odiando la vita presente per unirsi e volarsene al cielo, pieni di rassegnazione, non aver il cuore attaccato non solo all'interesse, ma neppure al proprio sangue a tacerne di molti, compendierò il transito di Dedo Nicola Caraciov. — Questo era un vecchio, pieno di pazienza, frequentava i SSmi Sagramenti due o tre volte la settimana, mai lasciava la chiesa sera e mattina per qualunque travaglio abbia avuto, aveva il dono delle lagrime, digiunava più volte la settimana. il suo fervore lo trasportava a cose di gran rigore se non era impedito dall'obbedienza del suo confessore, più volte voleva nascondersi nel bosco a far vita eremitica, senza mai che avesse veduti frati o eremiti; si segnalò in tutte le virtù, ma in modo speciale, nella pazienza, necessarissima in questa terra, per le continue oppressioni dei turchi. Non v'è uno che abbia inteso una parola meno onesta, era amato da tutti e tutti lo rispettavano e credevano ai suoi spirituali colloqui, spesso catechizava la gioventù, facendogli conoscere che in questo mondo tutto è vanità. Nel fine di agosto del 1829. il Signore volle chiamarlo a se, si volle confessare più volte, ricevè il S. Viatico con gran giubilo ed edificazione di tutti gli astanti, mi predisse il giorno e l'ora della sua morte, la quale fu veramente penosissima, che lo condusse agli estremi per lo spazio di 15 giorni, sempre paziente, era diventato pelle ed ossa e sempre ripeteva: qui mio Dio, qui il mio purgatorio. Un quarto prima di spirare mi disse che vedeva molti fanciulli bellissimi con le ali ed un gran lume nella sua stanza. Non potendo più parlare si sforzava e faceva cenno con le mani: addio mondo, addio tutto restatevene in pace, io parto, e ecco il cielo aperto, presto, presto esci o mia anima va, va pure, verrò, verrò, padre io ho sonno, si rivoltò di là e si sveglò agli eterni riposi, come spero.

№ VI.

Турски жестокости надъ българитѣ прѣвъ 1827—1832 год.

Отъ сѣдѣя авторъ (Вж. по-горѣ стр. 103 и сл.).

Vendetta dei turchi su i bulgari cattolici (1827—1832).

1. Siccome si é detto, che Peticladens, dove vi sono pochi cattolici e non vi è missionario fisso, e Trancevitza, dove son io, sono sotto il Pasciá di Nicopoli, cosi questi due villaggi hanno sofferto piú degli altri guardandoli come latini, hanno detto, che il pane per noi non vi e'più, ma fintanto che siete nelle nostre mani vi vogliamo prender tutto ed in questi tre anni, non gli hanno lasciato, se non gli occhi per piangere. Le truppe turchesche che son passate, hanno rubato a tutti, hanno bastonato li hanno ammazzato, ed a me ogni mattina mi conveniva nasconder tutti i paramenti sacri con il calice, affinché non li rubassero come hanno fatto nel villaggio di Petticlans, portandosi via anche la pianeta sagra. Più volte son venuti in stanza per derubarmi, ma vedendo che non c'erano se non pochi stracci, colle mani vuote son partiti. Sono stato un mese e più rinchiuso non uscendo se non di notte e dormivo in un buco, fatto a tale effetto dai nostri, sotto terra. Il mio servo più volte ha ricevuto bastonate non volendogli manifestare dove avesse nascosto il popa, così chiamano il prete, mi hanno rotta la porta e finestra, fino adesso per protezione del cielo non ho ricevuto più che una puntata. Una volta partito che fui da Lagini incontrai per istrada molti turchi, i quali mi cominciarono a tirare zollate essendo io sopra un carro, fortuna che non vi erano sassi, altrimenti mi facevano, all'esteriore, un'altro S. Stefano. Un'altra volta passando un ponte uscirono due turchi ed

uno scismatico, uno di questi due fermatomi il cavallo per la briglia e sfoderata la sciabola stava per recidermi la testa, se non era un uomo dei nostri meco, che parlò in lingua turca, dicendo che non ero io spione, ma parroco loro, che avevo carte e passaporto dal Pascià; sentendo così mi lasciò, riponendo il ferro fatale nel suo luogo.

Due altri di questa farina vennero un giorno in stanza, uno dei quali restò per guardia alla porta, l'altro entrò dentro vidde tutto eccetto me che stavo a sedere, non ero ne coperto ne nascosto, era di giorno e la stanza era larga circa 8 palmi e lunga 12; lascio considerare ad ognuno se si può nascondere una persona, fu veramente protezione di Dio che li cieco, perchè quelli tali volevano ammazzarmi, difatti poco dopo dovetti fuggire non appena celebrata la s. messa il giorno della Purificazione di Maria Ssma; imperocché tre turchi si erano accordati di ammazzarmi come causa delle croci latine apparse a Nicopoli, perché io pregavo Iddio onde venissero i moscoviti o i tedeschi, fui costretto adunque per le lagrime della mia gregge vestirmi come essi e fuggire ai prati, la neve mi arrivava alle ginocchia oltre quella che cadeva dal cielo sulle spalle. — Dopo qualche tempo furono chiamate le truppe a Nicopoli e così potei ritornare alla mia camera. — Anche gli altri missionarii sono stati assaliti, ma non di morte, e la cagione si è, che negli altri villaggi essendovi turchi, greci, zincani e latini, come in Lagini, Oresce Bellini e Petticlans, in questi trovano i turchi con chi sfogare la loro libidine, ma qui in Trancevitza essendo tutti cattolici, le donne da partito non vi sono, e nè col danaro, nè con la pistola alla mano, hanno potuto piegarle; onde tutta la loro rabbia era contro di me.

Tutto l'impegno dei turchi è di fare qualche cristiana maomettana, come accadde nel 1826 in Varnopolsi. Una per nome Marga fuggì dalla casa paterna senza che alcuno si accorgesse, abbandonò la religione, prese un turco, ed ora vive accatando e sempre piange. Altri 4 mi hanno dato molto da pettinare. Una zincara (scismatica) che fatta l'arbiura si fece cattolica, Anna di Petticlans, Slava di Lagini e Caterina di Trancevitza, che è costata per redimerla 800 piastre. In questi casi se il missionario è accorto, vedendo sul principio, che amano i turchi, le marita subito con cattolici, con pochi denari si liberano, ma se se la dorme di notte, scappano e non vi è più rimedio. — Il segno, che prendono, è il panno della testa o qualche fettuccia, con questi segni se ne vanno al Pascià, il quale subito gli dà la licenza di prendersela.

2. Dopo le feste di Pasqua di Resurrezione arrivati che furono i moscoviti alle rive del Danubio in Vallachia l'anno 1827 si scatenò l'inferno in Bulgaria, arrivarono tanti turchi, che non passava giorno senza di essi, dimoravano tre o quattro giorni per ciascun villaggio, mangiavano due e tre volte la notte, e quando erano pieni fino alla gola, si sforzavano di vomitare per mangiare un'altra volta, e prima di partire colla pistola alla mano prendevano chi 8 chi 10 piastre al padrone della casa ove avevano mangiato, per i denti logorati pel troppo mangiare galline bulgare. Finché i poveri avevano cercavano di contentarli, ma alla fine finirono le galline, il grano, l'orzo, per i cavalli e non avendo con che contentarli, pel timore del bastone presero la fuga nel bosco, ove dispersi quì e là si sfamavano colla malva ed altri erbaggi. Vedendo io che in Trancevitza non vi era più nessuno, ma tutti erano dispersi per la macchia, di notte andiedi a Lagini pregando quei buoni fedeli Laginesi a soccorrere con un poco di pane i loro fratelli Trancevanni e quell'amoroso popolo unitamente al loro missionario mi diedero circa 4 rubbia di farina, ma a che basta tanto poco alimento ad un popolo di 500 anime. Osservai più volte, che questa farina cresceva nelle loro case e mi hanno riferito, che mezza ne mangiavano oggi e mezza ne lasciavano per domani; venivano domani e la trovavano tanto quanto era ieri. Io vedendo che tutti il sabato a sera tornavano per la messa della Domenica, non mi allontanavo dal villaggio, ma ora in un luogo ora in un altro me ne stavo nascosto,

ed arrivando qualche truppa mi trasportavo con due schifi alla parte di là di un fiume per nome Ossem, che scorre vicino al villaggio, dove vi era una piccola macchia ed ivi facevo la mia dimora, e mi portavano qualche poco di cibo, consistendo in sparagi radunati durante il giorno. Quivi osservavo tutto il villaggio, che mi era dirimpetto, e vedevo i turchi guerrieri come diavoli infernali cercare l'alloggio e rotte, che avevano alcune porte, non trovando nessuno, rubbavano quel che trovavano.

3. Venuta la primavera, affinché i bulgari seminassero, il Pasciá richiamó le truppe nella città di Nicopoli e così si poté ritornare alle antiche tane. — Si attaccó la zuffa in Silistria e per un mese, giorno e notte non si sentiva altro che cannonate, che facevano tremare la terra anche qui in Trancevitza distante 3 giorni da Silistria. Cosa fu e quanti ne siano morti ancora non si sa, ma di lì presero la strada per andare a battere Adrianopoli. La circondarono con 700 cannoni oltre le bombe, espugnata che fu questa presero Costantinopoli. Ed alzó la testa il Pasciá di Scutari, si abbattono in Filippopoli in Sofia e conquistate ancor queste circondarono tutto il monte Emo. Fecero il ponte sotto la città di Vidino, e noi miseri siamo in mezzo. I turchi ai 14 d'Agosto di quest'anno vollero battersi alla parte di là di Nicopoli, dove vi erano solamente 300 moscoviti, il fuoco duró 3 ore ed arrivata l'altra truppa moscovita i turchi per la fretta e per la paura di ripassare il Danubio dalla parte di quà molti se ne affogarono vivi. Ai 19 di novembre del corrente anno arrivarono a Sistoff 14.000 moscoviti che partirono da Gabrovo ed al presente non si sa, di chi sia il dominio. Questi ripassano tutti in Vallachia ed ora si sa, che é stata fatta la pace donando il Sultano ai moscoviti dal Danubio in là, ed hanno guastato tutte le fortezze turche.

4. Dal 1827 fino al 1830 non vi fu passo alcuno per il Danubio, non poté venire nessuna lettera da qualunque si sia parte, e come veniva se neppure noi ed altri ardirono mettersi in strada per le grandi truppe turchesche che ritornavano indietro, onde questi 3 anni furono una continua prigionia.

5. Si aprirono i porti del Danubio il primo di gennaio di quest'anno e senza speranza alcuna ebbimo la sorte di rivedere il vescovo, che ben monito di carte da Bukarest fra l'acqua e il gelo passò e venne carico di riso, pane, olio per alimentarci, tanto era la fame, imperocchè non veniva più niènte dalla Vallachia. In questo tempo, che il vescovo stava ancora a Sistoff, il P. Stefano fu assalito da due turchi in casa propria esso vedendoli venire si serrò dentro accorsero i nostri e così si liberò. Arrivato il pastore ci consolammo tutti, visitò la sua gregge, apportò aiuto e forza a tutti fuorchè ad una di Trancevitza maritata da tre mesi la quale di notte lasciato il marito se ne fuggì con un turco. Già sapeva bene, dove tendeva il suo cuore, ella era matta per i turchi quando era zitella, e matta ancora di più dopo il matrimonio, fu consigliato il vescovo, onde la mandasse col marito in un altro villaggio dei nostri per levarla dall'occasione difatti. Egli l'interrogò, la quale le diede a credere molte bugie; Monsignore le credè, piuttosto che credere al missionario, che stava sulla faccia del luogo e la rimandò in casa, la quale subito fuggì. Dopo qualche tempo il Signore toccò il cuore ad una zitella zincara, la quale fuggì in casa dei nostri e si fece cattolica, ora vive ottimamente bene e credo abbia rubbato il posto nel cielo a quella che l'ha lasciato. Partendo Monsignore volle condursi seco il P. Stefano e fece ritornare in Turchia il P. Filippo, in questo tempo di assenza io assistevo il villaggio di Bellini ed accadde una grande epidemia, chiamata Colera morbus, cosa solita dopo la guerra, ed era peggio della peste, che in 24 ore ammazzava chiunque. Molti dei greci e turchi ne morirono, i nostri furono aiutati quanto si poté, a Bellini ne morirono 24, ad Oresce 3, a Trancevitza 2, a Lagini niuno. Furono attaccati quasi tutti, ma preso subito l'antimonio, scariavano e guarivano. Sebbene il male fosse spaventoso, che tutti eccitava a pre-

pararsi alla morte, ciò nonostante i genitori del giovine, a cui era fuggita la moglie col turco, cercavano tutti i cavilli per rimaritarlo con una altra, pretendendo, che potesse prendere un'altra essendo viva la prima, no volevano credere al missionario, che gli diceva ciò essere impossibile nella nostra fede, finalmente mi accusarono al Pascià di Nicopoli, il quale un giorno mi chiama e mi comanda sotto pena di multa di riammogliare quel giovine. Allora gli risposi, che non solamente sotto pena del denaro, ma ne anche sotto pena della testa non avrei mai fatto simil cosa contraria alle leggi della chiesa: dopo tante interrogazioni vedendomi risoluto di morire, allora il Cadi, che è a essi come un vescovo, disse che mi lasciasse, perchè in quanto alla fede nostra non avevano diritto alcuno, difatti con mille imprecazioni mi lasciò.

6. Nel 1831 venne per medico del Pascià di Nicopoli un certo Nicola Massa genovese, questo buon cattolico, illuminò la mente di quel Principe dicendo che Trancevitza e gli altri 4 villaggi non erano scismatici, ma cattolici, i preti di essi erano Romani, stavano sotto la protezione dei Consoli ecc. ed altre simili cose. Colla protezione di questo mi portai a Nicopoli e mi presentai al Pascià, lo pregassimo a farmi una carta per riattare o far tutta di nuovo la chiesa a Trancevitza che cascava. Dopo tante preghiere, mie e del medico e dei Ciorbagi del villaggio, con molti regali quotidiani, alla fine diede la permissione di rifarla. Avuto in mano il *Tescherè* ossia carta di permesso, non vado ma volo in Trancevitza e tutto il popolo unito grandi e piccoli, uomini e donne, in un mese si guastò il vecchio e si fece il nuovo, ma più grande più larga con 8 finestre, due porte, 3 altari, 2 belle stanze con cucina annessa, tutto di pietra con bravo e forte legno, coperto con 60 carri di cannuce, al di fuori pare una stalla, ma al di dentro tutta bianca intonacata di calce, ha la figura di un Oratorio d'Italia.

7. Finita la casa di Dio arriva il vescovo, fu chiamato il medico, si benedisse la chiesa; vi fu cantata dall'illmo col concorso degli altri missionarii la prima messa. fu portata l'immagine di S. Michele Arcangelo in processione con canti ed inni, collo sparo di pistole e schioppi, con somma allegria e nostra e di tutto il popolo, fu data gloria al cielo e grazie alla Croce Nicopolitana.

8. Nel 1832 ai 15 d'agosto monsignore volle fare la visita alla sua Diocesi, e vedendo molte ragazze in ogni villaggio, che aspiravano alla vita spiruatale, pensò di fare un conservatorio nel villaggio di Ciople in Vallachia, onde consigliò tutti noi farli fuggire di notte al di là del Danubio, per quanto fosse l'opposizione dei missionarii non volle mutar pensiero. Fuggirono adunque alla riva del Danubio dimorando un giorno nel villaggio di Bellini, si accorsero i turchi, volevano tagliare la testa a tutti i preti calunniati di incesto e puttanieri che per coprire la vergogna del delitto le facevano passare all'altra parte. Subito furono richiamate nella loro case antiche, ed il medico sopradetto piegò il Pascià, e finì tutto. Se non era questo, guai a noi.

9. Nell'istesso anno nel mese di novembre per le lagrime e regali dei Sacerdoti di Bellini al Voivoda di Sistoff, vedendo che in Trancevitza vi era una bella chiesa, come una meraviglia in queste parti, presi dal zelo andarono dal Governatore, (i) gli demandarono la licenza di rifarla, cioè solamente coprirla di nuovo legname, il Superiore gli diede la licenza verbale solamente e quasi dopo un anno, ma siccome non aveva preso niente di denaro multò il villaggio di 1330 piastre turche e noi 3 per aiutare i poveri abbiamo dato 200 per uno, ma la notizia di questo e di altro che per ora diremo è stata mandata Costantinopoli.

10. In questo tempo il P. Filippo a Belline fu derubbato da un zincaro, il quale gli portò via la cassetta dove aveva un poco di denaro, che era tutta rotta dal Voivoda di Sistoff, il governatore carcerò il ladro, prese per se tutto il denaro rubbato al missionario, e vedendo che era poco, carcerò il villaggio e prese per multa 2000 piastre. Ecco la giustizia turca come giudica.

11. In questa stagione mi venne a trovare in Trancevitza il primo Segretario del Pascià, fece i suoi inchini in chiesa esso e il suo servo, cenò con me; dormì nel mio letto, e sentendo il canto in chiesa dei nostri cattolici esclamò: „oh voi altri, si che sapete bene pregare Iddio“. Questo scrisse una lettera al Voivoda di Sistoff affinché desse la licenza per Bellini a fare una nuova chiesa, il Voivoda non volle, si rivoltò il pastore con l'ovile a S. Michele Arg. e dopo qualche giorno il sopradetto Voivoda s'ammalò, chiamò subito il medico di Nicopoli, e gli disse che se lo guariva voleva dare il permesso, difatti guarì, ma si oppose il Cadi che dopo qualche giorno se ne morì, allora il medico disse al Voivoda anche tu morirai se non mi dai il *teschèrè* per Bellini. Temendo la morte lo diede, e prese dal villaggio 500 piastre per il luogo, fu fatta una chiesa più grande e più larga a proporzione del popolo, che ascende a 800 anime, ed è tutta di pietra. Finita che fu prima di Pasqua, abbiamo saziata la divozione del popolo facendo le funzioni della Settimana Santa, tutti e tre, incredibile pianto, la consolazione di quella gente, che mai si ricordava simile funzione, benchè molti siano canuti.

12. Quelle 15 case di cattolici che erano a Petticlans non potendo avere nè chiesa nè prete fisso, col mio consiglio sono fuggiti in Oresce, e vedendo la loro capanna, dove ascoltano la messa e la divina parola, non essere come negli altri villaggi, ancor essi pieni di S. zelo con uno sborso di denaro hanno ottenuta la licenza di una nuova chiesa, ed ora si sta lavorando coll'ammannire i materiali.

13. Ecco tutti e 4 i nostri cattolici villaggi colle loro rispettive chiese cosa mai successa. E se tanto è l'allegrezza dei nostri, altrettanto è la rabbia dei greci, che volevano anch'essi farle con lo sborso di 5000 e 7000 piastre; ma non vi è permesso in nessuna maniera. Tutto si deve attribuire alle Croci di Nicopoli, che a poco a poco va facendo prodigi.

Dopo parlato delle cose ecclesiastiche, convien dire delle cose politiche.
(Продълженето, за което се казва въ края, липсва въ ржкониса).

№ VII.

Описание на яѣкон народни суевѣрня и обреди.

Отъ сѣщия авторъ. (Вж. по-горѣ стр. 108 и сл.).

1. Il primo anno di mia missione, appena cominciai a capire la lingua nel villaggio di Lagini, dove abbonda più di tutti di queste diaboliche superstizioni, per essere mescolate le case con turchi, greci e zingari, mi accorsi che avevano queste teste sotterrate nelle loro case. La presi alla lunga dopo essermi bene informato dalle vecchie, dissi in pubblica chiesa di Domenica, che tutti levassero le immagini dei Santi, corone, etc. e che nessuno pregasse più Iddio in casa, ma che venissero tutti in chiesa; il popolo, sentendo questo, restò tutto intimorito, credendo che venisse gran castigo, e nessuno ardiva più di entrare in casa. Il giorno appresso comandai, che tutti scavassero sotto la porta e sotto il focolare e che portassero qui quel che trovavano, di fatti mi obbedirono tutti e mi portarono quasi uno schifo di teste di galli, galline di agnelli, fra queste ven'era una di caprone con un palmo di corna. Questa la posi fuori la porta della chiesa con un bravo sterco di vacca, cotto al sole, dissi poi a tutto il popolo di fuori: Chi è cristiano, gli sputi ed entri chi non ci crede; chi è scismatico poi e crede ai Palenosa, lo bacia e se ne ritorni in dietro. Fu veramente una scena, tutti la sputarono e poi i ragazzi cominciarono a tirargli sassate, la calpestarono e ridevano alla barba delle vecchie.

2. Tutti si scusavano e davano la colpa a quei, che erano già trapassati all'altra vita, promisero di non far più questo curbano, man-lai in tutte le case l'acqua lustrale e nelle case nuove non più superstizioni, ma la benedizione del missionario.

3. Questi curbani ossia sacrifici li rinnovavano ogni anno. Il giorno di S. Giorgio ai 23 d'aprile ammazzavano un'agnello e lo chiamavano, Ghierghiovo den; ai 26 ottobre che è S. Demetrio ammazzavano un pesce, che lo chiamavano Demitrovo den; mettevano questa carne o pesce sopra di una tavala rotonda con 3 candele ed incenso, nell'Aprile per Ghierghiovo den bruciavano il grano, affinché gli desse una buona raccolta, con pane e vino si saziavano, ben saziati con bracia, incenso, e vino andavano al cimitero al sasso, dove erano sotterrati i loro parenti, accendevano le candele, bruciavano l'incenso e vi buttavano il vino in refrigerio di quelle anime.

4. Se avevano qualche infermo in casa, se era maschio, ammazzavano un gallo, se era donna — una gallina, se la mangiavano e placavano i Samodivi. Dove poi trovano i funghi dicono che in quel luoco hanno ballato i Samodiva e le scoregge (peti) di essi fanno i funghi.

5. Qualche povero a cagione della sua povertà sacrificava o un cane nero o un pollastro al dio Slegne, affinché si placasse, e non gli desse più tanta povertà.

6. Si guardavano e tuttora si guardano, le vecchie specialmente, a non toccare la tela avanti la Pentecoste, per timore che il Samodivo non gli rubbi la tela, o che gli l'attacchi alla pelle quando se la mette.

7. Danno regali alle zingare, affinché scaccino i Samodivi dalla casa.

8. Quando sono malati, chiamano la Vestiza, che è una strega affinché sputi in bocca al malato e guarisca dalla sua malattia.

9. In tempo di epidemia cercano e comprano dalle zingare il vomito della Vestiza per darlo a bere all'infermo. Seppi una volta, che una delle nostre vendeva questo vomito, la chiamai, me lo feci consegnare e viddi che era il sangue ec. taccio perchè fa orrore a dirlo.

10. Chi perde qualche bestia se ne va dal Maghiosnik, che è uno stregone questi comincia a cantare i fagild e poi gli dice dove è quel che ha perduto.

11. Ai ragazzi gli mettono al collo come agnus Dei una pezza cucita e dentro è scritto in caratteri turchi, che lo prendono dall'Ogia (prete turco) affinché non lo tocchi „orecchiàsalo“.¹⁾

12. Ben si vede da 7 anni in quà, cioè da quando è comparsa la cattolica croce a Nicopoli, che è permanente fino al giorno d'oggi, i turchi non hanno più quello spirito maligno, che avevano una volta, non stanno più forti alle costituzioni del Corano, non sono più fieri; ma sembra che gli vadino cadendo i baffi ogni giorno più: rispettano i franchi e temono molto di essi.

13. In questo tempo ancora si vede la croce in Nicopoli e più volte l'ho veduta, ultimamente guardandola io alcuni turchi mi dissero: „cattolica saggiac! ghiaür xià stanimo“! (Bulgari ci faremo).

¹⁾ Orecchiasalo = урочасало.

Съдържание.

Уводъ.

Стр.
1

„Павликяни“ или „българо-католици“. — Павликяни и богомили. Сѣверни и южни павликяни; сегашната имъ численостъ и поселения. — Българското потекло на днешнитѣ наши павликяни (с. 1—5). — Името „павликяни“ (с. 5). — Старата история на павликянитѣ (6). — Павликянитѣ подъ турско иго прѣзъ XIV—XV вѣкъ и покатоличването имъ въ края на XVI и началото на XVII в. (7).

Мисонерската дѣйностъ на францисканитѣ въ България отъ края на XVI до края на XVII вѣкъ.

8

Най-старитѣ опити на католишката пропаганда между павликянитѣ (с. 8). — Спорулата на първитѣ францискански мисонери въ края на XVI в. (с. 12). — Успѣхитѣ на католишката черква прѣзъ XVII вѣкъ и организацията ѝ въ сѣверна и южна България (с. 14). — Софийски и Марцианополски архиепископи (17). — Учредяване нова „Накопска епископия“ (18). — Чипровското въстание и изселването на голѣма часть отъ сѣвернитѣ павликяни въ Влашко и южна Унгария (19).

Павликянитѣ прѣзъ XVII вѣкъ.

21

Нашитѣ павликяни нато богомили прѣди да пригърнатъ католичеството (19). — Павликянитѣ принадлежали къмъ утѣрената богомилска черква (28). — Потурчане на една часть отъ еретичитѣ павликяни (24). — Поправославени павликяни (25).

Павликянскитѣ поселения въ сѣверна България.

1. Оцѣлѣлитѣ до сега павликяноски поселения.

25

Село Трънчевца (с. 25). — С. Бѣляни (28). — с. Орѣше или Орѣшъ (с. 30). — с. Долни Лѣжани (32).

2. Изчезнали павликяноски поселения.

Петикладенци (33). — Брѣстовецъ (34). — Дяково (35). — Барносово или Барновецъ (36). — Варена (36). — Чръвена (36). — Маринопози или Варнополци (сегашното с. Павликени, въ Търнов. ок.) (37). — Горни Лѣжани (43). — Тележани (сегашно Горно Павликени, въ Ловч. ок. — 45). — Бъсцеве (сегашното Долно Павликени, Ловч. ок. — 50). — Сокоievo (52). — Калугерница (Горско Калугерово — 52). — Кочагово или Кочегово (54). — Татари (54). — Стижаровъ (54). — Капетанци (54). — Овча Могла (55). — Козър-Бѣляне (55).

Павликянскитѣ поселения въ южна България.

56

Калаброво. — Давуджово. — Хаджиново. — Калъчи. — Хамбарли. — Селджиково (Селджибашово). — Чоба. — Караманово. — Балтаджи. — Дуванли (56—65). — Калаброво и Калоферъ (65).

Павликянитѣ прѣзъ XVIII и XIX вѣкѣ.

Сѣвернитѣ павликяни.

66

Състоянието на павликянитѣ въ Никополската епархия слѣдъ Чипровското въстание. (66). — Архиепископъ Павелъ Юшичъ, отъ 1707—1719 г. (67). — Марко Андрияши, назначенъ на 1722 г. за Никополски епископъ (68). — Епископъ Никола Станиславичъ и прѣселването на сѣверни павликяни въ Влашко между 1725—1732 г. (68). — Избѣгването на епископъ Станиславича въ Унгария (70). — Епископъ Никола Пульези, отъ 1753—1767 (70). — Реформаторската дѣйность на Пульези противъ народнитѣ суевѣрия (71). — Турски гонения противъ католишкото духовенство въ сѣверна България (74). — Отецъ Сава (Себастианъ Канепа) като апостолски викарий въ Никополско (75). — Епископъ Павелъ Доваляни (75). — Последно прѣселване на сѣверни павликяни въ Банатъ (75).

Пасиониститѣ въ Никополската епархия.

77

Кърджалийски ужаси въ Никополско. Дохаждането на нови свещеници отъ орденa на пасиониститѣ (77). — Сѣверно-павликянскитѣ села и числото на жителитѣ имъ на 1782 год., когато пристигатъ пасиониститѣ (79). — Войната между Турция и Австрия на 1788 год. и тежитѣ ѝ послѣдствия за сѣвернитѣ павликяни (81). — Нови кърджалийски звѣрства надъ българитѣ прѣзъ 1797 год. и ужасното положение на католишкото духовенство въ Никополско (82). — Антагонизмътъ между павликяни и православни (83). — Франциско Ферери, първъ Никополски епископъ отъ орденa на пасиониститѣ (85). — Пакъ ужаси въ Никополско поради руско-турската война слѣдъ 1808 год. Ново прѣселване на сѣверни павликяни въ Влашко прѣзъ 1809 год. и заселването на селото Чопля, близу до Букурещъ (86). — Чумата прѣзъ 1812 год. покосява почти всичкитѣ павликянски свещеници-пасионисти (89). — Повечето отъ прѣселенитѣ въ Влашко павликяни пакъ се върнали въ Никополско до 1814 год. освѣнъ заседналитѣ въ с. Чопля (91). — „Завѣрата“ и тежитѣ ѝ послѣдци за сѣвернитѣ павликяни и особно за духовенството, жестоко гонено отъ турцитѣ прѣзъ 1821 год. (92). — Кратковременно затихне и ревността на пасиониститѣ да укрѣпятъ католичеството у павликянитѣ; прѣслѣждане народни обичаи и суевѣрия; реформа на народната носия у павликянитѣ (99). — Съзидане черкви по сѣвернитѣ павликянски села (102). — Нови турски жестокости по поводъ на руско-турската война прѣзъ 1829 год. (103). — Холера на 1830 и 1834 год. (105). — По-добри врѣмена слѣдъ сключването на Одринския миръ (106).

Народни суевѣрия

108

Борбата на пасиониститѣ противъ суевѣрията у павликянитѣ (108). — „Служби“, „курбани“, „раздаване“ (108) — „Палеусивикъ“ или „Върколакъ“ (109). — Самодѣи (110). Зълъ духъ „Злене“ (112). — Стари погански обреди и народни лѣкувания (112).

Реформаторската дѣйность на пасиониститѣ слѣдъ Одринския миръ.

114

Слѣдъ Одринския миръ католишкото духовенство по-рѣшително се обявява противъ народнитѣ традиции (114—117). — Духовенството противъ обичая да не се прѣженватъ по-стари братя и сестри. Моми-калугерки. Мърки отъ страна на духовенството противъ обичая „приставане“ и противъ всѣко по-нитимно сношаване на свещеницитѣ съ женския полъ (117—124); противъ старитѣ свадбени обичаи (125); противъ седѣнкитѣ (126). — Нови, богати черкви по павликянскитѣ села; камбани (127—129). — Пакъ борба между духовенството и павликянитѣ до най-ново врѣме (129—133).

Лични впечатлѣния отъ сѣверно-павликянскитѣ села.

133

Въ Орѣшъ (133). — Въ Бѣляни (135). — Въ Трънчевица (138). — Въ Лажани (139).

Мисионери пасионисти.

141

Никополски епископи пасионисти.

142

ЮЖНИТЪ ПАВЛИКЯНИ.

146

Животътъ на южнитъ павликяни отъ края на XVII до половината на XVIII в. — Архиепископъ Марко Андрияши въ Пловдивъ на 1720 год. — Свирѣпо гонение на католичкото духовенство въ Пловдивско на 1725 год.; изгонването на М. Андрияши (146). — Попъ Михаилъ Добромировъ, врѣмененъ епископски замѣстникъ въ Калъчли. Състоянието на южно-павликянскитъ енории прѣзъ туй врѣме и дѣйността на Добромирова (150). — Нови гонения противъ католичкото духовенство и погубването на Добромирова и другара му Никола Бошковичъ въ Одринъ на 1738 год. (153). — Никола Анджели Радовани, замѣстникъ на Добромирова (157). — Статистика на населението въ южно-павликянскитъ села прѣзъ 1742 год. (157). — Павликянитъ въ града Пловдивъ (158). — Епископъ Бенедето Цудери, наследникъ на Радовани, послѣденъ „Софийски архиепископъ“ (159). — Станиславъ Дульи, първъ пловдивски „апостолски викарий“ съ епископски права. Иосифъ Роверани и Павелъ Дованлийски, негови наследници (160). — Животътъ на южнитъ павликяни прѣзъ втората половина на XVIII вѣкъ (161). — Отношенията между турци и павликяни (162). — Духовенството спрѣмо народнитъ обичаи прѣзъ туй врѣме (163—166). — Опытъ отъ страна на пловдивския гръцки владика да се принудатъ павликянитъ да приематъ православието (167—169). — Турски жестокости и въ Пловдивско въ слѣдствие на „Завѣрата“ (169). — Павликянинътъ Андрей Туловъ, апостолски викарий въ Пловдивско, и помощникътъ му Франциско Драгановъ (170).

Лигуориститъ въ Пловдивско.

172

Дохождането на нови миссионери въ Пловдивско отъ ордена на лигуориститъ (редемпториститъ). Иванъ Непомуцки Птачекъ, главенъ викарий. Енергичната реформаторска дѣйность на Птачека; неговитъ усилия да прѣмахне ангарнитъ въ празнични дни (172). — Статистика на южнитъ павликяни отъ 1837 год. (174). — Количеството на павликянитъ, прѣснати по турскитъ чифлици въ Пловдивско (176). — Бракове, сключени прѣдъ турски ходжа. — Мѣрки противъ лихварството и пианството; затваряне сѣскитъ кръчми (178). — Вражда между лигуориститъ и домашнитъ свещеници павликяни (180). — „Калугерки“ по павликянскитъ села (183). — Изграждане първата католичка черква въ Пловдивъ (183). — Протести отъ страна на павликянитъ противъ Птачека и другаритъ му прѣдъ конгрегацията поради безогледнитъ имъ и свирѣпи постѣпки (185). — Дожаждането на епископъ Джузепе Молайони въ качество на „апостолски визитаторъ“ (187). — Изпаждането на лигуориститъ (188).

Капуцинитъ въ Пловдивско.

189

Дожаждането на мисонеритъ отъ Капуцинския орденъ на чело съ главния викарий Андрей Канова (189). — Обширната черковно-обществена реформаторска дѣйность на Канова: мѣрки противъ пианството, противъ изстрата народна носия, противъ женскитъ накити, противъ народнитъ игри, веселби и нѣкои народни свадбени обреди и обичаи (190). — Мѣрки противъ института на калугеркитъ (193). — Канова получава епископска титла (194). — Влиянието на Канова, за да се сблизатъ павликянитъ съ православнитъ си единородци въ национално отношение (194). — Съзиждане сегашната католичка черква въ Пловдивъ. — Епископъ Франческо Доменико Рейноди, замѣстникъ на Канова слѣдъ смъртта му на 1866 год. — Изграждане нови черкви по южно-павликянскитъ села. — Павликянски колонии въ селата Коматово, Геренъ, Салайли и Ахланово (196). — Архиепископъ Робертъ Менини, наследникъ на Рейноди отъ 1885 год. насамъ. Отваряне павликянска духовна семинария въ Пловдивъ. — Народно павликянско духовенство въ Пловдивско (197).

Лични впечатлѣния отъ южнопавликянскитъ села.

197

Въ Седжиково (198). — Въ Хамбарли (200). — Въ Дуванли (203). — Въ Дануждово (206). — Въ Калъчли (206). — Въ Балтаджи (210). — Въ Геренъ (211).

Една статистика на ожанитъ павликяни отъ 1842 и 1848 год. (211). — Училищата по южнопавликянскитъ села (212).

Народна носия, обичаи и суевѣрня.

212

Промѣната на народното обѣкло, главно на женското у ожанитъ павликяни. Постарата носия; носене „перчици“ (112). — Народни обичаи; описание на павликянска свадба (115). — Стари суевѣрня и обреди (216).

Традициитъ и духовенството (споредъ единъ литературенъ паметникъ).

218

Павликянската книжнина.

228

Началата на народната павликянска писменостъ отъ втората половина на XVIII вѣкъ (228). — Несгодната италианска графика въ първитъ павликянски рѣкописи (229). — Павликянското народно нарѣчие се взема за книжовенъ езикъ. Първи опити въ областта на черковната поезия въ духа на народната поезия. Най-стариятъ датованъ павликянски рѣкописъ на Павла Дованлийски отъ 1775 год. (231). — Хърватизми въ езика на тоя рѣкописъ и хърватскитъ му източници (232). — Другъ рѣкописъ отъ края на XVIII вѣкъ, подобенъ по съдържание на подирния (236). — Образци отъ черковни стихотворения изъ двата рѣкописа (232—242). — Образци отъ най-стара павликянска проза изъ двата рѣкописа, съдържащи откъследи отъ молитви, черковни поучения, правила за изповѣдъ и описание на мѣката Господня (242—148). — Единъ рѣкописенъ миней за мѣсецитъ септември, октомври, ноември и декември, съдържащъ жития на светци и писанъ въ края на XVIII вѣкъ (248). — Втори прѣписъ на сѣщия миней заедно съ описание на мѣката Господня, отъ 1832 год. (249). — Езикътъ и въ двата минея чистонароденъ и хубавъ (251). — Образци отъ житията (253—255). — Образци изъ втория миней, откъслекъ изъ „промишления“ върху страданията на Исуса Христа (256). — Първи опити на чужденци свещеници въ Пловдивско да пишатъ български по примѣра на павликянскитъ свещеници — основатели на павликянската писменостъ (258). — Образецъ отъ едно черковно поучително слово, съчинено отъ неизвѣстенъ павликянинъ свещеникъ прѣзъ първитъ двѣ десетолѣтия на XIX вѣкъ (258). — По-нови опити въ областта на черковната поезия (260). — Една ода въ честь на новия главенъ викарий Андрей Казова (262). — Първитъ печатани павликянски книжки на 1846 год. (263). — Епископъ Карло Поотенъ и отецъ Яковъ Яковски (264). — Една сатира на „кумътъ“ отъ неизвѣстенъ авторъ (267). — Едно дидактично съчинение въ стихове и проза отъ неизвѣстенъ авторъ, съдържаще 28 „приказки“ (268). — Образци отъ приказкитъ въ стихове (270—277).

Отецъ Серафинъ и българската граматика на от. Неофита Рилски (179). — Първитъ трудове на отца Едуарда и образци отъ тѣхъ (280—284). — Опити на Едуарда въ полето на черковната поезия (284). — Драмата „Геновева“ и още други двѣ драми, прѣведени на български отъ Едуарда; образци отъ Геновева (287—289). — Българска граматика, съчинена отъ Едуарда на италиански езикъ (290—298). — Първи опити да се състави италианско-български словарь отъ Карло Поотенъ, и от. Серафинъ (299). — Голямъ „Италианско-български словарь“ отъ Едуарда; образецъ отъ началото на първата буква (298, 300—302).

Други писатели отъ капуцинския орденъ: отецъ Цецилио (303—306), от. Антонино (306), отецъ Мауриний (306).

Откъствие на народна писменостъ у сѣвернитъ павликяни (307). — Италианско-български словарь отъ писовника Филипъ Свѣрчина; образецъ отъ него (307—309). Благодаренъ прѣвратъ въ павликянската книжнина слѣдъ освобождението на България — приемане карилската азбука и общобългарския книжовенъ езикъ. — Нѣкои печатани павликянски книжки слѣдъ освобождението на (309). — Литературното единство — най-силенъ лостъ за пълното национално обединение на павликянитъ съ насъ. Старанията на сегашната черковна управа у сѣвернитъ и южни павликяни въ тая посока (310).

Приложение.

А

Павликянски лични имена.

Стр.

311

І. Южно-павликянски имена.

312

1. Изъ кръщелната книга отъ 1708—1767 год. (312). — 2. Изъ вѣнчалната книга отъ 1759—1815 год. (313). — 3. Изъ погребалната книга отъ 1792 год. (315). — 4. Изъ книгата на погвърденитѣ въ вѣрата (*liber confitatorum*) въ Пловдивската епархия прѣзъ 1803—1812 год. (315). — 5. Изъ вѣнчалната книга отъ 1807—1815 год. (317). — 6. Изъ книгата на обявенитѣ свадби отъ 1838—1840 год. (317). — 7. Изъ една Пловдивска кръщелна книга отъ 1839—1840 год. (318). — 8. Изъ подробния описъ на сѣмйствата въ с. Калъчи отъ 1861 год. (319). — 9. Изъ подробния описъ на сѣмйствата въ с. Геренъ отъ 1867 год. (319).

ІІ. Сѣверно-павликянски имена.

320

1. Изъ най-старата книга на кръстени, вѣнчани и умрѣли отъ 1792—1807 год. (320). — 2. Изъ кръщелната книга на с. Петикладенци отъ 1795 год. (321). — 3. Изъ подробния описъ на сѣмйствата въ с. Орѣшъ отъ 1854 год. (321). — 4. Имена отъ с. Лажани (322).

Б.

Нови документи по исторіята на сѣвернитѣ павликяни.

(Оригиналитѣ се намиратъ въ архивата на пасиониститѣ въ Римъ).

№ I. Записки на Филипа Скварчна	323
№ II. Бѣлѣжки на Ф. Скварчна върху двѣ случаи, станали на 1819 и 1823 год.	333
№ III. Описание на смутове, станали въ България прѣзъ 1821 год. Отъ Луджи Бонаугури	336
№ IV. Бѣлѣжки върху Никополската епархия въ България. Отъ Джероламо Пвциканела	343
№ V. Още нѣколко бѣлѣжки отъ сѣщия авторъ	356
№ VI. Турски жестокости надъ българитѣ прѣзъ 1827—1832 г. Отъ сѣщия авторъ	359
№ VII. Описание на нѣкои народни суевѣрїя и обреди. Отъ сѣщия авторъ	363

Съгледани печатни погрѣшки:

На стр.	1	отгорѣ 7—8 редъ	вмѣсто „настина“	чети „настина“.
„	„	17 подъ линия 2 редъ	отгорѣ вмѣсто 1839	чети 1639.
„	„	89 отдолу 12 редъ	вм. Раздоловичъ	чети Ръждилевичъ.
„	„	98 „ 19 „	вм. 1934	чети 1834.
„	„	282 отгорѣ 21 „	вм. „Сбор. XVI стр. . . .“	чети: „Сбор. XVI. стр. 344“.
„	„	246 отдолу 19 редъ	вм. „Лерето“	чети „Лорето“.